ISSN 9125 0912

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

Дніпропетровського університету

Науковий журнал

№ 9/2 Том 21 2013

РЕДАКЦІЙНА РАДА

акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (*голова редакційної ради*); ст. наук. співроб., проф. **В. І. Карплюк** (*заст. голови*); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгалюк**; чл.-кор. АПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.- мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **В. С. Савчук**, д-р екон. наук, проф. **І. Л. Сазонець**, д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВШ України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**.

***Серія*: ФІЛОСОФІЯ**
СОЦІОЛОГІЯ
ПОЛІТОЛОГІЯ

Випуск 23 (3)

Дніпропетровськ

УДК
ББК

**Фахове видання з філософських та політичних наук,
затверджено постановами президії ВАК України
№ 1-05/3 від 08 липня 2009 р. та № 1-05/8 від 22 грудня 2010 р.**

*Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

Розглядаються актуальні проблеми філософії, соціології та політології. Проаналізовані деякі онтологічні, метафізичні, етичні, математичні аспекти західноєвропейської, російської та української філософії, а також фундаментальні аспекти становлення соціології і політології у сучасній культурі.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів гуманітарних факультетів.

Рассматриваются актуальные проблемы философии, социологии и политологии. Проанализированы некоторые онтологические, метафизические, этические, математические аспекты западноевропейской, русской и украинской философии, а также фундаментальные аспекты становления социологии и политологии в современной культуре.

Для научных работников, преподавателей высших учебных заведений, а также аспирантов и студентов гуманитарных факультетов.

The main issues of philosophy, sociology and political science are examined. Certain ontological, metaphysical, ethical, mathematical aspects of Western European, Russian and Ukrainian philosophy and fundamental aspects of the sociology and political science in contemporary culture are analyzed.

For researchers, academics and graduate students of humanities faculties.

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко** (відп. редактор); д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р іст. наук, проф. **В. Г. Городяненко**; д-р філос. наук, проф. **С. В. Шевцов**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р філос. наук, проф. **В. І. Пронякін**; д-р іст. наук, проф. **В. І. Іваненко**, д-р філос. наук, проф. **О. О. Осетрова**; д-р політ. наук, проф. **О. Л. Тупиця**; д-р політ. наук, проф. **В. В. Кривошеїн,** д-р політ. наук, проф. **М. А. Шепелєв;** д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**; д-р політ. наук, проф. **Г. П. Щедрова** (м. Луганськ); д-р соціол. наук, проф. **А. С. Лобанова** (м. Кривий Ріг); д-р соціол. наук, проф. **С. Л. Катаєв** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Н. М. Лисиця** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **В. П. Горбатенко** (м. Київ); д-р. соціол. наук, проф. **Л. М. Хижняк** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **С. П. Наумкіна** (м. Одеса); д-р філос. наук, проф. **Ф. М. Кирилюк** (м. Київ); докт. філос. наук, проф. **В. Б. Окороков;** к-т політ. наук, доц. **В. І. Пащенко** (відп. секретар).

Рецензенти:

д-р. філос. наук, проф. **В. В. Хміль**, д-р. філос. наук, проф. **О. М.,Корх,** д-р. філос. наук, проф. **О. В. Халапсіс**, д-р. філос. наук, проф. **В. І. Палагута**, д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій**, д-р політ. наук, проф. **Ф. В. Барановський**, д-р політ. наук, проф. **М. С. Іванов**, д-р політ. наук, доц. **В. С. Сергєєв**.

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2013
© Автори статей, 2013

Редакція не завжди поділяє думки авторів і не несе відповідальність за фактичні помилки, яких вони припустилися

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 331.109: 364.22: 351.862.4

О. А. Більовський
Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України (м. Київ)

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ ЯК СФЕРА ПОТЕНЦІЙНИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Розглянуто соціально-трудову складову національної безпеки. Проаналізовано ризики соціально-трудових відносин. Визначені можливі шляхи впливу соціально-трудових відносин на сферу національної безпеки, а також механізми трансформації соціально-трудових конфліктів в загрози національній безпеці.

Ключові слова: національна безпека, соціально-трудові відносини, соціально-трудовий конфлікт, страйк, загрози, бідність, соціальна напруженість, протест.

В умовах сучасного суспільства все більшої актуальності набуває безпековий підхід до розгляду ключових суспільних проблем. Безпека стає базовою цінністю як для окремої людини, так і для окремих спільнот та суспільства в цілому. Забезпечення безпечного розвитку є умовою подальшого існування людства. З огляду на сучасні глобалізаційні процеси та тенденції особливої актуальності набуває необхідність визначення механізмів забезпечення національних інтересів та національної безпеки. Важлива роль, яку праця та виробничі відносини продовжують відігравати в житті сучасного суспільства, змушує звернути увагу на можливі форми та механізми впливу соціально-трудових відносин на національну безпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує існування серйозного інтересу з боку зарубіжних і вітчизняних науковців до розробки концептуальних засад та понятійного апарату теорії національної безпеки. Серед авторів, що зробили значний внесок в теоретичну розробку концептуальних засад дослідження національної безпеки, слід назвати В. П. Горбуліна, О. П. Дзьобаня, А. Б. Качинського, О. В. Литвиненко, С. І. Пирожкова, Г. П. Ситник та ін. Поступово відбувається перехід від розгляду загальних, концептуальних питань до розгляду окремих сфер та складових національної безпеки, зокрема, соціальної складової, яку досліджують такі українські науковці, як А. Л. Баланда, О. О. Давидюк, О. Ф. Новікова, Н. С. Палій.

На жаль, аналіз наявної наукової літератури та чинного законодавства свідчить про те, що, як правило, поза полем уваги дослідників проблем національної безпеки, зокрема, проблем соціальної безпеки, залишається сфера соціально-трудових відносин. Цей факт виглядає як певний парадокс, оскільки в умовах будь-якого типу суспільства соціально-трудові відносини є важливою складовою системи суспільних відносин.

Внаслідок своєї багатогранності соціально-трудові відносини традиційно є об'єктом дослідження з боку різних наукових дисциплін – філософії, економіки, соціології. На сьогодні існує великий масив наукових праць, присвячених дослідженню різних аспектів соціально-трудових відносин, серед яких слід окремо назвати роботи П. В. Бізюкова, І. М. Козіної, О. Л. Темницького, Г. А. Ефендієва, Д. А. Шмоніна та ін. Серед робіт українських науковців, на нашу думку, особливої уваги заслуговують роботи А. Г. Арсеєнко, А. М. Колота, С. В. Мельник, О. В. Мірошниченка та ін.

З огляду на наявні теоретичні напрацювання як у сфері дослідження соціально-трудових відносин, так і у сфері дослідження проблем національної безпеки виникає необхідність розгляду соціально-трудових відносин як сфери формування потенційних загроз національній безпеці України. Даний аспект проблеми національної безпеки є, на нашу думку, недослідженим. З поміж нечисленних наукових робіт на цю тему, слід назвати деякі роботи В. Є. Шедякова [1], який розглядає функціонування трудових відносин в контексті проблематики національної безпеки під соціологічним кутом зору.

Мета статті полягає в тому, щоб, спираючись на наявні теоретичні розробки в сфері дослідження національної безпеки та соціально-трудових відносин, а також використовуючи наявний емпіричний матеріал, здійснити соціально-філософський розгляд соціально-трудових відносин як чинника національної безпеки, зокрема, розглянути деякі механізми трансформації соціально-трудових конфліктів у загрози національній безпеці.

Соціально-трудові відносин (СТВ) – це відносини між роботодавцями та найманими працівниками, які здійснюються ними безпосередньо або за участі держави. Слід зазначити, що необхідність їхнього розгляду в контексті національної безпеки визначається в першу чергу її кількісними параметрами. За даними Держстату [2, с. 68] в Україні нараховується 20, 5 млн. зайнятих економічною діяльністю. Переважна більшість працюючих в Україні

є найманими працівниками. Вони складають 94, 7% всіх працівників. Лише 4, 4% – працюють на себе (не по найму), 0, 9% є особами, що працюють у сімейній справі). За рівнем розповсюдження найманої праці Україна знаходиться трохи вище середнього рівня країн Східної Європи, де найманими працівниками є 92, 5% працівників, і значно вище середнього рівня країн Західної Європи, де найманими працівниками є 87, 2% [3, с. 25]. Беручи до уваги факт включення в систему СТВ значної кількості людей, слід констатувати значні масштаби впливу сфери соціально-трудових відносин на життя та безпеку нації.

Окрім оцінки кількісних параметрів СТВ слід врахувати – з точки зору критеріїв національної безпеки – їхню суспільну якість, а саме – такі сутнісні особливості, які сприяють (або можуть сприяти) формуванню в сфері відносин між працівником та роботодавцем явищ, які можуть виступити загрозами національній безпеці. Не тільки окремі соціально-політичні вчення і наукові теорії, але й реальний історичний досвід XIX і особливо XX століття вказують на те, що форма найманої праці як така містить в собі значні ризики, які за певних умов можуть трансформуватися в серйозні загрози суспільній, державній та національній безпеці. Найманий працівник, а особливо найманий працівник-пролетар, є за визначенням складним партнером для роботодавця. Відносини найманого працівника та роботодавця (в традиційно марксистській термінології – найманої праці та капіталу) за своєю сутністю є потенційно небезпечними, оскільки соціально-економічні інтереси зазначених суб'єктів не завжди і не в усьому є тотожними. Існують великі зони, де ці інтереси за своєю природою є різними, більш того – вони є протилежними. Домінування моменту тотожності або відмінності в багатьох випадках залежить від конкретно-історичних обставин. Останні посилюють або послаблюють потенціал загроз, притаманний соціально-трудовим відносинам. Наявність такого потенціалу, напруженість і конфліктність слід вважати сутнісною характеристикою СТВ. Така особливість робить особливо актуальною необхідність розумного управління ризиками у сфері соціально-трудових відносин, ставить питання про об'єктивно-можливі межі такого управління. Історичний досвід засвідчує, що за певних умов об'єктивна або суб'єктивна відсутність такого управління призводять до того, що найманий працівник, який стає об'єктом відвертої експлуатації, у якого забирають право на гідне і достойне людини життя, набуває пролетарської якості, стає бунтівним, «небезпечним класом», «ворогом суспільства».

Як правило, основні ризики найманої праці та загрози, які вона може породжувати, пов'язують із бідністю (абсолютною або відносною) значної кількості найманих працівників. Саме в бідності схильні вбачати сутнісну характеристику пролетаріату, який за словами П. Слотердайка «себе визначає негативно: нічого не мати, окрім нащадків, бути відчуженим від багатства і кращих можливостей» [4, с. 85]. Бідність вважають основною причиною, яка перетворює найманого працівника на пролетаря, змушує його виступити в ролі суб'єкта небезпеки.

Відповідно, саме на основі тези щодо ототожнення «пролетарскості» із бідністю найманого працівника будуються ті концепції, які намагаються обгрунтувати втрату (повну або часткову) класом найманих працівників потенціалу загроз, оскільки економічний і соціальний розвиток останніх 100-150 років демонструє значне скорочення масштабів та глибини бідності в суспільстві, в тому числі і серед найманих працівників. Так, наприклад, британській робітник у 40-х роках XIX століття отримував таку заробітну плату, якої, за образним виразом Ф. Енгельса, «ледь вистачить, щоб утримати душу в тілі» [5, с. 265]. У кількісному виразі, за даними англійських фритредерів заробітна платня англійського робітника знаходилася на рівні 10 шилінгів на тиждень (120 пенсів). Досить часто її рівень був нижчим за середній – 4-8 шил. Показовим є наступний приклад: робітники однієї із фабрик, розташованих у містечку Солфорд, заробляли в середньому 13 шил. на тиждень – така зарплатня вважалася високою, і тому робітники цієї фабрики не приймали участі у всезагальному страйку [6, с. 265].

Щоб отримати приблизне уявлення про реальний рівень життя англійського робітника слід співвіднести його заробітну плату з рівнем цін на продовольчі товари. Так, 4, 8 кг борошна коштували 2-2, 5 шил., 1 фунт м'яса – 8-8, 5 пенсів, 10 фунтів вівсяної крупи – 1, 3 шил., 1 фунт масла – від 1 шил., 1 пінта (приблизно 0, 5 літра) молока – 1, 5 пенси, 20 фунтів картоплі – біля 1 шил., 1 фунт чаю – 5 шил., 1 фунт цукру – від 8 до 9, 5 пенсів [6, с. 48].

Очевидно, що матеріальна бідність в її абсолютній – злиденній – формі є однією із причин, яка штовхає найманого працівника до активних виступив, що несуть значні загрози для безпеки суспільства. Боротьба англійських робітників за покращення свого існування носила характер справжньої соціальної війни проти буржуазного суспільства.

Проте значне покращення матеріального становища найманих працівників не є гарантією повної нейтралізації потенціалу загроз найманої праці. Так матеріальне

становище російського робітника кінця XIX початку XX століття значно відрізнялося у кращий бік від становища англійського робітника. Російський пролетаріат не був найбіднішим класом Російської імперії, про що свідчать чисельні статистичні дані [7]. Але це не завадило йому згодом стати головною соціальною базою та рушійною силою Російської революції 1917 року. На нашу думку, зазначений парадокс вказує на хибність тієї доволі розповсюдженої точки зору, яка ставить соціально-політичну активність класу найманих працівників, зокрема, робітничого класу, у пряму залежність від його бідності. Останню не можна вважати абсолютною властивістю (атрибутом) його існування, вона є частковим (абстрактним) проявом більш фундаментальної особливості, яка є основою соціо-політичної специфіки класу найманих працівників і яку можна визначити як незабезпеченість його існування. Зазначена особливість породжується економічною необхідністю для найманого працівника продавати свою робочу силу на ринку праці, екзистенційною залежати від його кон'юнктури. Незабезпеченість існування є, на нашу думку, глибинною основою потенційної соціальної «вибухонебезпечності» класу найманих працівників. Ситуація, що складається на ринку праці внаслідок коливань економічної кон'юнктури, посилення або послаблення державного регулювання, а також деякі інші чинники здатні значно посилювати незабезпеченість існування найманого працівника та рівень його історичної суб'єктності, деякі форми якої можуть стати джерелом серйозних загроз для суспільної, державної і національної безпеки. Незабезпеченість існування, як базова характеристика, що притаманна найманій праці як такій, у поєднанні із наявною об'єктивною різницею інтересів працівника і роботодавця, яка сприяє персоналізації суспільних проблем, продукують відносно високий потенціал соціальної напруженості у сфері соціально-трудових відносин. Її концентрованою формою є трудовий конфлікт (у його індивідуальній або колективній формі) – повсякденна реальність соціально-трудових відносин. Таким чином, загальне питання про вплив соціально-трудових відносин на національну безпеку слід конкретизувати і розглянути як питання щодо здатності соціально-трудового конфлікту виступати однією із загроз національній безпеці.

Закон України про «Основи національної безпеки України» визначаючи перелік загроз національним інтересам та національній безпеці, не розглядає соціально-трудовий конфлікт як загрозу, а соціально-трудові відносини, відповідно, як сферу, де такі загрози можуть виникнути. В переліку загроз національним інтересам та національній безпеці (стаття 7) названо, наприклад, такі загрози, породжувані внутрішніми причинами, як: незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби та членів їхніх сімей; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин; критичний стан із продовольчим забезпеченням населення; переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості населення працездатного населення; загострення демографічної кризи; прояви моральної та духовної деградації суспільства [8]. Зазначений підхід до визначення основних загроз національним інтересам і національній безпеці свідчить про фактичне ототожнення в чинному українському законодавстві загальних соціальних ризиків (таких як бідність, безробіття, соціальна нерівність та ін.) із специфічними ризиками, які притаманні сфері соціально-трудових відносин. Проте, на нашу думку, таке ототожнення є неправомірним. Воно ігнорує очевидну специфіку соціально-трудової сфери як сфери відносин різних соціально-економічних суб'єктів. Крім того, незрозумілим є ігнорування соціально-трудового конфлікту, в той час як конфлікт у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин визнається загрозою національній безпеці України. Очевидно, що вплив конфлікту, який формується у сфері соціально-трудових відносин, на стабільність в суспільстві є аналогічним впливу конфлікту, що формується у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин. Більш того, емпіричні спостереження та статистичні данні переконливо свідчать про більшу поширеність та більшу болючість для України саме соціально-трудових проблем, що, відповідно, означає більшу небезпеку соціально-трудових конфліктів. На нашу думку, відсутність в новітній історії України прикладів виникнення гострих суспільних соціально-політичних ситуацій, спровокованих конфліктами у сфері соціально-трудових відносин, не є достатньою підставою для того, щоб не розглядати соціально-трудовий конфлікт як загрозу національній безпеці. В тій мірі, в якій за певних умов масштабний та/або гострий соціально-трудовий конфлікт здатен бути загрозою політичній і соціальній стабільності в суспільстві як одному із пріоритетів національних інтересів, він є загрозою національній безпеці.

Сучасний досвід свідчить, що за певних умов соціально-трудові конфлікти, особливо індустріальні конфлікти, здатні суттєво дестабілізувати суспільно-політичну ситуацію

в країні. Одним із прикладів такого соціально-трудового конфлікту, який необхідно ідентифікувати як очевидну і серйозну загрозу національній безпеці, є трудовий конфлікт на платиновій копальні Марікана, в північно-західній провінції Південно-Африканської республіки, в якому внаслідок зіткнень шахтарів із силами правопорядку у серпні 2012 року загинуло 34 шахтарі і 78 було поранено. Засоби масової інформації назвали ці події «маріканською бійнею» (Marikana massacre). Владі ПАР довелося вживати неабиякі заходи для заспокоєння шахтарів. Більш ніж 250 працівників копальні постали перед судом. В шахтарські містечка було введено поліцейські бронетранспортери. На допомогу поліції було залучено більше тисячі військовослужбовців. Трагічні події на копальні Марікана стали кульмінацією процесу розгортання хвилі соціально-трудових конфліктів в гірничодобувній промисловості ПАР, яка почалася серією захоплень і сидячих страйків в 2009 році і стала найбільш потужною хвилею страйків в історії південноафриканської гірничодобувної промисловості [9].

Наявний емпіричний досвід дає можливість конкретизувати уявлення щодо механізмів переростання соціально-трудових конфліктів в загрозу соціальній і політичній стабільності суспільства, а відтак – в загрозу національній безпеці. Переростанню соціально-трудового конфлікту в надзвичайну ситуацію можуть сприяти різні чинники. Так, якщо на копальні Марікана причиною ескалації соціально-трудового конфлікту стали різкі наступальні дії гірників, то в інших випадках ескалацію спровокувала недосконаліть механізму соціального діалогу та, відповідно, бездіяльність органів державної влади. Типовим прикладом такої моделі розгортання трудового конфлікту слід вважати трагічні події, які відбулися в Мангістауській області Казахстану. 16 грудня 2011 року в місті Жанаозен, а 17 грудня – в містечку Шетпе відбулися масові заворушення, в яких загинуло 15 чоловік і понад 100 отримали поранення. Джерелом цих трагічних подій став соціально-трудовий конфлікт між працівниками та адміністрацією дочірніх компаній державної нафтогазової компанії «КазМунайГаз», який весною 2011 р. набув форми широкомасштабного страйку. Влада Казахстану протягом 7 місяців не реагувала на вимоги страйкарів, внаслідок чого в день святкування 20-ї річниці незалежності Казахстану страйк переріс у масові заворушення, в яких за різними оцінками прийняло участь від 1 до 3 тисяч осіб. З боку правоохоронних органів була застосована автоматична вогнепальна зброя. В Жанаозен було введено внутрішні війська та оголошено режим надзвичайного стану. По звинуваченню у організації заворушень до кримінальної відповідальності було притягнуто 34 людини, які були засуджені на терміни від трьох років (умовно) до семи років колонії суворого режиму (пізніше цей термін був скорочений апеляційним судом на два роки). До кримінальної відповідальності було притягнуто і деяких посадових осіб.

Новітній трагічний досвід Казахстану переконливо засвідчив, що добре налагоджена система соціального партнерства є важливим механізмом розв'язання соціально-трудового конфлікту та подолання загроз національній безпеці, породжуваних сферою СТВ. Неефективність механізмів соціального діалогу, яка є характерною особливістю всіх пострадянських країн, в т. ч. і України, слід вважати тим чинником, який сприяє переростанню трудового конфлікту в загрозу національній безпеці.

За таких умов особливо небезпечними є соціально-трудові конфлікти, які виникають у так званих мономістах. Яскравим прикладом такого типу конфлікту слід вважати конфлікт у російському місті Пікальово (Ленінградська обл.), де восени 2008 року внаслідок зупинки виробництва на трьох найбільших підприємствах міста, біля 4 тис. працівників (із 21 тис. населення міста) опинилися в вкрай складному матеріальному становищі. У відповідь на бездіяльність органів державної влади 2 червня 2009 року біля 300 чоловік заблокували рух на федеральній трасі, внаслідок чого виник автомобільний затор довжиною 400 км. Учасники акції вимагали видачі заробітної плати, відновлення роботи підприємств, відновлення постачання гарячої води. Лише терміновий приїзд в Пікальово Прем'єр-міністра РФ В. Путіна і вжиття енергійних заходів щодо вирішення гострих проблем змогли відвернути подальшу ескалацію конфлікту і уникнути можливих трагічних наслідків.

Окрім безпосереднього – вибухового – впливу гострого трудового конфлікту на соціально-політичну ситуацію в країні існують також і інші можливі механізми. Так, експлуататорски-диктаторське відношення роботодавця до найманого працівника, наявність хронічного або гострого конфлікту на робочому місці, незадоволеність характером або умовами роботи – такого роду особливості соціально-трудових відносин здатні значно посилювати загальну негативну атмосферу та соціальну напруженість в суспільстві. Остання, як свідчить емпіричний досвід, може перейти в дії – організовані або стихійні протестні виступи, в яких соціально-трудова складова повністю розчиняється в загальногромадянський формах. Набуваючи певних форм і масштабів загальногромадянські протести, підживлювані невдоволенням соціально-трудового характеру, можуть суттєво дестабілізувати соціальну

і політичну ситуацію в суспільстві. З іншого боку, слід враховувати можливість зворотного впливу соціальної напруженості в суспільстві на соціально-трудову сферу, зокрема шляхом «виливу» концентрованого суспільного (соціально-громадянського) невдоволення у форму окремого соціально-трудового конфлікту, який за таких умов набуває особливої уваги та всезагального значення. В межах такої моделі, окремий трудовий конфлікт, стаючи «точкою кристалізації» загального суспільного невдоволення, виконує роль своєрідного «детонатора» та «локомотива» соціального вибуху. Ілюстрацією такого сценарію є страйк працівників текстильного комбінату промислового міста ал-Махалла ал-Кубра (неподалік від Каїру), який відбувся 6 квітня 2008 р. і був викликаний падінням рівня життя внаслідок зростанням цін на продовольство. Тоді єгипетські блогери організували для підтримки страйкарів групу у Facebook під назвою «Молодіжний рух 6 квітня», яке згодом зіграло важливу роль в Єгипетській революції 2011 року [10].

Є достатні підстави стверджувати, що в Україні соціально-трудові відносини несуть в собі достатньо високий рівень ризиків, які можуть спровокувати трудовий конфлікт із значним потенціалом негативного впливу на соціальну і політичну стабільність в суспільстві і, відповідно, значним потенціалом загроз національній безпеці. Сутнісною характеристикою вітчизняних СТВ і, відповідно, глибинною основою їхньої потенційної проблематичності є глибока фактична нерівність (асиметрія) сторін СТВ [11]. Домінування сторони роботодавців є абсолютним, внаслідок чого соціально-трудові відносини здійснюються у двох основних форматах:

а) у форматі «патерналістського союзу» між роботодавцем і залежним від нього найманим працівником. Патерналізм передбачає залежність і підкорення працівника роботодавцю, його слухняність і лояльність в обмін на піклування та турботу [12].

б) у форматі відвертої експлуатації найманого працівника – грубо-прагматичного використання найманого працівника як знеособленої робочої сили.

Кожен із цих двох основних форматів передбачає високий рівень неформальної складової у відносинах між сторонами і несе високі ризики гострого конфлікту.

Партнерський тип соціально-трудових відносин залишається для сучасної України скоріше виключенням, аніж правилом.

Серед соціально-трудових проблем, які є найбільш конфліктогенними в Україні, слід назвати низький рівень оплати праці найманих працівників; заборгованість із виплати заробітної плати; застосування вимушеної неповної зайнятості, роботи в умовах неповного робочого дня (тижня), відпустки без збереження заробітної плати; незаконні звільнення працівників або звільнення без «поважної причини»; необумовлені об'єктивними (фінансовими та економічними) причинами дії роботодавців, які порушують колективні права працівників, зокрема ухилення роботодавців від укладення колективних договорів або невиконання зобов'язань, прийнятих в колективних договорах; нереагування або неефективне реагування роботодавців на обґрунтовані вимоги найманих працівників чи профспілок; невиконання рішень примирних органів, угод та домовленостей по вирішенню колективних трудових спорів.

За інформацією Національної служби посередництва і примирення (НСПП) протягом 2012 р. в Україні було зареєстровано 102 колективних трудових спори (КТС), серед яких – 11 страйків та інших видів протестних дій, пов'язаних з частковим або повним припиненням роботи, а також 33 акції соціального протесту [13]. Ці цифри лише приблизно відображають рівень колективної протестної активності українських найманих працівників, оскільки Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» містить надто жорсткі норми, зокрема щодо визначення початку колективного трудового спору, встановлює ускладнену процедуру реалізації права найманих працівників на страйк, який в умовах ринкової економіки є ключовим інструменту вирішення КТС. Неефективність існуючого механізму розв'язання колективних трудових спорів є тим додатковим фактором, який значно підвищує небезпечність ризиків соціально-трудової сфери.

Таким чином, проведене нами дослідження дозволяє зробити наступний висновок: соціально-трудові відносини є важливим чинником національної безпеки. Форма найманої праці містить в собі значні ризики, які роблять соціально-трудові відносини досить напруженими і конфліктними. Соціальне напруження, продуковане соціально-трудовою сферою, може посилювати загальне соціальне напруження, зокрема сприяти загальногромадянській протестній активності. За певних умов конфлікти, які виникають у соціально-трудовій сфері, можуть виходити за межі виробничих одиниць і, набуваючи суспільного резонансу, негативно впливати на соціальну і політичну стабільність суспільства і держави. У такий спосіб соціально-трудовий конфлікт безпосередньо або опосередковано стає загрозою національній безпеці. Подальші дослідження могли б конкретизувати наукові уявлення про можливі механізми трансформації ризиків соціально-

трудової сфери в загрози національній безпеці, а також допомогли б з'ясувати можливі кількісні характеристики та параметри таких трансформацій.

Бібліографічні посилання:

1. Шедяков В. Є. Стан трудових відносин як джерело потенційних загроз стратегічного рівня / В. Є Шедяков. – Аналітична записка. – Режим доступу: http://www. niss. gov. ua/articles/773

2. Про соціально-економічне становище України за 2012 рік. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – К. : 2013. – 78 с. – Режим доступу: http://www. ukrstat. gov. ua/operativ/operativ2012/mp/dopovidx/dop_12_12. zip

3. Беляева Л. А. Социальные ресурсы населения в России и Европе: сравнительный анализ / Л. А. Беляева // Общесственные науки и современность. – 2010. – №3. – С. 23-36.

4. Слотердайк П. Критика цинічного розуму / Петер Слотердайк; [пер. з нім.]. – К. : Тандем, 2002. – 544 с.

5. Энгельс Ф. Положение рабочего класса в Англии / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения, 2-е изд. – М. : Государственное издательство политической литературы, – 1955. – Т. 2. – С. 231-517.

6. Резников А. Б. Первая классовая битва пролетариата. Англия, 1842 г. / А. Б. Резников. – М. : Наука, 1970. – 309 с.

7. Кирьянов Ю. И. Жизненный уровень рабочих России (конец XIX – начало XX в.) / Ю. И. Кирьянов. – М. : Наука, 1979. – 275 с.

8. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19. 06. 2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search. ligazakon. ua/l_doc2. nsf/link1/T030964. html

9. Стюарт П. Волна забастовок 2012 года, Марикана и история бурильщиков в рудниках ЮАР [Электронный ресурс] / П. Стюарт. – Режим доступа: http://columnru. global-labour-university. org/2013/01/2012. html

10. Коротаев А. В. Египетская революция 2011 г. : структурно-демографический анализ [Электронный ресурс] / А. В. Коротаев, Ю. В. Зинькина. – Режим доступа: http://polit. ru/article/2011/03/04/egyrev/#_ftn38

11. Колот А. М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання / А. М. Колот. – КНЕУ. – К. : 2008. – 230 с.

12. Темницкий А. Л. Патерналистский союз наемных работников и предпринимателей / А. Л. Темницкий / Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ). – М. : Московский общественный научный фонд, 2001. – 530 с.

13. Інформація про результати діяльності Національної служби посередництва та примирення за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. nspp. gov. ua

Белёвский О. А. Социально-трудовые отношения как сфера потенциальных угроз национальной безопасности.

Исследована социально-трудовая составляющая национальной безопасности. Проанализированы риски социально-трудовых отношений. Определены возможные пути влияния социально-трудовых отношений на сферу национальной безопасности, а также механизмы трансформации социально-трудовых конфликтов в угрозы национальной безопасности.

Ключевые слова: национальная безопасность, социально-трудовые отношения, социально-трудовой конфликт, забастовка, угрозы, бедность, социальная напряженность, протест.

Bil`ovskyi O. A. Social and labour relations as an area of potential threats to national security.

The social-labor component of the national security is studied. Risks of social-labor relations are analyzed. The possible ways and mechanisms of transformation of the socio-labour conflict in the threat to national security are defined.

The aim of the article is: using the available scientific studies in the field of research of the national security and social and labour relations, as well as the existing empirical material, to carry out a socio-philosophical analysis of social and labour relations as a factor of national security, in particular, to consider some of the mechanisms of transformation of the socio-labour conflict in the threats to national security.

The article concluded: the wage labour remains an important sphere of the life of modern society and covers a significant number of the population of the country, social-labor relations is a factor of national security. Social-labor relations – the relations between the employer and the employee. Socio-philosophical analysis of the wage labour testifies to the fact that it is based on insecurity of existence of the employee. Such a framework leads to significant risks, in particular, the risk of poverty. Risks, which inherent to wage labour, introduce into the socio-labour relations of the stress and conflict character. Social tension, producted by socio-labour sphere, may increase the total social tension, in particular, to promote civil protest activity.

Under certain conditions the conflicts, that arise in the socio-labour sphere, may go beyond the limits of enterprises and institutions, acquire public resonance, have a negative impact on the social and political stability of the society and the state. Thus socio-labor conflict directly or indirectly becomes a threat to national security. The article gives examples of certain social and labour conflicts, which have led to the destabilization of the social and political situation, which gives grounds to identify them as a threat to national security.

Further research could specify scientific views on the possible mechanisms of transformation risks of the socio-labour sphere in a threat to national security, and would also help figure out the possible quantitative characteristics and parameters of such transformations.

Keywords: national security, socio-labour relations, socio-labour conflict, strike, threats, poverty, social tension, protest.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 32: 17.022.1

Т. А. Бобровський
Управління міжнародного співробітництва
Адміністрації Державної прикордонної служби України (м. Київ)

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТЬ «ІМІДЖ» ТА «ІМІДЖУВАННЯ» У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Досліджуються основні інтерпретації поняття «імідж» у політичному дискурсі, підходи до розуміння його природи, уточнюється співвідношення поняття «іміджу» із суміжними категоріями, а також з'ясовується специфіка іміджування.
Ключові слова: імідж, іміджування, технологія іміджування

Феномен іміджу досліджують і розробляють в багатьох наукових і практичних сферах. На початку 1960-х років поняття «імідж» увійшло до політичного дискурсу у зв'язку зі зверненою до виборців характеристикою публічної діяльності кандидата. Сьогодні для створення і підтримки іміджу політика, політичного руху або партії використовуються результати досліджень із політології, соціології, політичного PR, теорії комунікації, семіотики. У створенні такого складного явища, як імідж країни або регіону, задіяні політологія, історія, регіоналістика, соціологія, міжнародні відносини та ін. Повсюдне використання феномена іміджу привело до необхідності оформлення й інституціоналізації окремої дисципліни – іміджелогії. Відповідний термін на початку 1990-х років увів російський вчений В. М. Шепель, визначивши його як «науку та мистецтво подобатися людям» [1, с. 3]. З його подання категорія «імідж» стала застосовуватися до різних суб'єктів – окремої людини, політичної влади, корпорації тощо. Спираючись на значний доробок зарубіжних науковців досліджень феномену іміджування – Д. Аакера, С. Анхольта, Ф. Котлера, М. Ліндстрома, В. Олінса, М. Портера та інших іміджелогія за останні двадцять років набула інтенсивного розвитку на пострадянському просторі у працях В. Бебика, Є. Єгорової-Гантман, В. Королька, Г. Почепцова, Є. Тихомирової, А. Цуладзе та ін. Значний науковий і практичний інтерес до даної проблеми породжує велику кількість підходів, контекстів та інтерпретацій як самої категорії «імідж», так і до суміжних йому понять, а також різне розуміння та наповнення процесу іміджування.

У межах даної публікації здійснимо спробу систематизувати та узагальнити основні інтерпретації самого поняття «імідж», основні підходи до розуміння його природи, уточнити співвідношення поняття «іміджу» із суміжними категоріями, а також з'ясувати специфіку іміджування як процесу формування іміджу.

Поняття «імідж» (англ. «image») в англійській мові означає презентацію об'єкта, репутацію, персональні риси особистості, корпорації тощо. Дослівний переклад даного поняття на російську та українську мови – «образ», що зумовлює його відповідну трактовку у вітчизняній довідниковій літературі: «образ, що цілеспрямовано формується й покликаний справити емоційно-психологічний вплив на певних осіб…» [2, с. 228]; «цілісний, якісно визначений образ об'єкта уваги, стійкий за часом і такий, що відтворюється у масовій та / або індивідуальній свідомості» [3, с. 148]; «образ суб'єкта політичної діяльності, який здійснює когнітивний та емоційно-психологічний вплив на інших політичних суб'єктів та громадян» [4, с. 237]. Перелік визначень іміджу можна продовжувати. Деякі дослідники стверджують, що на сучасному етапі розвитку іміджелогії як науки, що досліджує феномен іміджу, існує понад двадцять підходів до вивчення та формування іміджу, до «базових категорій, на яких будується поняття «імідж» [5]. Аналіз лише наведених довідникових трактувань, демонструє дві принципові позиції: в одних випадках імідж визначають як такий, що цілеспрямовано формується, а в інших – як такий, що вже існує, склався стихійно у масовій свідомості. Існує думка, що перший підхід властивий для політології, другий – для соціальної психології. Ймовірніше, різні трактування поняття «імідж» пояснюються не стільки тим, що цей феномен досліджують різні науки, скільки тим, що закономірності його формування, структурні особливості, фактори та умови функціонування повністю ще не вивчені.

А. Митко згруповує уявлення про імідж у сучасній політології у три підходи, очевидно за критерієм розуміння природи іміджу, – онтологічний, антропологічний, ціннісний [6]. Представники онтологічного підходу, підтримують такі позиції: політичний імідж не завжди повністю й адекватно відображає реальний об'єкт; імідж обов'язково повинен містити ознаки, за якими певний об'єкт ідентифікується і відповідно виокремлюється серед подібних. Він активно добудовується самими реципієнтами відповідно до їх власних психологічних особливостей. Точка зору про те, що на основі стереотипів, настанов, ціннісних орієнтацій та інших елементів масової свідомості створюються іміджі (образи),

зазначає А. Митко, представлена у працях В. Королька, В. Бебика, А. Панасюка та ін.

Представники антропологічного підходу політичний імідж співвідносять із різними персоніфікованими категоріями, наприклад: «самопрезентація», «самопредставлення», «управління враженням» тощо. Можна сказати, що акцентується увага саме на презентації іміджу як вираженні особистого образу людини, тобто імідж виступає своєрідною маскою, аби мати привабливий вигляд для своїх прихильників. До представників цього підходу А. Мітко відносить власне ідейних засновників іміджелогії В. Шепеля, Г. Почепцова, О. Єгорову-Гантман та інших.

Ціннісний підхід ґрунтується на штучному характері політичного іміджу та символічній його сутності. Він, на думку Мітко, представлений у працях Б. Брюса, Ж. Сегели, О. Феофанова, І. Недяка, І. Терлецької, А. Цуладзе.

Окреслені підходи, що характеризують уявлення про природу іміджу, можуть бути інакше проінтерпретовані. Так, названі представники онтологічного підходу у більшій мірі концентрують увагу на особливостях сприйняття образу певного об'єкта, ніж на процедурі його транслювання. Однак згадуванні представники антропологічного підходу також не ігнорують ці моменти. Зокрема, засновник іміджелогії В. Шепель, розуміючи імідж як «навмисно створюване візуальне враження», підкреслює, що йдеться саме про враження, а не оцінку як раціональний факт діяльності свідомості. Автор вважає, що імідж виступає як соціальна установка, як ціннісний стереотип, як модний символ [1]. А Г. Поцепцов у свій праці «Іміджелогія» згадує це поняття як «новий стереотип, який створюється відповідно до стереотипу, який вже є в аудиторії» [7, с. 20].

Інша річ, що згадувані представники антропологічного підходу набагато більше уваги акцентують на активній ролі іміджеутворюючого суб'єкту, ніж на аудиторії, на яку відповідний імідж транслюється.

Й нарешті, представники ціннісного підходу, які розуміють імідж як символічне, штучне, навмисно створене, також не ігнорують особливості сприйняття іміджу. Характеризуючи імідж чи то як «образ-уявлення про конкретний політичний об'єкт», чи то як «сукупність уявлень, сприйнять і переконань, що має індивід або група індивідів про різні політичні явища або товари» [цит. за 6, с. 138], вони акцентують увагу на тому, що під впливом іміджеформуючого суб'єкту об'єкт іміджування наділяється додатковими властивостями.

Таким чином, вказані підходи можна також представити з точки зору бінарних позицій про його цілеспрямоване або стихійне створення, про домінуючу роль іміджеформуючого суб'єкта або суб'єкта сприйняття. На нашу думку, роль іміджеформуючого суб'єкта та суб'єкта сприйняття є доволі значущою як у випадку цілеспрямованого, так і стихійного формування іміджу. У разі цілеспрямованого формування іміджу роль іміджеформуючого суб'єкту закономірно зростає, однак роль суб'єкту сприйняття у жодному разі не можна ігнорувати.

На нашу думку доцільно розуміти імідж передусім як уявлення про об'єкт уваги, яку поділяє широка громадськість. Воно може формуватися як цілеспрямовано, так й стихійно. Але імідж не може замінити реальну сутність, а лише допомагає в її донесенні до аудиторії.

Окрім того, погоджуючись з С. К. Сергієнко [цит. за 1], зазначимо, що при концептуалізації поняття «імідж» варто також ураховувати такі протилежні категорії як:

1. Об'єктивне (набір певних атрибутів об'єкту) – суб'єктивне (уявлення про об'єкт у масовій або індивідуальній свідомості).

2. Природне, стихійне (реальні характеристики об'єкту, їх оцінка в соціальному середовищі) – штучне, зорганізоване (цілеспрямовано створені соціо- психотехнічними засобами уявлення, які мають мало спільного з реальним станом справ) .

3. Когнітивне (вербальні, візуальні та інші образи) – емоційне (почуття, переживання, афекти тощо).

Саме тому категорія «імідж», на нашу думку, виступає більш комплексною та загальною категорію у порівнянні зі спорідненими поняттями – образ, стереотип, думка, авторитет, репутація, бренд. Співвідношення перелічених понять або окремих з них у своїх працях досліджували С. В. Колосок, А. Ю. Панасюк, О. Панкрухіна та С. Ігнатьєва, Т. В. Федорів та ін.

С. В. Колосок концентрує увагу на співвідношенні понять авторитету, репутації й іміджу [8]. Він вважає, що їх зміст багато в чому ідентичний, і не завжди легко визначити, де маємо справу з репутацією, авторитетом, а де говоримо про імідж.

Авторитет, зазначає дослідник, це поняття, що визначає оцінку особистості або ж організації масовою свідомістю з точки зору відповідності моральних, професійних, ділових та інших якостей очікуванням (експектаціям) і цінностям населення.

Репутація та імідж, на думку дослідника, також результат оцінювання. Проте, на відміну від авторитету, вони представляють собою такі емотивні характеристики об'єкта

оцінювання, що передбачають певні стереотипи масової свідомості.

Дійсно, поняття «стереотип» є доволі значущим для розуміння природи іміджу. Чимало дослідників звертають увагу на той факт, що імідж виникає і коригується в результаті сприйняття і відповідної фільтрації інформації про об'єкт, яка надходить із зовнішнього середовища крізь призму існуючих стереотипів.

Стереотип як психічний механізм, який керує процесом переробки інформації про зовнішній світ і включає механізми запам'ятовування інформації з наступною взаємодією з новою інформацією на основі «готових знань», постає як первинний матеріал для формування іміджу. Невипадково чимало іміджмейкерів-практиків звертають увагу на той факт, що варто працювати саме з існуючими стереотипами.

Однак стереотипи – не єдине джерело формування іміджу. Думка людини про який-небудь об'єкт виникає на основі раніше сформованого образу даного об'єкта внаслідок співвіднесення цього образу із власною системою цінностей, зазначає А. Ю. Панасюк. Образ, що послужив причиною виникнення думки, може виникнути або при безпосередньому сприйнятті яких-небудь характеристик об'єкта, або при непрямому сприйнятті – сприйнятті раніше сформованої в інших людей думки про цей об'єкт (наприклад, думки сформованої засобами масової інформації). Отже, наголошує дослідник, імідж – це не стереотипний образ, імідж – це результат співвіднесення посталого при сприйнятті об'єкта образу зі стереотипним образом. Термін «імідж» складається з наступних понять: «образ» – «оцінка» – «відношення» – «думка» [9, с. 31].

Т. В. Федорів з переліку синонімічних понять виокремлює категорію «репутація», вважаючи її ширшою за поняття «імідж». Услід за Дж. Девіс та Веттеном-Меккі автор відстоює думку, що складовими репутації є імідж як «зовнішнє уявлення про організацію», яке формується в результаті «надсилання конгруентних повідомлень «агентами» організації до зовнішнього світу», та ідентичність як внутрішнє уявлення про організацію («як ми уявляємо себе»). Відповідно, «репутація – колективне уявлення всіх стейкхолдерів, зовнішніх і внутрішніх, яке включає імідж та ідентичність» [10, с. 26]. Дана інтерпретація визначається передусім розумінням іміджу як суто зовнішнього уявлення. Чимало авторів схильні виокремлювати зовнішній (публічний) та внутрішній (корпоративний) імідж організації, в результаті чого вказані розбіжності між категоріями «імідж» та «репутація» нівелюються.

Репутація постає як спільна думка про якості, достоїнства, недоліки певного об'єкта уваги, яка складається з асоціацій та образів у різноманітних осіб. Її головна відмінність полягає у тому, що вона цілком визначається минулим, а не теперішнім чи майбутнім. Можна погодитись з Т. В. Федорів лише у тому, що імідж значною мірою формується на основі стереотипів і очікувань, тоді як репутація – на основі минулого досвіду [10, с. 26]. Дійсно, репутація часто набуває більш сталих та стійких характеристик. Разом з тим, саме імідж охоплює більш широкий спектр уявлень, стереотипів, вражень тощо та більш придатний для керування.

Бренд як ім'я, знак чи символ, що призначені для ідентифікації чи диференціації певного об'єкту, характеризується наявністю стійких емоційних зв'язків із цільовою аудиторією споживачів, повинен викликати їх гордість, мати приваблюючу та об'єднуючу силу [11]. Імідж у порівнянні з брендом є структурою віртуальною, вразливою до будь-якої вхідної інформації. Бренд же грунтується на тому, що вже є перевіреним і утвердженим, що довів свою унікальність і якість, був визнаний у цільовому середовищі. Тому характерними рисами іміджу є гнучкість та варіабельність, а бренду – стійкість та надійність.

Бренд завжди формується цілеспрямовано та пов'язаний виключно з позитивним іміджем. На цій підставі можна сказати, що іміджування як цілеспрямований процес містить елементи брендінгу. Однак імідж можна не лише цілеспрямовано формувати, але й уточнювати або змінювати за допомогою модифікації діяльності, вчинків та заяв соціального суб'єкту. Хоча у подібній діяльності є також певні обмеження.

Таким чином ми підійшли до наступної важливої категорії нашого дослідження – іміджування як діяльності із формування, корекції та зміни іміджу або діяльності зі створення та управління іміджем. Стратегічна мета будь-якого іміджування полягає у тому, щоб сформувати бажаний (ідеальний, позитивний, оптимальний) імідж певного агента політичного ринку (людини, організації, держави тощо) як засіб, що сприяє досягненню його успіху. В категоріях політичного ринку імідж як кінцевий результат процесу іміджування є певною торговою маркою політичного товару, являє собою комбінацію образу та засобів його оформлення та презентації.

Імідж-формуюча інформація, тобто інформація, на підставі якої і створюється думка про об'єкт, або оцінюваний образ об'єкта – імідж, виступає базовою категорією іміджування. Імідж-формуючу інформацію в процесі іміджування транслює індуктор та сприймає

реципієнт. Даними категоріями апелює, зокрема, Ю. Падафет [див. 12].

Під індуктором розуміють джерело інформації, від якого значною мірою залежить кінцевий результат, а особливо ступінь його ефективності та відповідності бажаному образу. Ним може виступати певна кількість суб`єктів, які реалізують спільну мету, місію.

Реципієнт, відповідно, це сторона, що приймає інформацію. У більшості випадків йдеться про групу, яку називають цільовою або корпоративною аудиторією, тобто такою, що утворюється за певними критеріями та є тим суб`єктом, на який спрямовується процес формування іміджу.

Іміджування – це завжди креативний процес, що вимагає нестандартних підходів до постановки завдань, пошуку виразних засобів, максимально ефективному використанню ресурсів. Разом з тим у сферу іміджування все активніше проникають технології побудови іміджу.

При чому, коли йдеться про технологію (в однині) побудови іміджу, мають на увазі реалізація сукупності послідовних етапів іміджетворчої діяльності, певного алгоритму дій. Коли ж йдеться про технології (у множині) – мають на увазі певні прийоми і техніки. У загальному вигляді технологія як сукупність послідовних етапів іміджетворчої діяльності представлена у науковій розробці колективу під керівництвом С. М. Серьогіна:

1. Визначення основних потреб аудиторії, а в разі потреби – окремих її сегментів, і на цій основі – побудова «каркасу» політичного іміджу.

2. Доповнення «каркасу» політичного іміджу необхідними характеристиками з урахуванням потреб масової суспільної свідомості в бажаному образі й можливостей суб'єкта політики їх демонструвати «природно».

3. Перекладення основних характеристик іміджу на різні канали комунікації у зрозумілих, доступних для масової аудиторії формах [13, с. 5].

Варто відзначити, що зазвичай у підручниках з ПР та іміджеології представлений більш детальний алгоритм дій із формування іміджу, який містить принаймі сім послідовних етапів і включає збір інформації, оцінку, планування, контроль, моніторинг тощо. В принципі цей та інші етапи побудови іміджу представлені як серія певної кількості послідовних кроків, цілком відповідають поняттю «політична технологія» як сукупності процедур реалізації функцій певного політичного об'єкту, спрямованих на те, щоб досягти бажаних результатів в галузі політики.

Цьому визначенню також відповідають розуміння технологій іміджування (множина) як певних прийомів, засобів, інструментів. У переважній більшості випадків автори, які вживають подібне словосполучення, мають на увазі комунікативні технології, акцентуючи увагу на ролі комунікацій у конструюванні іміджу. Більш того, знаний вітчизняний фахівець у галузі іміджелогії Г. Г. Почепцов вважає сам імідж «комунікативною одиницею, що ідеально відповідає вимогам комунікативного простору» й пропонує у своїй книзі «Іміджелогія» перелік інструментів іміджелогії або технологій створення іміджу, які пізніше наводили у своїх роботах інші дослідники. Серед них позиціонування, маніпулювання, міфологізація, форматування, вербалізація, деталізація інформації, акцентування інформації, підміна цілей, подача суперечливих сигналів, дистанціювання, метафоризація, візуалізація, опитування громадської думки, нейролінгвістичне програмування, впровадження моделей сприйняття, контекстне введення знаків [7].

Перелічені Г. Г. Почепцовим техніки не є виключно інструментами іміджування. Окрім того, більшість з них згадуються у спеціальній літературі також як техніки пропаганди та маніпуляції масовою свідомістю. Вони є немаркетинговими за свою суттю засобами трансляції інформаційних повідомлень, адже не враховують інформаційні потреби реципієнта та носять монологічний та однобічний характер [14, с. 99].

Так чи інакше усі вони певним чином можуть бути задіяні для іміджування певних об'єктів. Проте, варто відзначити, що основним засобом іміджування є паблік рілейшинз як цілісна система «теоретичних знань і практики їхнього застосування, що відображають ті комунікаційні процеси в суспільстві, які спрямовані на встановлення взаєморозуміння між різними соціально організованими суб'єктами і громадськістю» [15, с. 59] та окремі види ПР-діяльності – прес-посередництво, просування (промоушн), «громадські справи» (public affairs), паблісіті, едвокасі (advocacy), соціально-комунікативні платформи (блогосфера) тощо.

Таким чином здійснена спроба концептуалізації понять «іміджу» та «іміджування» у сучасному політичному дискурсі дозволяє констатувати наступне.

Імідж у сучасному політичному дискурсі постає як уявлення про об'єкт уваги, яку поділяє широка громадськість. Воно може формуватися як цілеспрямовано, так й стихійно. Роль іміджеформуючого суб'єкта та суб'єкта сприйняття є доволі значущою як у випадку цілеспрямованого, так й стихійного формування іміджу. У разі цілеспрямованого

формування іміджу роль іміджеформуючого суб'єкту закономірно зростає, однак роллю суб'єкту сприйняття у жодному разі не можна ігнорувати. Імідж – це завжди певний синтез об'єктивного та суб'єктивного, природного і штучного, когнітивного і емоційного.

Імідж є більш комплексною та загальною категорією у порівнянні зі спорідненими поняттями – образ, стереотип, думка, авторитет, репутація та бренд. Стереотип як психічний механізм, який керує процесом переробки інформації про зовнішній світ і включає механізми запам'ятовування інформації з наступною взаємодією з новою інформацією на основі «готових знань», постає як первинний матеріал для формування іміджу. Авторитет, думка та репутація – результат оцінювання, що виникає на основі раніше сформованого образу даного об'єкта внаслідок співвіднесення цього образу із системою цінностей. Вони визначаються передусім минулим досвідом, тоді як імідж має безпосереднє відношення також й до теперішнього, й до майбутнього. Бренд як ім'я, знак чи символ, що призначені для ідентифікації чи диференціації певного об'єкту, завжди формується цілеспрямовано та пов'язаний виключно з позитивним іміджем. Імідж можна не лише цілеспрямовано формувати, але й уточнювати або змінювати за допомогою модифікації діяльності, вчинків та заяв соціального суб'єкту.

Іміджування являє собою діяльність із формування, корекції та зміни іміджу або управління іміджем. Стратегічна мета будь якого іміджування полягає у тому, щоб сформувати бажаний (ідеальний, позитивний, оптимальний) імідж певного агента політичного ринку (людини, організації, держави тощо) як засіб, що сприяє досягненню його успіху. Іміджування передбачає трансляцію індуктором імідж-формуючої інформації та її сприйняття реципієнтом.

Хоча створення іміджу – це завжди процес креативний, у сферу іміджування все активніше проникають технології створення іміджу. При цьому, коли йдеться про технологію (однина), маються на увазі певні методологічні основи, послідовні етапи формування іміджу, композиція яких визначає стратегію іміджування. А коли йдеться про технології (множина), маючи на увазі певні прийоми, методи та інструменти створення іміджу. Переважна більшість з них є комунікативними технологіями маркетингового та немаркетингового типу.

Бібліографічні посилання:

1. Шепель В. М. Имиджелогия. Как нравиться людям : учебное пособие / Под ред. В. М. Шепеля. — М. : Народное образование, 2002. – 576 с.
2. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – [2-е вид., доп. і перероб.]. — К. : Генеза, 2004. – 736 с.
3. Соціологія політики : Енциклопедичний словник / Авт. -упоряд. : В. А. Полторак, О. В. Петров, А. В. Толстоухов. – К. : Вид-во Європ. Ун-ту, 2009. – 442 с.
4. Етнократологічний словник : Енцикл. -довід. слов. / за ред. О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого та Г. В. Щокіна. – К. : МАУП, 2007. – 576 с.
5. Тітаренко Т. В. Особливості формування іміджу України в Російській федерації на початку XXI століття : Автореф. дис. к. п. н. : 23. 00. 04 – політичні проблеми міжнародних систем / Т. В. Тітаренко – К., 2011. – 21 с.
6. Митко А. До питання наукових розробок в галузі іміджу та ПР / А. Митко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Вип. 21. – С. 136-140.
7. Почепцов Г. Г. Имиджелогия / Г. Г. Почепцов. — М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 2000. – 768с.
8. Колосок С. В. Зв'язки з громадськістю у формуванні іміджу органів державної влади : Автореф. к. н. з держ. упр. : 25. 00. 01 – теорія та історія державного управління / С. В. Колосок – О., 2003. – 22 с.
9. Панасюк А. Ю. Понятие «имидж» в сопоставлении с другими сходными понятиями / А. Ю. Панасюк // Известия академии имиджелогии / [под ред. Е. А. Петровой]. — М. : РИЦ АИМ, 2005. – Т. 1. – С. 31-50.
10. Федорів Т. В. Співвідношення понять імідж і репутація у державному управлінні / Т. В. Федорів // Вісник НАДУ. – 2011. – № 2. – С. 25-29.
11. Панкрухин А. Имидж страны: смена парадигмы [Электронный ресурс] / А. Панкрухин, С. Игнатьев // Корпоративная имиджелогия. – 2008. – № 2. – Режим доступу к журн. : www. ci-journal. ru/article/112/200802image_ country – Назва з екрану.
12. Падафет Ю. Теоретико-методологічний аспект формування іміджу державної установи [Електронний ресурс] / Ю. Падафет. // Теоретичні та прикладні питання державотворення : електрон. зб. наук. пр. ОРІДУ НАДУ при Президентові України. – 2007. – № 1. – Режим доступу до журн. : http://www. nbuv. gov. ua/e-journals/ tppd/2007-1/07pugids. htm/ 07pugids. htm. – Назва з екрану.
13. Формування позитивного іміджу органів влади через підвищення якості надання адміністративних та соціальних послуг : наук. розробка / авт. кол. : С. М. Серьогін, В. В. Лола, І. І. Хожило та ін.; за заг. ред. С. М. Серьогіна. – К. : НАДУ, 2009. – 32 с.
14. Политические коммуникации : учебное пособие для студентов вузов [Петрунин Ю. Ю. и др.] ; Под ред. Соловьева А. И. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 332 с.
15. Тихомирова Є. Б. PR-формування відкритого суспільства : Монографія / Є. Б. Тихомирова. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 197 с.

Бобровский Т. А. Концептуализация понятий «имидж» и «имиджирование» в современном политическом дискурсе

Исследуются основные интерпретации понятия «имидж» в политическом дискурсе, подходы к пониманию его природы, уточняется соотношение понятия «имиджа» со смежными категориями, а

также исследуется специфика имиджирования.
Ключевые слова: имидж, имиджирование, технология имиджирования

Bobrovskyi T. Conceptualization of the terms «image» and «imaging» in modern political discourse

The article deals with the main interpretation of the «image» concept in the political discourse. The approaches to the understanding of its nature are specified ratio concept of «image» with the related categories, as well as specific imaging.

Image in the modern political discourse is considered as an idea about object of attention which shares by the general audience. It can be formed as well as purposefully or spontaneously. The role of image-forming subject and the subject of perception is quite significant in the case of purposeful or natural image formation. In case of purposeful image forming the role of image-forming subject naturally increases. But the role of the subject of perception should not be ignored. Image – is always the synthesis of objective and subjective, natural and artificial, cognitive and emotional.

Image is more complex category compared with related concepts – stereotype, authority, reputation and brand. Stereotype is the primary material for the image forming. Authority, opinion and reputation are the results of evaluation. They are determined by past experience, while the image is related by present and future. Brand, as a sign or symbol, is always formed specifically and associated with a positive image.

Imaging is the work of formation, correction and change of image. The strategic objective of any imaging is to form the desired (ideal, positive, optimal) image of a political agent market (people, organizations, states, etc.) as a means of contributing to the achievement of his success.

Formation of the image is always a creative process. But technologies of imaging take place in this sphere more often. However, technology (singular) refers to certain stages of image formation, the composition of which determine the imaging strategy, but technologies (plural) refers to specific methods, techniques and tools of creating an image. The majority of them are communication technologies of marketing and non marketing type.
*Keywords***:** image, imaging, technology of imaging

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 32. 019. 51:004(477)

А. Г. Бондар

Донецький національний університет

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ІМІДЖ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЇЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БРЕНДУ

Розглянуті проблеми формування позитивного інвестиційного іміджу України у контексті стратегії її національного брендингу. Метою автора є виявити перспективи покращення інвестиційного іміджу України та проаналізувати існуючі підходи щодо його формування. Надані рекомендації щодо практичної діяльності зацікавлених груп. Автор наполягає, що інвестиційна привабливість – найбільш пріоритетний напрям формування національного бренду України.
Ключові слова: інвестиційний імідж, стратегія національного брендингу, бренд України.

На теперішній час проблема інвестиційного іміджу в Україні стоїть дуже гостро. За останні роки економіка України так і не позбавилася глибоких структурних деформацій, значно відстає від розвинених країн і не є конкурентоспроможною на міжнародній арені. Позиціонування України як держави, відкритої та цікавої для міжнародних інвесторів може значно покращити загальний бренд країни, що відобразиться на рівні комфорту умов для ведення бізнесу та добробуту населення. Більшість підприємств залишилися технологічно відсталими, енергоємними, зі слабкою диверсифікацію продуктів і ринків. З покращенням інвестиційного клімату у країні з'являється більше можливостей та перспектив для розвитку інших напрямів бренду, а наявність інвесторів – індикатор довіри до країни і можливість презентувати країну на міжнародній арені як надійного бізнес-партнера. Тому пріоритетним завданням для уряду є змінити інвестиційний імідж України на позитивний та створити сприятливі умови для інвесторів.

За даними Державної служби статистики України, загальний об'єм прямих інвестицій в Україну у 2012 році склав 52, 427 млрд. дол.

Основний обсяг інвестицій в українську економіку надійшов з Кіпру – чистий приріст вкладень з цієї країни склав 3, 92 млрд доларів. Це 95% усього обсягу приросту інвестицій.

Основними країнами-інвесторами України є Кіпр (14, 522 млрд. дол.), Німеччина (7, 404 млрд дол.), Нідерланди (4, 949 млрд. дол. .) та Російська Федерація (3, 653 млрд дол.) [8].

За даними міжнародного рейтингу Doing Business-2012, підготовленого Світовим банком та Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC), Україна займає 152-у позицію з 183. А в рейтингу конкурентоспроможності країн, який складає Всесвітній економічний форум, Україна подолала 9 позицій – до 73-ої. У рейтингу відкриття бізнесу – 112 позиція, захисту прав інвесторів – 111, забезпечення виконання контрактів – 44, отримання кредитів – 24 позиція [9]. Україна посіла 161-е місце з 177-и країн у рейтингу «Індекс економічної свободи», опублікованому фондом Heritage Foundation. У світовому «Індексі сприйняття корупції», опублікованому некомерційною організацією Transparency International, Україна посіла 144 місце з 176.

За офіційними даними Міністерства фінансів України зовнішній державний борг, державний внутрішній та гарантований державою борги разом становлять 515, 4 млрд. грн. А державний бюджет України на 2013 рік – 362 млрд. грн. з дефіцитом у 50 млрд. грн.

Європейською Бізнес Асоціацією було опитано 115 топ-менеджерів провідних компаній, які назвали основні причини низького рівня інвестиційної привабливості України. На думку респондентів, інвестиції не наважуються йти в Україну через посилення тиску на бізнес з боку владних структур, фаворитизм, складне адміністрування податків та корупцію. Так, про посилення тиску на бізнес згадали 17% респондентів, коли відповідали на питання про негативні зміни, що відбулись протягом останніх трьох місяців в інвестиційному полі України. Ще 13% віднесли до негативних змін фіскальну політику та оподаткування. Особливо проблемними для респондентів залишаються питання відшкодування ПДВ та перенесення збитків минулих періодів. 16% наголосили на непередбачуваності регуляторної політики, загальній нестабільності, конфліктах з опозицією та незрозумілому векторі зовнішньої політики України.

Також у респондентів запитали про позитивні зміни в інвестиційному полі, що відбулись протягом останніх трьох місяців. 73% зазначили, що не помітили жодних позитивних зрушень. Тільки 10% опитаних назвали позитивною зміною проведення Євро-2012, тому що для чемпіонату будували інфраструктурні об'єкти. Також футбольна першість підвищила репутацію країни на світовій арені. Проте про радикальні зміни інвестори наразі не хочуть говорити. Ще 7% вважають позитивними змінами спрощення певних митних процедур, а 6% відзначають позитивні зміни в окремих галузях: нафтогазовидобувній (3%) та ІТ-бізнесі (3%). 3% інвесторів позитивом вважають утримання стабільного курсу національної валюти. А 2% вказують на подальше спрощення податкових процедур.

Проте сам Податковий кодекс отримав негативну оцінку від інвесторів – так вважають 49% респондентів, а позитивну оцінку дали 19% опитаних.

Також переважно негативно інвестори оцінили новий Кримінально-Процесуальний кодекс – 29%, позитивних оцінок – від 15%. Навпаки, Митний кодекс та Поправки до Закону про дозволи отримали переважно позитивні оцінки (36% позитивних проти 23% негативних та 33% позитивних проти 17% негативних відповідно).

Це пов'язано з нестабільністю державної інвестиційної політики, прогалинами в інвестиційному законодавстві, відсутністю належного інституційного забезпечення розвитку інвестиційного ринку та його інструментів, і як наслідок – недостатнім рівнем внутрішніх та зовнішніх інвестицій.

Метою даної роботи є виявити проблеми і перспективи покращення інвестиційного іміджу України та проаналізувати існуючі підходи для його формування.

Вагомий вклад у розвиток вказаної проблематики вносять вітчизняні науковці, серед яких слід відзначити праці Д. Богуша [1], О. Чорноплечої [10], В. Загорського [3], Н. Добровольської [2], В. Літвіненка [6].

Інвестиційний імідж України — це сприйняття економіки України та її інвестиційного клімату керівниками транснаціональних корпорацій, інвестиційними фондами, міжнародними діловими засобами масової інформації та діловим світом загалом. Інвестиційний імідж – це динамічна складова частина загального бренду країни. Термін «інвестиції» походить від латинського слова «invest», що означає вкладення коштів. У більш широкій трактовці інвестиції являють собою вкладення капіталу з метою подальшого його збільшення. Реальні інвестиції – це вкладення коштів у реальні активи – як матеріальні, так і нематеріальні (іноді вкладення коштів у нематеріальні активи, пов'язані з науково-технічним прогресом, характеризуються як інноваційні інвестиції). За характером участі в інвестуванні виділяються прямі та непрямі інвестиції. Під прямими інвестиціями розуміється безпосереднє вкладення коштів інвестором в об'єкти інвестування. Непрямі ж інвестиції – це інвестування, опосередковане іншими особами (інвестиційними або фінансовими посередниками).

Для того, щоб дати оцінку інвестиційного іміджу України та виявити механізми для його покращення треба дати визначення наступним поняттям:

Інвестиційний клімат – середовище, у якому функціонує капітал, а також, комплекс об'єктивних умов інвестування, що включає економічні, політичні, соціальні компоненти, у тому числі, природні ресурси, робочу силу, законодавство тощо.

Індекс інвестиційної привабливості – це сукупність політичних, економічних, законодавчих, регуляторних та інших факторів, які визначають ступінь ризику для ведення бізнесу та можливість ефективного використання капіталовкладень.

Діловий імідж країни характеризується поняттям її конкурентоспроможності. М. Портер визначає конкурентоспроможність держави як продуктивність, ефективне використання робочої сили та капіталу й розмірі національного доходу на душу населення. Також

М. Портер розробив систему детермінант конкурентної переваги країн, яка має назву «конкурентний ромб» за кількістю основних груп таких переваг:

факторні умови: людські й природні ресурси, науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, фактори якості життя;

умови внутрішнього попиту: якість попиту, відповідність тенденціям розвитку попиту на світовому ринку, розвиток об'єму попиту;

суміжні галузі та галузі послуг: сфери надходження сировини, обладнання, устаткування технологій тощо;

стратегія та структура фірм, внутрігалузева конкуренція: задачі, стратегії, способи організації, менеджмент фірм.

За М. Портером, розвиток конкурентоспроможності країни проходить чотири основні стадії: рух факторами, рух інвестиціями, рух інноваціями та рух багатством. Портер рекомендує державі інвестувати саме у створення факторів, насамперед – у розвиток освіти, науки, інфраструктури.

Для аналізу конкурентоспроможності країн експертами Міжнародного інституту розвитку менеджменту використовується 288 параметрів для оцінки іміджу, сформованих на базі статистичних даних і звітів експертів.

Серед основних факторів інвестиційної привабливості виступають рівень економічного росту, політична стабільність, об'єми ринку, залежність від закордонної допомоги, можливості конвертації та сила валюти, розмір зовнішнього боргу, рівень накопичувань та рівень інфраструктури. Ці фактори вимірюються кількісними та якісними даними, що відомі про країну. Наприклад, наявність державних переворотів за останні 10 років, наявність реформ, боргів країни, зростання ВВП тощо.

Д. Гавра опублікував перелік основних індикаторів, що використовуються у світових системах рейтингів для виявлення інвестиційного іміджу країни: ефективність державної політики, рівень розвитку економіки, науки та освіти, охорони навколишнього середовища та здоров'я, розвитку технологій та інфраструктури, ефективність бізнесу.

Всі ці напрями повинні бути відображені у загальної стратегії формування позитивного інвестиційного іміджу України. Основними каналами трансляції іміджу країни закордоном виступають дипломати зовнішньоекономічної діяльності, туризму, транспорту, готельного бізнесу.

Сьогодні навіть невеликі приватні кампанії витрачають кошти на покращення свого ділового іміджу, визначають пріоритетні позиції, які можуть зацікавити інвесторів.

Д. Богуш назвав основні проблеми, які заважають Україні бути інвестиційно-привабливою:

1. Відсутність політичної волі й розуміння керівництва на центральному й регіональному рівнях, особливо у галузі стратегічного інвестування;
2. Високий рівень корупції. Тіньова економіка;
3. Недосконале законодавство в інвестиційній сфері, відсутність інвестиційного кодексу;
4. Проблеми перекладу документів і веб-ресурсів на англійську та інші мови;
5. Відсутність гарантій на право власності;
6. Відсутність професійних фахівців, здатних складати інвестиційні проекти й бізнес-плани, керувати проектами;
7. Відсутність регулярного співробітництва з міжнародними рейтинговими агентствами (Standard & Poor's, Moody's та Fitch Ratings);
8. Низька адаптація українського законодавства до європейських стандартів;
9. Невідповідність української банківської системи світовим стандартам;
10. Незручна регуляторна система, складність адміністрування податків, складність одержання дозволів;
11. Політична нестабільність,
12. Застаріла інфраструктура, поганий менеджмент у керуванні ЖКГ;
13. Неефективні механізми захисту прав інвесторів,
14. Відсутність стратегічного бачення, особливо в регіонах, відсутність довгострокових стратегій;
15. Світова фінансова криза [1].

Фінансові активи Європи дуже міцні. Інвестори зрозуміли, що навіть у розвинених країнах є свої проблеми. І не тільки в Україні, а й в усіх країнах, що розвиваються і привабливі для інвесторів, основні ризики – політичні та економічні. Тому при формуванні правильного іміджу України, навіть якщо інвестори й знали б, що у нашій країні є певні ризики, але їх сповна компенсують можливості й потенціал України.

Сьогодні інвестор уже відкрив для себе Україну, і знає, які сфери, індустрії працюють, які з них найбільш прибуткові, а також знає, що в країну зайшли іноземні банки, і все це

дуже позитивно впливає на його думку.

За даними дослідження Bohush Communications, основними напрямами надходження інвестицій є аграрний комплекс, туризм, транспортний і транзитний потенціал, міжнародні транспортні коридори, газотранспортна система, науково-технічний потенціал, енергетика, альтернативні джерела енергії, енергозберігаючі технології. Сьогодні найпопулярніше та найефективніше інвестиційне співробітництво відбувається у галузі сільського господарства.

На думку Н. Добровольської, усі країни, які мають мету залучати інвесторів мають певні ризики. І взагалі, інвестування – це завжди ризик. Різниця між цими країнами – лише у позиціонуванні на міжнародній арені. Першим кроком, до залучення інвесторів є правильний, грамотний PR, потрібні яскраві інтерв'ю наших політиків на іноземній мові на телебаченні та в пресі [2].

Н. Негодіна вважає, що в інтересах бізнесу – не розраховувати на державну підтримку (або принаймні не лише на неї). Не варто чекати, що хтось створить красивий бренд України, вдало презентує його, і все стане добре. Кожна людина, кожен бізнес – представники своєї країни, її посли. Ми завжди повинні пам'ятати, що кожен із нас – представник українського бізнесу з усіма його особливостями. І те, як ми свій бізнес ведемо і презентуємо, – має величезне значення. В інтересах бізнесу – доповнювати те, що робить і може робити держава. Кожен виграє лише у випадку, якщо бізнес колективно просуватиме свій образ на міжнародній арені. Цей імідж повинен бути яскравим, інноваційним, відповідальним, здоровим, зеленим (екологічним). Це ті характеристики, які можуть сьогодні зробити бізнес конкурентоздатним. Через призму такого бізнесу і сприйматиметься Україна на міжнародній арені.

Бізнес має фантастичну свободу вибору – які культурні, освітні, економічні проекти Made in Ukraine підтримувати, на яку перспективу. Навіть якщо це одноразове спонсорство маркетингового характеру, бізнес здатний обрати ті проекти, які позитивно відобразяться на репутації України на світовому рівні.

З метою консолідації зусиль українського бізнесу у формуванні кращої репутації для України, в Американській торгівельній палаті було створено робочу групу. Метою діяльності групи є напрацювання і надання рекомендацій українському уряду з боку бізнесу щодо формування довгострокової інформаційної політики. Тоді ж у царині власних професійних інтересів PRP PlaceID підготували стратегію ініціативи DiscoverUkraine2012 з визначенням тих кроків, які український бізнес і українська влада можуть зробити для поліпшення репутації України. На першому засіданні робочої групи в Американській торгівельній палаті стратегію DiscoverUkraine2012 було взято за основу, і зараз вона реалізовується: від доповнення ініціативи ідеями з боку членів робочої групи, волонтерів і проведення дослідження стейкхолдерів до розробки рекомендацій українським можновладцям і залучення бізнесу до реалізації програми [7].

Провідний експерт з брендингу території Д. Богуш виділяє основні шляхи покращення інвестиційного клімату України [1]:

1. Удосконалення нормативно-правової бази;
2. Визначення пріоритетних галузей для інвестування. Визначення якісних характеристик інвестицій. Складання баз даних проектів і оформлення їх на міжнародному рівні;
3. Антикорупційні заходи та контроль у комунікації з інвесторами. Захист прав інвесторів на державному рівні. Надання пільг у пріоритетних галузях інвестування;
4. Впровадження систем міжнародних стандартів у банківську, фінансову, судову, управлінську й інші сфери;
5. Сприяння розвитку науки, науково-технічної та інноваційної діяльності, розробка технопарків з новітніми технологіями;
6. Створення ефективного пакету інвестиційних пропозицій під проект ЄВРО-2012 в Україні; створення особливих пільг для інвесторів у ці проекти
7. Активна участь у транснаціональних і міжнародних інвестиційних проектах.

Для покращення інвестиційного іміджу України треба провести наступні заходи:

1. Активна робота з міжнародними рейтинговими агентствами;
2. Участь і проведення міжнародних конференцій, симпозіумів, презентацій у сфері інвестиційної діяльності;
3. Консультаційні центри для ведення інвестиційних проектів;
4. Проведення маркетингових досліджень у галузі залучення в Україну інвестицій. Моніторинг світових інвестиційних потоків і аналітичні дослідження;
5. Реклама успішних проектів «Success Story» у групах і країнах потенційних інвесторів;
6. Залучення фахівців світового рівня в Україну для розробки стратегій залучення інвестицій;

7. Активні інформаційні й PR кампанії, активне співробітництво зі світовими ЗМІ;

8. Програми поліпшення загального іміджу України на міжнародній арені.

На думку автора, державні органи та установи, громадські об'єднання, засоби масової інформації ще недостатньо використовують свої можливості для належного інформування національної і світової спільноти про інвестиційний клімат в Україні, а також про позитивні зрушення в економічному житті, які дають підстави для впевненості у необоротності економічних реформ. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба у запровадженні системи ефективних заходів, які б ґрунтувалися на загальновизнаних принципах відкритості, доступності, безперервності, об'єктивності, надійності та зворотного зв'язку.

Інвестиційний потенціал України характеризується своєю неоднорідністю, тому інвестиційну політику щодо її покращення треба проводити виходячи з можливостей і потреб розвитку кожного регіону. На Заході ефективним може бути розвиток сфери туризму та санаторно-оздоровчих комплексів. На Сході потрібна технічна модернізація шахт, металургійних і хімічних заводів. На території, забрудненої внаслідок аварії на ЧАЕС – здійснення комплексних заходів з її екологічного, соціального і економічного відродження.

Таким чином, для позитивного розвитку інвестиційного іміджу держави необхідно, щоб сформувалася така економічна репутація України, яка насправді стане важливим чинником дотримання стратегічного курсу забезпечення захисту її національних інтересів в умовах конкурентної боротьби на міжнародній інвестиційно-інноваційній арені в цілому. Україну повинні визнавати як надійного й передбачуваного партнера. Внутрішня політична стабільність, поступальний розвиток економіки – це основа для формування позитивного інвестиційного іміджу України. Це також необхідна передумова успіху реформування українського суспільства, зміцнення ролі і місця України у світі. Те, як будуть сприймати Україну через 10–15 років, формується вже сьогодні. І це бачення перш за все залежить від того, який аналіз і яку стратегічну концепцію буде покладено в основу формування її національного бренду. Такий аналіз, на погляд автора, перш за все має базуватися на баченні економічного майбутнього держави, можливостей її розвитку, стратегічних задач та національних пріоритетів і має включати наступні кроки:

- стратегічний аналіз ситуації (аналіз поточних зовнішніх і внутрішніх економічних обставин);
- визначення національних і регіональних інтересів (з'ясування економічних пріоритетів, зон і сфер наявності потенційно необхідних інтересів);
- структурування об'єктів впливу (визначення ключових партнерів, союзників, противників тощо);
- визначення й розробка іміджевого образу на основі наявних ресурсів та економічних зрушень, застосування методів і засобів формування іміджу;
- виокремлення єдиної чіткої консолідованої позиції з питань політики, економіки, інноваційно-інвестиційних можливостей України, її стратегічного потенціалу тощо;
- створення відповідної стратегічної концепції та обрання інститутів її виконання. Ігнорування керівництвом цієї проблеми може призвести до безповоротних наслідків: Україна залишиться економічно ізольованою державою.

Тому вже зараз потрібно починати аналіз, розробку, формування й впровадження в життя потужної економічної іміджевої політики України, враховуючи наступні, поставлені автором першочергові завдання:

- обов'язкове фінансування: сфера формування позитивного міжнародного інвестиційного іміджу України повинна стабільно фінансуватися незалежно від політичної ситуації в країні (що, на жаль, і досі не знайшло відображення в бюджетній політиці держави);
- обов'язкова дієвість і відповідальність (у цьому напрямку повинні працювати дві інституції, наприклад, координаційний центр на базі МЗС або спеціалізованого інституту та Міністерство економіки України);
- ведення потужної та єдиної інформаційної політики держави на основі економічних досягнень та позитивних зрушень; моделювання системи пріоритетних напрямків створення позитивного економічного іміджу України, орієнтованої на вирішення внутрішньоекономічних проблем та на формування за кордоном позитивного образу України на основі використання й широкого висвітлення позитивних явищ та процесів, що відбуваються в національній економіці;
- забезпечення активної співпраці України зі світовими та регіональними міжнародними організаціями, пропагування економічної привабливості держави для іноземних інвесторів тощо.

Бібліографічні посилання:

1. Богуш Д. Инвестиционный имиджу Украины [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://blogs. pravda. com. ua/authors/bogush/4d002f43397d6/
2. Добровольская Н. Формирование положительного имиджа Украины на мировом рынке инвестиций [Електронний ресурс]. – Журнал BUILD Review. – №5, 2010 від03.09. 2010 / Режим доступу: http://www. house-ua. com/news/4953-Formirovanie-polozhitelnogo-imidzha-Ukraini-na-mirovom-rinke-investiciy/
3. Задорский В. Инвестиционный имидж как инструмент привлечения инвестиций. попытка системного анализа [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://blog. liga. net/user/vzadorskiy/article/7469. aspx
4. Инвестиции в Украину: 10 лучших компаний 2010 года [Електронний ресурс] / Режим доступу: http:// www. kyivpost. ua/business/news/investitsii-v-ukrainu-10-luchshih-kompanij-2010-goda-9176. html
5. Концепція Державної цільової програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://in. ukrproject. gov. ua/index. php?get=564&id=2548.
6. Литвіненко Є. Шляхи удосконалення інвестиційного клімату України в умовах економічної кризи // Реалії та перспективи інноваційного розвитку України (економічні, фінансові та правові аспекти). Збірник матеріалів X Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців 26 березня 2010 року. Частина II. – К. : УДУФМТ, 2010. -С. 90-92.
7. Негодина М. Бренд України – що повинен зробити бізнес [Електронний ресурс] / М. Негодина / Режим доступу: http://innovations. com. ua/ua/articles/14196/brend-ukrajini-sho-povinen-zrobiti-biznes
8. Прирост прямых иностранных инвестиций в Украину за 1-е полугодие 2012 г. сократился на 3% [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www. ua-ir. com. ua/ru/investments
9. Украина находится «в хвосте» мирового рейтинга условий ведения бизнеса между Либерией и Боливией [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://delo. ua/world/ukraina-nahoditsja-v-hvoste-mirovogo-rejtinga-uslovij-vedenija-b-166466/
10. Чорноплеча О. Проблема формування економічного іміджу України в контексті євроінтеграції // Дослідження міжнародної економіки: Збірник наукових праць. – Вип. 2(67). – С. 111-123.

Бондарь А. Г. Инвестиционный имидж Украины в контексте формирования ее национального бренда
Рассмотрены проблемы формирования позитивного инвестиционного имиджа Украины в контексте стратеги ее национального брендинга. Цель автора – рассмотреть существующие подходы по улучшению инвестиционного климата Украины и выявить перспективы роста инвестиционной привлекательности страны. В рамках исследования даны рекомендации в данном направлении. Автор доказывает, что инвестиционная привлекательность – наиболее приоритетный вектор формирования национального бренда Украины.
Ключевые слова: инвестиционный имидж, стратегия национального брендинг, бренд Украины.

Bondar A. Investment image of Ukraine in the context of forming its national brand
There have been covered issues dealing with creating a positive investment image of Ukraine in the context of its national strategic branding. The author's purpose is to review existing approaches regarding an improvement of the investment climate in Ukraine and to identify the growth prospects of the investment attractiveness of the country. There are recommendations in this regard within the framework of this research. The author proves that the investment attractiveness is the highest priority vector in terms of forming the national brand in Ukraine.
*Keywords***:** investment image, strategy of place branding, brand «Ukraine».

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 321.7

Е. Г. Дьякова
Институт философии и права Уральского отделения Российской Академии наук

ПЕРЕХОД К ЭЛЕКТРОННОМУ ПРАВИТЕЛЬСТВУ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПРАКТИКИ[1]

Существующие модели электронного правительства (модель Всемирного банка, модель Лэйна и Ли, модель Департамента по социальным и экономическим вопросам ООН и др.) рассматривает основные стадии его формирования, игнорируя социальный и культурный контекст, в котором это формирование происходит. Это, с одной стороны, позволяет проводить операционализацию и осуществлять мониторинг перехода к электронному правительству на уровне стран мира, а с другой, существенно искажает реальную специфику этого процесса. Как показывает анализ опыта США, Китая и России, при переходе к электронному правительству ключевую роль играют особенности национальной административной культуры, которые определяют цели перехода, и, следовательно, характер принимаемых практических решений.
Ключевые слова: информационные технологии, электронное правительство, модели перехода, операционализация, административные традиции

В настоящее время термин «электронное правительство» приобрел глобальный характер. Разработан целый ряд моделей перехода к электронному правительству, а работа по его внедрению ведется в подавляющем большинстве стран мира. Однако вопрос о том, каковы границы применимости существующих моделей при анализе конкретных процессов, происходящих в отдельных странах, остается практически неизученным. В данной статье будут проанализированы основные модели, обеспечивающие выработку международных

1 Статья подготовлена в рамках совместного проекта № 12-П-6-1007 Института философии и права УрО РАН и Института философии и права СО РАН «Общественные науки и модернизационные вызовы XXI века».

индикаторов степени развития электронного правительства, а затем на опыте США, Китая и России показана относительная применимость данных моделей.

С электронным правительством связывают надежды на превращение неповоротливых, замкнутых на себя бюрократических структур в гибкие, эффективные и прозрачные для граждан. Это должно произойти благодаря использованию информационно-коммуникационных технологий для того, чтобы:

а) обеспечивать функционирование государственного аппарата (для описания взаимодействия между сотрудниками государственной власти в формате он-лайн введен специальный термин «электронный документооборот»);

б) анонимно и оперативно оказывать гражданам самые разнообразные услуги (в идеале – в режиме 24/7/365, то есть двадцать четыре часа в сутки семь дней в неделю триста шестьдесят пять дней в году);

в) осуществлять обратную связь в режиме реального времени между гражданами и органами власти («электронное участие», «электронная демократия» и т. п.).

Глобальный дискурс «электронного правительства» операционализируется через систему международных рейтингов. С 2001 году Департамент по экономическим и социальным вопросам ООН (UN DESA) осуществляет мониторинг развития электронного правительства в 192 странах мира. Рейтинги UN DESA выступают в качестве основных ориентиров при разработке национальных стратегий к электронному правительству и именно на них принято ссылаться при оценке эффективности данных стратегий.

Лидеры в сфере перехода к электронному правительству постоянно меняются, хотя в полном соответствии с теорией диффузии инноваций среди них преобладают развитые страны: объем валового внутреннего продукта является решающим фактором, влияющим на уровень развития электронных государственных услуг [11, с. 397].

В 2012 гг. первую позицию заняла Южная Корея [19, с. 126], что объясняется высоким качеством государственного портала www. korea. go. kr. Данный портал интегрирует все государственные службы и обеспечивает взаимодействие с пользователем по множеству каналов (включая мобильную связь) в персонализированном проактивном режиме (т.е. информирующего его о темах, представляющих для него интерес, но дожидаясь запроса). Для получения электронных услуг действует защищенный портал htpp://egov. go. kr. Для обеспечения электронного участия существует специальная он-лайн служба «ePeople» (www. epeople. go. kr), также интегрирующая все правительственные подразделения.

Также в пятерку лидеров в 2012 году вошли Нидерланды, Великобритания, Дания и США.

Лидером в регионе Восточная Европа остается Эстония (см. Таблицу 1), где через государственный портал www. eesti. ee граждане могут получать самые разнообразные услуги и голосовать на выборах (для этого на портале имеется электронная карта избирателя).

России в 2012 году совершила скачок с 59 позиции в рейтинге 2010 года на 27. Эти успехи объясняются созданием «очень солидного и репрезентативного портала государственных услуг со ссылками на все министерства и ведомства и богатым набором технических функций», который обеспечивает точку единого доступа ко всем государственным и муниципальным услугам и дает возможность гражданам и организациям получать эти услуги в электронном виде [19, с. 39].

В целом мониторинг UN DESA позволяет уравнивать страны с очень разными политическими и управленческими традициями, приводя все разнообразие развития к некоему набору общезначимых показателей. В рамках мониторинга это и объяснимо, и необходимо. Однако в результате вопрос о том, как отражается на переходе к электронному правительству национальная специфика, отходит на задний план. Данный переход мыслится как результат серии правильных управленческих решений стратегического и тактического уровней. При этом социальный и культурный контексты, в котором функционируют управленческие органы, так же, как особенности политического режима, который они обслуживают, последовательно игнорируются.

Таблица 1. Рейтинг развития электронного правительства версия UN DESA, 2012 гг., регион Восточная Европа

	Страна	**2012 год**	
	Место в рейтинге	Баллы	
1.	Эстония	20	0, 7987

2.	**Российская Федерация**	**27**	**0, 7435**
3.	Литва	29	0, 7333
4.	Венгрия	31	0, 7201
5.	Латвия	42	0, 6604
6.	Чехия	46	0, 6491
7.	Польша	47	0, 6441
8.	Словакия	53	0, 6292
9.	Болгария	60	0, 6132
10.	Белоруссия	61	0, 6090
11.	Румыния	62	0, 6060
12.	**Украина**	**68**	**0, 5653**
13.	Молдавия	69	0, 5626

Примечание 1: Подготовлено на основе [19].

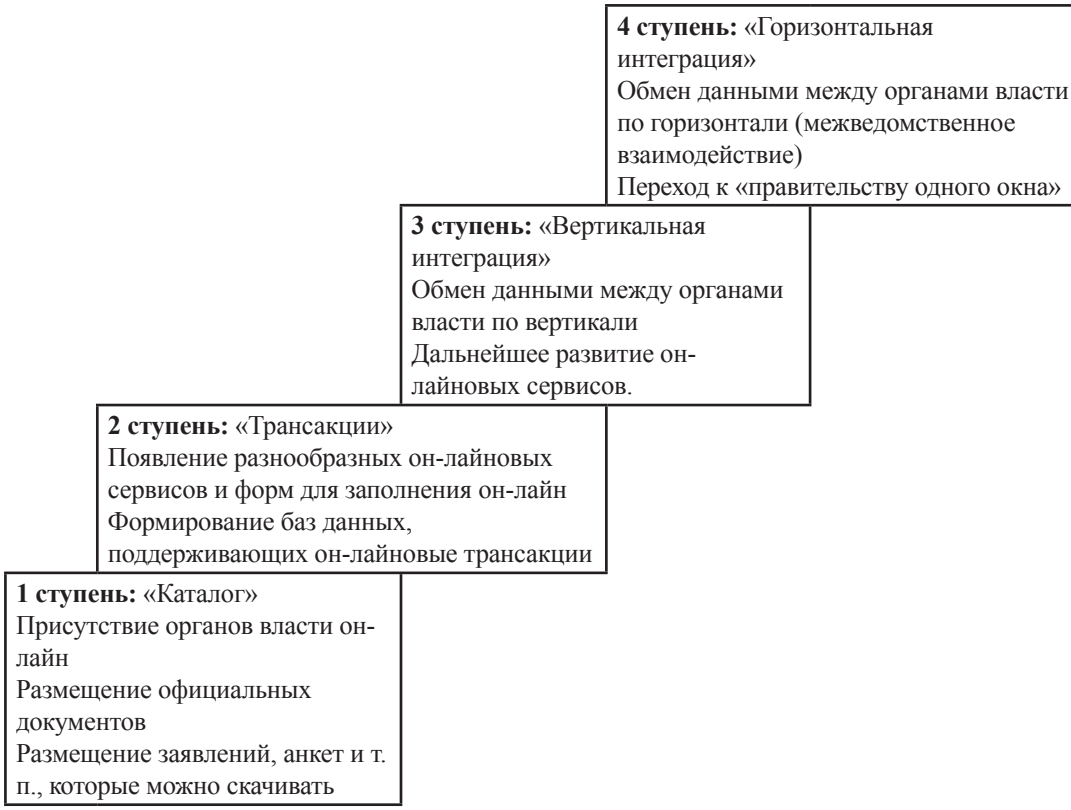

Рис. 1. Четырехступенчатая модель перехода к электронному правительству К. Лэйн и Дж. Ли

Такое «обнуление» социальных и культурных контекстов характерно и для большинства теоретических моделей, описывающих переход к электронному правительству. В настоящее время существует не менее 12 таких моделей, различающихся как представлением об основных стадиях перехода, так и о конечном этапе, которым он должен завершиться [13].

Одним из наиболее типичных примеров построения модели электронного правительства (особенно с учетом ее последующего влияния) можно назвать модель К. Лэйн и Дж. Ли [12]. Лэйн и Ли выделили четыре стадии перехода к электронному правительству (см. Рис. 1).

Высшей стадией, в соответствие с их моделью, является стадия горизонтальной интеграции, предполагающая, что базы данных, сформированные различными органами власти, обмениваются между собой информацией (в идеале – в автоматическом режиме, так, что исполнители только контролируют данный процесс, но не выполняют конкретных функций). Лэйн и Ли осознавали, что горизонтальная интеграция, при всей ее потенциальной эффективности, находится в явном противоречии с традиционной

административной культурой, поэтому они предупреждали (и это предупреждение будет многократно повторяться в следующие годы), что она требует кардинальных изменений в мышлении сотрудников органов власти.

Модель Лэйна и Ли легла в основу т. н. пятиступенчатой «пирамиды эволюции электронного правительства», разработанной UN DESA. Как видно на Рис. 2, высшей стадией в данной модели также является интегративная, причем вертикальная и горизонтальная интеграция объединены вместе [19].

Именно на основе данной пирамиды Департаментом по экономическим и социальным вопросам ООН осуществляется оценка степени развития электронного правительства и составляются вышеприведенные рейтинги.

Нетрудно заметить, что модель ООН фактически игнорирует проблему повышения прозрачности государственного управления и участия граждан в принятии управленческих решений. Точнее, эксперты ООН используют еще один дополнительный индикатор – «электронное участие» («e-participation») с целью зафиксировать, могут ли граждане направлять в электронном виде обращения в органы власти и выдвигать свои предложения на официальных форумах, дискуссионных площадках и т. п. Однако пока значения этого индикатора не оказывают значимого влияния на итоговый рейтинг.

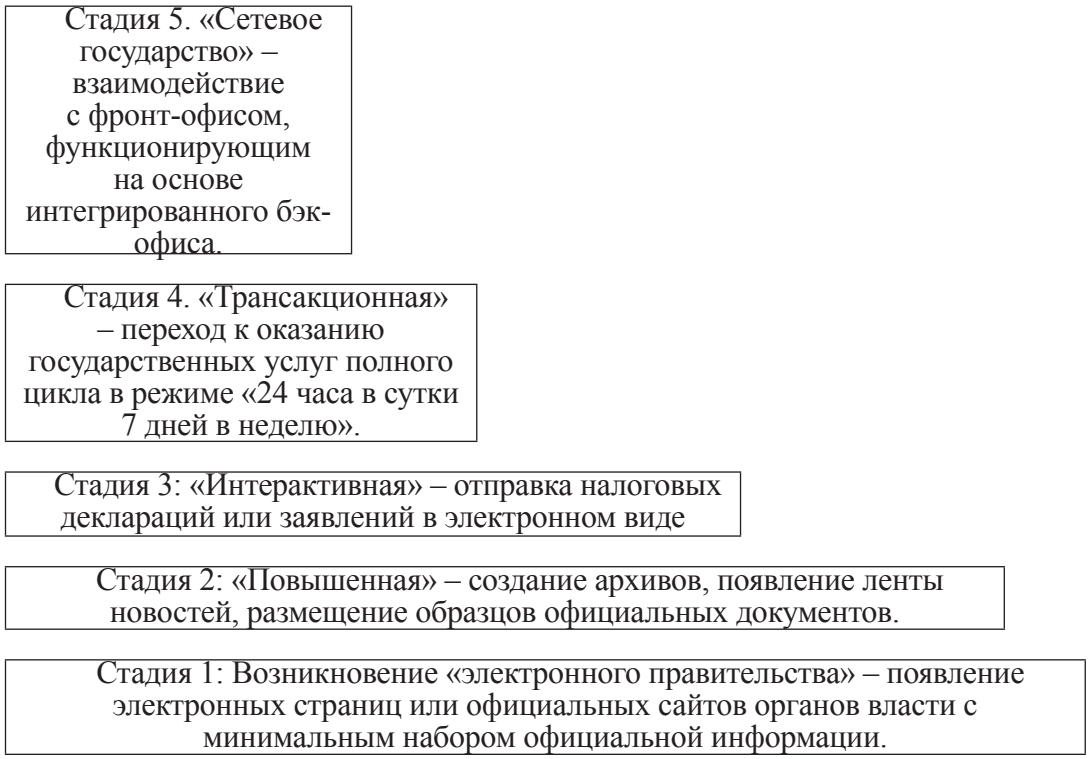

Рис. 2. Пирамида «электронного правительства» по версии Департамента по экономическим и социальным вопросам ООН

Если ООН, Всемирный банк и другие международные организации так и не вышли за рамки технологического подхода к моделированию электронного правительства, то целым рядом академических исследователей были сделаны попытки создать модель электронного правительства, ориентированную на граждан. В основном это достигалось путем добавления к уже известным нам стадиям еще одной, стадии «цифровой демократии» или «интерактивной демократии». Так, поступили, например, Сьяу и Лонг [18]. На стадии «интерактивной демократии» граждане получают возможность активно участвовать в политической жизни, используя такие инструменты, как электронные опросы, форумы, собрания, а в пределе – и электронное голосование. Как отметил Дж. Ли, переход к «интерактивной демократии» требует «политического скачка» и логически не обоснован: совершенно неясно, зачем со стадии интеграции (получившей у Сьяу и Лонга название «стадии трансформации») переходить к электронной демократии [13].

Все перечисленные модели объединяет отказ от учета национальных контекстов, без чего невозможно в полной мере выявить особенности получающихся систем и причины, которые ведут к удачным или неудачным решениям. Как показала А. Д. Трахтенберг, это

объясняется тем, что электронное правительство выполняет важнейшую идеологическую функцию, выступая как институциональный миф, обеспечивающий устойчивость органов власти путем приведения их деятельности в формальное соответствие с внешними критериями рациональности [6].

Мы исходим из того, что переход к электронному правительству – это процесс не только технологический, но и социальный, поэтому он отличается ярко выраженной национальной спецификой, которая определяет цели этого перехода и, следовательно, набор конкретных решений, которые рассматриваются как приемлемые и потенциально эффективные. Чтобы осознать это, достаточно сравнить процесс перехода к электронному правительству в таких различающихся по многим социальным и культурным параметрам странам как США и Китай.

Напомним, что сам термин «electronic government» был впервые употреблен вице-президентом А. Гором в 1993 году. В этом же году администрацией Президента США были опубликованы рекомендации по ре-инжинирингу управленческих структур с помощью информационных технологий. Появились первые «виртуальные федеральные агентства» (фактически порталы соответствующих органов власти), а затем – единый портал FirstGov.org. В 1999 году Президент Б. Клинтон выпустил меморандум, в котором излагались основные принципы электронного правительства, и, в частности, указывалось, что оно должно быть ориентировано на граждан, облегчая им получение информации и взаимодействие с представителями власти.

Следующий президент Дж. Буш, в свою очередь, выступил с целой серией инициатив, получивших название «ртутных» («Quicksilver Initiatives» – чтобы подчеркнуть гибкость и оперативность предлагаемых услуг и их межведомственный характер). В 2002 году Дж. Буш утвердил стратегию развития электронного правительства, направленную на упрощение предоставления услуг гражданам, ликвидацию лишних звеньев, облегчение поиска нужной информации, сокращение расходов и повышение оперативности управления [18, с. 7].

В 2009 году президент Б. Обама выступил с инициативой формирования на основе электронного правительства открытого правительства. Согласно «Меморандуму о прозрачности и открытом правительстве», все федеральные органы власти должны использовать новые технологии для того, чтобы размещать и делать доступными для граждан информацию о своей деятельности, предоставлять гражданам возможность участвовать в принятии решений, использовать преимущества коллективной экспертизы и информирования, а также употреблять инновационные орудия, методы и системы для того, чтобы налаживать горизонтальные связи с другими органами власти, неправительственными организациями, бизнесом и частными лицами, повышая уровень взаимодействия и изыскивая новые возможности для сотрудничества [15].

Таким образом, процесс внедрения информационных технологий в государственное управление в США проходил под лозунгами приближения его к гражданам и максимального вовлечения их в процесс принятия решений при ориентации на воспроизведение опыта, накопленного бизнес-структурами. Этот процесс отражал специфику американской управленческой культуры, которая традиционно определяется как «административная слабость при нормативной силе» (центральная власть имеет ограниченные возможности напрямую воздействовать на нижестоящие властные звенья и на бизнес, и управляет посредством выдвижения нормативных требований) [подробнее см. 9].

Соответственно, в странах, где традиция предполагает прямое, а не нормативное воздействие на объекты управления, переход к электронному правительству базируется на иных принципах. Так, проведенный Дж. У. Сайфертом и Ч. Чуном анализ административной реформы в Китае показал, что электронное правительство в этой стране формируется для повышения эффективности работы органов власти путем ужесточения контроля над ними с целью исключить административный произвол, и, в конечном счете, направлено на поддержку экономического роста [18].

Впервые на важность информатизации (в Китае используется советский термин «информатизация», а не западный термин «компьютеризация») для модернизации государственного управления указал Дэн Сяо-пин еще в 1984 году. В 1992 году в КНР приступили к созданию автоматизированных систем управления (еще один советский термин) в органах власти. В 1997 году были сформулированы 24 основных направления китайской информатизации, включающие планирование, государственное доминирование, единые стандарты, единую архитектуру, связи между органами власти, объединение ресурсов и др.

В 2002 году был опубликован базовый Декрет № 17 Аппарата Государственного Совета КНР, в котором были изложены руководящие принципы формирования электронного правительства. В Декрете было указано на необходимость формирования доступной

для граждан базы административной информации и ускорение предоставления такой информации путем создания веб-сайтов и системы электронных сервисов. Однако более важной задачей было названо улучшение системы административного контроля и предоставления бизнес-услуг (так называемые «золотые проекты»: «Золотые налоги», «Золотая таможня», «Золотой финансовый надзор» и т. п.). Как было разъяснено в связи с принятием Декрета № 17, «посредством электронного правительства мы сможем упорядочить функции и зоны ответственности и четко распределить функции между различными подразделениями». При этом особо подчеркивалось, что переход к электронному правительству предполагает поддержание стабильности, т.е. поиск баланса между открытостью и безопасностью [цит. по 18, с. 15-16]. Размещение онлайн информации о деятельности региональных органов власти рассматривалось как важный инструмент контроля со стороны вышестоящих органов. Кроме того, в рамках электронного правительства поощрялось создание систем обратной связи, позволяющих гражданам жаловаться на местные власти (еще один инструмент контроля).

В целом выстраиваемая в КНР система носит вполне логичный характер и соответствует китайским административным традициям сильного государства с низким уровнем отчуждения граждан от власти (конфуцианство предполагает очень небольшую дистанцию власти). Напомним, что параллельно в Китае была сформирована достаточно эффективная система контроля за Интернетом, включая как технические средства защиты (т. н. «Great Firewall of China»), так и цензуру сайтов.

Тем самым еще раз подтвердился сделанный Р. Роузом на основе сравнительного анализа процессов перехода к электронному правительству в дальневосточном регионе вывод о том, что для того, чтобы понять, какую роль Интернет играет в государственном управлении, требуется понять, как такое управление осуществлялось без Интернета [16, с. 338].

Данный вывод находит подтверждение и при анализе перехода к электронному правительству в России. В рамках федеральной целевой программы «Электронная Россия» (2002 – 2010 гг.) впервые был запланирован ряд пилотных проектов в сфере информатизации государственного управления. В 2008 году появилась «Концепция формирования в Российской Федерации электронного правительства» (2008 г.), где оно было названо «новой формой организации деятельности органов государственной власти, обеспечивающей за счет широкого применения информационно-коммуникационных технологий качественно новый уровень оперативности и удобства получения гражданами и организациями государственных услуг и информации о результатах деятельности государственных органов» [4]. Практически задача перехода к электронному правительству была сформулирована не на уровне концепций, а на уровне принятой в 2008 году «Стратегии развития информационного общества в Российской Федерации», в соответствии с которой к 2015 году 100% государственных услуг должны оказываться в электронном формате [7].

В 2010 г. была завершена работа над долгосрочной государственной программой «Информационное общество 2011 – 2018», которая сменила федеральную целевую программу «Электронная Россия (2002 – 2010 годы)» в качестве основного механизма финансирования процессов перехода к электронному правительству (точнее «электронному государству» – соответствующий подраздел назывался «Электронное государство и эффективность государственного управления») [2].

В конце 2011 года вышло распоряжение Правительства РФ «О внесении изменений в долгосрочную программу «Информационное общество 2011-2020 годы». В нем появился новый, ранее не имевший аналогов термин «информационное государство» и была резко усилена внутренняя, управленческая составляющая программы, связанная с развитием технологической инфраструктуры: «контекст программы вместо развития взаимодействия государство-гражданин, перекосился в сторону собственных проблем государства, сверстанных по традиционному «сметному» принципу» ([1]).

Однако в начале 2012 года в статье В. В. Путина «Демократия и качество государства» особо подчеркивалось, что «Интернет-демократия должна быть встроена в общий поток развития институтов прямой референдумной демократии» [5]. Одновременно правительство России подала заявку на участие в Международном партнерстве по открытому правительству («Open Government Partnership») и приступило к работе по раскрытию баз данных, существующих в органах власти.

Такая внутренняя противоречивость подхода имеющего набор внутренних и внешних целей, которые выступают как равноправные, а не иерархизированные, отражает особенности российской управленческой культуры. Получающийся контролируемый хаос, в котором верховный арбитр должен время от времени разрешать конфликт интересов (например, между Министерством связи и массовых коммуникаций, национальным

оператором инфраструктуры электронного правительства, региональными органам исполнительной власти и крупными вендорами) неоднократно описан в литературе).

Таким образом, концепт «электронного правительства» уверенно вписался в существующую систему государственного управления, породив целую систему общезначимых индикаторов, призванных свидетельствовать об успешном ответе различных государств на вызов информационной революции.

Нормативный характер концепции проявляется в том, что некоторые из ее утверждений могут прямо противоречить практике, однако продолжают воспроизводиться снова и снова. Одним из таких утверждений является заявление о том, что электронное правительство приводит к существенной экономии государственных расходов («more with less»). Возможно, так дело и обстоит на этапе применения уже внедренного решения (хотя далеко не всегда). Однако сам процесс внедрения обычно является весьма дорогостоящим: не случайно в последнем отчете Департамента экономических и социальных вопросов ООН (UN DESA) отмечается, что амбициозные проекты в сфере электронного правительства лучше реализовывать в период экономического подъема [19, с. 70]. Более того, как показал Р. Хикс, до 80% (!) проектов в сфере электронного правительства либо не приносят ожидаемой отдачи, либо приводят к провалу, то есть являются затратами в чистом виде [10].

Иными словами, переход к электронному правительству – это достаточно дорогостоящий процесс с неочевидной степенью эффективности, что абсолютно не мешает рассуждать об его очевидных экономических преимуществах.

Несмотря на глобальный характер дискурса электронного правительства и развиваемых в рамках этого дискурса моделей, реальные формы использования информационных технологий в государственном управлении имеют ярко выраженную национальную специфику, связанную с особенностями соответствующей административной культуры. Дальнейшие исследования позволят полнее прояснить эту специфику, что, в свою очередь, будет способствовать повышение качества решений и качества государственного управления.

В целом можно говорить о том, что модели электронного правительства используются скорее для демонстрации соответствия локальных управленческих реформ мировому опыту и глобальным трендам, чем как инструмент его формирования.

Библиографические ссылки:

1. Бутрин Д. Интернет-планы государства переписаны [Электронный документ] / Д. Бутрин // «Коммерсантъ», № 239 (4780), 21 декабря 2011 года. – Режим доступа: http://www. kommersant. ru/doc/1842877 (дата обращения 28.02.2013).

2. Долгосрочная целевая программа «Информационное общество 2011 – 2020 годы» от 20 октября 2010 г № 1815-р. [Электронный документ]. Режим доступа: http://правительство. рф/gov/results/12932/ (дата обращения 28.02.2013).

3. Дьякова Е. Г. Переход к электронному правительству в России и международные рейтинги развития электронного правительства / Е. Г. Дьякова // В мире научных открытий. – 2011. – Вып. 4 (23). – С. 1156 – 1166.

4. Концепция формирования в Российской Федерации электронного правительства до 2010 гг. (в ред. Постановления Правительства РФ от 10.03.2009 № 219) [Электронный документ]. Режим доступа: http://inform. irkobl. ru/sites/inform/documents/632r. php (дата обращения 28.02.13).

5. Путин В. В. Демократия и качество государства [Электронный документ] / В. В. Путин // «Коммерсантъ», №20/П (4805), 06 февраля 2012. Режим доступа: http://www. kommersant. ru/doc/1866753. (дата обращения 28.02.13).

6. Трахтенберг А. Д. Электронное правительство: состоится ли «изобретение государства заново»? / А. Д. Трахтенберг // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской Академии наук. Вып. 12. Екатеринбург, 2012 (в печати).

7. Стратегия развития информационного общества в России от 7 февраля 2008 г. № Пр-212. Российская газета. Федеральный выпуск № 4591 от 16 февраля 2008 г. [Электронный документ]. Режим доступа: http://www. rg. ru/2008/02/16/informacia-strategia-dok. html (дата обращения 28.02.2013).

8. Andersen K. V. E-Government Maturity Model: Extension of the Layne and Lee Model / K. V. Andersen, H. Z. Henriksen // Government Information Quarterly. – 2006. – v. 23. – P. 236 – 248.

9. Dobbin F. The Strength of a Weak State: The Rights Revolution and the Rise of Human Resources Management Divisions / F. Dobbin, J. K. Sutton // American Journal of Sociology. – 1998. – v. 104. – №2. – P. 441-476.

10. Heeks R. Most eGovernment-for-Development Projects Fail: How Can Risks be Reduced? [Electronic resource] / R. Heeks // IDPM i-Government Working Paper. – 2013 – no 14/ Access mode : <http://www. sed. manchester. ac. uk/idpm/research/publications/wp/igovernment/index. htm> (viewed 28 February 2013).

11. Khalil O. E-Government Readiness: Does National Culture Matter? / O. Khalil // Government Information Quarterly. – 2011. – v. 28. – P. 388-399.

12. Layne K. Developing Fully Functional E-Government: A Four Stage Model / K. Layne, J. Lee // Government Information Quarterly. – 2010. – v. 18. – P. 122-136.

13. Lee J. 10 Year Retrospect on Stage Models of E-Government: A Qualitative Meta-Synthesis / J. Lee // Government Information Quarterly. – 2010. – v. 27. – P. 220-230.

14. International Telecommunications Union 2011. M-Government: Mobile Technologies for Responsive Governments and Connected Societies. – Geneva.

15. Obama B. Transparency and Open Government. Memorandum for the Heads of Executive Departments and Agencies [Electronic resource] / B. Obama. – 2009. – January 21. Access mode : <http://www. whitehouse. gov/the_ press_office/TransparencyandOpenGovernment> (viewed 28 February 2013).

16. Rose R. Governance and the Internet / R. Rose / Global Change and East Asian Policy Initiatives. – 2004. – P. 337-364.

17. Seifert J. W. Using E-Government to Reinforce Government Citizen Relationships: Comparing Government Reform in the United States and China / J. W. Seifert, J. Chung // Social Science Computer Review. – 2009. – v. 27. – №1. – P. 3-23.

18. Siau K. Synthesizing E-Government Stage Models: A Meta-Synthesis Based on Mate-Ethnography Approach / K. Siau, Y. Long // Industrial Management on Data Systems. – 2005. – v. 105. – № 4. – P. 443-458.

19. UN Department of Economic and Social Affairs 2012, United Nations E-Government Survey 2012: E-Government for the People, Geneva, [Electronic resource] Access mode : <http://unpan1. un. org/intradoc/groups/public/documents/ un/unpan048065. pdf> (viewed 28 February 2013).

Дьякова О. Г. Перехід до електронного уряду: теоретичні моделі та національні практики.

Існуючі моделі електронного уряду (модель Світового банку, модель Лейна і Лі, модель Департаменту з соціальних і економічних питань ООН та ін) розглядають основні стадії його формування, ігноруючи соціальний і культурний контекст, в якому відбувається його діяльність. Це, з одного боку, дозволяє проводити операціоналізацію та здійснювати моніторинг переходу до електронного уряду на рівні країн світу, а з іншого, суттєво спотворює реальну специфіку цього процесу. Як показує аналіз досвіду США, Китаю і Росії, при переході до електронного уряду ключову роль відіграють особливості національної адміністративної культури, які визначають цілі переходу, і, отже, характер прийнятих практичних рішень.

Ключові слова: інформаційні технології, електронний уряд, моделі переходу, операціоналізація, адміністративні традиції

Dyakova E. E-Government Transition: Theoretical Models and National Implementation.

The term «e-government» is now global. There are a number of models of e-government transition while the work on e-government implementation is carried out in almost all of the countries. However, the question of what are the limits of applicability of the existing models in the analysis of the concrete implementation processes remains virtually unstudied. This article describes the basic model, ensuring the establishment of international indicators of e-government development, and shows its limits based on experience the experience of the United States, China and Russia.

Such models of e-government as World Bank model, the four stage model of K. Layne and J. Lee, UN DESA model et al. consider the main stages of its formation, ignoring the social and cultural context in which this formation takes place. This, on the one hand, enables the operationalization and monitoring e-government development at the world, and on the other, significantly distorts the actual specifics of the process.

The analysis of the U. S., China and Russia experience shows that in the e-government implementation process a key role is played by national administrative cultures that define the objectives of transition, and therefore the limits of acceptable solutions.

The process of information technologies installation in public administration in the United States was held under the banner of citizen's empowerment. The officially declared aim was to maximize their involvement in the decision-making. At the same time, those who make decisions, sought process for the orientation to reproduce the experience of business, which has successfully developed e-commerce. This process reflects the specifics of American management culture, which is traditionally defined as «administrative weaknesses but normative strength» (the central government has limited ability to directly affect the local authorities and a business, and operates by extending normative requirements).

In the countries where the tradition requires direct impact on local authorities, the e-government transition is based on different principles. In China, e-government is formed to improve the efficiency of government by tightening control over the provincial and municipal levels of government and thereby eliminating conditions for abuse of power and corruption. The main objectives are to ensure sustainable development and support economic growth.

Russia is characterized by contradictory approach to e-government implementation. The government establishes a set of goals, which are equal, not hierarchized, and tries to achieve them all simultaneously, which leads to numerous conflicts between the various implementers. Resulting controlled chaos is typical for Russian management culture.

In general we can say that the e-government model is used more to show compliance of local governance reforms to the international standards and global trends, rather than an instrument of e-government implementation.

Keywords: information technologies, e-government, transition model, operationalization, management culture.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 32.019.51:659.4:353.9

Г. О. Заболотня

Донецький національний університет

ВЛАДНИЙ ДИСКУРС СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Досліджено політичні процеси сучасної України крізь призму методології дискурсу, розкрито сутність маніпулятивної природи політичного дискурсу та особливості концептуалізації політичного простору на прикладі аналізу Президентських дискурсів 2005-2013 років. Показано роль регіональних органів влади у поширенні та відтворенні дискурсу влади України шляхом аналізу комунікативних проектів на рівні голови ОДА як елементів стратегії легітимації політичної влади.

Ключові слова: політичний дискурс, президентський дискурс, В. Ющенко, В. Янукович, тренд-вортери,

метафори, губернатор, регіональна медіа-політика.

Політичні процеси сучасної України являють собою боротьбу політичних дискурсів за означення соціальної реальності, в якій спостерігається змагання медіастратегій політичних акторів, що намагаються нав'язати власне бачення та оцінку соціально-політичних явищ. Складний і суперечливий характер розвитку політичних відносин, якій відбувається за умов високого ступеню маніпулятивних практик, залученням нових методів та засобів ведення політики зумовлює полідисциплінарний методологічний підхід до розуміння загальноукраїнських політичних процесів та залучення новітніх методів та методик. Одним із таких є дискурсний підхід до тлумачення політичного, який дозволяє вивчати всі явища та події як кодовані тексти (сукупність вербального та невербального), що є носіями більш широкої інформації, аніж їх презентація. Саме у політичному дискурсі відбувається ідентифікація, позиціонування та створення ієрархії політичних інститутів, акторів та проектів, їх оцінка. Маючи високий ступінь маніпулювання, політичний дискурс шляхом навіювання, модифікації думок та поглядів стає «архітектором» соціально-політичної картини суспільства. Результатом стає формування у свідомості громадян образу сучасності у вигляді певного асоціативного ряду за допомогою політичних міфів, ярликів, політичних проектів, які транслюють соціальні та політичні цінності тощо. З часом такі елементи стають знаковими, з ними усвідомлюється та чи інша держава, певний історичний період, політичний курс.

Перманентні реформи суспільно-політичних інститутів, що тривають в Україні, мають наслідком ослаблення легітимності цих інститутів та довіри до влади загалом. З огляду на це зростає роль легітимації у вигляді сукупності комунікативних стратегій, які реалізуються безпосередньо у політичному дискурсі. Саме він фактично є полем боротьби за надання соціальному світу певних значень та оцінок, введення у фокус необхідних соціально-політичних проектів, подій та цінностей. Функцію поширення політичних міфів та символів здійснюють ЗМІ та ЗМК, що зокрема, стають каналом та інструментом медіа-легітимації політичної влади та її окремих інститутів.

Відтак, одним з головних завдань влади по відношенню до ЗМК є їх використання для збереження існуючого політичного режиму. Завдання суб'єктів влади полягає у створенні сприятливих для ЗМК подій, які привертають увагу інформаційних агентств та дозволяють широко транслювати інформацію про суб'єктів політики. Метою таких дій є поширення інформації про політичні успіхи. проблеми та конкретні шляхи їх вирішення. Потік структурованих політичних подій з метою досягнення сприятливих відгуків у пресі пов'язаний із створенням іміджу: політичного інституту, персонального іміджу політика, корпоративного іміджу партії або будь-якого іншого суб'єкта політики.

Реалізацію окреслених стратегій бере на себе медіаполітика органів державної влади на загальнонаціональному і регіональному рівнях, яка шляхом структурування інформаційного потоку в ЗМІ за допомогою медіа-політичної повістки дня акцентує певні політичні події та проекти, нав'язує їх оцінку з метою впливу на політичну поведінку громадян і суспільних груп.

Науковою проблемою даного дослідження є вивчення особливостей дискурсного виміру політичних процесів українського суспільства та аналізу маніпулятивної складової владного дискурсу за умов «кризи легітимності» з метою збереження дійсного політичного режиму, а також з'ясування комунікативних стратегій та медіакампаній органів регіональної влади у відтворенні політичного дискурсу.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що дає змогу розкрити маніпулятивні дискурсні практики та побачити політичні процеси сучасності у вигляді сукупності яскравих образів, відтворених у політичних проектах, широко тиражованих ЗМІ, результатом яких стає формування у свідомості громадян образу сучасності країни у вигляді певного асоціативного ряду.

Ступінь наукової розробки поняття політичного дискурсу дає підстави стверджувати, що воно є полідисциплінарним, зокрема, перебуває у фокусі інтересів багатьох дисциплін – політології, комунікативістики, соціології, лінгвістики, риторики, психології та культурології.

У світовій науці маніпулятивна складова політичної комунікації залежно від концентрації уваги на політичних, ідеологічних, культурних та управлінських аспектах впливу на суспільство відбувалися у таких основних напрямках: у рамках неомарксистського підходу – вивчення символічних значень повідомлень політичної комунікації відповідно до грамшіанської концепції політичної гегемонії; дослідниками комунікації (Ю. Габермас, Г. Лассуел), дискурсу (Р. Водак, Т. ван Дейк, П. Серіо), представниками структуралізму (Ф. де Соссюр), постструктуралізму (Р. Барт, Ж. Дерріда, Ю. Крістєва), а також

дослідниками семіотики (Ж. Лакан, К. Леві-Строс, Ж. Ліотар). Теоретико-методологічну розробку цих аспектів здійснили такі російські науковці як В. Герасимов [3], В. Дем'янков [6], І. Ільїн [9], О. Русакова [19] та інші. Вагомий вклад до розробки проблеми політичної комунікації, зокрема у вивченні її впливу на демократичні перетворення в Україні та становлення громадського суспільства, а саме Ф. Бацевич [2], В. Бебик, Д. Видрін, В. Горбатенко, Г. Почепцов, К. Сержим [22], І. Слісаренко, А. Чічановський. Серед досліджень дискурсу в єдності його лінгвістичних, семіотичних та комунікативних елементів можна відмітити роботи Демішевої [4], Т. Нагорняк [15], А. Попова [17], Л. Савицької [21], та розвідки А. Літовченка [12] та О. Медвідь із І. Ізмайловою [13]. Особливої уваги заслуговує дисертаційне дослідження С. Демченка [5], присвячене дослідженню медіаполітичної системи та її ролі у становленні «керованої демократії» в Україні.

Віддаючи належне глибині теоретико-методологічного потенціалу існуючих наукових розвідок та підходів до тлумачення наукового питання роботи, проблема практичного дослідження маніпуляційного потенціалу політичного дискурсу в Україні залишає багато відкритих питань, особливо щодо ролі та місця медіаполітики регіональних органів влади у відтворенні гегемонного політичного дискурсу сучасної України.

Особливої уваги, на думку автора, потребують дослідження особливостей медіа-легітимації влади шляхом аналізу маніпулятивних стратегій та тактик владного дискурсу. Зокрема, предметом дослідження постає медіаполітика регіональних органів влади як інструмент відтворення сучасного політичного дискурсу України.

Мета даного дослідження полягає у з'ясуванні особливостей дискурсного виміру політичних процесів українського суспільства, а також дослідження легітимації владного дискурсу України на регіональному рівні шляхом аналізу медіаполітики регіональних органів влади (на прикладі Донецької області).

Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання низки завдань:

розкрити тлумачення політичного крізь призму теорії дискурсу, описати сутність маніпулятивної природи та функцій політичного дискурсу;

проаналізувати особливості концептуалізації політичного простору на прикладі аналізу Президентських дискурсів 2005-2013 років, з'ясувати їх відмінність політичних метафор, окреслити специфіку сучасного дискурсу влади;

визначити роль регіональних органів влади у поширенні та відтворенні Президентського дискурсу України та механізми їх здійснення;

з'ясувати специфіку комунікативних проектів на рівні голови ОДА як елементів стратегії легітимації політичної влади;

виявити та проаналізувати дискурсні практики регіональної медіа-політики в період виборчої кампанії до Верховної Ради 2012 року;

визначити стан та перспективи медіаполітики як стратегії укріплення легітимності влади у ході регульованої політичної комунікації.

Політичні процеси сучасності являють собою сукупність відтворених політичними акторами політичних практик, результатом яких стає формування в свідомості громадян образу країни у вигляді певного асоціативного ряду. В Україні протягом останніх років, коли політичний ринок став більш технологічним, політичні знаки набувають значного поширення, перетворюючи політику на поле символічного, яка залишається в пам'яті людей як сукупність знакових подій та символів. Дискурс – це система комунікацій, яка поєднує комунікативні, семіотичні, лінгвістичні практики політичних акторів, націлені на означення поточної соціокультурної та політичної реальності. Представники постмодернізму (Ж. Бодріяр, Ж. Деррід, Ж. Лакан, Ж. Ф. Ліотар, М. Фуко), стверджують, що реальність є соціальнім конструктом, отриманим у результаті дискурсних практик, що формують уявлення про навколишній світ. Разом із тим, представники постмаркситської теорії дискурсу розглядають дискурси як способи спілкування та розуміння соціального світу, що конкурують між собою за надання соціальному світу певних значень. Тож, дискурсне прочитання політичних процесів та явищ має особливу цінність, бо дозволяє розкрити за допомогою яких лінгвістичних, семіотичних засобів відбувається конструювання політичного простору, через які ідеї та проекти реалізується дискурс влади та яку картину реальності він прагне створити.

Конструювання сучасної реальності в Україні (за постмодерністами) супроводжується трансформаціями на різних рівнях і сферах соцієтального простору України. Дані процеси відбуваються за безпосереднім прагненням політичних акторів створити інтерпретацію навколишньої реальності та її оцінку для боротьби за символічні ресурси разом із подальшим їх використанням. Політичний дискурс творить політичну реальність образною, простою, пояснюваною, що постійно супроводжує переклад, «транскрипцію» установок політичних еліт у стандартні, а тим самим конвенційні соціальні факти.

Починаючи з 2004 року із залученням якісно нових засобів та методів ведення політики, результатом яких стала Помаранчева революція, в Україні спостерігалася бурхлива «медіатизація» політичного, що у поєднанні із активним введенням та поширенням політичних метафор перетворила політичні процеси на сукупність картинок, слів-кліше, лозунгів, які продукувалися офіційним та опозиційним дискурсами. Політичні процеси останніх років були багаті на метафори, які вживлювалися у свідомість шляхом поступової реплікацією у ЗМІ – помаранчеві ілюзії, ідеали майдану, європейський вибір, – та фреймів, створених навколо штучно емоціогенних проблем – НАТО, Євросоюз, ОУН-УПА, голодомор, газове питання, Крим та Чорноморський флот, мовна політика тощо. Так, Фрейм «Схід –Захід України» мав наступні мовні маркери: географічні України, розкол України, «западенці», «східняки», сепаратисти, Северодонецьк, Северодонецьк-2, регіоналізація, двомовність тощо [23, с. 46]. Активно долучилися політичного дискурсу ЗМІ такі культурологічні явища як міфологізація, карнавалізація (політика як шоу та імідж політиків як гральні маски), політичний хеппінінг тощо, а також залучення соціокультурного каналу політики, використання кінематографії та музики до трансляції політичного дискурсу.

У політичній традиції сучасної української держави фігура Президента завжди складала чи не центральний суб'єкт конструювання та відтворення політичного дискурсу, а позиції голови держави транслювали та окреслювали пріоритети й стратегії розвитку країни. У президентському дискурсі третього Президента України В. Ющенка центральною метафорою була метафора держави (Батьківщини): «Україна», «Українська козацька держава», «Свята Софія», «наші великі предки», «яблука у Довженковому саду», «калиновий гай», «українська мова», «нація», «народ», «Батьківщина», «єдність». Україна у дискурсі В. Ющенка: «єдина», «вільна», «незалежна», «велика», «соборна», «сучасна», «процвітаюча», «демократична», «нова», «самостійна». Також В. Ющенко активно використовував метафору родини: «батьки і діди», «дерево нашого роду», «моя мама» [4, с. 158]. Метафора релігії доповнювала метафори Батьківщини та родини, покликані встановити споріднення українців: «Господь почув святу Шевченкову молитву»; «бо за плечима у нас як янголи-охоронці»; «вселила в нас непохитну віру в Україну» (виступ В. Ющенка на Майдані з приводу Дня Незалежності 24 серпня 2005 року). Метафора революції – «Майдан» – займає значне місце у президентському дискурсі В. Ющенка і стає не лише головним символом «помаранчевої революції», але і її аксіологічним виміром («цінності, «святості», «ідеали Майдану»). Саме у президентському дискурсі В. Ющенка поширення дискурсивних символів-ідей відбувається із активним залученням соціокультурних каналів політики. Ідея майдану міфологізується, зокрема, через пісню-символ «Разом нас багато», фільм «Помаранчеве небо», значення Голодомору – екранізацією фондом «Україна-3000» фільму Сергія Буковського «Живі».

У 2010 році за результатами президентських виборів та виборів у місцеві ради відбулася істотна зміна політичних еліт. За цих умов у політичному дискурсі України відбувалося домінування дискурсивних практик Партії регіонів, що транслювали нові смисли та цінності сучасності, оформлюючи новий політичний словник епохи. Поширенню гегемонії дискурсу влади Президента В. Януковича сприяли не тільки символічні маніпуляції політичними метафорами, але й адміністративно-функціональні процеси оформлення ключових державних органів влади, та, зокрема, конституційні зміни, ініційовані Президентом В. Януковичем.

Основні смисли та політичні цінності, які транслює офіційний політичний дискурс, виявлені шляхом контент-аналізу текстів звернень Президента В. Януковича та ключових спікерів Партії регіонів, дискурс-аналізу передвиборчих кампаній Партії регіонів до виборів у місцеві ради 2010 року та до Верховної Ради 2012 року. Зокрема, аналіз політичної реклами у ході місцевих виборів – 2010 року зафіксував наступну домінантну маніпулятивну установку: головний лозунг партії: «Голосуй за №1!», де №1 акцентував скоріш не порядковий номер Партії регіонів у списку, а її першість та єдиний вірний вибір. Ця теза має містить у собі приховану маніпуляцію та заявляє про фактичну гегемонію Партії Регіонів. Даний приклад демонструє тактику закріплення домінантного становища політичного дискурсу шляхом виробництва знань та продукування значень.

Поширенню та відтворенню Президентського дискурсу у вигляді обраних проектів та тренд-вортерів, які продукує партія влади, сприяли також реформи нормативно-правової сфери та конституційні зміни – скасування конституційних поправок 2004 року та зміцнення президентських повноважень. Відтак, механізми легітимізації державної влади являли собою поєднання принципів теорії гегемонії А. Грамші – владарювання за допомогою виробництва значень [28, с. 32], – а також класичної версії марксизму – використання правлячими класами примуса та сили для легітимізації, збереження та захищення свого становища. Яскравим прикладом цього постає воєнний парад на Майдані

у переддень виборів до Верховної Ради, 27 жовтня 2012 року. Військова техніка, виставлена на головній площі країни на честь 68-ї річниці звільнення території України від німецьких військ, насамперед мала на меті маніпуляцію шляхом залякування та демонстрації сили, як нагадування про те, що Головнокомандуючим Збройних сил є чинний Президент України В. Янукович, почесний лідер Партії Регіонів.

Носіями політичних смислів в Україні були основні лозунги Партії регіонів та декларовані цілі, які були постійно присутні у текстах звернень та промов Президента, Прем'єр-міністра, ключових спікерів партії влади.

Президентський дискурс В. Януковича звертався певною мірою до тих самих тренд-вортерів – держава, реформи, – які також експлуатував у власному дискурсі В. Ющенко, але вони мали якісно інше символічне та сутнісне наповнення. Політичний дискурс В. Януковича демонстрував наступне наповнення метафори держава: «система влади», «команда професіоналів», «ефективна та відповідальна система державного управління», «економічний прогрес», «стратегія інноваційного поступу», «працьовиті люди», «сильна країна», «потужна держава». Метафори родини та батьківщини були практично відсутні та не володіли політичною вагою.

Одним з головних серед тренд-вортерів, які презентували президентський дискурс В. Януковича є «реформа». Це ключовий елемент політичного словника, який активно використовувався Президентом, починаючи від інаугураційної промови В. Януковича: «Першочергове завдання на цьому шляху – реформування системи влади», «У першу чергу – відновити систему ефективного державного управління», «…створення прозорої, ефективної і відповідальної системи державного управління», «для невідкладного реформування влади». У фокусі Президента В Януковича – конституційна, адміністративна, пенсійна, судова, медична реформи, реформа податкової системи. До фрейму «реформи» відносилися усі конфігурації політичних змін, законодавчі ініціативи у державній політиці, зокрема, «модернізація» та «покращення». Останнє перетворилося на метафору, яка активно експлуатувалася контр-дискурсом та широко тиражується ЗМІ, коли мова йшла про невдачі політичної влади, як результат втілення реформ (покращень).

У 2012 році серед основних тренд-вортерів, які увійшли до ключових політичних лозунгів та символів Партії Регіонів в умовах виборчої кампанії до Верховної Ради України, значне місце займали медична та мовна реформи. Реформа системи охорони здоров'я стала джерелом багатьох потужних позитивних інформаційних кампаній. Активно транслювалися у ЗМІ вручення регіонам нових автомобілів швидкої допомоги та відкриття перинатальних центрів.

Передвиборчий лозунг Партії регіонів про надання російській мові статусу державної мови був утілений у підписанні Президентом Закону «Про засади державної мовної політики» 8 серпня 2012 року. Цей позитивний результат «мовної реформи» отримав широку підтримку у вигляді мітингів у Східних регіонах України.

Головним елементом соціокультурного каналу політики, який транслював концептуалізацію політичного простору, ставши символом сучасності в очах української спільноти, був Євро-2012. Чемпіонат Європи з футболу став потужним джерелом низки позитивних інформаційних кампаній влади, від підготовки та проведення Чемпіонату, до підбиття позитивних підсумків Євро-2012 в Україні.

Перелічені тренд-вортери, фрейми та концепти стали основними для легітимації та збільшення політичного капіталу партії влади напередодні виборів до Верховної Ради 2012 року, успіх чого великою мірою залежав від ефективної їх трансляції на регіональному рівні. Вивчення відтворення політичного дискурсу на регіональному рівні є традиційною практикою серед соціально-політичних та громадських інституцій, та має вигляд аналізу результатів виборів в Україні у регіональному зрізі. Так, однією із основних тем медіа-кампаній ЗМІ були результаті Партії Регіонів на виборах до Верховної Ради 2012 року, зокрема її «успіхи» в областях із традиційно високим рівнем підтримки у порівнянні із результатами 2007 року.

Особливе значення категорії «регіон» для тлумачення реалізації владного дискурсу у даному випадку пояснюється принципами здійснення регіональної політики, та, зокрема, особливостями політичного та соціокультурного виміру самого регіону. У політичній системі України центральне місце серед регіональних політичних суб'єктів займає голова обласної державної адміністрації, який, з огляду на природу своєї посади, є елементом «президентської вертикалі» та уособлює «руки та очі» Президента у регіоні. Тож, з урахуванням, особистісного фактору, який домінує у сучасному комунікативному середовищі, діяльність голови ОДА відіграє важливу роль у відтворенні та легітимізації Президентської влади та збереженні існуючого політичного режиму. Цю тезу підтверджує також увага вітчизняних дослідників та складення у цьому зв'язку рейтингу губернаторів

відповідно до результатів виборів до ВРУ 2012 році [10].

Елементами реалізації медіаполітики регіональних органів влади виступають комунікативні проекти з відтворення владного (президентського) дискурсу, а також стратегія позиціонування губернатора. Відтак, регіональна медіаполітика являє собою спектр різноманітних заходів, спрямований на керування процесами політичної комунікації, створення «порядку денного», шляхом введення у фокус певних політичних явищ й проектів та формування у населення ставлення до них. Реалізація комунікативних проектів на рівні голови регіону здійснюється шляхом створення позитивних інформаційних приводів, які привертають увагу ЗМК, що має на меті поширення інформації про політичні проблеми, конкретні шляхи їх подолання та успіхи. Потік структурованих політичних подій з метою досягнення сприятливих відгуків у ЗМІ акумулює основні тренди, політичні концепти, фрейми, міфи, кліше та цінності і оформлює соціально-політичну картину суспільства, уособлюючи маніпулятивну природу політичного дискурсу.

Роль губернатора у відтворенні та легітимізації Президентської влади та правлячої партії у ході передвиборчої кампанії до Верховної Ради 2012 року у Донецькій області проявлялася, зокрема, у збільшенні кількості позитивних інформаційних приводів, створених на рівні голови ОДА, що відповідали тренду Партії регіонів та ретранслювали досягнення цілей, поставлених Президентом. Зокрема, одним із головних репутаційних ресурсів та джерел позитивних інформприводів володів тренд-вортер «реформи». Потужним позитивним потенціалом для легітимації політичної влади володіли заходи з реалізації медичної реформи в Донецькій області. Вручення губернатором нових автомобілів швидкої допомоги та відкриття перинатальних центрів активно транслювалися загальнонаціональними та регіональними ЗМІ. Зокрема, голова ОДА особливо підкреслював увагу Президента до ефективного здійснення медичної реформи, акцентуючи піклування Президентом про «здоров'я населення». Висвітлення позитивних інформприводів відбувалося також шляхом збільшення іміджевих публікацій у регіональних друкованих та Інтернет-виданнях, які акцентували реалізацію соціальної політики, акцентуючи на виконанні завдань, поставлених Президентом України В. Януковичем:

«В социальных инициативах Президента Украины Виктора Януковича – поддержка ветеранов Великой Отечественной войны и подрастающего поколения вынесены на первый план, – отметил Андрей Владимирович Шишацкий. – Я хочу заверить всех, что забота о старшем поколении и тех, кто станет нашей опорой в будущем, – наших детях, всегда будет в приоритете деятельности региональной власти» [8];

«Для Донецкой области особенно важно открытие хорошего, качественного дорожного движения. Президент поставил перед нами задачу развивать государственные, региональные и местные дороги. И для нас дело чести – выполнить его поручение. Сегодняшнее событие – это еще один шаг на пути к созданию дорог европейского уровня в Донецкой области и в Украине в целом», – подчеркнул губернатор Донетчины Андрей Шишацкий [26];

«Председатель Донецкой облгосадминистрации Андрей Шишацкий вручил Донецкому областному центру экстренной медицинской помощи ключи от трех реанимобилей. «Открытие новых лабораторий, ФАПов и вручение автомобилей для нужд больницы является сегодня первоочередной задачей властей. Эффективная работа службы «скорой помощи» в области, открытие 55 дополнительных пунктов базирования — вот наши приоритеты», — отметил губернатор. [14];

«Андрій Шишацький підкреслив, що пропозиції Донецької облдержадміністрації щодо збереження шкіл у малих шахтарських містах були почуті та схвалені Президентом України, тому ціла низка міст і районів області отримала додаткове фінансування з бюджету для підтримки шкіл [18];

«Глава области отметил, что для успешной реализации реформ, инициированных Президентом Украины необходима консолидированная, командная работа областной власти и научной элиты региона» [1];

Як резонансна суспільна подія було висвітлено регіональними ЗМІ підписання Президентом Закону «Про засади державної мовної політики» 8 серпня 2012 року, «цінність та позитивне значення» якого було втілено у «мітингу на підтримку» закону, який відбувся за участю голови ОДА та ключових представників управлінської еліти регіону: «Митинг искренне поддержал решение Президента, подписавшего соответствующий закон, и люди, с которыми я общался, радуются и считают, что их права будут расширены, а возможности увеличены», – заявил Шишацкий на импровизированной пресс-конференции по окончании митинга» [7].

Також велике значення для легітимації правлячого режиму мали дискурсні практики голови регіону із трансляції результатів реалізації «соціальних ініціатив» Президента в регіоні, широка трансляція у ЗМІ яких, також стала елементом медіа-легітимації

президентської влади та правлячої партії. Показником ефективності комунікативних стратегій регіональних органів влади напередодні Парламентських виборів може бути той факт, що Донецька область стала єдиною, де кандидати від Партії регіонів перемогли в усіх мажоритарних округах.

Таким чином, подальше дослідження медіаполітики регіональних органів влади як інструменту відтворення сучасного політичного дискурсу України має особливе значення, бо дозволяє з'ясувати вплив маніпулятивних технологій на сучасні політичні трансформації українського суспільства та перспективи й наслідки подальшої медіатизації політичного в Україні.

Бібліографічні посилання:

1. Андрей Шишацкий: «Главная стратегическая цель развития Донецкого региона – формирование инновационной модели экономики» [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www. donoda. gov. ua/main/ru/news/detail/34169. htm. (Час доступу 03.02.2013)
2. Бацевич Ф. С. Тоталітарний політичний дискурс: когнітивно-риторичні та комунікативно-мовні ознаки / Ф. С. Бацевич // Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. – Вип. 24. – Черкаси, 2001. – С. 110-113; Бацевич Ф. С. Посткомуністичний тоталітарний дискурс в Україні (про один тип політичних текстів) / Ф. С. Бацевич // Динамизм социальных процессов в постсоветском обществе: Материалы международного семинара. – Вып. II. – Часть I. – Луганск – Цюрих – Женева, 2001. – С. 75-85;
3. Герасимов, В. И. Политический дискурс-анализ / В. И. Герасимов, М. В. Ильин // Политическая наука. – 2002. – № 3. – С. 61-71
4. Демішева І. Метафори у дискурсі Віктора Ющенка / І. Демішева // Політичний менеджмент. – 2008. – №6. – С. 151- 159
5. Демченко С. В. Медіаполітична система в сучасній Україні (інтегрована комунікаційна модель) [Текст] : Автореф. канд. політ. наук: 23. 00. 02 / Сергій Володимирович Демченко; Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2004. – 203 арк
6. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В. З. Демьянков / Политическая наука. – 2002. – №3. – С. 32-43
7. Донецкий губернатор: люди радуются подписанию языкового закона / Укррудпром [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www. ukrrudprom. ua/news/Donetskiy_gubernator_lyudi_raduyutsya_podpisaniyu_yazikovogo_zak. html (Час доступу: 28.02.2013, 01:32)
8. Забота о здоровье людей – приоритет в работе местной власти // Вечерний Донецк. – 2012. – №69. – С. 1.
9. Ильин М. В. Слова и смыслы: опыт описания ключевых политических понятий / М. В. Ильин. – М. : РОССПЭН, 1997; Ильин М. В. Политический дискурс как предмет анализа / М. В. Ильин / Политическая наука. – 2002. – № 3. – С. 7-19
10. Ирина Ведерникова. Губернаторы. Ставки на вылет// Зеркало недели. – 2012. – № 44. – С. 1-2.
11. Иштван И. А. Популизм как гегемонная артикуляция: «логика эквивалентности п постмарксистском дискурс-анализе [Електронний ресурс] / Иштван И. А. / Філософські перипетії. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: філософія. – Х., 2008. – № 830'2008. – С. 29-39. – Режим доступу: http://www. nbuv. gov. ua/portal/natural/vkhnu/Fp/2008_830/03_Ishtvan. pdf (Час доступу: 13.02.13, 11:00)
12. Литовченко А. Господствующий дискурс и основные политические мифы современной Украины [Електронний ресурс] / А. Литовченко. – Режим доступу: http://cepkharkov2001. narod. ru/litovchenko. htm (Час доступу: 07.02.13, 21:15)
13. Медвідь О. М. Прагматичні інтерпретації текстів політичного дискурсу [Електронний ресурс]/ О. М. Медвідь, І. Г. Ізмайлова / Вісник Сумського державного університету. – Серія»Філологія». – № 1. – 2008. – С. 66-71. – Режим доступу: http://visnyk. sumdu. edu. ua/arhiv/2008/1(112)/13_Medved. pdf (Час доступу: 13.02.13, 16:50)
14. Медикам подарили три реанимобиля // Вести Донбасса. – 2012. – №23. – С. 4.
15. Нагорняк Т. Політичні символи у дискурс них практиках національної безпеки / Т. Нагорняк / Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – т. VI. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек» , 2008, – С. 320 – 330; Нагорняк Т. Л. Символічний вимір політики і політичної мови / Т. Л. Нагорняк // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2010. – Вип. 19. – С. 183-192
16. Опарина Е. О. Метафора в политическом дискурсе / Е. О. Опарина // Политическая наука. – 2002. – № 3 . – С. 20
17. Попов Р. А. Політичний дискурс: проблема теоретичної ідентифікації [Електронний ресурс] / Р. А. Попов. – Режим доступу: http://www. nbuv. gov. ua/e-journals/dutp/2005-2/txts/pol-prav/05prapti. pdf (Час доступу: 15. 01. 13, 09:10)
18. Прес-служба ОДА повідомляє //Донеччина. – 2012. – №17. – С. 1
19. Романов А. А. Политический дискурс в системе социально-институциональной практики [Електронний ресурс]/Романов А. А. /Мир лингвистики и коммуникации: электронный научный журнал 2007, – Т. 1 –с. 8-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tverlingua. by. ru/archive/009/1_1_9. htm (Час доступу: 17. 01. 13. 19:45)
20. Русакова О. Ф. Современные теории дискурса: опыт классификаций / О. Ф. Русакова // Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ (Серия «Дискурсология»)– Екатеринбург:Издательский Дом «Дискурс-Пи», 2006, – 177 с.
21. Савицька Л. Дискурс помаранчевої революції / Л. Савицька // Критика. – 2005. – № 3. – С. 3 – 16.
22. Серажим К. С. Сучасний український політичний дискурс: формування нового стилістичного канону (дисертаційне дослідження) [Електронний ресурс] / К. С. Серажим. – Режим доступу: http://journlib. univ. kiev. ua/index. php?act=article&article=1298 (Час доступу 23.02.2013 15:19)
23. Синельникова Л. Н. Политическая лингвистика: координаты междисциплинарности / Л. Н. Синельникова // Политическая лингвистика. –2009. – №4(30). – С. 43-47.
24. Толпыгина О. А. Дискурс и дискурс-анализ в политической науке / О. А. Толпыгина // Политическая

наука. – 2002. – № 3. – С. 72-86.
25. Тюрина. С. Ю. Дискурс как объект лингвистического исследования [Електронний ресурс] / С. Ю. Тюрина. Режим доступу: http:// vfnglu. wladimir. ru/files/netmag/v3/ar11. doc (Час доступу: 17.02.13, 0:11 –назва з екрану.)
26. Шаг вперед, измеряемый десятилетиями // Панорама. Донецк. – 2012. – №24. – С. 7
27. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : Дис.... д-ра филол. наук : 10.02.01, 10.02.19 : Елена Иосифовна Шейгал. – Волгоград, 2000 – 431 с.
28. Jorgensen M. Discourse Analysis as Theory and Method / Marianne Jorgensen. – 2002. – 229 p.

Заболотняя А. А. Властный дискурс современной Украины: особенности легитимации политической власти на региональном уровне.

Исследованы политические процессы современной Украины сквозь призму методологии дискурса, раскрыта сущность манипулятивной природы политического дискурса и особенности концептуализации политического пространства на примере анализа президентских дискурсов 2005-2013 гг. Показана роль региональных органов власти в трансляции дискурса власти Украины путем анализа коммуникативных проектов на уровне головы ОГА.

Ключевые слова: политический дискурс, президентский дискурс, В. Ющенко, В Янукович, тренд-вортеры, метафоры, губернатор, региональная медиа-политика.

Zabolotnya G. Discourse of power in modern Ukraine: legitimation's features of political authorities at regional level.

The present investigation is concerned with researches of the specifics of contemporary political processes in Ukraine through the prism of the discourse theory. It is precisely the political discourse, that is a field of struggle for power – for the right to create and impose their own vision of the social world, to determine the value and perception of socio-political phenomena and/or processes that determine the agenda, form the political outlook and which are the «architects» of society's socio-political picture. Therefore, study of political processes and events through the prism of the discourse theory has a particular value because it allows to reveal what ideas and projects help the discourse of power to be implemented and to know what the reality's picture it aspires to create. Proceeding from the point, that politics is an area of struggle between certain discourses of the political field's major agents, one or another discourse, in the result of struggle could assume hegemony, becoming the dominant pattern interpretation of societal processes. Such discourse could establish their own political vocabulary. Analysis of the political texts which incorporate basic idiologems taking into considerations particular contexts, makes it possible to get interpretation of the meaning of political processes and detect their trends and trajectory. In the Ukrainian political tradition the figure of the President has almost always been the central subject of the construction and reproduction of current political discourse. The article analyses the differences between the interpretations of key metaphors in the presidential discourse of V. Yushchenko and V. Yanukovych. Author presents the discourse-analyses of of Party of Regions' political advertising and election programs during the elections for local councils in 2010 and parliamentary elections in 2012, excepting for using of manipulations tactic. Mechanisms of legitimatione of power are also showed through the media-policy of regional authorities, the specific pole of which is explained. Thus, the political process is a set of certain practices reproduced by political actors, the result of which is creation of the image of modernity as a certain associative series in the minds of Ukrainians. By means of the political myths, labels, political actions, which carry currents values, norms, rules, etc the picture of reality is created. Over time, these elements become symbolic, a certain historical period or political course, one or another state are associated with them.

Keywords: political discourse, presidential discourse, Viktor Yushchenko, Yanukovich, trend-worters, metaphors, the governor, the regional media-policy.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 329.055.3

А. В. Бородай, О. П. Кваша
Донбаська державна машинобудівна академія

ПОЛІТИКА КОМПРОМІСУ ЦЕНТРИСТСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В КОНТЕКСТІ ПІДСУМКІВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ

Завдання цієї статті відповісти на питання існування політичного центру, використання політики компромісів в діяльності центристських політичних партій на прикладі останніх парламентських виборів. Центризм як політичний компроміс ще не став впливовим чинником в житті сучасної України, але привабливість сучасного центризму полягає в тому, що сьогодні він із мрії та утопії може стати реальною можливістю. Ідейно-теоретичне завдання сучасного центризму полягає в тому, щоб наукові розробки філософії центризму були філософією взаємного доповнення, соціології центризму – новаціями неантагоністичних соціальних відносин, а політичні програми центризму вироблялися як програми боротьби за дійсно цивілізований устрій дійсно громадянського суспільства, все це надає наукову перспективу в подальшому обґрунтуванні категорії політичного центризму, та компромісу.

Ключові слова: центризм, політичний компроміс, політичні партії, вибори, партійна система.

Категорії політичного компромісу в діяльності політичних партій центристського спрямування займають досить актуальне значення в сучасному політичному житті українського суспільства.

Центризм виходить з об'єктивного стану справ у суспільстві, уникає утопій, постановку свідомо не вирішуваних завдань; центристи виступають супротивниками політичного екстремізму. Центристські політичні партії створюють рівновагу політичних сил. Сильний

правлячий центр є запорукою політичної стабільності у суспільстві. Соціальною базою політичного центризму є середні шари суспільства, тобто так званий «середній клас», інтелігенція та службовці із середнім рівнем прибутків, кваліфіковані робітники. Виконавча влада, створена на основі центристської більшості, як правило, стійка й послідовна в реалізації політичного курсу.

Політичний центризм віддзеркалюється також у спектрі соціальної свідомості, у політичній науці, у філософії політики у вигляді концепцій, політичних програм. Філософія центризму виражає поміркованість, необхідність діалогу, консенсусу, компромісу, орієнтує на поступові перетворення еволюційним шляхом, уникаючи можливості загострення під час руху соціальних систем, що є актуальним для сучасного українського політичного життя.

Масовий робітничий рух та соціал-демократична ідеологія XIX – початку XX ст. мали й видатних центристів, таких як А. Бурдерон (Франція) та Г. Ледебур, один із засновників НСДПН (Незалежної соціал-демократичної партії Німеччини). Ідеологи соціал-демократії, засновники теорії «середнього шляху» Е. Бернштейн та К. Каутський також звертались до проблем центризму. Критика центризму з позицій лівого марксизму була зроблена В. І. Леніним та, особливо, Л. Д. Троцьким («Что такое центризм?» (1930 р.) десята глава «Центризм вообще и центризм сталинской бюрократии» з роботи «Немецкая революция и сталинская бюрократия» (1932 р.), «Независимость Украины и сектантское плутовство» (1939 р.).

Більшість вітчизняних дослідників (В. Литвин, А. Пахарєв, В. Вовк, І. Кирилюк) концентрує свою увагу на ціннісному ряді політичного центризму полягає в бажанні осягнення перспектив його впровадження або ж практичної реалізації на тлі менталітету, притаманного населенню країн пострадянського простору.

В. Заблоцький, Г. Водолазов вважають, що центризм є результатом гармонійної модернізації всіх сфер суспільно-політичного життя. Тому будь-які спроби його непослідовного впровадження заздалегідь приречені на провал. Йдеться про те, що реалізація, наприклад, системи цінностей політичного центризму при використанні нецентристських засобів і методів політичної боротьби є неможливою, як неможливими видаються і спроби проведення центристської політики в умовах відсутності (після помаранчевої революції) збалансованої демократичної політичної системи [2].

Завдання цієї статті відповісти на питання існування політичного центру, використання політики компромісів в діяльності центристських політичних партій на прикладі останніх парламентських виборів.

Теорія «політичного центру» неможлива без використання принципу компромісів в сучасному політичному житті [4, с. 36]. Для сучасності мало значення досягнення історичних компромісів – спочатку верховних договорів про мирне вирішення конфліктів, що дозволяло формувати конституції європейських держав [1].

Цікаво, що історичні компроміси, особливо модернізаційні, при всьому змісту утворюючому значенні договори фактично готувалися і здійснювалися не самими лідерами, а умовно більш «низкою» групою політиків, здатною виявити свою поміркувану сутність. Політичні лідери в основному лише приймали, санкціонували компроміс і включалися в його структуру як ключові символи. Прекрасні приклади подібного роду дає британська політика – у багатьох відносинах піонер політичної модернізації [4].

Змістовими компонентами принципу компромісу є розуміння політичними елітами, лідерами та іншими суб'єктами політики місця й ролі компромісів в узгодженні політичних інтересів; здатність вчасно виявити доцільність компромісу там, де існує об'єктивна потреба в ньому, де виникла реальна можливість компромісної угоди; вміння зважувати всі «за» і «проти» і водночас переконувати своїх партнерів піти на компроміс; вміння виявляти ініціативу й політичну волю для досягнення угоди; здатність передбачувати наслідки політичного компромісу; вміння розпізнати й уникнути невигідного варіанту компромісу, що суперечить інтересам суспільства, соціальної групи тощо.

Політичні компроміси, як свідчить практика, підпорядковуються стратегічним цілям і завданням розвитку країни, держави, регіону, етносу, політичної партії тощо. Вони мають бути своєчасними, бо затримка з компромісом позбавляє його сенсу або робить неможливим укладення угоди. Політичні компроміси не повинні призводити до порушення, а тим більше до руйнування моральних цінностей суспільства.

Історичний досвід і сучасна практика свідчать, що політичний компроміс тісно пов'язаний з якістю політичної еліти, політичних лідерів. Мається на увазі їх професіоналізм, відповідальність, патріотизм, наявність миролюбної волі. Ці якості політиків у контексті проблеми, що розглядається, виступають суб'єктивним чинником використання тактики політичних компромісів у політичній діяльності. Вони дозволяють

політикові усвідомлювати інтереси країни, керуватися високими ідеями і цілями, уникати вузькоегоїстичних, утилітарних, явно шкідливих міркувань, прогнозувати віддалені наслідки своїх дій та рішень.

Прикладом компромісу як політичного оптимуму, в умовах незалежної України може бути прийнятий 8 червня 1995 року «Конституційний договір між Верховною Радою України і Президентом України про основні положення організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України». Цим документом визначалося, що на час до прийняття Основного Закону організація й діяльність органів державної та місцевої влади здійснюється на положеннях Закону «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні», прийнятого 18 травня 1995 року. Відповідно до цього закону Верховна Рада України та представницькі органи інших рівнів – місцеві Ради – обмежувались у своїх повноваженнях. Водночас розширювалися нормотворчі та адміністративні функції Президента і уряду України. «Компроміс цього основного положення, що стосується у подальшому трансформації політичної системи України, очевидний, – зазначають дослідники, – і вимагають в подальшому більш принципових рішень. Це важливо як для стратегії розвитку країни, так і для розв'язання проблем оперативного характеру» [8, с. 21-22].

Конституція України, прийнята у червні 1996 року, також є результатом компромісної угоди основних політичних сил, що склалися в країні всередині 1990-х років. Жодна з численних політичних партій і груп не змогла мати більш-менш повного відображення в Основному Законі своїх програм і принципів. Окрім того, представники кожної з політичних течій у парламенті не могли претендувати на конституційну більшість голосів. Але, усвідомлюючи свій обов'язок перед Україною, вони змогли піднятися над вузько партійними пристрастями та інтересами.

Усі ці приклади важливі з того погляду, що центризм безпосередньо зв'язаний з утворенням сучасних політичних систем і з формуванням сучасних конституцій. Однак не менше, якщо не більше значення має центризм для більш просунутих етапів модернізації, зокрема для процесу демократизації. Зупинимося на ролі центризму в укладанні пактів, що відкривають шлях до демократизації.

Більшість моделей переходу до демократичного правління, що відштовхуються від успішного досвіду «третьої хвилі» (насамперед у Південній Європі і Латинській Америці), як найважливіше джерело перетворень розглядає розкол владного авторитету, наприклад, авторитарного чи військового режиму. Звичайно цей розкол припускає розмежування реформаторів – прихильників перетворень і консерваторів – супротивників змін, хоча важливий, строго говорячи, сам факт розколу, а не той чи інший зміст його політичної чи культурної кон'юнктури. Крім того, важлива попередня лібералізація режиму, точніше втрата їм рішучості за будь-яку ціну забезпечувати своє виживання. Відбувається т. зв. «декомпресія» чи, як ще говорять, «розслаблення», «розкриття» (apertura) владної верхівки. Потім, щоб не займатися безглуздим самознищенням, а то і провокуванням громадянської війни, угруповання розколотої верхівки укладають мовчазну чи формальну угоду (пакт) про основні правила політичного поводження. При цьому вступаючи в таємну чи явну угоду сторони цілком по-макіавеллівські демонструють здатність «поступитися принципами». Однак головний зміст пакту, яким би кон'юнктурною змовою він ні здавався, укладається в «згоді бути незгодними», що і містить демократичний потенціал пакту.

На цій основі одержує розвиток – центризм. Він відрізняється особливою політичною позицією. Центристи аж ніяк не прагнуть утиснутися між реформаторами і консерваторами, заявляючи, що тільки вони і здатні прокласти «правильний» політичний курс. Навпаки, дійсні центристи готові визнати правоту і тих, і інших. Зміст же їхньої діяльності укладений у зближенні поміркованих представників як реформаторів, так і консерваторів, у підтримці і зміцненні пакту.

З погляду культури толерантності і згоди центризм носить принципово миротворчий характер. Його пафосом є пошук конструктивних елементів у позиціях сторін, що розмежувалися, а тим самим їхнє краще розуміння один одного і зближення, що звідси випливає. Центризм свою головну справу знаходить надалі у розвитку терпимості і згоди («пактування») – тих елементів культури світу, що спонтанно були актуалізовані процесами змін, що почалися. Тим самим він стає активним агентом впровадження в процес демократизації засад культури світу, насамперед терпимості, згоди, компромісу і т. п. [6].

Часте утворення центризму супроводжується виділенням угруповань, що не готові «поступатися принципами». Ці угруповання звичайно експлуатують стереотипи культури війни і конфронтації.

При здоровому розвитку процесів демократизації відбувається прогресуюча

маргінальність непримиренних, у результаті якої нерідко утворяться екстремістські угруповання. Їх небезпечна, що лякає публіку діяльність сприяє дискредитації й ослабленню стереотипів культури конфронтації і ворожнечі. Усе це в кінцевому рахунку сприяє консолідації поміркованих політичних сил, а також подальшої легітимації пакту масами, що не схильні очікувати нічого гарного від загострення політичної боротьби і від провокуючих нею потрясінь.

Легітимація пакту і його наступного розвитку дають підстави для проведення виборів, що нерідко формують de facto партійну систему, типово двопартійну, чи «двох-з-половиною». Ключовим моментом виборів є збереження чи прилучення до влади всіх основних учасників поза залежністю від результатів виборів, що визначають тільки міру і ступінь відносного панування переможців.

Подібна модель переходу до демократії – через лібералізацію, розкол, пакт, основні вибори, а потім серію виборів, закріплену почерговою зміною правлячих груп, наприклад реформаторів консерваторами, чи центристами їхніми коаліціями, – далеко не єдина. Інші варіанти демократичних переходів, наприклад, через поступове розширення масштабу реформи і наступне октроїрування (від фр. octroi – дарування, даріння) демократії, через пряме нав'язування демократичних реформ силовими методами чи зверху через революційну дію знизу – усі ці варіанти можливі і на практиці не раз випробувалися, однак практика ж підтвердила, що в них набагато менше шансів на стабільний перехід, а потім і на консолідацію демократії [7, с. 157].

Успіху демократичних перетворень сприяє обґрунтованість пакту і послідовність його виконання, що безпосередньо пов'язано з діяльністю політиків-центристів і активністю центристських орієнтованих громадян. Однак не менш важливе закріплення і використання традиції конституційного компромісу. У тих же випадках, коли модернізація стала здійснюватися при слабкому чи частковому конституційному компромісі, а то і при октроїруванні, даруванні зверху конституції, що породжувало феномен так називаного часткового конституціоналізму (Schein-Konstitutionalismus), украй важливе повернення до конституційного компромісу [7].

Успіх компромісної угоди залежить від наступних чинників. По-перше, це відмова з боку політичної еліти як керівної, так і опозиційної, від підходу до політики лише як до боротьби різних сил за владу, сфери конфронтації і суперництва, перехід на шлях діалогу, на шлях регулювання суперечностей у суспільстві. Це є актуальним і для сучасних українських центристських партій.

По-друге, це формування й утвердження в діяльності політико-владних структур позиції політичного центризму; політичний центризм сприяє компромісному методу при прийнятті політичних рішень та знаходженню оптимальної базової системи цінностей, здатної консолідувати суспільство і супротивні політичні сили (правих та лівих).

По-третє, це відкриті переговори між керівною та опозиційною елітами, досягнення взаємних поступок, прийняття взаємних зобов'язань і впорядкування правил гри, законодавче їх закріплення. Прикладом чого мають бути лютневі переговори по правилам особистого голосування в Верховній Раді.

По-четверте, це наявність політика загальнонаціонального масштабу, наявність справжнього лідера, здатного служити суспільству в цілому, відображати найбільш значущі інтереси більшості громадян багатонаціональної, полі культурної і полі конфесійної України. Нажаль, нам його сьогодні бракує.

По-п'яте, це існування системного політичного діалогу політичної та інтелектуальної еліти із суспільством; він має бути спрямований на пом'якшення ціннісно-ідеологічної конфронтації політичних сил та соціальних верств, які їх підтримують, щодо вказаних вище питань, розвиток духовних компонентів соціально-політичної злагоди – толерантності, взаємної поваги специфічних інтересів етносів, соціальних верств і груп, конфесійних організацій, бажання і волі жити разом, оновлювати свою країну, формування єдиного соціально-політичного ідеалу українського суспільства [3 с. 36-38, 5].

Зазначені чинники в сучасній Україні, на жаль, дуже слабко виражені. Це ускладнює і гальмує процес використання тактики компромісів у політичній діяльності, ставить під сумнів життєздатність політичного центризму взагалі.

Вміла реалізація на практиці принципу компромісу в політичній діяльності, гуманізм останньої, допомагає здійснювати її, не допускаючи в політиці небезпечних крайнощів і абсолютизації однієї думки або лінії політичної поведінки. І, навпаки, забуття цього принципу значно послаблює потенційні можливості суб'єктів політики, сприяє консервації гострих суперечностей і конфліктів, уповільнює демократичні перетворення в суспільстві, політичній системі.

Політичний компроміс дає ефект тоді, коли обидві сторони усвідомлюють його значення,

ідуть на нього з бажанням і прагненням знайти консенсус з важливої проблеми політичного життя, вчасно укладають компромісну угоду. Але сьогодні центристські політичні партії повністю ігнорують цей компроміс (лютневі події в парламенті), що свідчить про кволість та умовність політичного центру взагалі та центристських політичних партій зокрема.

На виборах 2012 приймали участь три центристські політичні партії, приналежність до політичного центру була відображена в їх політичних програмах. Але результати виявились недуже вдалими. Тенденція зниження результатів ПР в останні роки не може не стурбувати її лідерів. Досить сказати, що з виборів 2006-2007 рр. «Регіонали» втратили 2 млн. голосів. Особливо варто відзначити, що «регіонали» втратили значну кількість голосів саме в своїх базових областях, зокрема в Донбасі, де значну частку розчарувалися в ПР виборців «перехопила» КПУ. Зниження рейтингів ПР – це загальна тенденція для всіх регіонів. Але таке значне просідання популярності в середовищі кореневого електорату є спонукальним мотивом для переформатування ідеологічної роботи Партії регіонів і більшою спрямованістю на підкреслення своєї регіональної ідентичності.

«Батьківщина» так само, як і Партія регіонів, значно розгубила голоси, які були у БЮТ на виборах 2007 р. (електоральні втрати, як і у «регіоналів», склали майже 2 млн. виборців). Партія Тимошенко змогла утримати лідерство в більшості базових регіонів Центру України, але практично в кожній області вона ослабила свої позиції. Причому подекуди – значно. Так, у Київській області результат «Батьківщини» впав у порівнянні з результатом БЮТ у 2007 р. майже на 20%, в самому Києві – на 15%.

Найголовнішим підсумком виборів-2012 для «Батьківщини» можна назвати масштабне витіснення цієї партії із Заходу України, де значний електоральний масив відкусила у неї «Свобода». Її партія поступово перестає бути партією Заходу України, незважаючи на те, що формально лідерство «Свободі» вона поступилася поки що тільки у Львівській області. У всіх інших регіонах Галичини та прилеглих до них областях падіння рейтингів БЮТ – «Батьківщини» найбільш відчутно. Так, на виборах 2007 р. БЮТ неподільно панував у Волинській області з результатом 58%, а в 2012 р. «Батьківщина», хоча і посіла перше місце, не дотягнула і до результату в 40%.

Проект Віталія Кличка вперше брав участь в парламентських виборах, а тому його результат неможливо порівнювати з попередніми кампаніями. Швидше результат УДАРу (13, 95%) легше зіставити з результатом Сергія Тігіпка на президентських виборах 2010 р. (13, 05%). При деяких розходженнях у географічному розподілі голосів (Тігіпко більше тяжів до Південному Сходу України, а Кличко – до Заходу) основна база їх обох перебувала в Центрі, основні меседжі кампаній збігалися, основні мотиви виборців – теж. УДАР не отримав би такого результату, якби не зникнення проекту «третьої сили» Арсенія Яценюка (див. вище). Різке зростання рейтингів проекту Кличко стався одразу ж після злиття «Фронту змін» з «Батьківщиною». Саме тоді УДАР розширив свою електоральну базу, яка до тих пір обмежувалася Києвом (там цей проект був розкручений на місцевих виборах) і Чернігівській області, де Кличко розкручував свої бізнес-проекти. В ході кампанії, підлаштовуючись під кон'юнктуру, Кличко став озвучувати більше гасел, спрямованих на Захід. У результаті, отримавши 2-е місце лише у двох регіонах (Києві та Рівному), УДАР став третім в 14 областях (в основному – західних чи центральних). При цьому нижче 4-го місця він опустився лише в Севастополі.

Таким чином вибори-2012 в котрий раз продемонстрували, що Україна є чітко розділеною по ментальному, ідеологічному, культурному ознаками. Електоральні кордони (з постійними коливаннями в Центрі та на Закарпатті, де результат ПР – це багато в чому результат проекту В. Балоги «Єдиний Центр») в цілому непорушні, незважаючи на зміну назв партій, політичних лідерів та порядку денного, що відбувалися на Україні з 1991 р.

Вибори 2012 також засвідчили радикалізацію українського суспільства, що знайшло своє втілення в електоральній підтримці Свободи та КПУ, та кризу центристської ідеології та мистецтво компромісу в політиці українських політичних партій.

Спроби Партії регіонів закріпитися в Центрі України, витіснивши звідти «Батьківщину» та інші опозиційні проекти, можна вважати проваленими. Навпаки, в постійних загравннях із Заходом, в постійних спробах відійти від своїх обіцянок Південному Сходу «регіонали» втрачають популярність в базових регіонах, не набуваючи її ні в Центрі, ні на Заході.

Безумовно, в першу чергу, дані результати (а не мажоритарні) слід розглядати з точки зору можливих перспектив Януковича на президентських виборах 2015 р. І картина тут для нього виглядає не самою радісною. Навіть з урахуванням голосів комуністів у 2-му турі Янукович може програти будь-якому серйозному супернику, навколо якого зможе об'єднатися Захід і Центр України.

Підсумовуючи, можна відмітити, що центризм як політичний компроміс ще не став впливовим чинником в житті сучасної України, але привабливість сучасного центризму

полягає в тому, що сьогодні він із мрії та утопії може стати реальною можливістю. Ідейно-теоретичне завдання сучасного центризму полягає в тому, щоб наукові розробки філософії центризму були філософією взаємного доповнення, соціології центризму – новаціями неантагоністичних соціальних відносин, а політичні програми центризму вироблялися як програми боротьби за дійсно цивілізований устрій дійсно громадянського суспільства, все це надає наукову перспективу в подальшому обґрунтуванні категорії політичного центризму, та компромісу.

Бібліографічні посилання:

1. Артюх П. И. Межэтнический конфликт как разновидность социального конфликта / П. И. Артюх // Вестник СевГТУ. – №71. – Серия «Политология». – Изд-во СевГТУ, 2006. – С. 168-175.
2. Бородай А. В. Становлення політичного центризму в партійному житті України –. :Автореферат здобуття наук. ступ канд. політ. наук / А. В. Бородай. – Сімферополь, ТНУ, 2007. – 18 с.
3. Ковтун В. М. Політичні партії сучасної України: аналіз ідеологічних орієнтацій / В. М. Ковтун. – К., 1996. – 201 с.
4. Кузьмін П. В. Використання тактики компромісів як принципу політичної діяльності / П. В. Кузьмін // Вісник. – Вип. №46. – С. 35-38.
5. Лага В. А. Ідеологічний фактор сучасного політичного та партійного розвитку України: Автореферат дисертації кандидата політичних наук / В. А. Лага. – Одесса, 2006. – 17 с.
6. Майер Т. Трансформация социал-демократии / Т. Майер. – М., 2000. – 301 с.
7. Уоллерстайн М. Избирательные системы: партии и политическая стабильность / М. Уоллерстайн // Полис. – 1992. – № 5-6. – С. 156-163.
8. Шведа Ю. Ідеологічні особливості партійної системи України / Ю. Шведа // Українські варіанти. – 1997. – № 1. – С. 20-27.

Бородай А. В., Кваша А. П. Политика компромиса центристских политических партий в контексте итогов паламентских выборов

Задача этой статьи ответить на вопрос существования политического центра, использование политики компромиссов в деятельности центристских политических партий на примере последних парламентских выборов.

Подводя итоги, можно отметить, что центризм как политический компромисс еще не стал влиятельным фактором в жизни современной Украины, но привлекательность современного центризма заключается в том, что сегодня он из мечты и утопии может стать реальной возможностью. Идейно-теоретическое задача современного центризма заключается в том, чтобы научные разработки философии центризма были философией взаимного дополнения. Социология центризма – новацией неантагонистических социальных отношений, а политические программы центризма производились, как программы борьбы за цивилизованное устройство гражданского общества. Все это придает научную перспективу в обосновании категории политического центризма и компромисса.

Ключевые слова: центризм, политический компромисс, политические партии, выборы, партийная система.

Boroday A., Kvasha A. The political of compromise the centrism parties in the parlament election

Categories compromise in political activities of political parties centrism direction are quite relevance in the modern political life of Ukrainian society. The social base of political centrism is the middle strata of society, in the so-called «middle class» intellectuals and officials of middle-income, skilled workers. Executive power is based on the centrist majority, usually steady and consistent in implementing policy.

Political centrism reflected also in the spectrum of social consciousness, political science, in philosophy, politics in the form of concepts, policies. Philosophy centrism expresses moderation necessity of dialogue, consensus, compromise, focuses on the gradual transformation of an evolutionary path, avoiding the possibility of aggravation while driving social systems that are relevant for modern Ukrainian political life.

The purpose of this article to answer the question of the existence of the political center, the use of policy trade-offs in activity centrist political parties as an example the recent parliamentary elections.

The theory of «political center» is not possible without the use of the principle of compromise in contemporary political life for the present mattered achieve historic compromise – first supreme agreements on the peaceful resolution of conflicts, which allows to shape the constitution of European countries Political compromises, as practice shows, subject to strategic goals and objectives of the country, state, region, ethnic group, political party, etc. They should be timely, because the delay in compromise render it meaningless or makes it impossible to conclude the agreement. Political compromises should not lead to disruption, and especially to the destruction of moral values in society. The success of the compromise agreement depends on the following factors. First, is the refusal by the political elite as the ruling and opposition, on the approach to politics only as a struggle between different forces for power sector confrontation and rivalry, the transition to the path of dialogue, the path of adjustment contradictions in society. This is relevant for contemporary Ukrainian centrism parties.

Political compromise gives effect when both parties are aware of its importance, followed him with the desire and the desire to find a consensus on important issues of political life, time to conclude a compromise agreement. Today centrism political parties completely ignore this compromise (February events in Parliament), which evidence of weakness and political convention center centrism general and political parties in particular.

Summing up, it can be seen that centrism as a political compromise is still not a significant factor in the life of modern Ukraine, but the appeal of modern centrism is that today it is a dream and utopia can become a real possibility. Ideological and theoretical task of modern centrism is that scientific development philosophy centrism were philosophy complementarity, sociology centrism – innovations social relations and political programs centrism produced as programs struggle really civilized way of truly civil society, all this provides the scientific perspective in further substantiating the category of political centrism and compromise.

*Keywords***:** centrism, political compromise, political parties, election, party system.

Надійшла до редколегії 27.02.2013 р.

УДК 324:342. 8

М. А. Бучин
Національний університет «Львівська політехніка»

ВИБОРИ ЯК АТРИБУТ ДЕМОКРАТІЇ

Проаналізовано значення виборів для становлення та функціонування демократії. Досліджено підходи до характеристики виборів як атрибуту демократії у зарубіжній політичній науці. З'ясовано функції виборів у демократичному суспільстві.
Ключові слова: вибори, демократія, поліархія, інститути демократії, функції виборів.

Ще з давніх часів у суспільстві існувала мрія побудувати такий державний лад, в якому всі громадяни були б рівними, вільними, добровільно спільно здійснювали управління. В сучасних умовах практично ця ідея є втілена в демократичному політичному режимі. Останній вважається найвищим досягненням людського співтовариства. Сучасну демократію важко уявити без наявності періодичних виборів, які є основним механізмом формування владних структур. Водночас виборча практика України показує наявність значних порушень під час проведення виборів. Тому досліджувана проблематика відзначається актуальністю, оскільки з'ясування місця та ролі виборів у становленні та розвитку демократичного політичного режиму дасть змогу зробити виборчий процес в нашій державі більш демократичним, сприятиме розбудові демократії в Україні.

Мета публікації – дослідити взаємозв'язок та взаємовплив виборів та демократії.

Вивченню проблем зв'язку виборів та демократії приділяли увагу такі українські та зарубіжні науковці як: А. Романюк, Ю. Шведа, Г. Алмонд, Р. Даль, К. Джанда, Й. Шумпетер та ін. Однак проблема місця та ролі виборів у функціонуванні демократичного політичного режиму все ж вимагає більш системного дослідження.

Відомий американський науковець Р. Даль слушно зазначає: «Сьогодні ідея демократії отримала всезагальне визнання. Більшість режимів претендує на право називатись словом демократія. Ті ж, кому це не до снаги, наполягають на тому, що їхні особливі різновиди недемократичного правління є необхідним щаблем на шляху до повної «демократії». В наші дні навіть диктатори, схоже, вірять в те, що необхідна складова їхньої легітимності – та чи інша словесна данина демократії» [2, с. 9].

Етимологічно термін «демократія» означає «влада народу», «народовладдя». На сучасному етапі розвитку людства демократія існує, в основному, у формі представництва, згідно якого народ як єдине джерело влади в державі здійснює її через обраних представників. Звісно, представницька демократія не виключає можливості використання форм прямого народовладдя (інколи, наприклад, як у Швейцарії – доволі активно), однак все ж ключовим механізмом формування та реалізації влади в сучасних умовах виступають вибори.

Вибори і демократія тісно пов'язані категорії політичної науки. Відомий український дослідник А. Романюк влучно характеризує їхній взаємозв'язок та взаємовплив: «Вибори і демократія є свого роду сіамськими близнюками, їх неможливо розділити, або абстрагуватися при розгляді одного явища від іншого. Ми в рівній мірі можемо говорити про те, що вибори є умовою становлення демократії, її ключовим індикатором і в певній мірі її результатом… Тобто, лише за демократії вибори стають виборами» [5, с. 3].

З вищесказаного стає зрозуміло, що хоч вибори і демократія є дуже тісно взаємопов'язаними категоріями, вони не тотожні. З одного боку це пояснюється тим, що вибори можуть слугувати інструментом в руках недемократичної влади. З іншого боку, наявність демократичних виборів ще не є гарантією реалізації народовладдя в певній державі. Це найбільш характерно для незахідних суспільств, в яких через брак демократичних традицій вибори можуть приводити до влади осіб, які проводять недемократичну політику, становлять загрозу самій демократії: «Уряди, що виникли на основі виборів, можуть бути неефективними, корумпованими, невідповідальними, контрольованими різними групами інтересів та нездатними до запровадження політики, необхідної для суспільного блага. Риси ці можуть характеризувати деякі уряди як небажані, але вони не роблять їх недемократичними» [6, с. 7]. Як ми бачимо, вибори можна вважати атрибутивною ознакою демократії, однак далеко не єдиною. Проте їхнє важливе значення для становлення та розвитку демократії ставить вибори на передові позиції в структурі демократичного політичного режиму.

Ключова роль виборів для демократичного розвитку держави підтверджується позиціями багатьох західних дослідників. Всім відоме трактування демократії А. Лінкольном як правління народу, вибране народом і для народу. Також відомий зарубіжний дослідник Й. Шумпетер, даючи визначення демократії (демократичного методу), трактує його як «… інституційну систему для прийняття політичних рішень, в якій індивіди отримують владу

приймати рішення шляхом конкурентної боротьби за голоси виборців» [8, с. 233].

Важливе місце у демократичному політичному режимі надає виборам і відомий американський науковець Г. Алмонд. У своїй праці «Порівняльна політологія сьогодні: світовий огляд» науковець трактує демократію як політичну систему, в якій громадяни володіють всією повнотою прав і свобод, а політичні лідери вибираються в ході вільних і чесних виборів [1, с. 63].

Аналізуючи роль виборів у функціонуванні демократичного ладу, дослідник відзначає: «Вибори належать до числа тих небагатьох демократичних механізмів, які дозволяють виражати різноманітні інтереси шляхом опускання бюлетенів, і через агрегацію цих голосів нація може прийняти колективне рішення, яке стосується її майбутніх лідерів та державного курсу» [1, с. 163].

Про важливість виборів як елемента та індикатора демократії говорить і американський науковець К. Джанда: «Електоральний процес складає основу демократичної політичної системи. Чи проводяться в країні вибори – і якщо проводяться, то які, – цим визначається критична відмінність між демократичною і недемократичною системами» [3]. З вищенаведеного ми бачимо, що вибори слугують не тільки атрибутом демократичного політичного режиму, але й лакмусовим папірцем, який дозволяє визначити рівень демократії в конкретній країні, з'ясувати приналежність політичного режиму до певного типу. Таке уточнення, на нашу думку, є вкрай важливим, оскільки дозволятиме використовувати вибори в якості мірила, надавши якому певних кількісних величин, можна вимірювати рівень демократії в певній країні.

Найбільш цінним для нас у контексті досліджуваної проблематики взаємозв'язку демократії та виборів є підхід відомого американського науковця Р. Даля. Він вводить у науковий обіг поняття «поліархія» для розмежування демократичного ідеалу і демократичної практики. В розумінні вченого поліархія виступає набором політичних інститутів, які необхідні для великомасштабної демократії. Поліархія, згідно підходу Р. Даля, характеризується такими інститутами:

1) виборна влада наділена правом контролю над урядовими рішеннями щодо політичного курсу;
2) влада обирається шляхом вільних і справедливих виборів, де зловживання є порівняно рідкісними;
3) практично все доросле населення володіє активним виборчим правом;
4) майже все доросле населення має право балотуватися на виборні посади. При цьому науковець допускає більш жорсткі обмеження щодо реалізації пасивного виборчого права у порівнянні з активним;
5) громадяни мають право виражати свою точку зору без остраху суворого покарання за політичними мотивами; об'єктом критики громадян може виступати уряд, режим, соціально-економічний порядок чи пануюча ідеологія;
6) громадяни володіють правом пошуку альтернативних джерел інформації; останні існують та захищені законами;
7) громадяни мають гарантоване право утворювати самостійні асоціації та вступати в них, включаючи політичні об'єднання, такі, як політичні партії та групи інтересів, які прагнуть впливати на уряд, використовуючи для цього конкуренцію на виборах та інші мирні засоби [2, с. 342, 358-359].

З вищесказаного чітко видно важливість виборів для функціонування демократії, адже п'ять з семи інституційних ознак поліархії Р. Даля безпосередньо пов'язані з виборами, а два інші – хоч і не мають прямого відношення до електорального процесу, все ж опосередковано з ним пов'язані.

Називаючи інститути поліархії, Р. Даль чітко наголошує на тому, що вони потрібні для найвищих досягнень в демократичному процесі управління державою. При цьому автор розуміє, що необхідність інститутів поліархії не означає, що їх наявність є достатньою. Він припускає можливість подальшої демократизації цих країн, які мають інститути поліархії. Саму ж поліархію Р. Даль не вважає ідеальною, однак він акцентує на тому, що інститути поліархії «… роблять малоймовірним те, що уряд буде мати змогу довго проводити політику, яка серйозно зачіпає більшість громадян» [2, с. 344].

Взявши на озброєння методологічний підхід до демократії Р. Даля, ми вважаємо за потрібне розробити модель демократичних виборів як важливу складову демократичного режиму загалом. За умов дотримання елементів розробленої моделі в нашій державі це буде свідченням якщо не демократичності політичної системи України, то принаймні, ознакою того, що в нашій державі відбувається процес демократизації політичного режиму.

Щодо трактування самих виборів теж існують два підходи. Перший підхід (процедурний) трактує вибори як процес, формальну процедуру реалізації виборчих прав громадян

через виконання встановленого порядку дій та процедур. Даний підхід залишає поза увагою суть самих прав громадян. Головним в рамках підходу є забезпечення формальної відповідальності відповідності процедур, які проводяться, законодавству. Недолік згаданого підходу в контексті розглядуваної нами проблематики очевидний, адже виборчий процес не існує сам для себе. Тому ми вважаємо за доцільне у ході дослідження використовувати другий підхід (ціннісний), згідно з яким «… виборчий процес є формою реалізації політичної свободи громадян і суспільства в цілому, процедурою реалізації виборчих прав і свобод людини і громадянина, а стадії виборчого процесу, які традиційно виділяються, є не що інше, як форма реалізації виборчих прав і свобод людини і громадянина» [4, с. 11]. Іншими словами, вибори не є простим формальним механізмом формування органів влади. Вони є інститутом народовладдя, способом реалізації політичних прав громадян, конституційною платформою демократичного суспільно-політичного ладу. Використання цього підходу дасть нам змогу розглядати вибори як атрибут демократичного політичного режиму, а також сам виборчий процес через призму демократичних/недемократичних характеристик.

Ключову роль, яку відіграють вибори у функціонуванні демократії, зумовлює необхідність з'ясування впливу виборчого процесу на спосіб реалізації влади в державі. Носячи демократичний характер, вибори призводять до конкретних політичних наслідків – сприяють розвитку демократичного політичного режиму, реалізації прав і свобод громадян, здійсненню управління в інтересах народу. Загалом вибори виконують такі важливі функції в демократичному суспільстві:

1. Вибори є важливим інструментом реалізації народного суверенітету. Це проявляється у тому, що народ як єдине джерело та носій влади в державі, делегує свою волю обраним представникам, які від імені народу здійснюють управління суспільством. «Віддаючи свій голос на виборах, громадянин республіки немовби укладає своєрідну угоду з певною політичною силою (партією чи окремим депутатом) про тимчасове передання їй частки влади» [7, с. 27].
2. З допомогою виборів народ залучається до процесу управління державою. Звісно, вибори є лише однією з форм політичної участі громадян, поряд із членством у політичних партіях, рухах, організаціях; поряд із участю народу у таких формах прямої демократії, як референдуми, мітинги, демонстрації і т. д. Однак для багатьох осіб вибори виступають єдиною формою участі в політичному житті суспільства, уможливлюють політичну участь для масового виборця.
3. Як спосіб формування і вираження громадської думки, вибори є своєрідним соціальним барометром політичного життя, оскільки через вибори проявляється відношення громадян до політичних інститутів. За результатами виборів визначається рівень впливу різних політичних сил, відношення громадян до правлячої еліти і опозиції, політичного режиму в цілому, специфіки політичних уподобань громадян. Тобто, вибори є своєрідним масштабним опитуванням громадської думки.
4. Вибори виступають основним способом легітимації влади в демократичних державах. Якщо в попередні епохи народ визнавав владу спадкового монарха, владу завойовника, на сучасному етапі розвитку людства народ, як правило, визнає і підтримує лише легально обрану владу. Саме тому завдяки виборам забезпечується стабільний розвиток суспільства. Більше того, навіть недемократична влада намагається використати вибори для збільшення рівня підтримки народом.

Однак, вибори виконуватимуть функцію легітимації влади лише в тому випадку, коли відбуватимуться у відповідності до норм чинного законодавства та носитимуть демократичний характер. В іншому випадку вони, навпаки, виконуватимуть функцію делегітимації. Крім того, у випадку, коли діюча влада на виборах отримує незначну підтримку громадян, це є свідченням кризи легітимності влади. Нарешті, треба підкреслити це одну деталь: у країнах, де відсутня стабільна демократія, вибори часто не здатні забезпечити тривалу легітимність влади, яка швидко втрачає довіру та підтримку населення.

5. Демократичні вибори сприяють послабленню соціальної напруги, досягненню суспільного консенсусу, оскільки є своєрідним способом вирішення протиріч, конфліктів у суспільстві. З допомогою виборів відбувається артикуляція інтересів виборців, узгодження різних (часто – протилежних) позицій. Результати виборів ставлять все на свої місця, показують, які суспільні групи мають підставу претендувати на роль правлячих. Тому вибори виступають своєрідним стабілізатором політичної системи.
6. Вибори дають можливість громадянам здійснювати періодичний контроль за діяльністю влади. У випадку, якщо влада діє всупереч загальносуспільним та груповим інтересам, виборці мають змогу «покарати» владу, віддаючи перевагу на виборах іншим політичним силам. Це стимулює владу діяти в інтересах народу, не зловживати своїм

службовим становищем. Крім того, контрольна функція виборів полягає також у тому, що шляхом виборів формується представницький орган, який здійснює контроль за діяльністю виконавчих структур.

7. Інститут виборів є своєрідним фільтром, який не допускає до влади непопулярних, некомпетентних політиків, сприяючи підвищенню рівня ефективності державного управління. Проте ефективність даної функції багато в чому залежить від рівня політичної свідомості та культури електорату. Це можна пояснити тим, що під час виборчої кампанії кандидати та політичні партії можуть використовувати маніпулятивні виборчі технології, нав'язувати громадянам свою позицію, поширювати недостовірну інформації. І лише компетентний виборець має змогу зробити під час голосування раціональний акт волевиявлення.

8. Вибори виконують просвітницьку функцію, оскільки політичні сили, беручи участь у виборах, поширюють свою програму, доводять її значення та важливість до відома виборців, пропагують і поширюють певну ідеологію та систему цінностей, пропонують варіанти розв'язання суспільно значимих завдань та проблем, сприяючи, тим самим, зростанню рівня політико-правової свідомості і культури громадян.

9. Вибори сприяють представленню інтересів різних суспільних груп. Кандидати та політичні партії (блоки) є представниками різних суспільних груп, вони мають свою соціальну базу, електорат, який готовий віддати свої голоси на їхню підтримку, вимагаючи, натомість, представлення своїх інтересів в ешелонах влади. З урахуванням цього одним з важливих завдань виборчої системи є адекватне відтворення в представницькому органі існуючої в державі соціальної структури суспільства.

10. Через вибори відбувається процес рекрутування політичної еліти. Саме завдяки виборам громадяни мають можливість здійснювати оновлення складу політичної еліти, обирати тих, кого вони вважають достойними реалізовувати владні повноваження. Проте важливим аспектом реалізації даної функціє є наявність реального вибору в середовищі осіб, які претендують на виборні посади. Важливо, щоб громадянам було забезпечено можливість вибирати серед кращих представників політичної еліти, а не обирати, як часто трапляється, «менше з двох зол».

11. В результаті виборів громадяни визначають напрям суспільного розвитку на певний визначений термін. Здійснюючи акт волевиявлення, народ формує представницький орган влади, визначає конфігурацію сил в ньому, опосередковано впливає на формування виконавчої влади, закладає характер відносин між владою та опозицією.

Підсумовуючи аналіз ролі виборів у суспільному житті, ми вважаємо за доцільне відзначити одну важливу деталь. Функції виборів можуть змінюватися та по-різному спрацьовувати в умовах різних політичних реалій. Так, в недемократичних країнах вони будуть ширмою для прикриття діяльності влади, в демократичних – атрибутом демократії. У країнах із стабільною демократією функції виборів розкриватимуться в повному обсязі, у перехідних суспільствах – можуть діяти фрагментарно та тимчасово. В гомогенних суспільствах вибори стимулюватимуть політичну конкуренцію, в гетерогенних – функцію представництва та стабілізації політичної системи. Крім того, вплив на реалізацію функцій виборів справлятиме форма державного правління, державно територіальний устрій, тип партійної та виборчої системи. Однак не зважаючи ні на що, демократичні вибори в сучасних умовах є хоч і не достатньою, однак неодмінною умовою функціонування демократичного політичного режиму. В Україні, яка знаходиться на шляху трансформації політичного режиму в напрямку до демократії демократичні вибори повинні відіграти ключову роль каталізатора демократичних перетворень, що може становити перспективи для наших подальших досліджень.

Бібліографічні посилання:

1. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учебное пособие / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон / Сокр. пер. с англ. А. Богдановского, Л. Галкиной; Под ред. М. Ильина, А. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.

2. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль / Пер. с англ.; Под ред. М. Ильина. – М. : РОССПЭН, 2003. – 576 с.

3. Джанда К. Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США / К. Джанда, Д. М. Берри, Д. Голдман, К. В. Хула / Пер. с англ. – М. : РОССПЭН, 2006. – 656 с.

4. Предвыборная агитация: теория и практика / Отв. ред. Н. С. Бондарь. – М. : ОАО «Издательский дом «Городец», «Формула права», 2004. – 220 с.

5. Романюк А. Демократичні стандарти виборів / А. Романюк // Виборчий процес-2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 3-5.

6. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Шведа. – Львів, 2010. – 462 с.

7. Шведа Ю. Україна на шляху демократизації: два кроки вперед, а далі…? / Ю. Шведа // Виборчий процес-2006

в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 6 -13.
8. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм, демократія / Й. Шумпетер. – К. : Основи, 1995. – 528 с.

Бучин Н. А. Выборы как атрибут демократии

Проанализировано значение выборов для становления и функционирования демократии. Исследовано подходы к характеристике выборов как атрибуту демократии в зарубежной политической науке. Выяснены функции выборов в демократическом обществе.

Ключевые слова: выборы, демократия, полиархия, институты демократии, функции выборов.

Buchyn M. Elections as the attribute of democracy

Purpose of publication – to research the connection between elections and democracy. The research analyzes different approaches of ukrainian and foreign scientists to the problem of defining the essence of democracy as the social order in which the key role for realization the rule of the people play democratic elections. The most attention is paid to the methodological approach to democracy of an american scientist R. Dahl. He enters a concept «poliarchy», five from seven institutional signs of which are directly related to elections.

Carrying the democratic character, elections cause the concrete political consequences, as they promote the development of the democratic political regime, realization of rights and freedoms of citizens, realization the people's interests management. Therefore it is made a considerable accent in research on the highlighting the important functions, that elections play in democratic society: realization of national sovereignty; attracting people to the process of governing; role of social barometer of political life; legitimation of power in the democratic states; decrease of social tension and attaining the public consensus; realization of periodical control of governmental activity; prevent gaining admission of unpopular, incompetent politicians to the power; assistance in increasing the growth of the level of political and law consciousness and culture of citizens; assistance in the representation interests of different community groups; recruitment of political elite; deciding the direction of community development on a certain term.

The functions of elections can change and variously work in the different conditions of political realities. In non-democratic countries they will be a screen for the protection the government activity. In democratic countries they will be the attribute of democracy. In countries with sustainable democracy the functions of elections will open up fully. In transitional societies elections can operate fragmentary and temporarily. In homogeneous societies elections will stimulate political competition. In heterogeneous – function of representation and stabilization the political system. Moreover, influence on realization the elections' functions will produce the form of state rule, state territorial mode, type of the party and electoral system. However, despite everything, democratic elections in modern conditions though are not sufficient, but indispensable prerequisite in functioning of the democratic political regime.

*Keywords***:** election, democracy, poliarchy, institutions of democracy, functions of election.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 327 [73+(470+571)]

О. Г. Подворна

Національний університет «Острозька академія»

ІЗРАЇЛЬ ТА ІРАН В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Розглянуто зовнішню політику Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації щодо Держави Ізраїль та Ісламської Республіки Іран в постбіполярний період розвитку системи міжнародних відносин. Особлива увага приділена питанню взаємозв'язку між вирішенням арабо-ізраїльського конфлікту та реалізацією ядерної програми Тегерану в контексті динамічних зміни в регіоні Близького Сходу. Вказані можливі шляхи взаємодії двох держав в регіоні.

Ключові слова: Ізраїль, Іран, США, Росія, ядерна програма, арабо-ізраїльський конфлікт.

Постановка наукової проблеми та її значення. Протягом «холодної війни» процеси, які відбувались в регіоні Близького Сходу, були предметом особливої уваги Радянського Союзу та Сполучених Штатів Америки. Обидві наддержави розглядали цей регіон в контексті біполярного протистояння з метою запобігання встановлення регіональної та світової переваги один одного. Після завершення «холодної війни» ситуація на Близькому Сході лише ускладнилась, а Москві та Вашингтону довелось корегувати свою зовнішню політику в регіоні, відповідно до зміни реалій на міжнародній арені та трансформацій всередині як Росії, так і США. Варто визнати, що з моменту розпаду біполярної системи міжнародних відносин в регіоні Близького Сходу залишились дві головні проблеми, які є постійно присутніми на порядку денному двосторонніх відносин США та Росії, а також на порядку денному їхніх зовнішніх політик щодо регіону. Мова йде про арабо-ізраїльський конфлікт та ядерну програму Ісламської Республіки Іран. Враховуючи суттєві зміни в регіоні Близького Сходу за останні роки можна говорити про значну трансформацію сутності цих конфліктів, які, поза сумнівом, не можуть бути вирішені без участі Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації. А разом з тим на даному етапі розвитку міжнародних відносин становлять суттєві виклики національній безпеці цих двох держав зокрема, та міжнародній безпеці в цілому. Отже, в контексті вищевикладеного, можна стверджувати, що дана проблема є надзвичайно актуальною і вимагає ґрунтовних та всебічних досліджень процесу розробки та реалізації зовнішньої політики США і Росії на Близькому Сході.

Аналіз останніх досліджень. Насамперед потрібно вказати, що переважна більшість дослідників розглядала питання зовнішньої політики Сполучених Штатів щодо регіону Близького Сходу, натомість зовнішня політика Російської Федерації досліджена набагато менше, або розглянута в контексті євроазіатської концепції Є. Примакова. Багато досліджень присвячено, передусім, розгляду та аналізу подій на території близькосхідних країн, зокрема під час Арабської весни 2011 року, або в контексті глобальної війни з тероризмом. Велика кількість досліджень присвячена процесу примирення арабів та ізраїльтян, проте більшості з них бракує висвітлення проблеми з двох сторін. Окрема група досліджень присвячена проблемі ядерної програми Ірану, які висвітлюють як технічні аспекти проблеми, так і більш широкий її контекст, зокрема у вимірі нерозповсюдження зброї масового знищення. Серед вітчизняних вчених, які займаються дослідженнями регіону Близького Сходу, варто виділити: Т. Богданова, В. Гура, А. Захарченко, О. Коппель, В. Нагайчук, Ю. Седляр, П. Сіновець, Л. Скороход, Ю. Скороход, С. Чебан, О. Чмель, В. Швед та ін. Натомість, до іноземних дослідників, належить віднести таких вчених як: Р. К. Геррманн, Л. Зелінські, В. Єфімов, А. Касаткін, Г. Кесслер, Т. Нізамеддін, В. Орлов, І. Сафранчук, Б. Славін, М. А. Сміт, Д. Трєнін, Р. О. Фрідман, О. Чістяков та ін.

Мета дослідження – проаналізувати зовнішню політику Сполучених Штатів Америки та зовнішню політику Російської Федерації по відношенню до регіону Близького Сходу в постбіполярний період розвитку системи міжнародних відносин, а саме по відношенню до арабо-ізраїльського конфлікту та ядерної програми Ірану, в контексті динамічних змін в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Завершення біполярного протистояння та розпад Радянського Союзу означав суттєву зміну ситуації в регіоні Близького Сходу. Проте після завершення «холодної війни» Сполучені Штати Америки не залишили увагою цей регіон, на відміну від Російської Федерації. Також потрібно говорити про посилення позицій Вашингтону на Близькому Сході ще наприкінці «холодної війни» внаслідок проведення війни у Перській затоці в 1991 році, в ході якої Москва надала підтримку західним державам. Таким чином, багато країн регіону почало усвідомлювати реальне положення справ на міжнародній арені та могутність і впливовість Сполучених Штатів Америки у вирішенні нагальних міжнародних проблем та конфліктів. В свою чергу, адміністрація Дж. Буша-старшого розробила підхід щодо Близького Сходу, який базувався на тому, що Східне Середземномор'я повинно стати якорем регіональної стабільності. В свою чергу, адміністрація Б. Клінтона активно втілювала цей підхід у життя. Серед головних завдань, які ставили перед собою Сполучені Штати Америки, було уникнення появи факторів потенційної регіональної війни, завершення арабо-ізраїльського конфлікту, а, відповідно, зміна атмосфери в регіоні на таку, яка би була ворожою для радикальних режимів і терористичних угруповань [3, с. 114]. Адміністрація Б. Клінтона вважала, що підвищення рівня співробітництва між Ізраїлем, Йорданією та Туреччиною сприятиме підвищенню рівня безпеки в регіоні [3, с. 115]. З іншого боку, співробітництво Ізраїлю та Єгипту, теж за активного сприяння Вашингтону, допомогло вивести на інший рівень відносини Ізраїлю та Палестини, а згодом і Йорданії, з якою у 1994 році була укладена мирна угода. Вважається, що таким чином була трансформована сутність арабо-ізраїльського конфлікту, показавши можливість примирення арабського світу та Ізраїлю. Безумовно, така продумана та зважена політика Вашингтону сприяла посиленню його позицій на Близькому Сході.

Говорячи ж про зовнішню політику Російської Федерації в регіоні Близького Сходу варто наголосити, що процес її розробки та втілення був доволі складним, не достатньо продуманим та доволі часто суперечливим і реактивним. Очікувалось, що ця політика стане продовженням політики Радянського Союзу в цьому регіоні. Таким чином, Росія отримала би значний вплив на перебіг процесів на Близькому Сході, який після розпаду біполярної моделі функціонування системи міжнародних відносин суттєво підвищив свій конфліктогенний потенціал. Більше того, Радянський Союз за роки «холодної війни» отримав міцні позиції серед арабських країн, що варто розглядати як один з головних здобутків СРСР в регіоні. Тісні взаємовідносини з арабськими країнами могли би сприяти посиленню економічних позицій Росії після розпаду СРСР, яка почала активно шукати і завоювати нові ринки для своєї продукції. Проте, нові політичні еліти Російської Федерації фактично знехтували здобутими позиціями СРСР на Близькому Сході, розпочавши так званий «вихід» з регіону.

Початок 90-х років у сфері зовнішньої політики Москви був позначений прозахідними настроями, які були продовженням політики демократизації та реформ всередині держави. Відповідно, Росія модифікувала свою політику на Близькому Сході. Серед іншого, Росія приєдналась до процедури дотримання санкцій проти Іраку (два військові кораблі були спрямовані у Перську Затоку) та підтримала санкції проти Лівії (результатом чого стала

атака проти дипломатичного представництва Росії) [5, с. 141]. Російська Федерація зайняла позицію, відмінну від американської, лише у питанні продажу зброї Ірану. І, зрозуміло, що Росія почала активно виступати за продовження мирного вирішення арабо-ізраїльського конфлікту, оскільки прагнула проводити свою зовнішню політику у відповідності до зовнішньої політики провідних західних країн світу. Проте, такі радикальні зміни в зовнішній політиці Росії щодо регіону успіху не мали, а, відповідно, цілі, які ставила перед собою Москва – в першу чергу утвердження себе як впливової держави у нових умовах міжнародного середовища – досягнуті не були. Більше того, відбувалась зворотня ситуація та послаблення позицій Російської Федерації на Близькому Сході.

Внутрішні проблеми політичного розвитку Росії призвели до послаблення ліберальних кіл та посилення політичних партій, які сповідували ідеї «сильної руки» та проактивного захисту національних інтересів за принципами, якими керувався Радянський Союз. Відповідно, такі зміни позначились на процесі реалізації зовнішньої політики. По відношенню до Близького Сходу, А. Козирєв намагався проводити оновлену політику Росії, яка би демонструвала амбіції та інтереси його держави в регіоні. Зокрема, протягом 1993 року були збільшені продажі озброєнь до Ірану, включаючи підводні човни. Також Російська Федерація розпочала політику відновлення відносин з Іраком. Згодом, у 1994 році російські високопосадовці почали виступати із заявами про необхідність зняття санкцій з Багдаду. Щодо арабо-ізраїльського конфлікту варто сказати, що у вересні 1993 року Російська Федерація підтримала мирні домовленості, укладені обома сторонами в Осло (в яких мова йшла, серед іншого, про поступове передання Ізраїлем контролю на Західному березі р. Йордан і у Секторі Газа Палестинській національній автономії). Проте саме в цей період Росія спробувала вперше активізувати свою політику у вирішенні арабо-ізраїльського конфлікту, намагаючись перехопити у Вашингтона лідерство в веденні миротворчого процесу. Серед іншого, Москва запропонувала скликати другу конференцію у Мадриді та висловила переконання у необхідності введення на території, де мешкають палестинці, міжнародних спостерігачів, які повинні були би їх охороняти [1, с. 68]. І хоча ці пропозиції не були втілені в життя, проте вони надали нового імпульсу переговорному процесу між ізраїльтянами та палестинцями. Разом з тим, Росія не змогла отримати ані лідерство, ані статус рівний статусу Вашингтону в очах ізраїльтян і палестинців. Тому згодом політика Москви була спрямована на підтримку та схвалення досягнутих домовленостей в справі врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту, при тому що не брала активної участі в їхній розробці. Серед іншого, у вересні 1995 року, Москва підтримала другі угоди з Осло між Державою Ізраїль та Організацією Визволення Палестини.

Головна проблема Москви в цей період щодо регіону Близького Сходу полягала у тому, що Росія не мала достатньої кількості ресурсів для ефективної реалізації самостійної політики в регіоні. І найголовніше чого бракувало Росії – це підтримки країн регіону, яку вона так необдумано втратила на початку 90-х. Натомість для Ізраїлю Росія так і не стала впливовим партнером, особливо в порівнянні зі Сполученими Штатами Америки.

Прихід Є. Примакова на посаду міністра закордонних справ Росії означав проведення більш прагматичної політики на міжнародній арені, яка, до того ж, повинна була вирішувати нове завдання, а саме, захист національних інтересів держави в економічній сфері. Враховуючи, що країни Близького Сходу були давніми торговельними партнерами СРСР, було вирішено відновити позиції Росії в регіоні. Зокрема, особлива увага надавалась відносинам з Іраном та підписанню контрактів у сфері розвитку ядерної програми Тегерану. Така політика Москви викликала суттєве невдоволення Вашингтона, який був переконаний, що це могло би призвести до створення Іраном ядерних озброєнь [5, с. 147].

З іншого боку, в цей період трансформується політика Росії щодо її відносини з Ізраїлем, які тривалий час розглядались Москвою також в контексті відносин по лінії Вашингтон-Москва. Враховуючи велику російську діаспору в Ізраїлі, Російська Федерація сподівалась на лобіювання її інтересів з боку держави Ізраїль. Але цього не відбулось. І хоча у двосторонніх відносинах наступив етап певної прохолоди у політичній сфері, варто визнати, що в інших сферах співробітництво розвивалось стабільно. Зокрема, обидві держави розробляли спільні проекти в енергетичній та військовій сфері; а у середині 90-х років Ізраїль був другим, після Туреччини, найбільшим торговельним партнером Росії на Близькому Сході.

Одним з найпроблемніших моментів у відносинах Російської Федерації та Ізраїлю виявилась політика Москви щодо Тегерану. Тель-Авів намагався завадити поставкам ядерних озброєнь та/або ядерних матеріалів своїм ворогам, тобто Лівії, Сирії, Ірану та Іраку; а також обмежити поставки звичайних озброєнь цим країнам. У 90-х роках в Ізраїлі також сподівались, що їм вдасться переконати Росію вплинути на Сирію, аби вона пом'якшила свою політику щодо укладання мирної угоди з Ізраїлем.

У 1996 році відносини Ізраїлю та Росії ускладнились внаслідок проведення Тель-Авівом воєнної операції «Грона Гніву» в Лівані. Росія оголосила її абсолютно неприйнятною і закликала до негайного припинення вогню. Реакція Російської Федерації була негативно сприйнята у Ізраїлі, який відмовився від посередницьких послуг Москви у виробленні умов щодо припинення вогню з Ліваном. Ситуацію залагодили Сполучені Штати Америки без участі Росії, яка, в свою чергу, звинуватила їх у односторонніх діях на Близькому Сході [20, с. 29-30]. Потрібно визнати, що ті події розглядаються як провал близькосхідної політики Росії, який до того ж призвів до погіршення відносин з Ізраїлем.

Відповідно, з середини 90-х років покращуються відносини Москви та Тегерану, хоча вони і не позбавлені серйозних протиріч, що є однією з головних причин їхнього періодичного ускладнення. Починаючи з середини 90-х років Росія була присутня у майже всіх згадках про ядерну програму Ірану. Більше того, Російська Федерація виявилась єдиною державою, яка відкрито заявила, що співпрацює з Тегераном в ядерній сфері. В серпні 1992 року було заявлено про довготермінове співробітництво Ірану та Росії, в рамках якого мова йшла про будівництво АЕС в Ірані для вироблення ядерної енергії у мирних цілях. У січні 1995 року був підписаний контракт на завершення будівництва АЕС у Бушері, яке розпочинала німецька компанія, але під тиском США відмовилась від участі у проекті. Разом з тим, Росія постійно наголошувала, що контракт на побудову АЕС у Бушері відповідає вимогам МАГАТЕ і Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Її європейські партнери це визнали, на відміну від Сполучених Штатів та Ізраїлю. Також потрібно зазначити, що в цей період в Росії, внаслідок наявності дезорганізації владної системи, деякі міністерства укладали контракти на свій розсуд, без узгодження з іншими органами державної влади. Це, зокрема, стосувалось співробітництва з Іраном. Так, в січні 1995 року, Міністерство атомної енергії, без відома уряду, підписало протокол про наміри, в якому йшлось про готовність вести переговори про підписання контракту щодо будівництва заводу зі збагачення урану. Цей протокол про наміри порушував міжнародні зобов'язання Російської Федерації і був скасований коли про це дізнались у Міністерстві закордонних справ Росії, проте він завдав серйозних збитків відносинам зі США [11, с. 52]. Зрозуміло, що така поведінка Москви лише ускладнювала та загострювала відносини Росії та США.

За часів президентства Б. Клінтона Вашингтон наклав доволі суворі санкції на Іран. Так, у 1996 році був прийнятий Акт про санкції щодо Ірану та Лівії, за яким були заборонені майже всі економічні операції з Іраном і введені покарання щодо інвесторів з третіх країн у енергетичний сектор Ірану. Відповідно, Іран почав шукати вихід з цієї складної ситуації, звернувши свій погляд на Росію, де відбувалась зміна керівництва зовнішньополітичного відомства та корегування курсу зовнішньої політики держави. Восени 1996 року обидві сторони висловили бажання надати своїм відносинам нового імпульсу.

Проте, наприкінці 90-х років в Росії з'явились підозри, що Іран, окрім програми мирного атому, також веде політику щодо набуття технологій, які могли би дозволити йому виробляти ядерну зброю. Дані російської розвідки частково підтверджували ці підозри, хоча були недостатніми для того, аби переконати російське керівництво призупинити співробітництво з Тегераном [11, с. 53]. Після приходу В. Путіна до влади, політика щодо Ірану стала більш чіткою та сформованою. Можна говорити про те, що Москва почала розглядати Іран як майбутнього ключового гравця в регіоні, а, відповідно, політику щодо нього потрібно здійснювати уникаючи подвійних стандартів, як це робили США. Іншими словами, Москва вирішила не відмовлятись від співробітництва з Іраном, а, навпаки, посилювати його, що суттєво ускладнило відносини США і Росії.

В свою чергу, саме з приходом в Сполучених Штатах Америки до влади адміністрації Дж. Буша-молодшого загострюються їхні відносини з Іраном. В своєму зверненні до держави в січні 2002 року президент Дж. Буш-молодший відніс Іран, разом з Іраком та Північною Кореєю, до так званої «вісі зла» [4]. А згодом, в серпні 2002 року, з'явились докази, що Іран таємно будує завод зі збагачення урану в м. Натанз, порушуючи таким чином свої зобов'язання згідно Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Більше того, Іран визнав, що протягом 18 років проводив таємну науково-дослідну діяльність щодо ядерної зброї. Можна говорити про те, що керівництво Росії було шоковане цим зізнанням і, відповідно, прийняло рішення про повільніші темпи роботи на ядерному об'єкті у Бушері [11, с. 55]. Відповідно, від цього часу на міжнародній арені спостерігається інтенсифікація дискусій з приводу ядерної програми Ірану. Більше того, можна відмітити послаблення на міжнародній арені позиції Росії на захист права Ірану щодо вироблення і використання ядерної енергії у мирних цілях. Одночасно Російська Федерація почала активно закликати Тегеран до співробітництва з МАГАТЕ. У 2003 році Іран зупинив свою таємну програму з розробки ядерної зброї. Натомість продовжив розвиток цивільної ядерної програми, яка

розглядається Вашингтоном як така, що дозволить Ірану оволодіти технологією розробки ядерної зброї. В свою чергу, Москва не погоджувалась з цією точкою зору. Будівництво заводу в Бушері було завершено у жовтні 2004 року. Проте, постало питання повернення до Росії відпрацьованого ядерного палива. Враховуючи наявну на той момент ситуацію на міжнародній арені, а також погіршення відносин зі США, в Росії була прийнята нова політика щодо Ірану, яка полягала у посиленні відносин з Тегераном в усіх сферах, зокрема в економічній. Таким чином, Москва розраховувала на встановлення відносин особливого партнерства з Іраном, що дозволило би їй контролювати ядерні розробки в цій державі. Одночасно такий підхід міг би сприяти поверненню Російської Федерації у регіон Близького Сходу і Центральної Азії, потіснивши позиції Сполучених Штатів Америки. В лютому 2005 року Тегеран погодився на повернення до Росії використаного ядерного палива. Москва, в свою чергу, погодилась розпочати поставки ядерного палива для атомної станції в Бушері. Можна говорити про те, що під час першого та другого президентства В. Путіна Росія, конструюючи свою політику щодо Ірану, намагалась досягти двох цілей одночасно: стати єдиним посередником, який міг переконати Іран відмовитись від розробки ядерної зброї, посилюючи тим самим свій вплив на міжнародній арені; та посилити свої позиції в Ірані, ставши фактично єдиною державою-захисником для нього, в тому числі від потенційної воєнної операції. Такий підхід Росії був, безумовно, стратегічно продуманий. Проте його втілення було далеко від бажаних, для політичного керівництва Росії, результатів.

Інше питання, яке було присутнє на порядку денному як зовнішньої політики Росії, так і зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки, а також їхнього двостороннього порядку денного, стосувалось вирішення арабо-ізраїльського конфлікту, періоди загострення якого безпосередньо пов'язані з політикою щодо Ісламської Республіки Іран.

Влітку 2000 року у Кемп-Девіді, за посередництва США, були проведені переговори Ізраїлю та Палестини, на яких, серед іншого, було домовлено, що арабська частина Східного Єрусалиму повинна стати столицею майбутньої палестинської держави. Проте, ці домовленості не влаштовували палестинську сторону, а саміт було визнано провальним. А згодом Ізраїль почав проводити політику, базуючись на своєму розумінні необхідності забезпечення національної безпеки. В 2002 році почалось будівництво так званого муру безпеки, який мав посилити захист ізраїльтян від палестинців. Проте ефективними такі дії ізраїльського уряду назвати важко [8]. З іншого боку, політика Ізраїлю суттєво ускладнювала всю політику Вашингтону на Близькому Сході, який шукав підтримки арабських країн у глобальній війні з тероризмом. Восени 2002 року також була здійсненна спроба міжнародної спільноти надати нового імпульсу для вирішення арабо-ізраїльського конфлікту шляхом створення Квартету з близькосхідного врегулювання, за участі представників Росії, США, ЄС та ООН. За ініціативою Квартету 17 вересня 2002 року обом сторонам була запропонована Дорожня карта на шляху до миру, яка передбачала врегулювання конфлікту згідно з принципом співіснування двох держав до 2005 року. В документі також пропонувалось відкласти вирішення найбільш складних та болючих питань у двосторонніх відносинах Ізраїлю та Палестини на віддалену перспективу [2]. Таким чином, була здійснена спроба розробки і втілення іншого підходу до врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. Проте вдалою її назвати вкрай важко.

У червні 2003 року в Акабі був проведений саміт за участі президента США Дж. Буша-молодшого, прем'єр-міністра Ізраїлю А. Шарона і нового лідера Палестини М. Аббаса, в ході роботи якого всі сторони погодились повернутись до «Дорожньої карти», яка повинна була встановити мир між ізраїльтянами та палестинцями. Проте після саміту знову прокотилась хвиля насильства (зокрема, атаки смертників у Єрусалимі). Постало питання наскільки політика США є ефективною, і чи демократизація, яку пропонують Сполучені Штати Америки, здатна стабілізувати регіон та гарантувати йому мир.

Усвідомлюючи неефективність міжнародного посередництва та стрімкі внутрішні зміни в самому Ізраїлі, прем'єр-міністр А. Шарон намагався втілити в життя свій підхід до мирного врегулювання з палестинцями, який передбачав звільнення в односторонньому порядку більшої частини територій, що були окуповані Ізраїлем під час Шестиденної війни. Також варто підкреслити, що Вашингтон сприяв тому, щоб ізраїльське керівництво схилилось до думки про необхідність залишити Сектор Газа [7, с. 137]. В серпні 2005 року ізраїльтянами був розпочатий односторонній вихід з Сектору Газа. Проте, ця ідея, яку почав втілювати А. Шарон, провалилась, завівши ситуацію в ще більш складне становище, натомість були суттєво посилені позиції ХАМАСу. Відповідно у 2006 році уряд Ізраїлю прийняв рішення про повернення до Сектору Гази та вторгнення до Лівану в липні 2006 року. Під час операції Ізраїлю у Лівані в червні 2006 року, адміністрація Дж. Буша-молодшого відмовлялась підтримати резолюцію ООН про засудження дій Ізраїлю, також вона не підтримала рішення Ізраїлю про вихід з Сектору Гази. Іншими словами,

США залишили Ізраїлю право самостійно приймати рішення щодо забезпечення своєї національної безпеки, одночасно при цьому не погіршуючи своїх відносин з арабськими країнами.

Разом з тим, розглядаючи воєнний конфлікт у Лівані в 2006 році потрібно говорити про воєнну підтримку Хізболли з боку Ірану. Більше того, напередодні війни у Лівані, 11 липня 2006 року, Іран свідомо провалив переговори з міжнародною спільнотою, які від її імені вів верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки Х. Солана. Тоді Іран відмовився від пакету пропозицій так званої «шістки» (постійні члени Ради Безпеки ООН та Німеччина). Пікантність ситуації полягала у тому, що відмова Ірану фактично означала провал російської зовнішньої політики на Близькому Сході, оскільки пропозиція була озвучена за декілька днів до початку саміту G8 у Санкт-Петербурзі і, у разі згоди Тегерану, могла би розглядатись як дипломатична перемога Москви.

Відповідно, питання Ірану було передано на розгляд Організації Об'єднаних Націй. Наприкінці липня 2006 року Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію №1696, яка закликала Іран призупинити його діяльність зі збагачення урану до 31 серпня 2006 року; в іншому випадку Тегерану загрожували економічні та/або дипломатичні санкції [15]. Іран відмовився виконати цю резолюцію, запропонувавши, натомість, нові переговори. У відповідь на такі дії 23 грудня 2006 року Рада Безпеки ООН одноголосно ухвалила резолюцію №1737 про накладення санкцій на Іран через розробку ним програми ядерних озброєнь [16]. Це можна розглядати як відповідь і США, і Росії на поведінку Ірану, який свідомо та наполегливо уникає справжнього діалогу. Це також варто розглядати в контексті політики Вашингтону щодо Іраку та його бажання обмежити вплив Ірану в цій державі після повалення режиму С. Хусейна. Санкції на Іран були накладені за діяльність зі збагачення урану, яка могла би привести до того, що Іран отримав би ядерну зброю. Проте, усвідомивши, що санкції ООН значного впливу на становище Ірану не мали, Сполучені Штати Америки наклали свої санкції, а це позначилось на економічному становищі Ірану, оскільки були обмежені його можливості вести бізнес з закордонними партнерами.

В березні 2007 року була ухвалена резолюція №1747, в якій були вказані додаткові компанії та посадові особи, на які були накладені санкції за співробітництво з Тегераном. Також в цій резолюції вказано про накладення ембарго, яке забороняє Ірану експортувати озброєння [17]. І, нарешті, в березні 2008 року Рада Безпеки ООН наклала третій раунд санкцій, прийнявши резолюцію №1803. Вона розширила коло осіб та організацій, які причетні до ядерної програми Ірану та на які було накладено санкції. Також ця резолюція заборонила продаж Ірану компонентів подвійного призначення. Резолюція також закликає всі держави звертати посилену увагу щодо їхніх фінансових інституцій, які співпрацюють з іранськими банками [18].

Потрібно також визнати, що Б. Обама, ставши президентом, намагався здійснювати оновлену політику щодо Ірану, яка би дала новий старт відносинам двох країн. Можна говорити про те, що перша адміністрація Б. Обами притримувалась стратегії адміністрації Дж. Буша-молодшого, а саме політики «батога і пряника», яка повинна була призвести до відмови Ірану від його ядерних амбіцій. Проте адміністрація республіканців використовувала переважно погрози щодо Ірану, в свою чергу демократи вирішили зробити наголос на пропозиціях і обіцянках налагодження та відродження відносин обох країн. Так, президент Б. Обама запропонував розпочати прямі переговори з Іраном, відмовившись від попередньої умови згідно якої спочатку Іран повинен був призупинити діяльність зі збагачення урану на вимогу резолюційй Ради Безпеки ООН. Більше того, в травні 2009 року президент Б. Обама надіслав лист Аятолі Алі Хаменеї, пропонуючи попередній порядок денний переговорів, який, зокрема, включав питання регіональної безпеки та ядерної програми Ірану [12, с. 6]. Але політика Ірану під керівництвом Ахмаді-Неджіяда не змінилась, а, навіть, стала більш непримиренною. Відповідно, Вашингтон теж скорегував свою політику щодо Ірану у більш стриманому напрямку. Проте, вже в вересні 2009 року керівництво Ірану запропонувало повернутися до багатосторонніх переговорів, не лише до питання його ядерної програми. Таким чином, 1 жовтня 2009 року відбулась зустріч представників п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН та Німеччини з представниками Ірану у Женеві. У підсумку Іран погодився на інспекції МАГАТЕ, які повинні були бути проведені на заводі зі збагачення урану неподалік від м. Кум. Також була досягнута домовленість про експорт більшої частини низькозбагаченого урану закордон, а саме у Росію та Францію, для того, щоб він був там перероблений на вищезбагачені паливні стрижні для американського дослідницького реактору у Тегерані [13, с. 100]. Проте пізніше Іран відмовився виконувати цю домовленість. Серед причин відмови називались небажання Росії дотримуватись обіцянок, які були зроблені Ірану раніше, а саме запустити роботу реактора в Бушері та виконати контракт на поставку озброєнь. Згодом президент Росії Д.

Медвєдєв заявив, що проти Ірану можуть бути застосовані санкції. Проте, слід наголосити на позиції Росії в питанні санкцій щодо Ірану. По великому рахунку, Москва проводила свою гру, намагаючись грати на протиріччях Ірану та Вашингтону, не відмовляючись від них, але разом з тим виступаючи проти так званих «паралізуючих санкцій» щодо Ірану, які, на думку американських політичних еліт, єдині, що можуть призвести до реальних змін в політиці Тегерану. Також розійшлись погляди Вашингтону та Москви щодо чесності президентських виборів у Ірані у 2009 році, за результатами яких був переобраний М. Ахмаді-Неджіяд.

Згодом Вашингтон продовжив політику тиску щодо Тегерану. Зокрема, він домігся жорсткої резолюції № 1929 РБ ООН в червні 2010 року, а також накладення багатосторонніх болючих санкцій на Іран [19]. Більше того, Конгрес США схвалив Акт про всеохоплюючі санкції щодо Ірану, який був підписаний президентом Б. Обамою та ввійшов у життя в липні 2010 року [10, с. 12]. При цьому Росія наполягала, що санкції не повинні були зашкодити іранському народові та щоденним комерційним відносинам. Говорячи про політику Росії щодо Ірану в цей період, і, зокрема, про підтримку санкцій в Раді Безпеки ООН, варто вказати, що досягнення співробітництва з Москвою стало можливим завдяки президенту Д. Медведєву та політиці «перезавантаження» у відносинах США і Російської Федерації. В січні 2011 року у Стамбулі представники Ірану зустрілись з представниками постійних членів Ради Безпеки ООН та високим представником ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки. Ця зустріч повинна була ознаменувати суттєву зміну в політиці адміністрації Б. Обами щодо Ісламської Республіки Іран. Вашингтон розраховував, що застосовані санкції вплинуть на політику Тегерану. Проте, політика США виявилась неефективною, а Іран, в свою чергу, заявив, що не збирається обговорювати будь-які обмеження щодо своєї ядерної програми. У відповідь, 31 грудня 2011 року президент Б. Обама підписав закон про санкції, які будуть накладені на будь-які іноземні банки, що обслуговують енергетичні контракти з Іраном.

Також варто наголосити, що політика адміністрацій Дж. Буша-молодшого та першої адміністрації Б. Обами мала на меті ізолювати Іран та послабити його здатність впливати на конструювання подій на регіональному рівні, тим самим перешкоджаючи його регіональним амбіціям.

Повертаючись до арабо-ізраїльського конфлікту, варто сказати, що Вашингтон під час другого президентства Дж. Буша-молодшого фактично втратив інтерес до вирішення конфлікту, усвідомлюючи що його динаміка суттєво ускладнилась, і його вирішення потребує нових нестандартних підходів. В листопаді 2007 року в Аннаполісі була проведена конференція з питання досягнення миру на Близькому Сході. В ході її роботи вперше було оголошено про взаємоузгоджений план щодо вирішення конфлікту між Ізраїлем та Палестиною шляхом утворення двох держав [6]. Проте, можна стверджувати, що таке рішення стало наслідком непродуманої політики адміністрації Дж. Буша-молодшого, яка протягом восьми років фактично дозволяла Тель-Авіву уникати питання про мирне вирішення конфлікту з палестинцями, не змушуючи його приймати рішення. Головне питання, яке послабило позиції США в регіоні, у процесі мирного врегулювання, стосувалось їхньої неспроможності обмежити політику поселень Ізраїлю. Також варто говорити про те, що існувала конкуренція між Сполученими Штатами Америки та Європейським Союзом, який теж докладав своїх зусиль для врегулювання конфлікту між палестинцями та ізраїльтянами. Саме тому, Вашингтон не надавав активного сприяння Дорожній карті від 2003 року, яка була розроблена переважно європейцями.

Наприкінці грудня 2008 року – на початку 2009 року Ізраїль розпочав масовану воєнну операцію проти Сектору Газа. Ці дії вплинули на процес формування нового уряду після виборів в Ізраїлі, результатом яких стало формування більш жорсткого правого уряду, що суттєво ускладнило завдання адміністрації Б. Обами щодо формування її політики на Близькому Сході. Іншими словами, питання забезпечення національної безпеки Ізраїлю, як і регіональної безпеки не зникло з порядку денного міжнародних відносин, але вимагало нових підходів Вашингтону і Москви. Разом з тим, адміністрація Б. Обами була налаштована менш толерантно до воєнних дій Ізраїлю, якими він керувався для забезпечення своєї національної безпеки. Потрібно також зважати на той факт, що саме американське суспільство та його представники в політичній сфері поступово змінюють своє ставлення до Держави Ізраїль. Ці тенденції менш вираженої підтримки ізраїльтянам є наслідками демографічних, соціальних та культурних змін американського суспільства за останні десятиліття [14, с. 30]. Відповідно, це відображається і на зовнішній політиці Сполучених Штатів Америки. Іншими словами, чинник діаспори стає менш впливовим як в США, так і в Росії. Позицію Сполучених Штатів на початку квітня 2009 року озвучив Б. Обама. Він заявив, що США надають свою підтримку рішенню, яке повинно призвести до

утворення палестинської держави, і ці обидві держави повинні співіснувати поряд у мирі та безпеці згідно Дорожньої карти, прийнятої у Аннаполісі [9, с. 66].

Іншими словами, можна стверджувати, що політика США у вирішенні арабо-ізраїльського конфлікту перестала бути ефективною, оскільки Вашингтон не зрозумів складності процесів, які розпочались на Близькому Сході, та не був реально зацікавлений у вирішенні ситуації. Проте, окрім питання створення палестинської держави, на порядку денному стоїть інше питання, яке стосується факту визнання палестинською стороною того, що вони ніколи не повернуться до Ізраїлю. У Вашингтоні та Тель-Авіві це розуміють, і це стало однією з головних причин того, що Ізраїль погодився на ініціативу створення двох держав, а Сполучені Штати почали активно просувати цю ідею. Проте перед США зараз стоїть виклик зробити так, аби палестинські лідери, усвідомивши цей факт, почали змінювати свою політику та творити свою державу на базі мирного співіснування з Ізраїлем. Враховуючи суттєві і стрімкі зміни на Близькому Сході та послаблення позицій Вашингтона в регіоні можна говорити про те, що досягти цієї цілі самостійно Сполученим Штатам Америки буде вкрай важко. І тут можна говорити про можливість співробітництва з Російською Федерацією, яка теж зацікавлена в стабілізації ситуації в регіоні. А також з арабськими державами, які надають великого значення відносинам з Росією.

Інша головна проблема безпекового характеру в регіоні Близького Сходу, яка суттєвим чином ускладнює відносини Російської Федерації і Сполучених Штатів Америки, стосується Ірану та його потенційної здатності розробити ядерні озброєння. Саме ядерна програма Тегерану становить найсерйознішу загрозу політиці нерозповсюдження озброєнь масового знищення, яку проводить Вашингтон на Близькому Сході. Також потрібно зазначити, що конструювання політики щодо арабо-ізраїльського конфлікту неможливо без вироблення політики щодо Ірану, оскільки Ізраїль неодноразово заявляв про те, що набуття Іраном ядерної зброї означатиме пряму загрозу існуванню Держави Ізраїль. У питанні недопущення отримання Іраном ядерної зброї позиції Ізраїлю і США завжди співпадали. Ця позиція згодом була підсилена міркуваннями про те, що Іран підтримує терористичні угрупування, а, відповідно, це суперечитиме боротьбі з тероризмом. Проте, в самих США серед політичних еліт з'явились побоювання, що саме Ізраїль втягує Вашингтон у війну з Іраном, заради досягнення своїх цілей, які не є тотожними цілям самих США [14, с. 30]. З іншого боку, говорячи про загрозу ядерної зброї Ірану, варто звернути увагу на той факт, що прагнення Ірану до володіння нею, у більшій мірі, зумовлено небажанням Ізраїлю та Сполучених Штатів Америки визнати той факт, що Тель-Авів володіє ядерною зброєю, таким чином, маючи стратегічну перевагу над сусідами в регіоні. Іншими словами, саме керівництво Ізраїлю посилює ступінь небезпеки в регіоні. Хоча не можна не визнати той факт, що наявність ядерної зброї в Ізраїлю, поза сумнівом, сприяє забезпеченню його національної безпеки та гарантує існування у вороже налаштованому середовищі.

Разом з тим потрібно визнати, що серед арабських країн регіону існує сумнів наскільки ефективно Сполучені Штати Америки здатні проводити політику протистояння Ірану та стримування його ядерних амбіцій. Іншими словами, в регіоні наявний брак лідерства, і арабські країни, як і Ізраїль, це усвідомлюють. Теоретично такою ситуацією могла би скористатись Російська Федерація, проте їй теж бракує продуманої політики в регіоні. На сьогодні існує небезпека того, що так званий «вакуум влади» призведе до посилення радикальних ісламістських угруповань, які зможуть за деякий час прийти до влади в країнах регіону, радикальним чином трансформуючи його вигляд та значення на міжнародній арені. Наразі потрібно визнати факт посилення Ірану та його впливу на палестинських територіях через ХАМАС, в Сирії через послаблення режиму Б. Асада та у Лівані через посилення Хізболли. Свою роль та значення в регіоні Іран посилює політикою набуття ядерної зброї. Наразі американська дипломатія не в стані подолати цей виклик. Більше того, Сполучені Штати Америки запізнились в своїй політиці щодо Ірану, почавши її активне ведення лише в середині першого десятиліття XXI століття, коли Іран вже набув могутності. Належить визнати, що Іран залишається впливовим та доволі непередбачуваним гравцем на міжнародній арені в цілому, та в регіоні зокрема. Більше того, Сполучені Штати визнають значення та роль Ірану в регіоні, враховуючи його вплив на розвиток подій в Іраку та Афганістані [13, с. 97]. А російська дипломатія, граючи на послаблення США, в далекостроковій перспективі може сприяти появі проблемного режиму, який загрожуватиме її національній безпеці. Беручи до уваги майбутні президентські вибори у Ірані в 2013 році варто очікувати змін в його зовнішній політиці. І ці зміни варто враховувати як Вашингтону, так і Москві при виробленні їхньої політики в регіоні в найближчому майбутньому.

Також зрозуміло, що російська влада по відношенню до Ірану намагається збалансувати сукупність своїх, доволі часто протилежних, інтересів. З одного боку, Росія періодично намагалась та намагається використовувати Іран як противагу Сполученим Штатам

Америки в регіоні, особливо не заперечуючи проти розробки ядерної програми Ірану, хоча при цьому і не підтримуючи її беззастережно. З іншого боку, російські політичні еліти усвідомлюють, що сильний та потужний Іран в регіоні, особливо з ядерним арсеналом, становитиме серйозну загрозу саме Росії та її життєво важливим інтересам. Тому, Російська Федерація доволі охоче йде на розгляд цього питання в рамках Ради Безпеки ООН та накладення, у разі потреби, санкцій на Іран. Відкритим залишається питання як довго та наскільки вдалим буде таке маніпулювання з боку Москви, а також наскільки воно відповідає стратегічним інтересам Російської Федерації, зокрема в процесі забезпечення її національної та міжнародної безпеки. Зрозуміло, що Іран, який володітиме ядерною зброєю, становитиме серйозну загрозу національній безпеці Росії. Також можна ставити питання про те, наскільки важливими є відносини зі Сполученими Штатами Америки для Москви і чи готова вона ризикувати ними через ядерну програму Ісламської республіки Іран?

Варто говорити і про те, що архітектура безпеки, яка повстала на Близькому Сході після припинення біполярного протистояння за активного сприяння Сполучених Штатів Америки, зазнала суттєвого удару під час подій так званої Арабської весни 2011 року. Зокрема, події в Єгипті призвели до перегляду політики його відносин з Вашингтоном, та посилили загрози національній безпеці Ізраїлю. Варто також відзначити суттєве ускладнення відносин Ізраїлю та Туреччини (зокрема, через конфлікт в травні 2010 року [14, с. 28]), і помітне зростання впливу останньої в регіоні, особливо на фоні подій Арабської весни та суттєвого послаблення Греції. Разом з тим вважається, що погіршення відносин Ізраїлю та Туреччини відбувалось поступово, протягом останніх десяти років, в той час як відносини з Єгиптом ускладнились за набагато коротший проміжок часу [3, с. 119].

Відповідно, США постали перед завданням модифікувати свою політику щодо регіону, враховуючи суттєву трансформацію безпекового середовища на Близькому Сході. З іншого боку, з'явились побоювання, що Вашингтон буде менше уваги приділяти питанню вирішення арабо-ізраїльського конфлікту, а це може призвести до радикалізації політики Держави Ізраїль, а, відповідно, знову дестабілізувати регіон. З іншої сторони, дії Ізраїлю за останні десять років становлять суттєву проблему самим США, всередині яких політичні еліти ведуть дискусію про доцільність та межі підтримки Ізраїлю, а також про ступінь необхідності стратегічного союзу цих двох держав для національних інтересів США, особливо враховуючи динамічні зміни на міжнародній арені в цілому, та на Близькому Сході зокрема.

Парадоксально, але ні політика Вашингтона, ні політика Москви після розпаду біполярної моделі світу не виявилась ефективною щодо вирішення арабо-ізраїльського конфлікту. Можна стверджувати, що обидві держави виявились неспроможними запропонувати стратегічно новий підхід, базований на інших інтересах та цінностях, для Ізраїлю і Палестини. Обидва стратегічні партнери діяли в полоні стереотипів, не розуміючи глибини процесів, які відбувались на Близькому Сході. І якщо провал Росії ще можна пояснити економічними проблемами, то позиції США суттєво погіршились внаслідок неспроможності вибудувати правильну політику за наявних величезних ресурсів. Перед Вашингтоном та Москвою стоїть те саме завдання, що і на початку 90-х років, – вирішення арабо-ізраїльського конфлікту і встановлення миру. Проте сьогодні, при розробці політики щодо цієї проблеми, правлячим елітам обох держав потрібно брати до уваги високий рівень динамічності процесів в усіх сферах існування Держави Ізраїль та Держави Палестина, а також радикальні зміни в регіоні.

Варто визнати, що Сполученим Штатам Америки, беручи до уваги проблеми їхнього внутрішнього розвитку та дефіцит бюджету, доволі важко виробити ефективні та дієві стратегії щодо регіону Близького Сходу в цілому, та окремих його країн зокрема. Стосовно Російської Федерації варто зазначити, що вона повернулась в регіон, хоча на скромніші позиції у порівнянні з Радянським Союзом. Одночасно варто підкреслити, що ані Москва, ані Вашингтон не володіє тим впливом та ресурсами, які здатні суттєвим чином впливати на стабілізацію регіону. Обидві держави більше не є впливовими гравцями в регіоні та не здатні спрямовувати хід подій у бажаному для них напрямку. Обидві держави також визнають суттєве зростання рівня небезпеки та розширення спектру загроз, в тому числі, з використання зброї масового знищення. Також варто визнати, що обидві держави формують свою політику на Близькому Сході щонайменше на трьох рівнях. Перший – це координація дій в рамках їхнього двостороннього співробітництва, проте така співпраця є залежною від її розвитку в інших сферах стратегічного партнерства США та Росії. Другий – це співробітництво через міжнародні інституції, насамперед в рамках ООН та Квартету з близькосхідного врегулювання. Третій – це політика окремо Росії та США з

близькосхідними країнами, яка доволі часто є ситуативною та спрямованою на завдання шкоди своєму партнеру в регіоні. В будь-якому випадку, варто визнати, що в умовах підвищеної конфліктогенності Близького Сходу, що є прямим наслідком дестабілізації внутрішньої ситуації в країнах регіону, ефективною політику Вашингтону та Москви назвати важко. Під час «холодної війни» Близький Схід був регіоном протистояння Радянського Союзу та Сполучених Штатів Америки. Сьогодні питання стоїть інакше – чи продовжувати їм протистояння чи стати реальними союзниками в цьому регіоні? Варто також визнати, що протистояння шкодить і відносинам самих США та Росії, суттєвим чином послаблюючи їх національну безпеку та міжнародну безпеку. Оскільки на даному етапі така політика є реактивною замість того, аби бути стратегічною, пропонуючи країнам регіону певне бачення розвитку Близького Сходу на наступні десятиліття.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Поза сумнівом, розвиток подій в регіоні Близького Сходу безпосередньо впливатиме на європейську та міжнародну безпеку. Карколомні процеси в регіоні, які ввійшли у пікову фазу під час Арабської весни 2011 року, надали нових імпульсів змінам в близькосхідних країнах. Проте сутність та швидкість цих змін залежатиме від сукупності чинників різного характеру. Ані Російська Федерація, ані Сполучені Штати Америки не можуть дозволити собі залишитись осторонь цих процесів. Разом з тим, потрібно визнати, їхню обмежену здатність впливати на процеси в регіоні. Зовнішня політика США та Росії в постбіполярний період виявилась неефективною і недостатньо дієвою, що яскраво проявили процес мирного врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту та переговори з Іраном щодо припинення розробки його ядерної програми. Вищеозначені проблеми в контексті динамічних змін на Близькому Сході лише набувають додаткової актуальності, а, відповідно, є предметом подальших наукових досліджень.

Бібліографічні посилання:

1. Касаткин А. Станет ли Ближний Восток российским приоритетом? / А. Касаткин // Международная жизнь. – 1994. – № 4. – С. 68-74.
2. A performance-based roadmap to a permanent two-state solution to the Israeli-Palestinian conflict. April 30, 2003. [Electronic resource] // The official web-site of the United Nations. – Access mode : http://unispal. un. org/unispal. nsf/f3059c4183c2cc2b85256d33006f5b4b/6129b9c832fe59ab85256d43004d87fa?OpenDocument – Title from screen.
3. Alterman J. B. Shifting Eastern Mediterranean Geometry / J. B. Alterman, H. Malka // The Washington Quarterly. – 2012. – Vol. 35, No. 3. – P. 111-125.
4. Bush State of the Union Address. January 29, 2002. [Electronic resource] // The official web-site of the CNN. – Access mode : http://transcripts. cnn. com/2002/ALLPOLITICS/01/29/bush. speech. txt/ – Title from screen.
5. Freedman R. O. Russia and Israel under Yeltsin / R. O. Freedman // Israel Studies. – 1998. – Vol. 3, No. 1. – P. 140-169.
6. Joint Understanding Read by President Bush at Annapolis Conference. November 27, 2007. [Electronic resource] // The official web-site of the United Nations. – Access mode : http://unispal. un. org/unispal. nsf/f3059c4183c2cc2b85256d33006f5b4b/586e84217636cf87852573a00065f149?OpenDocument – Title from screen.
7. Kessler G. Fix This Middle Eastern Mess / G. Kessler // The Washington Quarterly. – 2008. – Vol. 31, No. 4. – P. 135-142.
8. Kilroy Jr, R. J. Do Fences Make Good Neighbours? An Analysis of Israel's Security Policy Choices / R. J. Kilroy Jr. // Contemporary Security Policy. – 2006. – Vol. 27, No. 3. – P. 397-416.
9. Marcus J. The 2009 Israeli Election: A Bump in the Road to Peace? / J. Marcus // The Washington Quarterly. – 2009. – Vol. 32, No. 3. – P. 55-69.
10. O'Sullivan M. L. Iran and the Great Sanctions Debate / M. L. O'Sullivan // The Washington Quarterly. – 2010. – Vol. 33, No. 4. – P. 7-21.
11. Orlov V. A. The Great Guessing Game: Russia and the Iranian Nuclear Issue / V. A. Orlov, A. Vinnikov // The Washington Quarterly. – 2005. – Vol. 28, No. 2. – P. 49-66.
12. Parasiliti A. Iran: Diplomacy and Deterrence / A. Parasiliti // Survival. – 2009. – Vol. 51, No. 5. – P. 5-13.
13. Perthes V. Ambition and Fear: Iran's Foreign Policy and Nuclear Programme / V. Perthes // Survival. – 2010. – Vol. 52, No. 3. – P. 95-114.
14. Slavin B. Should Israel Become a «Normal» Nation? / B. Slavin // The Washington Quarterly. – 2010. – Vol. 33, No. 4. – P. 23-37.
15. United Nations Security Council Resolution 1696, S/RES/1696 (2006). July 31, 2006. [Electronic resource] // The official web-site of the United Nations. – Access mode : http://www. un. org/ga/search/view_doc. asp?symbol=S/RES/1696%282006%29 – Title from screen.
16. United Nations Security Council Resolution 1737, S/RES/1737 (2006). December 23, 2006. [Electronic resource] // The official web-site of the United Nations. – Access mode : http://www. un. org/ga/search/view_doc. asp?symbol=S/RES/1737(2006) – Title from screen.
17. United Nations Security Council Resolution 1747, S/RES/1747 (2007). March 24, 2007. [Electronic resource] // The official web-site of the United Nations. – Access mode : http://www. un. org/ga/search/view_doc. asp?symbol=S/RES/1747(2007) – Title from screen.
18. United Nations Security Council Resolution 1803, S/RES/1803 (2008). March 3, 2008. [Electronic resource] // The official web-site of the United Nations. – Access mode : http://www. un. org/ga/search/view_doc. asp?symbol=S/RES/1803(2008) – Title from screen.
19. United Nations Security Council Resolution 1929, S/RES/1929 (2010). June 9, 2010. [Electronic resource] // The official web-site of the United Nations. – Access mode : http://www. un. org/ga/search/view_doc. asp?symbol=S/RES/1929%282010%29 – Title from screen.

20. Zieliński L. Polityka Rosji wobec Bliskiego Wschodu / L. Zieliński // Polityka Wschodnia. – 2000. – No. 2. – S. 25-50.

Подворная Е. Г. Израиль и Иран во внешней политике Соединенных Штатов Америки и Российской Федерации.

Рассмотрена внешняя политики Соединенных Штатов Америки и Российской Федерации касательно Государства Израиль и Исламской Республики Иран в постбиполярный период развития системы международных отношений. Особенное внимание уделено вопросу взаимосвязи между разрешением арабо-израильского конфликта и реализацией ядерной программы Тегерана в контексте динамичных изменений в регионе Ближнего Востока. Указаны возможные пути взаимодействия двух государств в регионе.

Ключевые слова: Израиль, Иран, США, Россия, ядерная программа, арабо-израильский конфликт.

Podvorna O. Israel and Iran in the foreign policy of the US and the Russian Federation.

The Middle East region made substantial influence on the development of the international politics during the «cold war». After the dissolution of the bipolar system importance of the region was only increased, though transformed. Foreign policy of the United States of America and the Russian Federation towards the Middle East was also modified according both to the changes in their internal developments (mainly in Russia) and in the international arena. Gradually two main issues, namely the Arab-Israeli conflict and nuclear program of Tehran, has dominated the agenda of the US and Russia foreign policy towards the region and their bilateral relationships. Thus, the main aim of the presented article is to investigate foreign policy of the United States of America and the Russian Federation towards Israel and Iran in the period of post-bipolar system of international relations. Special attention in the article is given to the issue of interrelation between the resolution of the Arab-Israeli conflict and implementation of the nuclear program of Tehran in the context of dynamic developments in the Middle East. The author shows evolution of the foreign policy of the US and Russia towards Iran and Israel for the last twenty years, displaying elements of cooperation and confrontation. In the last part of the article particular attention is drawn to the impact of the Arab Spring on the position of the Islamic Republic of Iran in the region and its growing ambitions to execute more influence there, which might redefine security system not only in the Middle East, but can pose serious threats and challenges to the European security and international security. Taking into consideration above-mentioned, possible ways of cooperation in the region between the US and Russia, whose security interests are very much interconnected, are indicated.

Keywords: Israel, Iran, United States of America, Russian Federation, nuclear program, Arab-Israeli conflict.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 261.6:336.027

М. І. Далекорей

Закарпатський державний університет (м. Ужгород)

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЦЕРКВИ ЯК РІЗНОВИДУ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Проаналізовано основні напрями соціальної політики Православної Церкви як різновиду некомерційних організацій. Розглянуті форми церковної благодійницької діяльності. Визначено шляхи можливої активізації Української Православної Церкви в сучасному суспільстві.

Ключові слова: релігійна організація, Церква, соціальна діяльність, благодійність.

В Україні нині функціонує змішана (ринково-державна) економіка, що містить у собі як приватно-комерційний сектор, підприємства якого керуються у своїй діяльності принципом досягнення максимального прибутку, так і громадський (або некомерційний), в якому превалює орієнтація на досягнення загального блага. Організації, які належать до громадського сектору, діючи в умовах ринкових відносин, використовують ринкові механізми тільки вимушено, оскільки їх головні цілі не зводяться до отримання максимального прибутку. У громадському секторі виділяють два основних підсектори: державний та добровільно-громадський. О. В. Макаренко, Б. Л. Рудник, С. В. Шишкін та Л. І. Якобсон вважають, що добровільно-громадський підсектор є окремим суспільним сектором, називаючи його «третім сектором економіки». Ці дослідники зазначають, що у провідних країнах Європи «держава і місцеві органи влади відповідають за фінансування соціально значущих проектів некомерційних організацій. Вони укладають з ними… на конкурсній основі контракти на надання відповідних послуг. Як правило, це забезпечує краще задоволення запитів споживачів і менші витрати» [1, с. 51]. Специфічним видом добровільних громадських організацій є релігійні громади. Вивченню соціально-економічної складової їх діяльності приділяли увагу такі відомі дослідники як Л. І. Митрохін, М. О. Митрохін, В. В. Сімонов, та О. В. Шведов. Правовий і морально-етичний аспекти взаємодії релігійних організацій та держави розглянули в своїх працях О. Г. Білорус, А. І. Кавалеров, В. А. Кравченко, В. Ф. Лазарєв, В. І. Лубський, Д. Г. Лук'яненко А. С. Павлов, К. П. Побєдоносцев, В. І. Синайський, Р. С. Суворов, В. А. Ципін та інші вчені. Пропоноване до уваги дослідження присвячене аналізу соціально-економічної діяльності Української Православної Церкви (Московського Патріархату) – далі в статті – УПЦ (МП).

Принциповою відмінністю некомерційних організацій громадського сектору від

державних структур є добровільна участь громадян в їх діяльності, що передбачає відсутність будь-якого примусу (наприклад, добровільним є ухвалення рішення щодо вступу та виходу з них, внесення пожертв або сплати внесків і т. д.). Діяльність цих організацій спрямована на досягнення благодійних, культурних, наукових, професійно-освітніх, природозахисних, правозахисних та ін. соціально значущих цілей. По-суті, активісти громадських організацій допомагають державним установам виконувати їх соціально значущі функції. Майно некомерційних громадських організацій (наприклад, кошти благодійних фондів та їх приміщення) не повинне перебувати у власності держави.

В сучасній Україні релігійні організації, крім виконання своїх основних суспільних функцій (культових та інших суто релігійних), займаються фінансово-економічною діяльністю, благодійництвом та іншими соціально значущими проектами. Наша держава сприяє благодійництву некомерційних організацій й, зокрема, релігійних громад. Згідно Статті 4 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» благодійна діяльність може здійснюватися у таких основних напрямах як «сприяння практичному здійсненню загальнодержавних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, що спрямовані на поліпшення соціально-економічного...та матеріального становища набувачів благодійної допомоги, сприяння соціальній реабілітації малозабезпечених, безробітних, інвалідів, інших осіб, які потребують піклування, а також подання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів; подання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок стихійного лиха, екологічних, техногенних та інших катастроф, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам репресій, біженцям; сприяння розвитку науки і освіти, реалізації науково-освітніх програм…, сприяння розвитку культури…, сприяння охороні і збереженню культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури…; подання допомоги у розвитку видавничої справи, засобів масової інформації, інформаційної інфраструктури…; сприяння розвитку охорони здоров'я…, пропагування здорового способу життя, участь у поданні медичної допомоги населенню та здійснення соціального догляду за хворими, інвалідами, одинокими, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують соціальної підтримки та піклування; сприяння захисту материнства та дитинства, подання допомоги багатодітним та малозабезпеченим сім'ям» [2].

У Статуті Руської Православної Церкви (РПЦ), автономним канонічним підрозділом якої є УПЦ (МП), наголошується, що майно і кошти Церкви утворюються насамперед з пожертвувань при здійсненні богослужінь, Таїнств, треб й обрядів. Крім того кошти надходять з добровільних пожертвувань фізичних та юридичних осіб, державних, громадських та інших підприємств, установ, організацій та фондів; пожертвувань при поширенні предметів православного релігійного призначення і православної релігійної літератури (книг, журналів, газет і т. п.), а також від продажу предметів культу (свічок, ікон і т. ін.); доходів, одержуваних від діяльності церковних підприємств; відрахувань Синодальних установ, єпархій, єпархіальних установ, місій, подвір'їв, представництв, а також парафій, монастирів, братств, сестринств, їх установ, організацій та інших не заборонених законодавством надходжень. Церква «може мати у власності будинки, земельні ділянки, об'єкти виробничого, соціального, благодійного, культурно-просвітницького та іншого призначення, предмети релігійного призначення, грошові кошти та інше майно, необхідне для забезпечення своєї діяльності…, або отримувати його в користування на інших законних підставах від державних, муніципальних, громадських та інших організацій і громадян відповідно до законодавства країни знаходження цього майна» [3].

Це майно потрібне Церкві, насамперед, для здійснення її віроповчальної та культової діяльності. Проте Церква прагне займати активну соціальну позицію і, відповідно, виконує різні суспільно значущі функції. Керівництво РПЦ ухвалило програмний документ «Основи соціальної концепції Православної Церкви», в якому зазначено, що серед сфер співпраці Православної Церкви й держави можуть бути «участь у справах милосердя та благодійності; збереження, відродження й розвиток історично-культурної спадщини (зокрема, охорона пам'яток історії і культури)…; робота з профілактики правопорушень і піклування про осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі; участь у гуманітарних дослідженнях; охорона здоров'я…; підтримка інституту сім'ї, материнства й дитинства» [4]. З цього документу видно, що одним з пріоритетних напрямків соціальної політики Церкви є благодійництво. Структура коштів, які надходять на фінансування благодійної діяльності УПЦ (МП), є наступною: по-перше, ці кошти формуються за допомогою пожертв від віруючих людей під час здійснення богослужінь, Таїнств, треб й обрядів; по-друге, з добровільних пожертв на благодійництво від фізичних та юридичних осіб, державних і приватних підприємств, установ, організацій та фондів; по-третє, коштів, які надходять від продажу предметів культу та православної літератури; по-четверте, доходів від діяльності установ і підприємств УПЦ

(МП), які передаються Церкві для здійснення її статутної діяльності; по-п'яте, від відрахувань Синодальних установ, єпархій, єпархіальних установ, місій, подвір'їв, представництв, а також парафій, монастирів, братств, сестринств, їх установ, організацій і т. ін.

Справи милосердя та добродійності здійснюються як безпосередньо самими підрозділами УПЦ (МП), так і за допомогою заснованих Церквою благодійних організацій. До таких справ можна віднести відвідування лікарень; надання допомоги особам, які позбавлені волі, погорільцям, біженцям, безпритульним, іншим категоріям соціально незахищених верств населення; благодійне вчинення треб й обрядів; пожертви іконок, хрестиків, молитовсловів; видача медикаментів лікувальним закладам і будинкам інвалідів і т. ін.; надання матеріальної підтримки науковим і навчальним установам, фондам, музеям й іншим установам культури. Крім того, релігійна організація для здійснення своїх статутних цілей має право створювати культурно-освітні організації.

Релігійна організація має право здійснювати благодійну діяльність як безпосередньо, так і шляхом заснування благодійних організацій. Благодійна діяльність, яку веде безпосередньо прихід, монастир або подвір'я, фінансується за рахунок пожертвувань фізичних і юридичних осіб. Частина цих пожертвувань цільовим чином призначається для благодійної діяльності парафії або монастиря. Іноді кошти на благодійну діяльність надходять з-за кордону: від іноземних юридичних і фізичних осіб. Кошти на благодійну діяльність від іноземних юридичних осіб отримуються у вигляді грантів, гуманітарної або технічної допомоги. Гуманітарна та технічна допомога є різновидом безоплатної допомоги. Таку допомогу у вигляді коштів, товарів, виконаних робіт або послуг надають іноземні держави (їх федеративні або муніципальні органи); міжнародні та/або іноземні установи; некомерційні організації.

Напрямки витрачання коштів релігійними організаціями залежать від формулювань цілей, які зазначаються в тих первинних бухгалтерських документах, що оформляють під час надходження цих коштів. Якщо ж кошти надходять без вказівки конкретних напрямів їх витрат, релігійні організації можуть спрямувати їх на фінансування богослужінь, ведення чернечого способу життя та інших форм діяльності, що передбачена Статутом Церкви.

Церковна благодійна діяльність має багато напрямків. Досвід діяльності благодійних православних громад наочно демонструє, що вони є ефективнішими, ніж державні заклади, у наданні таких соціальних послуг, як догляд за людьми похилого віку та інвалідами, допомога бездомним, лікування від алкоголізму і наркоманії, надання соціально-психологічної допомоги та сприяння соціальній реабілітації людей, які вийшли з місць позбавлення волі. Православні приходи часто співпрацюють з закладами охорони здоров'я. Основними формами роботи є створення в лікарнях храмів та запровадження інституту православних сестринств. Якщо священики в лікарнях надають хворим насамперед моральну підтримку, психологічно допомагаючи їм витримати їх фізичні страждання, то сестри безпосередньо опікують хворих, ведуть з ними духовні бесіди та роздають їм подарунки від віруючих. Починаючи з 90-тих рр. XX ст., єпархії та парафії УПЦ (МП) опікують декілька будинків для людей похилого віку. Ще одним різновидом соціальної опіки УПЦ (МП) стало створення при великих монастирях і деяких храмах дитячих притулків. До притулків беруть бездомних дітей, яких там годують і навчають.

Згідно вітчизняній Конституції, наша держава є світською країною і, відповідно, в Україні жодна релігія не є ні державною, ні офіційною [5]. Проте Православна Церква активно співпрацює з державними установами та намагається виконувати навіть офіційні функції. Наприклад, УПЦ (МП) взаємодіє із структурними підрозділами Міністерства Внутрішніх справ та Збройних сил України. Координацією та розвитком зв'язків Церкви з цими установами займається спеціально для цього створений у 1995 р. Синодальний відділ. В даний час саме серед представників державного апарату саме представники збройних сил і правоохоронних органів найбільш прихильно ставляться до співробітництва з УПЦ (МП). Адже військовослужбовці відчувають гостру нестачу ідеологічних символів та значущих для суспільства ритуалів. Найбільш активне будівництво православних храмів і каплиць в військових частинах велося у другій половині 90-х рр. В ті роки ієрархи Православної Церкви навіть ініціювали відновлення інституту військових капеланів, які могли б на постійній основі займатися роботою з військовими та членами їх родин. Але цю пропозицію на законодавчому рівні не було підтримано, а участь священиків у військовій та правоохоронній діяльності зводиться, переважно, до присутності на урочистих заходах в частинах, роздачі ікон та церковних брошур.

Одним з головних напрямків соціальної роботи УПЦ (МП) є розповсюдження православної літератури. Справа не тільки в тому, що присутність на книжковому ринку дозволяє стабільно заробляти. В умовах загальної грамотності саме книга стала основним інструментом катехізації. Адже з неї православні дізнаються як про основи віровчення, обряди і традиції Церкви, так і про її погляди на проблеми сучасності. Шляхом масового

поширення православної літератури пропагуються стандарти правильної поведінки у ситуаціях, що пов'язані з віровченням та культом (розповідається як правильно підійти до священика, якому святому (іконі) і з якого приводу молитися і т. ін.).

Однією з функцій церкви традиційно є надання психологічної допомоги віруючим. В цьому контексті особливе місце в сучасній РПЦ займають духівники. Функцією духівника є сповідування парафіян і повчання на їх прохання у всіх справах. Духівники втішають в стражданні, допомагають радою у важкій життєвій ситуації. У цьому відношенні духівництво продовжує давні традиції старчества. Старчество – це надання психологічної допомоги віруючим, в тому числі шляхом сповіді, поради, настанови, молитовного заступництва, пророцтва, вигнання бісів. Більшість відомих духівників були і нині залишаються насельниками монастирів. Після 1999 р. активність духівників зменшилася, але не припинилася. На рівні єпархіальних управлінь відношення до старців варіативно і залежить від особистої позиції архієрея. Як зазначає М. О. Митрохін, частина церковних ієрархів «з недовірою ставляться до стариць і старців, які не мають священицького сану і не вимагають від своїх послідовників регулярно відвідувати храми та причащатися у штатного духовенства» [6, с. 98].

На наш погляд, релігійні громади недостатньо використовують свій соціально-економічний потенціал. Наприклад, УПЦ (МП) могла б запровадити під своєю егідою масштабну програму підтримки недостатньо соціально захищених верств населення. До виконання цієї програми варто було б залучити ентузіастів не лише з числа православних віруючих, але й волонтерів з числа маловіруючих та невіруючих. За допомогою цієї програми можна було б підтримувати функціонування закладів, які б надавали притулок нужденним (наприклад, безхатченкам). Цей проект не є утопічним, оскільки в суспільстві завжди знайдуться люди схильні до доброчинної діяльності. На сьогоднішній день цей потенціал майже не задіяний, а волонтерсько-добродійницький рух перебуває ще в зародковому стані. Відповідно, та організація, яка першою зможе цей потенціал активізувати, отримає грандіозний результат. Зважаючи на те, що УПЦ (МП) має організаційно розвинену і розгалужену структуру з безліччю регіональних представництв, і, що такий проект повністю відповідає цілям її соціальної політики, вітчизняне православ'я участю в подібному проекті змогло б значно покращити свій суспільний імідж та продемонструвати активну позицію щодо подолання суспільного зла.

Для організації масштабних соціальних проектів представники ієрархії УПЦ (МП) мають змінити стратегію та тактику свого звернення до широкого загалу. Насамперед їм варто відмовитися від пасивного очікування державної підтримки. Для збільшення активно діючих прихожан та прихильників УПЦ (МП) варто виділити на фінансування масс-медійної діяльності частину бюджетних коштів та залучити до церковного штату журналістів-ентузіастів, які щиро симпатизують православ'ю. Крім того, щоб наблизити сучасних людей до Церкви, православне віровчення слід доносити в максимально популярній формі та відмовитися від, по-перше, зайвого моралізаторства; по-друге, від нав'язливої політичної ангажованості (зокрема, пропаганди «руського миру»); по-третє, від нещадної критики прихильників нових і нетрадиційних релігійних організацій. Адже подібні матеріали викликають неприйняття і спротив широких категорій населення. Натомість, правильно організована медійна діяльність змогла б підготувати громадську думку щодо необхідності введення церковного податку, який вже запроваджено у ряді країн (наприклад, у ФРН). Введення помірного церковного податку для фінансового забезпечення традиційних релігій могло б стати кращою альтернативою сьогоднішнім економічним реаліям, що, наприклад, допомогло б реалізації задекларованих Церквою цілей її соціальної політики.

Зауважимо, що будь-які соціальні організації та інститути створюються для практичної реалізації суспільно значущих цілей. Система правил і вимог, що висуваються соціально-економічними інститутами до акторів соціальної взаємодії, завжди спирається на сталу структуру духовних, передусім морально-етичних цінностей суспільства. Етичні настанови стійко закріплені у суспільній свідомості і традиціях. Релігія спроможна суттєво пригальмувати нав'язування чужих аксіологічних пріоритетів: адже саме цей соціальний інститут в традиційних суспільствах на основі синтезу побутових звичаїв, табу і міфів закладає морально-етичні основи регуляції суспільних відносин, а згодом сприяє їхньому перетворенню на канони. Розуміючи важливість збереження недоторканості та наслідування культурних цінностей, наша держава має приділити значну увагу проблемам національної та культурної ідентичності.

Як висновок, слід зазначити, що в Україні найпоширенішою релігією є християнство, зокрема православ'я. Соціально-етичний ідеал християнства практично втілений в апробованому двома тисячоліттями інституті Церкви. Тому дослідження та впровадження традиційних етичних імперативів в процесі модернізації соціально-економічної сфери нашої

країни є нагальною необхідністю сьогодення. Етика світових релігій акумулювала в собі багатовікову мудрість. Реформування соціально-економічної стратегії нашої держави має відбуватися на засадах відновлення та поширення традиційних для українського народу цінностей та аксіологічних пріоритетів, що відкривають безмежні обрії для активізації творчого потенціалу індивіду й розбудови його духовності. Релігійна етика неабияким чином впливає на зміст та спрямованість діяльності соціально-економічних інституцій. В Україні слід спрямувати ресурси релігії на конструктивні цілі суспільного розвитку.

Бібліографічні посилання:

1. Макаренко О. В. Государство и негосударственные некоммерческие организации: формы поддержки и сотрудничества [О. В. Макаренко, Б. Л. Рудник, С. В. Шишкин, Л. И. Якобсон]. – М. : «СИГНАЛЪ», 1997. – 176 с.
2. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16. 09. 1997. № 531/97-ВР, чинний, поточна редакція – Редакція від 15. 05. 2011, підстава 3236-17 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу до Закону : http://zakon1. rada. gov. ua/laws/anot/531/97-%D0%B2%D1%80.
3. Устав Русской Православной Церкви, принятый на Архиерейском Соборе 13-16 августа 2000 г., с внесёнными в него поправками Архиерейского Собора 2008 г. и Архиерейского Собора 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www. patriarchia. ru/ua/db/document/133114].
4. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви: Материалы Архиерейского Собора РПЦ 2000 г. [Электронный ресурс] / 12 сентября 2005. – Режим доступа: http://www. patriarchia. ru/db/text/141422. html.
5. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступа: http://zakon2. rada. gov. ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
6. Митрохин Н. А. Русская православная церковь : современное состояние и актуальные проблемы / Николай Александрович Митрохин. – М. : Новое литературное обозрение, 2006 г. – 656 с. – (Серия : Библиотека журнала «Неприкосновенный запас»).

Далекорей М. И. Социальная активность Церкви как разновидности некоммерческих организаций.
Рассмотрены основные направления социальной политики Православной Церкви как разновидности некоммерческих организаций. Исследованы формы церковной благотворительной деятельности. Определены пути возможной активизации Украинской Православной Церкви в современном обществе.
Ключевые слова: религиозная организация, Церковь, социальная деятельность, благотворительность.

Dalekorey M. Social activity of the Church as a kind of non-profit organizations.
The main directions of social policy of the Orthodox Church as a kind of non-profit organizations. The shape of the church charity. Among the main areas of social assistance Orthodox Church – helping those populations most in need of support. First of all, it's poor people – pensioners, families with children, people with disabilities, the homeless, street children. Special attention is paid to support drug addicts and those who are in prison or released from prison. The essence of the Institute for nursing hospitals. In addition, analyzes catechist deyatelnot Church, its basic form. It was concluded that social activities can be carried out in such key areas as promoting social rehabilitation of the poor, the unemployed, the disabled and other people who need care, and provision of assistance to persons who because of physical or other disabilities are limited in their rights and legitimate interests, providing aid to citizens affected by natural disasters, environmental, technological and other disasters, resulting in social conflicts, accidents and victims of repression, refugees, promotion of science and education, to promote culture, promote the protection and preservation of cultural heritage, helping to develop publishing, media, information infrastructure, promotion of health, the promotion of healthy lifestyles, participation in the presentation of medical care and the provision of social care for the sick, disabled, lonely, elderly and other persons who because of physical , material or other features requiring social support and care, promote the protection of motherhood and childhood, aiding large and poor families. The ways of a possible increase of the Ukrainian Orthodox Church in the modern society.
Keywords: religious organization, church, social activities, charity.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 316.74:070:323.272

Л. А. Везирова
Бакинский славянский университет

РОЛЬ СМИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ

Статья посвящена изучению взаимодействия институтов государственной власти и СМИ в процессе разработки и реализации внешней политики государства. В качестве исследовательской задачи была определена попытка проследить расширение сферы влияние средств массовой информации на мировую политику в историческом аспекте.
Ключевые слова: внешняя политика, СМИ, информация, манипуляция общественным сознанием, протестные сетевые сообщества.

Сегодня влияние СМИ достигло такого уровня, что общественный резонанс на большинство событий зависит от реакции на их подачу. Этим сегодня успешно пользуются общественные и политические деятели, которые с помощью СМИ не только повышают свой собственный рейтинг, но и манипулируют общественным сознанием. Ярче всего это проявляется в международной политике.

Аналитики рассматривают вопрос влияния СМИ на международные отношения в

различных аспектах: в теоретическом (А. Блинов) [2], в проблемном (И. Н. Панарин) [8]; в международно-правовом (Ю. Лучинский) [6].

На наш взгляд, сегодня наиболее актуальным и интересным является изучение этого вопроса в институционально-управленческом аспекте, который предусматривает подробное исследование взаимодействия институтов государственной власти и СМИ в процессе разработки и реализации внешней политики. Подробное изучение проблемы в этом ракурсе имеет практическое значение для разработки стратегии развития внешней политики государства в будущем. Именно так исследуется взаимодействие государственных внешнеполитических структур и СМИ О. Елковым [9]. Автор приводит конкретные факты манипулирования общественным сознанием со стороны Госдепартамента США, который при помощи СМИ заранее подвел мировую общественность к мысли о необходимости смены режимов в Ираке и Ливии. Наша задача – проследить расширение сферы влияние СМИ на мировую политику в историческом аспекте с XIX века и до событий «арабской весны».

Первые попытки манипуляции общественным сознанием через СМИ были сделаны еще в конце XIX века во время испанско-американской войны. Война была начата под предлогом поддержки национального восстания на Кубе. Однако большинство исследователей считает, что причиной начала войны стала ожесточенная конкурентная борьба между двумя крупнейшими американскими изданиями «The New York World» Джозефа Пулитцера и «The New York Journal» Уильяма Херста [6], которые соревновались в сенсационной подаче новостей о кубинских событиях, пренебрегая точностью и достоверностью в подаче материалов, подробно расписывали зверства испанских войск на Кубе. Обе газеты открыто призвали президента к войне с Испанией [5]. Таким образом, патриотическая кампания, развязанная этими газетами, привела к неизбежности войны США и Испании.

В целом именно эта газетная компания впервые продемонстрировала возможности СМИ, которые с появлением новых технологий только росли. Неудивительно, что успеха в политической карьере добивались как раз те политики, которые понимали значение новых форм СМИ и первыми же начинали использовать их в своей карьере. Так, например, Ф. Д. Рузвельт стал первым президентом США, который активно общался с согражданами посредством радио. В период президентских выборов 1936 г. почти 80% американской прессы было настроено против избрания Ф. Д. Рузвельта, однако Рузвельт сделал ставку на радиопропаганду и победил. Впоследствии именно Рузвельт открыл эру телевещания. 30 апреля 1939 г. он выступил на первой телевизионной передаче с Всемирной ярмарки в Нью-Йорке.

Появление новых форм СМИ знаменовало собой ситуацию, при которой «типографский и индустриальный человек» вступил, по мнению Маршалла Маклюэна, в эпоху «глобального объятия». «Если грамотность породила чрезмерный индивидуализм, а радио произвело обратный эффект, воскресив в сознании индивида древний архетипический опыт совместного участия в делах племени, то в результате просвещенный Запад обрел некую форму компромисса в возросшем чувстве коллективной ответственности» [22].

Сегодня стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий, перенесло человечество из эпохи «глобального объятия» во внепространственную и вневременную эпоху. Пользователь Интернета, находящийся, например, в Канаде, 21 сентября может мгновенно получить информацию о событии, которое в этот момент, но уже 22 сентября, происходит в Японии, причем еще и наблюдать за происходящим онлайн. Таким образом, благодаря развитию ИКТ, произошло изменение в восприятии таких понятий, как «время» и «пространство».

Неудивительно, что в таких условиях информация приобрела особое значение. СМИ, получившие эксклюзив, могут мгновенно ворваться в устоявшийся рынок электронных СМИ и прочно занять там свое место. Свидетельство тому – случай с кабельной телесетью CNN. Канал стал единственной сетью, «передавшей запуск шаттла «Челенджер», взорвавшегося через несколько секунд после старта» [3]. Уже через 10 лет после этого события корпорации CNN поглотила кинокорпорацию «Time Warner», и стала одним из крупнейших игроков в информационном бизнесе.

В погоне за контролем над информацией многие крупные компании сконцентрировали свои интересы вокруг монополизации медиа-бизнеса. Такие монополисты, как компания «Ганнет», группа Руперта Мердока, трест Херста, не ограничиваются только газетно-журнальной продукцией, а активно используют радиостанции и телеканалы, системы кабельного телевидения для пропаганды определенной идеологии.

Работа по созданию специального механизма, обеспечивающего поддержку собственных интересов, давно ведется на государственном уровне и являются существенным компонентом стратегии национальной безопасности. Эффективнее всех в этой области работают США. Только официальные ежегодные расходы Белого дома на внешнеполитическую пропаганду

превышают 1 миллиард долларов [9]. Информационный имидж страны поддерживают медиа-монополии. Помимо этого, информационную политику в других государствах США контролирует через созданные американскими магнатами транснациональные медиа-компании, такие, как «Financial Times», «The International Herald Tribune» и др. Координирует деятельность разных структур созданный в 2005 году при Госдепартаменте США «Центр быстрого реагирования» [9]. Создание центра совпало с заявлением замминистра обороны США Дугласа Файта о том, что для победы над терроризмом необходим «идеологический элемент». [17] Согласно данным, приведенным в докладе Консультативного комитета при Госдепартаменте по вопросам дипломатии в сфере культуры, негативное мнение о США в мире в этот момент достигло апогея [1]. В своем выступлении в связи с назначением на пост руководителя Центра быстрого реагирования Карен Хьюз, подчеркнула, что подразделение будет осуществлять мониторинг мировых СМИ и оказывать американской администрации содействие «в более агрессивном ответе на слухи, неточности и выдержанные в духе ненависти выступления, откуда бы они ни исходили» [19].

Впоследствии Соединенные Штаты пошли в этом направлении еще дальше: в 2006 году при Государственном департаменте был создан Координационной комитет стратегических коммуникаций и публичной дипломатии [2]. И уже в июне 2007 года Координационный комитет представил общественности документ «Национальная стратегия США в сфере публичной дипломатии и стратегических коммуникаций». Этот документ, в том числе, предполагал активизацию государственных СМИ в направлении пропаганды внешней политики США (например, в проекте активная роль отводилась радиостанции «Голос Америки»). В обязанности Комитета также входило «объяснение нашей политики и принципов внешнему миру», осуществление «культурных и образовательных обменов», а также «ведение войны идей» [20].

Аналогичные подразделения существуют и в других американских ведомствах. Например, благодаря информационной утечке, организованной изданием «The Washington Post», стало известно о том, что в 2008 году Министерство обороны США заплатило частным подрядчикам в Ираке в общей сложности 300 млн. долларов за производство политических материалов, новостей, развлекательных программ и социальной рекламы для иракских СМИ. Основная задача кампании – привлечь местное население к поддержке американской политики [10].

Как показывает данный случай, умелый политик, используя механизмы манипуляции общественным сознанием, может формировать мировоззрение широких кругов населения и даже создать прецендент для военного вторжения в суверенное государство. Примеров тому немало и в истории. Вспомним хотя бы фашистское движение в Германии и Италии, когда миллионы людей, попав под воздействие идеологической машины, совершали поступки, несовместимые с человеческой природой, и лишь затем осознавали ужас содеянного. Отцы этой идеологии умело экспортировали ее и в другие европейские страны, и нашли здесь поддержку. И если на заре развития информационных технологий подобный процесс занимал десятилетия, то сегодня, когда мир превратился в огромное информационное общество, крупные державы в течении нескольких месяцев могут сделать врагом всего мира того или иного неугодного политика.

Переход к информационному обществу меняет в наше время даже стратегию военных кампаний. Так, например, международное вмешательство в косовские события началось с массового тиражирования кадров, снятых в 1992 году английской компанией ITN. Именно на них ссылался президент США Билл Клинтон в своих речах. Эти кадры демонстрировали человека за колючей проволокой. Утверждалось, что это концентрационный лагерь, в котором сербы держат албанцев. Позднее, стало известно, что журналисты просто сняли албанца в доме, в котором было окошко с проволокой [9].

Не менее яркие факты скоординированной работы СМИ во внешней политике можно найти в истории с первым вторжением американцев в Ирак. Известно, что войну в Персидском заливе обслуживали специальные фирмы, занимающиеся public relations. Перед ними была поставлена задача: оправдать участие США в военных действиях. В течении года СМИ постоянно сравнивали Саддама Хусейна с Гитлером и объявили о многочисленных преступлениях против курдов [2]. И лишь когда общественное мнение склонилось в сторону войны, начались бомбардировки Ирака.

В третьем тысячелетии общественного развития уже недостаточно просто манипулировать общественным сознанием, преподнося случившиеся события в том или ином, удобном и выгодном ракурсе. В последние несколько лет СМИ уже не освещают события, они их создают сами. Войны напоминают постановочные спектакли, рассчитанные на то, чтобы управлять эмоциями мировой аудитории в интересах реализации собственной государственной политики. Об этом наглядно свидетельствует вторая иракская кампании США и союзников. Уже после окончания войны стало известно, что многие сюжеты

«победных» действий американских войск были сняты совсем не на поле сражений, а в штате Невада профессиональными кинематографистами. Яркий пример – случай с освобождением рядовой Джессики Линч в 2003 году. Во время второй иракской кампании многие американские телеканалы вели прямые репортажи с полигона военных действий, сопровождая их неполными, подверженными двоякому толкованию комментариями [9]. По мнению И. Н. Панарина [8], Вашингтон рассчитывает решать свои проблемы преимущественно с помощью информационной и военной силы, устанавливая контроль над ключевыми ресурсными регионами мира.

О том, как умело можно использовать СМИ в своей внешней политике, говорит и более современный пример – боевые действия сил НАТО против правительственных войск М. Каддафи в Ливии. Канал «Аль-Джазира» в феврале 2011 года продемонстрировал кадры о стрельбе Каддафи в оппозиционных демонстрантов. Позже стало известно, что на самом деле на видео была демонстрация в поддержку Каддафи, расстрелянная неизвестными лицами. А в июне того же года на www. youtube. com появилась полная версию этого видео [23]. Тем не менее, на основании сообщений прессы Совбез ООН принял вначале решение о санкциях против ливийского руководства, затем – о создании бесполетной зоны над Ливией. Мировые СМИ активно поддерживали борьбу оппозиционных сил против Каддафи, и даже устрашающие по своей жестокости кадры расправы над Каддафи медиа комментировали как победу демократии.

Таким образом, медиа-ресурс сегодня не только вмешивается в международную политику, но и манипулирует ею, основываясь на идеологии заказчиков. О возможности подобного развития роли СМИ говорили еще в начале прошлого века. Самые смелые предположения сделал немецкий философ Освальд Шпенглер, когда писал, что «в ближайшем будущем три или четыре мировых газеты будут направлять мысли провинциальных газет и с их помощью – «волю народа». Все будет решаться небольшим количеством людей, контролирующими эти газеты, имена которых, возможно, даже и не будут известны, однако огромная масса политиков второго ранга, риторов и трибунов, депутатов и журналистов, представителей провинциальных горизонтов будет поддерживать в низших прослойках общества иллюзию народного самоопределения» [13]. И хотя немецкий ученый не предусматривал развития электронных СМИ, он довольно точно предугадал, насколько сильно вырастет роль информации в жизни общества.

Сегодня информация – это самая перспективная область развития государства. В той или иной степени все страны мира активно работают над созданием собственного образа в мировых СМИ: государств-миротворцев (США, Россия), стран, пропагандирующих идею невмешательства в суверенные дела других государств (Швейцария, Дания), стран, идущих по пути развития независимости и демократии (страны СНГ) или стран, противостоящих имперским и диктаторским планом США (Венесуэла, Куба). Но, несмотря на различие целей, и те, и другие государства работают над упрочением собственных позиций на мировой политической арене и выбирают себе роль в зависимости от государственных задач.

Государства, играющие активную роль на международной арене, строят свою информационную деятельность на международном уровне на принципах системности. Официальные государственные органы своевременно, в режиме реального времени предоставляют комментарии к происходящим событиям. Также эффективно применяется такой метод, как преднамеренная утечка из государственных структур в масс-медиа «сенсационной информации». Пример подобной «утечки» уже был приведен выше (информационная утечка, организованной изданием «The Washington Post») [10].

Сегодня активизация информационной деятельности государств на международной арене объясняется такими объективными процессами, как всеобщая глобализация рынка, небывалый прогресс в информационных технологиях и – как следствие – борьба за влияние на мировое общественное мнение как действенный фактор внешней политики страны. В то же время внешняя политика государства во многом определяет характер международных отношений эпохи; она оказывает непосредственное влияние на степень свободы и уровень благосостояния народа в целом и каждого отдельного индивида, на саму человеческую жизнь.

Согласно традиционным представлениям, государство выражает себя на международной арене через свою внешнюю политику, которая может принимать две основные формы: дипломатии и стратегии. Их назначение – удовлетворение национальных интересов, сохранение территориальной целостности страны, защита ее безопасности и суверенитета. В наши дни такое понимание внешней политики и международных отношений уже себя не оправдывает, так как традиционные проблемы международных отношений претерпевают существенные видоизменения под влиянием новейших факторов, в том числе СМИ, роль которых с каждым годом, с развитием технологий, растет.

Интернет, спутниковое телевидение, телефаксы, электронная почта делают возможным практически мгновенную передачу информации из одной точки мира в другую. Но распространение информации о том или ином событии дает возможность не только знакомить с ним огромную аудиторию, но и пропагандировать «за» или «против» него, иначе говоря, использовать его в собственных интересах. Как показывают приведенные выше примеры, сегодня современные СМИ не только дают сведения о событии, но и сами его творят. Сегодня репортер – не только свидетель, но и действующее лицо. И именно с этим связан тот факт, что сегодня во многих странах мира журналисты составляют значительную часть «пропавших без вести», заключенных, казненных и заложников [16].

Сегодня изменились как традиционное понятие «международные отношения», а, следовательно, и уровень взаимодействия внешней политики государства и СМИ, так и понимание самого слова «журналист». С появлением новых форм СМИ, с ростом популярности социальных сетей, сегодня все чаще в роли журналиста себя пробуют простые пользователи этих самых социальных сетей. Люди самых разных профессий всего снимают на камеру или телефон события, свидетелями которых становятся, и выкладывают это в Интернет. Такое дилетантское видео становится причиной серьезных обсуждений в обществе или даже структурных преобразований, а в некоторых случаях в той или иной степени сказаться на восприятии образа страны в мире. Именно блоггеры стали самыми значимыми участниками переворотов в странах Северной Африки и Ближнего Востока.

Революцию в Тунисе в политике принято называть вообще «твиттер-революцией», потому, что оппозиция использовала социальные Интернет-сервисы для координации своих действий. РИА «Новости», оценивая значение этих сервисов, уже в январе 2011 года констатировало, что с их помощью «запросто можно устраивать революции (как в Тунисе)»: В Тунисе режим… сначала доверился врождённому рефлексу всех диктаторов: кое-какие «бунтарские газеты» либо закрыли, либо взяли под контроль, журналистов арестовали, телевидению запретили показывать манифестации и волнения. Только забыли про новое могущество: Twitter, Facebook и YouTube. А именно они давали информацию с мест: куда надо идти, где нужны подкрепления, что происходит на месте и пр. [12].

В Египте Twitter и Facebook сыграли роль организаторов и лидеров восстания, в то время как ярко обозначенных лидеров у протестующих поначалу не было [12]. В течение нескольких дней, предшествующих началу массовых выступлений, в египетских секторах этих сервисов наблюдалась очень высокая активность, стали спонтанно появляться многочисленные протестные группы, и даже сама дата восстания – 25 января также определилась спонтанно.

События в Сирии оказались самыми длительными. Возможно, это связано с тем, что сирийские оппозиционеры начали проявлять активность в Интернете раньше, чем оппозиционеры в других странах – за полтора месяца до начала массовых протестных акций, а, следовательно, дали власти возможность заранее подготовиться к протестному движению. Как оказалось, большинство сирийских сетевых активистов жили за пределами страны, и в назначенный день демонстрация у стен парламента оказалась немногочисленной. Сегодня, несмотря на то, что события здесь вышли из рамок «твиттерных революций», перейдя в разряд гражданской войны, Интернет-сети остаются источником информации о происходящих здесь событиях для миллионов пользователей по всему миру.

И в Тунисе, и в Египте власть пыталась бороться с оппозиционерами с помощью Интернет-цензуры. Однако результатов это не дало. После отключения Twitter и Facebook, оппозиционеры продолжили оставлять записи в Twitter при помощи сторонних приложений, не обращающихся к сайту Twitter напрямую, а также при помощи SMS-сообщений. А в случае с Египтом, корпорация Google специально для Египта разработала систему пользования сервисом Twitter через голосовую телефонную связь, после того, как здесь почти повсеместно отключили Интернет.

Интернет-цензуру традиционно используют и в Иране. Впервые иранские власти начали блокировать доступ к Twitter и Facebook еще в 2009 году, поскольку оппозиционеры, несогласные с исходом президентских выборов и победой Махмуда Ахмадинежада, пользовались этими сервисами для организаций акций протеста. В конце января 2011 в Иране были блокированы Би-би-си, сайт агентства Reuters и новостной сайт Yahoo News. [12]. К тому времени иранские оппозиционные блогеры и многочисленные пользователи Twitter широко освещали массовые антиправительственные акции. После многочисленных демонстраций в Тегеране отключили Интернет и сотовую связь.

Показателен тот факт, что Интернет-цензура, вообще, является обычной практикой для Ближнего Востока. Еще до начала арабской революции Сирия и ОАЭ блокировали все оппозиционные сайты и все израильские информационные сайты. До сих пор руководители некоторых авторитарных стран в той или иной степени пытаются оградить собственные страны от влияния зарубежных СМИ. В качестве примера можно привести Северную

Корею. Однако, на наш взгляд, подобные действия вызывают еще более сильное желание приобщиться к мировому информационному потоку, а, значит, могут стать причиной роста недовольства в стране, тем более, как показывают примеры, оппозиционеры находят способ обойти цензуру и продолжают использовать сеть для организации протестных движений. Таким образом, сегодня социальные сети в руках протестующих играют ту же роль, что и мобильные телефоны несколько лет назад, однако в значительно большем масштабе и с огромной скоростью. Протестующие используют каналы социальных медиа для распространения информации, которая применяется для внутренних организационных целей: например, о том, где и когда произойдёт встреча, для информирования внешнего мира о сути протеста и о том, как он проходит.

О необходимости использования Интернета именно под нужным углом США говорили уже давно. Руководитель Центра быстрого реагирования при Госдепартаменте США Карен Хьюз, выступая по случаю нового назначения, заявила, что при работе в зарубежном информационном пространстве «предстоит реализовать технологическую инициативу, которая позволит с большей гибкостью и эффективностью использовать возможности Интернета, веб-чатов с цифровым видео и даже текстовые сообщения. Необходимо взять на вооружение всю мощь современных технологий, чтобы доводить нашу информацию» [19]. Тут интересен тот факт, что госсекретарь США Хиллари Клинтон неоднократно заявляла, что США будут помогать интернет-пользователям преодолевать цензурные ограничения в Интернете [12]. Госдепартамент США завел в Twitter собственные микроблоги на арабском языке и языке фарси, адресованные соответственно арабской и иранской аудитории. Очевидно, что США создают мощные информационные рычаги для эффективного информационного воздействия на общественность всех стран мира. Как показывают рассмотренные выше примеры, здесь отработаны технологии проведения стратегических информационных операций по воздействию на мировое общественное мнение.

В той или иной степени этими технологиями пользуются почти все развитые страны. Сегодня все понимают, что позитивная трансформация системы международных отношений требует решительного пересмотра утративших свою адекватность старых догм и стереотипов, и информационная революция может коренным образом изменить ситуацию в мире. Этот опыт особенно важен для развивающихся стран, стремящихся к расширению своей роли в качестве независимого игрока на международной арене. Как показывает практика, если страна в современных условиях не сумеет войти в мировую информационно – телекоммуникационную систему как сильный игрок, то ей придется уступить другим, более развитым в этом отношении государствам.

Таким образом, для развивающихся стран жизненно важной задачей сегодня становится модернизация СМИ, ориентированных на внешнюю аудиторию. Именно эти СМИ и способны создать положительный образ Азербайджана за рубежом, а значит помочь победить в информационной войне, которую, как уже отмечалось выше, ведет каждое государство, независимо от той роли, которую оно играет на мировой политической арене. Трансформация этих СМИ в систему, способную эффективно конкурировать с соперниками за рубежом позволит обеспечить информационную безопасность страны, а главное – создаст еще один важный инструмент для защиты внешнеполитических интересов.

Библиографические ссылки:

1. Аронсон Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление [Электронный ресурс] / Э. Аронсон, Э. Пратканис / Режим доступа: http://www. gumer. info/bibliotek_Buks/Psihol/EpohProp/index. php

2. Блинов А. В США появятся силы быстрого реагирования / А. Блинов // Независимая газета. – 2005. – № 208.

3. Вуд Д. Влияние телесети Си-Эн-Эн / Д. Вуд //Америка. – 1991 – № 420.

4. Глассман Д. Брифинг по вопросам общественной дипломатии США и войне идей. 28. 10. 2008. [Электронный ресурс] / Д. Глассман / Режим доступа: http://www. liberty. ru/groups/russian-world/Brifing-po-voprosam- obschestvennoj-diplomatii-SSHA-i-vojne-idej

5. Засурский Я. Н. Средства массовой информации Великобритании, США в 1992 году / Я. Н. Засурский, С. И. Беглов, Л. М. Землянова // Вестник МГУ. – Сер. 10: Журналистика. – 1993 – № 3. – С. 43-67.

6. Лучинский Ю. Очерки истории зарубежной журналистики [Электронный ресурс] / Ю. Лучинский // Режим доступа: http://www. gumer. info/bibliotek_Buks/Gurn/luch/02. php

7. Михайлов С. А. Международное право и законодательство иностранных государств о СМИ: учеб. пособие / С. А. Михайлов, С. Б. Никонов. – СПб. : С. -Петерб. гос. ун-т, филол. ф-т, 2012. – 150 с.

8. Панарин И. Н. Информационная война и Третий Рим. Доклады. [Электронный ресурс] / И. Н. Панарин / Режим доступа: http://do. gendocs. ru/docs/index-72028. html

9. Елков О. Роль СМИ во внешней политике и формировании образа государства в международном массовом сознании [Электронный ресурс] / Олег Елков // Дипломатический вестник Приднестровья – 2011. – №1 (3) апрель. – Режим доступа: http://www. olvia. idknet. com/ol82-05-11. htm

10. Президент Рональд Рейган. В поисках мира дорогой свободы. – Вашингтон, 1986 – 312 с.

11. Смолян Г. Л. О формировании информационного общества в России / Г. Л. Смолян, Д. С. Черешкин // Информационное общество. – 1998 – №1. – С. 8-13

12. Федяшин А. Twitter и Facebook как враги государства. Египет, Саудовская Аравия…. РИА «Новости» (27 января 2011 года) [Электронный ресурс] / А. Федяшин / Режим доступа: http://ria. ru/arab_ analytics/20110126/326558554. html
13. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Том 2. Всемирно-исторические перспективы [Электронный ресурс] / Освальд Шпенглер / Режим доступа: http://www. gumer. info/bibliotek_Buks/ History/Speng_2/17. php.
14. Naisbitt J. Megatrends 2000: ten new directions for the 1990's / J. Naisbitt, P. Aburdene. – New York: William Morrow and Company, inc., 1990 – 384 p.
15. Toffler A. The Third Wave / A. Toffler. – N. Y. : Morrow, 1980. – 544 p.
16. Samuel A. Nouveau paysage du monde / A. Samuel. – Bruxells, 1990.
17. Schmitt E. Washington recasts terror war as «struggle» / E. Schmitt, T. Shanker // The New York Times. – 27. 07. 2005
18. Fukuyama F. The End of History and the last Man / F. Fukuyama. – N. Y. : Free Press, 1992. – 464 p.
19. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://cnews. ru/news/top/index. shtml?2005/09/09/186287
20. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://severnyflot. ru/news. php?extend. 1062 со ссылкой на Голос Америки, США, 14.02.2008
21. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www. anl. az/down/meqale/bakrabochiy/bakrabochiy_ oktyabr2009/92613. htm
22. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Г. М. Маклюэн. – М.; Жуковский: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.
23. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www. youtube. com/watch?v=aP7lIpGyQZ4

Везірова Л. А. Роль ЗМІ в міжнародних політичних процесах

Стаття присвячена вивченню взаємодії інститутів державної влади і ЗМІ в процесі розробки і реалізації зовнішньої політики держави. В якості дослідницької задачі була визначена спроба простежити розширення сфери впливу засобів масової інформації на світову політику в історичному аспекті.

Ключові слова: зовнішня політика, ЗМІ, інформація, маніпуляція суспільною свідомістю, протестні мережеві спільноти.

Vezirova L. Role of media in international political processes.

The main content and research of the article is devoted to study the interaction of government institutions and the Mass Media in development and realization of foreign policy. The study has an interdisciplinary character and written in a junction of political science and journalism. As a research problem has been identified an attempt to trace the expansion of the influence of media on world politics in historical perspective. The author cites specific cases of manipulation of public consciousness in recent history and in the history of the XIX and XX centuries. The paper analyzes the scientific research in this area. The author introduced a new concept that determines where information and communication technologies in recent history – «space less and timeless era» and gave a new concept of a specific justification.

Based on the study attempted to analyze the problems of the processes leading to the activation of the major information activities in the international arena and the creation of special centers to promote national ideology abroad. Identified and justified the need for such centers in other countries in order to enhance information security. This trend is also supported by research into the U. S. role in the organization of network communication in modern society, drawing a parallel with the specific statements by U. S. officials. Discussed in detail the effect that make new forms of communication in the development of all spheres of life, and particularly in politics. Based on the analysis of case studies, the degree of participation of today's social networks in the organization of events of so-called «Arab Spring. » The main content of this part of the study is the analysis of the events in Tunisia, Egypt and Libya. Allocated and describes the characteristics and capabilities of Internet censorship. The article may be of interest to both journalists and political scientists, and has a practical value for the development strategy for the country's foreign policy in the future.

*Keywords***:** foreign policy, media, information, manipulation of public opinion, protest online communities.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 355.426

С. О. Вовк

Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ПАРТИЗАНСЬКА ВІЙНА ЯК ФОРМА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Громадянська війна відрізняється специфічними формами ведення військових дій. В умовах внутрішньої війни партизанська боротьба виступає методом завоювання політично влади. Мета статті полягає в тому, щоб виокремити закономірності партизанської війни як форми громадянської війни.

Ключові слова: громадянська війна, партизанська війн як форма громадянської війни.

Минуле століття дало величезну кількість прикладів застосування методів партизанської боротьби. Особливої уваги заслуговують випадки використання останньої під час громадянської війни. В подібних випадках партизанська боротьба виступала методом досягнення мети – завоювання політичної влади.

Актуальність дано проблеми визначається тим, що в умовах специфічних військових дій, які характерні громадянській війні, коли відсутні межі між миром та війною, фронтом і тилом, між дозволеним та забороненим, держава та регулярна армія втрачають монополію на насильство, яке починають застосовувати збройні формування, що виникли вже під час внутрішньої війни. Сама війна перестає бути пасивним інструментом державної політики,

звільнюється від вікових обмежень. В таких умовах, партизанська війна, яка в рамках міждержавної війни була лише допоміжним засобом, відособлюється, звільняється від державного контролю, набуває якості, характерні для громадянської війни, перетворюється у грізну зброю, в самостійний та панівний вид далеко не благородної (а інколи брудної, кровавої) боротьби.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб виокремити закономірності партизанської війни як форми громадянської війни.

Дії партизан в різний час отримували різне визнання і оцінку: від «тероризму» і «підривної діяльності» до «малої війни» і від «розбою» до «військової творчості мас». Так, Ленін В. зазначав «Партизанські виступи не помста, на військові дії. Вони так само схожі на авантюру, як набіги мисливських загонів на тил ворожо армії під час затишшя на головному болі битви, несхожі на вбивства дуелянтів і змовників. Партизанські дії бойових загонів… … поза сумнівом пов'язані з настроєм мас самим явним безпосереднім способом. Партизанські дії бойових дружин безпосередньо готують бойових керівників мас. Партизанські дії бойових дружин не лише не є результатом невіри в повстання або неможливості повстання, а, навпаки, є необхідною складовою частиною повстання» [7, с. 181] .

Давидов Д. підкреслював, що «… партизанська війна не займається спалюванням одної або двох комор, не зриває пікетування і не завдає прямих ударів головним силам ворога. Вона охоплює та перетинає всі шляхи від тилу армії супротивника до простору, що забезпечує протиборчі війська продовольством та зброєю, загороджує течію джерела її сил та існування, вона піддає ударам своєї армії. Ось партизанська війна в повному розумінні слова» [5, с 292].

Дробов Д., характеризуючи партизанські війну як різновид малої війни, зазначав, що її «можна визначити як імпровізовані активні дії невеликих (порівняно з регулярною армією) загонів, організованих населенням, армією, урядом або партією за особливим для кожного випадку (району) типом для нанесення своєму супротивникові безпосереднього матеріального або іншого збитку усюди, де це можливо, і усіма доступними ним засобами» [6, с. 443] .

Гевара Е. «На одній стороні – жменька тих, що пригноблюють та їх слуга в особі регулярної армії, добре озброєної і дисциплінованої, яка до того ж у багатьох випадках може розраховувати на іноземну допомогу, а також невеликі бюрократичні групи, що знаходяться на службі у цієї жменьки тих, що пригноблюють. На іншій стороні – населення тієї або іншої країни або району. Треба підкреслити, що партизанська боротьба – це боротьба мас, народна боротьба; партизанський загін, як озброєне ядро є бойовим авангардом народу, його головна сила в тому і полягає, що він спирається на населення» [3, с. 276].

Серед сучасних дослідників, приділяли увагу проблемі партизанської війни в умовах внутрішньої , слід згадати Бєлова О., який розглядає мистецтво та історичний досвід партизанської війни у локальних збройних конфліктах [1]. Особливості застосування партизанської боротьби у внутрішніх війнах ХХ ст. в умовах міста розглядають Биструхін Г. та Вєдєнєєв Д. [2].

Партизанська війна має два основні різновиди: військове і повстанське (революційне) партизанство. Незважаючи на певну схожість, згадані вище форми мають істотні відмінності. Військові партизани є складовою частиною регулярної армії, формуються з її складу та діють в інтересах останньої. До дій військових партизан відносяться, наприклад, операції, що проводяться в тилу супротивника. Головна їх особливість полягає в тому, що партизанські дії підпорядковані інтересам «великої війни», яку веде держава.

Повстанське партизанство відрізняється від військового в першу чергу тим, що формується спонтанно, з ініціативи народу та діє не в інтересах регулярної, урядової армії, а проти неї, таким чином вступаючи в сутичку з існуючою державною машиною. В партизанських загонах починається створення структур майбутнього державного апарату, завдання якого здійснення системи управління на місцях.

Саме останній різновид партизанства діє під час громадянської війни. Аналіз застосування методів боротьби останніх у внутрішніх війнах дозволяє виокремити особливості партизанської війни як форми громадянської війни.

Перше на що слід звернути уваги, це фактори, що зумовлюють виникнення партизанських загонів, серед яких наявність революційної ситуації в країні або передумов до неї; чітке освідомлення повстанцями цілей та завдань громадянської війни; підтримка з боку населення.

Партизанська боротьба починається одразу як створені перші збройні загони, навіть у кількості декілька чоловік, а кінцевим результатом партизанського руху виступає створення повстанської армії регулярного типу, яка стає легальною силою нового державного апарату, нового правлячого режиму.

При створенні партизанської армії використовується головним чином принцип добровільного комплектування особистого складу. В деяких випадках примусова мобілізація

інколи застосовується, однак має винятковий характер і не мають вирішальної ролі. Більш того, відхід від принципу добровільності має зворотній результаті може привести до угасання партизанського руху. Так, досвід партизанства на Уралі та на території Сибіру під час громадянської війни в Росії. Спостерігалися випадки дезертирства, пияцтва, туга за затишком та родиною, демобілізація і, навіть, невиконання наказів. Траплялися випадки саморозпуску партизанських загонів.

До партизанських методів і форм звертаються в тих випадках, коли відкрита збройна боротьба не має реальних шансів на успіх. Головною збройною силою становляться партизанські загони та об'єднання, групи добровольців. Якщо боротьба партизан активно підтримується місцевим населенням, то операції партизан часто доповнюються іншими формами спротиву – страйки, агітація, пропаганда, саботаж.

Партизанські загони, як правило, озброєнні різноманітним спектром зброї – від реліктів попередніх епох до сучасних моделей, навіть у тих випадках, коли збройну опозицію підтримують зовнішні сили, що поставляють останній зброю аналогічну тій, що є в урядових військах.

Успіх чи невдача партизанської боротьби залежить від ряду факторів: по-перше, воєнно-політична ситуація в регіоні, де відбувається партизанська боротьба; по-друге, рівень сили супротивника, його якісний склад та рівень озброєння, а також обрана останнім тактика контрпартизанської боротьби; по-третє, потенційні можливості створення партизанських формувань; по-четверте, суспільне середовище, в якій відбувається партизанська боротьба.

Розглядаючи партизанську війну в умовах внутрішнього збройного конфлікту, не можна оставити поза увагою, загрозу, яку несе партизанська боротьба для територіальної цілісності держави. Історія свідчить про зростання сепаратизму в регіонах країни, що охоплена бойовими діями. Крім того, в окреслених умовах можлива іноземна інтервенція, що може бути не зацікавлена існування країни в старих межах або має свої інтереси стосовно певних територій. Приклад, громадянська війна в Росії, коли іноземна інтервенція сприяла розвитку сепаратизму в окремих регіонах колишньої Російської імперії з метою використання останнього у власних інтересах.

Особливості застосування партизанської війни під час внутрішньої залежить від багатьох факторів: в якій країні відбувається військові дії; причини, що призвели до громадянської війни; специфіка фізико-географічних умов країни; політичного, економічного та соціального рівня інфраструктури держави; теоретичної, практичної та ідеологічної підготовки населення до бойових дій.

Аналіз партизанських дій у містах під час Громадянської війни в Китаї (1946-1949 рр.) показує, що проблеми теорії та практики партизанської війни займали поважне місце в царині мистецтва війни та спеціальної діяльності Комуністичної партії Китаю (КПК, створеної 1921 р.). Чітко простежується оригінальна тактика штурму партизанськими колонами міст, для чого формувалися спеціальні загони, посилені артилерією, мінометами, вогнеметами і кулеметами. Коли під тиском штурмового загону противник залишав місто, то потрапляв у засідки основних сил колони, які у польовому середовищі знищували його. Партизанські сил набували досвіду захоплення міст Чжу Де (командувач Народно-визвольної армії) виокремив такі складові військового успіху: уміння завдяки маневру створити 4-кратну перевагу в силах, належне матеріальне забезпечення, політична мобілізація повстанців і ополченців, вдале застосування тактичних прийомів у поєднанні з з відвагою і кмітливістю партизанів у виличних боях [2, с. 48]. Партійний і військовий діяч КПК Пен Дуехуай говорив «Маючи більшу в порівнянні з противником мобільність і тісний зв'язок з народними масами партизани мають ще й перевагу кращої розвідки, і це має бути максимально використано. Ідеально, щоб кожен селянин міг бути партизанським розвідником, щоб противник не зміг зробити ані кроку, про який не довідався б партизан» [2, с. 49].

Для партизанських дій в африканських країнах 1950-1970-х рр. (Анголі, Гвінеї-Бісау, Камеруні, Конго, Мозамбіку, Намібії, Нігерії) було притаманне їх ведення на периферії колоніальних територій, у джунглях, лісостепах, пустельних місцевостях. Що обумовлювалося перевагою сільського населення, відсутністю необхідного рівня військово-організаційної роботи з боку керівних осередків антиколоніального руху, сильними військово-поліцейськими позиціями європейців у містах, опорою багатьох африканських рухів на племінну (трайбалістьку) базу.

Прикладом сучасної партизанської боротьби у містах африканських держав стало Сомалі під час громадянської війни 1992 – 1993 рр. Незаконні збройні формування вдавалися до міської партизанської боротьби, влаштовували вибухи мін, діяли снайпери. Формування під час боою з миротворчими силами прикривалися мирними мешканцями. Сотні з них гинули і отримували поранення від вогню військ ООН. У відповідь натовп лінчував випадкових європейців і екіпаж збитого американського гелікоптера «Блехкок». Війська ООН залишили

8 березня 1993 р. Сомалі, незважаючи на застосування навичок вуличного бою, екстреної евакуації, захвату «язиків», снайперської стрільби перемогти партизанські загони не вдалося регулярним військам.

Останнє свідчить, про те, що при застосуванні партизанської війни в умовах внутрішнього збройного конфлікту немає фронту як рубіжу протиборства, але має місце повсюдна боротьба, вогнища якої раптово виникають та загасають на великих просторах, одночасно втягуючи до військових дій усіх прямих учасників конфлікту. Відсутні постійні операційні напрями та сталі вектори докладання зусиль, але є множинні удари по всіх напрямках і завжди в бік супротивника та його об'єктів. Відсутній тил як зона певної безпеки за спиною власних військ, але є операційна зона за спиною супротивника, зона підвищеної загрози.

Аналіз прикладів, які наводить історія, доводить, що партизанська війна проходить в стратегічному плані повний цикл, який складається з 4 фаз, кожній з яких властиві певні риси:

1. Підготовка. Під час цього етапі відбувається закладання основ майбутнього партизанського руху, збір засобів ведення бойових дій (коштів, зброї, продовольства), створення інфраструктури, збільшується загальна кількість партизан. Аналіз більшості громадянських війн засвідчує, що не завжди формування бази партизанського руху відбувається заздалегідь, інколи цей процес починається під тиском обставин, що склалися в державі, окремому регіоні. Так, червоне партизанство під час громадянської війни в Росії здебільшого народжувалося спонтанно, і тільки пізніше втягувалося в русло керівництва партії більшовиків. Але в окремих випадках формувалося під керівництвом революційних комітетів, інших політичних організацій та командуванням Червоної армії. Наприклад, на основі директиви головного командування московським сектором була розроблена «Інструкція з організації дрібних місцевих партизанських загонів». Ця інструкція наказувала революційним комітетам організовувати дрібні партизанські загони по 5-10 чол. «рухливі, такі, що легко ховаються і мають основним завданням безперервно, наполегливо завдавати шкоди ворогові, постійно турбувати його, особливо вночі, стомлювати і створювати навколо нього атмосферу невловимої небезпеки, що загрожує звідусіль» [4, с. 472].

2. Оборона. На даному етапі партизани ховаються від супротивника, але це не пасивна оборона на обмеженій території. Така оборона насправді проявляється у вигляді наступальні операції обмеженого масштабу, що пов'язане з тим, що партизани на цьому етапі здатні тільки на такі дії. Дана фаза характеризується накопиченням досвіду боротьби, застосуванням індивідуалістичних, засадно-терористичних форм боротьби. Партизани створюють опорні бази, освоюють райони ведення військових дій, налагоджують канали постачання, ведуться розвідувальні дії, приєднуються нові бійці, ведеться пропаганда свого руху. В цій фазі, на думку Е. Че Гевари, партизани постійно знаходяться у русі, застосовують заходи пересторогі, партизанський рух в цей час є досить вразливим [3, с. 172].

Якщо партизанський рух на цьому етапі не був знищений, то наступає момент, коли первинний район для партизанських загонів становиться затісним. Частина партизанських сил направляється для освоєння нового району. Така експансія продовжується у наростаючому масштабі.

Характерно, що на даному етапі починають проявлятися риси регулярності, з'являються особливі ударні загони, які здатні вирішувати широке коло бойових завдань.

3. Рівновага – оперативні можливості партизан і супротивника виявляються приблизно рівними. Для даної фази характерно організація повстанцями неперервних бойових дій, політизація війни. Кожен партизанський загін стає лише частиною більш ширшої воєнно-політичної кампанії. Діяльність загону повністю покриває певну територію, з ростом чисельності збільшується територія впливу.

Партизанські сили все більш трансформуються з чисто воєнної організації у воєнно-політичну. Крім того, все більшого значення набуває «боротьба за серця та уми» місцевого населення, тому частина операцій проводиться з міркувань політичної доцільності.

Такий етап називається «фазою рівноваги», оскільки активний розвиток опорних баз, розширення партизанських зон та масштабні операції наближають момент, коли для урядової армії боротьба з партизанським рухом становиться основним завданням.

За думкою Шкірко О., Золотарьова В. саме ця фаза партизанської війни є справжньою школою партизанського воєнного мистецтва, головні уроки якого надає супротивник, що дотримується протилежних поглядів. Постійна індивідуальна та колективна імпровізація, справжній демократизм при прийнятті рішень та визначенні способів їх виконання підносять партизанську війну до ступеня істинного мистецтва [8, с. 28].

4. Наступ. Остання фаза характеризується маневреними діями протиборчих сторін на більшій частині територій. Партизанські загони на кожен удар супротивника відповідають ударом, проводять все більш масштабні та результативні операції з метою встановлення

стабільного контролю над великими територіями. Як правило, такі дії завершуються блокуванням ворожих гарнізонів та польових угруповань у великих містах та населених пунктах.

Партизани все активніше використовують маневрування, великі партизанські колони атакують опорні пункти супротивника, відбувається перехід до мобільної війни, яка припускає перекидання на великі відстані значної кількості живої сили і відносно потужних озброєнь. Але оскільки супротивник зберігає можливість ефективно чинити опір і здатний контратакувати, ця маневрена війна не може ще повністю замінити війну партизанську. Вона залишається усього лише однією з форм бойових операцій партизанських загонів. Проте сили партизан збільшуються і врешті-решт відбувається формування народної армії. Але навіть і на цьому етапі партизанські загони продовжують вести боротьбу принципово партизанськими методами, діючи перед фронтом основних сил супротивника, знищуючи засоби комунікації, влаштовуючи акції саботажу, і таким чином дезорганізуючи оборону супротивника.

Головний принцип партизанської тактики під час громадянської війни, коли сили повстанської сторони малочисельні порівняно з протиборчою стороною, полягає в тому, щоб нанести максимальну шкоду урядовим військам з мінімальними втратами зі свого боку. Як підкреслив Мао Цзедун під час громадянської війни в Китаї: «Ворог наступає – ми відступаємо, ворог зупинився – ми турбуємо, ворог втомився – ми б'ємо, ворог відступає – ми переслідуємо» [2, с. 51].

Основними способами ведення партизанської війни виступають:

1. Диверсії – спосіб завдання поразки супротивнику без безпосереднього вогневого контакту. На відміні від воєнного партизанства повстанське під час громадянської війни ставить за мету не принцип «спаленої землі», знищення воєнних та гномічних основ існування правлячого режиму.

2. Засідка – спосіб ведення бойових дій з метою скритного підходу до ворожих комунікацій, зайнятті позицій і очікуванні супротивника з наступним раптовою атакою останнього з метою знищення або захвата полонених зброї та майна.

3. Наліт – раптова атака партизан на воєнні та економічні об'єкти супротивника з метою захоплення постачання, звільнення полонених і заручників, ліквідація постів і дрібних гарнізонів протиборчої сторони тощо. Нальоти відграють головну роль в системі озброєння та забезпечення партизан, особливо коли їх кількість постійно зростає.

4. Рейди – швидкісне переміщення партизанських загонів в тилу супротивника, під час якого партизани ведуть бойові дії. Під час рейдів застосовується тактика ведення в оману супротивника стосовно дійсного маршруту і кінцевого результату рейду. Так, під час громадянської війни в США війська північних під командуванням генерала Уїльяма Шермана, що здійснювали «марш до моря», складалися з чотирьох колон, оточених великою кількістю розвідувальних груп і загонів фуражирів, що створювали своєрідну «димову завісу » навколо основних сил загонів [1, с. 67].

5. Робота з населенням. Успіх будь-якого повстанського партизанського руху залежить від взаємодії з населенням. Люди, що підтримують борців в правлячим режимом, стають головною опорною базою партизанського руху. Крім того, народ – це розвідувальна інформація, провідники, гроші, продовольство, одяг, укриття та лікування поранених, а також головний резерв партизанської армії. Без підтримки народу повстанці приречені на поразку. Крім того, на території, що знаходиться під контролем супротивника партизанське підпілля виконує функцію паралельної влади, враховуючи що захоплення влади починається зі створення двовладдя.

Всі способи тактики ведення партизанської війни мають за ціль шляхом виснаження та дезорганізації, втягування у дрібні сутички, підриву матеріальних основ зменшити боєздатність супротивника, примусити протиборчу сторону покинути територію.

З огляду на вище сказане, партизанська війна під час внутрішнього збройного конфлікту, яким є громадянська війна, виступає засобом завоювання політичної влади, який виникає з революційних передумов, і, проходячи послідовно фази розвитку, сприяє руйнуванню державної конструкції правлячого режиму і формує елементи нового державного апарату управління.

Бібліографічні посилання:

1. Белов А. Искусство партизанской войны / А. К. Белов. – М : Гранд , 2003. – 303 с.

2. Биструхін Г. Війна у кам'яних джунглях : Міська партизанська війна як феномен збройної боротьби та спеціальної діяльності (1945 – 2005) / Г. С. Биструхін, Д. В. Вєдєнєєв. – К. : Генеза, 2006. – 509 с.

3. Гевара Э. Партизанская война / Че Гевара ; [пер. с англ. А. В. Савинова]. – Москва : АСТ , 2010. – 210 с.

4. Грозное оружие: малая война, партизанство и другие виды ассиметрического воевания в свете наследия руских мыслителей / сост. : А. Е. савинкин, И. В. Домнин. // Российский военный сборник. – Вып. 22. – М. : Военный ун-т : Русский путь, 2007. – 753 с.

5. Давыдов Д. Военные записки / Денис Васильевич Давыдов. – М. : Воениздат , 1982. – 359 с.
6. Дробов М. Малая война, партизанство, диверсии / М. А. Дробов. – М. : Альманах, вымпел, 1998. – 514 с.
7. Ленин В. Современное положение России и тактика рабочей партии / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений, 5-е изд. – Т. 12. – М. : Погресс, 1981. – С. 150 – 182.
8. Шкирко А., Золотарев В. Армия и внутренние войска в противоповстанческой и противопартизаснкой борьбе. Мировой опыт и современность / А. А. Шкирко, В. А. Золотарев. – М. : Главное командование внутренних войск МВД России, 1997. – 197 с.

Вовк С. А. Партизанская война как форма гражданской войны
Гражданская война отличается специфическими формами ведения боевых действий. В условиях внутренней войны партизанская борьба выступает методом завоевания политической власти. Цель данной статьи состоит в том, чтобы выделить закономерности партизанской войны как формы гражданской войны.
Ключевые слова: гражданская война, партизанская война как форма гражданской войны.

Vovk S. Guerilla war as form of civil war.
The past century has given countless examples of application of guerrilla war. Particularly noteworthy are the use cases during the last civil war. In such cases, the guerrilla struggle advocated by the goal – the conquest of political power.
The urgency of this problem is determined by the fact that in specific military operations that characterize the civil war, when no distinction between peace and war, front and rear, between permitted and prohibited state and regular army lose the monopoly on violence begin to apply militias, that have arisen during the internal war. War ceases to be a passive instrument of state policy, exempt from age restrictions. Under these conditions, the guerrilla war, which the interstate war was only a subsidiary means been singled out, freed from state control, acquires qualities characteristic of the civil war, becomes a formidable weapon in an independent and dominant species are not noble (and sometimes dirty, bloody) fight.
The purpose of this paper is to highlight laws of guerrilla war as a form of civil war.
In a civil war in the arena goes insurgent partyzanstvo, formed spontaneously on the initiative of the people and not acting in the interests of regular, the government army, and against it, thus entering the fray with existing state machine. The partisans begin creating structures of the future of the state apparatus, whose task management system implementation in the field.
The main principle of guerrilla tactics during the civil War, when the forces of the rebel side had numerous compared with the opposing party is to inflict maximum damage to the government troops with minimal losses on their part. All methods of guerrilla warfare tactics with a goal by exhaustion and disorganization, involvement in minor skirmishes, undermining the material foundations reduce combat capability enemy force opposing sides go.
Guerrilla war during the internal armed conflict, which is a civil war, a means of winning political power that arises from revolutionary conditions and passing successively phase of development, contributing to the destruction of the state structures of the ruling regime.
Keywords: civil war, guerilla war as form of civil war.

Надійшла до редколегії 19.02.2013 р.

УДК 32:342.71

Х. О. Голинська
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВИТОКИ СУЧАСНИХ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ГРОМАДЯНСТВА: ГРОМАДЯНСТВО У СТАРОДАВНІХ АФІНАХ

Розкрито сутність давньогрецької концепції громадянства та представлено короткий огляд історії її становлення у Стародавніх Афінах. Окреслено специфіку обов'язків громадян як основи громадянства в афінському полісі.
Ключові слова: громадянство, поліс, Стародавні Афіни, обов'язок.

Демократизація та консолідація демократії у державах Східної Європи та Африки (в тому числі події нещодавньої «арабської весни»), розвиток інформаційно-комунікативних технологій і пов'язані з цим модифікації ринку праці, подальша інтеграція європейських країн у Європейський Союз, зростання популярності національно-орієнтованих партій у Західній Європі, дебати щодо ефективності традиційних систем соціального захисту в умовах економічної кризи – усі ці тенденції сучасних політичних процесів викликали нову хвилю наукових досліджень проблематики громадянства як відчуття належності. Вчені-політологи сьогодні знову активно обговорюють ліберальну та комунітаристську концепції громадянства, належність до релігійної, етнічної, соціальної чи інших спільнот як таку, що руйнує або підсилює відчуття належності до держави (політичної нації) тощо.

Натомість, в Україні проблематика громадянства в його політологічному розумінні не одержала належної уваги. Перед нашою державою рано чи пізно постануть схожі виклики, на які доведеться шукати відповіді. А для цього у політологічний дискурс необхідно впровадити поняття «громадянство» та активно аналізувати різноманітні його аспекти та проблеми. І першим кроком у цьому напрямі має стати вивчення історії та становлення громадянства, починаючи ще з його витоків в епоху Античності. Тому метою даної статті є з'ясування сутності давньогрецької концепції громадянства як відчуття належності.

У західноєвропейських та американських політологічних дослідженнях проблематика громадянства значно більш поширена, аніж у вітчизняній політології. Наукові розвідки сьогодні більшою мірою спрямовані на висвітлення сучасних проблем та пошук шляхів їх вирішення. Однак є і ціла низка публікацій, присвячених розгляду давньогрецької концепції громадянства. Серед них варто згадати Е. Ісіна, С. Лейп, П. Ліддела, Ф. Пейроу, І. Радулович, Г. Шафіра та ін.

Розглядаючи громадянство у Давній Греції, можна починати ще із часів Гомера, коли існував певний протодержавний устрій та здійснювалися спроби колективного прийняття рішень усіма мешканцями міст, які для цього збиралися на головному майдані – агорі. Проте, власне про громадянство як сформований феномен варто вести мову лише в контексті давньогрецьких полісів. Тут формування громадянства як відчуття належності до полісу стало підґрунтям для звільнення людини від племінних зобов'язань і перетворення розрізнених груп кровних родичів у спільноту рівних громадян.

В його основі – бачення людини як істоти, сформованої природою для політичного життя. Така людина здатна звільнитися від матеріальних бажань і потреб та перейти у сферу свободи, володарювання над власною долею. Громадянство тут – не просто засіб звільнення, це – можливість жити вільно [12, с. 3].

Трьома найважливішими віхами у становленні давньоафінського громадянства були реформи Солона, Клісфена та Перікла. Солон (640-559 р. до н. е.) – афінський політичний діяч та законодавець. Саме від нього бере свій початок історія афінського громадянства. У праці «Афінська політія» Аристотель розповідає, як внаслідок боротьби між аристократією та демосом були прийнято низку компромісних рішень, втілених у життя Солоном у його відомих реформах [4]. Солон скасував так зване боргове рабство, заборонивши позбавляти свободи за невиплату позик. Цим він зміцнив становище малих та середніх власників, які і стали основою для подальшої демократизації суспільства.

Єдиним джерелом влади, згідно з законами Солона, визнавався народ. Усі дорослі громадяни мали право на участь у прийнятті політичних рішень через відвідування народних зборів. Крім того, кожен громадянин міг засідати у суді присяжних. Для займання інших політичних посад потрібно було належати до однієї із трьох вищих категорій громадян. Загалом, цих категорій було виокремлено чотири. Основним критерієм належності до однієї з них стало володіння певною кількістю власності та отримання визначеного розміру прибутку. Кожна із цих груп мала чітко окреслені права та обов'язки. Тобто, Солон фактично сформував у Давніх Афінах учасницьку аристократію, хоч і розширив межі громадянства для більшої кількості людей, насамперед скасувавши майнове рабство [12, с. 4].

Солон був першим, хто зумів розпочати процес формування спільнот на підставі відчуття належності до територіального політичного утворення на противагу соціальному – роду, що базувався на кровній спорідненості. Важливість та силу останнього продемонстрував Гомер у своїх класичних працях «Іліада» та «Одіссея». Об'єднання кількох родів називали фратрією і саме фратрії тримали у своїх руках усю судову владу, а також через них отримувалися спадки. Ці традиції руйнувалися не одне десятиліття і розпочав цей процес саме Солон [10, с. 27].

Клісфен – афінський архонт, законодавець кінця VI ст. до н. е. Його вважають наступником Солона у подальшій демократизації афінського суспільства. Клісфен, насамперед, реорганізував адміністративно-територіальний устрій Афін, поділивши їх на три округи, що складалися з тритій. Три тритії (по одній з кожного округу) формували філу, яка, своєю чергою, поділялась на деми. Дем став основою суспільно-політичного життя полісу, оскільки громадянин від народження ставав його членом та саме через дем реалізовував свої громадянські права [2, с. 165]. У демах формувалися та зберігалися списки громадян, тут проходили вибори на деякі посади тощо. Це стало дуже важливим кроком уперед для становлення афінської демократії, оскільки підставою для громадянства стала належність до дему, а не до певного роду.

Перікл – стратег, афінський законодавець V ст. до н. е. Час його правління в багатьох джерелах називають «золотим віком», оскільки саме тоді відбувся розквіт афінської демократії. Перікл відомий, перш за все, введенням оплати за державну службу на різних посадах. Це дозволило приймати активну участь у політичному житті бідним верствам населення, ще більше демократизувавши афінський устрій [2, с. 197]. Перед отриманням громадянства (в тому числі за віком) чи політичної посади, кандидати проходили ретельну попередню перевірку – процедуру «докімації». Вона здійснювалась у формі спеціального засідання, на якому відбувалась розмова з кандидатом у присутності інших громадян [7, с. 117]. Його запитували про батька, матір, їх батьків, а також їх належність до демів. З'ясовували, також, де поховані предки даного кандидата, його ставлення до батьків, сплату податків та виконання військової повинності. Якщо кандидат не проходив перевірку, він втрачав право на громадянство чи отримання відповідної посади. Жодних інших покарань передбачено не

було. У разі успішного її проходження ім'я громадянина вносилось до спеціальних списків громадян [6, с. 192].

Разом з тим, політичне та економічне процвітання Стародавніх Афін, зумовлене, серед іншого, і реформами Перікла, призвело до збільшення кількості бажаючих проживати саме у цьому полісі та отримати афінське громадянство. Як наслідок, статус громадянства було обмежено лише до тих дорослих чоловіків, у кого обоє батьків були громадянами. На цьому аспекті варто зупинитися детальніше. Поширеною є думка про те, що жінки в Стародавніх Афінах не могли бути громадянками та брати участь у політичному житті. Це твердження є вірним лише частково. Якщо жінка була народжена у сім'ї громадян, її називали «aste» (від «astu» – поселення), вказуючи на членство у територіальній спільноті. На противагу цьому, чоловіків-громадян називали «polites» – той, хто бере участь у політичному житті міста-держави [11, с. 245].

Відтак, жінки вважалися частиною полісу, їх статус «aste» був підставою для набуття громадянства їх дітьми (у разі, якщо чоловік також був громадянином), але вони не обиралися на посади та не брали участі у загальних зборах з правом голосу. Вважалось, що афінські жінки не можуть приймати відповідальні політичні рішення, оскільки їхнє відчуття належності до полісу затьмарювалось власними інтересами та належністю до сім'ї. Це дуже чітко продемонстровано у давньогрецькій трагедії Софокла під назвою «Антигона» [3]. У ній розповідається про жінку, два брати якої загинули під час битви. Один з них був зрадником та виступав на боці ворогів. Другий загинув як герой, захищаючи власний поліс. Незважаючи на заборону правителя Фів, Антигона поховала обох братів однаково, відповідно до звичаїв, наголошуючи, що для неї вони насамперед рідні брати. Тобто, Софокл показував, що для жінок первинним завжди буде відчуття належності до власної сім'ї, до ойкосу (домашнього господарства) і вони ніколи не будуть спроможними відкинути приватні інтереси при прийнятті політичних рішень.

Тобто, у Стародавній Греції дуже чітким був розподіл між приватним та публічним. Прагнення приділяти належну увагу приватному життю не засуджувалось, навпаки, у відомій «Похоронній промові» Перікл наголошує, що перемоги афінян у війнах були можливими передусім тому, що вони боролися не просто за свій поліс, а за власну родину, майно, за свій добробут і свободу брати участь у прийнятті рішень, які впливають на їх життя [8, с. 242-243].

Водночас, у той час вважалось недоцільним привносити свої приватні інтереси у політичне життя. Приходячи на центральний майдан для участі у загальних зборах, афінянин мав керуватися суто інтересами полісу, а не власними прагненнями чи уподобаннями. Той, хто цього зробити не міг, сприймався як негідний громадянин. Громадянин мав бути власником ойкосу (маєтку), щоб брати участь у політичних відносинах, але водночас мав «забути» про свої приватні інтереси, як тільки він вступав у ці відносини [9, с. 6].

До громадян не відносилися також раби, діти та іноземці, які поселялися в Афінах – метеки. Останні, до того ж, мали цілу низку обов'язків, зокрема, служба в армії, сплата податків, в тому числі і плата за проживання в полісі. Раби могли бути звільнені їх господарями або викупити власну свободу, але це не давало їм права на громадянство – вони ставали метеками. Тобто, грецький підхід до громадянства розширив межі свободи, але лише для частини людства – вільних чоловіків – позбавивши цього жінок та рабів.

Ще однією цікавою рисою давньогрецького ідеалу громадянства є його орієнтація на обов'язки. Сьогодні розглядаючи громадянство, ми передусім зважаємо на те, які права воно дає. Так, у більшості випадків лише громадяни певної держави можуть обирати владу різних рівнів та самі обиратися на політичні посади. Часто набуття громадянства надає і цілу низку соціальних прав, що найбільш помітно у так званих державах загального добробуту. На противагу цьому, для давніх греків громадянство артикулювалось через поняття обов'язку. Навіть участь у політичному житті була, скоріше, обов'язком, аніж правом.

Взаємозв'язок громадянства та обов'язків можна чітко простежити у праці Аристотеля «Політика». Філософ стверджує, що громадянин – це той, хто управляє і ким управляють, «а хто в силу своєї природи, не внаслідок певних обставин, живе поза державою – той в розумовому відношенні надлюдина або нелюд» [1, с. 17]. Людина народжена як політична істота, а тому участь у прийнятті важливих для її полісу рішень є її обов'язком. Більш того, сутність громадянства полягає у правах, які дають громадянам можливість виконувати їх обов'язки. На відміну від більш традиційного для сучасного світу ліберального трактування громадянства, згідно з яким права людини є первинними і держава покликана захищати їх, для давніх греків колективне, тобто поліс, було первинним і права індивіда не належали йому від народження, а надавалися полісом.

До громадян висувалася ціла низка вимог. Від них очікувалась певна поведінка в сім'ї (повага до батьків та старших, народження спадкоємців), у суспільстві (добре ставлення до людей) і політиці. Усі ці обов'язки описує у своїй праці «Громадянський обов'язок та

особиста свобода в Стародавніх Афінах» Пітер Ліддел. Він зазначає, що для афінян свобода була нерозривно пов'язаною з фінансовими, політичними та військовими зобов'язаннями. Обов'язки громадян були необхідними для гарантування свободи як полісу в цілому, так і кожного окремого його мешканця. Виходячи з цього, на права та привілеї заслуговували лише ті громадяни, з погляду давніх греків, які виконували усі свої громадянські обов'язки [7, с. 18].

П. Ліддел виокремлює кілька груп таких обов'язків. Перша з них – так звані побутові обов'язки. Оскільки вважалось, що права та обов'язки громадянина є похідними від полісу та отримуються завдяки членству у ньому, міра втручання у особисте життя була доволі високою. Зокрема, громадянин був зобов'язаний турбуватися про своїх дітей та любити своїх близьких. Вважалось, що поганий батько та людина, якій байдуже до рідних, не виявлятиме турботи і про поліс, не викликає довіри, не зможе забезпечити спокійне і безпечне життя [7, с. 214]. Важливим було ставлення до власних батьків (у разі вияву протилежної поведінки громадянина могли навіть покарати), їх належне поховання. Чоловіки, також, були зобов'язані перебувати у шлюбі та мати спадкоємців – майбутніх мешканців полісу. Із прийняттям законів Перікла про те, що громадянином вважався лише той, хто був народжений у шлюбі двох «astoi», цей обов'язок був покладений і на афінянок.

Головним політичним обов'язком була участь у роботі демократичних інституцій Стародавніх Афін. Це передбачало відвідування та виступи на загальних зборах, а також активну діяльність на займаних виборних посадах [7, с. 229]. Хоча у джерелах відсутні свідчення про будь-які фінансові чи інші санкції у разі неучасті (навпаки, у певні періоди афінської історії за це навіть отримували невелику платню), така поведінка вважалась негідною та викликала громадський осуд. Засуджувалось і небажання брати на себе відповідальність, пов'язану з тією чи іншою політичною посадою.

Нерозривно пов'язаними з політичними обов'язками були і обов'язки в сфері судової влади. Афіняни не вважали доцільним розмежовувати судові та законодавчі чи виконавчі функції влади, а тому громадянство включало і зобов'язання брати участь у судових засіданнях у якості обвинувача, захисника чи присяжного засідателя [7, с. 256]. Присяжні засідателі обиралися за допомогою жеребу із наперед сформованої групи добровольців. Оскільки ця робота добре оплачувалась, бажаючих було чимало. Ті, хто був обраний за жеребом на певну судову справу, уже не мали права відмовитися від неї. Натомість, обвинувачами доволі часто ставали ті, хто мав певні особисті образи на підсудних (наприклад, політичні суперники). Проте, незважаючи на це вважалось, що ця діяльність здійснюється на благо міста-держави, а тому є благородною [7, с. 257].

Серед фінансових обов'язків громадян була сплата податків – на товари, що прибували у порт, чи відбували з нього, на нерухомість, на купівлю землі тощо. Також необхідно було віддати частину врожаю на принесення жертв богам. Від багатих афінян очікувалась сплата благодійних внесків – так званих літургій (від грецького «leitourgia» – спільна робота, служіння) – на користь полісу, які використовувалися на військові чи інші потреби громади. Серед невійськових заходів, на які використовувалися кошти з літургій, були фестивалі та процесії, спортивне та музичне навчання, банкети для мешканців поліса тощо [7, с. 264].

Найважливішими були літургії, пов'язані з організацією фестивалів – «хорегії». Центральною дійовою особою фестивалів, зазвичай, був хор, який представляв театральні вистави, пісенні та танцювальні виступи тощо. Хорег (громадянин, призначений на виконання цієї повинності) ніс відповідальність за набір хору та забезпечення його учасників усім необхідним під час підготовки та проведення свята – їх утриманням, костюмами, навчанням тощо. При цьому, якщо хорег виявляв, що у полісі є багатший громадянин, який не має цієї повинності, він міг подати в суд з вимогою передати останньому цей обов'язок, а у разі його відмови – провести обмін власністю [7, с. 264-265].

Наявність літургій дозволяла максимально уникати прямого оподаткування громадян, яке сприймалось у ті часи як таке, що суперечить ідеї громадянської свободи, наданої полісом. Проте, у випадку надзвичайних ситуацій (найчастіше під час війн) такий тимчасовий податок – «ейсфора» – все ж стягувався. Рішення про його необхідність приймалось на загальних зборах, які спочатку визначали і його розмір, а згодом було встановлено фіксовану суму. На відміну від літургій, сплата яких в одному році звільняла від цього у наступному, ейсфору потрібно було сплачувати щороку [7, с. 274].

Серед військових обов'язків варто виокремити таку форму літургії як трієрархія. Вона передбачала накладення на багатого громадянина повинності із облаштування та утримання військового корабля «трієра» та його екіпажу. Оскільки це потребувало великих витрат, трієрархів обирали із переліку громадян з максимальним дотриманням черговості та так, щоб одна особа не виконувала ці обов'язки частіше, аніж раз на три роки [7, с. 270-271]. Загалом, особливістю афінської армії було те, що кожен громадянин, який входив до неї,

володів власною зброєю. Обов'язок захищати свій поліс передбачав купівлю та утримання відповідного обмундирування. Уникнути його чи проявити боягузтво на полі бою не лише передбачало покарання, а й означало ганьбу для всієї родини. Натомість, діти загиблого у бою громадянина утримувалися полісом до досягнення дорослого віку [7, с. 288].

До обов'язків афінського громадянина входило і дотримання релігійних ритуалів. Зокрема, при докімації тих, хто вступав на ту чи іншу політичну посаду, перевіряли на наявність «hiera patroia» – сімейних гробниць. Вони були дуже важливими як з релігійної точки зору, так і з точки зору збереження ідентичності у полісі, а тому громадяни були зобов'язані утримувати їх у належному стані. Хоча у літературі відсутні свідчення про покарання за неучасть у релігійній діяльності, така активність очікувалась, оскільки спільне принесення пожертв, участь у процесіях тощо були значними подіями у житті поліса. Культи дозволяли артикулювати свою належність до міста-держави та підтримували дух солідарності громадян. Протягом певного періоду історії Афін дотримання релігійних ритуалів могло стати підставою для публічного визнання [7, с. 303].

Врешті, усі афінські громадяни були зобов'язані брати участь у формуванні запасів зерна та залишатися у місті під час криз. Хоча розвиток та процвітання Стародавніх Афін напряму залежали від подорожей їх громадян, які приносили сюди нові ідеї та досягнення, але у часи, наприклад, війни залишати межі поліса означало втратити громадянство. Крім того, вважалось, що громадяни, особливо багаті, повинні турбуватися про те, щоб усім мешканцям полісу вистарчало зерна та щоб була можливість придбати його за розумну ціну, особливо знову ж таки, у кризових ситуаціях.

Підсумовуючи, варто зазначити, що ключовим поняттям громадянства в Стародавніх Афінах є поняття «свобода». Свобода громадянина забезпечувалась завдяки належності до полісу. Однак давні греки заперечували свободу як можливість робити усе, що заманеться. Натомість, для них свобода, а отже і громадянство, були тісно пов'язана з обов'язками. Належність до тієї чи іншої верстви населення передбачала відповідні повинності. Безперечно, громадянство давало і певні права та привілеї (володіння землею, свобода слова тощо), але насамперед воно розглядалось в контексті обов'язків. Навіть те, що ми сьогодні розглядаємо як право – участь у прийнятті владних рішень – відносилось до зобов'язань. Виконання деяких з них забезпечувалися накладенням відповідних санкцій, проте переважна більшість виконувалися через страх громадського осуду.

Система обов'язків у Стародавніх Афінах стосувалась як публічної діяльності, так і приватного життя. Це означало, що місто-держава значною мірою втручалось у сімейні відносини, регулюючи народження дітей та поховання померлих. Ще більшою мірою це стосувалось політиків та публічних осіб. Під час докімації бралось до уваги їх ставлення до батьків, дітей та дружини тощо [7, с. 311]. Загалом, обов'язки громадян Стародавніх Афін відображали усі сфери життя полісу – народження майбутніх громадян, бюджет міста, утримання армії та флоту, функціонування політичної та судової систем, поховання мертвих. При цьому, коло громадян було обмеженим і не включало жінок, дітей, метеків та рабів.

Саме із давньогрецької та давньоримської концепцій громадянства поступово викристалізувалось і його сучасне розуміння. В афінському полісі розпочався процес руйнування системи родів та племен (в тому числі інституту кровної помсти, коли «судова влада» знаходилась у руках сімей постраждалих) і формування громадянства як належності до політичного територіального утворення. Давньогрецьку концепцію громадянства вважають першоосновою для усіх наступних теорій та концепцій, а тому вона заслуговує належної уваги і в сучасному українському політологічному дискурсі, особливо із врахуванням того, що сьогодні в нашій державі відбувається процес руйнування радянського і формування демократичного громадянства.

Бібліографічні посилання:

1. Арістотель. Політика / Арістотель. [пер. з давнього. О. Кислюк]. – К. : Основи, 2000. – 239 с.

2. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3 т.; [підручник] / В. О. Балух. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. – Том 1. Стародавня Греція. – 656 с.

3. Софокл. Антигона / Софокл [пер. Б. Тена] // Давньогрецька трагедія. – К. : Дніпро, 1981. – Том 37. Вершини світового письменства. – С. 119-166.

4. Aristotle. The Athenian Constitution; [Electronic resource] / Aristotle [transl. by F. Kenyon]. – Access mode: http:// www. constitution. org/ari/ athen_00. htm – Title from the screen.

5. Isin E. F. Who Is the New Citizen? Class, Territory, Identity / Engin Isin. – Urban Studies Programme Working Paper. – Toronto: York University, 1996. – Vol. 16. – 51 p.

6. Lape S. Race and Citizen Identity in the Classical Athenian Democracy / Susan Lape. – New York: Cambridge University Press, 2010. – 356 p.

7. Liddel P. Civic Obligation and Individual Liberty in Ancient Athens / Peter Liddel. – New York: Oxford University Press, 2007. – 450 p.

8. Pericles. Funeral Oration / Pericles // A Synoptic History of Classical Rhetoric / J. Murphy, R. Katula, M. Hoppmann,

F. Hill, D. Ochs. – London: Routledge, 2003. – P. 241-246.
9. Peyrou F. Citizenship and History: Historiographic Approaches to Citizenship / Florencia Peyrou // Citizenship in Historical Perspective / [edited by Stephen Ellis]. – Pisa: Editioni Plus – Pisa University Press, 2006. – P. 1-23.
10. Radulovic I. Citizenship in Ancient Greece – Athens and Sparta: Terms and Sources / Ifigenija Radulovic // Citizenship in Historical Perspective / [edited by Stephen Ellis]. – Pisa: Editioni Plus – Pisa University Press, 2006. – P. 25-33.
11. The Cambridge Companion to Ancient Greek Law / [edited by M. Gagarin and D. Cohen]. – New York: Cambridge University Press, 2005. – 496 p.
12. The Citizenship Debates: A Reader / [edited by Gershon Shafir]. – Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 1998. – 328 p.

Голинска К. О. Истоки современных политологических концепций гражданства: гражданство в Древних Афинах

Раскрыта сущность древнегреческой концепции гражданства и представлен краткий обзор истории ее становления в Древних Афинах. Определена специфика обязанностей граждан как основы гражданства в афинском полисе.

Ключевые слова: гражданство, полис, Древние Афины, обязанность.

Holynska Kh. The Origins of Contemporary Political Concepts of Citizenship: Citizenship in Ancient Athens.

The essence of Ancient Greek concept of citizenship and a brief overview of the history of its development in ancient Athens are presented. The reforms of Solon, Cleisthenes, and Pericles are highlighted as such that destroyed primordial loyalties on the basis of bloodlines and created a new form of belonging – to a territorial political entity, the city-state. Citizenship in a Greek polis became the prerequisite for individual liberty, yet for a rather limited group, excluding women, children, slaves, and metics.

It is emphasized that the citizenship for Ancient Athenians directly concerned the idea of duties as opposed to citizenship as a right or a privilege. Peculiarities of Greek conception of correlation of private and public life are discussed. Particular duties of Athenian citizens – domestic, political, judicial, financial, providing grain for the city, not leaving the city in a time of crisis, and religious – are described in details.

Domestic duties included respecting elders, taking good care of own family, and having legitimate children, eligible for becoming citizens in the future. Key duty in the sphere of politics was to take active part in democratic institutions of Ancient Athens. It involved both attendance of public assemblies and holding political office. Judicial duties were inseparable from political, and Athenian citizens were obliged to serve as jurors, prosecutors, or defense attorneys.

Since in Ancient Athens direct taxation was considered incompatible with the idea of civic liberty, Athenians instead bore certain financial duties. Some taxes, for instance, the import levy, were still paid but they were less significant than liturgies – special contributions from the wealthy citizens for concrete public causes. Liturgies were used for various festivals, sport events, public feasts etc. Military liturgy, called trierarchy, was used to maintain Athenian fleet – rich Athenians were expected to equip ships and finance their upkeep for a certain period of time. Religious duties included having hiera patria – tombs of the family – and preserving them in proper conditions. Finally, wealthy Athenians had to feed the city when needed and all citizens were expected to remain in the polis in case of crisis.

Greek concept of citizenship is often criticized for being exclusive and focused on duties as opposed to rights. Yet, the Greeks were the first to introduce the idea of belonging to a territorial unit versus blood and kinship identity. Therefore Ancient Athenian citizenship can be considered a first major step forward towards citizenship as we know it today.

Keywords: citizenship, polis, Ancient Athens, duty.

Надійшла до редколегії 27.02.2013 р.

УДК 321.015

В. С. Голубчук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

Аналізуються механізми соціальної політики в європейських країнах, шляхи реформування системи державного фінансування з метою підвищення ефективності їхнього використання та скорочення державних витрат. Досліджено сутність європейської соціальної моделі, основні характеристики, передумови виникнення, етапи формування, досвід впровадження в ЄС та перспективи розвитку. Окреслено сім соціальних чинників, що вказують на корисність застосування принципів європейської соціальної моделі в Україні.

Ключові слова: європейська соціальна модель, соціальна політика, соціальний захист, соціальний розвиток, соціальна сфера, еволюція соціальної політики.

У статті порушуються важливі питання генези, чинників становлення та умов функціонування Європейської моделі соціальної політики та національних соціально-економічних систем, які посідають особливе місце в сучасній науці. Вони можуть слугувати методологічним орієнтиром для конструювання соціальної політики в Україні, пошуку й реалізації державою збалансованої моделі соціальної трансформації. Розкрито передумови, внутрішні та зовнішні чинники соціальної політики в країнах ЄС, розглянуто правові та політичні механізми її вирішення, проаналізовано можливості застосування принципів європейської соціальної моделі в Україні. Метою статті є визначення позитивних і негативних особливостей європейського досвіду соціальної політики для України.

Дослідниками визначено два підходи розуміння моделі соціальної політики. У

широкому розумінні як соціальний інститут з метою відтворення соціальної структури для самозбереження (Б. Джонсон, Ф. Дей, У. Лоренц) У вузькому – як практична діяльність уряду та інших структур, регулювання взаємовідносин, розподіл ресурсів, підвищення добробуту і задоволення потреб (Т. Ганслі, Д. Єрмоленко, В. Жмир, О. Іванова, С. Тетерський). Класифікації моделей соціальної політики Р. Тітмуса, Г. Еспінг-Андерсена, Р. Мішри, Ф. Уїльямса, У. Лоренца ґрунтуються переважно на врахуванні ідеологічних та ціннісних засад, властивих системам соціального захисту.

В умовах глобалізації зростає роль і значення ефективної соціальної політики як однієї з основних гарантій прогресивного розвитку держави. Українське суспільство для успішного розвитку має потребу в моделі, яку обирає для себе згідно зі своїми запитами, традиціями, цінностями і нормами. Модель і механізм її реалізації створюються для вирішення існуючих і виникаючих проблем, виходячи з ситуації і відповідаючи перспективним цілям. За допомогою чітко сформульованої моделі за принципами можливий планомірний вихід із кризи.

Модель соціальної політики є умовною характеристикою, схемою функціонування елементів, в основі якої є цінності, цілі, завдання, інструменти, форми реалізації, взаємозв'язок з економічними, політичними чинниками. Модель пов'язують з певною ідеологією, складовими якої є: образ дійсності, ієрархії цінностей, методології діяльності [1, с. 48].

Модель – це соціальний ідеал майбутнього в трактуванні ЄС, зразок, до якого варто прагнути, спираючись на соціальну ідею, що втілила в собі традиційні цінності європейської цивілізації, сукупність кінцевих цілей соціального розвитку. Соціальна модель – це не застиглий назавжди образ, а категорія, побудована на ідеях соціальної справедливості і забезпеченні основних прав людини. Вона вдосконалюється і доповнюється відповідно до змін, що відбуваються в суспільстві. Це фіксується у документах ЄС.

Передумови до створення ЄСМ виникли внаслідок завоювань лівих сил і масових організацій працівників, а також превентивної політики підприємців і держав-членів Європейського Союзу. Перевагою при виробленні загальної соціальної політики є наявність національних традицій та існування в багатьох державах-членах працюючих систем соціального захисту. Історичні і культурні традиції європейських держав уможливили розробку на основі консенсусу Європейської соціальної моделі, в основу якої був покладений принцип сполучення економічної ефективності і соціальної солідарності, а також врахування викликів часу. З цією метою в Європі створюється Європейська соціальна модель (ЄСМ). Метою єдиної соціальної політики Європейського Союзу є не лише поліпшення добробуту населення кожної країни з держав-членів, але і подальший стійкий економічний і соціальний розвиток ЄС. Модель на думку більшості європейців, є кращою у світі, навіть у порівнянні з успішною американською моделлю. Її характерною рисою є так званий «соціальний стрижень» Європи, особливе ставлення щодо людини, захисту політичних, демократичних і соціальних прав.

Поступальний розвиток інтеграційного процесу сприяв удосконаленню ЄСМ, реформуванню її за вимогами часу. Послідовність такого курсу сприяла позитивних результатів. Більшість населення одержало можливість скористатися соціальними досягненнями, передбаченими ЄСМ. Дві третини громадян Співтовариства зараховують себе до середнього класу. Соціальні групи і категорії населення, яке має доходи що не відповідають установленим Європейським Союзом стандартам, користуються соціальною підтримкою, одержуючи субсидії й пільги від держави. Європейська соціальна модель заснована на сприйнятих усіма державами-членами ЄС цінностях: нерозривний зв'язок між економічним розвитком і соціальним прогресом; високий рівень соціального забезпечення, що має універсальний характер; розвинуте трудове законодавство, що захищає найманого робітника; рівність шансів і боротьба з дискримінацією; ключова роль держави у вирішенні соціальних проблем і як арбітра у відносинах між соціальними партнерами; наявність галузі соціальної інфраструктури; боротьба за зайнятість і викорінення бідності і соціального відчуження в суспільстві; гідна оплата праці; діалог соціальних партнерів; соціальна справедливість і солідарність у суспільстві. Разом з тим, цінності соціально-суспільного характеру покладені в основу внутрішньої політики не лише західноєвропейських, але і ряду інших держав.

Термін «Європейська соціальна модель» визначився в офіційних документах Євросоюзу через необхідність соціального виміру Європейського Співтовариства, забезпечення зв'язку між економічним і соціальним розвитком. Голова Єврокомісії Ж. Делор поставив ідею європейського співтовариства на нову ідеологічну основу. Це був своєрідний прорив у підходах щодо будівництва об'єднаної Європи, адже до цього часу інтеграційні процеси мали переважно економічний характер. Заслугою є те, що вперше порушено питання в практичній площині про те, яке суспільство хочуть побудувати держави-члени. Саме такий підхід описаний в Зеленій книзі про Європейську соціальну політику, в якій визначено метою

Союзу збереження та удосконалення європейської соціальної моделі. Документ визначив розумінні змісту терміна ЄСМ, інструментом якої є соціальна політика. Проте офіційно прийнятого терміна ЄСМ у Євросоюзі немає, хоча постійно пропонуються формулювання, що розкривають нові грані європейського розуміння соціальної моделі [2, с. 19]. Термін «соціальна модель» помітно потіснив поняття «соціальної держави» і «держави загального добробуту». Існує широке і вузьке його трактування. Вузьке або традиційне трактування ЄСМ пов'язане з поняттям соціальної держави, і ще вужче – із системою соціального захисту. Часто розуміння «соціальної моделі» має економічний характер і зводить її зміст фактично до системи соціального забезпечення, особливостей регулювання ринку праці і заробітної плати (колективно-договірна політика). Саме на цій підставі, можна говорити про вузький варіант трактування поняття ЄСМ. Своєрідним методологічним ключем щодо широкого розуміння терміна «соціальної моделі» є підхід, за яким соціальна модель, як поняття виходить за економічні межі. Можна погодитися з думкою директора «Французької обсерваторії економічної кон'юнктури» (OFCE), що соціальна модель – це не лише інститути, це також традиції та менталітет, це спосіб людей жити спільно [3, с. 81]. Модель у рамках Європейського Союзу залишається зразком, до якого варто прагнути. ЄСМ ніколи не розглядалася як застигла схема, хоча і побудована на традиційних цінностях європейської цивілізації, віддзеркалюючи ідеї соціальної справедливості і прагнення до забезпечення основних прав людини. Вона постійно удосконалюється і доповнюється за умов змін в суспільстві.

Поняття ЄСМ набагато ширше, ніж його тлумачать, особливо в Україні. Це не просто можливість і способи вирішення соціальних проблем (пенсійне забезпечення, соціальні допомоги, медичне обслуговування). ЄСМ – це схема розвитку суспільства, заснована на принципах поваги людської гідності, соціальної справедливості і соціально орієнтованої конкурентноздатної економіки за умови дбайливого ставлення та збереження навколишнього середовища. Х. Мейєр визначив, що європейська соціальна модель є загальноєвропейським розумінням політичної цінності захисту від соціальних та інших ризиків на різних рівнях, що базується на понятті «соціального сталого розвитку». Правда, практичне втілення цієї цінності є різноманітним в Європі. Загальними рисами є: державне втручання, безкоштовна та обов'язкова освіта, сильна система соціального захисту і боротьба з різними проявами нерівності. Широке визначення ЄСМ через додавання важливої ролі соціальних партнерів, а також «принцип демократії» у політиці та соціально-економічній сфері, є вираженням ідеї соціальної справедливості і набору політичних механізмів для втілення цієї ідеї на практиці» [4, с. 27]. Специфіка ЄСМ у зіставленні з заокеанським або японським аналогами, передбачає боротьбу проти соціального відчуження і дискримінації. Акцентується увага на приватній ініціативі, громадянських свободах, а не на соціальних правах, на рівність шансів і стартових умов, а ніж на вирівнювання доходів. Солідарність має характер добродійності і не закріплюється юридично. Поступово, але досить упевнено термін ЄСМ став входити в науковий обіг. Наприклад, бельгійський професор А. Сапір у 2005 р. підготував для Єврокомісії дослідження, у якому йдеться про чотири європейські соціальні моделі [5, с. 28]. Дослідники визначають, що поняття «європейська соціальна модель» слід розуміти через: специфічну європейську манеру вирішення соціальних проблем, сукупність інститутів і практики на рівні ЄС, загальні цінності, норми, інститути, що спираються на історичні і культурні традиції кожної країни, національну психологію. Розкрити зміст допомагають загальні знаменники: властиве європейцям почуття підвищеної солідарності в суспільстві, що починалося з ідеалів гуманізму і соціального католицизму, а також бажання громадян бачити в особі держави головного арбітра, що гарантує цю солідарність шляхом ухвалення необхідних для цього правил, законів і створення відповідних інститутів і механізмів реалізації соціальної політики. Таким чином, концепція ЄСМ є вираженням європейської цивілізації, європейської ідентичності, вона виражає загальну політичну культуру, згідно з якою більшість європейців не приймають соціальне відчуження і майнову нерівність, очікують від держави захисту від негативних наслідків ринкової економіки.

Європейська соціальна модель завжди вважалася привабливим проектом розвитку суспільства, постійно конкуруючи з заокеанським аналогом. Історичні і культурні традиції європейських держав, їхні економічні досягнення уможливили розробку Європейської соціальної моделі, що була покликана забезпечити ефективне функціонування економіки і справедливість у розподілі суспільного багатства. Щодо формування та можливості створення єдиної моделі соціальної політики для Європи відбувається дискусія. Ряд дослідників, зокрема, М. В. Каргалова, М. В. Стрежнєва, В. Я. Швейцер розуміють у ній перспективи вирішення проблем. Існує погляд, що формування такої моделі є неможливим через досить значні розбіжності в структурі соціально-економічного забезпечення країн-учасниць. Частина дослідників вважає єдину модель соціальної політики зразком устрою

суспільства, а її основні принципи – основою для удосконалення. Інша частина дослідників заперечує існування єдиної європейської соціальної моделі, стверджуючи, що ліберальна соціальна система Великобританії, корпоративні моделі ФРН і Франції, соціал-демократична Скандинавії – зовсім різні і самодостатні соціальні моделі [6, с. 33]. Таким чином, кожна національна соціальна модель є оригінальною і неповторною через історичні і культурні розбіжності, немає єдиної, або однакової європейської соціальної моделі. Єдність різноманіття соціальних моделей західноєвропейських країн, європейська модель суспільства і соціальної політики, заснована на регульованій ринковій економіці, соціальному діалозі, консенсусі щодо принципів солідарності в суспільстві, рівності прав і свобод людини. Модель спирається на загальний фундамент норм і цінностей, на інструменти та інститути соціальної політики: соціальне законодавство, структурні фонди, соціальний діалог і відкритий метод координації соціальної політики на рівні національних держав-членів, національних систем соціального захисту, схема з абстрактних міркувань, результат соціальної історії, інтелектуальна конструкція, синтез спільних рис національних оригінальних моделей. соціальний ідеал, зразок, до якого варто прагнути, спираючись на соціальну ідею. Розвиток соціального виміру ЄС відбувається в процесі формування концептуальної бази Європейської соціальної моделі, яка розглядається в контексті зусиль і практичних кроків, насамперед, західноєвропейських країн з створення єдиної Європи як єдиного економічного і соціального простору, на якому б соціальні та економічні проблеми вирішувалися паралельно. Всі національні соціально-економічні моделі країн-членів ЄС спираються на єдині принципи: соціальна справедливість, соціальна безпека, соціальна єдність, конкурентноздатна економіка. Це обумовлює усвідомлення факту можливості існування єдиної соціальної стратегії Європи [7, с. 21]. У цьому зв'язку очевидність існуючого вже сьогодні єдиного соціального напрямку та стандартизації цієї сфери не викликає особливих сумнівів. Однак виникає інше питання – чи має можливість та здатність єдина соціальна політика за умов глобалізації та за наявності національних розбіжностей держав-членів подолати виклики сучасності з урахуванням, що відставання соціальної інтеграції від економічної інтеграції.

Міркуючи про можливості формування ЄСМ можна відзначити, що важливою умовою її існування в досить різних державах-учасниках ЄС, є сукупність зусиль, як інститутів державної влади, так і політичних партій, профспілок, неурядових організацій. М. В. Каргалова вважає, що саме завдяки їхній взаємодії на базі принципів, сформульованих в ЄСМ, виглядає реалістичною теза про створення зон соціальної безпеки, що об'єднаються в єдиний соціальний простір ЄС, заснований на інноваціях та нових соціальних технологіях. Опорою стануть соціальне партнерство нового рівня, соціальна солідарність і єдність, проголошені ЄСМ [8, с. 17]. Так само міркують деякі політологи, що вважають ЄСМ реальністю. Проте, перед ЄС стоїть реалістичніше завдання – формування єдиної соціальної стратегії [9, с. 31]. В працях зарубіжних дослідників існування і майбутнє Європейської соціальної моделі розглядається на рівні Союзу. І якщо її ефективність визначається рівнем соціального захисту населення, значення має і здатність владних структур регулювати наслідку криз і мати за необхідності набір превентивних заходів. У такій моделі має бути закладене уміння визначити соціальну спрямованість процесу глобалізації і рівень соціальної відповідальності держав-членів. Бєляєв О. О. та Бебело А. С. визначають, що формування цілісної методології дослідження європейської моделі пов'язане з необхідністю пошуку і вибору оптимальної моделі національного соціального розвитку країн, яка б забезпечувала розширене відтворення виробництва та якісне економічне зростання в умовах глобалізації [10, с. 33].

Особливої ваги у цьому контексті набули наукові дискусії щодо переваг і недоліків ринкового та планового господарства, зіставлення цих систем за низкою важливих та ключових параметрів, співвідношення державного регулювання економіки й механізму її саморегулювання. Ефективним інструментом такого аналізу закономірно став порівняльний, або компаративний, в основу якого покладені дослідження соціальних явищ, процесів і загального функціонування як відмінних, так і подібних типів національних соціальних систем. На сучасному етапі порівняльний аналіз соціальних систем є складовою економічної науки, що удосконалюється й ускладнюється внаслідок осмислення фундаментальних процесів ринкових перетворень і за впливу глобальних трансформацій, які відбуваються у світовому господарстві. Відповідно, застосування міждисциплінарного підходу щодо аналізу всієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників, які визначають феномен національних моделей соціальних систем, є цілком логічним, необхідним і виправданим.

Досвід реалізації моделі є корисним для України через соціальні чинники.

По-перше, принципи, покладені в основу ЄСМ, – соціальна солідарність і єдність, соціальна справедливість, створення конкурентноздатної економіки, заснованої на знаннях, дбайливому ставленні щодо навколишнього середовища. Таким чином, Європейська

соціальна модель стала водночас плодом завоювань масових організацій працівників і превентивної політики підприємців і держав. Більшість населення скористалося соціальними досягненнями, передбаченими Європейською соціальною моделлю. На заході континенту вдалося створити численний середній клас, дві третини громадян Співтовариства [11, с. 26].

По-друге, у проголошених і закріплених в офіційних документах принципах «соціальної солідарності», «соціальної єдності», «соціальної справедливості» і «соціальної відповідальності» визначаються процеси, що впливають на еволюцію європейського суспільства. Європа продовжує просуватися цим шляхом, здійснюючи перехід від успішної економічної інтеграції щодо інтеграції соціальної. ЄС є показовим полігоном, де проходять іспити різні типи держав, що працюють в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки.

По-третє, політичні і культурні традиції європейських держав уможливили розробку Європейської соціальної моделі в її сучасному вигляді. Вона покликана забезпечити ефективне функціонування економіки і справедливість у розподілі суспільного багатства.

По-четверте, модель і на сьогоднішній день ще залишається соціальним ідеалом, зразком, до якого варто прагнути, спираючись на ідею, що втілила в собі традиційні цінності європейської цивілізації і сукупність кінцевих цілей суспільного розвитку. При цьому ЄСМ ніколи не розглядалася як застигла схема, хоча і побудована на ідеях соціальної справедливості і забезпеченні основних прав людини. Вона дотепер постійно удосконалюється і доповнюється, ілюструючи зміни, що відбуваються в суспільстві.

По-п'яте, саме виникнення й успішний розвиток Європейського Союзу є практичним підтвердженням життєздатності ЄСМ. Однак ситуація далеко не так безхмарна, і ставлення щодо ЄСМ серед європейців є неоднозначним. Особливо помітним це стає за кризових явищ: економіки, фінансів, енергетики, соціальної галузі. Поява такого феномена, як «євроскептицизм», є невипадковою. В ньому визначені відмінності позицій держав-членів, що покликані працювати спільно в рамках ЄС. Це не дивно: адже об'єднані країни, що відрізняються за низкою показників – рівнем і якістю життя, розвитком економіки, національними інтересами. Ісхоча ЄС демонструє прагнення зміцнити європейську ідентичність при збереженні національної розмаїтості, нерідко посилення роботи на наднаціональному рівні розцінюється як зазіхання на національний суверенітет. Невдоволення внутрішньою політикою своїх урядів, невміння впоратися з економічними кризами і врегулювати соціальні конфлікти переростають у протестні виступи проти політики керівних інститутів ЄС.

Однак саме процеси, пов'язані з глобалізацією, і, зокрема, наслідки кризи призводять до необхідності спільних дій на вищому рівні. Не випадково формуються єдині простори: інформаційний, освітній, інноваційний, запроваджуються загальний економічний ринок, єдина валюта, європейське громадянство. Проблема мігрантів передана на наднаціональний рівень. Ситуація, що загострилась, із зайнятістю призвела до появи загальноєвропейської Люксембурзької стратегії зайнятості, у рамках якої складаються національні плани. Саме ресурси і соціальна політика ЄС допомагають державам-членам поступово усувати наслідки глобальної кризи. Заходи Євросоюзу спрямовані на збереження якості життя населення, відновлення ринку праці і цілком відповідають цілям Європейської соціальної моделі.

По-шосте, ЄСМ особливе значення надає вмінню збалансувати інтереси особистості і суспільства. В ході реформування принципами стали: повага гідності людини, пропозиція зміцнити соціальну структуру суспільства методом соціального контракту.

Саме модель Дж. Кейнса і Л. Ерхарда, що вивела Захід з економічної катастрофи на основі соціального контракту держави, бізнесу і громадянського суспільства. Зараз особливо важлива роль громадянського суспільства. Адже саме воно, формуючи соціальну базу держави, може організувати діалог з бізнесом, має можливість дати серйозний поштовх у досягненні соціального контракту і вибір моделі, згідно з якою здійснюватиметься посткризовий розвиток Європи, стануть реальними стабільність і прогнозоване майбутнє [12, с. 17].

По-сьоме, високий рівень життя населення став характеристикою «цивілізованого капіталізму». Це був продуманий стратегічний вибір. Послідовність такого курсу сприяла позитивним результатам.

Від ступеня реалізації Європейської соціальної моделі залежать перспективи розвитку Союзу. Розвиток глобалізації, інтеграційних процесів призвели, з одного боку, до гальмування соціальної політики, а, з іншого, до нових підходів, формування нових принципів правового регулювання.

Бібліографічні посилання:

1. Концепция социального государства Российской Федерации: Сб. мат. науч. -практ. конф. «Концепция социального государства Российской Федерации» и междунар. круглого стола «Социальное государство: опыт, проблемы» 20 января 2004 г. / под ред. Н. Н. Гриценко, Отв. за вып. В. Я. Саленко. – М. : Акад. труда и соц. отношений, 2004. – 240 с.

2. International Conference of the Nordic Centre of Excellence NordWel at the University of Southern Denmark. –

June 14-16, 2012.
3. Le Modele social francaise est-il viable?// Le Monde. – 12. 10. 05.
4. Meyer H. The Reform of the European Model is also a Reform of Globalisation / II Conferenza Internazionale sul Modello Sociale Europeo
5. Sapir A. Globalisation and the Reform of European Social Models (Background document for the presentation at ECOFIN informal Meeting in Manchester, 9 Sept. 2005) // http: //www. bruegel. org
6. Проблемы социальной политики в Европейском Союзе мировая экономика и международные отношения – №7. – 2005. – С. 14.
7. Каширина Е. Ю. Проблемы формирования единой социальной политики Европейского Союза (на примере Германии. – 23. 00. 04 дисс. канд. полит. наук. – МГУ имени М. В. Ломоносова. – М. : 2010. – С. 73.
8. Каргалова М. В. От социальной идеи к социальной интеграции № 1. : Интердиалект, 2003. – С. 29.
9. Василенко Е. В. Социальная ответственность бизнеса: мировой опыт // Власть. 2006. № 1. С. Вишняков В. Г. Конституционные основы социального государства // Журн. рос. права. 2004. № 8.
10. Національні моделі економічних систем : навч. посіб. / Н35 [О. О. Беляев (кер. кол. авт.), А. С. Бебело, В. І. Кириленко, В. І. Сацик . — К. : КНЕУ, 2010. — 319 с.
11. Каширина Е. Ю. Проблемы формирования единой социальной политики Европейского Союза (на примере Германии. – 23. 00. 04 дисс. канд. полит. наук. – МГУ имени М. В. Ломоносова. – М. : 2010. – С. 73.
12. Европейский Союз: Социальная политика. Под ред. Ивановой. – М. : Наука, 2006. – 217 с.

Голубчук В. С. Перспективы развития европейской социальной модели

Анализируются механизмы социальной политики в европейских странах, пути реформирования системы государственного финансирования с целью повышения эффективности их использования и сокращения государственных расходов. Исследована сущность европейской социальной модели, основные характеристики, предпосылки возникновения, этапы формирования, опыт внедрения в ЕС и перспективы развития. Определены семь социальных факторов, указывающих на полезность применения принципов европейской социальной модели в Украине.

Ключевые слова: европейская социальная модель, социальная политика, социальная защита, социальное развитие, социальная сфера, эволюция социальной политики.

Golubchuk V. Prospects for the European social model.

The term «social dimension» introduced into the scholar language a few years ago has embraced all the social problems as well as the theory and practice of social planning. Following the economic integration, the European Community has started social integration. To develop successfully any society needs a model which it chooses into line with its requirements, traditions, values and norms. Europe has been create model called «European social model» (ESM). The so-called «social core», special treatment of people, defense of his political, democratic and social rights is its characteristic feature. The principles laid down in the ESM are following: social solidarity and cohesion, social justice, the creation of competitive economy based on knowledge, careful treatment of the environment.

This experience has been achieved in the course of the development of European integration process. The EU has been able to evaluate its advantages and to come across inevitable difficulties. As the integration expands and deepens, new opportunities for Europe appear, various aspects of its further evolution open. The successes of the economic integration quite rightly make it possible to raise the question about political integration. The social integration not only joins the general process but becomes the priority of the 21st century capable of becoming a connecting link of all aspects of the European integration, moreover, of influencing their efficiency and progressive development of the European community.

Keywords: European social model, social policy, social protection, social development, social affairs, the evolution of social policy.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 321.61:321

М. Б. Закіров

Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ТЕОРІЯ ДЕМОКРАТІЇ І. О. ІЛЬЇНА В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Проведено аналіз основних положень теорії органічної демократії І. Ільїна. Визначена ключова проблема формальної демократії, яка полягає у пріоритеті зовнішніх ознак над внутрішньою сутністю. Висвітлено небезпеки і помилки, які можуть викликати непідготовленість і поспішність соціально-економічних і політичних трансформацій.

Ключові слова: демократія, держава, трансформація, організація, еміграція, Російське Зарубіжжя, правосвідомість.

Час показав, що очікування, пов'язані із розпадом Радянського Союзу, багато у чому виявилися надмірними. Такий розвиток подій значною мірою пов'язаний із неадекватною оцінкою демократії. Саме тому побудова в Україні суспільно-політичних і економічних відносин на нових ліберальних цінностях відбувається зовсім не так швидко і далеко не так просто, як це уявляли собі керманичі відновленої української держави та український народ на початку 1990-х років. Численні проблеми, з якими стикнулися пострадянські країни на шляху становлення нової соціально-економічної і політичної державності, суттєвим чином актуалізують теорію демократії видатного російського філософа І. Ільїна. Значна частина його теоретичної спадщини присвячена саме розв'язанню складних питань перехідного періоду і становлення демократичної моделі державного розвитку, яка має

враховувати національні, історичні, географічні і духовні особливості конкретних країн і народів. Переконливим проявом інтересу до творчої спадщини Російського Зарубіжжя є постійно зростаюча кількість різноманітних публікацій і досліджень, присвячених різним аспектам філософської, політичної, юридичної та інших сфер наукового пошуку російської еміграції.

Серед останніх робіт, присвячених політичній теорії І. Ільїна, можна згадати монографічні дослідження Н. Ізергіної, присвячені вивченню теорії органічної демократії І. Ільїна [1]. У зазначених працях дослідниця висвітлює сутність соціально-політичних поглядів І Ільїна. Ключова роль у роботах дослідниці відведена вивченню теорії органічної демократії І. Ільїна в контексті соціально-політичних трансформацій сучасної Росії. Оригінальні погляди видатного російського філософа на сутність формальної західної демократії зазначає у свій роботі М. Мунтян [2]. Особливості підходів вченого емігранта до сутності влади досліджує М. Золіна [3]. Дослідниця зазначає, що консервативна спрямованість концепції влади філософа зовсім не означає її утопічність, архаїчність чи анахронічність. Ґрунтовний аналіз національно-державних особливостей влади, що притаманний теорії І. Ільїна, має суто практичне значення для вироблення тактики і стратегії демократичних реформ.

Аналізу проблеми співвідношення державної влади і соціуму у політичній теорії російського філософа присвятив свою роботу К. Тарасов [4]. Дослідник висвітлює погляди І. Ільїна на проблеми співвідношення прав і обов'язків громадянина, взаємозалежність суспільного устрою тоталітарно ідеократичного типу влади і православного менталітету.

Отже, вчення І. Ільїна у наш перехідний час має не лише теоретичне значення, а наповнюється і практичним сенсом. Тому метою статті є аналіз найбільш актуальних положень оригінальної теорії демократії, розробленої видатним російським філософом в контексті проблем сучасного етапу державного розвитку пострадянських країн.

Як і більшість вчених і політичних діячів Російського Зарубіжжя І. Ільїн багато уваги приділяв розробці моделі посткомуністичного розвитку Росії. У цьому сенсі він був послідовним прихильником монархічного шляху розвитку як найбільш повно і адекватно відповідного історії й духу народу. Проте він не міг не враховувати й інші можливі сценарії розвитку подій і, виходячи з цих міркувань, розробляв і інші концепції, зокрема, демократії і демократичного шляху розвитку російської державності.

Російській вчений М. Мунтян зосереджує увагу на методологічних установках, що їх використовує І. Ільїн у процесі аналізу форм держави і демократії. По-перше: філософ був послідовним прихильником ідеї абсолютної унікальності і неповторності кожного народу, кожної країни, її історії, душі і природи, що створюють цілісний комплекс, якому має відповідати і відповідає виключно індивідуальна державна форма і конституція. На підтвердження свого висновку дослідник наводить слова І. Ільїна: «Яку політичну верхоглядність треба для того, щоб нав'язувати усім народам державну форму монархії, навіть тим, у яких немає і тіні монархічної правосвідомості…Однак також безвідповідально заганяти в республіканську форму життя народ, що виносив за довгі віки монархічну правосвідомість (наприклад, Англію, Німеччину, Сербію і Росію)!? Яке політичне доктринерство було потрібно для того, щоб у 1917 році створити в Росії таку собі наддемократичну, надреспубліканську, надфедеративну конституцію і піддати Росію з її наднидивідуальною історією, душею і природою у хаос безглуздого і нетямущого розпаду, якій тільки і міг завершитися тиранією безсоромних інтернаціоналістів» [2, с. 2]. По-друге: І. Ільїн піддає ретельному аналізу ліберальну демократію, що практикується на Заході і яку він, як і інші теоретики із демократичних країн, визначає як формальну. Саме висвітлення характерних рис і відмінностей органічної демократії на фоні головних особливостей західної, тобто формальної, моделі надає аргументам і порівнянням філософа переконливості і ґрунтовності.

Власний погляд на західну модель демократії І. Ільїн виклав у статті «Про формальну демократію», написаній 30 жовтня 1950 року [5]. На нашу думку, оцінка формальної демократії, яку подає у своїй роботі видатний російській філософ, є не тільки оригінальною, але і зберігає надзвичайну актуальність для сучасного етапу розвитку пострадянських країн Зокрема, філософ вважав, що формальна демократія заснована на мовчазному політичному догматі: «усі формально вільні, усі формально рівні і всі борються друг з другом за владу заради власних інтересів, що прикриваються загальною користю» [5, с. 116].

На думку І. Ільїна, формальна демократія надає громадянину право на: «криві і лукаві політичні шляхи, на нелояльні або зрадницькі замисли, на продаж свого голосу, на мерзенні мотиви голосування, на підпільні заговори, на непомітну зраду, на таємне «подвійне підданство» – на всі ті низькості, котрі бувають людям настільки вигідні і настільки часто їх спокушають, …доки не спійманий – він не злодій, доки не взятий на гарячому

– він потребує до себе загальної поваги, хто ще не попався на місці злочину (наприклад, зрадництва, іноземного шпіонажу, вражої агентури, підготовки змови, хабара, розтрати, фальсифікації, шулерства, торгівлі дівчатами, виготовлення фальшивих документів або монет) – той вважається політичним «джентльменом» незалежно від професії і повноправним громадянином (про «його художества» усі знають, але не доведеш), «громадянину дається необмежене право таємного самообману і спокушання інших, а також непомітного самопродажу, йому забезпечується свобода нещирого, брехливого, підступного інсінуіруючого слова і двозначного, розважливого замовчування правди, йому дається свобода «вірити» брехунам і покидькам або прикидатися таким, що повірив (корисливо симулювати такий-то або протилежний політичний настрій)» [5, с. 116]. Вражає злободенність оцінок філософа, написаних ще у 1950 році! Наша сучасна історія пістрявить реальними прикладами усіх тих вад формальної демократії, на які вказував свого часу великий російській вчений. На наш жаль, його оцінки і прогнози видалися точними, але водночас підкреслили значущість його висновків і надають нам надію, що творче використання його ідей допоможе знайти вірний шлях і врешті-решт подолати зазначені проблеми.

Як справжній вчений І. Ільїн не тільки ставив проблему вад і недосконалості, але і пропонував альтернативу, яка в змозі забезпечити гармонійний розвиток держави і суспільства. В якості такої альтернативи він пропонує власну концепцію творчої демократії, основні положення якої він виклав у статті «Про органічне розуміння держави і демократії» [6]. «Держава, пише філософ, складається з народу і ведеться урядом, і уряд має жити для народу і черпати з нього свої життєві сили, а народ має знати і розуміти це і віддавати свої сили загальній справі. Вірна участь народу в житті держави дає цій останній його силу. У цьому виявляється демократична сила істинної державності. Слово «демос» означає народ, слово «кратос» виражає силу, владу. Справжня держава «демократична» у тому сенсі, що вона черпає свої кращі сили з народу і залучає його до вірної участі у своєму будівництві. Це означає, що має проходити постійний відбір цих кращих сил, і що народ має вміти вірно будувати свою державу» [6, с. 117].

Російській філософ послідовно стверджує відсутність і неможливість існування універсальних рецептів. З цього приводу він зазначає: «Не слід думати, ніби самий спосіб цього відбору кращих сил раз і назавжди знайдений, і ніби цей спосіб придатний для всіх країн і всіх народів. Насправді, кожний народ у кожну епоху свого життя може і має знаходити той спосіб, котрий найбільш підходить і доцільний саме для нього. Будь-яке механічне запозичення і наслідування може дати тут тільки сумнівні або прямо згубні підсумки» [6, с. 117]. Ми бачимо, що І. Ільїн методично наполягає на органічній природі держави. Згідно з його органічною теорією демократія ґрунтується не тільки на сумісній творчості держави і народу у будівництві, але і на врахуванні особливостей кожної конкретної країни і кожного народу. Попередження про згубність механічних запозичень до певної міри вже проявили і продовжують проявляти себе зараз на усьому пострадянському просторі. Саме нерозуміння відсутності універсальних моделей розвитку породжує запитання, що час від часу лунає і з вуст пересічних громадян, і з вуст нібито досвідчених політиків: «Чому вдалося їм і ніяк не виходить у нас?»

На нашу думку, відповідь на це питання слід шукати саме у теорії органічної демократії російського вченого. Як зазначає у своєму дослідженні Н. Ізергіна, сутність органічного розуміння держави і демократії І. Ільїна можна звести до наступних складових. Люди, які беруть участь у житті держави, «не просто потребують свободи і вимагають її, але вони мають бути гідні її», бо відповідально справлятися з державними справами може далеко не кожен, а тільки «справжній громадянин». Справжній громадянин, згідно філософові, – той хто думає про загальне, про те, що «всім важливо і всіх об'єднує, що або одразу у всіх буде, або чого відразу у всіх не буде, і якщо – не буде, то все розвалиться...розсиплеться як пісок». Тобто, зазначає Н. Ізергіна, справжній громадянин думає про державну справу, про загальну безпеку життя, про національну армію, чесну поліцію, правовий суд, вірний і мудрий уряд, державну дипломатію, освіту, охорону здоров'я, культуру, правопорядок, дороги, гарантії особистих прав тощо. Якщо людина думає тільки про «своє», то вона не громадянин, а «зрадник, продажний раб, ходяча криводушність, не пійманий злодій» [7, с. 171].

З наведених міркувань ми бачимо, що І. Ільїн значну увагу приділяє моральним якостям людей, які мають право і житимуть за демократії. З притаманною йому різкістю оцінок і епітетів, він засуджує егоїзм і хитрість кар'єристів, конформістів, усіх, для кого державні посади є лише засобом вирішення власних корисних інтересів. На нашу думку, цілком слушним є судження філософа про те, що свободу людина має право вимагати і отримувати лише тоді, коли вона її гідна.

Свобода, що не підкріплена відповідним вихованням, загрожує перетворитися у вакханалію, яка знівелює, зведе нанівець спочатку моральні, а потім і державницькі інститути. Призведе до виродження самої ідеї демократії як влади народу і для народу. Перетворить її в інструмент демагогів та користолюбців. Особливо загрозливою ситуація складається у суспільствах, які реального досвіду свободи не мали ніколи. У цих державах особливо актуальною становиться проблема визначення способів підбору «кращих сил», але, як вже було зазначено вище, загально прийнятних рецептів у цій справі не існує. Кожен народ має відпрацювати і ввести власну, особливу і саме для нього придатну систему голосування. Підтвердженням цього є сучасна українська парламентська реальність, в якій час від часу спалахують бійки, і постійно точиться боротьба навколо саме питання організації голосування. Причому спроби вирішення проблеми на якихось загальних, запозичених методах до успіху так і не призвели, і, вочевидь, організація роботи парламенту вимагає використання унікальних і нестандартних підходів.

Проте, цілком зрозуміло, що й іншого шляху, крім якісного відбору державних мужів і якісної законотворчості, у справі побудови демократичної держави немає. Якщо якісний підбір не відбувається, підкреслює І. Ільїн, або не вдається, то починається «розвал держави».

За умов демократії чимала відповідальність, на думку російського філософа, лежить на народові. «Якщо народ нездатен вірно будувати свою державу, – в силу політичного безглуздя, або в силу приватного користолюбства, або в силу безволля, або в силу морального розкладання, – то держава або загине, або почне будуватися за типом «установи» і «піклування» [6, с. 117]. На нашу думку, тут необхідно дати певні пояснення. І. Ільїн у своїй праці «Монархія і республіка» зазначає, що усі держави будуються за двома головними принципами: установи і корпорації. Отже, будь-яка установа (виховна, виправна, лікувальна) вибудовується зверху, а ніяк не знизу. Людина, яка вчиться, виправляється або лікується, приймає наявні правила, виконує запропоновані обов'язки, отримує опіку і піклування, вона живе, користується, але не керує, не вирішує і не будує установу [8, с. 539].

Саме так і буде функціонувати держава, в якій народ втратить здатність до творчого державного будівництва. У нашій недавній історії саме така форма і існувала. І чимало вчених і політичних діячів у цьому вбачають головні причини наявного провалу сценарію успішного і швидкого переходу до демократії. Саме відсутність досвіду держави-корпорації, що, як зазначає російській філософ, будується знизу вверх, корпорації, що починається з індивідуума, який вільно обирає тих, з якими він об'єднується для вирішення власних завдань, стоїть на заваді успішного розвитку демократії. У державі-корпорації об'єднання індивідуумів шляхом голосування обирають необхідні органи управління, контролюють їхню діяльність, і шляхом голосування можуть або відмовитися виконувати рішення, або ліквідувати неугодні органи [8, с. 540]. Тобто І. Ільїн малює нам картину громадянського суспільства, яке допомагає громадянам об'єднувати власні зусилля не тільки задля формування владних інститутів, але і забезпечує можливість ефективного контролю за їх діяльністю, чого, на жаль, так бракує у більшості пострадянських країн.

Серед головних проблем будь-якого вибору чільне місце посідає визначення відповідних критеріїв. Особливого значення ця проблема набуває за умов демократії, яка має у своїй основі принцип виборності влади на всіх її щаблях. Сам факт існування держави, як зазначає російська дослідниця М. Золіна, І. Ільїн пояснює тим, що «більшість неспроможна творити і створювати, споглядати і будувати політику: вона лише здатна відзиватися на ідею і підтримувати програму. Усі значні реформи виношувалися ініціативною меншістю і нею же проводилися у життя, а більшість тільки давала згоду, приймала участь і підкорювалася» [3, с. 175]. З такої точки зору будь-яка політична влада за суттю є олігархією – правлінням меншості. З точки зору російського філософа, зазначає М. Золіна, суть демократії не в тому, що народна більшість править, а в її праві висувати до влади кращих своїх представників.

Щодо критеріїв відбору «кращих», то, на думку дослідниці, вихідні установки теорії політичної еліти І. Ільїна схожі с теорією еліти іспанського філософа і соціолога Х. Ортегі-і-Гассета. В обох теоріях існування політичної еліти пояснюється наявною у неї духовної, моральної і інтелектуальної переваги перед рештою масою народу, а також найвищим почуттям відповідальності за власну політичну роль у суспільстві. Отже, відмінними рисами політичної еліти є не класова або кастова приналежність, знатність походження або грошовий капітал, а наявність віри, щирого патріотизму і націоналізму, правосвідомості, честі, сумління, освіти, організаторських здібностей і досвіду політичної роботи. Позиція І. Ільїна, як цілком слушно зазначає М. Золіна, розходиться з реальною політичною дійсністю. Сучасні дослідження і історичний досвід показують, що часто до еліти потрапляють цинічні, корисливі люди, що не гидують ніякими засобами. Тому, зазначає дослідниця,

ціннісний підхід І. Ільїна є найбільш уразливим місцем його політичної філософії [3, с. 177].

Політичну течію, що склалася у сучасному світі, філософ оцінює як «фанатизм формальної демократії». Фанатизм, зазначає російській вчений, тому, що ця течія перетворилася на панацею, на критерій добра і зла, в предмет сліпої відданості і присяги. Слід погодитися з думкою філософа, оскільки численні спроби знову і знову нав'язувати західну модель державного устрою, що відбувалися протягом другої половини XX і на початку XXI століть, дійсно межують із фанатичною вірою у всезагальну користь формальної демократії. Останніми прикладами можуть слугувати спроби побудувати хоча б демократичний фасад в Афганістані, що завершилися приходом до влади талібів, а сучасний режим був принесений на багнетах військ НАТО і, здебільшого, на них тримається; або так звана арабська весна, що замість демократії призвела лише до сепаратизму племінних вождів, економічної розрухи і різкого посилення впливу фундаменталістів.

З цього приводу доцільно згадати судження філософа: «Демократичний лад не завжди і не всюди до місця. Він має власні необхідні основи або «передумови». Якщо їх немає, то нічого, крім тривалого розкладання і загибелі, демократія не дає» [9, с. 466].

В якості першої передумови І. Ільїн відокремлює «мистецтво свободи», яке полягає у розумінні свободи, потреби в ній, вмінні користуватися і боротися за неї. Непідготовлений народ, що сприйме свободу як вседозволеність швидко впаде в анархію, або, не зумівши нею скористатися, віддасть за обіцянку «хліба і видовищ» будь-якому авантюристу деспоту.

Другою передумовою демократії, на думку філософа, є достатньо високий рівень правосвідомості. Як вже зазначалося вище, ціннісний підхід проходить через усю політичну теорію І. Ільїна. Правосвідомість, внутрішній закон, почуття відповідальності і гідності – головні і обов'язкові чинники становлення демократії. Відсутність здорової правосвідомості сприяє зловживанням і злочинам. Пролазливі, користолюбні люди купують інших, продаються самі, наживаються на цьому, прикривають один одного, і все це називають «демократією». Врятувати таку країну, зазначає філософ, може лише авторитарний (аж ніяк не тоталітарний) режим. Проте тут виникає слушне запитання. Чи врятує країну авторитарна влада одного або купки людей зазначеної вище якості? Інших-то немає, бо у такому суспільстві, за таких умов гри іншим законним (тобто, за допомогою виборів) шляхом ніколи влади не дістатися. Не вистачить нахабства, хитрості, демагогії, а головне грошей. Тому рятування через авторитарну владу також може виявитися примарою.

В якості третьої передумови філософ виділяє господарську самостійність громадянина, під якою він розуміє «...не багатство, не підприємництво, і не земельну власність, а особисту здатність і суспільну можливість годувати свою родину чесною, хоча б і найманою працею» [9, с. 470]. Отже, серед головних загроз демократії ми можемо побачити наявність великої маси безробітних людей, що втрачають легальні і чесні можливості для гідного існування. Причому І. Ільїн підкреслює, що демократія у такому випадку гине від достатку у країні «черні», що відвикла від чесної праці і очікує на подачки і розваги.

Як тут не згадати багатолюдні акції, щедро оплачувані різними політичними партіями та окремими діячами? Як не згадати заклики окремих суспільних діячів і навіть політиків: «беріть гречку, а голосуйте, як бажаєте»? Як не згадати нібито стихійні мітинги і ходи на підтримку політики влади, у методах організації яких звідусіль стирчать вуха спецслужб? Саме про це попереджав видатний російській вчений, саме ці приклади політичної розпусти ми зустрічаємо і в історії, і в сучасному бутті пострадянських країн.

Проблема демократії у трактуванні І . Ільїна охоплює усі сфери життя суспільства. Крім вже зазначених моральних, політичних та економічних чинників, надзвичайно важливу роль у становленні справжньої демократії відіграє рівень загальної освіченості населення. Причому ця освіченість має дозволяти людині не лише розписатися за отриманий бюлетень, а усвідомлювати самий виборчий процес, об'єктивно оцінювати кандидатів, розуміти реальні потреби економічного і політичного розвитку країни на основі знання правдивих фактів.

У сучасних політиків дуже модним став вислів про надзвичайну мудрість народу, за яким вони приховують своє бажання у черговий раз його обдурити. А тим, хто дійсно у це повірив, наведемо дуже доречне зауваження філософа: «І треба бути зовсім наївним, щоб уявляти, ніби люди, котрим обманно морочили голову 30-40 років, завтра стануть «свідомими громадянами», що здатні розібратися у державній шкоді і політичній користі: варто лише проголосити «свободу» і «рівність» – і усі відразу ...зрозуміють «благо» держави» [9, с. 473]. Скоріш за все, навпаки не варто ідеалізувати принаймні політичну мудрість народу, важко розраховувати на швидкі результати і свідомий вибір громадян, більша частина яких залишається у полоні старих стереотипів та ілюзій, або не має достатнього рівня освіти і, головне, політичного досвіду.

Саме відсутність політичного досвіду стане великою проблемою для країни, що стане на шлях переходу від тоталітаризму до демократії. Ця проблема стосується без виключення усіх шарів суспільства незалежно від рівня освіти, моральних якостей і економічної активності. «Тридцять-сорок років підряд голодом, страхом і катуваннями – людей відучували від самостійного мислення, від політичної і господарської ініціативи, від відповідального рішення. Яких громадян, яких демократів готувала цим комуністична влада? Не громадян, а рабів ..., не політиків, а до смерті наляканих кар'єристів, не діячів, а пролаз і доносників...Яка наївність, яка безвідповідальність, яка історична сліпота потрібна для того, щоб уявляти, ніби навички тоталітарного прикажчика и тоталітарного поденника зможуть створити на що-небудь здатну «демократію». [9, с. 472]

Щодо часових меж перехідного періоду І. Ільїн робить зовсім невтішний для нас прогноз: «Роки, роки мають пройти до тих пір, поки російська людина схаменеться, стряхне з себе ці принизливі навички і , поставши у весь зріст, знову найде свій уклад , свою гідність і свою незалежну талановиту кмітливість» [9, с. 473]. Причому філософ оперував термінами тридцять-сорок років, а ми, з урахуванням того, що демократична конституція України була прийнята лише у 1997 році, можемо оперувати термінами сімдесят-вісімдесят років. Тобто, слова «роки, роки» нам слід читати як «десятиліття, десятиліття»

Червоною стрічкою крізь творчість філософа проходить туга за долю Батьківщини і російського народу, який він любив, частиною якого себе завжди вважав і частиною якого залишався, не дивлячись на вигнання і відірваність. Тому зовсім не випадково і цілком логічно, що ще однією передумовою демократії він зазначає патріотизм, відданість батьківщині. Люди, позбавлені патріотизму, стають легкою здобиччю власної жадібності і здатні зрадити інтереси держави заради ласого шматка, який завжди знайдеться кому запропонувати. Демократичний режим, в якому такі люди складатимуть більшість, може впасти у будь-який момент, і як тільки знайдеться бажаючий його хоча б злегка підштовхнути.

Демократія І. Ільїна не тільки творча, але й органічна. Філософ стверджує, що не варто зважати на приклади західних народів. Навіть у самих західних державах: Франції, Німеччині, Іспанії далеко і не одразу все стало добре. «Чи врятувала демократія Іспанію або згубила? Чому Німеччина, що розпочала історію власної демократії сто років тому, закінчила тоталітарним крахом? Чому демократичний режим, що розігрується за усіма правилами парламенту, ніяк не вивезе з яру сучасну Францію?» [9, с. 474]. Звичайно слід враховувати, що філософ писав у перші роки по закінченні другої світової війни, але об'єктивність вимагає від нас визнання того, що і сьогодні проблем у західних демократіях не стало менше. Чи варто тоді дивуватися, що: «…так важко дається демократія балканським народам, азіатським народам і південно-американським народам?» [9, с. 474] .

Враховуючи наведені приклади, філософ закликає залишити звитяжний тон, аргументуючи демократичним досвідом Заходу. Від імені усього Російського Зарубіжжя І. Ільїн заявляє про те, що вони бачили і правий тоталітаризм, і лівий. Російські емігранти відчули їх на собі, вивчили до донця і до обох відносяться з моральною і політичною відразою. Саме перенесені страждання, особиста участь у бурхливих подіях наповнюють думки вчених емігрантів емоціями безпосередніх учасників, спонукають до серйозності і зваженості оцінок. Оскільки проблеми і побудови і краху демократії вони відчували на собі, тому не займаються абстрактним теоретизуванням, а надають практичні рецепти.

Власний практичний досвід дозволяє І. Ільїну зазначати: «Але про демократію ми міркуємо значно вище і краще, ніж господа формальні демократи. І стверджуємо наступне: країна, що позбавлена необхідних передумов для здорової творчої демократії, не має вводити у себе цього режиму до тих пір, поки ці основні передумови не будуть створені. До тих пір введення демократичного ладу може бути тільки згубним для цієї країни» [9, с. 474]. Ось такий багато у чому невтішний висновок.

Проте актуальність ідей філософа полягає не в тому, щоб, врахувавши його пропозиції, почати згортання вже зробленого і повертатися на початок шляху для того, щоб все розпочати знову, але вже правильно. Попереджений означає озброєний. Теорію демократії І. Ільїна слід розглядати саме як попередження, і відповідно з цим будувати подальшу політику, враховуючи у практичній діяльності його зауваження, побажання і застороги. Саме у цьому і є головне завдання будь-якої теорії – висвітлювати дорогу.

Отже, на підставі наведеного аналізу основних положень теорії демократії російського філософа можна констатувати, що значення західної моделі демократії багато у чому завищене. ЇЇ ключовою проблемою є пріоритет зовнішніх формальних ознак над внутрішньою суттю. Формальна демократія відкриває шлях до влади авантюристам і демагогам. Вибори часто перетворюються на змагання капіталів. У свою чергу органічна демократія, що ґрунтується на високій правосвідомості народу і політичної еліти,

забезпечує творче сполучення народної ініціативи і державної влади з урахуванням традицій, історії, національних і географічних особливостей кожної країни. Успішний перехід від тоталітаризму до демократії можливий лише за наявності цілої низки необхідних передумов, за відсутністю яких встановлення демократичного ладу може стати згубним для країни.

Чималий інтерес для подальших досліджень мають прогнози вченого щодо сценаріїв пострадянського розвитку Росії, аналіз яких може бути корисним і для інших держав колишнього СРСР. Ретельного вивчення потребує проблема організації виборчого процесу в умовах органічної демократії. На окрему увагу заслуговують міркування філософа щодо порядку формування, структури і принципів діяльності органів влади. Виходячи з того, що І. Ільїн досліджував саме проблеми переходу від тоталітарного режиму до демократії, його висновки і рекомендації сьогодні як ніколи актуальні і тому потребують подальшого неупередженого і системного вивчення.

Бібліографічні посилання:

1. Изергина Н. И. Теория органической демократии И. А. Ильина и политическая трансформация постсоветской России / И. Н. Изергина. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2008. – 192 с.; Изергина Н. И. Путь России к демократии: взгляд И. А. Ильина и современность / И. Н. Изергина. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2008. – 208 с.

2. Мунтян М. А. Концепция творческой демократии И. А. Ильина в свете современной теории демократии [Електроний ресурс] / М. А. Мунтян. – Режим доступу: http:allrus. info/main. php?ID=205907&arc_new=1

3. Золина М. Б. Философия власти И. А. Ильина / М. Б. Золина // Социально-политический журнал. – 1996. – №3. – С. 169-179.

4. Тарасов К. Н. Проблема соотношения государственной власти и социума в работах И. А. Ильина в контексте общественно-политической доктрины российского консерватизма / К. Н. Тарасов // Вестник Пермского университета: Вып. 3 (17) – 2011. – С. 20-27.

5. Ильин И. А. О формальной демократии. 30 октября 1950 года // Ильин И. А. Собрание сочинений: в 10 т. / сост., вступит. ст. и коммент. Ю. Т. Лисицы; Т. 2: [Наши задачи: статьи, 1948–1954 гг., кн. 1: Наши задачи: статьи, 1948–1951 гг.]. – Москва: Русская книга, 1993. – 496 с. – С. 116.

6. Ильин И. А. Об органическом понимании государства и демократии. 30 октября 1950 года // Ильин И. А. Собрание сочинений: в 10 т. / сост., вступит. ст. и коммент. Ю. Т. Лисицы; Т. 2: [Наши задачи: статьи, 1948–1954 гг., кн. 1: Наши задачи: статьи, 1948–1951 гг.]. – Москва: Русская книга, 1993. – 496 с. – С. 117.

7. Изергина Н. И. Теория органической демократии И. А. Ильина и проблемы социально-политической трансформации современной России: диссертация ...доктора политических наук: 23. 00. 01 / Нина Ивановна Изергина. – Саранск, 2009. – 376 с.

8. Ильин И. А. О монархии и республике // Ильин И. А. Собрание сочинений: в 10 т. / сост., вступит. ст. и коммент. Ю. Т. Лисицы; Т. 4: [Понятия права и силы; Общее учение о праве и государстве; О сущности правосознания; О монархии и республике; Из лекций «Понятия монархии и республики»]. – Москва: Русская книга, 1994. – 624 с.

9. Ильин И. А. Предпосылки творческой демократии 15-30 мая 1951 года // Ильин И. А. Наши задачи. Статьи 1948-1954 гг. : в 2 т. Т. 1. – М. : Айрис-пресс, 2008. – 527 с. – С. 466 – 474.

Закиров М. Б. Теория демократии И. А. Ильина в контексте социально – политической трансформации на постсоветском пространстве.

Проведен анализ основных положений теории органической демократии И. Ильина. Определена ключевая проблема формальной демократии, которая заключается в приоритете внешних признаков над внутренней сущностью. Освещены опасности и ошибки, которые могут вызвать неподготовленность и поспешность социально-экономических и политических трансформаций.

Ключевые слова: демократия, государство, трансформация, организация, эмиграция, Русское Зарубежье, правосознание.

Zakirov M. Theory of democracy of I. A. Ilyin in the context of social and political transformation in the Post-Soviet space.

It is given the analysis of the basic tenets of I. Ilyin's theory of organic democracy. It is defined philosopher's key ideas in the assessment of the place and role of democracy in development of modern statehood. It is specified the definite idealistic peculiarities of scientist's views on the nature of moral and spiritual status of the political elite. It is considered the main suggestions of Russian thinker on building of a model of democracy that harmoniously combine traditions, historical and national features of different countries. I. Ilyin appears as a consistent and loyal supporter of the organic understanding of the nature of democracy. He denies the established views on the Western model of democracy. I. Ilyin names the Western model of democracy as a formal one. Its key issue consists in the priority of the external signs over the inner entity. The formal democracy opens the way to the power for adventurers, demagogues. The elections of the bodies of power often turn into a competition of capitals. Successful transition from totalitarianism to democracy is possible only if there are important preconditions. The organic democracy is based on a high sense of justice of the people. Citizens have economic independence. The society has accumulated sufficient political experience. At the heart of building of a successful democracy must be creative combination of the popular initiative and the state power with a glance to the specific historical conditions and all features of concrete country and its people. Ilyin says that there is no equally suitable form of government for all countries. In general, unbiased and critical analysis of Western democracy has allowed to maintain objectivity. The concept of I. Ilyin's organic democracy is deep enough, logical and convincing thanks to his comments and definition of hazards and errors that can cause a lack of preparation and the haste of social and economic and political transformations. The conclusions of the philosopher about the shortcomings of formal democracy are confirmed today, and actualize the creative heritage of the outstanding Russian thinker. The study of this theoretical array will allow exploring the evolution of democratic ideology, to identify the key priorities and new approaches to

the organization of power and to the development of the main concepts of foreign and domestic policy.
Keywords: democracy, state, transformation, organization, emigration, Russian Diaspora, sense of justice.

Надійшла до редколегії 26.02.2013 р.

УДК 32.316.77

О. О. Заславська
Хмельницький національний університет

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В КОНТЕКСТІ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ

Розкрито сутність і специфіку структурно-функціонального підходу до аналізу політичної комунікації. Виявлені структурні елементи, охарактеризовані функції політичної комунікації і запропонована їх класифікація.
Ключові слова: комунікація, політична комунікація, політична інформація, комунікатор, комунікант.

За умов утвердження нових принципів організації політико-інформаційного простору, плюралізму, відсутності ідеологічних заборон, зростання кількості політичних суб'єктів, що представляють інтереси різних соціальних груп на сучасному етапі розвитку суспільства посилюється необхідність узгодження політичних позицій, розширюється та підвищується інтенсивність політичної комунікації. Політична комунікація є одним із головних компонентів ведення політичної боротьби, основним механізмом розвитку сучасного політичного процесу, головним інструментом легітимації влади та її рішень. Активно проникаючи в сферу політики, нові інформаційно-комунікаційні технології не лише якісно видозмінили старі уявлення, установки, стереотипи, але й вплинули на трансформацію багатьох форм політичної поведінки, моделей взаємовідносин між політичними інститутами й індивідами.

Політична комунікація є необхідною складовою частиною політики, що обумовлено природою політики як колективної, складно організованої цілеспрямованої діяльності, що направлена на реалізацію групових цілей та інтересів, які зачіпають також й інтереси всього суспільства.

Мета статті – розкрити сутність і специфіку структурно-функціонального підходу до аналізу політичної комунікації; виявити структурні елементи, охарактеризувати функції політичної комунікації і запропонувати їх класифікацію.

Вивчення особливостей комунікативного процесу сприяє формуванню громадянської свідомості та правової і політичної культури, навичок позитивно-активної участі політичних суб'єктів, допомагає акторам політичного процесу визначити цілі розвитку суспільства та свої політичні позиції і ролі в соціально-політичних трансформаціях. Політичні комунікації є однією з найбільш мобільних сфер, що відображає зміни, які відбуваються в суспільстві, та дозволяє глибше зрозуміти природу соціально-політичних перетворень.

Комунікація входить до сфери досліджень багатьох вчених. За кордоном вивченню й аналізу процесу комунікації, її місцю в соціокультурних і політичних процесах історично приділялася значна увага. Теорію масової комунікації та її засобів у загальному аспекті розробляли такі дослідники як: Т. Адорно, Р. Барт, З. Бауман, Д. Белл, Дж. Бенігер, П. Бурдьє, Н. Вінер, Ю. Габермас, М. Горкгаймер, Б. Гунтер, Т. Ван Дейк, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Дж. Кері, Дж. Ллал, П. Лазарсфельд, Г. Лассуелл, Д. Макквейл, М. Маклюен, Т. Петерсон, Т. Роззак, Ф. Сіберт, Д. Тренемен, О. Тоффлер, М. Херманн, Р. -Ж. Шварценберг, В. Шрамм та ін.

В останні роки дослідження політичної комунікації в Україні здійснювали: С. Барматова, Ю. Ганжуров, О. Гриценко, О. Зернецька, В. Іванов, С. Кащавцева, Є. Макаренко, А. Москаленко, В. Ребкало, В. Різун, Є. Тихомирова, А. Чічановський, О. Шахтемірова, В. Шкляр та ін.

Структурний функціоналізм – це методологічний підхід, що полягає в розгляді суспільства, його явищ і процесів як соціально-політичних систем, які мають свою структуру та механізми взаємодії структурних елементів, кожен з яких виконує власну функцію (роль). Структурно-функціональний підхід передбачає розгляд політичної комунікації як певної цілісності, системи, що має складну структуру, кожен елемент якої виконує специфічні функції, спрямовані на задоволення потреб системи та її очікувань.

Аналіз структури політичної комунікації як системи орієнтує дослідника на встановлення частин та зв'язків між ними. Він передбачає декілька послідовних процедур: а) з'ясування складу системи (з яких елементів і підсистем вона складається); б) визначення зв'язків між частинами системи (між елементами і підсистемами); в) визначення ступеня складності системи (наявність в ній структурних рівнів і структурної ієрархії); г) порівняння даної системи з іншими системами.

Функціональний аналіз політичної комунікації передбачає розгляд взаємодії частин системи з точки зору їх ролі в її збереженні та відтворенні. Він включає в себе наступні процедури: а) визначення головної (основної) функції; б) зазначення окремих функцій системи (підфункцій), тобто тих функцій, що реалізуються окремими частинами системи; в) встановлення рівня та характеру функціональної єдності та функціональної ієрархії частин системи; г) виявлення дисфункцій системи та визначення способів їх нейтралізації; д) характеристика механізмів регуляції системи.

Структурно-функціональна теорія постає із соціологічної теорії дії американського соціолога Т. Парсонса, творця системно-функціональної школи в соціології, і значною мірою спирається на положення американського соціолога Р. Мертона, на думку якого, всі дії в суспільстві обумовлені його потребами. За Парсонсом, кожна соціальна система має передумови адаптації, цілеодосягнення, інтеграції, відтворення та збереження структури. Відзначаючи важливу конструктивну роль комунікації в становленні та розвитку людської діяльності, у функціонуванні соціальних систем, він підкреслював, що надзвичайна складність систем людської діяльності неможлива без відносно стабільних символічних систем, а останні створюються та функціонують лише завдяки процесам комунікації. Справа в тому, що ситуація двох осіб, що беруть участь у взаємодії, ніколи не буває ідентичною, тому без здатності до абстрагування значень від окремих ситуацій і введення цих абстрактних символів, значень, норм в символічну систему культури, «комунікація була б неможлива» [1, с. 468]. «Оскільки комунікація є частиною соціального процесу, остільки, – пише Т. Парсонс, – особи діють в межах ролі, природа якої залежить від їх відносин із актуальними та реальними реципієнтами повідомлення, і від джерел, з яких вона отримує комунікативний зміст» [2, с. 514]. Згідно з Парсонсом, в процесі комунікації взаємодіють декілька елементів: 1) дія актора чи носія повідомлення; 2) реакція реципієнта у відповідь; 3) зміст комунікативного процесу; 4) взаємні ролі, що пов'язують учасників комунікативної взаємодії.

Представники структурно-функціонального підходу вивчення політичної комунікації (Г. Алмонд, Дж. Коулмен та ін.) розглядали даний феномен як одну з функцій політичної системи, характеризували його в чотирьох аспектах: гомогенність політичної інформації, її мобільність, обсяг, спрямованість. У розвинених політичних системах «послання» зазвичай розуміють всі, а у системах, що розвиваються, інформація є гетерогенною, залежить від адресата (житель міста, села), величина розриву при цьому залежить від рівня соціокультурного та політичного розвитку країни. У розвинених системах циркуляція інформації не зіштовхується з перешкодами, а в системах, що розвиваються, «межами» для неї виступають місце проживання (місто – село), ступінь грамотності тощо. Обсяг інформації, що циркулює в розвинених системах, більший, ніж в тих, що розвиваються. І, нарешті, якщо для розвинених систем характерними є взаємообмін і зв'язок між керуючими і керованими, то у системах, що розвиваються, взаємообмін і зв'язок функціонують в одному напрямку, від перших до других.

Розширення уявлень про політичну комунікацію, розуміння її структури та функцій може сприяти створенню відповідної політичної культури громадян і еліти, а також демократизації суспільних відносин.

В структурі політичної комунікації можна виокремити як змістовний, ідеальний елемент, так і формальний, матеріальний (канали, засоби). Політична, як і будь-яка інша, комунікація передбачає наявність комунікатора (відправника і джерела), мета якого полягає в тому, щоб впливати на отримувача, передавати певне повідомлення (структура комунікації залежить від мети комунікантів). Повідомлення може бути закодоване за допомогою вербальних (невербальних) знаків, символів, що містять ті чи інші смисли , і передаються певним каналом. На даному етапі формується визначений стиль політичної поведінки комунікантів. Отримувачу для розуміння змісту переданого повідомлення необхідно його розкодувати (декодувати). Комунікація передбачає і зворотний зв'язок, завдяки якому відправник переконується, що повідомлення дісталось адресата і той його відповідним чином інтерпретував.

Розглянемо вище наведені елементи політичної комунікації більш детально.

Джерело повідомлення. В якості джерела (суб'єкта, відправника) можуть виступати окремі індивіди, групи людей, політичні інститути (державні установи, політичні партії, рухи, громадянське суспільство, групи інтересів і групи тиску тощо). Джерело виступає ініціатором комунікативного процесу, який починається тільки тоді, коли у відправника виникає потреба в створенні і передачі якого-небудь повідомлення. Необхідно відзначити, що творець повідомлення не завжди виступає в ролі комунікатора, що передає це повідомлення безпосередньо (дане положення стосується масової комунікації). Так, рекламні радіоролики в період виборчих кампаній створюються не самими радіожурналістами, а в агентствах,

що спеціалізуються на виробництві реклами. Робітники радіо їх лише транслюють в ефір. Але й рекламні агентства лише реалізують ідеї, висловлені рекламодавцями (політиками і політичними партіями). Таким чином, радіостанція виступає в даному випадку в якості не джерела, а комунікатора.

Відправник (джерело) намагається заздалегідь визначити, яке враження дістане отримувач від переданого повідомлення, тобто як отримувач сприйме та інтерпретує інформацію. При цьому немає гарантії, що отримувач зрозуміє відправника саме так, як того хотів би останній. Результат інтерпретації залежить від багатьох факторів, серед яких найбільш важливими є наступні характеристики джерела: статус, надійність і кваліфікація [2, с. 189]. Вони найбільше впливають і на ступінь довіри аудиторії до інформації, і на тривалість впливу інформації на аудиторію. Важливими факторами, що впливають на процес комунікації, на силу впливу повідомлення на аудиторію та його інтерпретацію, є загальна ситуація (сприятлива, несприятлива чи нейтральна), тема повідомлення, час його оприлюднення, а також спосіб представлення (кодування) повідомлення.

Кодування. Мета кодування – доведення задуму (ідеї) відправника до отримувача; забезпечення такої інтерпретації повідомлення отримувачем, яка є адекватною задуму відправника. Іншими словами, отримувач повинен сприйняти зміст повідомлення саме таким, яким його вклав відправник. Для цього використовуються системи кодів – символів і знаків, які однаково інтерпретуються обома сторонами. У комунікативістиці під кодуванням часто розуміють відповідну переробку вихідної ідеї повідомлення з метою її доведення до адресата. Наприклад, політична програма партії може бути представлена у вигляді брошур, листівок, котрі поширюються в період виборчої кампанії в публічних місцях, у вигляді рекламних роликів на радіо та телебаченні, прес-конференцій тощо. Для кожного з перерахованих випадків є характерною особлива форма представлення інформації, використання мови й інших комунікативних засобів доведення повідомлень адресату. Кожного разу конкретний кодувальник (професійний політик, вчений-політолог, прес-секретар, редактор, спічрайтер тощо) буде переробляти вихідну ідею, вносячи в неї щось своє, суб'єктивне, що сприятиме, за його задумом, більш ефективній комунікації.

Повідомлення – це вже осмислена і відповідним чином (за допомогою мови чи інших знакових систем) закодована інформація. Політичне повідомлення може бути передане під час особистої зустрічі суб'єктів політики, в ході їх виступів перед аудиторією (парламентські слухання, прямі лінії Президента з населенням та ін.), за допомогою преси, радіо, телебачення, електронної пошти тощо. Зміст повідомлення складають певні відомості, факти, аргументи, докази, ідеї, погляди, роздуми, емоції тощо. Політичні повідомлення присвячені конкретним подіям, проблемам і рішенням, часто вони виглядають як констатація фактів, в дійсності створюючи певне ставлення до цих фактів і специфічне розуміння змісту подій. Зазвичай повідомлення – це висловлювання чи тексти з політичним змістом. Проте, в невербальній комунікації повідомленням може бути зображення (емблема партії) або фізичний предмет (прапор і герб як атрибути державної влади та її суверенітету).

Стиль політичної поведінки. Деякі дослідники стиль політичної поведінки не включають в структуру комунікаційного процесу. На думку автора стиль політичної поведінки є органічним елементом політичної комунікації, однією з найважливіших і визначальних характеристик політичних суб'єктів та комунікаційного процесу в цілому. Більше того, залежно від трансформації політичної системи і режиму адекватно змінюється комунікаційний процес і стиль поведінки суб'єктів політичної комунікації. Наприклад, при тоталітарному режимі має місце «дистанційний» стиль політичної комунікації між владою та суспільством, опосередкований великою кількістю параметрів (жорстка ієрархія, одноосібне прийняття рішень, жорстка формалізована дисципліна, караність усіх ініціатив) при декларованому тісному зв'язку партії і народу. При демократичному режимі спостерігається «дорадчий» тип політичної комунікації, який базується на децентралізації політичної влади, розвитку процесу консультацій влади та суспільства, налагодженні каналів передачі інформації, механізмів обміну думками, залучення громадян у політичний процес.

Стиль політичної поведінки є характеристикою діяльності актора політичної комунікації в контексті використовуваних ним засобів діяльності, його ставлення до цих засобів і результатів їх використання. При цьому вибір суб'єктом тих чи інших засобів суттєво визначається характером об'єкта діяльності. Засоби діяльності зазвичай називають стильовими характеристиками, під якими розуміють способи, методи, підходи, норми, принципи, які суб'єкт застосовує для досягнення своєї мети. За допомогою стильових особливостей досягають максимально ефективної (чи мінімально ефективної) взаємодії. При подальшому аналізі стилю поведінки як елемента політичної комунікації необхідно

враховувати два фактори: який стиль демонструє (реалізує) суб'єкт політичної комунікації, на скільки отримувач (ним може бути і суспільство в цілому) згоден і готовий сприймати даний політичний стиль. В результаті взаємодії цих факторів формується панівний в комунікаційному просторі стиль політичної поведінки, він багато в чому визначає якість політичного середовища, яка взаємодіє з якістю економічного, соціального, духовно-культурного життя та в остаточному підсумку визначає політичну культуру суспільства.

Декодування – це зворотний процес перекладу закодованого повідомлення на мову, зрозумілу отримувачу. Це процес надання певного змісту отриманим сигналам і визначення початкового задуму, вихідної ідеї відправника, розуміння змісту його повідомлення. Якщо отримувач адекватно розшифрує зміст повідомлення, то його реакція буде саме такою, яку і намагався викликати відправник (джерело) повідомлення. Необхідно враховувати те, як отримувач розшифрує повідомлення, це значною мірою залежить від індивідуальних особливостей сприйняття інформації, притаманних кожній людині. Розуміння індивідуальних особливостей сприйняття – ключ до ефективної комунікації. Найбільш ефективні політичні комунікації встановлюються в тому випадку, коли процеси кодування і розшифрування інформації є однаковими. Коли ці процеси стають різноріднями, комунікація руйнується. Н. Вінер назвав цю проблему ентропією, тобто тенденцією процесів людського спілкування до розпилення.

Канал є проміжною ланкою від комунікатора до реципієнта. Це усне звертання, телефонний і інтерактивний зв'язок, збори, мітинги. В якості каналу може виступати офіс, де відбувається обмін інформацією, вулична чи будь-яка інша реклама, ЗМІ, Інтернет тощо. Стосовно політичної комунікації велике значення мають такі канали як парламентські слухання, політичні дебати, виступи політичних лідерів перед населенням, щоденні новинні передачі. Процес обміну інформацією, таким чином, проходить за запланованою, формалізованою чи незапланованою, неформалізованою схемою.

Отримувач – той (або ті), кому повідомлення адресоване. Саме для нього і здійснюється комунікація. Отримувачем може бути одна особа, група осіб, суспільство в цілому чи якась його частина. Коли в ролі отримувача виступає більше ніж одна особа, отримувача називають аудиторією комунікації. Характеристики отримувача є одним з найважливіших факторів, що впливають на результативність (ефект) комунікації. Вище зазначалось, що результативність комунікації обумовлена джерелом комунікації (його статусом, надійністю та компетентністю), характером повідомлення, часом й умовами його передачі, способом кодування. Не менш важливою умовою є здатність отримувача сприймати та декодувати надіслане йому повідомлення, тобто розпізнавати й інтерпретувати його зміст. Ця здатність визначається компетентністю отримувача, його життєвим досвідом, груповою приналежністю, ціннісними орієнтаціями, загальною культурою, соціокультурними рамками, в яких здійснюється комунікація. Реакція отримувача виступає основним індикатором результативності комунікації. Результативність комунікації визначається ступенем її впливу на отримувача, на його установки (тобто відносно стійкі уявлення), звички, стереотипи тощо. Це не означає (хоча і не виключає), що вони обов'язково повинні змінити свій вектор чи змінитися на протилежні.

Зворотний зв'язок. В теорії комунікації під зворотним зв'язком розуміють реакцію отримувача у відповідь на повідомлення джерела. При наявності зворотного зв'язку комунікація стає двостороннім процесом, який дозволяє обом сторонам коригувати свої цілі і свою поведінку по відношенню одна до одної. Саме завдяки зворотному зв'язку джерело інформації дізнається, чи досягнуто бажаного результату комунікації (позитивний зворотний зв'язок), чи не досягнуто, чи повідомлення викликало не ту реакцію, на яку розраховувало джерело (негативний зворотний зв'язок). Проте, існує точка зору, що для підвищення ефективності комунікації негативний зворотний зв'язок має навіть більше практичне значення, ніж позитивний. З метою підвищення ефективності комунікації необхідно приділяти увагу проблемі комунікативних бар'єрів й удосконаленню практичних навичок їх подолання.

При передачі повідомлення на його шляху виникають бар'єри та перешкоди. Під комунікативними бар'єрами зазвичай розуміють компоненти, що перешкоджають ефективній комунікації і блокують її. Ця проблема є дуже важливою, тому що невдала політична комунікація може призвести до серйозних неприємностей для її учасників через те, що передана інформація була прийнята неповністю, у викривленому вигляді чи не прийнята взагалі. Під час діалогу між людьми різної національності, наприклад, може виникнути мовний бар'єр. У політичній комунікації між керуючими та керованими в якості перешкод і бар'єрів можуть виступати статусні відмінності між ними, чи бажання почути тільки те, що хочеться почути. Під час бесіди перешкодою можуть бути і відволікання, і неправильна інтерпретація отриманої інформації реципієнтом, і семантичні проблеми

(надання різних значень одним і тим самим словам). Врахувати всю сукупність факторів, які можуть перешкоджати повідомленню, практично неможливо – вони занадто різноманітні. Різні види політичної комунікації (вербальна, невербальна, масова, електоральна тощо) також створюють свої специфічні бар'єри. В якості підстав класифікації комунікативних бар'єрів доцільно виокремити середовище (зовнішні умови) комунікації, технічні засоби комунікації і саму людину як головну діючу особу будь-якого комунікативного акту.

До бар'єрів зовнішнього середовища відносять: акустичні перешкоди (шум в приміщенні чи за вікном, ремонтні роботи, телефонні дзвінки тощо); відволікаюче навколишнє оточення (яскраве сонце чи, навпаки, погане освітлення, пейзаж за вікном, тобто все те, що може відволікти увагу співрозмовників); температурні умови (занадто холодно чи занадто спекотно в приміщенні); природні умови (дощ, вітер, високий чи низький тиск) [3, с. 152]. На політичну комунікацію безпосередньо впливають природно-кліматичні умови. Так, наприклад, доведено, що якщо у день виборів холодна, дощова погода, то відсоток явки виборців буде нижчим. Крім того, зовнішніми факторами, які впливають на здійснення політичної комунікації, є економіка, міжнародна політика, соціальна та культурна сфери. Наприклад, від особливостей менталітету, розвитку (чи несприйняття) демократичних традицій, зрілості громадянської культури залежить характер відстоювання політичних інтересів акторів. Напружена міжнародна ситуація, як зовнішнє середовище по відношенню до політичної комунікації, впливає на спосіб подачі інформації, її відбір, дозування і сприйняття населення.

Джерелом технічних перешкод є сам канал комунікації (телефон, радіоефір тощо), коли в каналі комунікації з'являються перешкоди повідомленню (сигналу). Перешкоди можуть повністю перекривати канал комунікації, частково викривляючи інформацію. У науковій літературі технічні бар'єри ще називають «шумами». Можна виокремити наступні технічні бар'єри комунікації, які одночасно обумовлені і людським фактором: неправильне використання техніки зв'язку (відсутність навичок роботи з відповідною технікою, помилка в адресі електронної пошти тощо); неправильний вибір технічного засобу для передачі повідомлення (наприклад, спроба передати телефоном повідомлення, адекватне сприйняття якого потребує використання аудіовізуальних засобів тощо).

Більшість бар'єрів комунікації обумовлені людиною, тому що комунікативні бар'єри – це в першу чергу бар'єри нерозуміння людьми одне одного. «Людські» бар'єри комунікації можна поділити на психофізіологічні, соціальні та культурно-національні. Психофізіологічні перешкоди виникають через сенсорні здатності (слух, зір, шкірно-тактильні відчуття), особливості людського сприйняття, здатності людського мозку до запам'ятовування і обробки інформації. Соціальні перешкоди виражені в приналежності комунікантів до різних соціальних груп чи організацій, вони обумовлені соціальними нормами, заборонами, обмеженнями в отриманні інформації.

Таким чином, формуючись в певному соціальному середовищі, людина одночасно формується і в певному культурному середовищі. Націям, класам, соціальним, професійним, релігійним групам притаманно створювати свою власну культуру, власні знакові системи (мови), стереотипи мислення та стандарти поведінки, які особливо помітні при зіткненні з іншими культурами. Наявність багатьох культур і субкультур важко переоцінити, оскільки в іншому випадку світ був би одноманітним і статичним. Проте, представники різних культур можуть зіштовхнутися з серйозними комунікативними проблемами, пов'язаними з неспівпіданням, а інколи і конфліктом норм, цінностей, стереотипів свідомості та поведінки. Це неспівпадіння породжує культурні бар'єри комунікації.

Для всіх людей важливо вміти спілкуватись таким чином, щоб їх правильно розуміли, щоб їх слухали та чули. Для державних діячів, політиків, політконсультантів, політологів уміння «донести» свою думку, точку зору, свої знання до партнера, виборця та просто аудиторії є частиною професії, тому вони повинні надавати значної уваги проблемі комунікативних бар'єрів і вдосконаленню практичних навичок їх подолання.

Спроби систематизувати головні функції політичної комунікації розпочалися давно. Ще Г. Лассуелл виділив базові функції комунікації: спостереження за оточуючим середовищем, кореляція різних частин суспільства у відповідь на середовище, передача культурної спадщини. Інакше кажучи, політична комунікація повинна передавати, коментувати й інтерпретувати інформацію, щоб допомогти людям скласти повне уявлення про події і досягти консенсусу; відображати культурні цінності та символи, життєво важливі для ідентичності та наступності суспільного розвитку. Іншими дослідниками в сфері політичної комунікації функції Лассуелла доповнювалися і корегувалися. Ч. Райт додав «розважальну» функцію, яка, окрім передачі культури, має інший аспект – приносить розслаблення, знімає напругу, що допомагає людям упоратись з життєвими проблемами, а суспільству упоратись з кризами. Д. Макквейл розвинув цю класифікацію та запропонував

ще одну функцію – мобілізуючу, оскільки комунікація повинна сприяти національним інтересам і впроваджувати основні цінності та моделі поведінки, особливо під час криз.

Враховуючи досвід попередніх досліджень специфіки політичної комунікації, можна запропонувати наступну класифікацію основних функцій.

1. Інформаційна функція забезпечує інформацією про політичні події в країні та закордоном, сигналізує про відносини з владою, здійснює безперервний і постійний обмін інформаційних потоків у політичній системі.

2. Культурна функція політичної комунікації виражає та зберігає пануючу культуру, забезпечує політичну спадковість, заохочує формування традицій, сприяє використанню позитивного політичного досвіду.

3. Кореляційна функція пояснює, інтерпретує та коментує політичні події і політичну інформацію, забезпечує підтримку чи здійснює критику існуючої влади та норм (легітимація чи ослаблення влади), сприяє формуванню суспільної думки, забезпечує політичну соціалізацію, координує різні форми політичної діяльності та політичної участі.

4. Теоретична функція передбачає розробку основних концептуальних парадигм, що пояснюють механізми комунікації, інформаційного обміну, взаємодії.

5. Організаційно-мобілізаційна функція особливої актуальності набуває в кризових ситуаціях. Її суть полягає у використанні енергії суспільства, його фінансових, матеріальних, людських ресурсів, забезпеченні оптимальної підтримки політики, що проводиться, рекрутуванні кадрів для здійснення влади.

6. Функція маніпулювання суспільною свідомістю передбачає приховане управління політичною свідомістю та поведінкою людей з метою примусити їх діяти чи не діяти в інтересах комунікаторів (маніпуляторів). Ця функція політичної комунікації набуває особливої актуальності в період виборчих кампаній, коли різні політичні сили часто використовують прийоми маніпулятивного впливу на електорат.

7. Функція регулювання конфліктів. У перехідний період, коли старі звичні цінності вже зруйновані, а нові поки не визначені й не прийнятні в повному обсязі, відбувається порушення рівноваги в суспільстві. Саме комунікація повинна в межах політичної системи затвердити легітимність нових цінностей, що будуть відповідати вимогам системи. Інакше політична система набуде конфліктного характеру. Політична система може виступати основною умовою співробітництва та вирішення конфліктів.

8. Іміджева функція пов'язана з трансляцією іміджу в процесі численних політичних комунікацій. Імідж – це образ політичного суб'єкта, що виникає в суспільній свідомості під впливом суб'єктивних і об'єктивних факторів і містить як реальні, так і ілюзорні характеристики суб'єкта.

Отже, комунікація в політичній діяльності означає процес, за допомогою якого інформація передається від комунікатора до отримувача комунікаційними каналами з метою формування, стабілізації чи зміни поведінки отримувача, завдяки адекватно сприйнятій інформації. Тому настільки важливим є аналіз структури та функцій політичної комунікації.

Політична комунікація виступає як специфічний вид політичних відносин, за допомогою якого суб'єкти, які домінують в політиці, регулюють виробництво та поширення суспільно-політичних ідей свого часу. Структура політичної комунікації включає в себе суб'єктів комунікації (комунікатора, комунікантів), комунікаційну діяльність (процес кодування, вибір каналу передачі), комунікативні повідомлення (політичну інформацію), комунікативну діяльність (процес декодування й інтерпретації) і комунікаційні бар'єри.

Бібліографічні посилання:

1. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Американская социологическая мысль: Тексты / Т. Парсонс. – М., 1996. – 526 с.

2. Королько В. Г. Основы паблик рилейшнз / В. Г. Королько. – М. : «Рефл-бук», К. : «Ваклер». – 2000. – 528 с.

3. Основы теории коммуникации: Учебник / Под ред. М. А. Василика. – М. : Гардарики, 2003. – 615 с.

Заславская О. А. Политическая коммуникация в контексте структурно-функционального подхода.

Раскрыта сущность и специфика структурно-функционального подхода к анализу политической коммуникации. Выявлены структурные элементы, охарактеризованы функции политической коммуникации и предложена их классификация.

Ключевые слова: коммуникация, политическая коммуникация, политическая информация, коммуникатор, коммуникант.

Zaslavska O. Political Communication in the Context of Structural and Functional Approach.

The essence and the specific structural and functional approach to the analysis of political communication is disclosed. Structural elements are identified, functions of political communication are described and their classification is proposed.

Keywords: communication, political communication, political information, communicator, communicant.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 32001.165.212

Г. Ільтьо
Мукачівський державний університет

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА І ГЕНДЕРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

Гендерна політика є не просто окремим напрямком державної політики, а інтегруючим компонентом усіх складових напрямків політики держави, враховуючи її вплив на представників різної статі.
Ключові слова: гендерна політика, гендерні перетворення, гендерний підхід.

Процес становлення в Україні демократичної держави та громадянського суспільства, соціальної їх орієнтованості, входження країни як рівноправної до світового та європейського співтовариства, вимагає концептуального визначення, розробки і здійснення гендерної політики як основи формування гендерної культури, розвитку гендерної активності чоловіків і жінок. Особливо актуальні ці проблеми в трансформаційний період, коли громадянське суспільство лише формується. Сучасне людство є свідком значних змін. Це зміни і у сфері політики, державного управління, зміни у соціальній, культурній сфері, зміни в економічному житті суспільства. А творці всіх змін, що відбуваються, – чоловіки і жінки – не можуть не відчувати, що змінюються самі. Все це зумовило потребу запровадження такої політики, яку можна було б застосувати для опису всіх перетворень в суспільстві та державі. Такою стала гендерна політика. Гендерна політика – це комплексна цілеспрямована діяльність держави, міжнародних та недержавних організацій щодо інтегрування гендерного підходу для ліквідації усіх форм дискримінації за ознакою статі в суспільстві. Таким чином, вона є не просто окремим напрямком державної політики, а інтегруючим компонентом усіх складових напрямків політики держави, враховуючи її вплив на представників різної статі. Гендерна політика припускає свідоме врахування інтересів статей при прийнятті чи реалізації того чи іншого рішення, навіть позитивне навантаження , як і «політика в інтересах рівності» [1, с. 121].

Ґендерна політика в країнах Європейського Союзу пройшла декілька етапів розвитку: від політики поліпшення становища жінок та політики в інтересах жінок до політики забезпечення рівних прав та можливостей. На початку дев'яностих років XX ст. у Європейському Співтоваристві було створено першу європейську мережу експертів з питань залучення жінок до процесу прийняття рішень, яка здійснювала моніторинг цих процесів у країнах Євросоюзу. На 1996–2000 рр. було прийнято Програму дій. Декларації, підписані 1992 р. в Афінах та 1999 р. в Парижі, також підкреслюють значення ґендерного балансу. Країни, які хочуть вступити до Європейського Союзу, повинні запроваджувати законодавство ЄС стосовно рівних можливостей та розділяти цілі ЄС щодо вирівнювання ґендерного балансу в країнах.

Україною зроблено впевнений крок до усвідомлення необхідності здійснення гендерних перетворень, входження до системи світових гендерних технологій, визначення певних напрямків, утвердження гендерної демократії, прагнення до визначення її місця в системі соціальної демократії. Це і помітна активізація жіночого громадського руху та створення громадських організацій, і стійка тенденція до зниження відсотка безробітних жінок та інше.

Аналіз документів кінця 90-х років XX століття, наприклад, Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок [2, с. 129], Проекту Концепції поліпшення становища жінок, дає можливість зробити висновок про розвиток уявлень та мету політики у питання гендерної рівності, які відображають загальний , міжнародний рух у цьому напрямі. Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» ґендерну рівність визначає як «...рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [3, с. 161]. Постанова Верховної Ради України від 29. 06. 2004 р. «Про Рекомендації парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи» відносить до спектру питань, що стосуються «…ґендерної рівності, – дотримання рівних прав жінок і чоловіків» [4, с. 154]. У науковій літературі можна зустріти різні ідходи щодо розуміння ґендерної рівності в різних сферах людської діяльності. Так, відповідно до словника Л. Кобилянської, Т. Мельник «Сучасне ґендерне мислення», «ґендерна рівність означає однакове забезпечення рівними правами жінок і чоловіків. Зміст цього поняття включає відсутність привілеїв за статтю, заборону дискримінації, а також свободу вибору, розвитку, пошуку» [5, с. 280]. Більшість підходів визначення ґендерної рівності визнають її шляхом виділення відмінностей: «рівність статей не означає їх ототожнення одна з одною або ідентичність, як і те, що ця рівність не повинна встановлювати як норми такі умови та спосіб життя, які притаманні чоловікам» [6, с. 271].

Отже, ґендерна рівність – універсальний принцип у галузі прав людини, який наділяє осіб різних статей рівними правами та можливостями для їх участі у всіх сферах суспільного державного та приватного життя [7, с. 551].

Досвід останніх десятиліть засвідчує, що подальший прогрес нашої молодої держави і формування громадянського суспільства багато в чому залежить від того, наскільки активно до цих процесів долучиться українське жіноцтво.

Українське суспільство має історичний досвід існування жіночого руху і сьогодні, на етапі становлення сучасного жіночого руху, важливим є усвідомлення традицій самого руху, без яких розвиток сучасного етапу не має перспективи.

Перші прояви жіночого руху спостерігаються ще на Наддніпрянській Україні. У цьому напрямку працювало одне з перших жіночих організацій «Товариство допомоги вищій жіночій освіті». Жінки здобули, хоч і на короткий період , можливість вступати до університетів.

Вагому роль в розгортанні жіночого руху відіграли «Жіноча громада» (1901-1905), «Харківське товариство взаємодопомоги жінок»(1902-1919), «Київське товариство оборони жінок»(1905-1917), «Одеське товариство оборони жінок»(1904-1917). Цей період позначився утвердженням феміністичної теорії в жіночому русі. Представниці жіночих організацій брали участь у Всеросійських з'їздах, Міжнародних конгресах, Всесвітніх виставках, що сприяло залученню жінок до загально цивілізаційних процесів, розширювало коло уявлень та понять про механізми та методи боротьби за жіночі права. Першим кроком до розуміння феміністичної теорії було видання жіночих журналів, які пропонували аналіз становища жінок в економіці, мистецтві, історії, політиці. інформували про діяльність жіночих організацій, залучаючи до співпраці найбільш відомих українських письменниць, жінок-учених. На західноукраїнських землях йшло залучення жінок до роботи у «Просвіті», педагогічному товаристві «Руські бесіди», кооперативі «Народна торгівля», робота в яких активно сприяла новому психологічному сприйняттю жінки в суспільстві.

У період першої світової війни жіноцтво приймало активну участь у доброчинній роботі. У Відні українські жінки заснували Комітет допомоги пораненим воякам, що опікувався українськими вояками [8, с48]. Після революції 1917 року у Києві відбувся жіночий з'їзд, на якому був заснований Український Жіночий Союз, почав виходити часопис «Жіночий вісник». Створено Жіночу національну Раду (Кам'янець-Подільський, 1919р.), делегати якої брали участь у конгресах Міжнародної Жіночої Ради (Осло, 1920) та конгресі Міжнародної ліги миру і свободи (Відень, 1921) [9, с. 110]. Перший Всеукраїнський Жіночий Конгрес був скликаний у 1934 році у Станіславі. У ньому взяли участь представниці жіночих організацій з усієї України та з еміграції, які підкреслили своє прагнення до єдності українок.

Під впливом численних організацій і товариств розширилася можливість в освітній сфері, доступ до нових професій. Жінки добилися права займати державні посади, зуміли створити цілий пласт громадсько-політичної літератури, присвяченої проблемам жінок, сприяли включенню їх у процес демократичних перетворень.

Після проголошення України незалежною державою жіночий рух набрав особливої інтенсивності. Поява та діяльність сучасних організацій стала об'єктивним наслідком тих політичних і соціальних змін, що розпочалися в українському суспільстві в другій половині 80-х років. Трансформація суспільно-політичних процесів призвела до публічного обговорення проблем статусу жінок. Створення нових політичних і громадських структур склали реальне підґрунтя для виникнення жіночого руху на Україні.

У 1990-1992рр. засновані перші жіночі організації демократичного спрямування – «Організація солдатських матерів України», «Союз Українок», «Жіноча Громада», «Українська християнська партія жінок». Проводяться науково – практичні конференції «Союзу Українок» – «Жінка у боротьбі за волю України» , «Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє»; «Жіночої Громади» – «Жінка в державотворенні» , «Жінка і демократія».

«Союз Українок» будує свою діяльність на чітко визначених національно-культурних позиціях, спрямовує творчі сили на відродження та утвердження в суспільстві історичних святинь, ідеалів, духовної культури українського народу, проводить благочинні акції. Організація проводить широку культурно-просвітниць¬ку роботу, відзначає національні свята та пам'ятні дні. В усіх містах з 1989 р. відзначаєть¬ся «День Матері», працюють недільні релігійні школи для дітей, проводяться щорічні педагогічні читання тощо.

«Жіноча Громада» в кінці 80-х років виступила за необхідність проголошення незалежної української держави, розбудови громадянського суспільства, підвищення соціального статусу жінки в суспільстві, духовного розвитку жіночого соціуму. У 1993 р. «Жіночою Громадою» проведено міжнародну науково – практичну конференцію «Жінка в державотворенні», а з 1997 року організація значну увагу приділяє програмі «Анти

СНІД».

У лютому 1994 р. відбувся перший Всеукраїнський з'їзд жіночих організацій, який відкрив якісно новий етап, який об'єднав зусилля у розробці стратегії щодо відстоювання інтересів жінок.

Шукаючи шляхи до співпраці, до утвердження гендерних принципів, жіночі організації своїми акціями та ініціативами підтверджують прихильність цивілізаційним цінностям і через участь в роботі міжнародних конференцій, форумів, реалізацію міжнародних програм та проектів, співпраці з міжнародними організаціями, фондами, переконують світову громадськість, що Україна не є національно ізольоване суспільство. Вони ставлять перед собою ряд завдань, серед яких першочерговими є формування ідеології та утвердження жіночого руху як суб'єкта соціального й політичного творення.

Дотримуючись принципів гендерної рівності, жіночі організації спрямовують свої зусилля на зміну становища жінки через досягнення політичних, юридичних, економічних прав рівних з чоловіками . Ідеологічні підходи таких організацій ґрунтуються на визнанні рівності статей та досягнення тих можливостей , якими володіє чоловік. Своєю діяльністю вони сприяють трансформації суспільних поглядів щодо становища жінки в суспільстві через реалізацію різного роду програм. Гендерну нерівність в соціумі жіночі організації пов'язують з існуючою гендерною системою і тому діяльність свою спрямовують на трансформацію гендерних ролей та гендерних відносин.

Сьогодні особливе місце починають займати наукові центри гендерних досліджень. Вони акумулюють досвід участі жінок нарівні й разом з чоловіками у різних сферах суспільства та розробляють науково обґрунтовані програми підвищення їх соціального статусу. Поява таких наукових центрів зумовлена відсутністю загальноосвітніх програм з жіночої проблематики, а також невизнаністю гендерних проблем у науковому середовищі. Саме жінкам-науковцям належить визначальна роль в усвідомленні важливості зміни соціально-політичного та економічного статусу жінки в українському суспільстві. Теоретичні розробки жінок-учених, що спрямовані на комплексний гендерний аналіз становища жінок і чоловіків, дослідження історично-обумовлених причин їхньої гендерної нерівності, вивчення тендерних проблем соціального буття стали основою для нового розуміння гендерних відносин у соціумі «українське громадянське суспільство».

В Україні здійснені перші кроки щодо гендерних новотворень:

- проведено гендерний аналіз українського суспільства;
- прийнято Верховною Радою України Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;
- прийнято Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;
- затверджено Кабінетом Міністрів України Державну програму з утвердження ґендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року;
- відбувається розробка механізму управління ґендерними процесами в системі законодавчої та виконавчої влади;
- розпочато ґендерну експертизу українського законодавства;
- впроваджується ґендерний компонент в науку, освіту, просвіту тощо.

Соціально-економічні труднощі, які переживає сьогодні українське суспільство, стоять на заваді рівноправності і потребують від жінок більше зусиль у процесі відстоювання та забезпечення своїх прав. Сучасне українське жіноцтво повинно усвідомлювати себе як активну складову суспільства та повноправного суб'єкта соціально-економічного реформування й розбудови держави. У зв'язку із цим на сьогодні є актуальною проблема підвищення суспільно-політичної активності жінок та їхнього соціального статусу, що передбачає більш широке залучення жіноцтва у сферу прийняття управлінських рішень з метою реалізації свого демократичного права впливати на політичне, економічне і культурне життя держави.

Бібліографічні посилання:

1. Левченко К. Б. До визначення понять «жіноча політика» та «ґендерна політика» /К. Б. Левченко // Людина. Свобода. Демократія. – К. : Юрисконсульт, 2006. – С. 121.

2. Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Декларації про загальні засади державної політики стосовно сім'ї та жінок» від 05.03.1999 р., № 475 // ВВР України. – 1999. – № 17. – С. 129.

3. Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» : від 8. 09. 2005 р., № 2866 // ВВР України. – 2005. – 52. – С. 561.

4. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань «Становище жінок в Україні : реалії та перспективи» : від 29. 06. 2004 р., № 1904 // ВВР України. – 2004. – № 50. – С. 542.

5. Мельник Т. Сучасне ґендерне мислення : словник / Т. Мельник, Л. Кобелянська. – К. : К. І. С., 2005. – С. 280.

6. Шведова Н. А. Гендерный поход как фактор политической культуры / Шведова Н. А. //Гендерный

калейдоскоп : курс лекций / под общ. ред. д-ра экон. наук М. М. Малышевой. – М. : Academia, 2002. – С. 271.
7. Максименко Н. В. Ґендерна рівність: проблеми становлення та дотримання / Н. В. Максименко // Форум права. – 2011. – С. 551. 8. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX – поч. XX: сторінки історії. – Одеса, 1998. – С. 48.
9. Маланчук-Рибак О. Жіночий рух на західноукраїнських землях (кінець XIX – 30-і роки XX століття) // В кн. : Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні. Монографія / За заг. ред. Л. О. Смоляр. – Одеса, 1999. – С. 110.

Ильтьо Г. Гендерная политика и гендерные преобразования в Украине
Гендерная политика является не просто отдельным направлением государственной политики, а интегрирующим компонентом всех составных направлений политики государства, учитывая ее влияние на представителей разного пола.
Ключевые слова: гендерная политика, гендерные превращения, гендерный поход.

Ilto G. Gender Policy and gender transformations in Ukraine
The problem of gender policy and gender transformations in Ukraine integrating a specific features, interests of men and women as equal in rights are disclosed in the artucle.
Keywords: gender policy, gender transformations, gender approach.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК:314.743(477):339.727.22

Є. В. Ковач
Бердянський державний педагогічний університет

ШЛЯХИ ЗАЛУЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ДО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

В статті окреслено основні можливості залучення української діаспори США до інвестиційних процесів в Україні. Детально аналізуються фінансові, управлінські та технологічні можливості діаспори з точки зору економічних інтересів України, лобіювання представниками діаспори найбільш важливих економічних і політичних рішень у парламентах західних країн та міжнародних організаціях. Окремо автор визначає необхідні кроки, які необхідно здійснити державі походження діаспори з метою залучення капіталу її представників, що може стати можливим після проведення ряду заходів на загальнодержавному рівні. Автор звертає увагу на необхідність вирішення питання про прийняття закону, що надає право на одержання подвійного громадянства тим представникам української діаспори, які здійснюють інвестування, працюють в реальному секторі економіки, займаються бізнесом та благочинністю. Це змінило б їхній політичний статус, надало право безвізового в'їзду в Україну і можливість користування на її території національним режимом цивільних правовідносин. Не менш важливим, на думку автора, є питання про відновлення прав власності етнічних українців на націоналізоване майно. Реалізація вказаних заходів зробила б великий психологічний вплив на українську діаспору і сприяла б у її сфері позитивному ставленню до інвестування капіталу в економіку України. У свою чергу, в законодавчій сфері необхідно підтвердити гарантії приватної власності і створити механізм її правового захисту, забезпечити стабільність правового режиму інвестиційного процесу.
Ключові слова: структурна перебудова, іноземні інвестиції, інвестиційна активність, іноземний капітал, двостороннє економічне співробітництво.

В умовах структурної перебудови економіки України гострою проблемою є потреба у великих іноземних інвестиціях. У більшості розвинутих країн (США, Канада, Німеччина, Франція, Великобританія) каталізатором інвестиційної активності став саме іноземний капітал. Останніми роками ця тенденція особливо характерна для економіки країн Південно-Східної Азії. Обсяг іноземних інвестицій у ці відносно невеликі країни на початку 90-х років перевищував 20 млрд. доларів США. Успіхи економіки Китаю і Південної Кореї насамперед обумовлені значними іноземними інвестиціями. З огляду на досвід трансформації економіки саме цих країн важливе значення має залучення ділових та фінансових кіл української діаспори до інвестиційного процесу в Україні.

Однак, окремі аспекти проблеми стосовно ролі та місця української діаспори у США у процесі розвитку двостороннього економічного співробітництва частково розкриті у дослідженнях, котрі стосуються історичного розвитку діаспори в цілому. Безпосередньо співпраці української влади й громадськості з діаспорою США присвячено ряд розвідок А. Гуменюк [3] та М. Знаменської [4]. Більш детально економічні відносини в сфері інвестицій розглядають у своїх працях Федоренко Ф. Г. [9] та Федоренко С. В. [10]. Проте, саме останній напрям діяльності української діаспори в США залишається висвітленим у літературі не достатньо повно, відтак потребує детального дослідження.

Метою даної статті є окреслити основне поле інвестиційної діяльності української діаспори США та території України, пріоритетні шляхи розвитку. Відтак, автор окреслив наступні завдання: оцінити фінансові можливості української діаспори з погляду економічних інтересів України, визначити можливості управлінського та технологічного потенціалу представників української діаспори в США, лобіювання ними найбільш важливих економічних і політичних рішень у парламентах західних країн та міжнародних організаціях.

Розглядаючи питання економічної співпраці з діаспорою в практичному аспекті, можна говорити про залучення в економіку України капіталу та інтелектуальних здібностей приблизно 5-6 млн. українських співвітчизників, що проживають в Америці, Західній Європі й Австралії. Вирішальна роль серед них належить представникам діаспори перших трьох хвиль еміграції та їх спадкоємцям. Економічно і фінансово це найбільш заможна частина діаспори, оскільки її представники та їхні спадкоємці зуміли впровадитися в солідні фінансово-промислові структури за кордоном або створити власні досить потужні виробничо-комерційні підприємства, банки, кооперативи тощо [1].

Оцінка фінансових можливостей української діаспори з погляду економічних інтересів України загальмована через вкрай закритий характер статистичних даних. За інформацією глобальної мережі Інтернет, у число мільйонерів світового рівня входять за межами України приблизно 150 осіб українського походження. Серед них Олексій Воскобійник, виходець з України, визнаний у 1998 році в США бізнесменом року [2, с. 16]. Українських мільярдерів і мультимільярдерів – типу Рокфеллери, Тиссеніви, Меллоні – немає. Потенційних індивідуальних власників великих вільних капіталів, порівняних з потребами фінансування значних інвестиційних проектів в Україні (за даними фахівців [3, с. 76], загальна сума необхідних іноземних інвестицій в українську економіку становить близько 40 млрд. доларів США), також немає.

Але носіями навичок сучасного менеджменту і маркетингу в умовах ринкової економіки, власниками досить значних капіталів є велика кількість етнічних українців, які працюють у відомих та маловідомих фірмах, володіють великими і середніми приватними підприємствами, банками, страховими компаніями.

У США, Канаді, Бразилії, Аргентині, Англії та Німеччині діє майже 40 об'єднань українських бізнесменів, експортно-імпортних і транспортних фірм, спеціальних фондів, які, за попередніми даними, мають схильність до безпосереднього співробітництва з Україною.

Серед них: Союз українських купців і промисловців (у Чикаго, Нью-Йорку, Філадельфії, Детройті та в інших містах США); Федерація українських канадських бізнесменів (Торонто); Клуб українських бізнесменів у Бразилії (Курітіба); Союз українських купців, промисловців і підприємців Аргентини (у Буенос-Айресі); Українська експортно-імпортна компанія «Європа» (в Едмонтоні); Українська фірма Karpaty Electronics&Parcels (Торонто); Фонд «Поміч Україні» (Торонто).

У США та Канаді діє 28 українських ощадно-кредитних банків і страхових компаній. Серед них [4, с. 68]: Український народний союз (США та Канада); Український братський союз (США та Канада); Перший український федеральний ощадний банк «Певність» (Чикаго); Український федеральний кредитний кооператив «Самопоміч» (США, Нью-Йорк); Український ощадний банк у Філадельфії; Український федеральний банк «Тризуб» (Нью-Йорк); Українська кредитна спілка (м. Баунд-Брук, штат Нью-Джерсі).

Українські посередницькі кооперативи та їхні філії. Кооперативний рух серед українців за кордоном набув широкого розповсюдження від самого початку української еміграції. Він користується авторитетом у ділових колах країн поселення. Відомо 47 кооперативних утворень у США, Канаді, Аргентині, Англії.

Серед них [5, с. 101-102]: Перший український кооператив у Канаді «Калина» (м. Вінніпег); Українська спілка з обмеженою відповідальністю «Поділля» (м. Мідлтон); Український кооператив «Нова фортуна» (Лондон).

В США діє 40 українських кооперативів у містах Буффало, Чикаго, Джерсі, Лос-Анджелес, Міннеаполіс, Нью-Йорк, Філадельфія, Рочестер, Детройт, Вашингтон, Балтімор та інших містах.

Інженерно-технічні та наукові координаційні центри української діаспори [6, с. 202]. Всього їх 6-7. Діють у США, в Канаді, Німеччині. Найбільш відомі з них: Товариство українських інженерів Америки; Український технічно-господарський інститут у Мюнхені.

Якщо приблизна чисельність української діаспори в Америці, Західній Європі і Австралії становить 5 млн., то, згідно з польським досвідом, інвестиції можуть становити 500 млн. доларів США, а за «китайськими» розрахунками – 5 млрд. доларів США. Звичайно, наведені розрахунки мають характер припущень, які потребують уточнення шляхом подальших досліджень і апробації.

Крім фінансового потенціалу української діаспори, важливе значення має технологічний і управлінський потенціал. Стосовно її технологічних ресурсів найбільш корисними є унікальні знання і досвід роботи в сучасних західних компаніях, особливо в технологічно передових галузях, а також у фундаментальній науці, сфері прикладних науково-дослідних та проектно-конструкторських розробок.

Співробітництво західних середніх і малих підприємців українського походження з

їх колегами на історичній батьківщині може компенсувати недолік у них знань і досвіду у сфері менеджменту і маркетингу, допомогти їм оволодіти механізмами входження у вільний ринок, опанувати основи і закони ринкової економіки.

Крім того, багато представників української діаспори займають досить високі посади в структурах, сфері бізнесу та фінансів. Це важливо як само собою, так і для формування доброзичливого ставлення за кордоном до України серед урядових структур, представників ділової спільноти та фінансово-банківської сфери.

Ще один важливий напрямок можливого використання потенціалу української діаспори – організація лобіювання найбільш важливих економічних і політичних рішень у парламентах західних країн та міжнародних організаціях.

Провідниками його можуть стати відомі суспільні і політичні діячі Заходу – представники української діаспори.

Залучення капіталу української діаспори може стати реальним після проведення ряду заходів на загальнодержавному рівні: створення відповідних організаційних структур, широкої інформаційної підтримки, проведення ділових самітів, створення інформаційної бази даних інвестиційно-привабливих підприємств і проектів в Україні, надання державних гарантій безпеки інвестицій, організації ознайомлюючих поїздок бізнесменів діаспори на виробничі підприємства промисловості і сільського господарства, повернення частини об'єктів сімейної власності і архівів їх спадкоємцям з діаспори.

Варто вирішити питання про прийняття закону, що надає право на одержання подвійного громадянства тим представникам української діаспори, які здійснюють інвестування, працюють в реальному секторі економіки, займаються бізнесом та благочинністю. Це змінило б їхній політичний статус, надало право безвізового в'їзду в Україну і можливість користування на її території національним режимом цивільних правовідносин (у сфері відносин власності, підприємницької діяльності пересування, побуту тощо).

Особливе значення має питання про відновлення прав власності етнічних українців на націоналізоване майно. Реалізація вказаних заходів зробила б великий психологічний вплив на українську діаспору і сприяла б у її сфері позитивному ставленню до інвестування капіталу в економіку України. Зараз до нас іде капітал в основному останньої хвилі еміграції, часто спекулятивного характеру [7].

Причина того, що більшість серйозних і солідних закордонних підприємців, у тому числі з діаспори, не квапляться інвестувати кошти в економіку України, – це існуюча політична, правова, економічна нестабільність. До інших негативних факторів належать: глибока криза, наслідком якої є звуження виробництва і різке скорочення усіх видів внутрішніх інвестицій; загострення соціальних і національних проблем; проблеми в правовому, організаційному й інформаційному забезпеченні іноземних інвестицій.

У законодавчій сфері потрібно підтвердити гарантії приватної власності і створити механізм її правового захисту, забезпечити стабільність правового режиму інвестиційного процесу. Цю роботу необхідно почати з створення нових організацій – Міжнародного агентства із страхування іноземних інвестицій в Україні від некомерційних ризиків, Державної інвестиційної корпорації, Національного банку реконструкції та розвитку, діяльність яких може створити відповідні умови для стабільного залучення і реальної захищеності іноземних капіталів (в тому числі інвестицій діаспори).

Важливе значення має прийняття закону про землю і землекористування. Сьогодні українське законодавство визнає право приватної власності на землю тільки для українських громадян і підприємств – іноземні громадяни та підприємства не мають права власності на землю. Земля, згідно з діючими законами, може передаватися нерезидентам України у користування лише на умовах тимчасового користування. Прийняття закону про право власності на землю іноземних інвесторів на взаємовигідних для держави і підприємця умовах значно поліпшило б інвестиційний клімат.

У зв'язку з проблемою державних гарантій приватної власності логічно постає питання про відновлення прав власності етнічних українців – власників націоналізованого майна (поки хоча б концептуально, не вдаючись до конкретних форм і механізмів повернення). Прецеденти успішного вирішення цього непростого питання дає нам досвід Болгарії, Чехії, Латвії, Естонії.

Реальним є повернення спадкоємцям авторських прав і прав на винаходи, юридичне повернення фірмових знаків і логотипів (як, наприклад, це зробили в Росії, повернувши спадкоємцям виробників смирновської горілки право на торгову марку).

Успіх політики залучення капіталів діаспори залежить і від формування відповідних фінансово-економічних структур на основі українських зв'язків, які ж до того можуть зміцнити як і економічне, так і політичне становище наших співвітчизників у ближньому і далекому зарубіжжі. Необхідно створити дієздатну інфраструктуру для здійснення

торгових, фінансових виробничих зв'язків між банками і малими підприємствами України з їх колегами – закордонними підприємцями українського походження.

Елементами її можуть стати спільні страхові і гарантійні компанії, інвестиційні фонди чи агентства з приватизації й операцій з нерухомістю, торгові компанії, банки, регіональні центри, що надають консультаційну, юридичну й інформаційну допомогу підприємцям, зважаючи на те, що ці структури можуть мати регіональні центри і розгалужену мережу філій як в Україні, так і за кордоном.

На першому етапі доцільно було б створити спільну з діловими колами діаспори фінансово-економічну структуру, до складу якої повинні входити:

1) Страхова компанія, можливо, у рамках чи за участю Міжнародного агентства з страхування іноземних інвестицій в Україні від некомерційних ризиків.

2) Інвестиційні фонди в країнах компактного проживання діаспори, які будуть акумулювати кошти українців за кордоном з метою придбання цінних паперів, що випускаються в Україна для участі в приватизації підприємств. Це – канал портфельних інвестицій діаспори в Україну.

3) Міжнародний інвестиційно-комерційний банк для залучення інвестицій обслуговування діяльності підприємств, створених за участю інвестиційних капіталів українського зарубіжжя.

Підтримка державою цих заходів може виражатися як у пайовій участі у власності цих структур, так і наданні їм податкових пільг.

Створена в такому вигляді система може служити основою для подальшого залучення іноземних інвестицій в розвиток малого бізнесу в Україні, а також для інвестування українськими підприємствами капіталів у підприємства співвітчизників за кордоном.

Прийняті останнім часом в Україні нормативні документи передбачають широкий комплекс заходів, покликаних зміцнити мале підприємництво [8, с. 155]. У світлі цих заходів з метою стимулювання залучення капіталу української підприємницької діаспори в малий бізнес відповідним державним структурам, підпорядкованим Кабінету Міністрів України, представляється доцільним рекомендувати наступні заходи:

- створити сучасну систему інформаційного забезпечення залучення капіталів діаспори шляхом організації міжнародних науково-практичних конференцій, симпозіумів, нарад, з'їздів співвітчизників, інвестиційних конкурсів, аукціонів, щомісячного видання інформаційних бюлетенів, каталогів та аналітичних матеріалів для інвесторів;
- законодавчо забезпечити гарантії цільового використання і безпеки стосовно інвестиційних надходжень іноземних капіталів (виступити гарантом для комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ з кредитів, виданих малим підприємствам з іноземними інвестиціями діаспори);
- створити програму фінансування і пільгового кредитування найбільш перспективних інвестиційних проектів за участю капіталів діаспори в пріоритетних напрямах;
- поширити на малі підприємства за участю капіталів української діаспори спрощений порядок реєстрації;
- звільнити від оподаткування прибуток від експортного виробництва і прибуток, що спрямовується на погашення інвестиційного кредиту. Він повинен обкладатися податками на пільгових умовах (величина прибутку і податок на нього визначаються, виходячи з базового курсу гривні до американського долара, тобто за курсом, що існував на момент одержання кредиту, скорегованого на індекс цін товарів, реалізованих на внутрішньому ринку) чи взагалі не обкладатися податком [9, с. 112];
- надати малим підприємствам пріоритетної сфери, створеної за участю капіталів діаспори, можливість прискореної амортизації основних засобів;
- створити в Інтернеті інформаційну веб-сторінку, яка б містила базу даних привабливих об'єктів інвестування в Україні;
- розвивати систему державного страхування кредитів, наданих малому бізнесу за участю закордонного українського капіталу в пріоритетних сферах, з метою подолання стриманості комерційних банків стосовно цього виду кредитів. Для забезпечення необхідного рівня страхового захисту дозволити таким малим підприємствам відносити страхові внески із страхування різних аспектів їхньої діяльності на собівартість продукції (у даний час оплата страхових полісів підприємствами й організаціями здійснюється, виходячи з чистого прибутку після сплати податків) [10, с. 30].

Усі вищевикладені пропозиції та рекомендації у випадку їхнього комплексного застосування здатні дати могутній імпульс припливу капіталів діаспори в економіку України.

Відтак, можна зробити наступні висновки:

1) розробляючи і забезпечуючи реалізацію політики залучення капіталів української

підприємницької діаспори в економіку і малий бізнес України, потрібно враховувати і передбачати, що основна практична робота з підтримки цієї політики ляже на плечі регіональних і місцевих органів влади.

2) економічна основа для цього закладається перерахуванням основних податків малих підприємств у місцеві бюджети і регіональні фонди підтримки підприємництва.

3) у рамках наявних фінансових можливостей і своїх повноважень місцеві органи влади можуть надавати малому бізнесу додаткові пільги, зокрема в оподаткуванні, передбачаючи їх у регіональних програмах підтримки підприємництва.

4) широкі права регіонів дозволяють застосовувати заходи державної підтримки малого бізнесу, виходячи з місцевих умов і особливостей соціально-економічного розвитку регіону. Світовий досвід свідчить, що сформовані місцевою владою власні структури підтримки малого бізнесу функціонують найбільш ефективно, зміцнюючи партнерські відносини з приватними організаціями, які представляють інтереси малих підприємств, у тому числі створених за участю капіталів української діаспори.

У даний час організація залучення ресурсів діаспори на історичній батьківщині, а також питання підтримки закордонних співвітчизників не знаходить необхідної підтримки серед владних структур України. Осторонь інвестиційних питань стоять поки що і провідні громадські організації – Світовий конгрес українців (США, Нью-Йорк, президент Євген Чолій) та Українська всесвітня координаційна рада (Київ, голова Дмитро Павличко).

5) доцільним було б створення постійно діючого комітету з питань економічного співробітництва при Світовому конгресі українців та Українській всесвітній координаційній раді. Існують підстави вважати, що діяльність такого комітету може бути спрямована на реалізацію інтеграційних процесів та економічних програм, викладених вище. Одним із напрямів діяльності Комітету може бути залучення підприємців діаспори до комерційної та благочинної діяльності у містах і селах емігрантів «малої Батьківщини» (тобто в місцях, де знаходиться родове коріння сім'ї емігрантів).

Таким чином, економічний та інтелектуальний потенціал української діаспори має достатні можливості для участі в інвестиційному процесі й активізації розвитку економіки України. Однак, реалізація цього потенціалу вимагає активної цілеспрямованої діяльності державних структур та громадських організацій, вдосконалення існуючих економіко-правових умов.

Бібліографічні посилання:

1. Енциклопедія Українознавства / НАН України. Інститут української археографії. – Київ, 1995.
2. Бай Н. Серед українців Америки. Бібліотека журналу Дніпро. – Київ, 1999. № 2. – С. 15-21.
3. Гуменюк А. Г. Співробітництво України із діаспорою США // Науковий вісник дипломатичної академії України. – Вип. 13. – 2008. – С. 76-78.
4. Знаменська М. В. Взаємовідносини громадськості України з діаспорою // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2001. – Вип. 7. – С. 65-80.
5. Киреев А. Международная экономика. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов. – 1ч. – М. : Международные отношения. 2005. – 320 с.
6. Копець Андрій. Міжнародний міграційний рух населення: теорія, аналіз сучасної структури. Київ, 2004. – 285 с.
7. Зарубіжні українці у сфері бізнесу: Каталог / Автор-упорядник Г. Ф. Новоросюк. – Київ, 2002.
8. Пасічник В. Виклик сучасної міграції: традиції та нові аспекти дослідження // Міграція та толерантність в Україні / За ред. Ярослава Пилинського. Київ «Стилос», 2007. – 191 с.
9. Федоренко В. Г., Гойко А. Ф. Інвестознавство. – Київ: МАУП, 2000. – 245 с.
10. Федоренко С. В. Проблеми залучення іноземних інвестицій і розвиток економіки України // Державний інформаційний бюлетень «Про приватизацію». – 1999. – № 2. – С. 29-34.

Ковач Е. В. Пути привлечения украинской диаспоры к инвестиционному процессу в Украине.

В статье очерчено основные возможности привлечения украинской диаспоры США к инвестиционным процессам в Украине. Детально анализируются финансовые, управленческие и технологические возможности диаспоры с точки зрения экономических интересов Украины, лоббирования представителями диаспоры наиболее важных экономических и политических решений, в парламентах западных стран и международных организациях. Отдельно автор определяет необходимые шаги, которые необходимо осуществить государству происхождения диаспоры с целью привлечения капитала ее представителей, что может стать возможным после проведения ряда мероприятий на общегосударственном уровне. Автор обращает внимание на необходимость решения вопроса о принятии закона, который предоставляет право на получение двойного гражданства тем представителям украинской диаспоры, которые осуществляют инвестирование, работают в реальном секторе экономики, занимаются бизнесом и благотворительностью. Это изменило бы их политический статус, предоставило право безвизового въезда в Украину и возможность пользования на ее территории национальным режимом гражданских правоотношений. Не менее важным, по мнению автора, есть вопрос о возобновлении прав собственности этнических украинцев на национализированное имущество. Реализация указанных мероприятий оказала бы большое психологическое влияние на украинскую диаспору и способствовала бы в ее сфере позитивному отношению к инвестированию капитала в экономику Украины. В свою очередь, в законодательной сфере необходимо подтвердить

гарантии частной собственности и создать механизм ее правовой защиты, обеспечить стабильность правового режима инвестиционного процесса.

Ключевые слова: структурная перестройка, иностранные инвестиции, инвестиционная активность, иностранный капитал, двустороннее экономическое сотрудничество.

Kovach Y. Ways of enlisting ukrainian disapora to the investment processes in Ukraine.

In the article the main possibilities of enlisting of the Ukrainian Diaspora to the investment processes in Ukraine are researched. Financial, management and technological advantages of the Diaspora from the point of view of Ukraine's economical interests are analyzed in details as well as lobbing of its main economical and political decisions in the parliaments of international organizations and western countries. Separately, the author determines necessary steps which should be conducted by the state of Diaspora's origin with the aim of enlisting the capital of its representatives. This can be possible after implementing a wide range of measures at the national level. The author attracts attention to the necessity of solving the issue concerning the law of the double-citizenship for those representatives of Ukrainian Diaspora who invest, work in the real sector of economy, and are engaged with the business activities and charity work. This, in its turn, would change their political status and give them a right for the non-visa entrance and the right to use on the Ukrainian territory the national mode of civil and legal relations. In the author's opinion, proceeding in the ownership rights of the ethnic Ukrainians for the national property is also important. Realization of the aforementioned measures would make a great psychological impact on the Ukrainian Diaspora and would promote its positive attitude towards investing the capital to the economy of Ukraine. In its turn, in the legislative sphere it is necessary to confirm the guarantees of private ownership and to create the mechanism of its legal protection and provide the stability of the legal mode of the investment processes. In the frame of the structural reorganization of the Ukrainian economy, the issue of the foreign investments is urgent. In most developed countries (United States, Canada, Germany, France, Great Britain) foreign capital became the intensifier of the investment processes. Over the last years this tendency is especially characteristic for the countries of the south-eastern Asia. The amount of foreign investments to these comparatively small countries at the beginning of 90-ties exceeded 20 billion dollars. Success of the economics of China and South Korea are determined by a great amount of foreign investments. Taking into consideration the experience of economy transformation, the process of enlisting foreign investments of Ukrainian Diaspora to the country of their origin is very important.

Keywords: structural reorganization, foreign investments, investment activity, foreign capital, bilateral economic collaboration.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 342. 51(470)

О. Ю. Кондратенко

Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ВИТОКИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Розглянуто формування інформаційної політики Російської Федерації у постбіполярний період, спрямованої на посиленні державного регулювання як у межах Росії так і на теренах СНД. Окремо акцентовано увагу на законодавчій базі російської інформаційної політики, виробленні концептуальних підходів щодо її реалізації, вдосконаленні інформаційної безпеки та корекції іміджу РФ.

Ключові слова: інформаційна політика, інформаційний простір, зовнішня політика, інформаційна безпека.

Сьогодні існує низка визначень поняття «інформаційна політика», проте всі вони, як правило, зводяться до означення комплексу основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню, поширенню та зберіганню інформації.

По мірі прискорення глобалізаційних перетворень, побудови інформаційного суспільства та виникненням супровідних явищ, пов'язаних із подібними процесами, актуалізувалася проблематика вивчення структури національної й міжнародної інформаційної політики держави. Разом з тим, російський вектор зовнішньої політики, котрий все активніше спрямовується в український бік, підсилює зумовленість вивчення саме інформаційної політики північного сусіда. Боротьба за пострадянський інформаційний простір активно підігрівається євразійською ідеєю у контексті прискореного формування відповідних інтеграційних утворень, котрі без України, за словами як російських так і міжнародних експертів, будуть незавершеним проектом. Саме цим здебільшого і пояснюється засилля російських/російськомовних ЗМІ в українському інфопросторі, що зумовлює тим самим його деформацію та послаблює національну інформаційну безпеку. До цього додамо й те, що терміни «єдиний інформаційний простір РФ» і «єдиний інформаційний простір СНД» у різних російських джерелах часто вживаються як синоніми або взаємозамінні категорії.

Зростання наукового інтересу до піднятого питання свідчить розмаїття наукових розвідок останніх років. В Україні російської інформаційної політики торкаються у своїх працях Я. Варивода [4], О. Зернецька [12], А. Луценко [18], М. Ожеван [23], Г. Почепцов [25], М. Руденко [28] та ін. Левова частка наукових розвідок з даного приводу представлена російськими вченими: Ю. Авіновою [1], Н. Нєнастьєвою [21], А. Манойлом [19], І. Панаріним [24] тощо. Ось далеко неповний перелік творчого доробку присвяченого інформаційній політиці Російської держави. Звісно у лімітованих рамках статті ми не в змозі більш детально розкрити історію вивчення даного питання, попри все намагатимемось

хоча б частково компенсувати цей недолік у ході його розкриття, звертаючись тим самим до низки інших робіт.

Виходячи з вищесказаного автор статті ставить перед собою наступні завдання:

- з'ясувати становлення внутрішньої і зовнішньої інформаційної політики РФ;
- розглянути концептуальну сутність інформаційної політики Росії;
- окреслити законодавче регламентування російської інформаційної політики;
- охарактеризувати встановлення впливу РФ на пострадянський інформаційний простір;
- дослідити механізми вдосконалення інформаційної безпеки Росії.

Отож інформаційна політика є складовою внутрішньої і зовнішньої політики держави, а тому постулат щодо їх взаємопов'язаності прийнятний і для пояснення політики інформаційної. Як відомо реалізація зовнішньополітичної стратегії може здійснюватися на трьох рівнях: концептуально-теоретичному, доктринальному і політико-практичному. Варто відзначити, що до сьогодні російська інформаційна політика поки що не вийшла за рамки концептуально-теоретичного рівня. Свідченням цьому є існування та подальша розробка низки доктрин, концепцій, проектів, що лише наближаються до свого практичного втілення. Підтвердженням нашої тези слугуватимуть слова російського дослідника Ю. Бойка, який відзначає: «Політика російської держави здійснюється у вигляді стратегічних концепцій, діючого законодавства, а також крупних соціально-економічних програм, що охоплюють в тому числі й інформатизацію» [3].

Першими кроками Росії у формуванні інформаційної політики стало видання низки президентських указів, а також становлення системи інформаційного законодавства. Заслуговує на увагу указ російського глави «Питання формування єдиного інформаційно-правового простру Союзу Незалежних Держав» (1993) [31], яким закладалися механізми інформаційно-правового регулювання співробітництва країн СНД. У 1995 р. Держдумою прийнято закон «Про інформацію, інформатизацію і захист інформації» [8], покликаний регулювати інформаційні відносини в державі, зокрема у сфері використання інформаційних ресурсів. Він визначав рамки державної політики щодо формування умов надійного захисту інформаційної власності, інформаційне забезпечення владних структур і громадянина, забезпечення інформаційної безпеки та формування ринку інформаційних ресурсів тощо. Таким чином, Закон охопив всі найважливіші напрями і способи реалізації інформаційної політики. Утім документ не був єдиним у регламентуванні та регулювання інформаційних відносин. Так, до середини 90-х рр. було прийнято ще цілий ряд федеральних законів у інформаційній сфері, як то: «Про засоби масової інформації» (1991) [9]; «Про державну таємницю» (1993) [7]; «Про державну підтримку засобів масової інформації і книговидання Російської Федерації» (1994) [10]; «Про участь у міжнародному інформаційному обміні» (1996) [11], які тлумачили правові визначення інформаційного простору, інформаційного обміну, продукту і т. д. Зокрема останній регламентував захист міжнародних інформаційних інтересів Росії, правовий режим та контроль за здійсненням такого обміну.

Задля забезпечення реалізації інформаційної політики на різних рівнях створювалися відповідні інституції на кшталт Федерального агентства урядового зв'язку та інформації (1991) і Комітету з політики інформатизації (1994). Обидва органи були створені при Президентові Російської Федерації. Такий посилений контроль над даними органами свідчить про те, що інформаційній політиці відводилася особлива увага. При цьому підкреслимо, що функції першого органу, який припинив своє існування у 2003 р. були передані ФСБ Росії і Службі спеціального зв'язку та інформації Федеральної служби охорони Росії.

Отже, остаточні контури російської інформаційної політики були накреслені з утвердженням відповідної законодавчої бази та механізмів її реалізації.

Інформатизація Росії тісно переплиталася із налагодженням взаємодії вищих органів влади країн СНД. Початком цього процесу стала програма «Інформатизація Росії» (1991), спрямована на розвиток інформаційної інфраструктури держави [27]; угода «Про інформаційне забезпечення виконання багатосторонніх угод» (1993) [29]; концепція «створення автоматизованої системи інформаційного обміну Співдружності Незалежних Держав» (1994) [17]; концепція «формування інформаційного простору Співдружності Незалежних Держав» (1996) [16]. Загалом в Угоді вперше на повномасштабному рівні було піднято питання формування єдиного інформаційного простору у межах СНД, яке покладалося на відповідні інституції Співдружності по забезпеченню отримання і використання інформації. У той же час дві концепції покликані, по суті, слугувати своєрідним доповненням до Угоди та розвивати й оптимізувати співпрацю у рамках пострадянського інформаційного простру.

Задля ведення повноцінної зовнішньої інформаційної політики та участі у міжнародних

інформаційних відносинах, одним із ключових моментів для будь-якої держави є побудова відповідної інфраструктури. Черговою точкою відліку стала подальша концептуалізація інформаційної політики протягом 19951998 рр. У відповідних документах робився акцент на розбудові інфраструктури російського інформаційного простору з подальшим її включенням у світовий інформаційний контекст. «Концепція формування і розвитку єдиного інформаційного простору Росії» (1995) [15] та «Концепція державної інформаційної політики Російської Федерації» (1998) [13] спрямовані на виконання низки указів Президента та законів РФ стосовно інформаційної сфери. З оптимізацією міжнародної інформаційної діяльності Росії актуалізувалася її юридична участь у відповідних програмах та спеціалізованих міжнародних організаціях по створенню і розвитку інформаційних ресурсів [13].

Виконання різних концептуальних заходів по інформатизації федеральних суб'єктів відбувалося із синхронним поєднанням формування інформаційної взаємодії країн СНД, зокрема через створення автоматизованої системи інформаційного обміну (АСІО). Координацію по впровадженню цього інституту покладено на Федеральне Агентство урядового зв'язку та інформації при Президентові РФ. Була також висловлена необхідність законодавчого закріплення інформаційної співпраці країн у рамках СНД та інформаційного обміну в системі міжнародної співпраці. У зв'язку з цим, МЗС Росії стало однією з основ побудови інтегрованої інформаційної системи. Далі наголошувалося на необхідності врахування можливості міжнародної співпраці у сфері інформаційних технологій, продуктів і послуг [13]. Не дивлячись на те, що в основу всіх «благих намірів» з боку Росії покладено оптимізацію інфопрстору СНД, подібні заходи потрібні були передусім задля утвердження політичного, економічного, гуманітарного та інших видів впливу на пострадянському/ євразійському просторі. Амбіційність інформаційного проекту щодо перетворення Росії на своєрідну інформаційну наддержаву чітко ілюструють слова згаданої «Концепції державної інформаційної політики РФ»: «…Росія як суб'єкт геополітики, держава, котра володіє розвинутою інформаційно-телекомунікаційною інфраструктурою на всьому євразійському просторі Росії і СНД, змогла б стати природним мостом між Європою і країнами АТР. Це б дозволило їй стати ключовою ланкою світового інформаційного простору» [13]. Таким чином закладалися основи входження Росії до світового інформаційного простору, а також збереження нею статусу великої держави. Водночас, посилаючись на складну державну соціально-економічну ситуацію, у Концепції зміщувався акцент у бік активізації державного регулювання виробництва інформації та підвищення контролю над засобами інформатизації і телекомунікації [13].

Розбудову власного інформаційного суспільства Росія також намагається поєднати з аналогічними процесами у країнах СНД. При цьому ставилися завдання підвищення рівня співпраці країн Співдружності щодо реалізації спільних програм у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, зближення національного законодавства, участі в міжрядному інформаційному обміні, формування системи міжнародної інформаційної безпеки, створення системи транскордонного документообігу тощо. Паралельно передбачалося вдосконалення інформаційної підтримки інтеграційних процесів в СНД та побудови системи електронного навчання, торгівлі, створення спільного реєстру фізичних і юридичних осіб [30].

Подібні кроки з боку РФ спрямовані для посилення впливу переважно на політичні процеси у пострадянських країнах. Варто пригадати, що останніми роками російське керівництво все активніше намагається координувати різні сфери життя нашої держави через неукраїнські та антиукраїнські ЗМІ. Зокрема російська медіапродукція є переважаюча у східних регіонах України та особливо в Криму. Приміром, у 1995-2004 рр. наклад російських газет і журналів в Україні зріс з 18% до 64%, у той час як відсоток української преси зменшився з 70% до 20% [26, с. 49]. Приблизно теж саме можна говорити і про інші країни, котрі є сьогодні повноправними членами або кандидатами до євразійських інтеграційних структур.

Таким чином, можна припустити, що побудова єдиної системи інформаційної безпеки стане ще одним додатковим важелем російського політичного впливу на країни СНД через спрощений доступ до їх інфопростру.

Невід'ємною складовою політики будь-якої держави є забезпечення національної безпеки через систему безпеки інформаційної. Росія юридично підтвердила цей процес у «Доктрині інформаційної безпеки Російської Федерації» (2000), законі «Про інформацію, інформаційні технології та про захист інформації» (2006), «Стратегії співпраці держав – учасників СНД у побудові і розвитку інформаційного суспільства» (2012) та згаданих концепціях. Більшістю подібних документів закріплювалася необхідність обмеження експансії крупних іноземних фірм задля попередження односторонніх переваг західних

країн [15]. У Концепції російської інформаційної політики зокрема констатується: «Система інформаційної безпеки покликана забезпечувати збереження державної та інших таємниць, захищати інформаційні ресурси та інформаційно-телекомунікаційну структур від видиву інформаційної зброї, загроз інформаційного тероризму та інформаційного криміналу» [13].

Посилення захисту російських інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу і забезпечення безпеки телекомунікаційних систем планувалося здійснювати через впровадження міжнародного інформаційного обміну в Інтернет-мережі та розширення представленості у ній Росії, вдосконалення відповідної міжнародної законодавчої бази, активізацію постійного моніторингу міжнародного інформаційного простору тощо. До джерел загроз інформаційній безпеці РФ було віднесено прагнення низки країн до утиску інтересів Росії у світовому інформаційному просторі та витіснення її із внутрішнього і зовнішнього інформаційного ринку, діяльність іноземних спецслужб, різних злочинних спільнот та інших структур, спрямована на несанкціонований доступ до конфіденційної інформації. У Доктрині з інформбезпеки РФ підкреслюється: «Однією з основних загроз інформаційній безпеці РФ є політика західних держав, спрямована на руйнацію успадкованого від СРСР єдиного науково-технічного простору держав-учасниць СНД за рахунок переорієнтації на західні країни їх науково-технічних зв'язків, а також окремих, найбільш перспективних наукових колективів» [5]. Хоча, як ми знаємо, Москва згодом відмовилася ратифікувати відому Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність.

У контексті посилення міжнародної безпеки розглядалися передусім питання геополітики. За словами авторів Концепції: «Раціональна інформаційна політика повинна сприяти відновленню ролі Росії як повноцінного учасника світового інформаційного співтовариства, як провідної світової держави, що володіє розвинутою інформаційно-комунікаційною інфраструктурою… Саме це допоможе Росії опинитися в числі держав, здатних захистити свої національні інтереси і безпеку у боротьбі за економічну і військову перевагу за політичний і культурний вплив у багатополярному світі» [13]. У 2006 р. на законодавчому рівні було посилено державне регулювання процесу збору, пошуку, отримання, передачі й поширення інформації та встановлено відповідальність за інформаційні правопорушення [6].

Звісно, що ЗМІ як провідне джерело і канал передачі інформації є найактивнішим провідником та засобом реалізації інформаційної політики. Одним із завдань інформаційної безпеки стало розширення можливостей державних ЗМІ задля доведення до російських та іноземних громадян відомостей щодо зовнішньої політики РФ, а також приведення російських стандартів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій у відповідності до світових [20]. У той же час поряд з розширенням можливостей для ЗМІ активно робиться наголос на активізації державного регулювання їхньої діяльності, зокрема участі у централізованому формуванні щоденного рейтингу новин. Навіть російські дослідники звертають увагу на те, що: «у російських ЗМІ відсутній дискурс з проблем інформаційної політики, перспектив інформаційного суспільства, таким чином відсутній зворотній зв'язок із суспільною думкою...Без інформаційного суспільства неможливо створити необхідну комунікацію між владою і народом, між медіакратією і населенням країни. Швидше за все партійців влаштовує технократичне суспільство» [22].

Подальше зміцнення інформаційна безпеки РФ пропонувалося шляхом вдосконалення інформаційного забезпечення зовнішньополітичного курсу та підвищення захисту інфраструктури відповідних інституцій. Росія планує якомога швидше подолати електронно-цифрове відставання від провідних країн. Саме тому акцент зміщується у бік недопущення протидій посиленню ролі Росії як одного з впливових центрів багатополярного світу через збільшення технологічного відриву провідних держав світу та створення ними інформаційної зброї. Також вкотре наголошувалося на приділенні особливої уваги проблемам координації зусиль у сфері інформаційної безпеки з країнами СНД [5].

Інформаційна політика щодо побудови єдиного інфопростору СНД невід'ємно пов'язана зі створенням позитивного іміджу Росії як світі в цілому так і на теренах колишнього СРСР зокрема. Привабливий імідж РФ покликаний стати альтернативою глобалізації пострадянського простору у напрямку євроатлантичного вектору. Автори праці, присвяченій механізмам формування російського іміджу, наголошують на тому, що: «Посилення ролі Москви важливо й тому, що країни колишнього СРСР, з відновлення відносної економічної незалежності будуть все більш інтенсивно намагатися встановити канали доступу до «глобальних воріт», розміщених в далекому зарубіжжі» [2, с. 63].

Задля проведення більш прагматичної інформаційної політики Росія передусім намагається позбавитися негативних стереотипних образів як в очах Заходу так і в країнах СНД. Неефективність політики у дусі радянської ностальгії полягає у породженні асоціацій імперського реваншизму не лише на пострадянському просторі але й у світі загалом. За

словами Ю. Авінової: «Західне суспільство все ще сприймає «російського медведя» з насторогою, не дивлячись на значний прогрес у сфері економічних відносин. Джерела такого сприйняття криються у негативних стереотипах, які сформувалися відносно нашої країни… Інтеграційні тенденції за участю Росії – ознака відродження її імперських амбіцій. Російське суспільство – глибоко криміналізоване і корумповане» [1].

Москва намагається постійно підкреслювати, що нагативізації її іміджу сприяє агресивна інформаційна політика як сусідніх так і західних ряду держав. Одним із моментів реалізації корекції російського іміджу є розширення міждержавного діалогу з усіма провідними партнерами шляхом акцентування уваги на антиросійських кампаніях. У згаданій колективній праці відкрито наголошується на необхідності того щоби формування позитивного іміджу стало невід'ємною складовою російської зовнішньої політики на пострадянському просторі, оскілки, за словами авторів, створення такого образу Росії може стати необхідним інструментом забезпечення російського впливу в країнах СНД та основою консолідації проросійських сил у цих країнах [2, с. 3]. В цілому ж сутність намірів російського політикуму щодо розширення інформаційного впливу на пострадянському просторі пов'язана з формуванням позитивного образу Росії з «вбудовуванням» його у масову свідомість населення пострадянської Євразії [2, с. 54]. Реалізація інформаційної політики ставила за завдання перетворення Москви у т. зв. «глобальні ворота», які б ефективно контролювали всі комунікації на теренах СНД та окремі прилягаючі території Східної Європи й Азії. При цьому констатується, що без перетворення Росії на комунікаційний центр для країн СНД унеможливлюється збереження інформаційної присутності Росії на пострадянському просторі [32, с. 4462]. Втілення цієї стратегії ускладнювалося здебільшого тим, що ряд програм інформатизації, таких як «Інформаційна Росія» (2001) та «Електронна Росія» (2002), не були повною мірою втілені через кризу високотехнологічних галузей в російській економіці.

У ході дебатів відносно просування російського іміджу на Захід та і світ в цілому неодноразово наголошувалося на створенні авторитетного джерела інформації на зразок західних CNN та BBC та ряду Інтернет-видань задля презентації широкої інформації про всі аспекти зовнішньої політики РФ [2, с. 61]. Виконанням цього справді важливого завдання стало створення англомовного супутникового каналу «Russia today», трансляція якого охоплює практично всі країни. Левову частку ефірного віщання каналу зайняло висвітлення світових подій під російським кутом зору. Значні кроки здійснюються також у напрямку зближення із західною пресою та PR-компаніями [1].

Все ж таки попри старанні зусилля російських «іміджмейкерів» образ Росії у світі до останнього часу фактично не покращився, що у принципі визнають і самі російські експерти. Всі намагання стати «європейським містком» для колишніх братніх республік, обравши «особливе» партнерство із Заходом на початку 90-х рр., виявилися невдалими. Всі спроби Росії надати привабливості торгівельно-євразійським інтеграційним об'єднанням як альтернативі європейської регіональної інтеграції поки що не приносять їй особливого успіху на пострадянському просторі. У свою чергу гуманітарна геополітика, котра базується переважно на популяризації російської мови та культури за межами РФ також не може виступати козирем у «російському рукаві», оскілки за майже чверть пострадянського століття відсоток населення, яке вважало її рідною, або ж другою рідною значно скоротилося. Україна у цьому випадку не буде виключенням у разі наведення конкретних прикладів.

Таким чином, ротшильдівський принцип «хто володіє інформацією, той володіє світом» став своєрідним девізом у боротьбі Росії за пострадянський простір. Ключовим моментом цього напряму стало посилення державного регулювання у інформаційній сфері через створення відповідних інституцій, підпорядкованих президенту або ФСБ. Посилення російського інформаційного впливу на пострадянському просторі здійснюється шляхом узгодження і вироблення т. зв. спільної інформаційної політики країн СНД. Необхідною у цьому процесі стала робота по корекції російського іміджу. Утім, створення єдиного наднаціонального інформаційного простору за рахунок пострадянських країн та реалізація ідеї інформаційної наддержави поки що не виходить за концептуальні рамки.

Бібліографічні посилання:

1. Авинова Ю. Информационная политика Российского государства на современном этапе: концептуальные и основные задачи / Ю. Авинова [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://politlogia. narod. ru/ТЕМАТІКА/ info-polbnika/GIP. htm

2. Беспалов С. В. Механизмы формирования позитивного образа России в странах постсоветского пространства / С. В. Беспалов, А. В. Власов, П. В. Голубцов, А. А. Казанцев, А. В. Караваев, В. Н. Меркушев. М., 2007. – 117 с.

3. Бойко Ю. Политика государства в информационной сфере / Ю. Бойко [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www. rau. su/observer/N7_2006/7_05. HTM
4. Варивода Я. О. Інформаційне забезпечення інтересів фінансово-промислових груп Росії / Я. Варивода // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 15 – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 1999. – С. 199204.
5. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www. scrf. gov. ru/documents/5. html
6. Закон об информации, информационных технологиях и о защите информации [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://base. consultant. ru/cons/cgi/online. cgi?req=doc;base=LAW;n=133341
7. Закон РФ от 21. 06. 1993 «О государственной тайне» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http: http://base. consultant. ru/cons/cgi/online. cgi?req=doc;base=LAW;n=121414
8. Закон РФ от 22.02.1995 «Об информации, информатизации и защите информации» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www-sbras. nsc. ru/win/laws/in-low. html
9. Закон РФ от 27. 12. 1991 «О средствах массовой информации» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www. consultant. ru/popular/smi/
10. Закон РФ от 29. 12. 1994 «О государственной поддержке средств массовой информации и книгоиздания Российской Федерации» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://tm. ua/show_law. php?id=11
11. Закон РФ от 5. 06. 1996 «Об участии в международном информационном обмене» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://base. consultant. ru/cons/cgi/online. cgi?req=doc;base=LAW;n=48401
12. Зернецька О. Політичний дискурс: комунікативні стратегії інформаційної доби / О. Зернецька, П. Зернецький // Вісник Львівського університету: Серія журналістики. – 2004. – Вип. 25. – С. 9096.
13. Концепция государственной информационной политики Российской Федерации [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www. iis. ru/library/sip/sip. ru. html
14. Концепция построения автоматизированной системы обмена информационными ресурсами «Содружество» [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://rdtex. com. ua/win/root/article_ceip. html
15. Концепция формирования и развития единого информационного пространства России и соответствующих государственных информационных ресурсов 1995 год [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www-sbras. nsc. ru/win/laws/russ_kon. htm#con
16. Концепция формирования информационного пространства Содружества Независимых Государств [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://zakon2. rada. gov. ua/laws/show/997_185
17. Лаврухин С. Создание единого информационного пространства таможенных служб стран-участников СНГ. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://rdtex. com. ua/win/root/article_ceip. html
18. Луценко А. В. Вплив стратегії «м'якої сили» РФ на зовнішню політику України / А. В. Луценко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2009. – Випуск 85. Частина І. – С. 215221.
19. Манойло А. В. Государственная информационная политика в особых условиях / А. В. Манойло. М., 2003. – 388 с.
20. Мезенцев Д. Ф. Информационная политика Российской Федерации в условиях формирования информационного общества / Д. Ф. Мезенцев [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://emag. iis. ru/arc/infosoc/emag. nsf/BPA/88191ef79090a5a0c3256d5700419c84
21. Ненастьева Н. Л. Информационная политика в условиях реформирования социальной структуры современной России / Н. Л. Ненастьева, П. Ф. Янкевич. – Ярославль, 2007. – 240 с.
22. Николаев Н. М. Государственная информационная политика России / Н. М. Николаев [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://komiexpo. com/experts/67/
23. Ожеван М. А. Основні напрями зовнішніх інформаційно-маніпулятивних впливів на суспільні трансформації в Україні: засоби протидії / М. А. Ожеван // Стратегічні пріоритети. – 2011. №3(20). – С. 118126.
24. Панарин И. Н. Информационная война и Россия / И. Н. Панарин. М., 2000. – 160 с.
25. Почепцов Г. Г. Информационные войны / Г. Г. Почепцов. – К., 2000. – 576 с.
26. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 р. : послання Президента до Верховної Ради України. – К. : Інформ. видав. центр Держкомстату України, 2005. – 56 с.
27. Программа информатизации России [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www. cplire. ru/koi/os/3_1/1. htm
28. Руденко М. М. Вплив міжнародного тероризму на трансформацію інформаційної політики Російської Федерації / М. М. Руденко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Міжнародні відносини». – К., 2003. – Вип. 25-28. – С. 262-264.
29. Соглашения об информационном обеспечении выполнения многосторонних соглашений [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www. spravka-jurist. com/base/part-eq/tx_xswobu. htm
30. Стратегия сотрудничества государств – участников СНГ в построении и развитии информационного общества [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www. e-cis. info/page. php?id=22902
31. Указ Президента РФ от 27. 12. 1993 «Вопросы формирования единого информационно-правового пространства Содружества Независимых Государств [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www. businesspravo. ru/Docum/DocumShow_DocumID_65349. html
32. Хомутова О. Ю. Хора московских «ворот» и сценарии ее развития / О. Ю. Хомутова, С. А. Виноградова, В. М. Сергеев и др. // Полис. №3. – С. 44-62.

Кондратенко О. Ю. Концептуальные основы информационной политики Российской Федерации: истоки и современное состояние.

Рассмотрено формирование информационной политики Российской Федерации в постбиполярный период, направленной на усиление государственного регулирования как в рамках России так и на территории СНГ. Отдельно акцентируется внимание на законодательной базе российской информационной политики, выработке концептуальных подходов к ее реализации, усовершенствовании информационной безопасности и коррекции имиджа РФ.

Ключевые слова: информационная политика, информационное пространство, внешняя политика, информационная безопасность.

Kondratenko O. Conceptual framework of information policy of the Russian Federation: origins and current status

The forming of the information policy of the Russian Federation in the post-bipolar period, aimed at strengthening state regulation both within Russia and the CIS. Separately, focuses on the legal regulation of domestic and foreign Russian information policy. One of the steps was to develop appropriate conceptual approaches and doctrines concerning the implementation of internal and external information policy, and improving information security and image correction state. In order to implement information policy at different levels were created appropriate institutions such as the Federal Agency for Government Communications and Information (1991) and the Committee on Information Policy (1994). Function of the body, which ceased to exist in 2003 were transferred to the Russian FSB and the Service of Special Communication and Information of the Federal Security Service of Russia. Performance of different conceptual measures informatization federal subjects, usually simultaneously combined with the formation of information interaction of CIS countries, in particular through the creation of automated information exchange. Foreign policy of information through greater influence on political processes of post-Soviet countries. It is worth recalling that in recent years more and more information becomes tangible influence in the Ukrainian Information space that actively tries to influence all aspects of life through non-Ukrainian and anti-Ukrainian media. Russia plans to urgently address electronic digital gap with leading countries and by strengthening its own information security. Therefore, the emphasis shifted to prevent countermeasures strengthen Russia's role as one of the influential centers of the multipolar world through increased technological separation of the leading countries in the world and the establishment of information weapons. However, a single supranational information space within the CIS and the realization of the idea of information superpower is not yet beyond the conceptual framework.

Keywords: information policy, information space, foreign policy, information security.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 327.2

Т. П. Лаврук

Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького

ЦІЛЕПОКЛАДАЮЧІ ПЕРЕДУМОВИ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Кожен геополітичний пріоритет чи концептуальний наголос є результатом, наслідком деяких цілепокладаючих причин. Оскільки цільова сфера суспільної свідомості істотним чином визначає акцентованість геополітичного стереотипізму, то вона об'єктивно і закономірно потребує ґрунтовного аналізу своєї природи, способу дії і принципів функціонування. Коли ці аспекти достеменно з'ясовані, то навіть найдрібніші нюанси геополітичної і загальнополітичної артикуляції набувають очевидних ознак.

Ключові слова: мета, ідеали, геополітика, політична сфера, взаємозалежність, зумовленість.

Геополітичні й загальнополітичні пріоритети є складовою частиною, конкретизацією генерування, визначення цільових пріоритетів загалом. Цілепокладання – один з елементів, важлива функція реалізації владних повноважень і управління (в максимально розширеному сенсі цього терміну). Це процес обґрунтування і постановки мети. У словнику Вебстера мета визначається «кінцевим результатом, на досягнення якого спрямовані зусилля» або «умовою чи станом, якого треба досягти». Таким чином, мета є бажаним результатом дій. Вона – джерело мотивації, стимул потужних процесів самоорганізації, котрі мобілізують приховані чи очевидні ресурси.

На відміну від тварини, людина діє свідомо: перед виконанням тієї чи іншої дії вона ставить перед собою мету, робить свою діяльність предметом своєї волі. Натомість тварина діє згідно з інстинктом (вродженим чи набутим), а першовитоки волі знаходяться поза нею, тобто вона не є суб'єктом воління. Дія тварини безпосередньо пов'язана з предметом. Причому, тварина оперує предметом у такому вигляді, в якому той заданий природою, тоді як людина в процесі діяльності змінює предмет згідно зі своїми потребами.

Часто можна натрапити на твердження про наявність «доцільності» в діях природи. На перший погляд, у функціонуванні природи простежується раціональна узгодженість і урегульованість. Для багатьох це слугує доказом існування Бога, його волі. Хоча в даному разі зазначений аспект не є предметом дослідження, однак варто зазначити, що тут некоректно вести мову про «доцільність» діяльності природи, оскільки детермінанта, котра визначає «мету» (Бог), перебуває поза природою.

Перед кожним актом діяльності людина так чи інакше визначає мету – форму свідомості людини, котра відображає об'єктивну дійсність у вигляді очікуваного буття. Втім, на рівні мети майбутнє існує не реально: воно є ідеальним проектом, припущенням людської свідомості, а не дійсно існуючою буттєвістю. Якщо ж мета дії відсутня, то такий акт взагалі не є актом людської діяльності. Як зазначає Г. Батищев, людська предметна діяльність – це безперервний процес ціле-продукування і ціле-виконання.

Трансформація біологічного виду Homo sapiens відбулася в результаті перетворення його тваринної діяльності в людську на підставі визначення доцільності, мети, цілепокладання життєдіяльності. Саме на підставі таких діяльнісних акцентів тваринна діяльність перетворилася на діяльність людську. Власне, моментом, який фіксує появу зазначеної нової якості, є поява цілепокладання.

Заради справедливості й наукової коректності слід визнати, що в своїх діях тварина

також реалізує певну мету, однак істотною відмінністю людини є та обставина, що мета тварина не формується нею, а відчужена від неї, знаходиться поза її волею, задається або інстинктом (дикі тварини), або ж людиною (домашні тварини).

Така відмінна риса людської діяльності від тваринної зафіксована на рівні суспільної свідомості ще на ранніх етапах становлення людського суспільства. Зокрема, в стародавньому світі раби, що були позбавлені можливості цілепокладання, не сприймалися іншою частиною суспільства не лише як рівноправні громадяни, а й навіть як повноцінні люди. Їх називали «тваринами, що говорять», або «живими знаряддями праці».

На початкових етапах існування людське суспільство було гомогенним, а людська діяльність у більшості випадків мала нерозділений цілепокладаючий характер. Закріплення за окремими членами соціуму права на профільне цілепокладання (мисливці, рибалки, воїни) мало тимчасовий, спорадичний характер. Основні ж, визначальні для співтовариства питання й проблеми розв'язувалися колективно.

Цілепокладання віддзеркалює людську здатність ставити перед собою свідомі цілі й реалізовувати їх. Як спонукальний мотив ціль визначає спосіб і характер дії людини, залежить від її волі і водночас підпорядковує її волю собі. Свідомим формуванням ідеального образу нових речей і відношень, розробкою програми дій шляхом вибору можливостей і мотивів, створенням засобів праці і т. ін. людська діяльність принципово відрізняється від інстинктивної поведінки тварин. Фактично цілепокладання віддзеркалює людську свободу, є проявом активної людської свідомості, яка не лише відображає об'єктивний світ, а й творить його.

Ціль реалізується за допомогою засобів, які являють собою сукупність об'єктивних матеріальних факторів і способів дії людини, що сприяють досягненню мети. Засіб слугує реалізації мети настільки, наскільки він є втіленою єдністю об'єктивного та суб'єктивного: з одного боку, він має спільну природу з об'єктом, на які спрямована дія, з іншого, – обирається чи створюється суб'єктом відповідно до мети.

Мета та засоби цілепокладання часто взаємодоповнюють і взаємопотенціюють одне одного: створення засобів здебільшого набуває ознак тактичної мети, а будь-яка реалізована мета стає засобом постановки і реалізації нової мети. Такий генезис виражається в діалектиці поточних та перспективних, загальних та окремих, кінцевих та проміжних цілей [6, с. 114-115].

Цілепокладання – це вияв буттєвої сутності індивіда, процес активного формування індивідуальної реальності. Процес цілепокладання і подальшого досягнення мети є важливою потребою особистості, атрибутом її вільного волевиявлення. Усвідомлене цілепокладання – це генерування векторів вірогідного простору життя. Сама постановка мети здійснює вплив як на вірогідність її досягнення, так і на вірогідність інших подій. Цілепокладання є творчістю, теоретичним генеруванням і втіленням на практиці образу нової реальності.

Цілепокладання – відправна точка будь-якої людської діяльності. Функція цілепокладання має першорядне значення для існування й розвитку будь-якої соціальної системи. Ціль набуває ознак передбачуваного майбутнього стану, якого свідомо прагнуть люди та організації. Цілепокладання є складним і тривалим процесом, зумовленим необхідністю трансформувати неусвідомлені бажання в чітко сформульовану мету, вибудувати в свідомості план необхідних дій і ресурсів для їх досягнення. В процесі руху до мети виникає безліч невідповідностей між образом цілі та реальними результатами. Цілепокладання передбачає оперативну корекцію цілі впродовж усього процесу її досягнення.

Мета є опредметненим бажанням, розумінням того, що індивід хоче, чого від прагне. Як ідеальний образ мета є складним, комплексним явищем, котре складається з очікувань, ідей, припущень, пріоритетів, настанов, стереотипів, емоцій і т. ін. Хоча мета витлумачується як раціональний і свідомий феномен, однак не слід ігнорувати її емоційно-образне коріння, яке може не усвідомлюватися, але істотно впливає на змістовний формат мети.

Мета – це бажаний результат, предмет прагнення. Її уподібнюють ідеальному мисленнєвому передбаченню результатів діяльності та шляхів її досягнення за допомогою певних засобів. Вона є способом інтеграції в єдину систему різноманітних дій і зусиль. Мета тісно пов'язана з категорією смисл, а також із бажаннями, прагненнями, намірами, уявленнями, «конструкціями» майбутнього, з волею та свідомістю [2, с. 15-16].

Властивість визначати і досягати мету є суто людською. Тварини і рослини не володіють здатностями до цілепокладання: в основі поведінки тварин лежать інстинкти і рефлекси. Разом з тим слід враховувати, що визначення мети людини істотно залежить від її біологічних потреб. Втім, біологічна потреба (точніше, її задоволення) не є метою, поки не стає усвідомленою. Лише збагнувши її необхідність, ми отримуємо можливість сформулювати мету. Особливості задоволення потреб залежать від соціокультурних

детермінант і пов'язані з метою найвищого рангу, яку індивід визначив для себе.

Мета не завжди достеменно усвідомлена людиною, оскільки в багатьох випадках і з різних причин людина здійснює чимало дій за принципом інерції і функціонального автоматизму, не задумуючись над метою і смислом. Однак, чим більш достеменно індивід усвідомлює і виокремлює своє буття в контексті зовнішнього світу, тим ґрунтовніше він усвідомлює власну мету. Тому знання тісно взаємопов'язане з ефективним цілепокладанням, воно істотно детермінує ступінь ефективності цілепокладання.

Чим чіткіше усвідомлюється мета, тим сильніше є мотивація її досягнення [1, с. 40]. Якщо мету максимально чітко візуалізувати, то цей образ набуває унікальних енергетичних властивостей: він немов гіпнотизує і притягає до себе індивіда. Чим сильніша мотивація на початковому етапі, тим більше спотворюється суб'єктивна ймовірність мети. Зазначений феномен може прислужитися при досягненні поточних, короткострокових цілей, але здебільшого має негативний вплив на досягнення довготривалих перспективних цілей.

Виокремлюють чимало проблем у сфері формулювання цілепокладаючих пріоритетів та реалізації їх на практиці, а саме: боротьбу мотивів в процесі вибору мети, розбіжність мети (як внутрішнього образу і суб'єктивного прогнозу) та реальних результатів (розбалансованість планів, етапів, ресурсів, засобів і специфіки перебігу діяльності по досягненню мети).

Мету можна ранжувати за такими рівнями: оперативний, тактичний, стратегічний. Оперативна мета реалізується повсякденно і забезпечує досягнення тактичної мети. Часто вона взагалі не формулюється, оскільки є поточною конкретизацію дій в контексті досягнення тактичної мети.

Тактичні цілі (пріоритети, преференції) формулюються на підставі, з урахуванням стратегічних орієнтирів. Вона конкретизує ціннісні компоненти мети. Фактично, це завдання і кроки, спрямовані на реалізацію стратегічних цільових напрямків.

Стратегічні цілі є найбільш значущими для життя індивіда цілями-цінностями. Вони фактично визначають і в багатьох випадках підпорядковують собі життєвий шлях індивіда, групи чи організації. Стратегічна мета відображається на всіх життєвих діях і кроках індивіда. Вона лежить в основі практично будь-якої активності, є тісно взаємопов'язаною з цілепокладаючим аспектом сенсу життя. Аморфність і невиразність стратегічної мети призводить до нечіткості в усіх сферах життя людини, зумовлює фрустрації і депресії [4, с. 33-34].

Ієрархія цілей вибудовується за принципом пріоритетів потреб та інтересів. Оцінка важливості й ранжування цілей здійснюється відповідно до пріоритетів. Основними критеріями досягнення мети є функціональна ефективність, швидкість одержання позитивних результатів, мінімум необхідних ресурсів для реалізації мети тощо. Ієрархія цілей генерується у спосіб їхнього розміщення в порядку зниження пріоритетності (ранжування). Для цього передовсім визначаються найбільш пріоритетні цілі (цілі першого рангу), потім – найбільш істотні з тих, що залишилися (цілі другого рангу) і т. д.

Інколи стратегічна мета втрачає свою істотність. Приміром, в часи значних соціальних криз, потрясінь та воєн стратегічна мета часто розмивається, натомість першочергового значення набуває досягнення сукупності тактичних цілей, пов'язаних зі стабілізацією ситуації і виживанням у суто біологічному сенсі. Разом з тим саме в кризову епоху часто відбувається формування нових цінностей і стратегічних цілей на підставі рефлексій з нагоди інтенсивного накопичення емоційного досвіду. Виокремлюють такі ключові аспекти цілепокладання:

1. Цілепокладання – важливий механізм реалізації потреб людини. Щоправда, такий механізм не єдиний. Чимало потреб людини реалізується несвідомо, мають імпульсивний та нераціональний характер.

2. Цілепокладання – спосіб реалізації людської свободи. Людині неможливо нав'язати цілі: вона визначає їх особисто. Людина може прийняти чужі цілі лише в тому разі, якщо осмислено погодиться з їхньою ефективністю і доцільністю, але в будь-якому разі не за рахунок тиску ззовні. У праці «Людина в пошуках смислу» В. Франкл зазначав, що лише наявність по-справжньому важливої, особистісно значущої мети дає змогу людям не зламатися і вижити в нелюдських умовах. Позбавити людину свободи волі й знищити її здатність до цілепокладання означає знищити людину як особистість, як розумну, творчу і суверенну істоту.

3. Хоча на вибір цілей впливає складна сукупність соціальних норм і цінностей, світоглядних акцентів, преференцій і стереотипів, однак у кожнім разі відповідальність за вибір конкретної мети лежить на самій людині. Цілі не обов'язково мають бути особливими та оригінальними. Як правило, метою стає те, що має певну цінність. Здебільшого цінності невиразно усвідомлюються індивідом, натомість мета завжди рельєфно усвідомлена. Якщо

індивід з часом зрозумів, що мета хибна, то зазвичай це означає, що в її основі лежали хибні цінності. Відтак, цілепокладання, вимагає глибокого усвідомлення і розуміння ціннісної основи обраних цілей.

4. Мета – це усвідомлене, емоційно забарвлене, орієнтоване на певний образ майбутнього передбачення результату. Процес цілепокладання має дві сторони: енергетичну (мотиваційну) та інформаційну. Інколи цілепокладання визначають як «наділення енергії змістом». Втім, основні зусилля полягають в осмисленні інформаційної моделі майбутнього результату.

5. Цілепокладання завжди пов'язане з категоріями закономірності та необхідності: людина не планує випадковості, вона прогнозує і прагне ймовірного результату.

6. Цілі завжди індивідуальні. Навіть за умов формального збігу у різних індивідів вони, як правило, різні на рівні глибинного особистісного сенсу. Ця особливість зумовлена тією обставиною, що цілі зумовлені різними цінностями. Наприклад, за такою індивідуальною метою, як прагнення досягти результату суспільно-політичній сфері, для однієї людини ключовим мотивом є кар'єра, для іншої – особистісна самореалізація, а ще для когось – матеріальні статки.

7. За умов коректного цілепокладання мета виявляється джерелом енергії, розвитку, продуктивної еволюції тощо. У разі ж неправильного цілепокладання мета перетворюється на ентропію, своєрідну чорну діру, котра слугує джерелом руйнування особистості. Ефективна мета надихає і максимально розкриває потенціал людини, дозволяє знайти ресурси для подолання неймовірних труднощів і т. п.; натомість хибна мета призводить до зневіри, втоми і деморалізації.

8. Цілепокладання – активний творчий процес. Цілі – не Мойсеєві скрижалі, їх не дають людині заздалегідь, вони потребують генерування, формулювання та постановки. Цілепокладання – складний і напружений процес. Якщо мета досягається легко, то здебільшого це свідчить про її випадковість, зумовленість даниною моді чи навіюваністю, поверховими зовнішніми авторитетами.

9. Цілі індивіда пластичні, вони змінюються в процесі їх досягнення. Щоправда, існують довгострокові цілі, час досягнення яких складає все життя. При досягненні будь-яких цілей суб'єктивний особистісний сенс мети і ставлення до неї змінюються в доволі широкому діапазоні. В ідеалі мета повинна бути привабливою і викликати лише позитивні емоції. Щоправда, в реальному житті вона може викликати й доволі суперечливі переживання. В цілому індивідуальна пластичність цілей – цілком нормальне явище, а негативне ставлення до мети часто обумовлене тимчасовими ситуативними причинами, що не є приводом для відмови чи перегляду цілепокладаючого орієнтиру.

10. Якісне цілепокладання неможливе за відсутності достатньої інформації про себе, про навколишній світ, про правила, способи і засоби діяльності. Мета – це своєрідна координата на карті життя, точка, до якої необхідно дістатися. Для успішного проходження цього шляху треба мати максимально коректне і вичерпне уявлення як про «точку старту», так і про всі значущі пункти на цьому шляху.

Важливим фактором і критерієм ефективності функціонування сучасного суспільства є усвідомлення нацією консолідуючого парадигмального вектора перспективного цілепокладання [5, с. 46-47]. Закріплення його у самосвідомості створює можливість субстанційної єдності підходів до осмислення оцінки стану справ нації, прогнозування стратегічних напрямків її розвитку. Йдеться про своєрідну практичну свідомість нації, спрямовану на самореалізацію – у тому числі й передовсім у системі геополітичних координат, пріоритетів і преференцій. Оскільки таких цілеспрямованих і консолідованих прагнень Україні досі бракує, то це – цілком об'єктивно й закономірно – негативно позначається практично на всіх сферах внутрішньої і зовнішньої політики [3, с. 264-265].

Бібліографічні посилання:

1. Аристова О. Н. Влияние мотивации на структуру целеполагания // Вестник МГУ. – Сер. 14. – Психология. – М., 1998. – №4. – С. 34–42.

2. Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність / О. Висоцький // Політичний менеджмент. – К., 2006. – №3(18). – С. 3–20.

3. Врублевський В., Хорошковський В. Український шлях. Нариси: геополітичне становище України та її національні інтереси. – К. : Либідь, 1997. – 424 с.

4. Панина Н. В. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – №4. – С. 26–45.

5. Санистебан Л. Политические системы и легитимность / Л. Санистебан // Диалог. – 1993. – №4. – С. 45–49.

6. Эрме Г. Культура и демократия. – М. : Прогресс; ЮНЕСКО, 1994. – 190 с.

Лаврук Т. П. Целеполагающие предпосылки геополитической определенности.

Каждый геополитический приоритет или концептуальное ударение является результатом,

следствием некоторых целеполагающих причин. Поскольку целевая сфера общественного сознания существенным образом определяет акцентированность геополитического стереотипизма, то она объективно и закономерно требует основательного анализа своей природы, способа действия и принципов функционирования. Когда эти аспекты точно выяснены, то даже мельчайшие нюансы геополитической и общеполитической артикуляции обретают очевидные признаки.

Ключевые слова: цель, идеалы, геополитика, политическая сфера, взаимозависимость, обусловленность.

Lavruk T. Purposeful premises of geopolitical certainty

Each geopolitical priority or conceptual emphasis is the result of some purposeful reasons. Since target area of social consciousness essentially determines the focus of geopolitical stereotypes, thus objectively and logically requires a thorough analysis of its nature, mode of action and principles of operation. When these aspects are precisely elucidated, even the tiniest nuances of geopolitical and general articulation become obvious signs.

*Keywords***:** purpose, ideals, geopolitics, political sphere, interdependence, dependency.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 1(43)(09):18

Є. Ю. Ланюк

Львівський національний університет ім. І. Франка

ЕСТЕТИКА ЯК ФОРМА ПІЗНАННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ ПОЛІТИКИ

Політика як складне і багатогранне за своєю суттю явище характеризується різними аспектами свого буття. Одним із таких аспектів, який досі залишається малодослідженим, є сфера естетики, в якій формулюються загальні закономірності чуттєвого відношення людини до світу та його осягнення за законами краси. Яким чином політика здатна впливати на мистецтво, а мистецтво – на політику? У вітчизняній політичній науці ще досі немає відповіді на це питання. Це, у свою чергу, обумовлює доцільність осмислення політики у досить нестандартній для політичної науки площині – у площині рефлексії творчої особистості.

Ключові слова: естетика, політика, естетичне відношення, категорії естетики, етика

Свідомість людини від найдавніших часів й до сьогодення характеризує здатність розрізняти у світі природного, соціального та духовного буття феномени прекрасного і потворного, піднесеного та низького, трагічного і комічного. У своїй сукупності вони формують особливе відношення людини до світу, яке називається естетичним відношенням. Під дію законів естетики підпадають усі без винятку явища природного та суспільного буття, оскільки естетика є особливим способом оцінки людиною світу, своєрідною призмою, яка дозволяє суб'єкту мислити про об'єкт, виходячи із специфічних, притаманних лише їй законів. Закони ці, у свою чергу, є самодостатніми та нейтральними щодо усіх інших типів відношення людини до світу, в тому числі логічного та морально-етичного. Це не означає якусь абстрактну гносеологічну незалежність естетики (позаяк не існує прекрасного чи потворного самого по собі, а завжди щось є прекрасним чи потворним), проте відводить їй особливе та своєрідне місце в структурі людської свідомості.

Метою даної статті є визначити, яким чином естетичний світогляд співвідноситься з політикою, однак перш ніж перейти до розгляду цього питання, необхідно бодай побіжно окреслити суть поняття «естетика» та зміст основних естетичних концепцій.

Теорії прекрасного і потворного, трагічного і комічного, піднесеного та низького створювалися мислителями протягом усіх етапів розвитку цивілізації, починаючи від Давньої Греції. Особливістю античних та середньовічних концепцій був розгляд предмету естетики в контексті передусім морально-етичної проблематики, а також зведення цілого комплексу естетичних проблем до однієї з ключових категорії естетики – категорії прекрасного. Сам термін «естетика» в науковий та філософський дискурс Нового часу ввів німецький мислитель епохи Просвітництва, послідовник Лейбніца, Александр Готліб Баумгартен (1714-1762). Його фундаментальною працею є двотомна «Естетика», що побачила світ у 1750 році. Термін, який Баумгартен обрав для її назви, походить від давньогрецького слова αισθητικός, що має значення «чуттєвий», «чуттєво сприйнятий». На думку Баумгартена, естетика є складовою частиною гносеології як ширшої науки про пізнання. Теорія пізнання, у свою чергу, складається з двох галузей – логіки, предметом якої є інтелектуальне пізнання, та естетики, що має справу з чуттєвим пізнанням. Об'єктом логічного пізнання є істина як досконалість, сприйнята розумом; об'єктом ж естетичного пізнання є краса як досконалість, сприйнята відчуттями. Краса, таким чином, постає аналогом істини, а чуттєве пізнання – аналогом розуму. Саме ж поняття краси в концепції Баумгартена включає три необхідні компоненти: 1) «впорядкованість» (consensus), 2) «порядок» (ordo) та 3) «позначення» (significatio). Принцип впорядкованості елементів, на думку мислителя, є найбільш універсальним принципом, в якому втілюється його уявлення про прекрасне як про єдність багатоманітності. Окрім цих трьох найфундаментальніших компонентів, які формують поняття прекрасного, Баумгартен пише також про «багатство»

(ubertas), «велич» (magnitudo), «ясність» (claritas) та «достовірність» (certitudo). Водночас остаточним мірилом прекрасного як результату чуттєвого сприйняття є людина, і в цьому відмінність концепції Баумгартена від попередніх (зокрема, середньовічних) абстрактних теорій, для яких категорія прекрасного була складовою частиною радше онтології, ніж гносеології. Як писав філософ, «рисою, що лежить в основі естетичного сприйняття, є порив, збудження духу, його горіння, ентузіазм, нестямність» [1, с. 259]. Із цих слів видно, що його естетична теорія йде далеко за рамки просвітницького раціоналізму та може вважатися передвісницею пізніших романтичних концепцій.

Як зауважує В. Шестаков, Александр Готліб Баумгартен був першим філософом, який «виступив із обґрунтуванням самостійності і суверенності естетичного пізнання та проти його підпорядкування моральному та релігійному догматизму, що був панівним в офіційній філософії того часу» [1, с. 260]. Баумгартена, таким чином, по праву можна назвати засновником естетики як самостійної філософської дисципліни, предмет якої є відмінним від предмету логіки чи етики.

Говорячи про естетику, необхідно розрізняти естетику як науку, естетику як спосіб та результат духовного освоєння людиною світу та естетику як сукупність принципів, що характеризують творчу практику конкретної історичної епохи. В першому значенні її можна визначити як науку про загальні закономірності художнього освоєння людиною дійсності, про сутність і форми перетворення життя за законами краси, про природу мистецтва і його роль у розвитку суспільства [2, с. 180]. В другому та третьому значеннях поряд із словом «естетика» доцільним є також використання терміну «естетичне відношення», яке у «Філософському словнику» визначається як «особливе практично-духовне відношення людини до специфічних природних, соціальних і культурних цінностей, сприймання і творення яких дає вищу духовну насолоду» [2, с. 181]. На основі естетичного відношення формується естетична свідомість – «форма суспільної свідомості, яка являє собою художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, норми, ідеали тощо і концентровано виражається у мистецькій творчості та естетичних поглядах» [2, с. 181] (дане визначення вважаємо за необхідне доповнити тим, що естетична свідомість є не лише суспільною, але й індивідуальною, адже, визнаючи об'єктивний характер естетичних принципів, цінностей та ідеалів, слід також визнати, що їх рецепція індивідом відбувається в процесі його неповторного життєвого досвіду, що в підсумку веде до вироблення його особливих естетичних смаків та вподобань). Естетичне відношення та естетична свідомість в індивідуальному та суспільному вимірах є предметом вивчення естетики як науки, яка, узагальнюючи естетичний досвід людства та закономірності формування системи естетичних цінностей в свідомості індивіда, напрацьовує теорії та концепції, в яких формулюються їх загальні закономірності та принципи. Окрім вищевказаних термінів, вважаємо за доцільне використання також поняття «естетичне» як найширшого феномену, що синтезує практичне відношення людини до світу та моменти його теоретичної рефлексії.

З огляду на те, що об'єм даної статті не дозволяє нам зробити огляд естетичних теорій, які були в полі уваги дуже багатьох мислителів в історії європейської філософії, обмежимося узагальненням естетичних моделей в класифікації Ю. Борєва [3, с. 31]. Дослідник стверджує, що існує п'ять основних моделей осмислення феномену естетичного:

1) Об'єктивно-духовна: естетичне – результат одухотворення світу Богом (представники: Тертуліан, Тома Аквінський, Франциск Ассизький) чи абсолютною ідеєю (Платон, Г. Гегель).

2) Суб'єктивно-духовна: естетичне – проекція духовного багатства особистості на нейтральну дійсність (Жан Поль, Н. Гартман, Ф. Брентано, Б. Кроче, а також Т. Ліппс, С. Шало та Е. Мейман).

3) Суб'єктивно-об'єктивна (дуалістична): естетичне виникає завдяки поєднанню властивостей природи і людського духу (Сократ, Аристотель, М. Чернишевський, окремі теоретики марксистської естетики – В. Єрмілов та В. Каган).

4) Матеріалістична: естетичність – така сама природна властивість предметів, як і маса, протяжність, колір, форма і т. д. (Д. Дідро і французькі матеріалісти, а також марксистські естети – І. Астахов, М. Овсянников та Н. Дмітрієва).

5) «Суспільна» модель: естетичне – об'єктивна властивість явищ, яка обумовлена їх співвіднесеністю з життям людства (естетичним є те, що є значущим з погляду загальнолюдського досвіду) (Л. Столович, В. Ванслов, Ю. Борєв).

На наш погляд, використання останньої – «суспільної» – моделі розуміння естетичного є методологічно виправданим при розгляді проблеми співвідношення естетики з політикою, адже такий підхід трактує естетику як з позиції загальнолюдських цінностей, так і з її укорінення в практиці конкретної історичної епохи (про що мова піде далі). Відтак, слід

коротко викласти основні положення даної моделі.

Як пише Ю. Борєв, «в естетичному відношенні відсутня безпосередня практична мета. Водночас в даному відношенні є все багатство суспільної практики. … Будучи залученими в сферу людських відносин, предмети набувають соціальних та культурних значень, які становлять основу їх естетичної цінності» [3, с. 35]. Багатоманітність людських відносин, емоцій, почуттів та фундаментальних життєвих ситуацій знаходять своє віддзеркалення в предметах творчості людини (мистецтво) як особливому способі духовного освоєння нею світу. Естетичне переживання є особливим видом емоційного переживання, яке постає не в своїй безпосередній формі (як душевний стан, породжений конкретною життєвою ситуацією), а в «знятій» формі – під впливом контакту з символом, що «позначає» дане переживання. Цим символом може бути картина, скульптура, літературний чи музичний твір, архітектурна споруда, театральне дійство тощо. Так, спостерігаючи картину Е. Делакруа «Свобода на барикадах» чи прослуховуючи «Революційний етюд» Ф. Шопена, в нас формується уявлення про відданість та героїзм борців за свободу, натхнення та чистоту почуттів, з якими вони ідуть на смерть заради високої мети. Ми на якісь миті переносимось в думках в ті віддалені часи, коли розгорталось дійство, зображене в даних творах мистецтва, та неначе проживаємо напругу та пафос революційної боротьби XIX століття. Водночас дані твори відсилають реципієнта не лише до конкретних історичних подій у Франції та Польщі у 1830 р. (хоча у француза чи поляка ці твори викликають ще й власні національно-патріотичні почуття), але й формують цілий асоціативний ряд, пов'язаний із боротьбою та самопожертвою в ім'я свободи, який є релевантним для усіх попередніх та майбутніх історичних епох. Це зумовлено тим, що на картині Делакруа чи в етюді Шопена зображена фундаментальна життєва ситуація, яка викристалізувана в історичному досвіді людства та актуальна для усіх без винятку людських поколінь. Абстрагуючись від конкретної, емпіричної референції (в даному прикладі це події в Європі у 1830 р.), вона набуває загальнолюдського значення й, отже, естетичного змісту. Позаяк у цих творах мистецтва зображена небуденна подія, яка, крім того, захоплює реципієнта своєю величчю, пафосом та напругою, естетичне почуття, що виникає у реципієнта під впливом їх споглядання / прослуховування можна класифікувати як піднесене.

Розглянемо також інший приклад. На картині Т. Жеріко «Пліт «Медузи»» зображена сцена страждання та останньої надії людей, ув'язнених на плоті серед моря та приречених на голодну смерть. Оскільки страждання та, зокрема, екзистенційний страх перед голодом та смертю є фундаментальною ситуацією, з якою людство стикається від початків свого існування, дана сцена також набуває естетичного змісту, який, конкретизуючи, можна визначити як трагічний.

Естетичне, однак, не є необхідно пов'язаним із граничними станами людського буття. Тиша морської поверхні чи спокій природного ландшафту можуть бути джерелами глибокого духовного натхнення не меншою мірою, ніж пафосні сцени битв чи героїчної самопожертви. Необхідним елементом естетичного сприйняття є, однак, символічна референція до сфери почуттів, емоцій та цінностей.

Відтак, ми можемо визначити суть феномену естетичного як символічного повідомлення (візуального, звукового чи вербального), яке викликає (випадково чи згідно з задумом його творця) у реципієнта особливу гаму асоціацій та почуттів, які він переживає під впливом даного повідомлення. Зауважимо, що ця чуттєво-асоціативна гама існує в «знятому» вигляді, не будучи безпосередньо пов'язаною із тією ситуацією, в якій реципієнт перебуває в момент сприйняття повідомлення. При цьому із естетичного відношення до дійсності елімінується будь-яка утилітарна користь, а об'єкт, що сприймається як естетичний, отримує для суб'єкта цінність сам по собі – завдяки іманентно присутніх в ньому естетично-ціннісних характеристик. Деталізуючи дане твердження, вважаємо за потрібне зробити наступні зауваги.

По-перше, естетичне відношення людини до світу є особливою формою його духовного освоєння, яку можна поставити в один ряд із науковим, практичним, філософським, релігійним чи морально-етичним. В естетичному відношенні конкретизуються уявлення людини про прекрасне та потворне, комічне та трагічне, піднесене та низьке в природі та людських відносинах, а також відбувається відтворення світу в творах мистецтва, створених за законами гармонії та краси. Таким чином, естетику можна розглядати як особливий прояв самосвідомості людського духу, його прагнення осмислити та означити світ навколо себе, знайти своє місце у ньому.

По-друге, естетичне відношення людини до світу є відношенням відтворення наявних у природі, суспільстві та антропологічній сутності людини об'єктивних модусів та атрибутів буття. Подібно до того, як в практичному відношенні для задоволення матеріальних потреб створюються нові предмети із вже заданого природного матеріалу, в естетичному

відношенні для задоволення духовних потреб із усієї багатоманітності дійсних чи можливих ситуацій буття обираються ті, які здатні викликати у суб'єкта відповідні собі емоції та почуття чи образно-символічний асоціативний ряд. При цьому важливим є те, що мистецький твір здатен викликати душевний відгук тільки у тому разі, коли людина вже переживала схожі почуття чи, принаймні, подібні до них. Можливість сприйняття мистецького твору залежить насамперед від особистого досвіду людини, а також від того, чи є його зміст адекватним цьому досвіду. «Міметична» теорія мистецтва як «імітації» дійсності бере свій відлік із праць Платона (Закони VII, 798b, Софіст, 235d-236c) та Аристотеля (Поетика, a13).

По-третє, символічна референція у естетиці може здійснюватися із різною мірою абстракції. Якщо в епоху класицизму, бароко та романтизму завданням митця було максимально точне відтворення наявних у природі форм задля створення їх ідеальної мистецької подоби, то, починаючи із 2-ї пол. XIX століття, уявлення про канони естетики починають кардинально змінюватися. Відійшовши від точного відображення дійсності, мистецтво відкрило цілий світ суб'єктивності автора, який був абсолютно чужий для попередніх епох. У такий спосіб вдалося значно розширити асоціативний ряд твору, передати усю гаму емоцій, під впливом яких перебував художник у творчому процесі. Картини Е. Мунка чи П. Пікассо є лише віддалено подібними на зовнішню реальність, проте їх емоційна сугестія від цього не перестає бути надзвичайно багатою, напруженою та інтенсивною.

По-четверте, як ми уже вказували, розкриваючи сутність «суспільної» естетичної парадигми, закономірності естетичного сприйняття залежать від практичної діяльності людини. Значення цієї діяльності в контексті матеріальних та духовних цінностей в своєму «знятому» вигляді екстраполюються в сферу естетики, визначаючи зміст тієї чи іншої її категорії. Так, категорії «прекрасне» чи «потворне» набувають свого сенсу внаслідок безпосередньої кореляції з сферою життєвості людини (потворним, наприклад, є те, що різко контрастує з базовими фізичними та духовним потребами людини і що вона прагнула б виключити із середовища свого існування), а «піднесеного» чи «низького» – завдяки відповідній етичній оцінці того чи іншого вчинку (героїзм, творчий запал, самопожертва розцінюються як «піднесене», а їх антиподи – ницість, зрада, боягузтво тощо – як «низьке»). Від суспільної практики залежить і естетичне сприйняття предмета чи явища як символу, що позначає певний тип суспільних відносин. Золото, наприклад, віддавна асоціюється як з відносинами грошового обміну, багатством та жадібністю («Золоте теля»), так і з високою цінністю чого-небудь («золота людина», «золоті руки» тощо). Таким чином, естетика віддзеркалює усю багатоманітність суспільного досвіду, а її емоційна сугестія породжує її здатність бути ретранслятором цього досвіду в процесі соціалізації людини.

З погляду вищесказаного актуальність пошуку форм взаємодії між політикою та естетикою стає очевидною. Політика є сферою діяльності, результати якої нерідко торкаються доль мільйонів людей. Саме політика покликана «впорядкувати» соціальний космос та створити передумови для буття людини у ньому. Крім того, публічність політики зумовлює загальносуспільний (а інколи і загальносвітовий) резонанс рішень та дій у її сфері, адже насамперед політика є тим макросередовищем, в якому практична діяльність людини породжує найбільш фундаментальні та значимі наслідки. Стає, відтак, зрозуміло, що саме сфера політики є особливо значимою для людини, і ця значимість знаходить своє відображення також і в естетиці.

Проблема пошуку координат взаємодії між політикою та естетикою ускладнюється тим, що політика – це абстрактне поняття, яке позначає діяльність індивідів та інститутів, що пов'язана з державною владою. Естетика ж стосується чуттєвого, емпіричного пізнання. Яким чином, відтак, відбувається взаємодія між даними категоріями?

Політика – це передусім система рішень, які підпадають деонтологічній оцінці. Етика, таким чином, може трактуватися як одна з основоположних систем координат, в якій відбувається оцінка політики крізь призму універсальних абстрактних цінностей.

Естетика ж має справу з чуттєвим пізнанням, тож естетична оцінка політики може здійснюватись лише у формі її чуттєво доступного опредметнення. Для прикладу, зображення на обкладинці першого видання «Левіафану» – основній праці Т. Гоббса, в якій філософ трактував суспільство як машину, утворену безліччю атомів-людей, – слугує наочною ілюстрацією його політичних поглядів.

Можливості візуалізації й, отже, естетичному втіленню підлягають насамперед найзагальніші політичні ідеї, які легко розрізняються масовою свідомістю («друг – ворог», «батько нації» тощо) та тісно пов'язані з архетипами міфологічного мислення. Формою такого втілення виступають наочні засоби політичної пропаганди (плакати, білборди, масові свята тощо).

Естетична оцінка політики дуже часто може суперечити її етичній оцінці. У багатьох випадках відбувається пряма підміна категорій етики – «належного чи неналежного», «дозволеного чи недозволеного» – категоріями естетики («величного та нікчемного», «красивого та потворного»), які можуть виступати емоційним виправданням загарбницької, імперіалістичної чи людиноненависницької політики. В одному з віршів Павла Тичини естетика революційної стихії («Вітер! Не вітер – буря!») виправдовує ту дорогу ціну, яку за неї доводиться заплатити («І тільки їх мертві розплющені очі Відбили всю красу нового дня»).

З погляду вищесказаного цікавою є думка львівського філософа і політолога Т. Возняка, який тлумачить політику тоталітарних режимів як втілення певного естетичного концепту: «Якщо естет виривається на територію етичного/суспільного, – пише Т. Возняк, – то він тлумачить суспільне як художник, етичне як естетичне. Він приходить разом зі своєю суб'єктивністю, програмною а-соціальністю, яка маскується під соціалізованість, етизованість, моральність. Однак якщо він, окрім суб'єктивного естетичного концепту опановує ще й суспільними збалансовуючими механізмами, якими є «держава», «влада», «народ», «партія» тощо, то він отримує змогу суспільної реалізації свого суб'єктивного часто свавільного естетичного концепту. Часто зорієнтовані на етику чи її похідні (як-от владу, ієрархію) суспільні механізми (держава, влада) дозволяють йому втілити свій абсолютно позаетичний естетичний концепт, зовсім не оглядаючись на суспільство. І тоді держава та ієрархія стають наче мультиплікаторами його естетичних проектів» [4, с. 8]. Відтак, можна зробити висновок, що етика і естетика – це кардинально різні способи оцінки політики, які нерідко різко суперечать один одному.

Бібліографічні посилання:

1. Шестаков В. П. Очерки по истории эстетики. От Сократа до Гегеля/ В. П. Шестаков. – М. : Мысль, 1979. – 372с
2. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 3 вид., перероб. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, . 1986. – 800 с
3. Борев Ю. Б. Эстетика: Учебник/Ю. Б. Борев—М, : Высш. шк., 2002. — 511с.
4. Возняк Т. «Кожен-бо ангел жахливий» або естетика contra етика»/Т. Возняк// «Ї» (незалежний культурологічний часопис). – 2002. –№25. – С. – 3-13
5. Барт Р. Мифологии. – Часть 2: «Миф как семиологическая система»/Р. Барт. – [електронний ресурс]. http://culture. niv. ru/doc/poetics/bart-mythologies/011. htm
6. Голомшток И. Тоталитарное искусство/ И. Голомшток. – М. : Галарт, 1994. – 296 с.
7. Шпенглер О. Закат Европы/ О. Шпенглер. – М. : Искусство, 1993. – 320 с.

Ланюк Е. Ю. Эстетика как форма познания и постижения политики.

Политика как сложное и многогранное явление характеризируется разными сторонами своего существования. Одной из таких сторон, которая до сих пор исследована недостаточно является эстетика, в которой формулируются общие закономерности чувственного отношения человека к миру и его постижения по законам красоты. Каким образом политика может влиять на искусство, а искусство на политику? В отечественной политической науке еще нет однозначного ответа на этот вопрос. Это, в свою очередь, обуславливает необходимость постичь политику в нестандартной для политической науки плоскости – в плоскости творческий рефлексии.

Ключевые слова: эстетика, политика, эстетическое отношение, категории эстетики, этика.

Lanyuk Ye. Aesthetics as the way of understanding and comprehending politics.

As a complex phenomenon politics has various facets. One of the facets, which insofar has not been thoroughly studied, is aesthetics, by means of which it is possible to comprehend the World on the grounds of the laws of beauty. How politics can influence art and art can influence politics? There is no unambiguous answer to this question in the Ukrainian political science. This, in turn, determines an urgent need to study politics in a unique framework, i. e. the framework of creative inspiration.

*Keywords***:** aesthetics, politics, aesthetical attitude, categories of aesthetics, ethics.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 338+327

И. В. Лескова
ФГБОУ ВПО РГСУ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ (на примере Бенилюкса, СНГ и ЕС)

В статье рассматриваются вопросы организации и функционирования экономических систем межгосударственных образований, в условиях того, что именно эта форма будет выступать наиболее вероятной перспективой дальнейшего комплексного развития государств в условиях глобализации.

Ключевые слова: экономика, система, экономическая система, государство, межгосударственное образование, экономическая система межгосударственного образования.

Сегодня для многих сил на евразийском пространстве вновь актуализируется проблема объединения. Причём, именно от России большинство стран СНГ ждут соответствующих инициатив. Но для того, чтобы такие инициативы выдвинуть не на пустом месте, необходимо не только проанализировать силы и факторы, скреплявшие евразийское пространство в прошлом, но и разобраться в том опыте создания межгосударственных союзных образований, который уже был наработан различными странами настоящему времени.

Поэтому, обратимся к недавней истории и сегодняшней практике создания и функционирования трёх экономических систем – стран Бенилюкса, СНГ и ЕС.

Итак. Экономические позиции межгосударственного образования Бенилюкс.

Характеризуя экономическую систему Бенилюкса, необходимо отметить, что этот союз имеет глубокие историко-географические корни. Его истоки просматриваются в политических объединительных процессах XVII –XIX веков. Создание экономического союза Бенилюкс как первого межгосударственного интеграционного образования в Западной Европе самого новейшего времени обусловлено сочетанием историко-, экономико- и политико-географических факторов. Оно обеспечило «малым» странам Бенилюкса, расположенным между европейскими гигантами, сохранение государственности и национальной идентичности, стимулировало их социально-экономическое развитие и усилило их роль в мирохозяйственной системе в условиях глобализации мирового хозяйства и западноевропейской интеграции. Бенилюкс представляет своеобразное историческое ядро западноевропейской интеграции, ставшее стимулом и примером для всей будущей региональной организации.

В эволюции экономической системы Бенилюкса, В. Н. Шенаев выделяет пять основных этапов, непосредственно увязанных с процессами западноевропейской интеграции (Шенаев 2002, с. 153-168). Первый этап (1946-1956) характеризовался вступлением в Европейское объединение угля и стали (1951), потерей колоний Нидерландами, промышленным ростом в Нидерландах и герцогстве Люксембург, стагнацией промышленности в Бельгии. Второй этап (1957-1974) отмечен формированием общего рынка ЕЭС (1957), преобразованием таможенного союза Бенилюкс в экономический (3 февраля 1958 г.), потерей колоний Бельгией и Нидерландами, экономическим кризисом в Бельгии и последующим развитием экономики всех трех государств на базе иностранного капитала. В Бельгии и Нидерландах развивается нефтепереработка. В Нидерландах открыто крупнейшее в Западной Европе газовое месторождение. Во время третьего этапа (1975-1985) мировые экономические кризисы стимулировали перестройку экономики стран региона: развитие газовой энергетики в Нидерландах, рост роли герцогства Люксембург как мирового финансового центра. Четвертый этап (1986-1992) ознаменовался переходом к постиндустриальной экономике. Усилился приток иммигрантов. В Нидерландах на польдерах была образована новая провинция Флеволанд. Пятый этап (1992 – по настоящее время) характеризовался образованием и расширением ЕС, созданием Экономического и валютного союза, доминированием сферы услуг в экономике, приоритетом экспортно-ориентированных производств, повышением доли иностранцев в населении Бенилюкса.

На каждом из выделенных этапов происходили структурно-территориальные изменения в социально-экономическом развитии стран Бенилюкса, связанные с влиянием экономического союза Бенилюкс и мировой конъюнктурой. Состав Бенилюкса изначально был неравномерен. Если Бельгия и Нидерланды относились к «небольшим» странам, то герцогство Люксембург представляло собой мини-государство, наименьшее по территории, населению и валовому внутреннему продукту (ВВП) среди стран Бенилюкса. По мере усиления интеграции экономические различия между двумя более крупными конкурирующими странами нарастали: до конца 1950-х гг. впереди была Бельгия, с преобразованием таможенного союза в экономический на первый план вышли Нидерланды

(Юданов 2003, с. 44-52).

Далее воспользуемся материалами работы А. С. Костюченко, проведшей обстоятельный анализ экономических достижений рассматриваемых стран.

Начиная с 1970 г., Нидерланды, стали абсолютным лидером в Бенилюксе как по численности населения, так и по ВВП, добившись того, что их доля в суммарном населении и ВВП Бенилюкса существенно превзошла вклад Бельгии и Люксембурга. В 1950-2004 гг. удельный вес Нидерландов в мировом ВВП несколько возрос, тогда как Бельгии – снизился. В тот же период поднялась и доля герцогства Люксембург, хотя она остается наименьшей. Некоторое экономическое отставание Бельгии от соседей по Бенилюксу объясняется более поздней реструктуризацией промышленности. Однако Бельгия и герцогство Люксембург играют большую роль в мировых исходящих прямых иностранных инвестициях (до 20, 3%). С 1980-х гг. резко улучшилось положение герцогства Люксембург, которое с 1986 г. (по другим данным с 1995 г.) стабильно занимает первое место в мире по объему ВВП на душу населения, значительно опережая своих соседей по региону (Костюченко 2007, с. 53).

При небольшой суммарной численности населения Нидерланды, Бельгия и Люксембург характеризуются высокой его плотностью. Темпы роста жителей были неравномерными в Бенилюксе и в период 1950-2005 гг. определялись не естественным, а механическим приростом, т.е. иммиграцией. Как и во всех развитых государствах в странах Бенилюкса демографическая проблема остается острой из-за старения населения, падения рождаемости (там же).

Во второй половине XX в., страны Бенилюкса успешно перешли на постиндустриальный этап развития. Результатом такого перехода явилось то, что в современной структуре экономики всех трех стран Бенилюкса сектор услуг по стоимости продукции превысил 70% (достигая в герцогстве Люксембург 81, 7%, а в Бельгии – 88, 4%), а по числу занятых – более 77% в Люксембурге (в Бельгии 90, 5%). Страны Бенилюкса удерживают роль мировых финансово-банковских центров; имеют они, также и важное значение в еаропейской сфере транспортных услуг. В структуре обрабатывающей промышленности Бельгии и Нидерландов на ведущее место вышла нефтехимическая промышленность (Bergers 2011, p. 10). По объему выпуска нефтехимикатов Бенилюкс занимает первое место в Западной Европе. На территории Бенилюкса процессами общеевропейской интеграции сформированы мощные узлы, обслуживающие общеевропейский рынок и мировое хозяйство в целом, – нефтехимический/нефтеперерабатывающий (Роттердам-Антверпен), автосборочное производство из привозных комплектующих (Антверпен, Брюссель, Генк, Гент). Прочные позиции заняла электронная промышленность, потеснившая традиционно развитую электротехнику. Это особенно видно по Нидерландам и герцогству Люксембург (Костюченко 2007, с. 55).

Во всех трех странах произошел переход в промышленной специализации преимущественно на т. н. «нишевые» производства. Структурно-территориальные изменения в наибольшей степени проявились в Бельгии, где произошло перемещение промышленного потенциала из Валлонии во Фландрию. В Бенилюксе действует мощный аграрно-промышленный комплекс. Так, Нидерланды сохранили за собой функцию одного из ведущих мировых производителей и экспортеров сельскохозяйственной продукции (там же).

Внешняя торговля традиционно важна для экономик всех трех государств. Бельгия и Нидерланды уже более полувека входят в ведущую десятку» стран мира по объему товарооборота и имеют преимущественно положительное сальдо торгового баланса. В составе основных внешнеторговых партнеров Бенилюкса остаются развитые государства, в т. ч. соседи – Германия, Франция и Великобритания, а также США и Япония. В последние годы к их числу добавился Китай. В структуре экспорта стран Бенилюкса в 1950-2005 гг. доминировали посреднические услуги и реэкспорт. Традиции посредничества как важного в этих странах экономического института восходят ещё к XVII веку, к периоду мирового господства Голландской торговой и колониальной империи. В современную же эпоху посредничество наиболее уверенно себя чувствует в финансово-банковской сфере и аукционной деятельности (цветоводство). Реэкспорт в большей степени выделяется в структуре сельскохозяйственного экспорта, где ведущие места наряду с такими традиционными для местного агропромышленного комплекса продуктами, как мясо, молоко, сыр цветы занимают товары неевропейского происхождения (бананы, табачные изделия, фисташки и др.) (Фомичев 2005, 110-113).

Впечатляют объемы торговли между странами Бенилюкса: на них приходится около 1/7 всего внешнеторгового оборота Бенилюкса, т.е. немногим меньше, чем на Германию, занимающую первое место среди контрагентов. Большую роль в товарной массе

внутрирегиональной торговли Бенилюкса играют промышленные товары, и, прежде всего, – машины и транспортные средства, топливо, химикаты, а также сельскохозяйственная продукция. Существенно выросло значение ТНК, активно действующих в промышленности, АПК, сфере услуг, использующих разнообразные формы мировой торговли.

Подводя промежуточный итог, можно констатировать, что, в плане обладания основными внешнеторговыми связями страны Бенилюкса занимают ключевое место в Европейском Союзе и мирохозяйственной системе. Это оказалось возможным благодаря их расположению на линии «центральной оси развития» Западной Европы, а также наличию глобальных городов, наднациональных органов управления Европейским Союзом, штаб-квартир ведущих транснациональных корпораций и других организаций, узлов высокоспециализированных производств (в т. ч. высокотехнологичных), наукоемких кластеров, высокого индекса развития человеческого потенциала (European Commission 2011, pp. 6-9).

Среди современных черт экономической системы Бенилюкса как межгосударственного образования, можно отметить: во-первых, высокие показатели объемов ВВП на душу населения; во-вторых, наличие немногочисленных, но очень крупных ТНК и банков, входящих в «клуб 500» и распространяющих свое влияние на весь мир; в-третьих, открытость экономик, переросших потребности своих государств, при их высокой зависимости от внешних рынков (экспортная и импортная квоты Бенилюкса 75, 8% и 71, 3%) более чем вдвое выше, чем в среднем по ЕС (15%)); т.е. странами Бенилюкса достигнуты одни из наиболее высоких показателей экспорта и импорта в расчете на душу населения; в-четвертых, узкая специализация первичного и вторичного сектора на экспортно-ориентированных «нишевых» производствах (более 60-70% объема вывоза), повышенный удельный вес третичного сектора; в-пятых, высокая производительность труда, при тенденции к резкому росту доли высокотехнологичных товаров в производстве и промышленном экспорте (что особенно характерно для Нидерланд); в-шестых, высокая степень инновационного потенциала, в т. ч. широкое распространение новейших информационных средств; в-седьмых, импорт рабочей силы, языковое разнообразие (Костюченко 2007, 275-277).

Что характерно сегодня для второго из рассматриваемых объединений – СНГ?

Говоря об экономической системе СНГ, необходимо отметить, что страны-участницы обладают большим природным и экономическим потенциалом, который дает им значительные конкурентные преимущества и позволяет занять достойное место в международном разделении труда.

Вместе они занимают более 16% мировой территории, к которой приурочены 25% запасов природных ресурсов и около 10% мирового промышленного производства; численность их граждан достигла 5% населения планеты; кроме этого, они обладают 12% научно-технического потенциала, а также – на них приходится 10% ресурсообразующих товаров. Среди них пользующиеся спросом на мировом рынке: нефть и природный газ, уголь, лес, цветные и редкие металлы, калийные соли и прочие ископаемые. Необходимо упомянуть ещё и большие запасы пресной воды, а также – земельные массивы, пригодные для земледелия и строительства (Зиядуллаев 2004, с. 4-13).

Богаты эти страны и углеводородным сырьём. Разведанные запасы месторождений нефти составляют: в России 13% мировых, в Азербайджане – более 10%, в Казахстане и Туркменистане – около 10%. Недра России хранят около 35% мировых запасов природного газа; в Азербайджане, Туркменистане, Казахстане и Узбекистане же сосредоточено почти 20%. А по суммарной добыче бурого и каменного угля Россия, Украина и Казахстан занимают второе место в мире. (Станбеков 2007, с. 68-69). Велики российские запасы алмазов, бокситов, медных, никелевых, кобальтовых и оловянных руд. Большие залежи железной руды, бокситов, медных руд сосредоточены на территории Украины, в Грузии и Казахстане. В России и Белоруссии имеются крупные запасы калийных солей; на их же территориях расположены крупнейшие в мире лесные массивы (порядка, 1/4 лесов земного шара).

Одной из наиболее мощных сторон совокупной экономики СНГ является транспортная система. Её потенциал довольно высок, и коренится в том, что в Советском Союзе, на основе которого возник СНГ, по железным дорогам перевозили половину всех грузов и четверть пассажиров общемирового объема. Отдельно стоит сказать о морском транспорте. Ведь, по территории СНГ проходят как самый короткий сухопутный, так и самый короткий морской (через Ледовитый океан) пути из Европы в Юго-Восточную Азию. Это особенно важно в свете прогнозов, в соответствии с которыми именно Юго-Восточная Азия должна стать в XXI в. одним из наиболее важных экономических центров глобального масштаба. Согласно оценкам Мирового банка, доход от эксплуатации транспортно-коммуникационных систем

СНГ мог бы составить 100 млрд. долл (Голиусов 2007, с. 59-67).

Другие конкурентные резервы стран СНГ – дешевая рабочая сила и ресурсы энергетики – важные потенциальные условия для подъема экономики. На территории Содружества вырабатывается до 10% мирового объема производства электроэнергии (а это – четвертое место в мире).

Однако, обозначенные возможности используются крайне нерационально, о чем свидетельствует чрезвычайно низкий уровень ВВП в странах СНГ (1, 4% мирового ВВП). Отсюда и недостаточная вовлеченность в международное разделение труда (1, 5% общемирового экспорта товаров и освоение всего лишь 1% мирового вывоза капитала). Доля товаров с добавленной стоимостью (с высокой степенью обработки) весьма низка. В структуре экспорта преобладают товары сырьевой группы – нефть и нефтепродукты, газ, химическая и металлургическая продукция. Все это не благоприятствует устойчивому развитию экономики стран СНГ. Цены на сырьевые товары подвержены сильным колебаниям.

По расчетам, для того, чтобы стать равноправными участниками процессов на мировых рынках, странам СНГ нужно в ближайшие 5-6 лет увеличить общий товарооборот в 2 раза, а объем ВВП – не менее чем в 1, 5 раза. Для сравнения: ВВП на душу населения (по паритету покупательной способности) в конце 90-х гг. составлял в США и Японии более 25 тыс. долл., странах ЕС – 15-20, Южной Корее и Тайване – 10-12, большинстве стран Восточной Европы и странах Балтии – 7-8, тогда как в России – 6-7, Белоруссии 2-5, а в других странах СНГ – 2-3 тыс. долл.). По масштабам экономики резко выделяется Россия (половина населения и более 60% суммарного национального дохода СНГ). Из 12 рассматриваемых государств, пять стран (Россия, Украина, Казахстан Узбекистан, Белоруссия) производят 94%, в то время, как остальные семь – всего 6% национального дохода СНГ (Строев, Бляхман, Кротов 1998, с. 31).

Уже в 2000 г. в совокупном ВВП стран-членов СНГ доля России составляла 67, 5%, Украины – 11, 1%, Узбекистана – 6, 2%, Казахстана – 5, 8%, Белоруссии – 3, 9%, на другие государства приходилось менее 6%. По показателям национального дохода на душу населения, производительности труда и душевого потребления товаров и услуг на первых местах оказываются Белоруссия, Россия и Украина, а на последних же – Таджикистан, Армения, Грузия и Молдова. В плане ресурсного обеспечения интеграции ситуация выглядит двояко. С одной стороны, участники СНГ имеют в совокупности богатейший потенциал, правда, размещенный неравномерно и к тому же разделенный национальными и экономическими границами. С другой – этот потенциал используется крайне нерационально (о чём упоминалось выше). Интеграция как способ совместного хозяйствования пока не позволяет переломить все эти тенденции и в достаточной мере направить природные, материально-технические, научно-исследовательские и кадровые богатства на благо народов как отдельных государств, так и Содружества в целом (Зиядуллаев2002, с. 42).

Характеристика экономического положения ЕС.

Анализируя экономическую систему Евросоюза, необходимо иметь в виду, что, действуя в качестве единого рынка, ЕС является главным субъектом мировых торговых отношений. Сегодня ЕС стремится обеспечить экономический рост, вкладывая капитал в транспорт, энергетику и инновационные разработки, при этом, решая задачу минимизации, или хотя бы снижения воздействия хозяйственной деятельности на окружающую среду (Jobs and growth in the EU 2010, p. 8). После присоединения с 2004 года 12 новых государств-членов, объемы ВВП ЕС – продукция, товары и услуги – превысили аналогичные показатели США: ВВП-2010 составил 12, 268, 387 миллионов евро).

Оценивая торговый потенциал ЕС, необходимо отметить, что, охватывая всего 7% населения мира, торговля ЕС с остальной его частью составляет приблизительно 20% глобального экспорта и импорта. В мировом масштабе, ЕС стал крупнейшим экспортером и вторым по величине импортером. Около двух третей всего объема торговли стран-членов ЕС получены в результате взаимодействия, торговых взаимоотношений с другими странами-членами ЕС. Из внешних агентов наиболее значимыми торговыми партнёрами для ЕС сегодня являются США и догоняющих их в этой области Китай. В 2005 году ЕС занимал в мировом экспорте долю, равную 18, 1% при 18, 9% мирового импорта (Bergers 2011, p. 11).

Большое значение для функционирования современной экономической системы Евросоюза имеют вопросы занятости. За прошедшие 50 лет заметно снизилась занятость в сельском хозяйстве и промышленности, в то время как увеличилось количество занятых в секторе обслуживания (European Commission Directorate-General for Communication Publications, Brussels 2009, p. 4). Однако, на этом фоне, уровень безработицы повысился и

теперь в среднем по ЕС достигает 7, 5%, что связано с влиянием последнего экономического и финансового кризиса (General Report on the Activities of the European Union 2011, p. 3).

Ключевыми в современной экономической системе ЕС сегодня являются инновационные разработки. Базой формирования стратегии ЕС в области повышения конкурентоспособности экономики являются именно инновационные научные исследования. И сегодня на повестке дня ЕС стоит вопрос повышения эффективности расходования средств и инвестирования, доведения соответствующих показателей (прежде всего, – соотношения затраты/доходы) од уровня, соизмеримого с США и Японией (Hijman 2009, p. 16).

Анализируя транспортную инфраструктуру ЕС, необходимо отметить, что железные дороги и внутренние водные пути (реки и каналы) обеспечивают довольно малую долю от полного грузо- и пассажирооборота в ЕС. Три четверти всех товаров и пассажиров в ЕС сегодня перемещается автотранспортом по автомобильным дорогам (Bergers 2011, p. 34).

Одной из наиболее важных отраслей экономической системы ЕС выступает энергетика. Это не удивительно, так как более 50% энергоресурсов Евросоюзом импортируются (EUROPEAN COMMISSION 2011, p. 6). Для уменьшения этой зависимости и защиты окружающей среды, ЕС не только стремится использовать энергию более эффективно, но и стимулирует структурные изменения в энергетической отрасли, активно расширяя долю мощностей, использующих возобновляемые источники. Так, к 2020 году ЕС планирует произвести 20% всего объёма электроэнергии за счёт возобновляемых источников – на ветряных-, солнечных-, геотермальных- и гидро-электроствнциях, а также на заводах биомассы (EUROPEAN COMMISSION 2011, p. 9).

Заключение

Обобщая результаты анализа экономических систем межгосударственных образований, необходимо отметить, что их формирование устройство и определяется двумя группами факторов:

1) Субъективные факторы, в число которых входят историко-культурные особенности государств-участников объединения.

2) Объективные факторы, к которым относятся обстоятельства, связанные с современной политической и экономической конъюнктурой и тенденциями политико-экономического развития, интегральным выражением которых выступает глобализация.

Библиографические ссылки:

1. Голиусов Ю. Ф. Российский транспорт и евразийские связи: геополитический аспект // Россия: центр и регионы. Вып. 18. – М. : ИСПИ РАН, 2007., с. 59-67 (В соавторстве с Г. Г. Пироговым).
2. Зиядуллаев Н. С. СНГ в глобальной экономике // Внешнеэкономический бюллетень. – 2004. – № 12, с. 4-13.
3. Зиядуллаев Н. С. СНГ: дорога в третье тысячелетие (проблемы развития и перспективы укрепления Содружества) М. : РИЦ ИСПИ РАН, 2002, с. 42.
4. Костюченко А. С. География социально-экономического развития стран Бенилюкса. Дисс. … канд. геогр. наук. – М., 2007 , 275-277.
5. Станбеков Т. А. Россия-СНГ: Энергетический альянс способен решить множество проблем. // Мировая энергетика. – Москва. – 2007. – №12, с. 68-69.
6. Строев Е. С. Бляхман Л. С., Кротов М. И. Экономика Содружества Независимых Государств накануне третьего тысячелетия. – Спб. : Наука. 1998, с. 31.
7. Фомичев В. И. Международная торговля: Учебник; 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2005, 110-113.
8. Шенаев В. Н. Послевоенное экономическое развитие II Европа: вчера, сегодня, завтра. М., 2002., с. 153-168
9. Юданов Ю. Особенности развития экономики Нидерландов / «Современная Европа», №4. 2003, с. 44-52.
10. A resource-efficient Europe – Flagship initiative under the Europe 2020 Strategy. EUROPEAN COMMISSION, Bruxels, 26. 1. 2011, pp. 6, 10.
11. A resource-efficient Europe – Flagship initiative under the Europe 2020 Strategy. EUROPEAN COMMISSION, Bruxels, 26. 1. 2011, pp. 6-9.
12. Benelux. Rapport annuel 2011. Bruxelles, 2012.
13. Bergers K. Benelux en chiffres. Bruxelles, 2011, pp. 10, 11, 34.
14. General Report on the Activities of the European Union – 2011. European Commission Directorate-General for Communication, Publication 1049, Bruxels, 2012.
15. General Report on the Activities of the European Union – 2011 , p. 3.
16. Hijman R. Sharp increase in unemployment in the EU: Impact of economic crisis varies by Member State // Eurostat: Statistics in focus, 53/2009 , p. 16.
17. Investing in our common future. European Commission Directorate-General for Communication Publications, Brussels, 2009, p. 4.
18. Jobs and growth in the EU – A roadmap to a sustainable tomorrow. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2010 , p. 8.

Лєскова І. В. Економічна система міждержавних об'єднань (на прикладі Бенілюксу, СНД і ЄС)

У статті розглядаються питання організації та функціонування економічних систем міждержавних утворень, в умовах того, що саме ця форма буде виступати найбільш вірогідною перспективою

подальшого комплексного розвитку держав в умовах глобалізації.
Ключові слова: економіка, система, економічна система, держава, міждержавне утворення, економічна система міждержавного утворення.

Leskova I. The economic systems of interstate associations (the Benelux, CIS and EU as examples)
The questions of organization and functioning of the economic systems of interstates association are considered in the article. Author is pointing that this form will act as the most probable prospect of further political and economic development of the states in global era.
Keywords: economy, system, economic system, state, interstates association, the economic system of interstates association.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 328.132.4

М. О. Лопата
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МІНІМАЛЬНО-ПЕРЕМОЖНИХ УРЯДІВ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Надано огляд теорії мінімально-переможних коаліційних урядів. Вивчено історію формування мінімально-переможних урядів у країнах Центральної Європи, їх склад та завершення діяльності. Проаналізовано мінімально-переможні уряди з домінуючою партією і уряди, які носять врівноважений характер. Визначено вплив ідеологічного і прагматичного чинників у процесі формування мінімально-переможних урядів. Розраховано індекс урядової стабільності мінімально-переможних урядів у вище зазначених країнах.
Ключові слова: коаліційний уряд, мінімально-переможна коаліція, домінуюча партія, урядова стабільність, коаліційні переговори.

Становлення політичної науки в Україні відбувається під впливом багатьох чинників. Серед них варто виділити – потреби практичного політичного життя, які визначають необхідність розуміння суті політичних процесів, що мають місце у політиці, та знаходження інструментів впливу на практику. Ще одним важливим чинником виступає розвиток політичної науки в Україні та необхідність у адекватному науково-понятійному апараті. Варто констатувати, що проблема вивчення коаліційних урядів в Україні тривалий час не була пріоритетною для вітчизняної політичної науки. Тому постає проблема вивчення мінімально-переможних урядів, які доволі часто утворюються як у країнах Західної та Центральної Європи, так і України.

Як правило результати виборів не вирішують які партії увійдуть в склад урядової коаліції. В літературі існують дві головні інтерпретації способів формування уряду. Вони базуються на альтернативних мотивах, якими керуються політики при входженні в склад уряду. Мова йде про модель «призів» у вигляді посад. Це «прагматична» модель, коли при формуванні коаліцій передусім враховують показники кількості місць у парламенті, які мають партії – потенційні учасники коаліції; Друга модель – ідеологічна, робить наголос на бажання більше впливати на напрямки державної політики ніж на отримання посад в уряді. Ця модель реалізується через втілення в життя програми конкретної політичної сили. [22, с. 36] Хоча, на практиці обидві моделі частіше всього виступають у змішаному варіанті, відрізняючись лише тим, яка з двох констант виявиться домінуючою – «прагматична» чи «ідеологічна».

Український політолог А. С. Романюк виділяє: однопартійні уряди більшості і меншості та коаліційні уряди більшості і меншості. [4] Коаліційний уряд більшості постає у двох формах – мінімально-переможної коаліції та надмірної коаліції. [5, с. 8]

Модель мінімально-переможної коаліції сформована на базі емпіричних даних і трапляється досить часто.

Засновник теорії мінімально-переможних коаліцій В. Райкер створив критерій «мінімальної перемоги», тобто виключення надлишкових партій. У такий спосіб автор виділяє три головні версії мінімально-переможної коаліції. Перша становить «мінімально-переможну коаліцію», подібну до коаліції «мінімального розміру», що характеризується контролем над найменш можливою кількістю місць у парламенті, але перевищує відносну більшість. Другою версією постає коаліція, що ґрунтується на так званій робочій більшості, тобто коаліція володіє більше ніж необхідним мінімумом на всякий випадок. І третьою версією є коаліція, що спирається на торги [21, с. 95], що охоплює найменшу кількість з можливого числа акторів. Чим менше у такій коаліції учасників, тим легше порозумітися партіям, що входять до її складу.

М. Лейзерсон (1966), Р. Аксельрот (1970) і А. де Сваан(1973) вважають, що сумісність

змісту програм не повинна розглядатися як основний мотив коаліційних перемовин. На думку авторів певна кількість мінімально-переможних коаліцій постає як результат ідеологічної згоди її членів. Власне програмні питання обмежують кількість учасників кабінету. М. Лейзерсон і Р. Аксельрот схильні розглядати сумісність програм (policy compatibility) як свого роду «підтримку» у торгах і стверджують, що модель «призів» є головним мотивом формування уряду політиками.

Автор так званої теорії торгів Н. Лейзерсон [16, с. 19] звернув увагу на те, що в процесі формування коаліції домінує найсильніша політична сила. Якщо партія-переможець не здобуває абсолютної більшості в парламенті, то вона може її здобути з допомогою одного чи двох союзників. Партії-переможці при цьому змушені будуть поступатися частиною своїх здобутків у формі посад на користь союзників. Таким чином, партії-переможці зацікавлені у торгах з меншою кількістю учасників, які зможуть забезпечити їм бажаний результат за мінімальних поступок і в максимально короткий термін.

Р. Аксельрот висунув теорію мінімально-сумісних коаліцій, і вважає, що політичну програму не варто трактувати в категорії тільки одного ідеологічного виміру, і передбачає, що сформовані коаліції будуть ідеологічно пов'язані (connected), а всі учасники будуть між собою ідеологічно близькими. [11] Мінімально-пов'язана коаліція у випадку втрати хоч би одного учасника, перестане бути переможною або сумісною, пов'язаною. Цей підхід ґрунтується на припущенні про роль «конфлікту інтересів», коли легше сформувати і втримати можливу коаліцію з меншим рівнем внутрішнього конфлікту інтересів, завдяки чому політики віддають такій коаліції перевагу. Вона є сумісною у тому сенсі, що партії, які знаходяться близько одна до одної на осі правиця-лівиця, треба включити до коаліції. Мотивація виконання програми показує, що для формування такої коаліції потрібне включення додаткових партнерів, які знаходяться посередині між двома партнерами по коаліції. Їх включення нічого не вартує і тільки додасть сили коаліції у законодавчому органі країни. Але, у випадку домінування мотивації отримання «призів», тобто при бажанні збільшення учасниками коаліційної гри «призів» варто позбутися лишнього «пасажира», навіть коли він має ідеологічно близькі позиції до решти коаліціантів. Коли мотивація «призів» і реалізації програмних цілей(ідеологічний чинник) розглядаються партіями як рівносильні, то додаткова партія, крім вимог нічого не принесе. Іншими словами, якщо політики тільки ідеологічно вмотивовані, то повинні формуватись «мінімально-сумісні переможні» коаліції, не зважаючи на то, чи всі партії у рамках «ідеологічного радіусу» є необхідними для здобуття парламентської більшості [11, с. 99]. У такому випадку часто появляються надлишкові коаліції. При домінуванні прагматичного чинника, націленого на отримання «призів», коаліція не повинна, при формування кабінету, залучати лишніх «пасажирів», тобто повинна відкинути непотрібних членів, навіть якщо вона втратить статус ідеологічно-сумісної коаліції [11 с. 98].

М. Лавер і Н. Шофілд вважають теорію мінімально-пов'язаної переможної та мінімально-переможної коаліцій, різними теоріями. Це означає, що існує мінімально-переможна коаліція, яка не є пов'язаною, і навпаки, може бути мінімально-пов'язаною, але не мінімально-переможною. На думку авторів, це означає істотність мотивації «призів» у коаліційних перемовинах. [17 с. 57]

Е. Бровн І. Френдрайс та Д. Гейбер (1984) здійснили дослідження, у результаті якого з'ясовується, що існує слабкий зв'язок між рівнем конфлікту інтересів у коаліції та статусом мінімально-пов'язаної переможної коаліції. Тобто, мінімально-пов'язана переможна коаліція ніяким чином не послаблює конфліктів. Автори вважають, що такого роду коаліції не формуються для послаблення конфліктів інтересів, а через інші чинники, що пов'язані з переговорами щодо програм. Їх висновки наступні: по-перше – головним чином всі мінімально-пов'язані переможні коаліції базуються на мотивації, зв'язаній з «призами», а програмні питання є лише інформацією про можливий результат переговорів (обмежує обсяг можливих альтернативних коаліцій, коли партії керуються мотивами отримання нагороди). По-друге – політичні партії вище ставлять мотив отримання «крісла», ніж ідеологічний мотив. По-третє – програма, як критерій з'являється лише тоді, коли треба здійснити вибір між можливими варіантами коаліції, які є ідентичними в категорії припущень мотивації «призів». Три автори стверджують, що важливу роль відіграють критерії перемовин у процесі формування кабінетів. Політичні партії, у першу чергу звертають увагу на критерій розміру кожної партії на момент формування коаліції, і тільки пізніше на інші чинники, наприклад, на ідеологічну близькість партій. Це дозволяє здійснити оптимальний вибір між потенційними партнерами. Однак, часом трапляється і зворотна черговість критеріїв перемовин, тобто спочатку з'являються програмні мотиви, а потім і мотиви, націлені на максимізацію призів. [22, с. 29]

Д. Аустін-Сміт, а також Й. Банкс розглядають перемовини у вимірі програм та ідеологій

як форму виборчого протистояння. Вони створили каталог трьох інструментальних чинників, які враховують ідеологічні преференції партій у відносинах, оскільки партії бояться можливих втрат на найближчих виборах. Автори вважають, що електорат очікує від коаліційних перемовин, виконання програми і тому пропонують врахування партійної програми у процесі коаліційних торгів. По-перше – виборці, які керуються політичною програмою, через вибори здійснюють вплив на результати проходження певної політичної програми, а відповідно і партії, що її представляє, до парламенту. По-друге – політичні партії є зацікавлені програмою настільки, наскільки вона може допомогти у заохоченні виборців брати участь у голосуванні за дану політичну силу, а в результаті у перемозі на виборах. По-третє, існує внутрішньопартійна дискусія, метою якої є визначення програмних питань, які можуть підлягати обговоренню з іншими фракціями у процесі переговорів, і тих принципових питань, які не підлягають обговоренню [10 с. 103].

Дещо інший погляд на мотиви, якими керуються партії, входячи до коаліції, представив Г. Луеберт, який вважає що лідери хочуть якнайдовше залишитися на своїх посадах, і це є їхньою головною метою діяльності. Переговори є складними, тому що лідери хочуть, щоб перемовини задовольнили членів їх фракцій, орієнтація яких сильно пов'язана з ідеологією і символічними аспектами. Іншими словами, переговори не тільки проводяться між партіями, але також, між лідерами і членами всередині партій або між її фракціями [20, с. 109].

А. Де Сваан був першим, хто у 1973 р. представив програмні торги у категорії одновимірного ідеологічного простору і створив теорію закритої коаліції мінімального радіусу (closed minimal range – CMR), яка є однією з версій мінімально-пов'язаної переможної коаліції. Автор звертає увагу на те, що актори прагнуть формування переможної коаліції, яка прийме програму, настільки близьку, наскільки це можливо, до їх власних програмних преференцій [23, с. 88]. Закрита коаліція мінімального радіусу (CMR) у конкретних торгах є мінімально-переможною коаліцією з найменшим ідеологічним діапазоном. Тут є дуже важливою мотивація виконання програми, що аналізується в одновимірному просторі. Так, «закрита коаліція мінімального радіусу» є одновимірною теорією коаліційних переговорів, в основу якої покладена ідеологія політичних лідерів і диктаторська роль партії, яка займає «центральну позицію» в коаліції (median legislator). Ця «центрова партія» диктує програмні питання у коаліції [24].

Для функціонування кабінету необхідні два важливі елементи – парламентська і урядова коаліції. Парламентська коаліція (законодавча коаліція) підтримує кабінет і є ширшою ніж урядова коаліція, оскільки охоплює не тільки партії, що входять в склад уряду, але також і неурядові партії. При цьому не істотно чи зовнішня коаліція(підтримка уряду у парламенті) формується з одних і тих самих партій, чи її склад змінюється від одного до наступного голосування. Урядова коаліція повинна залишатися стабільною, але буде втримуватися при владі завдяки «парламентській коаліції, яка постійно змінюється і називається коаліцією законодавчої підтримки». [16, с. 276]

Обидва типи коаліції – парламентська(законодавча) і урядова поєднуються у випадку, коли кабінет мусить створити переможну коаліцію і мобілізувати підтримку у парламенті. [17, с. 279]

Отже, виходячи з вище наведеного, мінімально-переможна коаліція передбачає формування уряду на основі: 1. Мінімально-необхідної кількості учасників, 2. Мінімально-необхідної кількості партій за умови, що об'єднанні зусилля здатні забезпечити хоч і мінімальну, але більшість у парламенті. 3. В разі виходу хоч би одного партнера зі складу коаліції, уряд втрачає статус уряду більшості. 4. Такий тип коаліції розглядає контроль за урядом як нагороду для тих, хто отримав право його формувати

Мінімально-переможні коаліції формуються з домінуванням однієї партії, або з приблизно рівних за силою суб'єктів. Як відзначає Ю. Р. Шведа, домінуюча партія – це партія, яка контролює в парламенті найбільшу кількість мандатів і забезпечує собі значний відрив від інших партій та визначає склад і орієнтацію правлячої коаліції. Домінуюча партія формує мінімально-переможну коаліцію при сприянні доповнюючих партій, які входять до складу урядової коаліції на правах «молодшого партнера», оскільки контролюють в парламенті меншу кількість мандатів порівняно з т. зв. «старшим» партнером по коаліції – партією-ініціатором. Коаліція в умовах домінуючої партії може виступати у двох формах: а) проти домінуючої партії, б) коаліція домінуючої партії. [7]

Щоб визначити, чи мала місце у кожному конкретному випадку мінімально-переможна коаліція, треба знати загальну кількість членів національних парламентів. Сейм Польщі складається з 460 депутатів і 100 членів Сенату. Парламент Чехії також є двопалатним, у нижню палату якого, палату депутатів, входять 200 депутатів. Національна рада Словацької Республіки складається з 150 депутатів, які обираються на чотирьохлітній термін. Державні

збори Угорщини складаються з 386 депутатів. Як видно, у двох країнах – Польщі та Чехії існують двопалатні парламенти, а в Угорщині та Словаччині – однопалатні. Провідну роль у формуванні уряду відіграють нижні палати, де створюються коаліції парламентської підтримки уряду. [26]

У випадках Чехії та Словаччини, розглянуто уряди, сформовані у 1992 р. перед проголошенням незалежності обох державах 1 січня 1993 р, оскільки на момент оголошення суверенітету, обидві країни вже мали відокремлені парламенти та відокремлені уряди. Польські кабінети беремо до вивчення після з 1989 р., коли був сформований перший не комуністичний уряд Т. Мазовецького, а уряди Угорщини від 1990 р.

Від виникнення незалежної Республіки Чехія у 1992 р. до дати написання цієї статті (лютий 2013 р.) в Чехії змінилося дев'ять кабінетів (табл. 1), серед яких детальніше розглянемо тільки мінімально-переможні коаліції, і сім електоральних циклів.

Таблиця № 1. Склад кабінетів і парламентської коаліції від 1992 до 2012 рр. у Чеській Республіці

Прем'єр-міністр і період урядування	Партійний склад і кількість мандатів	Статус кабінету
Вацлав Клаус(липень 1992-липень 1996)	ОДС+ХДС-ЧНП+ГДС+ХДП(105)	Мінімально-переможна коаліція
Вацлав Клаус(липень 1996-листопад 1997*)	ОДС+ЧДС+ЧНП+ГДС(99)	Коаліційний кабінет меншості
Йозеф Тосовський(січень-липень 1998)	СС+ХДС+ЧНП**	Невизначений статус – кабінет складався наполовину з фахівців і наполовину з політиків
Мілош Земан(липень 1998 – липень 2002)	ЧССД(74)	Однопартійний кабінет меншості
Владімір Спідла (липень 2002 – серпень 2004)	ЧССД+ХДС-ЧНП+СС-ДС(101)	Мінімально-переможна коаліція
Стініслав Грос (серпень-2004-квітень 2005)		
Їжі Пароубек (квітень 2005- серпень 2006*)		
Мірек Тополанек (вересень-жовтень 2006*)	ОДС(81)	Однопартійний кабінет меншості
Мірек Тополанек (січень 2007-березень 2009*)	ОДС+ХДС-ЧНП+партія зелених(100)	Невизначений статус в результаті підтримки рівно половини депутатів
Ян Фішер (травень 2009-липень 2010)	Безпартійний кабінет ОДС+ЧССД+партія зелених (156)	Кабінет сформований за підтримки абсолютної більшості
Петр Нечас (з липня 2010 по сьогодні)	ОДС+ТОП09+ Громадянські справи*** (118)	Кабінет більшості***, невизначений статус в результаті підтримки рівно половини депутатів

[13]

*Кабінет Вацлава Клауса подав у відставку у листопаді 1997 р., але функції виконував до січня 1998 р.

*Кабінет Їжі Пароубека пішов у відставку в серпні 2006, а виконував функції до вересня 2006; перший кабінет Мірека Тополанека пішов у відставку в жовтні 2006, а виконував функції до січня 2007.

**Визначення парламентської підтримки в період формування уряду є проблематичне, оскільки в цей час відбувався розпад депутатської фракції ОДС і почалося утворення Союзу Свободи.

***У квітні 2011 р. внаслідок урядової кризи, коли партія «Громадянські справи» покинула коаліцію, стався внутріпартійний розкол, внаслідок чого утворилася проурядова фракція ліберальних-демократів (ЛІДЕМ), що налічувала 8 депутатів. Таким чином кабінет П. Нечаса контролює рівно половину (100) депутатів нижньої палати парламенту.

Список партійних скорочень: ОДС – Громадянсько-Демократична партія, ЧССД –

Соціал-Демократична партія Чехії, ХДС-ЧНП – Християнсько-Демократична партія – Чехословацька національна партія, СС-ДС – Союз Свободи – Демократичний Союз, ХДП – Християнсько-демократична партія, ГДС- Громадсько-Демократичний Союз.

Історично першим кабінетом урядом Чехії, сформованим на підставі результатів виборів, що відбулися у 1992 р. була правоцентристська коаліція ОДС, ХДП, ХДС-ЧНП і ГДС. На чолі уряду став лідер громадянських демократів(ОДС) Вацлав Клаус, що очолив найбільшу політичну силу правого крила політичного спектру завдяки підтримці 105 депутатів нижньої палати. Другим за чисельністю членом коаліції став Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія (ХДС-ЧНП), яка є партією правоцентристською. Мінімально-переможна коаліція була створена близькими до себе партіями, що розміщувались ближче до центру на осі правиця-лівиця. Хоча, тут не йде мова про коаліцію з найменш можливою кількістю партій. Цей варіант могли реалізувати разом громадянські демократи і комуністи, але ідеологічна дистанція між ними була настільки велика, що виключала подібного роду коаліцію. [14, с. 1437]

У 2002 році після виборів до палати депутатів, був сформований уряд під керівництвом лідера Соціал-демократичної партії В. Спідли. У кабінет В. Спідли увійшли представники соціал-демократів і виборчий альянс Християнсько-демократичного союзу-Чехословацької народної партії та Союзу Свободи-Демократичного союзу. Кабінет соціал-демократів і двох малих партій спирався на підтримку найменшої можливої більшості депутатських голосів (101 голос), і з цієї причини можемо його охарактеризувати як приклад мінімально-переможної коаліції. Одночасно, варто підкреслити, що цей уряд не був прикладом мінімально-переможної коаліції з найменшою кількістю політичних партій, якщо ХДС-ЧНП і СС-ДС будемо рахувати окремо. Такий підхід базований на тому, що обидві малі партії діяли автономно підчас переговорів про створення парламентської коаліції і у коаліційному договорі вважалися самостійними політичними силами. Такого роду урядова коаліція становила різнорідний конгломерат ідеологічно неоднорідних партій. Ідеологічна дистанція була особливо великою між соціал-демократами і СС-ДС. [13, с. 71]

Роки 2002-2006, особливо після входженні Чехії до Європейського Союзу, характеризувалися конфліктами між членами коаліції. Постійно зростаюча напруга між соціал-демократами підривала урядову стабільність, у результаті чого в 2004 році В. Спідла пішов у відставку, а на його місце був призначений Станіслав Грос, а через рік відбулася чергова заміна прем'єр-міністра і главою уряду став Їжі Пароубек(всі з середовища Соціал-Демократичної партії). Все ж таки урядова коаліція пережила ці зміни. Тим не менше за період перебування на посаді прем'єра Ї. Пароубека, появилася інтенсивна співпраця у рамках парламенту соціал-демократів і комуністів, що стало несподіванкою на політичній арені Чехії. Одночасно ХДС-ЧНП розпочала процес переорієнтації, маючи за мету відновлення давньої співпраці з ОДС. [13, с. 72]

Можна вважати, що у Чеській Республіці існувало дві мінімально-переможні коаліції, якщо рахувати, що коаліція ЧССД+ХДС-ЧНП+СС-ДС пережила всю парламентську каденцію 2002-2006 без зміни складу уряду, із заміною тільки особи прем'єр-міністра і в обох випадках вони формувалися з домінуванням громадянських демократів у 1992 р. та соціал-демократів у 2002, які значно випереджали своїх союзників по коаліції по силі партії у парламенті. Тому мінімально-переможні коаліції у Чехії формуються з домінуванням однієї політичної сили та не є ідеологічно пов'язаними, оскільки християнські-демократи, які співпрацювали з громадянськими демократами у 1992 р., у 2002 р. перекинулися на сторону соціал-демократів, хоча не поділяють їх ідеології та програми.

Від виникнення незалежної Словаччини у 1993 р. до дати написання цієї статті (лютий 2013 р.) у Словаччині змінилося вісім кабінетів та пройшло сім парламентських виборів (табл. 4).

Таблиця № 2. Склад кабінетів і парламентської коаліції від 1992 до 2012 рр. у Словаччині

Прем'єр-міністр і період урядування	Партійний склад і кількість мандатів	Статус кабінету
В. Мечіар (чевень 1992-березень 1994 р.)	РЗДС+ СНП(89)	Коаліція більшості, однопартійний уряд меншості*
Й. Моравчик (березень – липень 1994)	ДС-ПДЛ-ХДР(71)	Коаліція меншості**
В. Мечіар (липень 1994-липень 1998) ***	РЗДС+АРС+СНП(85)	Надлишкова коаліція
М. Дзурінда(жовтень1998 – вересень 2002)	СДК-ПУК-ПДЛ-ПГП(107)	Широка коаліція більшості
М. Дзурінда(вересень 2002 – липень 2006)	СДК+ПУК+ХДР+АНГ(78)	Мінімально-переможна коаліція
Р. Фіцо (липень 2006 – липень 2010)	Смер+СНП+РЗДС(85)	Коаліція більшості
І. Радічова(липень 2010 – жовтень 2011) ***	СДХС-ДР+СС+ХДР+партія угорської меншини Міст(79) *	Мінімально-переможна коаліція
Р. Фіцо(квітень 2012– до сьогодні)	Смер (83)	Однопартійний кабінет більшості

Джерело: Розрахунок здійснено на підставі : Європейська виборча база даних. http://www. nsd. uib. no/european_election_database; Партії і вибори у Європі. http://www. parties-and-elections. eu/slovakia2. html ;Ресурсу про вибори. http://www. electionresources. org

*СНП тільки у січні 1993 р. долучилося до формування уряду, перед тим була тільки неофіційна підтримка даною партією однопартійного уряду меншості В. Мечіара. У березні 1994 р. з РЗДС вийшов ліберально орієнтований Демократичний союз(ДС), що спричинило падіння уряду Відхід 20 депутатів від СС призвело до падіння уряду і позачергових виборів до Національної Ради.

**Уряд Й. Моравчика отримав підтримку Руху «Співіснування» – Угорського християнсько-демократичний рух (14 мандатів), яка не приєдналася до коаліції, але це дозволило кабінету функціонувати до виборів.

***Кабінет В. Мечіара подав відставку в липні 1998 р., але функції виконував до вересня 1998 р.

Кабінет І. Радічової пішов у відставку в жовтні 2011, а виконував обов'язки до квітня 2012 р.

Список партійних скорочень: АНГ – Альянс нового громадянина, СДХС – Словацький демократичний і християнський союз, РЗДС – Рух за демократичну Словаччину, ХДР – Християнсько-демократичний рух, СНП – Словацька національна партія, ДС – Демократичний союз, СС – Свобода і Справедливість, ПУК – партія угорської коаліції, ПГП – Партія громадянського порозуміння, АРС – Асоціація робітників Словаччини

Хоча, РЗДС В. Мечіара виграв вибори у 2002 р., новий уряд на чолі з М. Дзуріндою був сформований чотирма партіями з підтримкою 78 з 150 депутатів. У склад коаліції увійшли правоцентристський Словацький демократичний і християнський союз(СДХС) М. Дзурінди, представники Партії угорської коаліції, правоцентристського Християнсько-демократичного руху і ліберального Альянсу нового громадянина(АНГ). Партії, входячи до коаліції мали за мету не допустити повернення влади. В. Мечіара, тобто коаліція сформована проти домінуючої партії. [3] Члени коаліції були приблизно рівними за силою, оскільки відрив партії ініціатора формування коаліції – СДХС не випереджував другу по силі партію у коаліції – ПУК більше ніж на 8 мандатів, а відрив ПУК від решти коаліціантів був ще меншим. Коаліція не стала ідеологічно-спорідненою через існування у ній АНГ з його ліберальною програмою. [9, с. 82]

Другим прикладом мінімально-переможної коаліції у Словаччині є коаліція правоцентристських Словацького демократичного і християнського союзу, Християнсько-демократичного руху з ліберальною Свободою і Справедливістю(СС) та партією угорської меншини Міст, яка не була програмно близькою коаліцією. Найбільша ідеологічна дистанція була між християнськими-демократами та Альянсом нового громадянина. У

жовтні 2011 р. АНГ покинув коаліцію, внаслідок чого вона втратила статус мінімально-переможної і довелося оголосити позачергові вибори. У даній коаліції не було домінуючої партії, що дозволяє зробити висновок про відсутність домінуючих партій при формуванні мінімально-переможних коаліцій у Словаччині та значній ролі моделі отримання «призів», якими керувалися партії при входженні у коаліцію.

Від виникнення незалежної Угорщини до дати написання цієї статті (лютий 2013 р.) змінилося сім кабінетів (9 глав урядів) та пройшло шість парламентських виборів (табл. 4).

Таблиця № 3. Склад кабінетів і парламентської коаліції від 1990 до 2012 рр. в Угорщині.

Прем'єр-міністр і період урядування	Партійний склад і кількість мандатів	Статус кабінету
Й. Антал (травень1990 – грудень1993)	УДФ + НПДГ +ХДНП(229)	Надлишкова коаліція
П. Боррос (грудень 1993 – липень 1994)	УДФ + НПДГ + ХДНП (229)	
Г. Хорн (липень 1994 – липень 1998)	СПУ+АВД (277)	Надлишкова коаліція
В. Орбан (липень1998 – травень 2002)	Фідес+НПДГ+УДФ (213)	Надлишкова коаліція
П. Меддєші (травень 2002 – вересень 2004)	СПУ+АВД (198)	Мінімально-переможна коаліція
Ф. Дюрчань (вересень 2004 – квітень 2006)		
Ф. Дюрчань (квітень 2006 – березень 2009)*	СПУ+АВД (204) *	Мінімально-переможна коаліція
Г. Байнай (квітень 2009 – травень 2010)	СПУ(204) **	Однопартійний кабінет меншості
В. Орбан(травень 2010 – до сьогодні)	Фідес (263)	Однопартійний кабінет більшості

Джерело: Розрахунок здійснено на підставі ресурсу про вибори
http://www. electionresources. org/hu/

*Другий кабінет Ф. Дюрчаня пішов у відставку у березні 2009, а обов'язки виконував до квітня 2009. Від квітня 2008 стає урядом меншості з підтримкою лише 186 депутатів.

**Кабінет Г. Байная отримав зовнішню підтримку частини депутатів АВД та УДФ.

Список партійних скорочень: СПУ – Соціалістична партія Угорщини, АВД – Альянс Вільних Демократів, УДФ – Угорський Демократичний Форум, НПДГ – Незалежна партія Дрібних Господарів, ХДНП- Християнсько-демократична Народна партія.

Угорська Соціалістична партія разом із ліберальним і посткомуністичним ліберальним Альянсом Вільних Демократів утворила парламентську більшість, і сформувала коаліційний уряд на чолі з безпартійним Петером Меддєші, де всі урядові пости належали представникам соціалістів або АВД. [22, с. 53]

У жовтні 2004 року П. Меддєші змінив Ференц Дюрчань на посту прем'єр-міністра, не змінивши композиції коаліції та залишивши попередній склад уряду. Після виборів 2006 р., коаліція залишилася незмінною. Парламент у квітні 2009 р. виразив Ф. Дюрчаню вотум недовіри, завдяки чому був призначений новий прем'єр-міністр Г. Байнай.

Гордон Байнай був підтриманий парламентською більшістю у 204 депутати. Його підтримав також і правоцентристський Угорський Демократичний Форум, який вважався союзником Фідес. [22, с. 78] У 2002-2010 рр. в Угорщині незмінно функціонувала мінімально-переможна коаліція з СПУ та АВД. Згодом ще УДФ підтримала соціаліста Г. Байная на пості глави уряду, що не говорить про відсутність ідеології УДФ, оскільки вона у склад коаліції не увійшла та не отримала урядових посад. У мінімально-переможних коаліціях Угорщини спостерігається домінування однієї політичної сили, а саме, СПУ, яка долучала допоміжну партію ліберального спрямування АВД.

Від виникнення незалежної Польщі у 1989 р. до дати написання цієї статті (лютий 2013 р.) змінилося одинадцять кабінетів (13 глав урядів) та пройшло вісім парламентських виборів(табл. 4).

Таблиця № 4. Склад кабінетів і парламентської коаліції від 1989 до 2012 рр. в Польщі.

Прем'єр-міністр і період урядування	Партійний склад і кількість мандатів	Статус кабінету
Т. Мазовецький (серпень 1989 – січень 1991)	Надпартійний кабінет	Надлишкова коаліція
Й. К. Білецький (січень – грудень 1991)	Надпартійний кабінет	Кабінет Л. Валенси
Й. Ольшевський (грудень 1991 – червень 1992)	ПЦ- НП-ХНС-ХДС(114) *	Коаліційний уряд меншості
Г. Сухоцька (липень 1992 – жовтень 1993)	СД-ХНС-ХДС-ЛДК-НП-ППЗ(194)	Коаліційний уряд меншості
В. Павлак (жовтень 1993 – березень 1995)	СЛД-ПСЛ(303)	Коаліційний уряд більшості
Я. Олекси (березень1995 – лютий 1996)		
В. Цімошевич(лютий 1996 – жовтень 1997)		
Є. Бузек (жовтень 1997 – жовтень 2001)	АВС-СП(261)	Коаліційний уряд більшості, однопартійний уряд меншості**
Л. Міллер (жовтень 2001 – травень2004)	СЛД-СП+ПСЛ(308)	Коаліція більшості, коаліційний уряд меншості*
М. Бєлка(травень 2004 – жовтень 2005)	СЛД(188)*	Однопартійний уряд меншості
К. Марцінкевич(жовтень 2005 – липень 2006)***	ПіС-Самооборона-ЛПР(245) ***	Однопартійний уряд меншості, мінімально-переможна коаліція ***
Я. Качинський(липень 2006 – листопад 2007) ****		
Д. Туск (листопад 2007 – листопад 2011)	ГП-ПСЛ(240)	Мінімально-переможна коаліція
Д. Туск (листопад 2011 – до сьогодні)	ГП-ПСЛ(235)	Мінімально-переможна коаліція

Джерело: Розрахунок здійснено на підставі Європейської виборчої бази даних http://www. nsd. uib. no/european_election_database і Jednaka W. Gabinety koalicyjne w III RP, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004. c. 341

* ПСЛ не входила до урядової коаліції але надало зовнішню підтримку у парламенті коаліційному урядові Я. Ольшевського.

** Після виходу Союзу Праці(СП) з кабінету Є. Бузека, в уряді залишилися представники АВС з парламентською підтримкою у 201 мандат.

Коаліція Л. Міллера СЛД-СП+ПСЛ мала тільки 258 мандатів, а уряд отримав вотум довіри у 308 депутатів Сейму. Після відходу ПСЛ, коаліція стала коаліцією меншості у складі СЛД-СП(216 мандатів).

***Самооборона РП та ЛПР офіційно приєдналися до коаліції та увійшли в уряд ПіС у квітні 2006 р., хоча вони і з самого початку виражали зовнішню підтримку кабінету К. Марцінкевича.

**** У серпні 2007 р. коаліція розвалилася, але уряд продовжував виконувати функції до листопада 2007 р.

Список партійних скорочень: ГП- Громадянська Платформа, ПСЛ – Польська Народна партія, СЛД – Союз демократичних лівих, ПіС – Право і Справедливість, ЛПР – Ліга Польських Родин, ХНС – Християнсько-народний союз, ДС – Демократичний Союз, ХДС – Християнсько-Демократична партія, ЛДК – Ліберально-Демократичний Конгрес, НП – Народне Порозуміння, ППЗ- Польська партія зелених, ПЦ- Порозуміння Центр

Коаліція ПіС-ЛПР-Самооборона, утворена у квітні 2006 р. була союзом консервативно-національно-християнським(ПіС, ЛПР) та націоналістично-популістським (Самооборона

РП). У серпні 2007 року в Польщі почалася політична криза. За наполяганням уряду президент відправив у відставку керівника партії «Самооборона» (Samoobrona RP) – молодшого партнера урядової коаліції. Внаслідок політичної кризи всередині коаліції, парламент був розпущений. У коаліції спостерігалося домінування однієї політичної сили – ПіС. У вересні 2007 р. Президент призначив нові вибори до Сейму, які ЛПР та Самооборона РП програли. Утворена після позачергових виборів утворена 2007 р. мінімально-переможна коаліція Громадянської Платформи та Польської Народної партії не виявляє програмної спорідненості з огляду на присутність ліберального та аграрного начал. Дана коаліція продовжується і після виборів 2011 р.

Після виборів 1993 р. формуються коаліції з одною домінуючою партією, яка отримала найбільше місць у парламенті. Вони і стають партіями-ініціаторами переговорів щодо створення коаліції з слабшими партнерами. Після 1993 р. домінуюча у коаліції партія завжди формує уряд з набагато слабшими партнерами, а не з партіями, які наближені до них у кількості парламентських мандатів, хоча такі партнери є у вимірі партійних програм більш споріднені, ніж інші члени коаліції. Якби ідеологічний чинник відіграв визначальну роль у формуванні коаліції, то ПіС сформував би коаліцію в першу чергу з ГП, програма якої є найбільш наближеною до програми ПіС, але у такому випадку вимоги щодо посад в уряді у ГП були б більшими, ніж у Самооборони РП і ЛПР. Найбільш ідеологічно-спорідненою коаліцією міг бути союз ГП та ПіС. [22, с. 296]

Слід відзначити, що в Україні також була створена мінімально-переможна коаліція БЮТ і блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» у грудні 2007 р., коли обов'язковою умовою формування уряду було утворення коаліції більшості у стінах верховної Ради України на підставі змін до Конституції N2222-IV від 08. 12. 2004. Тоді коаліцію утворило 228 депутатів, а за призначення уряду проголосувало 226 депутатів, з них 156 членів фракції БЮТ та 70 з 72 членів фракції НУ-НС. [27] Таким чином, була сформована двопартійна Коаліція демократичних сил, до якої згодом долучився фракція Блоку Литвина. Відтоді коаліція почала називатись «Коаліцією національного розвитку, стабільності та порядку» – яка проіснувала до 2010 р. [1] Остання не була мінімально-переможною коаліцією, оскільки була присутня надлишкова партія – Блок Литвина з 20 депутатськими мандатами, без якої можна було обійтися за умови сильної партійної дисципліни партій-ініціаторів коаліції.

Також важливим елементом до характеристики мінімально-переможних урядів у країнах Центральної Європи є визначення індексу урядової стабільності. Оцінка уряду як стабільного передбачатиме врахування низки показників. По-перше, це повинна бути діяльність уряду під керівництвом того самого прем'єр-міністра; по-друге, збереження того партійного складу уряду, який отримав підтримку у парламенті; по-третє, це збереження первинного персонального складу членів уряду. [5, с. 261] Зважаючи на заміну частини глав урядів (частина прем'єр-міністрів) при збереженні композиції коаліції та решти членів кабінету, перший показник у певних випадках буде знівельований. [25 с. 164]Стабільність уряду буде також вимірюватися тривалістю його дії, починаючи від формального призначення/затвердження главою держави, або отримання підтримки у парламенті там, де ця процедура є необхідною, і до моменту відставки. У випадку відставки не має значення, що було причиною – закінчення терміну повноважень, визначених конституцією, чи дострокова відставка. Індекс урядової стабільності засвідчує, яку частину від максимально можливого часу – термін каденції парламент, згідно з конституцією, працював уряд (вважається, що максимально можливий час – це період від виборів до виборів = 100 %). [5, с. 261] Парламентська каденція у всіх чотирьох країнах складає 4 роки, тобто 48 місяців.

Таблиця № 5. Індекс урядової стабільності мінімально-переможних кабінетів у Чехії, Словаччині, Угорщині та Польщі.

Країна	Термін дії парламенту місяцях	Кабінети			Індекс урядової стабільності
		№	Термін	Прем'єр-міністри	
Чехія	1992-1996 48 місяців	1	48 місяців	В. Клаус	**100%**
	2002-2006 48 місяців	1	48 місяців	В. Шпідла	**100%**
				С. Грос	
				Ї. Пароубек	
Словаччина	2002-2006 48 місяців	1	48 місяців	М. Дзурінда	100%
	2010-2012 21 місяців	1	15 місяців	І. Радічова	31%
Угорщина	2002-2006 48 місяців	1	48 місяців	П. Меддєши	100%
				Ф. Дюрчань	
	2006-2010 48 місяців	1	36 місяців	Ф. Дюрчань	75%
Польща	2005-2007 24 місяців	1	17 місяців	К. Марцінкевич	35%
				Я. Качинський	
	2007-2011 24 місяців	1	48 місяців	Д. Туск	100%

Обрахунок зроблено на підставі даних офіційного сайту уряду Чеської Республіки: http://www. vlada. cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1993-2007-cr/;

Європейської виборчої бази даних: http://www. nsd. uib. no/european_election_database;

Jednaka W. Gabinety koalicyjne w III RP, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004. c. 341; Ресурсу про вибори: http://www. electionresources. org

Як видно з таблиці № 5, найбільший індекс урядової стабільності є у мінімально-переможних коаліційних урядів Чехії, де він становить 100%. Найменш стабільним мінімально-переможним урядом є уряд І. Радічової(2010-2011) у Словаччнині з індексом 31% та Я. Качинського з індексом 35%.

Мінімально-переможні коаліції становлять меншість серед урядів у всіх країнах. У Чехії серед дев'яти урядів тільки 2 були мінімально-переможними, у Словаччині з восьми – два, в Угорщині з семи – тільки одна, а у Польщі з 11 кабінетів тільки 3 були мінімально-переможними.

Варто відзначити, що у всіх досліджуваних нами країнах, були створені прагматичні коаліції з не завжди пов'язаних між собою ідеологією партій які націлені на отримання посад, тобто мінімально-споріднені коаліції відсутні.

Ідеологічний (програмний) чинник не відіграє суттєвого значення у формуванні мінімально-переможних коаліцій у Польщі, Чехії, Словаччині та Угорщині. Хоча, не варто говорити про повну відсутність ідеологічного чинника у вище вказаних країнах, просто домінуючі партії для максимізації посад обирають варіант коаліції з набагато менш сильними партіями, які можуть ідеологічно не бути спорідненими з партією-ініціатором переговорів. Конструкція мінімально-переможних коаліційних урядів із наявністю однієї домінуючої партії властива: Польщі, Чехії та Угорщині, де одна партія значно переважає решту партнерів своєю партійною силою, що виражається у кількості здобутих нею на парламентських виборах мандатів. Тільки у Словаччині були мінімально-переможні коаліції, де коаліція має врівноважений характер, коли політичні партії, з яких складається коаліція, приблизно однакові за кількістю депутатів.

Бібліографічні посилання:

1. Бронніков В. Д., Степаненко О. Г. Конфлікти коаліцій як умова нестабільності парламенту в Україні/ Випуск: 170, Том: 182 – Видання ЧДУ імені Петра Могили 2011 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://lib. chdu. edu. ua/pdf/naukpraci/politics/2012/182-170-1. pdf

2. Валецькі М., Партійні організації в Польщі (1989-1999 рр.) / Часопис Парламент. №5/2001 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www. parlament. org. ua/index. php?action=magazine&id=9&ar_id=101&iar_id=55&as=2

3. Ключкович, А. Ю. Особливості Розвитку партійної системи Словаччини в контексті суспільно-політичних трансформацій кінця XX – початку XXI ст. 2009 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http:// archive. nbuv. gov. ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_11/Klyuchkovych. pdf
4. Романюк А. С. Типологія урядових кабінетів в країнах Західної Європи: порівняльний аналіз // Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки. – 2007. Вип. 10. – С. 235 – 244.
5. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – с. 391.
6. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем : [навчальний посібник] / Ю. Р. Шведа. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 528 с.
7. Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енциклопедичний словник. — Л. : Астролябія, 2005. — 488с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www. lnu. edu. ua/faculty/Phil/Shweda_slovnyk. htm
8. Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение: Пер. с англ. – М. : Наука, 1970.
9. Месежников Г. Политические партии – актеры демократизации и реформ в Словакии // Опыт демократических преобразований Словакии Братислава: Институт общественных проблем, 2007. – С. 76-85.
10. Austin-Smith D., Banks J., 1988, Elections, Coalitionsand Legislative Outcomes, «American Political Science Review» 82, c. 405-422.
11. Axelrod R., 1970, Conflicts of interest, Chicago, Markham.
12. Downs A., 1987, An Economic Theory of Democracy, New York, Harpet Row
13. Havlik, Vlastimil a Lubomír Kopeček. Kształt i stabilność czeskich rządów: wpływ systemu partyjnego i wyborczego. Wrocławskie Studia Politologiczne, 2009, 10, s. 59-77.
14. Mališ, J. – Marek P. a kol. Politicke strany 1938-2004. Vyvoj politickych stran a hnuti v českych zemich a v Československu. Brno: Doplněk, s. 1433-1453.
15. Muller-Rommel, F. (2001): Cabinets in post-communist East-Central Europe and the Balkans:Empirical findings and research agenda. In: Blondel, J. – Muller-Rommel, F. (eds.): Cabinets in Eastern Europe. Basingstoke: Palgrave, s. 62 – 67.
16. Leiserson M., 1966, Coalitions in Politics, Yale University, PhD Thesis.
17. Laver M., Schofield N., 1991, Multiparty Government. TRhe Politics of Coalition in Europe, Oxford, Oxford UP
18. Laver M., Shepsle K., 1991, Devided Government: America is not «Exceptional», «Governance» vol. 4 c. 250-269.
19. Lewis, Paul G. (2000) Political Parties in Post-communist Eastern Europe. London: Routledge. [Електронний ресурс] // Режим доступу:http://books. google. com. ua/books?id=UjmwJWwgOfgC&printsec=frontcover&hl=pl#v=onepage&q&f=false
20. Luebbert G., 1986, Comparative democracy: Policy Making and Governing Coalitions in Europe and Israel, New York, Columbia University Press.
21. Riker. W. H. The theory of political coalitions. – New Haven, CT/London: Yale University Press, 1962. – 300 p.
22. Jednaka W. Gabinety koalicyjne w III RP, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004. c. 341
23. Swaan A. de, 1973, Coalition Theories and Cabinet Formation, Amsterdam, Elsevier.
24. Swaan A. de, 1982, The Netherlands: Coalitions and in a Segment Polity, [w:] E. Browne, J. Drejmanis 1982.
25. Jungar, Ann-Cathrine: Surplus majority government: A comparative study of Italy and Finland. 2000. 384 p.
26. Конституції Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www. sejm. gov. pl/prawo/konst/polski/kon1. htm
27. Недостворена «коаліція трьох» ділить крісла/newsru. ua [Електронний ресурс] // Режим доступу:http:// www. newsru. ua/ukraine/11dec2008/krislo. html
28. Тимошенко обрано прем'єром/Новинар. 18 грудня 2007 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http:// novynar. com. ua/politics/16021
29. Європейська виборча база даних. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www. nsd. uib. no/ european_election_database
30. Партії і вибори у Європі. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www. parties-and-elections. eu/ slovakia2. html
31. Ресурс про вибори [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www. electionresources. org/hu/

Лопата М. О. Факторы формирования минимально-победных правительств в странах Центральной Европы.

Предоставлен обзор теории минимально-победных коалиционных правительств. Изучена история формирования минимально-победных правительств в странах Центральной Европы, их состав и завершение деятельности. Проанализированы минимально-победные правительства с доминирующей партией и правительства, которые носят уравновешенный характер. Определенно влияние идеологического и прагматичного факторов в процессе формирования минимально-победных правительств. Рассчитано индекс правительственной стабильности минимально-победных правительств в выше отмеченных странах.

Ключевые слова: коалиционное правительство, минимально-победная коалиция, доминирующая партия, правительственная стабильность, коалиционные переговоры.

Lopata M. Factors of Minimum-Winning coalition government formation of Central European countries.

This study is comparative exploration of minimum-winning coalition governments in Central European countries. The principal objective of this article is 1. to provide a general overview of the essence of minimum-winning coalition governments 2. to show the short history of formation and termination minimum-winning coalition governments since. 2. to make classification of Central European governments and define the prevailing type of cabinets. 3. Define the minimum-winning governments with dominant party and equal parties. 4. To define and to evaluate index of government stability.

Minimum-Winning Coalition includes only those parties needed to obtain a majority position, coalition

Considerations of the motivations of the gaming actors to form coalition governments divide spatial models in two main groups, those assuming that the political parties are concerned above everything else with gettinginto the office (or office-seeking politicians), and those assuming that thefundamental motivation of political parties to come into power is to implementcertain public policies (or policy-seeking politicians).

According to the first approach politicians will say and do everything that will bring them into power. According the second approach politicians must to implement their program into life. On the first approach is based minimum-winninf coalition.

Minimum Winning Coalition includes only those parties needed to obtain a majority position, a MNC consists of the minimal number of parties that can form a majority government.

Mainly minimal winning coalitions in Central European countries were based on cooperation of ideologically distant political parties. However ideological part of motivation to form coalitions was not excluded.

The division construction of minimum-winning coalitions governments based on the assumption of presence of one dominant party that is evident in such countries as Poland, Czech Republic and Hungary, where one party considerably prevails other partners of governing coalition. In this model the party force that is expressed in an amount of mandates obtained on parliamentary elections. Only in Slovakia the participants of minimum-winning coalitions had equal coalition, when political parties have approximately identical amount of deputies. The index of government stability for minimum-winning coalition governments was evaluated for Czech Republic 100%. It is the highest index of government stability among minimum-winning governments in all Central Europe. The lowest index has the cabinet of I. Radicova in Slovakia with 31% of stability and cabinet of J. Kachynski with 35% of stability.

Keywords: coalition government, minimum-winning coalition, dominant party, government stability, coalition negotiations.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 327.6+396

У. Р. Лукач

Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького

АНАЛІЗ ФЕМІНІСТИЧНИХ ІДЕЙ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ НАТАЛІЇ КОБРИНСЬКОЇ

Досліджено ідейно-політичні засади організації Н. Кобринською жіночого руху в Галичині кінця XIX ст. Проаналізовано запропоновані Н. Кобринською шляхи і способи вирішення жіночого питання, а також необхідність його розгляду в контексті широких соціально-економічних перетворень.

Ключові слова: фемінізм, жіночий рух, жіноче питання, правова дискримінація, громадянське рівноправ'я.

Суспільно-політичні трансформації в Україні на сучасному етапі посилили актуальність жіночого питання, що віддзеркалює ставлення суспільства до місця і ролі жінки в ньому, а також окреслює орієнтири його розвитку. Можна стверджувати, що ефективність соціальної політики безпосередньо пов'язана із вирішенням комплексу соціальних проблем, що охоплюються поняттям жіночого питання. Проте сьогодення українського суспільства демонструє як байдужість розуміння їх важливості, так і розрив юридичної і фактичної рівноправності жінок і чоловіків. Лише зміна соціальних пріоритетів здатна створити «вікно можливостей» для вирішення нагромаджених проблем суспільно-політичного характеру і наповнити декларовані поняття реальним змістом.

Успішна реалізація збалансованої гендерної політики на сучасному етапі можлива за умов аналізу ідейно-політичних особливостей жіночого руху та боротьби жінок за свої права на різних історичних етапах, зокрема наприкінці XIX ст. на західноукраїнських землях. Цей період характеризується активною фазою розвитку капіталізму, що супроводжується зростанням ролі жінок у процесі промислового виробництва. Водночас загострилась проблема конкуренції жіночої та чоловічої праці і посилилась соціопсихічна напруга між статями. Хоча Східна Галичина не відзначалась швидкими темпами економічного розвитку, кризові явища Австро-Угорської імперії каталізували зростання суспільного інтересу до становища жінок.

Проблематика даного питання втілилась у дослідженнях ряду науковців. Серед них М. Богачевська-Хом'як [1], І. Книш [3], К. Левченко [14], Л. Смоляр [15] та інші, котрі наголосили на обумовленості жіночого питання конкретно-історичними особливостями, зосередили свою увагу на становленні та організації жіночого руху в рамках українського національно-культурного процесу і боротьбі жінок за професійне утвердження на тлі масового застосування жіночої праці.

Знакові події громадсько-політичного життя цього періоду нерозривно пов'язані з іменем Н. Кобринської, котра вперше в Східній Галичині висунула і відстоювала ідеї жіночої емансипації, заохочувала жінок до освітнього та інтелектуального руху та організувала видання жіночого альманаху «Перший вінок». Вона влучно зауважує, що практичні потреби в організації українського жіночого руху випередили теоретичні розробки, адже «жіноцтво наше швидше почуло на собі тягар практичних усіх невигод європейсько-жіночого питання, ніж задумало теоретично познайомитися з основами і напрямами сучасного жіночого руху в Європі» [5, с. 286]. Намагаючись переконати суспільство у важливості жіночого питання для поступу української справи та потребі організації жінок з метою їх самореалізації, в 1884 р. Н. Кобринська засновує Товариство руських жінок у Станіславові, в 1887 р. організовує

видання жіночого альманаху «Перший вінок» та власним коштом реалізує видавничий проект із серії «Жіночої бібліотеки», започатковуючи нові випуски напівперіодичних видань «Нашої долі» 1893, 1895 та 1896 рр.

Метою даного дослідження є з'ясування особливостей ідейно-політичного трактування Н. Кобринською жіночого питання як важливої віхи соціокультурного розвитку суспільства та цілей і завдань організації жіночого руху як засобу здобуття жінками прав і свобод.

Дієвим засобом впливу на жіночий рух Н. Кобринська вважає літературу, називаючи її «вірним образом ясних і темних сторін суспільного ладу, його потреб і недостатків. Вона зазначує фази суспільного розвою, по ній можна пізнати, що вже здобуте, а що ще здобувається». Проводячи паралель між політично роз'єднаною Польщею та неадекватною формою правління Росії, Н. Кобринська закцентовує на визначальній ролі літератури як засобу національного виживання, способу протидії несприятливим політичним обставинам. Для політично роз'єднаної України, на її глибоке переконання, саме література повинна стати основним об'єднуючим чинником. Тим паче, що «жіноцтво, котре виключено з загальних і публічних справ, котре не займає жадного становиська, на котрім могло би мати вплив на загал і спосібність заявити спільні потреби свого життя, повинно тим більше триматися літератури і відшукувати в ній вираз тих потреб і вимогів» [10, с. 298-300].

На першому засіданні Товариства руських жінок, що відбулось у приміщенні товариства «Руська бесіда», Н. Кобринська розкриває його цілі, мету діяльності та організаційні засади і зосереджує свою увагу на аналізі становища української жінки, її потенційних можливостях на ниві літературно-інтелектуальної діяльності, обґрунтовуючи необхідність «докладніше пізнати своє в суспільності положення, котре щораз більше домагається реформи» [6, с. 395].

Аналізуючи динаміку розвитку людського співтовариства крізь призму еволюційних процесів та революцій, Н. Кобринська вдається до історичної ретроспективи жіночого питання. Вона переконує, що потреба суспільного оновлення і реформ бере свій початок з часів античності та римського суспільства, що проявилась у регламентації майнових відносин щодо жінки. З прийняттям християнства ідеї спасіння і духовного відродження через віру не пов'язувались із статевою приналежністю і урівнювали жінку й чоловіка в правах перед Богом. Надалі проблема жіночого рівноправ'я постає в добу Французької революції, яка висуває гасла свободи, братерства і жіночої солідарності. З новою силою жіночий рух постає в другій половині XIX ст., що пов'язано з процесом активного розвитку капіталістичних відносин, розширенням жіночого сегменту ринку праці і зростанням рівня соціальної активності жінок.

Спроби Н. Кобринської переконати галицьке суспільство у важливості жіночого питання втілюються у виданні альманаха «Перший вінок», що побачив світ завдяки І. Франку як співредактору та О. Пчілці як спонсору. Через видання жіночого збірника Н. Кобринська прагла заявити про культурний розвиток українського жіноцтва, порушити проблеми захисту інтересів українських жінок, що всупереч політичним кордонам виступали за національне і жіноче визволення. Саме «Перший вінок» повинен стати дороговказом для «для змагання нашого жіноцтва» та «першим голосом, піднесеним в справі жіночого питання» [9, с. 284-285].

У памфлеті «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах», вміщеній в «Першому вінку», Наталія Іванівна стверджувала, що лише національне самоусвідомлення відкриває шлях до культурного зростання, а «відриватися від свого кореня – значить самовільно позбавляти себе жизненної сили і що лиш на власнім грунті може вирости правдива культура [11, с. 301-302]. Саме І. Франко, котрий вважався «поборником вузького націоналізму», спрямовує громадсько-політичну діяльність Н. Кобринської в русло національних інтересів. Аналізуючи процеси суспільної трансформації, вона підводить до висновку, що «жіноцтво наше на цілім просторі широкої Русі-України почулося до свого існування народного, що інтелігентна жінка наша почулася рівночасно русинкою і чоловіком, упімнулася о свої права національні і громадські» [5, с. 287]. На думку Н. Кобринської, ці права є рівносильними, хоча галицька суспільно-політична думка не піддавала сумніву пріоритетність національної ідеї над ідеєю жіночої емансипації. І. Франко та його однодумці «заперечували самостійну вартість українського жіночого руху, намагаючись підпорядкувати його політичним цілям галицького радикалізму» [2, с. 330].

Розходження в поглядах не сприяли успіху жіночої справи і вилились у бойкотування галицькими радикалами подальшої видавничої діяльності Н. Кобринської. Усвідомлюючи тенденційність критики, вона засуджує «наші політично партійні незгоди, котрі хотіли б використати жіноцтво лиш для своїх вузьких партійних цілей» і закликає «обмежитись на наших власних силах, не числячи на поміч дотеперішніх наших політичних партій в краю» [8, с. 35].

Долю жінки Н. Кобринська розглядає з позиції освіченої представниці середнього класу,

що усвідомлює повну залежність і несправедливість власного становища. Вади тогочасного суспільного устрою проаналізовані не крізь призму традиційних чоловічих цінностей, а через неможливість жіночої самореалізації із-за статевої приналежності. Н. Кобринська переконливо доводить, що обмеження соціальних ролей жінки родиною і материнством є результатом успадкованого впливу польської аристократії. Тому, на її думку, національне самовизначення і самоусвідомлення нерозривно пов'язані із зміною статусу жінки як одним із показників модернізації суспільства.

У своїй статті «Стремління жіночого руху», вміщеній у другому та третьому випуску «Нашої долі» Н. Кобринська наголошує на необхідності розгляду жіночого питання у взаємозв'язку з іншими соціальними справами. Неприпустимим вважається ігнорування його співвідношення з існуючими соціальними проблемами та домінування емоційного компоненту, що призводить до хибного розуміння суті жіночих змагань і перешкоджає справі жіночого визволення. Звужене розуміння жіночого питання зводить його до проблеми винятково середньої верстви, нездатність якої виконувати стабілізуючу роль пов'зана із новими суспільними перетвореннями.

Зважаючи на трансформацію суспільно-приватної сфери, Н. Кобринська все ж вважає неприйнятним здобуття жінками рівності з чоловіками в умовах тогочасного суспільного ладу. Вона відстоює ідею про нерозривний зв'язок жіночого питання із соціальним поступом і неминучими змінами існуючого укладу. Організаторка жіночого руху не зводить його мотиви лише до традиційного розподілу соціально-статевих ролей, а вбачає їх у відносинах «людина-власність», динамічний характер яких походить з причин, «котрим підлягає вид (форма) праці яко спосіб заспокоєння людських потреб». Переконуючи в перевазі праці в громаді, позитивних проявах колективної (гуртової) праці, дослідниця зазначає, що «визвіл з-під переваги мужчин не зносить ще неволі капіталу, котра так само тяжить на жінці, як на мужчині» [12, с. 4].

Н. Кобринська висловлює переконання, що «причиною початку і кінцем розв'язки жіночого питання є щораз сильніші прояви форми колєктивної» [8, с. 35], які в певній мірі знайшли втілення в справі дитячих охоронок (садків). Такі інституції, на думку громадської діячки, не слугують для задоволення інтересів однієї верстви чи статі, а є попередниками громадських організацій майбутнього. Водночас створення широкої мережі українських дошкільних дитячих закладів Н. Кобринська обгрунтовує ще однією причиною, що пов'язана з необхідністю протидії ополяченню. Зокрема діяльність польського жіночого товариства «Kolo Pań», що тісно пов'язане з товариством «Szkolu ludowej», на її думку, «служить властиво для винародовлення русинів Східної Галичини. Це стремління так сильно розвинене у поляків, що мусимо напружити усі наші сили, аби удержатись принаймні при найперших услівях народного існування, що спиняє правдивий культурний серед нас розвій» [4, с. 140-141].

Н. Кобринська рішуче заперечує поділ жіночого питання на «буржуазійне» і «робітниче», наголошуючи при цьому на його всезагальному характері. Вона не погоджується із розумінням нового соціального руху як прагненням жіночого пролетаріату до досягнення рівних з чоловіками оплати праці та прав в економічно-виробничій сфері. Адже аналогічні цілі – здобуття для себе нових галузей праці – ставлять перед собою вищі верстви, стремління яких хибно трактуються як «буржуазні». Через відсутність масового робітничого руху в Галичині основу жіночого руху складала саме середня верства, проте жіноче питання «не ставиться так, щоби числитись з одною верствою, а коли говориться в нім про стан середній, пояснюються усі його недогідности, як також підноситься факт, що з середньої верстви найбільше виходить жінок, котрі домагаються вищих шкіл і університетів» [8, с. 6].

Н. Кобринська наголошує на практичній стороні освітніх домагань жінок, обґрунтовуючи необхідність подальшої боротьби за допуск жінок до навчання в університетах та освоєння нових галузей праці. На її думку, саме це є передумовою, щоб урівняти чоловічу та жіночу працю, включивши її в сферу дії правових та соціально-економічних гарантій. Основне завдання жіночого руху Н. Кобринська вбачає в розширенні освітніх можливостей жіноцтва, що забезпечать їм ширшу фахову реалізацію, котру «можна вважати лиш другою фазою їх питання» [8, с. 10].

Н. Кобринська детально аналізує організаційно-практичні заходи українського жіноцтва в сфері допущення жінок до навчання в університетах, заснування жіночих українських гімназій або доповнення тодішніх виділових шкіл гімназійними дисциплінами. Вона переконливо доводить, що жіноче питання в Галичині вмотивоване як суто економічними, так і освітньо-економічними стремліннями. Рішуче засуджуючи класовий підхід до трактування освітніх прагнень українського жіноцтва, Н. Кобринська зауважує, що «жінка, котра домагається такої праці, як мужчина повинна її здобувати таким самим трудом, тож і студентка не менше працює від робітниці маскулярної праці» [8, с. 11].

Визначальною умовою соціальних реформ Н. Кобринська вважає спільність інтересів, що об'єднує певні групи людей і не допускає знехтування прагнень однієї верстви на користь іншої. Вона зазначає, що розуміння жіночого руху як «руху верстового» свідчить про малообізнаність у ньому та неусвідомлення необхідності широких суспільних перетворень задля поступу людства. Позитивне вирішення проблем жіноцтва сприятиме насамперед національно-культурному розвитку, оскільки «немає факту в історії, щоб якийсь народ відродився таким способом, щоб йому давали те, чого він сам не здобуває собі» [8, с. 26].

Виходячи з особливостей людської природи, Н. Кобринська осмислює феномен свободи як визначальний чинник культурного піднесення. Вона відслідковує прагнення до неї як на індивідуальному, так і колективному рівнях, виокремлюючи при цьому свободу економічну, релігійну, наукову та політичну. Історія розвитку людства, на її думку, є «наглядним доказом того змагання, щоб свободу одиниці по можливості розширити і забезпечити» [7, с. 372].

Вписуючи в коло суспільної проблематики політичну свободу, Н. Кобринська аналізує хід боротьби за політичні права. Саме громадянське рівноправ'я частина представниць жіночого руху вважала ключем до розв'язання жіночого питання. Виходячи з цього, вона наголошує на існуванні двох тенденцій, що характеризують жіночий рух у цьому напрямку. Одна з них зводиться до жіночих ініціатив увійти в існуючий правовий статус чоловіків, утримуючи тогочасні суспільні порядки, а інша в той самий спосіб прагне до корінних суспільних перетворень існуючого ладу. Аналізуючи рівень політичних вимог жінок і їх втілення в законодавстві ряду держав (США, Англії, Франції, Німеччині, Австро-Угорщині та країн Скандинавії), Н. Кобринська підводить до висновку, що політичні стремління жінок різних верств ідуть у розріз з спільними для них економічними прагненнями.

Організаторка жіночого руху переконує, що його причиною є зміни суспільного ладу, а жіноче питання здатні вирішити широкі суспільно-економічні перетворення. В цьому випадку Н. Кобринська погоджується з К. Цеткін і стверджує, що проблему жіночої емансипації не можна розглядати окремо, а лише в контексті великого соціального питання. Проте, визнаючи значення жіночого робітничого руху, Наталія Іванівна вважає вкрай наївним сподівання, що після здобуття робітниками-чоловіками права голосування вони допоможуть жінкам у здобутті політичних прав. На підтвердження своєї тези Н. Кобринська наводить рішення конгресу гірників від 1894р., які встановили 8-годинну тривалість робочого дня, однак виступили проти участі жінок. Крім того, жінки були позбавлені представництва на конгресах соціал-демократів у Празі та Лондоні. Тому реальнішими вона вважає прагнення тієї частини жіночого пролетаріату, яка, визнаючи перемогу робітників своєю перемогою, й надалі здобуватиме свої права, не розраховуючи на поблажливість протилежної статі.

В ході аналізу найновіших подій робітничого руху в Австрії Н. Кобринська наголошує на важчих умовах жіночої, а не чоловічої праці, обгрунтовує вимоги віденських робітниць про надання посад промислових інспекторів жінкам та звертає увагу на диференціацію в оплаті жіночої та чоловічої праці. Вона зазначає, що низький рівень доходів жінок та патерналістська система виховання негативно впливають на їх соціальну активність, утруднюючи процеси жіночої самоорганізації. Зрештою вона підводить до висновку про подвійний визиск жінки, що потерпає не лише від капіталістичної системи виробничих відносин, а й від чоловіків-робітників, котрі вбачали в них конкурентів на ринку праці, посилюючи їх дискримінацію. Тому з сумом Н. Кобринська резюмує: «Вікова неволя жінок відбилась такою плямою в поняттях чоловіків, що жінкам приходить боротись не лиш з суспільним ладом, котрий держить їх в тій неволі, але також з поняттями чоловіків» [13, с. 10].

Основні ідеї феміністичної теорії Н. Кобринської не спрямовані проти чоловіків як представників протилежної статі. Її протест викликає існуючий порядок, що призвів до чоловічого домінування в суспільстві. Вона різко засуджує як зведення жіночих змагань до боротьби з чоловіками, так і інвективи противників феміністичного руху про нездатність жінок до наукових студій на підставі ваги і розмірів їх мозку. Н. Кобринська вважає, що найдієвішим аргументом щодо критики і заперечення цих теорій є суспільна практика, коли жінки займають певні становища і їх праця охоплює різні сфери людської діяльності. Жіноча самореалізація, на її думку, є однією з умов модернізаційних перетворень, що свідчить про наявність позитивних проявів суспільної динаміки.

Прагнення до суспільних реформ, зазначає Н. Кобринська, повинно бути підкріплене не лише визнанням за жінками політичних прав, а й практичними заходами щодо їх здобуття. Вона закликає чоловіків-робітників відстоювати як професійні, так і політичні жіночі організації, адже чоловіки безпосередньо зацікавлені в підтримці жінками їх політичних акцій. Водночас зміни існуючого суспільного устрою можливі за умови, що жінок підтримують ті верстви чоловіків, метою яких є загальносуспільне реформування. Обгрунтовуючи необхідність наділення жінок політичними правами, Н. Кобринська переконує, що «відмовляти жінці тих прав – значить іти проти справедливості, повздержувати її індивідуальний розвій і

уґрунтовувати засаду, що жінка не живе сама для себе, а є лиш доповнення другого життя» [7, с. 376].

Аналізуючи урядовий проект виборчої реформи, Н. Кобринська наголошує на непропорційному представництві депутатських мандатів різними верствами населення. Однак, на відміну від соціалістів, вона не вважає політичною панацеєю проголошення загального таємного безпосереднього виборчого права. Н. Кобринська переконливо доводить, що суспільні реформи повинні носити комплексний характер, а встановлення безпосереднього голосування є складовою і допоміжним засобом на шляху масштабних суспільних трансформацій.

Аналізуючи прояви дискримінації жінок на рівні соціальних звичаїв та правовому рівні, Н. Кобринська вважає неприпустимим відмінність у трактуванні обсягу прав чоловіків та жінок. Вона засуджує дискримінаційні приписи за ознакою статі як у сфері приватного, так і публічного права. Н. Кобринська акцентує увагу на необхідності встановлення правової рівності в галузі спадкового, опікунського та сімейного права. Порівнюючи нецивілізовані та цивілізовані суспільства, вона вважає аномальним трактування жінки як «невільниці» в першому випадку та «малолітньої» в другому. Вважаючи, що «найбільшою суспільною несправедливістю є те, коли кожний її член не є рівно трактований», Н. Кобринська як поборниця ідей жіночої емансипації нівелює роль такого права, що «є лиш замаскованою неволею» [7, с. 376].

Н. Кобринська наголошує, що жіноче питання, як і будь-яке інше загальносуспільне, розвивається об'єктивно в руслі суспільних еволюцій, а тому не залежить від волі та вподобань як чоловіків, так і жінок. На її думку, основними перешкодами на шляху суспільно-політичної інтеграції жінок є «нехіть, поперта хмарою вікових тяжчих пересудів», «непоборені пересвідчення, що міцно зрослись з минувшими обставинами життя», тобто соціальні стереотипи, що підмінюють і маніпулюють значення жіночої справи. Н. Кобринська доводить, що умовою суспільної еволюції та закономірностями людського поступу є «реальні дані і хоч би велась найзавзятіша агітація в підбуренню умів задля якої нової ідеї, все те спаде до реальних підстав і витворить реакцію, що відкидає все, що на реальнім грунті не опирається» [12, с. 17].

Безперечним є значний внесок Н. Кобринської в розробку ідей феміністичної теорії. Чітке розуміння нею підстав соціального поступу свідчить про зрілість її громадсько-політичної позиції, глибоке переконання необхідності жіночого визволення та здатність реалізації завдань жіночого руху на практиці. На жаль, серед сучасників її емансипаційна праця не знайшла належної підтримки, а тому розчарованість у жіночому русі, невдалі спроби його об'єднання і координації, світоглядні та ідейні розходження в середовищі галицької інтелігенції, як і несприятливі життєві обставини, стали перешкодою на шляху подальшої самореалізації Н. Кобринської. Проте саме їй вдалось закласти міцні підвалини жіночого руху на західноукраїнських землях та надати ідеям жіночого визволення ідеологічне та політичне обґрунтування.

Бібліографічні посилання:

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884-1939 / М. Богачевська-Хом'як. – К. : Либідь, 1995. – 424 с.

2. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.

3. Книш І. Іван Франко і рівноправність жінки / І. Книш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : library. kr. ua/.../franko/irknish/irknysh4. htm.

4. Кобринська Н. І. Відозва до руського жіноцтва в справі охоронок / Н. Кобринська // Наша доля. Книга 2. Зб. праць ріжних авторів. – Львів : з друкарні Наукового Товариства Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1895. – С. 138-142.

5. Кобринська Н. І. Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» з р. 1887 Вибрані твори / Н. І. Кобринська – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.

6. Кобринська Н. І. До Ганни Барвінок. 2 червня 1886 року. Вибрані твори / Н. І. Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.

7. Кобринська Н. І. Жінка а свобода Вибрані твори / Н. І. Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.

8. Кобринська Н. І. Жіноча справа в Галичині / Н. Кобринська // Наша доля. Книга 1. Зб. праць ріжних авторів. – Стрий : друкарня Міллера сина, 1893. – С. 1-35.

9. Кобринська Н. І. Переднє слово [До альманаху «Перший вінок»] Вибрані твори / Н. І. Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.

10. Кобринська Н. І. Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 року. Вибрані твори / Н. І. Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.

11. Кобринська Н. І. Руське жіноцтво в Галичині в наших часах. Вибрані твори / Н. І. Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.

12. Кобринська Н. І. Стремління жіночого руху / Н. Кобринська // Наша доля. Книга 2. Зб. праць ріжних авторів. – Львів : з друкарні Наукового Товариства Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1895. – С. 3-17.

13. Кобринська Н. І. Стремління жіночого руху / Н. Кобринська // Наша доля. Книга 3. Зб. праць ріжних авторів. – Львів : з друкарні Наукового Товариства Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1896. – С. 1-16.

14. Левченко К. Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку : Монографія / К. Б. Левченко. – Харків: Вид-во НУВС, 2001. – 360 с.
15. Смоляр Л. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні : Моногафія / За заг. ред. Л. Смоляр. – Одеса : Астро-Принт, 1999. – 440 с.

Лукач У. Р. Анализ феминистических идей в общественно-политической публицистике Наталии Кобрынской

Исследованы идейно-политические основы организации Н. Кобрынской женского движения в Галиции в конце XIX в. Проанализированы предлагаемые Н. Кобрынской пути и способы решения женского вопроса, а также необходимость его рассмотрения в контексте широких социально-экономических преобразований.

Ключевые слова: феминизм, женское движение, женский вопрос, правовая дискриминация, гражданское равноправие.

Lukach U. The analysis of feministic ideas in social and political publicism of Natalia Kobrynska

Changes in social and political life of Ukraine at the present stage actualize problems to expand the role and participation of women in civil society. Social and political movement of Ukrainian women in Eastern Halychyna in the XIX-XX c. inextricably linked with the development of the Ukrainian national movement. Significant events of social and political life of this period is inextricably linked with the name N. Kobrynska, which encouraged women to educational and intellectual movement and organized the publication of women's Almanac «First Wreath».

Ideological and political basis N. Kobrynska's concerning organization of female movement in Halychyna at the edge of XIX-XX centuries was researched. Analysed proposed by N. Kobrynska ways of solving of female questions and need of consideration of the problem in the context of wide social and economic conversion.

The aim of the given research is to determine the peculiarities of ideological and political interpretation of the women's issue by Natalia Kobrynska as an important aspect of social and cultural development of the society and tasks as well as goals of organization of the women's movement as a way of gaining rights and liberties by women.

The most considerable contribution N. Kobrynska made into the development of ideas of the feministic theory. Her deep understanding of foundations of social progress is explained by maturity of her social and political position, her entire confidence in the necessity of women's liberation and ability to realize in practice main tasks of women's movement. Unfortunately, her emancipated work was not popular among the contemporaries, therefore her disappointment in the women's movement, failures in its consolidation and coordination, world view as well as ideological disagreements in the medium of the Galician intellectuals prevented N. Kobrynska from further self-realisation. But it was she who succeeded in laying solid foundations of the women's movement on the western Ukrainian territory and substantiated ideas of women's liberation politically and ideologically.

*Keywords***:** feminism, female movement, female question, legal discrimination, civic equality.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК: 321.01:342.228

Э. В. Мамонтова

Одесский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ПУБЛИЧНОЕ УПРАВЛЕНИЕ КАК ПОЛИТИКО-КОММУНИКАТИВНЫЙ ПРОЦЕСС: СИМВОЛИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Выявлена специфика государственного управления как политико-коммуникативного процесса. Раскрыты публично-административные аспекты символического модуса политики. Определены место и роль государственного протокола и церемониала как символической структуры политики и компоненты государственного управления в системе политической коммуникации.

Ключевые слова: государственное управление, политическая коммуникация, символ, государственный протокол и церемониал.

Публичная коммуникация является неотъемлемой составляющей перманентного процесса формирования и воспроизводства властно-управленческих отношений и институтов. Именно в коммуникативном пространстве происходит структурирование системы ценностей и ориентаций, положенных в основу существующего политического порядка, а также формируется арсенал легитимационных практик. Не случайно К. Дойч называл коммуникацию «нервной системой государственного управления» [1], определяя, что именно информация является фактором, который обуславливает модели политического поведения в обществе и, добавим, задает параметры политической системы в целом.

Пространство публичной коммуникации структурируется через информационный обмен смысловых значений, которые передаются не только текстуально (через слово, метафору, речь, обращение, прецедентный текст), но и с помощью структур визуальной и поведенческой природы. Так, и государственный флаг, и мемориальный комплекс, и ритуальную акцию можно рассматривать как инструмент информационного воздействия на социальную среду, а, значит, и как фактор обеспечения действенности системы властно-управленческих отношений. Как отмечал К. Берк, лишь незначительный фрагмент реальности человек познает через непосредственный опыт. Ее большая часть формируется вербально. Однако, всеобъемлющая картина складывается только благодаря системе символов [2, с. 5]. Таким образом, публичная коммуникация воспроизводится не только через устную или

письменную вербализацию, но и при помощи всякого знака, который передает сущность явления или предмета. Исходя из этого, самые разнообразные символические действия – от присяги государственного служащего до праздничного парада, можно рассматривать как акты публичной коммуникации.

Государство, как актор коммуникативного процесса, стремясь установить монополию на целенаправленное формирование ценностных и политических установок массовой аудитории, обращается к широкому арсеналу средств символического влияния. Результатом их применения становится сочетание жизненного пространства индивидов, их ассоциаций и групп с институциональным политическим порядком и наделение последнего субъективной значимостью. Иначе говоря, в результате органичного включения субъектов публичного управления в социальную картину мира, политическая власть приобретает ресурс доверия. Таким образом, знаково-символическое пространство следует рассматривать как неисчерпаемый источник ресурсного обеспечения легитимации институтов власти и процесса публичного управления в целом.

Не случайно, именно коммуникативный подход является доминирующим в современных исследованиях, посвященных символическому аспекту политики. Так, коммуникативная природа символизации как феномена политико-культурного порядка раскрывается в резонансных исследованиях западных авторов – М. Берга, Б. Дешарне, К. Дойча, Э. Канетти, Г. Лассуэлла, Ф. Тенниса, Д. Уилхелма и др. В аналогичном ключе анализируют сущность символической составляющей политики российские авторы А. Ахиезер, И. Киселев, В. Попов, С. Поцелуев, А. Соловьев и их украинские коллеги П. Олещук, Л. Павлюк, Г. Почепцов, В. Речицкий, Д. Шидловский. В частности, согласно наблюдениям Э. Канетти, Г. Лассуэлла, Г. Почепцова, А. Соловьева, Ф. Тенниса, символический характер политической коммуникации выражается в том, что изолированные агенты способны конституироваться как политическая группа тем прочнее, чем больше они объединены на символическом уровне.

Отсюда можно предположить, что политика прежде всего связана с инструментальными элементами коммуникации, с присутствием в коммуникации символьных кодов, способных спровоцировать реакции и иррациональный отклик у подданных. В частности, в ряде работ Г. Лассуэлла доказывается положение о том, что ключевым предметом политической науки должны быть именно политическая коммуникация, распространение и воспроизведение политической символики и политическая пропаганда. По замечанию американского исследователя, использование символа как важнейшей аналитической единицы позволит выявить главные мотивы и скрытые намерения политических коммуникаторов. Кроме того, использование политических символов, в которых Г. Лассуэлл относит флаги, лозунги, политических лидеров, политические движения и т. п., рассчитано на эмоциональное восприятие, на пробуждение чувства лояльности индивида к власти [3, с. 16]. Итак, политическая символика является составляющей политической коммуникации, «языком власти» [4, с. 234-279], инструментом политического управления обществом.

Тем не менее, публично-управленческий аспект символического модуса политики до сих пор остается малоисследованным. Исходя из того, что субстанцией, которая объединяет в единое целое различные сферы социального бытия и позволяет согласованно и сбалансированно функционировать в режиме целостного общественного организма является политическая коммуникация, мы и предлагаем рассматривать управленческий процесс именно с позиций комуникативистики.

Целью данной статьи является попытка определить общеее и различное в публичном управлении и политической коммуникации на основе раскрытия их символической природы.

Как составная политической коммуникации, публичное управление реализуется в пространстве официальной публичной коммуникации – процессе информационного обмена, который включает этапы создания, отправки, получения, обработки сообщений, способных осуществлять влияние на политическую среду. Такое сообщение является содержательной единицей коммуникации, парцеллированной идеей, которая кодируется при помощи специальных средств. Теоретикам и практикам в области политической коммуникативистики хорошо известно: если сообщение выражено текстуально, а его автором выступает субъект власти (речь Президента, устное или письменное обращение официального лица, нормативно-правовой акт, лозунг, агитационный призыв и т. п.), то результатом такой традиционной разновидности коммуникативной деятельности становится непосредственное и, как правило, краткосрочное влияние на реципиента. Значительно более ощутимым является эффект от косвенного воздействия через создание идеальных образов реальности. Именно последние форматируют массовое сознание и задают векторы развития политического класса. Через сочетание вербальной информации с визуальными и поведенческими формами происходит максимальное отчуждение объектов, означаемых в

акте коммуникации, что и позволяет с их помощью формировать коллективные представления и убеждения, и, как следствие, управлять поведением социума. Отсюда актор, получающий полномочия по систематизации, толкованию и интерпретации коллективных представлений, и становится субъектом управления.

В случае с официальной публичной коммуникацией, под которой мы предлагаем понимать организованное, систематическое и массовое распространение специально подготовленных сообщений социально значимого характера с целью влияния на установки, убеждения и поведение сообщества, таким субъектом становится государство. Заметим, что назначение официальной публичной коммуникации заключается в необходимости обозначить статусно-ритуальную сторону коммуникации как таковой. Ведь акторами официальной публичной коммуникации выступают статусно-маркированные индивиды или группы. Их иерархизация, получение определенного функционально-ритуального статуса происходит в публичных коммуникативных актах как имплицитно, так и в любых эксплицитных формах, закрепленных нормами государственного церемониала.

Заметим, что, в отличие от государственного протокола, который нормирует коммуникативный обмен во внешнеполитическом среде на институциональном уровне и является достаточно постоянной и автономной системой, закрытой от внешних воздействий, государственный церемониал в каждой отдельной стране является результатом сложных, противоречивых процессов становления национальной концептосферы, формирования государственного символического пространства, позиционирования страны в мире. При этом важно отметить, что наряду с государством, полноправным субъектом данных процессов выступает и общество. А это значит, что государственный церемониал следует рассматривать не столько как результат усилий политического класса по конструированию социальной реальности, сколько как инструмент обеспечения диалога между обществом и властью.

Данный диалог осуществляется в поле политической коммуникации, которую Р. -Ж. Шварценберг определяет как процесс передачи политической информации, благодаря которому она циркулирует от одной части системы к другой, а также между политической и социальной системами [5, с. 174]. По замечанию Л. Пайя, под политической коммуникацией следует понимать не одностороннюю направленность сигналов от элит к массе, а весь диапазон неформальных коммуникационных процессов в обществе, осуществляющих разнообразное влияние на политику [6, с. 442].

Таким образом, наряду с привычными способами реализации коммуникативного обмена – медийным, институциональным и межличностным, коммуникация может реализовываться и с помощью любого знака, нести смысловую нагрузку и воспроизводить текст, способна влиять на отношения между субъектами политического процесса. Отсюда, в ткань политической коммуникации тесно вплетены символические структуры различной модальности. С их помощью происходит воспроизводство «семантически значимой в политическом контексте информации – сведений, которыми в процессе конкретной общественно-практической деятельности обмениваются (собирают, хранят, обрабатывают, распространяют и используют) «источники» и «потребители» – индивиды, сообщества и институты, взаимодействующие в обществе» [7, с. 72].

В свое время еще Ю. Буданцев в предложенной концепции исторического развития системы средств массовой коммуникации выделял в каждом из коммуникативных уровней (массовом, групповом и межличностном) две равнозначные подсистемы: подсистему аудиторий (от сконцентрированных в пространстве и времени малых аудиторий к большим и рассредоточенным) и подсистему текстов (от материально не закрепленных к материально закрепленным в символах, знаках, образах) [8, с. 44-45]. С помощью разнообразных семиотических средств в обществе происходит круговорот социально-значимой информации, а доминирование определенного типа информационного воздействия (инфлюация, пример, доказательство, убеждение и т. д.) и уровень развития технического обеспечения данного процесса определяют специфику развития политической коммуникации в целом, а также особенности функционирования отдельных информационно-коммуникативных систем, которые являются ее составляющими.

Одной из таких систем, обеспечивающих поддержку базовых для политики коммуникаций, выступает информационно-коммуникативная система (далее – ИКС) в области публичного управления. Рассматривая вслед за Н. Винером управление как частный случай коммуникации, отметим, что главным признаком управленческих систем как таковых является обязательное наличие принципа обратной связи. Его универсальный характер определяется перманентным двусторонним информационным обменом между компонентами системы. Именно способность компонента, выполняющего управленческую функцию, отслеживать, ловить и дешифровать сигналы (информацию), которые подает

управляемый, и является залогом действенности управленческой системы. Ведь реакция управляемого является свидетельством того, что управленческая команда была принята, понятна и выполняется [9, с. 12]. .

Не подлежит сомнению, что публичное управление как инструмент достижения целей политической системы, наряду с согласованием позиций политических акторов является составной частью процесса политической коммуникации и соответствует его фундаментальным характеристикам.

Так, неотъемлемым условием функционирования политической коммуникации и реализации процесса публичного управления является наличие двусторонней информационной связи. И публичное управление, и политическая коммуникация являются результатом деятельности участников процесса по интерпретации реальности, просмотру и анализу фактов, согласованию различных версий происходящего, корректировке, в случае необходимости, собственных позиций, принятию решений. И публичному управлению, и политической коммуникации в целом присуща восприимчивость к воздействиям внешней среды. Целью публичного управления и политической коммуникации является не просто предоставление информационных сообщений адресату, но осуществление влияния на его сознание и поведение, что становится возможным в условиях общепринятой языка информационного обмена.

В целом, среди свойств, объединяющих публичное управление и политическую коммуникацию можно определить такие, как массовость (предусматривает привлечение к процессу коммуникации широкого круга субъектов, большую аудиторию информационного воздействия, разветвленную сеть коммуникативных каналов) осознанность и телеологичнисть (направленны на достижение четко определенных целей); комплексность (достижение поставленной цели требует решения целого ряда взаимообусловленных задач); институализация коммуникативной деятельности (коммуникаторами выступают органы государственного управления, местного самоуправления или политические объединения – институциализированные группы и группы-ассоциации), наличие высокой степени легитимности (социальная перцепция влияния субъекта управления либо через его принятие на основе наличия в обществе устойчивых норм и традиций, либо через понимание необходимости и ощущение неизбежности социально-политических преобразований).

Впрочем, в отличие от политической коммуникации, где в информационном поле одновременно звучат, переплетаются и сталкиваются различные коммуникативные потоки, ИКС в области публичного управления, как составляющая политической коммуникации, не предусматривает конкуренции в выработке информационного продукта. Если предмет политической информационной кампании определяется спецификой и интересами ее целевых и адресных групп и зависит от понимания ее субъектом целей информационного воздействия и методов его осуществления, то органы публичного управления, учитывая масштаб их деятельности и степень социальной ответственности, ориентируются в своей коммуникативной политике на интересы значительно большего числа крупных целевых групп вплоть до общества в целом.

Кроме того, любой субъект информационного воздействия в сфере публичного управления является полностью подотчетным обществу в целом, общине подведомственной территории частности, а также высшим органам власти, в то время, как политическая коммуникация предполагает достаточно бесконтрольное использование манипулятивных технологий. Так, например, коммуникативная деятельность субъекта публичного управления регулируется на законодательном уровне, что делает невозможным применение техники «конструкций подтекста» (А. Коэн) [10, с. 183]. Данная практика, широко используемая в сфере политической коммуникации, предполагает целенаправленное искажение общепринятых и переносных значений вербальных, визуальных и поведенческих символических форм с целью влияния на содержание сообщений. С другой стороны, особенностью, которая принципиально отличает политическую коммуникацию от информационно-коммуникативной системы в области публичного управления, является наличие у последней властных (административных) ресурсов влияния на аудиторию в рамках общественно-властных отношений.

Впрочем, несмотря на определенные различия, следует учитывать, что коммуникация в сфере публичной власти – это, в некотором смысле, лишь звено в цепи непрекращающихся политических коммуникаций. Как отмечает Н. Пономарев, политический субъект, который еще не завоевал власть, находится в состоянии перманентной политической кампании, которая с приближением выборов плавно переходит в кампанию предвыборную, с официальной даты ее начала – в избирательную кампанию, а после завоевания власти – превращается в коммуникации в сфере органов государственной власти [11, с. 136].

Таким образом правомочным будет отметить, что трансформации, связанные с медиатизация общества, кардинально повлиявшие на процесс политической коммуникации,

в полной мере отразились и на сфере официальной публичной коммуникации. Благодаря нахождению новых форм доступа к информации в опосредованном публичном режиме в современном информационном обществе принципиально изменились сущность и характер политической коммуникации. Во-первых, под влиянием стремительного развития средств массовой коммуникации, способных обеспечить прямую и обратную связь субъектов коммуникативного процесса, возникло новое понятие публичности как характеристики социально-политического взаимодействия, которое воспроизводится вне локализованного общения, определенного категориями пространства и времени, и не предусматривает обязательного межличностного контакта. Во-вторых, количественные и качественные изменения в сфере технического обеспечения системы массовых коммуникаций сделали возможным доступность и открытость политической информации. В-третьих, за счет усиления форм опосредованного взаимодействия расширилась сфера применения символических форм, доступных и понятных для участников коммуникативного акта. Иными словами, процессы создания, воспроизведения и передачи сообщений, в частности установочного и политического характера, все более сочетаются с опосредованным символическим обменом. Время, как отмечает М. Грачев, расширение доступности символических форм во времени и пространстве меняет характер соотношения между публичным и частным, а также способы взаимодействия индивидов с публичной сферой [7, с. 177].

Появление публичности в политике связывают с процессами формирования достаточно насыщенного информационного пространства (рубеж XVIII-XIX вв.). По наблюдениям Ю. Хабермаса, определяющую роль в демократизации политической жизни сыграло развитие периодической печати, и, прежде всего, расцвет политической журналистики, что повлияло на формирование качественно иной, по сравнению с предыдущими эпохами, социальной среды. Именно демократическая общественность (Öffetlichkeit Ю. Хабермаса), сконцентрированная в салонах, кафе и других публичных местах, где обсуждались газетные публикации на актуальные политические темы, стала потенциальной основой для возникновения политической оппозиции – неотъемлемой составляющей демократического политического режима [12].

Сегодня, в XXI веке, характерным признаком которого является чрезвычайная информативная насыщенность, общество живет в публичном пространстве, открытость которого приняла виртуальный характер. Такая медийная публичность, тотально охватывая все стороны жизни индивида, формирует и его знания об окружаю щем мире, и образует его мировоззрение.

Вместе с тем, сегодня наблюдается процесс преобразования отношений между политикой и обществом, который, по терминологии Дж. Томпсона, определяется как опосредованное квазивзаемодействие [13]. Последнее является особым видом социальной интерактивности, которая предусматривает расширение доступа к информационно-смысловому содержанию в пространстве и времени, при том, что воспроизведение символических форм происходит без определения некоего круга потенциальных реципиентов, в результате чего коммуникативный процесс превращается в монолог. Информационный поток в данном случае имеет однонаправленный характер: получатель информации выступает в роли потребителя символических форм, производители которых не ставят целью (или не считают необходимым) получение прямого и неотложного ответа.

Усиление данной тенденции породило проблему «управления публичностью» как видимостью, открытостью субъекта власти. При том, что исторически контроль за режимом регулирования отношений между властью и ее видимостью всегда эффективно использовалась в качестве орудия управления, что блестяще доказал в своих работах М. Фуко [14], сегодня избыток публичности власти породил неизвестную ранее форму ее уязвимости. Любой публичный шаг официального лица, который отклоняется от общепризнанного стандарта поведения, будучи зафиксированным средствами массовой информации и прокомментированым наблюдателями, став, таким образом, доступным многомиллионной аудитории, может привести к непредсказуемым последствиям – вплоть до потери доверия и легитимности.

Урегулировать данное противоречие, по нашему убеждению, призван государственный протокол и церемониал как совокупность строго регламентированных и стандартизированных правил поведения высокопоставленных лиц в мероприятиях официального характера. При этом его потенциал как символического инструмента регулирования социально-политических отношений, может быть всесторонне раскрыт только при понимании знаковой природы всех его составляющих, которые проявляются в виде культурно-цивилизационных форм и поведенческих моделей.

Библиографические ссылки:

1. Deutsch K. W. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control / K. W. Deutsch– London, Free Press of Glencoe, 1963. – 316 p.
2. Burke K. Language as Symbolic Action / K. Burke Berkeley, University of California Press, 1966. – 514 p.
3. Гнатюк О. Л. Из истории американской коммуникологии и коммуникативистики: Гарольд Ласуелл (1902–1978) / О. Л. Гнатюк // Актуальные проблемы теории коммуникации. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 11–20.
4. Лассвелл Г. Язык власти / Г. Лассвелл; пер. с англ. // Политическая лингвистика. – Вип. 20. – 2006. – С. 264 – 279.
5. Шварценберг Р. -Ж. Политическая социология: В 3 ч. – Ч. 1 // Р. -Ж. Шварценберг; пер. с франц. – М. : Российская академия управления, 1992. – 180 с.
6. Pye L. Political Communication / L. Pye // The Blackwell Encyclopaedia of Political Institutions. Oxford – New York, 1987. – P. 442.
7. Грачов М. Н. Политическая коммуникация:Теоретические концепции, модели, векторов развития / М. Н. Грачов. – М. : Прометей, 2004. – 328 с.
8. Буданцев Ю. П. В контексте жизни: Системный подход и массовая коммуникация / Ю. П. Буданцев. – М. : Мысль, 1979. – 262 с.
9. Винер Н. Человеческое использование человеческих существ: кибернетика и общество. // Винер Н. Человек управляющий. – СПб. : Питер, 2001. – С. 3–196.
10. Cohen A. Future Directions in Television News Research / A. Cohen // American Behavioral Scientist. – 1989. – Vol. 33. – P. 135–268.
11. Пономарев Н. Ф. Информационная политика органа власти: пропаганда, антипропаганда, контрпропаганда / Н. Ф. Пономарев. – Пермь: Издательство ПГТУ, 2007. – 184 с.
12. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас; пер. с нем. – СПб. : Наука, 2000. — 380 с.
13. Thompson J. B. Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication / J. B. Thompson– Stanford, Calif. : Stanford University Press, 1990. – 362 p.
14. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности / М. Фуко; пер. с фр. — М. : Магистериум—Касталь, 1996. – 446 с.; Фуко М. Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы / М. Фуко. пер. с фр. – М. : Ad Marginem, 1999. – 478 с.

Мамонтова Е. В. Публічне управління як політико-комунікативний процес: символічний аспект.

Виявлена специфіка державного управління як політико-комунікативного процесу. Розкрити публічно-адміністративні аспекти символічного модусу політики. Визначені місце і роль державного протоколу та церемоніалу як символічної структури політики та компоненти державного управління в системі політичної комунікації.

Ключові слова: державне управління, політична комунікація, символ, державний протокол та церемоніал.

Mamontova E. Public administration as a political-communication process: the symbolic aspect.

The purpose of this article is an attempt to define general and great in the public administration and political communication based on the disclosure of their symbolic nature. The specificity of public administration as a political-communication process are defined. The public administrative aspect of symbolic modus of politics are disclosed. Been defined on this basis, the role and place of state protocol and ceremony as a symbolic structure of policy and component of public administration in the system of political communication. Concluded that resolve the conflict between openness and publicity of modern politics can protocol and ceremonial as a set of strict regulation and standards adopted by the rules of conduct of officials in the official activities.

*Keywords***:** public administration, political communication, symbol, state protocol and ceremonial.

Надійшла до редколегії 26.02.2013 р.

УДК 32:316.722.

О. В. Онопко

Донецький національний університет

ПОЛІТИЧНА МІФОЛОГІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ 2012 Р. В УКРАЇНІ: СПЕЦИФІКА ГЕРОЇКИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ЧИННИК

Автором проаналізовані основні політичні міфи парламентської виборчої кампанії 2012 р. в Україні. З'ясована штучність і ситуативність їх природи, наголошено на розбіжності героїки міфів та української ментальності. Зроблений висновок щодо кризового стану української передвиборчої міфології та деструктивного використання цивілізаційної специфіки українського народу.

Ключові слова: парламентська виборча кампанія 2012 р., політичний міф, українська ментальність, героїка, цивілізація

Виборча кампанія 2012 р. в Україні стала черговим етапом існування вітчизняної політичної міфології. Як і раніше, політичні міфи відіграли одну з провідних ролей у передвиборчій боротьбі між партіями та окремими кандидатами, визначально впливаючи на ефективність формування і впровадження їхніх стратегій.

Визначальний внесок у вивчення політичної міфології серед вітчизняних вчених здійснили М. Головатий та Ю. Шайгородський, політична міфологія виборчих кампаній була предметом наукових праць О. Мадриги, Н. Пробийголови, О. Яцунської та інших. Серед зарубіжних дослідників у сферу своїх наукових інтересів передвиборчу міфологію включають чимало

російських (Т. Духоніна, С. Кара-Мурза, А. Цуладзе) та американських (С. Маєрс, С. Покін, К. Рендал) політологів. Використання політичних міфів у виборчій кампанії 2012 р. поки що не набуло висвітлення у політичній науці ані в Україні, ані за її межами. Дослідження цього питання зараз – лише по кілька місяців після виборів – надзвичайно сприяє його глибинному розумінню та певною мірою перешкоджає міфологізації самої кампанії, що може мати місце у майбутньому внаслідок викривлення відомостей про неї.

З огляду на це, автор мав на меті з'ясувати специфіку політичної міфології парламентської виборчої кампанії 2012 р., особливу увагу приділяючи специфіці героїки та цивілізаційному чиннику в її формуванні. Виходячи з цього, були вирішені такі завдання: визначена роль цивілізаційних особливостей у формування політичних міфів виборчих кампаній; окреслена специфіка політичної міфології парламентських виборчих кампаній, визначені структура і особливості політичної міфології виборчої кампанії 2012 р., виділені ключові риси героїки політичних міфів кампанії.

Політичні міфи є основою ірраціонального компоненту виборчих кампаній, вони представляють собою складні форми колективної психіки, які формуються у результаті впливу певної ідеології або псевдоідеології на політичний світогляд груп людей. Політичну міфологію виборчих кампаній доцільно розглядати як складну цілісну систему, що містить у собі чисельні, ієрархічно упорядковані елементи і підсистеми: найвище місце у ній посідають так звані центральні міфи кампанії, що відображають ключовий концепт протистояння наприклад, «конкуренцію між центром і периферією», «правими та лівими», щоб бути ефективними, вони мають ґрунтуватися на цивілізаційних засадах і на «головних» міфах – як зазначає М. Головатий, до таких відносяться ті, що складаються навколо окремих політичних устроїв, режимів, форм правління [3], а також значущих політичних інститутів, що існують у державі, ідеологій, рухів (про «український націоналізм», про «непатріотичність окремих регіонів»), останній рівень займають героїчні (про кандидатів у депутати, лідерів політичних партій та інших публічних осіб).

Кожен з елементів системи виконує властивий йому набір функцій: експлікативну, апологетичну, ідеолого-прагматичну та ін. . Функціонування системи відбувається на основі:

а) ментальних, релігійних, ідеологічних, ціннісних, геокультурних особливостей суспільства;

б) конкретних умов кожної виборчої кампанії. Система переважно адаптивна, адже залежить від змін у політичній культурі держави і у поточній ситуації.

Доцільним є розглянути більш детально місце цивілізаційного чиннику у кожному з компонентів системи передвиборчої міфології.

Головні політичні міфи представляють найбільш масштабні міфічні конструкції. Метою їх створення є прагнення спрямовувати й керувати громадською думкою й свідомістю у загальнодержавних, загальнонаціональних масштабах. Яскравою ілюстрацією для такого типу міфів є чисельні оповіді про слов'ян, зокрема росіян і українців, метою яких є демонізація образів цих народів, що фактично зумовлено боязню західних суспільств потужної Слов'яно-Православної цивілізації [11]. Подібних міфів чимало і у світовій політиці: про «месіанську роль американського народу» (провідний міф республіканської партії США), про «підступність і цинічність німців» (міф, що використовують сучасні грецькі політики для критики ФРН), про датський шовінізм (застосовується регіональними партіями з Шлезвігу, Гренландії, Фарерських островів), тощо. Такого роду політичні міфи, що ґрунтуються на апелюванні до цивілізаційних особливостях того чи іншого народу, дуже часто використовують у виборчих кампаніях політики з націоналістичними поглядами. Окремим і незалежним різновидом головних міфів є центральні міфи виборчої кампанії – вони відображають ключовий концепт цього протистояння.

Героїчні міфи одними з перших з'явилися у людській психіці. Це відбувалося з давніх-давен, коли всі люди пояснювали собі навколишнє середовище виключно через міфологічний світогляд. «Герой» – це дійова особа, носій погляду на дійсність, на самого себе і інших персонажів політичного міфу. При створенні міфу його творці вдаються до вживання спеціального художнього прийому – актуалізації героїки, – зміст якого полягає в гіперболізації досягнень «героя», певних рис його образу, підлаштовуванні їх під існуючі в суспільстві архетипи і установки, релігійні і культурні традиції і догми. У політичній міфології до цього також додається та ідеологія, на основі якої (чи для підтримки якої) створюється міф. Проте чимало сучасних суспільств є деідеологізованими, або ідеологія в них відіграє слабку роль, через що політичні міфу для збереження ефективності мають функціонувати автономно від неї, орієнтуючись саме на соціокультурні і соціопсихологічні особливості населення. Ефективність героїчної міфології залежить значною мірою від особливостей героїки – сукупності досягнень і цивілізаційних рис міфологічних «героїв». Ключовим чинником, який визначає її природність та дієвість, є те, наскільки вона автентична ментальності народу

– його специфічному способу мислення, світосприйняття, унікальним соціопсихологічним особливостям [6, с. 38], а також тим цивілізаційним стереотипам поведінки, що історично склалися у суспільстві. Політик, громадський діяч, чи будь-яка інша публічна особа, яка пов'язана з політикою, може стати «героєм» політичного міфу. Слід наголосити, що героїка, на відміну від іміджу, є не тільки сукупністю описових характеристик певної особи, але й, перед усім, дій, що то особа нібито зробила. Героїка акумулює в собі «надлюдські» можливості і вчинки «героя» і, з одного боку, робить його ідеальним і містично недосяжним для аудиторії міфу, а з іншого – зберігає і підтримує між ними зв'язок [1, с. 22]. Яскравим прикладом існування ефективної героїки є міф про «простого техаського ковбоя Дж. Буша», коли він одночасно був і недосяжним для звичайних людей найвищим посадовцем в країні, і в той самий час – «вихідцем з народу».

Проте слід зауважити, що героїка не є завжди позитивною: вона залежить від завдання, що стоїть перед політичним міфом. І якщо це так званий «чорний міф», то і героїка його буде спрямована на дискредитацію головної дійової особи, а її зв'язок з народом (в тому числі і містичний) буде використаний проти того політика, який відображається у міфі, що, в решті решт, і сталося з Дж. Бушем.

Вплив цивілізаційного чинника на героїку політичних міфів виборчих кампаній проявляється у:

- цінностях, традиціях і нормах, які декларує міфологічний «герой» підчас кампанії, щоб бути зрозумілим електорату і отримати від нього підтримку на виборах. Наприклад, проголошення вірності ліберальним цінностям – індивідуалізму, прагненню вільного і самодостатнього розвитку, чесної ринкової конкуренції, найвищій ролі прав і свобод людини – властиве «героям» політичних міфів здебільшого країн англо-саксонського світу, де зародився лібералізм;

- самоідентифікації «героя», який має усвідомлювати себе частиною цивілізації, що, виходячи з позицій російської дослідниці Н. Зубаревич, може бути представлена як багатовимірна спільнота, котра має свій центр та периферію. Її рушійною силою виступають міста та окремі регіони, які є «локальними моторами просторового розвитку» [5], у тому числі і політичного. З огляду на це, «герої» політичних міфів приречені здійснювати керування власними ідентичностями, щоб зберігати свою популярність за умов глокалізованого цивілізаційного простору. Прикладом ефективної персональної ідентичнісної політики є передвиборча міфологія Б. Обами, яка ґрунтувалася на образі людини, яка нібито і у Новій Англії, і на Алясці, і в Луїзіані завжди буде «своєю».

- ментальності, що концентрує у собі базові соціопсихологічні особливості людей тієї чи іншої цивілізації, гармонічна відповідність яким є запорукою існування довгострокової та конструктивної політичної міфології, зокрема такої, що виникає підчас парламентських виборчих кампаній. Їх головними особливостями у порівнянні з президентськими є:

- відносний пріоритет партійної міфології, що зумовлений специфікою парламентських виборів як загальнонаціонального змагання здебільшого між політичними партіями, а не виключно між конкретними лідерами;
- суттєво більша кількість політичних міфів (при необов'язково їх більшій якості), що пояснюється зокрема міфотворчою активністю значно ширшого кола учасників виборчого процесу;
- орієнтація політичних міфів на описання переважно програмних, ідеологічних чи доктринальних питань, що пояснюють і підкреслюють розбіжності у політичних курсах владних та опозиційних сил.

У міфологічному плані парламентська кампанія 2012 р. стала цілком закономірним продовженням президентської 2010 р. . Вона ще раз підкреслила тенденцію поступового відходу від центрального міфу про «розкол України», засвідчивши прагнення вітчизняних політичних сил шукати нові міфи і міфологеми, здатні забезпечити або посприяти перемозі на виборах. На відміну від 2010 р., коли в основі кампанії був дещо осучаснений архаїчний міф «протистояння хаосу і порядку» (у ролі першого виступав узагальнений образ так званої безпомічної, розколотої і неефективної влади, а другого – образи нібито дієвої і потужної опозиції), у 2012 р. складно казати про наявність певного центрального міфу. На думку автора, дещо наблизився до такого статусу політичний міф про «визначеність долі виборів і відсутність потреби участі у них». Створений в інтересах влади, він не отримав істотної противаги з боку опозиційних сил, що значною мірою зумовило його ефективність, яка яскраво підтверджується достатньо низькими показниками явки на вибори. З огляду на результат застосування, цей політичний міф можна вважати найпотужнішим у міфології виборчої кампанії 2012 р., однак він навряд чи концептуалізував зміст протистояння між владою та опозицією підчас неї.

За умов фактичної відсутності центрального міфу, навколо тих подій, що були актуальні

для України протягом року, були створені головні політичні міфи кампанії. Будучи цілком штучними і ситуативними утвореннями, вони не несли конструктивних і стратегічних ідей, здатних консолідувати українське суспільство і представляли собою фактично псевдо-міфи, возведенні у вищий ранг. Серед них можна виділити три ключових блоки:

Політичні міфи про наслідки проведення Чемпіонату Європи з футболу 2012 активно використовувалися як владою, так і опозицією. Наголос на успішному результаті проведення змагань, нібито грандіозних здобутках в інфраструктурному плані і практичній відсутності матеріальних втрат яскраво простежувався у передвиборчій міфології Партії Регіонів, маючи вираз у серії плакатів «Чемпіонати минають – досягнення залишаються». Іншим важливим напрямом у межах цього блоку міфів було твердження, що «Україна змогла відкритися світу»: цим Євро-2012 фактично протиставлялося «помаранчевій революції». Опозиційні сили всіляко наголошували на деструктивних соціально-економічних наслідках проведення Чемпіонату, однак не спромоглися збудувати дієву контр-міфологію.

Політичні міфи про «несправедливість ув'язнення Ю. Тимошенко та Ю. Луценка і необхідність їх визволення» були одними з головних у міфології опозиції: прагнення звільнити даних політичних діячів декларувалося практично усіма опозиційними силами. На користь ним певною мірою зіграли і дії влади. Особливо показовим виявився виступ заступника генерального прокурора України Р. Кузьміна на Ялтинській економічній стратегії 15 вересня 2012 р., який сприяв розповсюдженню такого роду міфів серед світової політичної та економічної еліти [2]. Політичні міфи цього блоку мають давнє походження, пов'язане з архаїчними елементами людської свідомості. Вони побудовані за тим самим принципом, що і деякі міфи часів Давньої Греції («Геракл, який звільнює Прометея»), Великої французької революції (міфологізований «штурм Бастилії») та Лютневої революції у Росії («звільнення політв'язнів з Петропавловської фортеці»).

Політичні міфи про «мовне питання» традиційно набули поширення підчас останньої виборчої кампанії, продовжуючи міфологію «розколу», кульмінацією якої був 2004 р. . Орієнтовані на протиставлення регіонів України, вони мали на меті мобілізувати і консолідувати електорат політичних партій напередодні виборів. Особливе значення для розповсюдження і закріплення цих міфів, пов'язаних мав закон, внесений С. Ківаловим та В. Колесніченком «Про засади державної мовної політики» [4], спрямований забезпечити підтримку ПР на Південному Сході України. Саме цей блок політичних міфів чітко засвідчив одну з ключових особливостей вітчизняної передвиборчої міфології – деструктивне використання у ній цивілізаційної специфіки українського народу. Це доводять зокрема соціологічні дослідження Групи «Рейтинг», які проводилися у 2012 р. [9; 10]. У лютому 48% респондентів підтримували надання російській мові статусу другої державної, 45% – виступали проти цього, у жовтні за висловилося 41% опитаних, а проти – 51%. «Мовні» політичні міфи, демонізуючи запропонований представниками Партії Регіонів закон, активно використала опозиція. Зокрема користь отримала ВО «Свобода», яка ефективно публічно критикувала його за допомогою таких ключових спікерів, як О. Тягнибок, І. Фаріон та В. Іллєнко.

Героїка політичної міфології парламентської виборчої кампанії 2012 р. є закономірним продовження героїки багатьох українських політичних міфів, що виникли на підставі «зіткнення цивілізацій» на українському геополітичному просторі. Вона характеризується може характеризуватися такими провідними рисами:

- невідповідність і чужість багатьох героїчних образів ментальним особливостям українського народу таким, як обережність, мирність, інертність, побутовий консерватизм, толерантне ставлення українців до представників інших етносів [8]. Політичні міфи, побудовані саме на таких принципах, плідно та конструктивно впливатимуть на населення Україні. Замість цього підчас кампанії спостерігалося копіювання героїчних образів з політичних міфологій переважно з країн Заходу (Н. Королевська «У мене є мрія», В. Лук'янов «Джеймс Бонд»), яким властива агресивне прагнення свободи і перемоги, фанатизм, стрімкість. Дещо подібне відбувалося із образами «героїв», взятими з російських політичних міфів, які послідовно відтворювали міфологічний ланцюжок «самодержавства», що не відповідало національному українському духу вічового демократизму, визначеного ще В. Антоновичем.

- прагнення «героїв» демонструвати своїми минулими і поточними діями певну харизматичність (навіть за її повної відсутності) і месіанство, що є відголосками цивілізаційних традицій візантійства і кесаризму Слов'яно- Православного світу [7];

- переважно декларативний характер ідеологічного забарвлення «героїв» українських міфів: заявляючи про свою прихильність до певної ідеології, вони мають героїку зі змістом, що їй не відповідає («багаті комуністи», «ліберали з жорстким стилем управління», тощо);

- позиціонуванням себе як «демократів і європейців», що викликано не тільки поточною політичною ситуацією, але й специфікою двоїстої ментальності українського народу.

Однією з базових ознак сучасної української політичної міфології є фактична відсутність у ній довгострокових і конструктивних міфів. Парламентська кампанія 2012 р. остаточно засвідчила кризовість такого підходу до політики міфотворчості, проявом чого є фактична відсутність у неї центрального міфу і ситуативність та штучність – головних, а також сліпе і неефективне копіювання іноземних міфологічних шаблонів. Цивілізаційні особливості українського народу використовуються виключно з деструктивною метою, причому самі міфотворці не досягають поставленої при їх створенні мети.

Бібліографічні посилання:

1. Бенуас Л. Знаки, символы и мифы / Бенуас Л. – М. : АСТ, 2006. – 160 с.
2. Выступление Рената Кузьмина в Ялте зарубежные эксперты назвали «лучшей контрпропагандой украинской власти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. day. kiev. ua/ru/news/111112-vystuplenie-renata-kuzmina-v-yalte-zarubezhnye-eksperty-nazvali-luchshey
3. Головатий М. Ф. Політична міфологія / Головатий М. Ф. – К. : МАУП, 2006. – 144с.
4. Закон України «Про засади Державної мовної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4. rada. gov. ua/laws/show/5029-17
5. Зубаревич Н. В. Загадка многомерной территории. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. archipelag. ru/agenda/povestka/povestka%202004/region/
6. Кравченко Г. В. Культурологія / Кравченко Г. В., , Піддубська І. В., Шаповалова Н. П. – Донецьк, 2008. – 151 с.
7. Леонтьев К. Н. Византизм и славянство / Леонтьев К. Н. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2010. – 280 с.
8. Савченко О. О. Українська ментальність та глобальна ідентичність / Савченко О. О. – К. : Оскар, 2001. – 140 с.
9. Соціологічна група Рейтинг. Динаміка ідеологічних маркерів лютий / Рейтинг, 2012. – 36 с.
10. Соціологічна група Рейтинг. Динаміка ідеологічних маркерів жовтень / Рейтинг, 2012. – 27 с.
11. Хантингтон С. Ф. Столкновение цивилизаций / Хантингтон С. Ф. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603с.
12. Яров О. В. Политическая мифология / Яров О. В. – М. : Конард, 2011. – 346 с.

Онопко О. В. Политическая мифология парламентской избирательной кампании 2012 г. в Украине: специфика героики и цивилизационный фактор.

Автором проанализированы основные политические мифы парламентской избирательной кампании 2012 г. в Украине. Выявлена искусственность и ситуативность их природы, отмечено несоответствие героики мифов украинской ментальности. Сделан вывод о кризисном состоянии украинской предвыборной мифологии и о деструктивном использования цивилизационной специфики украинского народа.

Ключевые слова: парламентская избирательная кампания 2012 г., политический миф, украинская ментальность, героика, цивилизация

Onopko O. Political Mythology of Parliamentary Election Campaign 2012 in Ukraine: specificity of heroics and civilizational factor.

Election campaign in Ukraine in 2012 was another step in the existence of the domestic political mythology. As before, political myths played a leading role in the competition between parties and individual candidates, defining the performance of the formation and implementation of their strategies. In mythological terms the parliamentary campaign of 2012 was a logical continuation of the presidential one of 2010. The author sought to learn the specificity of the political mythology of the parliamentary election campaign in 2012, focusing on the heroics and civilizational factor in its formation. Political myths are the basis of the irrational component of election campaigns, they are the complex forms of collective psyche, which are formed as a result of influence of a particular ideology or pseudoideology on groups of people. The main political myths of the parliamentary election campaign 2012 in Ukraine were analyzed in the article. In circumstances of absence of a central myth, the major political myths of the campaign were created around main political events of 2012. Being completely artificial and situational formations, they did not bear strategic and constructive ideas, which were able to consolidate Ukrainian society. Political mythology of election campaign 2012 was actually a complex of the pseudo-myths, elevated to a higher rank. Inadequacy of their heroics to Ukrainian mentality is underlined by the author. It is concluded that nowadays Ukrainian election mythology is in crisis.

Keywords: parliamentary election campaign 2012, the political myth, the Ukrainian mentality, heroics, civilization.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 324:342. 51](4-17)

І. Ю. Осадчук

Львівський національний університет ім. І. Франка

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС ЯК ЧИННИК ПРЕЗИДЕНЦІАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМ ІНСТИТУТІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У КРАЇНАХ СНД

Проаналізовано поняття «система інститутів виконавчої влади», «президенціалізація системи інститутів виконавчої влади», «виборчий процес». Визначено особливості виборчого процесу в контексті президенціалізації систем інститутів виконавчої влади у країнах СНД.

Ключові слова: система інститутів виконавчої влади, президенціалізація системи інститутів виконавчої влади, виборчий процес.

Дослідження виборчого процесу у країнах СНД сприяє більш об'єктивному розумінню особливостей функціонування політичних систем цих країн на перехідному етапі їхнього розвитку. Сьогодні членами СНД є Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Узбекистан. Колишніми членами СНД є Грузія (23 жовтня 1993 р. – 18 серпня 2009 р.) та Туркменістан (21 грудня 1991 р. – 26 серпня 2005 р.). Підкреслимо, що Туркменістан (з 26 серпня 2005 р.) та Україна (з 8 грудня 1991 р.) є державами-спостерігачами.

Для переважної більшості країн СНД характерним є посилення президентських рис при послабленні парламентських складових. Зокрема, досвід функціонування президентської системи в Туркменістані (з 1992 р.); напівпрезидентських систем в Азербайджані (з 1995 р.), Білорусі (з 1996 р.), Вірменії (з 1995 р.), Грузії (2004-2009 рр.), Казахстані (з 1995 р.), Киргизстані (1996-2010 рр.), Росії (1993-2005 рр. – президенціалізація СІВВ на федеральному рівні; 2005-2008 рр. та з 2012 рр. – президенціалізація всієї СІВВ), Таджикистані (з 1995 р.), Узбекистані (з 1995 р.), Україні (1996-2004 рр. та з 2010 р.) та парламентської системи в Молдові (2001-2009 рр. – на вищому і центральному рівнях СІВВ; 2001-2007 рр. – на місцевому рівні) дозволяє про говорити про президенціалізацію. Це підтверджують дослідження А. Грозіна [1], О. Зазнаєва [3;4;5] та Н. Попеску [19]. Грузію ми аналізуємо у 2004-2009 рр. (від часу формального встановлення напівпрезидентської системи до виходу країни зі складу СНД), Киргизстан – до 2010 р. (формування «Тимчасового уряду»), а Молдову у 2001-2009 рр. (президентство В. Вороніна).

Виборчий процес у країнах СНД виступає показником демократичності/ недемократичності функціонування політичних режимів цих країн. Крім того, важливим, на нашу думку, є аналіз практики проведення перебігу виборчого процесу в контексті президенціалізації СІВВ країн СНД.

Об'єкт дослідження – виборчий процес у країнах СНД. Предмет – виборчий процес як чинник президенціалізації СІВВ у цих країнах. Метою дослідження є визначення особливостей виборчого процесу в контексті президенціалізації СІВВ у країнах СНД. Для досягнення поставленої мети нам необхідно розв'язати наступні завдання: по-перше визначити поняття «виборчий процес»; по-друге проаналізувати особливості виборчого процесу у країнах СНД та його вплив на президенціалізацію СІВВ у цих країнах. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці П. Вебба [29], О. Зазнаєва [3;4;5], Дж. Кейсона [25], Т. Дж. Пауера [25], Т. Погюнтке [29].

Виборчий процес – процес здійснення виборчими суб'єктами передбачених законом виборчих процедур [24]. Зазначимо, що система інститутів виконавчої влади (далі – СІВВ) – сукупність, в якій усі складові частини (окремі інститути та їх структурні підрозділи) є взаємопов'язаними, творять цілісність та водночас складають самостійні підсистеми, що мають своє спеціальне призначення (здійснення діяльності виконавчого та розпорядчого характеру), організаційну структуру і певну компетенцію для вирішення завдань і однорідних за своєю природою управлінських функцій. СІВВ в унітарних країнах СНД (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан та Україна) мають наступну структуру: вищий рівень інститутів (президент, уряд та кабінет міністрів), центральний (міністерства, державні комітети та інші відомства), місцеві інститути виконавчої влади (місцеві адміністрації). СІВВ у Російській Федерації має наступну структуру: а) федеральні інститути виконавчої влади; б) інститути виконавчої влади суб'єктів Федерації. Остання група найбільш різноманітна, оскільки включає до свого складу відповідні інститути республік, країв, областей, міст федерального значення, автономної області і автономних округів.

Опираючись на праці О. Зазнаєва (використовує поняття «президенціалізація» стосовно напівпрезидентських та парламентських систем), Дж. Кейсона та Т. Дж. Пауера (аналізують президенціалізацію в контексті президентських систем) президенціалізацію (англ. presidentialization) визначаємо як процес, при якому системи правління (президентські, парламентські та напівпрезидентські) стають більш президентськими на практиці, але при цьому, не змінюється їх формальна структура [29]. У свою чергу, президенціалізація СІВВ – процес, що передбачає збільшення обсягу контрольованих президентом як «реальним» главою виконавчої влади ресурсів, підвищення ступеня його автономії, посилення інституційної спроможності «реального» глави виконавчої влади долати опір інших політичних акторів, закритість правлячої еліти та зменшення ролі партій у політичному процесі, зокрема при фактичному формуванні уряду.

У нашому дослідженні ми аналізуємо такі етапи виборчого процесу в контексті президенціалізації СІВВ країн СНД: утворення виборчих комісій, складання та уточнення списків виборців, висування і реєстрація кандидатів, передвиборна агітація, голосування,

підрахунок голосів виборців та встановлення результатів виборів.

Утворення виборчих комісій:

- утворення (роль президента у формуванні) Центральної виборчої комісії. ЦВК Азербайджану складається з 18 членів, з яких 6 членів представляють політичну партію, депутати якої складають більшість в Міллі Меджлісі (парламент), 6 членів – депутати, які не належать до жодної політичної партії (незалежні), 6 членів – політичні партії, депутати яких складають меншість у парламенті [8]. Склад ЦВК Білорусі формують Президент і Рада Республіки на паритетній основі (по 6 членів комісії) з кандидатур, рекомендованих президіями обласних, Мінської міської Рад депутатів і відповідними виконавчими комітетами [23]. Згідно з останніми поправками, внесеними до Виборчого кодексу Вірменії, кандидатури трьох членів зі складу ЦВК висуває Захисник прав людини, двох – голова Палати адвокатів та ще двох – голова Касаційного суду. Членів комісії затверджує президент республіки [28]. Голова і 5 членів (із 13) ЦВК Грузії обираються парламентом за поданням президента і ще 7 членів – від політичних партій [26]. У Молдові ЦВК складається з дев'яти членів: один член за пропозицією президента, один член – уряду і ще сім – парламенту, у тому числі п'ять членів від опозиційних партій пропорційно до числа отриманих мандатів [11]. У Казахстані президент призначає на посади строком на п'ять років Голову і двох членів (із 7) ЦВК; два члени Центрвиборчкому призначаються Мажилісом (нижня палата парламенту) та ще два члени ЦВК Сенатом (верхня палата парламенту) [15]. У Киргизстані за часів президентства А. Акаєва та К. Бакієва глава держави призначав Голову Центральної комісії з виборів і проведення референдумів і одну третину її членів. Крім того, одну третину складу ЦВК обирали Законодавчі збори (нижня палата парламенту) і ще одну третину – Збори народних представників (верхня палата парламенту) [12;13]. П'ять членів (із 15) ЦВК Російської Федерації призначаються Президентом терміном на 5 років. П'ять членів призначаються Державною Думою (нижня палата парламенту) з числа кандидатур, запропонованих фракціями, іншими депутатськими об'єднаннями в Державній Думі. П'ять членів ЦВК РФ призначаються Радою Федерації (верхня палата парламенту) з числа кандидатур, запропонованих законодавчими (представницькими) органами державної влади суб'єктів РФ і вищими посадовими особами суб'єктів Російської Федерації (керівниками вищих виконавчих органів державної влади суб'єктів РФ) [18]. У Таджикистані ЦВК, що складається з 15 членів призначаються парламентом, за пропозицією президента, терміном на 5 років [10]. У Туркменістані президент утворює Центральну комісію з виборів і проведення референдумів, вносить зміни до її складу [14]. В Узбекистані ЦВК формується Олій Мажлісом (парламентом) в складі не менше 15 членів. Члени ЦВК обираються Законодавчої палатою і Сенатом за рекомендацією Жокарги Кенеса Республіки Каракалпакстан, обласних і Ташкентського міського Кенгашів народних депутатів. Голова ЦВК Узбекистану обирається із членів комісії за поданням президента [22]. В Україні Верховна Рада призначає на посаду та припиняє повноваження членів ЦВК за поданням Президента [7].

Зауважимо, що у країнах СНД в умовах пропрезидентської більшості у парламенті/ нижній палаті парламенту; підконтрольності верхньої палати главі держави (у країнах з двопалатним парламентом – Білорусь, Казахстан, Киргизстан (1995-2005 р.), Таджикистан, Узбекистан, Росія)), зростає роль президента у формуванні ЦВК та залежність цього інституту від глави держави.

- переважання вищих чиновників місцевих органів управління і членів пропрезидентських партій в окружних виборчих комісіях (наприклад, представників пропрезидентських партій «Нового Азербайджану» в Азербайджані; «Нур Отан» у Казахстані; «Єдиної Росії» в РФ; Народно-демократичної партії у Таджикистані; Демократичної партії в Туркменістані; Партії регіонів в Україні тощо). У Білорусі на парламентських виборах 2012 р. на рівні ОВК п'ять опозиційних партій висунули 198 кандидатів, але

тільки 50 (25%) з них були призначені членами комісій. В той же час із 110 кандидатів, запропонованих пропрезидентським громадським об'єднанням «Біла Русь», були призначені 106 осіб (96%). Більшість членів ОВК представляли провладні громадські об'єднання, такі як Федерація профспілок Білорусі, Білоруський республіканський союз молоді, Біла Русь і Білоруська асоціація ветеранів. Зауважимо, що жоден із кандидатів від опозиції не був призначений на керівну посаду в ОВК. На рівні ДВК із 664 кандидатів, висунутих опозиційними партіями, тільки 61 особа була призначена на посаду члена комісії (11%), в той час як із 4799 кандидатів, запропонованих «Білою Руссю» призначили 4189 (87%) [16]. У Казахстані на парламентських виборах 2012 р. фактично повне домінування серед голів ОВК представників пропрезидентської партії «Нур Отан» було характерно в Алматинській, Карагандинській, Костанайській, Кизилординській, Північно-Казахстанській, Павлодарській, Жамбільській областях [9].

Ще одним серйозним зауваженням міжнародних спостерігачів та спостерігачів від опозиційних кандидатів/партій у країнах СНД є недостатня прозорість та підзвітність при виконанні своїх функцій виборчими комісіями різних рівнів.

Складання та уточнення списків виборців: обмеження можливостей виборців щодо їхнього внесення у виборчі списки; зловживання при використанні додаткових списків виборців. Зокрема в Росії маніпуляції зі списками виборців на президентських виборах 2012 р., були зафіксовані громадською організацією «Демократичний вибір». Варто зауважити, що з дня проведення виборів депутатів Держдуми (у 2011 р.) приріст числа виборців у списках на президентських виборах 2012 р. в Москві, Московській області і Санкт-Петербурзі склав майже півмільйона чоловік. Наприклад, у Нижегородській області, за даними Росстату, населення станом на 1 січня 2012 р. знизилося порівняно з 1 січнем 2011 р. більше, ніж на 11 тис. чоловік. В той же час число виборців на виборах Президента 4 березня 2012 р. зросло порівняно з виборами депутатів Держдуми 4 грудня 2011 р. на 30, 5 тис. чоловік [21].

Висування і реєстрація кандидатів: необгрунтовано високий розмір виборчої застави для кандидатів у депутати (наприклад, у Таджикистані застава у 24 рази вища від середньої заробітної плати в країні [10]); тиск влади на опозиційних кандидатів/партій і їх представників з метою зняття останніми своїх кандидатур.

Передвиборна агітація; доступ громадян/кандидатів до ЗМІ:

- обмежений доступ громадян до плюралістичної інформації; телебачення як основне джерело політичної інформації, обмежений доступ до Інтернету (особливо, у країнах Центральної Азії). У Казахстані Закон 2010 року «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Республіки Казахстан з питань інформаційно-комунікаційних мереж» прирівнює всі форми інтернет-контенту, включаючи форуми та блоги, до традиційних ЗМІ, у зв'язку з чим вони підпадають під дію чинного кримінального, цивільного та адміністративного законодавства. За офіційною інформацією Генеральної прокуратури, у 2011 році доступ до більш, ніж 400 сайтів був заблокований [9]. В Узбекистані доступ до інтернету є тільки в Ташкенті та інших великих містах. Державна компанія Узбектелеком володіє монополією на надання інтернет-послуг в Узбекистані. Доступ до деяких веб-сайтів обмежений (сайти «Deutsche Welle» та «Радіо Вільна Європа / Радіо Свобода») [6].

- підконтрольність провідних телеканалів правлячій еліті; відсутність рівних умов при проведенні передвиборчої агітації для всіх кандидатів; переважну частину ефірного часу займає висвітлення діяльності президента. У Білорусі на парламентських виборах 2012 р., згідно з даними моніторингу п'яти держаних телеканалів (Беларусь-1, Беларусь-2, Общенациональное телевидение, Столичное телевидение, РТР-Беларусь), проведеного Місією зі спостереження за виборами (МСВ) БДІПЛ/ОБСЄ 60% часу новин, що транслювалися в прайм-тайм були присвячені Президенту, 24% – державним службовцям, 13% – ЦВК, і менше 1% – політичним партіям і незалежним кандидатам. Радіо «Столица» присвятило 62% часу новин державним службовцям, 30%- Президенту і 7% – ЦВК. Кандидати взагалі не згадувалися в новинах цієї радіостанції. Подібне висвітлення спостерігалося при моніторингу всіх чотирьох державних друкованих ЗМІ («Советская Белоруссия», «Звезда», «Республика», «Народная Газета»), де 52% часу було присвячено Президенту, 40% – державним службовцям, 5% – ЦВК і тільки 3% – кандидатам [19]. Приватні друковані ЗМІ, «Народная Воля» і «Наша Нива», пропонували виборцям більш широке висвітлення кампаній усіх кандидатів, розміщуючи аналітичні та критичні статті. Однак, приватні друковані ЗМІ обмежені тиражем і не доступні більшості виборців [16].

У Казахстані під час передвиборчої кампанії 2012 р. за результатами моніторингу ЗМІ МСВ БДІПЛ/ОБСЄ на державних каналах «Казахстан» і «Хабар» 24 % і 21 % ефірного часу, відповідно, було присвячено висвітленню партії «Нур Отан». В той же час, партії «Аділет», «Ак Жол», «Ауил», КНПК, ОСДП і Партія патріотів отримали 11-14% на каналі «Казахстан», в той час як на телеканалі «Хабар» вищезгадані партії отримали 12-15%. Крім того, партія «Нур Отан» отримала 88 % висвітлення в позитивному тоні в державній газеті «Казахстанская правда» [9].

В Узбекистані на парламентських виборах 2009 р. результати моніторингу ЗМІ МСВ БДІПЛ/ОБСЄ показали, що обидві державні телекомпанії присвятили більше половини ефірного часу висвітленню діяльності президента (62% на ТБ Узбекистану і 57% на телеканалі «Ешлар») і 12% діяльності уряду. Майже всі репортажі на ці теми були зроблені в позитивному ключі. Два державних телеканали по-різному висвітлювали кампанії кандидатів і політичних партій. ТБ Узбекистану виділило 10% часу в програмі новин, що йдуть в найкращий ефірний час, Ліберально-демократичній партії Узбекистану (ЛДПУ), 6% – Народно – демократичній партії Узбекистану (НДПУ), 2% – Екологічному руху

Узбекистану (ЕРУ), 1% партії «Міллій Тікланіш» і тільки 0, 3% партії «Адолат». Телеканал «Ешлар» виділив 16% часу в програмі новин, що йде в найкращий ефірний час, ЕРУ, в той час як іншим політичним партіям було виділено лише 4% часу, більшу частину якого отримала ЛДПУ [6].

Спостерігачі. Характерним є домінування серед місцевих спостерігачів представників пропрезидентських організацій. Наприклад, у Білорусі на парламентських виборах 2012 р. з 30 300 місцевих спостерігачів 22 125 були направлені провладними громадськими об'єднаннями, включаючи 5107 від об'єднання «Біла Русь», 4575 від Білоруського Республіканського союзу молоді і 3408 від Білоруського громадського об'єднання ветеранів [16]. У Казахстані 20 029 довірених осіб партій були зареєстровані ТВК в якості місцевих спостерігачів, з яких 18 734 були представниками партії «Нур Отан») [9]. Крім того, притаманними для країн СНД є заборона місцевим громадським організаціям здійснювати спостереження за виборами; обмеження вільного пересування спостерігачів; відмова надавати завірені копії міжнародним/від партій/від самовисуванців спостерігачам підсумкових протоколів як на рівні ДВК, так і на рівні ОВК.

Голосування:

- тиск на держслужбовців та інші групи виборців (у спеціалізованих закладах) з метою забезпечення бажаного для правлячої еліти результату (наприклад, у Таджикистані на парламентських виборах 2010 р. – в Согдійській області, Душанбе та Гірському Бадахшані) [10];

- технології фальсифікації результатів виборів: багаторазове голосування, голосування вже заповненими бюлетенями, вкидання бюлетенів (наприклад, у Киргизстані на парламентських виборах 2007 р. – ДВК № 121 у Чуйській області, ДВК № 214 в Ошській області; на парламентських виборах в Росії 2011 р. – ДВК № 289, ДВК № 355, ДВК № 360, ДВК № 361, ДВК № 385, ДВК №475, ДВК № 1353, ДВК №1670, ДВК № 2099, ДВК № 2452, ДВК № 2829, ДВК № 2860 [2]); зловживання під час дострокового голосування (наприклад, у Киргизстані на парламентських виборах 2007 р. [2]; в Росії на президентських виборах 2012 р. [21]); голосування групами і голосування за довіреністю; створення нових виборчих дільниць (наприклад, на президентських виборах 2012 р. в Росії, зокрема, у Самарі представниками громадської організації «Демократичний вибір» була виявлена ДВК № 563 (Красноглінський район), адреса якої відсутня на сайті Самарського обласного виборчкому)). Крім того, реальної наявності такої виборчої дільниці представникам вищезазначеної громадської організації також виявити не вдалося. Зауважимо, що на цій дільниці В. Путін отримав 85, 7% голосів)) [21].

Крім того, у країнах СНД на етапі голосування має місце порушення таємниці голосування; свавілля з боку керівників підприємств і відомств, які змушують своїх працівників голосувати за пропрезидентську партію, передвиборна агітація держслужбовців і масове зловживання адміністративним ресурсом; невиконання членами та головами виборчих комісій різного рівня своїх обов'язків, передбачених законодавством про вибори.

Підрахунок голосів і встановлення/оскарження результатів. Основними зауваженнями на цьому етапі є недотримання процедури підрахунку голосів, а також недосконаліть процедури оскарження результатів. Зокрема, в Україні під час парламентських виборів 2012 р. на сайті ЦВК вже після обробки 100% протоколів, переможців з партії ВО «Батьківщина» у виборчих округах №14 (І. Мельничук) і №132 (А. Корнацький) змінили на користь самовисуванця (В. Жеребнюк) і «регіонала» (В. Травянко) [17;20]. Крім цього, на виборчих округах №94, №132, №194, №197, №223 через чисельні фальсифікації, згідно з постановою ЦВК, результати голосування встановити неможливо. Всі країни за Індексом виборчого процесу, запропонованого Freedom House розташовуються за шкалою від 1 до 7 (з використанням десятих часток), де 1 бал відповідає виборчому процесу найбільш високого рівня демократичного розвитку (рівень консолідованої демократії), і 7 балів – найбільш низькому (рівень консолідованого авторитаризму) [27].

Як видно з табл. 1 виборчий процес (ВП) протягом 2001-2012 рр. в Азербайджані й Таджикистані еволюціонував з виборчого процесу, що характерний для напівконсолідованого авторитаризму до ВП рівня консолідованого авторитаризму.

Таблиця 1. Індекс виборчого процесу (Electoral Process/ EP)

Країна	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Азербайджан	5, 75	5, 75	5, 75	6, 00	6, 25	6, 50	6, 50	6, 50	6, 75	6, 75	7, 00	7, 00
Білорусь	6, 75	6, 75	6, 75	6, 75	7, 00	7, 00	7, 00	7, 00	6, 75	6, 75	7, 00	7, 00
Вірменія	5, 50	5, 50	5, 50	5, 75	5, 75	5, 75	5, 75	5, 50	5, 75	5, 75	5, 75	5, 75
Грузія	4, 50	5, 00	5, 25	5, 25	4, 75	4, 75	4, 50	4, 75	5, 25	5, 25	5, 00	5, 00
Казахстан	6, 25	6, 25	6, 50	6, 50	6, 50	6, 50	6, 50	6, 75	6, 75	6, 75	6, 75	6, 75
Киргизстан	5, 75	5, 75	6, 00	6, 00	6, 00	5, 75	5, 75	6, 00	6, 00	6, 25	6, 00	5, 50
Молдова	3, 25	3, 50	3, 75	4, 00	4, 00	3, 75	3, 75	3, 75	4, 00	4, 25	4, 00	4, 00
Росія	4, 25	4, 50	4, 75	5, 50	6, 00	6, 25	6, 50	6, 75	6, 75	6, 75	6, 75	6, 75
Таджикистан	5, 25	5, 25	5, 25	5, 75	6, 00	6, 25	6, 50	6, 50	6, 50	6, 50	6, 50	6, 50
Туркменістан	7, 00	7, 00	7, 00	7, 00	7, 00	7, 00	7, 00	7, 00	7, 00	7, 00	7, 00	7, 00
Узбекистан	6, 75	6, 75	6, 75	6, 75	6, 75	6, 75	6, 75	7, 00	7, 00	7, 00	7, 00	7, 00
Україна	4, 00	4, 50	4, 00	4, 25	3, 50	3, 25	3, 00	3, 00	3, 50	3, 50	3, 50	3, 75

У Білорусі, Казахстані та Узбекистані протягом зазначеного періоду ВП залишається на рівні ВП, що характерний консолідованому авторитаризму; у Вірменії – на рівні напівконсолідованого авторитаризму. У Грузії у 2004 р. – ВП був на рівні напівконсолідованого авторитаризму, 2005-2008 рр. – на рівні гібридного режиму, а у 2009 р. ВП еволюціонував до напівконсолідованого авторитаризму. У Киргизстані у 2001-2005 рр. ВП еволюціонував з рівня напівконсолідованого до рівня ВП, притаманного консолідованому авторитаризму; у 2006-2007 рр. ВП Киргизстану повернувся до рівня напівконсолідованого авторитаризму; у 2008-2010 рр. – перебував на рівні консолідованого авторитаризму. У Молдові у 2001-2003 рр. та 2006-2008 рр. показники ВП перебували на рівні напівконсолідованої демократії; у 2004-2005 рр – на рівні гібридного режиму. У Туркменістані ВП у 2001-2012 рр. перебував на рівні консолідованого авторитаризму. У Росії ВП еволюціонував з рівня гібридного до напівконсолідованого авторитарного режиму, а з 2005 р. – до консолідованого авторитаризму. В Україні ВП еволюціонував з гібридного до напівконсолідованого демократичного режиму [27].

Таким чином, визначивши особливості виборчого процесу у країнах СНД, ми встановили, що ці особливості спричиняють зростання ролі/сили президента в СІВВ цих країн, а, отже, президенціалізацію СІВВ на конкретних етапах розвитку політичних систем країн СНД. У подальших дослідженнях основною метою буде конкретизація етапів та рівнів, визначення інших основних чинників та інституційно-функціональних наслідків президенціалізації СІВВ у країнах СНД.

Бібліографічні посилання:

1. Грозин А. Элиты и центральноазиатские кланы: общее, особенное и трудности модернизации. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://evestnik-mgou. ru/books/egorov_postsov_transform. pdf

2. Европейская сеть организаций по наблюдению за выборами (ENEMO). Предварительное заявление по досрочным парламентским выборам в Кыргызстане 2007 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www. enemo. eu/press/ENEMO%20Preliminary%20Statement%20Kyrgyzstan%20RUS. pdf

3. Зазнаев О. И. Индексный анализ полупрезидентских государств Европы и постсоветского пространства // Полис. 2007. – № 2. – С. 146-164.

4. Зазнаев О. Полупрезидентская система: теоретические и прикладные аспекты / О. И. Зазнаев. – Казань: Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова-Ленина, 2006. – 374 с.

5. Зазнаев О. Президенциализация полупрезидентской системы // Вестник Новосибирского государственного университета. Т. 2: Вып. 2. Новосибирск: Изд-во НГУ, 2006. – С. 62-68.

6. Заключительный отчет Миссии по наблюдению за выборами ОБСЕ / БДИПЧ. Республика Узбекистан – Парламентские выборы, 27 декабря 2009 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. osce. org/ru/odihr/elections/67597

7. Закон України «Про Центральну виборчу комісію» від 30. 06. 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4. rada. gov. ua/laws/show/1932-15

8. Избирательный кодекс Азербайджанской Республики от 27 мая 2003 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. cec. gov. az/ru/Election_Code_ru. pdf

9. Итоговый отчет Миссии по наблюдению за выборами ОБСЕ / БДИПЧ. Республика Казахстан – Парламентские выборы, 15 января 2012 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. osce. org/ru/odihr/elections/90805

10. Итоговый отчет Миссии по наблюдению за выборами ОБСЕ / БДИПЧ. Республика Таджикистан – Парламентские выборы, 28 февраля 2010 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. osce. org/ru/odihr/74504

11. Кодекс о выборах Республики Молдова от 21. 11. 1997. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. e-democracy. md/files/elections/electoral-code-2010-ru. pdf

12. Конституция Кыргызской Республики от 5. 05. 1993 г. (с изменениями и дополнениям от 10.02.1996 г. и 17. 10. 1998 г.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. krugosvet. ru/node/41806?page=0, 8

13. Конституция Кыргызской Республики от 21. 10. 2007 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. base. spinform. ru/show_doc. fwx?regnom=223&oidn=_1Y2105UJV#_1Y2105UJV

14. Конституция Туркменистана от 18. 05. 1992 (с изменениями и дополнениями 2008 г.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legislationline. org/ru/documents/action/popup/id/15605/preview

15. Краткие сведения об истории Центральной избирательной комиссии Республики Казахстан. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://election. kz/portal/page?_pageid=73, 1&_dad=portal&_schema=PORTAL

16. Миссия по наблюдению за выборами ОБСЕ/БДИПЧ. Республика Беларусь – Парламентские выборы, 23 сентября 2012 года. Предварительные заключения и выводы. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. osce. org/ru/odihr/elections/93987

17. На сайті ЦВК тривають маніпуляції з цифрами. Тепер Вінничина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. pravda. com. ua/news/2012/10/31/6976305/

18. Организационные основы деятельности Центральной избирательной комиссии Российской Федерации. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cikrf. ru/about/activity/

19. Попеску Н. Хрупкий плюрализм. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://carnegieendowment. org/files/ProetContra_52_50-61. pdf

20. У Миколаївській області замість кандидата від «Батьківщини» назвали переможцем регіонала. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. rbc. ua/ukr/top/show/v-nikolaevskoy-oblasti-vmesto-kandidata-ot-batkivshchiny--30102012193100

21. Фальсификации на выборах Президента Российской Федерации 4.03.2012. Аналитический доклад, Москва, 30.03.2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. milov. info/cp/wp-content/uploads/2012/03/dv-president-final. pdf

22. Центральная избирательная комиссия Республики Узбекистан. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elections. uz/rus/index/o_ik/

23. Центральная комиссия Республики Беларусь по выборам и проведению республиканских референдумов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. rec. gov. by/

24. Шведа Ю. Р. Партії та вибори: європейський досвід і українські реалії: Енциклопедичний словник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. lnu. edu. ua/faculty/Phil/slovnyk_shveda/!partiji_i_vybory_slovnyk. htm

25. Cason J., Power T. J. Presidentialization, Pluralization, and the Rollback of Itamaraty: Explaining Change in Brazilian Foreign Policy Making in the Cardoso-Lula Era. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://disciplinas. stoa. usp. br/pluginfile. php/42365/mod_resource/content/1/Presidentialization, %20Pluralization, %20and%20the%20Rollback%20of%20Itamaraty%20Explaining%20Change...Era. pdf

26. Election code of Georgia from August 22, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. cec. gov. ge/files/TEA/ELECTION_CODEOF_GEORGIA. pdf

27. Nations in Transit (2001-2012). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. freedomhouse. org/report-types/nations-transit

28. The Central Electoral Commission of the Republic of Armenia. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. elections. am/

29. The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies/Eds. T. Poguntke, P. Webb. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ebooksfreedownload. org/2011/07/the-presidentialization-of-politics-a-comparative-study-of-modern-democracies-comparative-politics. html

Осадчук И. Ю. Избирательный процесс как фактор президенциализации систем институтов исполнительной власти в странах СНГ.

Проанализированы понятия «система институтов исполнительной власти», «президенциализация системы институтов исполнительной власти», «избирательный процесс». Определены особенности избирательного процесса в контексте президенциализации систем институтов исполнительной власти в странах СНГ.

Ключевые слова: система институтов исполнительной власти, президенциализация системы институтов исполнительной власти, избирательный процесс.

Osadchuk I. Electoral process as a factor of presidentialization of the systems of executive power institutions in the CIS countries.

Concepts of system of executive power institutions, presidentialization of system of executive power institutions, electoral process are analysed.

The object of research is the electoral process in the CIS countries. The subject of research is the electoral process as a factor of presidentialization of the systems of executive power institutions in these countries. The goal of the research is determining the features of electoral process in the context of presidentialization of systems of executive power institutions in the CIS countries.

Presidential system in Turkmenistan (since 1992); the semi-presidential systems in Azerbaijan (since 1995), Armenia (since 1995), Belarus (since 1996), Georgia (2004-2009), Kazakhstan (since 1995), Kyrgyzstan (1996-2010), Russia (since 1993-2005 – at the federal level; 2005-2008 and since 2012 – the whole system of executive power institutions), Tajikistan (since 1995), Uzbekistan (since 1995), Ukraine (1996-2004 and since 2010) and parliamentary system in Moldova (in 2001-2009 – at the highest and central levels in the system of executive power institutions and in 2001 -2007 – at local level) are defined as presidentializated. Thereby we can talk about presidentialization of the systems of executive power institutions in these countries.

Determining features of the electoral process in the CIS countries, we set that these features lead to presidentialization of the systems of executive power institutions at specific stages of the development of political systems in these countries. In further studies, the main goal will be to specificate the stages and levels, determine other factors, institutional and functional consequences of presidentialization of the systems of executive power institutions in the CIS countries.

Keywords: system of executive power institutions, presidentialization of system of executive power institutions, electoral process.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 322(437. 1/. 2):26

М. М. Палінчак

Ужгородський національний університет

ВЗАЄМИНИ ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Стверджується думка стосовно доречності зважати на центрально-європейську практику становлення і розвитку взаємин між державою та релігійними об'єднаннями. Розкриваються окремі підходи до розв'язання значимих проблем, котрі виникають у стосунках між державою і конфесіями у Чеській Республіці. Висловлюються пропозиції щодо врахування досвіду деяких постсоціалістичних країн Європи при виробленні сучасної моделі державно-церковних відносин в Україні, яка більшою мірою відповідала б національній культурно-історичній традиції.

Ключові слова: держава, релігія, модель державно-церковних відносин, Чеська Республіка.

На формування державної політики стосовно церкви в Чеській Республіці великий вплив мали політичні події XX ст. Після окупації Чехії німецькими військами священники були піддані репресіям, як потенційні опоненти окупаційному режиму. Частково вони були репресовані, частково знаходилися під наглядом гестапо [19, с. 90-100]. Тому на час закінчення Другої світової війни церква фактично була зруйнована, а звязки з Ватиканом втрачені. Не спромігшись хоч трохи відродитися після нацистської окупації, вона знову потрапила під гніт, але вже комуністичний. Показово, що москвофільськи налаштований президент Е. Бенеш «власноруч підвів Росію та комунізм до кордонів своєї держави» [20, с. 177].

Значне коло церковно-історичної проблематики розробили відомі українські вчені С. Здіорук, В. Єленський, В. Пащенко, Л. Филипович, П. Яроцький. Релігієзнавчим дослідженням взаємодії релігії і нації в суспільному житті України й світу, розкриттям закономірності та особливості етнорелігієзнавства займаються В. Войналович, Е. Кардою, М. Кирюшко, А. Колодний, В. Перевезій, М. Рибачук, П. Саух, Л. Филипович, О. Шуба, П. Яроцький та інші. Відзначаючи плідність сучасних українських дослідників, слід відзначити іноземних авторів, в яких всебічно розроблена методологія політико-релігієзнавчих досліджень – П. Бурд'є, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Е. Гіленса, Т. Парсонса, Е. Фромма. Взаємини між державою і церквою в Центрально-Східній Європі досліджують відомий німецький державознавець Г. Робберт, чех І. Р. Третера, угорець І. Шанда та ін., проте фундаментальних узагальнюючих досліджень із означеної проблематики у вітчизняній та зарубіжній історіографії ще не створено.

Метою статті є політологічний аналіз взаємин держаи та церкви в Чеській Республіці.

Після комуністичного перевороту в лютому 1948 р. в усі сфери суспільного життя запроваджувалася так звана «наукова», тобто марксистсько-ленінська ідеологія, заснована на атеїзмі. Впродовж 1948-1989 рр. атеїзм у Чехословаччині фактично відігравав роль державної «релігії». Кінцевою метою режиму була, звісно, повна ліквідація релігійних об'єднань. Релігійні інституції опинилися під пильним контролем влади, у церковну адміністрацію інфільтрувалися агенти спецслужб, релігійні дисиденти піддавалися репресіям. Майже всі католицькі єпископи були або заарештовані, або відправлені в концтабори («табори примусової фізичної праці»), або вислані з країни – ситуація змінилася тільки тоді, коли комуністичний режим було повалено в 1989 р. Диктатура жодним чином не брала до уваги угоду Modus Vivendi, укладену в 1927 р. між представниками Чехословацького уряду та Святим Престолом. Вона стосувалася процесу призначення єпископів у країні й гарантувала взаємну повагу інтересів обох сторін [16, с. 264-265; 20, с. 118-120; 14,].

Основи якісно нового рівня державно-церковних відносин у сучасній Чеській Республіці були закладені листопадовими подіями 1989 р., які увійшли в історію як «Ніжна» («Оксамитова») революція. На початку 90-х рр. XX ст. було закладено основи формування нового громадянського суспільства, здійснено перехід до багатопартійної системи, законодавчо деполітизовано органи державного управління. Прийнятий Закон про люстрації (1991 р.) заборонив колишній комуністичній номенклатурі посідати керівні посади в органах державної влади й управління. Під дію цього Закону потрапило близько

140 тис. осіб, які співпрацювали з попереднім режимом та його спецслужбами. При цьому варто зауважити, що ці обмеження не розповсюджувалися на рядових комуністів, адже членами компартії були 1, 7 млн. осіб [5, с. 234-235].

Проблеми, що постали перед чеським суспільством наприкінці XX ст., виявилися навіть складнішими, ніж це уявляли собі, й не лише антикомуністи, а й палкі прибічники старих режимів. Чеський католицький теолог Т. Халік вказує на комплекси проблем, які, на його думку, являли головну небезпеку для внутрішньої стабільності посткомуністичних суспільств. Це, насамперед, етнічні конфлікти, зростання націоналізму, расизму і ксенофобії; різка соціально-економічна диференціація, недостатня солідарність, недооцінка соціальної політики і незначна роль профспілок; зростання масштабів злочинності, діяльність мафії, не досить послідовне «зведення рахунків із минулим, з особами, які безпосередньо винні у злочинах комуністичних режимів, а також з колабораціоністами», і, нарешті, зростання сектантського фундаменталізму та екстремістських рухів [11, с. 3-5].

«Оксамитова» революція стала точкою відліку, що сигналізувала про позитивні зміни у взаємних відносинах держави та релігійних організацій. Революція знайшла загальну підтримку з боку церкви та релігійних організацій [13, с. 142]. Щоправда уряд розпочав новий етап державно-церковних взаємин з невдалих спроб створення «національної католицької церкви», яка мала би розірвати відносини з Ватиканом. Але реально, урядова політика призвела до формування паралельних структур у церкві та появи священиків-дисидентів, які діяли нелегально, не отримуючи ані дозволу властей, ані державного утримання, яке надавалося зареєстрованому духовенству. Наявність священиків так званої «катакомбної церкви» стало проблемою, яку Ватикану не вдалося розв'язати впродовж усього десятиліття після падіння комунізму. Справі не зарадив навіть візит до Чеської Республіки папи Івана Павла II у травні 1995 р.

Лише на початку 2000 р. Конгрегація доктрини віри дала остаточну оцінку ситуації в Чехії, вказавши, що чеські католики не є членами «катакомбної церкви», вони не переслідуються подібно до перших християн і повинні неухильно дотримуватися церковного права [21]. Про напруженість у взаєминах між Прагою та Ватиканом свідчить і такий факт. Протягом 2000-2002 рр. представники Чеської Республіки й Апостольської Столиці підготували міжнародну угоду, яку було підписано ними в червні 2002 р. Однак палата депутатів парламенту 110 голосами проти 90 не рекомендувала уряду ратифікувати цей договір, відтерміновуючи його розгляд до «більш сприятливих часів» [10, с. 639-640].

Відразу ж після «оксамитової» революції було скасовано всі протицерковні статті Кримінального кодексу та законодавчу норму комуністичних часів, яка дозволяла державі втручатися у процес призначення та затвердження духовенства, проповідників і всіх служителів церкви. Цей принцип знайшов своє підтвердження і в прийнятій парламентом Чеської та Словацької Федеративної Республіки (ЧСФР) 9 січня 1991 р. Хартії основних прав і свобод, яка стала важливою частиною конституційного порядку Чеської Республіки [4, с. 486]. Дотичні до теми нашого дослідження норми і положення зазначеної Хартії заслуговують на докладніший розгляд.

Усі люди вільні й рівні у своїй гідності та правах, основні права та свободи невід'ємні, невідчужувані, абсолютні та непорушні, – йдеться у статті 1 Хартії основних прав і свобод. У даній статті знайшли своє відображення ідеали свободи та людської гідності. Причому вільність і рівність людей розглядаються з позиції природних прав, тобто таких, які притаманні кожній людині з її народження та існують незалежно від діяльності держави. За таких обставин стає зрозумілою вимога Хартії, за якою права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Дані положення закріплюють загальновизнаний цивілізованим людством і нормами міжнародного права принцип невід'ємності від людини її прав і свобод. Наведене положення слід розглядати як принцип універсальної невідчужуваності прав і свобод, коли кожна людина не може бути позбавлена своїх прав ані будь-яким актом держави, в тому числі волею більшості суверенного народу, ані навіть своїм власним актом. Характеристика прав і свобод людини, як невідчужуваних, має у своїй основі визнання ключового значення цього інституту в побудові демократичного устрою держави і громадянського суспільства. Подібне тлумачення випливає з визнання і гарантування Хартією непорушності прав і свобод людини. Положення даної статті Хартії основних прав і свобод повністю відповідають вимогам Статуту Організації Об'єднаних Націй, який поклав на держави юридичний обов'язок дотримуватися головних прав і свобод людини, а також відповідним принципам Гельсінського заключного акта, за яким держави-учасниці беруть на себе зобов'язання постійно поважати права людини й основні свободи і докладати зусиль, включаючи співробітництво з ООН, з метою сприяння їх загальній та ефективній повазі.

Основні права та свободи гарантовані всім без будь-якої дискримінації незалежно від

статі, раси, кольору шкіри, мови, віросповідання і віровизнання, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового, родинного або іншого становища (ст. 3, п. 1). Положення цієї статті виражають один із аспектів принципу рівності: необхідність застосування однакових стандартів прав і обов'язків для всіх без винятку. Це означає, що всі особи мають і можуть користуватися на рівних підставах з іншими всім обсягом основних прав і свобод, які передбачені Хартією, без дискримінації з боку держави або інших осіб за будь-якими мотивами, включно з релігійними.

Хартією основних прав і свобод (статті 15, 16) гарантується свобода думки, совісті та віросповідання. Кожна людина має право змінити свої релігійні переконання або не визнавати жодної релігії. Гарантується свобода наукових досліджень і свобода творчої діяльності. Кожній людині надане право вільно сповідувати релігію як одноособово, так і разом з іншими, приватно або публічно, шляхом богослужіння, навчання, здійснення релігійних ритуалів та обрядів. Відповідним законом визначаються умови щодо релігійного навчання в державних школах. Водночас реалізація цього права підлягає обмеженням, які встановлюються законом; вони необхідні в демократичному суспільстві для охорони суспільної безпеки, громадського порядку, здоров'я та моралі, а також основних прав і свобод інших осіб [4, с. 486].

Важливо зазначити, що на основі Хартії було прийнято Федеральний Акт № 308/1991 Sb, який визначив принцип свободи віросповідання та статус церков і релігійних об'єднань. Час, коли цей Акт був чинним на території Чехії (1991-2002 рр.), чеські науковці називають найбільш видатним періодом релігійної свободи в історії країни [10, с. 638]. Законодавство Чеської Республіки, утвореної 1 січня 1993 р. як незалежна держава, увібрало в себе основні принципи державно-церковного права ЧСФР. Проте нове законодавство, прийняте 1 січня 2002 р., обмежило деякі права релігійних громад.

Згідно зі згаданим Законом № 308/1991 «Про релігійну свободу і статус релігійних організацій» релігійні справи вирішує Відділ церкви, який функціонує при Міністерстві культури Чехії замість ліквідованого Комітету у справах релігій. Чинне законодавство передбачає, що всі конфесії, які є офіційно зареєстрованими, мають право на отримання субсидій від держави. Деякі релігійні громади відмовляються від фінансової підтримки, підкреслюючи тим самим свою незалежність. Сьогодні в Чехії діє 21 конфесія, визнана державою. Для реєстрації нової конфесії необхідно принаймні 10000 дорослих віруючих або 500, якщо заявник (церкви) є членом Світової Ради Церков. Держава встановила практично недосяжну вимогу для отримання легального статусу церкви для раніше незареєстрованих релігійних організацій, незалежно від того, чи є вони світовими релігіями, такими як буддизм, іслам, чи національними (як англіканство) [15, с. 1019].

Закон дозволяє діяти незареєстрованим релігійним громадам, але не допускає їхньої реєстрації як неприбуткових громадських організацій з метою управління майном. Прикладом такої діяльності слугує мусульманська громада, яка ще не має всіх підстав, щоб відповідати умовам реєстрації.

Вочевидь, з огляду на досить складну процедуру юридичного визнання, офіційно зареєстровані релігійні громади в Чехії користуються істотною підтримкою з боку держави, зокрема мають право на отримання державних субсидій. Церкви отримують від влади приблизно 3 млрд. крон (88, 2 млн. доларів) на рік. Фінансування розподіляється пропорційно між 21 зареєстрованою конфесією згідно з членством і приймається за рахунок адміністративних витрат. Із цієї суми приблизно 539 млн. чеських крон (1, 5 млн. доларів) припадає на виплату заробітної плати священикам [8, с. 193].

Сьогодні Чехія є однією з небагатьох країн, яка ще не має угоди з Ватиканом, хоча переговори з приводу її укладення розпочалися ще у квітні 2000 р. Ватикан вимагає реституції майна католицької церкви, конфіскованого комуністами й неповернутого з часів «оксамитової» революції [12]. У відповідності до інформації, оприлюдненої на конференції чеських єпископів, у державній власності залишилося близько 3 тис. об'єктів власності: шкіл, ферм, лікарень, архітектурно-історичних пам'яток. Після 1998 р. було повернуто 175 будівель. Уряд Чеської Республіки вважає неможливим компенсувати всі нанесені церквам збитки в період 1948-1989 рр. На думку керівництва, у цей період постраждали не тільки конфесії, а й інші організації та громадяни. А новий переділ нерухомості може призвести до ущемлення інтересів інших юридичних та фізичних осіб [7, с. 186]. Колишній прем'єр-міністр В. Клаус із цього приводу заявив: «Церква повинна змиритися з тим, що минулого не повернути» [6, с. 3]. Закон «Про реституцію» від 1994 р. стосується тільки власності, конфіскованої комуністами після 1948 р., і не поширюється на всі релігійні організації в повному обсязі. Наприкінці 1994 р. парламент вніс поправку до Закону про повернення або компенсування власності, несправедливо конфіскованої в період 1938-1945 рр. Цією поправкою забезпечується реституція власності іудеїв, головним чином будівель,

конфіскованих за нацистського режиму. Наприкінці 1990-х рр. Федерація єврейських громад поставила вимогу перед владою про першочергове повернення 202 об'єктів власності. Станом на 2000 р. було повернуто 70 об'єктів [18, с. 109-121].

Церковнослужителі вважають, що після реституції майна держава зможе значно зменшити обсяги фінансування церкви. Крім реституції, католики бажають отримати деякі свої традиційні права, які сьогодні суперечать чеському законодавству. Серед них – право відвідувати в'язниці, не розголошувати таємницю сповіді, коли мова йде про вбивство. Перемогою для католиків та протестантів стало формування армійської пастирської служби [1, с. 14].

Успішною в Чехії є діяльність деяких неоконфесій, перш за все церкви Ісуса Христа святих останніх днів (визнана в 1990 р.) та свідків Єгови (зареєстрована в 1993 р.). Законодавство країни передбачає, що іноземні місіонери повинні отримати дозвіл на довготривале проживання та працю, якщо мають намір перебувати на території Чехії більш ніж 30 днів. Члени незареєстрованих релігійних груп можуть без перешкод опубліковувати свої видання.

Державний департамент США у доповідях «Релігійна свобода у світі», які щорічно оприлюднюються, традиційно виокремлює п'ять категорій країн-порушників релігійних свобод. Чехію віднесено до п'ятої категорії країн, де існують достатньо високі стандарти дотримання прав людини, але певні релігії, на думку аналітиків, несправедливо визначаються як небезпечні «культи» та «секти» [9, с. 15-20].

Згідно з переписом населення 1991 р. понад 4 млн. осіб повідомили про свою належність до римо-католицької церкви, 204 тис. – до євангелічної церкви чеських братів, 178 тис. – до чехословацької гуситської церкви, 33 тис. – до сілезької євангелічної церкви аугсбурзького сповідання, 20 тис. – до православної церкви в чеських землях, яка входить до православної церкви Чехії та Словаччини, 7, 6 тис. – до церкви адвентистів сьомого дня, 7 тис. – до греко-католицької церкви. Щотижня церкву відвідують тільки 9% чехів, раз на місяць – 4%, зовсім не відвідують – 65%. Рівень довіри до церкви в Чехії найнижчий серед країн Центрально-Східної Європи: повністю довіряють їй 10% населення, великою мірою – 18%, трохи довіряють – 37%, не довіряють – 36% опитаних [2, с. 10].

Упродовж 1991-2001 рр. чисельність римо-католиків зменшилася майже на 1 млн. 300 тис. осіб, прихильників євангелічної церкви чеських братів – на 86 тис. осіб, вірників чехословацької гуситської церкви – майже вдвічі. Натомість число релігійно індиферентних та атеїстів за цей період зросло майже на 2 млн. осіб [10, с. 632].

Незважаючи на ненадійність та обмеженість даних статистики, з поля зору якої ніби випадають релігійні переживання людини, є підстави стверджувати, що Чехію характеризує тенденція зниження офіційного членства її громадян у церквах. Ця країна є однією з найменш релігійних держав Європи: атеїзація властива свідомості 60% опитаних [3, с. 65].

Той факт що відносно велике число громадян заявили про свою належність до різних церков під час перепису 1991 р. був, безперечно, неочікуваним. Зниження цього числа в наступний період чеські дослідники пояснюють, по-перше, тим, що вчителі, виховані в дусі марксизму, продовжували впливати на свідомість молоді, по-друге, тим, що в 1991 р. була більшою чисельність літніх людей, котрі отримали релігійну освіту в період Першої Республіки (1918-1939 рр.), по-третє, зростанням впливу суспільства споживання з його бездуховністю [10, с. 633].

Показово, що прихожани належать до найбідніших верств чеського суспільства. Більш заможні люди, особливо ті, хто раніше належав до партійної номенклатури, не змінили свого переважно негативного ставлення до релігійних інституцій [10, с. 633-634].

Підсумовуючи, зазначимо, що державно-церковні відносини в Чеській Республіці врегульовані у відповідності до міжнародних норм права. Держава зробила чимало для того щоб ліквідувати рецидиви політики комуністичного режиму Чехословаччини по відношенню до релігії та церкви. Специфічною особливістю, яка має історичне коріння, є слабкий зв'язок релігії більшості з національним архетипом і низький відсоток віруючих. Також варто зауважити, що режиму повного і жорсткого відокремлення церкви від держави на території Чехії ніколи не було. Нині держава дотримується принципу, згідно з яким вона не ототожнює себе з будь-якою церквою, а також принципу рівності й автономії церков. Однак держава співпрацює з церквами у багатьох сферах. Цю модель державно-церковних відносин фахівці з церковного права називають кооперацією [17, с. 287-294].

Бібліографічні посилання:

1. Вилк М. Церква у Східній Європі: володарювати чи служити / М. Вилк // Людина і світ. – 2000. – Червень. – С. 14.

2. Єленський В. Є. Релігія і релігійність у посткомуністичній Європі. Цифри і факти без коментарів / В. Є.

Єленський // Людина і світ. – 1997. – Листопад-грудень. – С. 2-11. –
3. Колодный А. Свобода вероисповеданий в ее обеспечении странами Европейского Союза / А. Колодный, М. Татарчук // Релігійна свобода: Науковий щорічник. – № 16. – К., 2011. – С. 52-71.
4. Конституція Чеської Республіки // Конституції нових держав Європи та Азії / Упорядник С. Головатий. – К. : Українська Правнича Фундація, вид-во «Право», 1996. – 544 с.
5. Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX ст. – початок XXI ст.): Навчальний посібник / М. М. Кріль. – К. : Знання, 2008. – 284 с.
6. Мень О. История религии. В поисках Пути, Истины и Жизни (в 7 томах) / О. В. Мень. М. : Слово, 1993. Т. 7. – 672 с.
7. Овсиенко Ф. Г. Взаимоотношения государства и церкви в странах Восточной Европы / Ф. Г. Овсиенко // Мировой опыт государственно-церковных отношений: Учебное пособие / Под общ. ред. Н. А. Трофимчука. – М. : Издательство РАГС, 1998. – 305 с.
8. Палінчак М. М. Церковна політика у Чеській Республіці / М. М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні відносини. – Вип. 4-5. – Ужгород, 2010. – С. 193-196.
9. Права людини: Доповідь Держдепартаменту США // Людина і світ. – 2000. – Вересень. – С. 15-20.
10. Третера И. Р. Государство и церковь в Чехии / И. Р. Третера // Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Под ред. Г. Робберса. – М. : Институт Европы РАН, ТЦ Юнеско, 2009. – С. 631-656.
11. Халік Т. Християни і мир у суспільстві: про нестабільність посткомуністичних суспільств / Т. Халік // Людина і світ. – 1998. – № 7. – С. 3-5.
12. Чехия сегодня: Ежемесячник. – Прага, 2000. – Май. – С. 5.
13. Cepliková M. K niektorým aspektam právnej úpravy vzťahov štátu a náboženských organizácii na našom území po roku 1989 / M. Cepliková // Právny obzor: Bratislava. – 1999. – № 2. – S. 142.
14. Kaplan K. Stát a cirkev v Československu v letech 1948-1953 / K. Kaplan. – Brno: Doplněk, 1993. – 440 p.
15. Klark E. Church-state relations in Czech Republic: Past turmoil and present transformation / E. Klark // Brigham Young University Law Review. – 1996. – Vol. 1996. – Issue 4. – P. 1019.
16. Kováč D. Dejiny Slovenska / D. Kováč. – Praha : Lidové noviny, 1998. – 401 s.
17. Tretera J. R. Church and State in the Czech Republic / J. R. Tretera // European Journal for Church and State Research. – Peeters, Leuven. – 2001. – Vol. 8. – P. 287-294.
18. Tretera J. R. Finansowanie Kościolów w Pepublice Czeskiej / J. R. Tretera // Systemy finansowania instytucji kościelnych w Europie. – Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2000. – P. 109-121.
19. Vatikánská diplomacie. – S. 98-100
20. Vaško V. Kronika katolickě cirkve c Československu po druhě světove válce / V. Vaško . – Praha, 1990. – S. 177.
21. Zenit International News Agency Daily Dispatch. – 2000. – February 14.

Палинчак Н. М. Взаимоотношения государства и церкви в Чешской Республике.

Утверждается мнение относительно уместности учитывать центрально-европейскую практику становления и развития взаимоотношений между государством и религиозными объединениями. Раскрываются отдельные подходы к решению значимых проблем, возникающих в отношениях между государством и конфессиями в Чешской республике. Высказываются предложения по учету опыта некоторых постсоциалистических стран при выработке современной модели государственно-церковных отношений в Украине, которая в большей степени отвечала бы национальной культурно-исторической традиции.

Ключевые слова: государство, религия, модель государственно-церковных отношений

Palinchak M. Relations between state and church in Czech Republic.

Alleged opinion regarding the appropriateness of considering the Central European practice establishment and development of relations between the state and religious groups. Uncover some approaches to solving important problems that arise in the relationship between the state and religions in the Czech Republic. Expressed proposals on accounting experience some post-socialist countries of Europe in the formulation of the modern model of church-state relations in Ukraine, which is more responsive to local cultural and historical traditions.

Keywords: government, religion, the model of church-state relations

Надійшла до редколегії 26.02.2013 р.

УДК 321. 7+327(061. 1ЄС)

О. Л. Пилявець
Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України

ЗМІНА ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ КРИЗИ 2008-2013 РОКІВ

Авторкою системно досліджено сучасні політичні процеси в Європейському Союзі як наднаціональній політії та вивчено вплив економічної кризи на європейську інтеграцію. Зокрема, розглянуто феномен поляризації і кризи легітимності на національному та наднаціональному рівнях та охарактеризовано значення цих тенденцій для подальшого розвитку Європейського Союзу. Також авторкою проаналізовано антикризові заходи та рішення в рамках ЄС в контексті трансформації європейської інтеграційної парадигми.

Ключові слова: Європейський Союз, інтеграція, політична система, криза, легітимність, дезінтеграційна парадигма.

Поглиблення інтеграційних процесів в Європейському Союзі на сучасному етапі вимагає нових підходів до співвідношення національних, міжурядових та наднаціональних інститутів в рамках ЄС. Діюча система стримувань і противаг в рамках ЄС, так само як і співвідношення національного, міжурядового і наднаціонального компонентів, виявилися малоефективними та вразливими в умовах глобальної економічної рецесії.

Після хвилі розширення 2004 року Євросоюз пережив інституційну кризу, що була пов'язана з провалом проекту Європейської Конституції. Незважаючи на компроміс, яким став Лісабонський Договір, політичні структури ЄС залишися відносно розбалансованими на момент початку кризи 2008 року. Це послабило можливості як національних, так і наднаціональних систем ЄС протистояти зовнішнім та внутрішнім шокам. Економічна криза загострила проблему інституційної незавершеності європейської інтеграційної моделі, підкресливши, зокрема, існуючий дисбаланс економічної та політичної інтеграції.

Низка науковців (зокрема, Д. Маркуанд, С. Хікс, Ф. Шміттер) намагається перенести на європейську інтеграційну модель основні риси, властиві національним демократіям, проте Європейський Союз не можна сприймати як рефлексію демократичних систем держав-членів. Водночас, ЄС не є класичною міжнародною організацією.

Саме тому, розгляд Європейського Союзу як динамічної політичної системи (категорію динамічності доцільно ввести з огляду на трансформаційні процеси, які відбуваються на сучасному етапі європейської інтеграції), дозволяє нам уникнути методологічної дихотомії неофункціонального та міжурядового підходів. В той час як прихильники інтергувернменталізму (Е. Гофман, Р. Кеохейн, А. Моравчік) вбачають в Європейському Союзі насамперед комплекс міжурядових взаємодій, а європейську інтеграцію розглядають як процес досягнення та реалізації домовленостей між урядами держав-членів, неофункціоналістів (К. Ліндберг, Е. Хаас, С. Шайнголд) насамперед цікавлять рушійні сили інтеграційних процесів. Центральною концепцією неофункціоналістів є так звана теорія переливу (spill-over), за якою розширення сфер інтеграції на загальноєвропейському рівні стимулює інтеграційні процеси на інших щаблях та в інших галузях. Загалом, в рамках неофункціоналістської парадигми визначального значення для розвитку інтеграції набувають саме наднаціональні інститути, а не міжурядове співробітництво. [14, с. 4] Іншими словами, центральною категорією міжурядового підходу є національні держави, які, власне і виступають головними суб'єктами інтеграції, в той час як неофункціоналізм зосереджується на наднаціональних інститутах, віддаючи їм пріоритет у формуванні порядку денного інтеграції.

Системний аналіз дозволяє синкретично поєднати вказані виміри, охопивши багаторівневу і комплексну природу Європейського Союзу. Дане дослідження ґрунтується на сприйнятті Європейського Союзу як новітньої, унікальної політії, що поєднує в собі субнаціональний, національний, наднаціональний та міжурядовий рівні управління. Такий підхід покликаний сприяти розв'язанню наступних наукових завдань. По-перше, дослідити вплив економічної кризи на політичну інтеграцію в рамках Європейського Союзу. По-друге, виявити тенденції та явища, спровоковані економічною кризою, які потенційно можуть призвести до трансформації нинішньої моделі європейської інтеграції. І, по-третє, проаналізувати нещодавні політичні рішення, ухвалені керівництвом ЄС, в контексті різних інтеграційних парадигм (Європейський Союз як «проект політичних еліт», чи ЄС як демократична наднаціональна система).

Криза державного управління, зумовлена глобалізаційними процесами, яка на сучасному етапі властива багатьом розвиненим демократіям (в тому числі США та Японії), у випадку Європейського Союзу набуває специфічних ознак. Складнощі та виклики, з якими у кризових умовах стикається європейська інтеграція, можна розглядати як перехід до нового етапу розвитку демократії, який вимагає пошуку нових практичних, ідеологічних засад

демократизації наднаціонального управління в рамках інтеграційних утворень. Розширення ЄС актуалізувало пошук нових практичних та ідеологічних моделей демократичних важелів наднаціонального управління. Можна без перебільшення стверджувати, що трансформацію такого масштабу теорія і практика демократії переживала в кінці XVIII століття, коли на зміну вивченню міста-держави (поліса) як найбільш сприятливого устрою для демократичного врядування, прийшов розгляд демократії через призму нації-держави (nation-state). Цей перехід Роберт Даль називає переходом від моністичної демократії, до поліархії. [15, с. 536] Послуговуючись термінологією Даля, можна окреслити сучасний етап розвитку ЄС як третю велику трансформацію демократії – перехід від національної держави до наднаціональної політії. Таким чином, важливий аспект актуальності даного дослідження визначається необхідністю пошуку альтернативної парадигми інтеграції, яку відкриває сучасна криза.

Актуальність такого аналізу визначається також тенденціями поширення євроскептичних настроїв, як на теренах Європи, так і в Україні, що активно використовується популістськими і радикальними рухами, які динамічно набувають політичної ваги. У політичних та наукових колах останнім часом активно обговорюються гіпотетичний сценарій, за яким криза 2008-2013 років може призвести до незворотних дезінтеграційних процесів, які змінять політичний ландшафт Європи.

Для того щоб простежити зміни ключових індикаторів, які б свідчили про вірогідність подібного сценарію, авторкою було досліджено вплив глобальної економічної кризи на інтеграційну модель Європейського Союзу, для цього було використано категоріально-інструментальний апарат системного аналізу. Це дозволило розкрити механізми перенесення кризових явищ з економічної сфери у політичну систему, та пояснити які екзистенційні виклики постали перед Європейським Союзом на сучасному етапі.

Аналізуючи Європейський Союз як складну національну систему, слід зауважити, що будь-яка політична система є відкритою до зовнішніх впливів, стресів, які загрожують виходом змінних системи за межі їх критичних значень. Стабільність системи та її життєздатність безпосередньо залежить від здатності політичної влади таким чином скорегувати свої рішення та дії (тобто виходи), щоб мінімізувати вплив деструктивних чинників або ліквідувати стресову ситуацію. Один з основоположників системного підходу Девід Істон вказує на те, що дії влади мають ключове значення для життєздатності політичної системи, а для підвищення їхньої ефективності, влада повинна мати можливість отримувати необхідну інформацію про те, що відбувається у інтра- та екстрасоціетальному середовищах. [2, с. 197]

Економічна криза, витоки якої можна простежити у дестабілізації кредитно-банківської системи Сполучених Штатах Америки, що розпочалася у 2007 році, певний час розглядалася європейськими країнами як така, що не несе загрози існуванню Європейського Союзу. Однак, вже наприкінці 2008-го року низка європейських держав та банків Європи ініціювали заходи, спрямовані на те, щоб врятувати фінансову систему від колапсу та зберегти довіру населення до банківського сектору. Особливістю антикризових заходів на початкових етапах кризи, було те, що уряди, за малим винятком, зосередилися на порятунку найбільш постраждалих галузей національної економіки шляхом фіскальних стимулів або прямих капіталовливань. Як зазначають у своєму аналізі аналітики шведської групи Europaperspektiv у роботі «Європейський Союз та глобальна криза»: «Характерною рисою таких антикризових заходів є те, що вони здійснювалися переважно на національному рівні. Не може не вражати той факт, що на початкових етапах кризи, координація дій між державами-членами Європейського Союзу була мінімальною, кожна країна діяла на власний розсуд, виходячи з суто національних інтересів». [10, с. 11]

Така стратегія урядів європейських країн, тісно пов'язаних інтеграційними зобов'язаннями, себе не виправдала. Особливо відчутного удару криза завдала країнам єврозони, об'єднаним спільною валютою. Першою про нездатність вирішити економічні проблеми самостійно оголосила Греція. Наприкінці 2009 – на початку 2010 перші ознаки поглиблення кризи були зафіксовані у Великій Британії, Іспанії, Франції. Неспроможність лідерів країн-членів єврозони ухвалити рішення щодо порятунку Греції позначилася у лютому 2010 на курсі євро, що зрештою змусило консолідувати зусилля для порятунку тепер вже не окремих національних економік, а спільної валюти.

Слід відзначити, що збереження стабільності євро набуло для Європейського Союзу критичного значення не лише в економічному контексті: єврозона є ядром євроінтеграційних процесів, фундаментом для поглиблення політичної інтеграції. Економічна криза, як інтросоціетальний виклик для політичної системи, стала тестом на виживання для Європейського Союзу, який лише у 2009 році зміг подолати інституційну кризу зі вступом у силу компромісного Лісабонського договору. Вона продемонструвала слабкість інтеграційних структур, розбіжності у позиціях окремих держав та їхнього бачення майбутнього Європейського Союзу. На динаміку кризи вплинули особливості інституційної організації

ЄС, в рамках якої безперешкодний рух товарів, послуг, робочої сили та капіталу поєднується з відсутністю координованості дій держав-членів у питаннях національного економічного врядування, що охоплює питання оподаткування, грошово-кредитної політики, трудового законодавства, тощо. Це створює передумови для зростання диспропорції у розвитку між країнами так званої «периферії» (до якої відносять Іспанію, Португалію, Грецію, Італію), та більш розвиненими економіками Німеччини, Франції, Данії.

На цьому тлі європейські лідери обрали шлях поглиблення економічної інтеграції, яка потенційно містить в собі також елементи посилення наднаціональних органів управління. 2 березня 2012 року 25 із 27 держав-членів ЄС підписали «Договір про стабільність, координацію і управління в економічному і валютному союзі» (утрималися Великобританія і Чехія), головним положенням якого є зобов'язання держав-підписантів прийняти на національному рівні правила щодо обмеження їх структурного дефіциту до 0, 5% ВВП. Наднаціональні органи ЄС моніторитимуть виконання цих зобов'язань, отримавши право у разі виявлення порушень подати звернення до Європейського Суду, який може винести рішення про накладення на відповідний уряд штрафу у розмірі 0, 1% ВВП. Крім того, у договорі зазначено, що держава-порушниця буде позбавлена можливості отримувати допомогу від Європейського стабілізаційного механізму. [16, с. 26]

Першою країною, яка опинилася під загрозою застосування економічних санкцій, передбачених даним документом, стала Угорщина: уряд Віктора Орбана був змушений переглянути свою бюджетну політику, заради того, щоб отримати фінансову допомогу у розмір 495 млн. євро. Таким чином, рішення наднаціональних органів Європейського Союзу починають втрачати свій рекомендаційний характер, набуваючи, натомість, елементів примусу, які раніше перебували у компетенції національних урядів.

Незабаром, 28 листопада 2012 року, Європейська комісія оприлюднила Концепцію поглибленого та справжнього економічного і валютного союзу, в якому засади національної податкової та економічної політики країн-членів будуть більшою мірою координуватися, погоджуватися та контролюватися на загальноєвропейському рівні. Відповідно до даної концепції, заходи щодо поглиблення економічного та валютного союзу поділені на короткострокову, середньострокову та довгострокову перспективи. Так, у 2013 році планується впровадити класифікацію банківських боргів в єврозоні, щоб Європейський єдиний наглядовий механізм мав змогу напряму рекапіталізувати найбільш проблемні банки. А вже за п'ять років в рамках ЄС планується створити банківський Союз, а згодом й поглиблений фіскальний та економічний союз. На саміті 13-14 грудня 2012 року європейські лідери зробили важливий крок назустріч створенню банківського союзу, ухваливши рішення, за яким Європейському центральному банку з 2014 року надаватимуться широкі повноваження щодо контролю та нагляду за 150 великими банками єврозони а також право втручатися у діяльність менших банків за перших ознак дестабілізації. [69].

Реалізація глибинних реформ ускладнюватиметься низкою чинників, як економічного, так і політичного характеру, серед яких можна виокремити національні вибори у деяких країнах-членах (зокрема, Німеччині), збільшення соціального розшарування між багатими і бідними, зростання впливу популістських політичних партій, тощо.

Можна погодитися з висновками, викладеними у спеціальному звіті видання The Economist у листопаді 2011 року: євро не буде у безпеці доти, доки Європа не відповість на низку фундаментальних питань, від яких вона ухилялася протягом кількох років. В основі цих питань лежить те, як національні уряди реагуватимуть на динамічні зміни існуючого світопорядку. [13, с. 3]. Наразі європейським лідерами доводиться визнати, що ці фундаментальні, екзистенційні питання не були остаточно врегульовані Лісабонським договором 2009 року, відтак така масштабна стресова ситуація, якою стала економічна криза, актуалізувала необхідність вибору парадигми європейської інтеграції. І від цього вибору залежатиме подальший розвиток політичної системи Європейського Союзу, її структура та здатність протистояти загрозам і подразникам зовнішнього і внутрішнього середовищ.

Дослідник Юрген Габермас, вказує на те, що криза стала для Європейського Союзу тестом на політичну волю та здатність його громадян, еліт і медіа перейти на вищий щабель інтеграції, принаймні в рамках валютного союзу. [7, с. 20] Останні рішення в рамках ЄС демонструють, що під впливом економічних інтересів та тиском ринкових гравців, політичні еліти досягли консенсусу щодо майбутнього поглиблення європейської інтеграції. Окрім економічної доцільності важливу роль відіграв також історичний досвід. Вихід з кризи 1930-х років ускладнювався низьким рівнем міжнародної співпраці і координації антикризових заходів. Для європейських держав важливо пам'ятати про кілька історичних уроків економічної рецесії 1930-х рр., незважаючи на те, що політичні реалії на сьогодні суттєво змінилися. Велика депресія стала головним рушійним фактором радикалізації політичного життя у провідних країнах Європи, що зрештою завершилися Другою світовою війною. Сьогодні

в Європі існує безпрецедентний рівень інтеграції, відтак сценарій військового конфлікту є вкрай маловірогідним. Однак, враховуючи існуючий тренд дезінтеграції ЄС (дискусії про можливий вихід з ЄС Греції чи Великобританії присутні у публічному дискурсі), та зростання впливу націоналістичних і популістських політичних сил, європейським лідерам не слід ігнорувати кілька ключових висновків Великої депресії, на яких наголошують сьогодні економісти. Серед них: необхідність збереження фінансової системи і запобігання її краху, відмова від протекціонізму на користь міжнародної торгівлі, підтримка міжнародної співпраці, запобігання проявам націоналізму, та забезпечення вільного руху капіталу. [3, с. 23]

Окрім необхідності скоординованих та злагоджених дій країн-членів, одним з вагомих викликів сучасної кризи для ЄС є консолідація позицій політичних еліт з настроями населення та роль медіа у забезпеченні комунікації між громадянами ЄС, національними урядами і європейськими бюрократичними структурами. Тривалий час Євросоюз балансував між федералізмом, з його домінуючою роллю наднаціональних інститутів, та інтергавменталізмом, тобто міжурядовим підходом, в якому ключовим актором залишається нація-держава. Наразі ж, послуговуючись термінологією Юргена Габермаса, ЄС доводиться обирати «між транснаціональною демократією та постдемократичним виконавчим федералізмом». [7, с. 12]

Економічна криза схилила шальки терезів на користь саме виконавчого, або технократичного, федералізму. На сьогодні європейські еліти схильні вбачати перспективу розвитку Європейського Союзу у поглибленні економічної і політичної інтеграції. І якщо до початку економічної кризи посилення наднаціональних структур Європейського Союзу викликало протест окремих держав, то на сучасному етапі, залежність низки країн від Європейського стабілізаційного механізму схиляє їх до прийняття нових правил гри. Окрім того, подальша федералізація Європейського Союзу залишається ключовим пріоритетом для Німеччини загалом, та особисто для канцлера Ангели Меркель. Вона, зокрема, неодноразово наголошувала, що стратегічне бачення Німеччини полягає в тому, що Євросоюз так чи інакше буде вимушений піти шляхом федералізації: «Звичайно, Європейська комісія одного дня стане європейським урядом, Рада Європейського Союзу стане другою палатою Європарламенту, який на той момент матиме ще більше повноважень. Але поки що ми маємо зосередитися на євро та дати народам ЄС трохи часу, щоб пристосуватися до змін» [11].

Таким чином, після нетривалої демократизації, ЄС повертається до формату «проекту політичних еліт», яким він був тривалий період свого розвитку. Більше сорока років Європейський Союз спирався на пасивний консенсус громадян. Розглядаючи цей феномен з точки зору системного підходу, зазначимо, що в ЄС як у наднаціональній політичній системі домінувала дифузивна легітимність: рішення політичних еліт щодо розвитку європейської інтеграції позитивно сприймалися громадянами, навіть якщо останні не були долучені до процесу їх прийняття. Цей так званий «пасивний» консенсус ґрунтувався як на економічних здобутках, адже інтеграція тривалий час приносила відчутне покращення життя для пересічного європейця, так і на кількох важливих ментальних факторах. Серед них найвагомішими консолідуючими чинниками для європейців були згадка про Другу Світову війну та геополітичне протистояння часів Холодної війни. Фактично, до 1990-х років, коли національні референдуми щодо розширення чи поглиблення європейської інтеграції стали звичною практикою, політики мало цікавилися думкою пересічних громадян, хоча й залежали від неї під час національних виборів. Водночас, пересічних європейців об'єднувало бажання утримати мир на континенті в умовах біполярного протистояння та присутності радянських військ у центрі Європи. На початку 1990-х років європейська єдність отримала потужний позитивний імпульс: об'єднання Німеччини та розпад соціалістичного блоку держав змінили мапу Європи та відкарбувалися у пам'яті покоління європейців. Утворення єдиної Німеччини та франко-німецький компроміс щодо розбудови монетарного союзу, на думку британського політолога Тімоті Гертон Еша, заклали конфлікт інтересів у фундамент європейської інтеграції. Тогочасний президент Франції Франсуа Міттеран наполягав на входженні об'єднаної Німеччини до інтеграційних економічних структур, оскільки це, на його думку, допомогло б Франції утримувати важелі впливу на європейській арені загалом, та впливати на німецьку економіку, зокрема. Канцлер Гельмут Коль в свою чергу був переконаний, що включення Німеччини у стабільну загальноєвропейську структуру допоможе нівелювати побоювання її сусідів та уникнути відродження націоналістичних настроїв в німецькому суспільстві. Він не приховував, що об'єднання Німеччини та європейська інтеграція були взаємопов'язаними процесами. Саме у цей період геополітичних перетворень та узгодження основоположних документів європейської інтеграції були закладені передумови для виникнення кризи довіри до ЄС. Більшість німців, підтримуючи європейську інтеграцію в цілому, були критично налаштовані щодо відмови від національної валюти. Конституція Західної Німеччини не

передбачала необхідність проведення референдуму для вступу в інтегровані міжнародні структури, чим скористався канцлер Гельмут Коль. Рішення про скасування дойчмарки було насаджене «згори», в умовах мовчазного нейтралітету пересічних громадян. [1, с. 6]

Своєрідним символом занепаду пасивного консенсусу прийнято вважати національні референдуми щодо приєднання до Маастрихтського договору в Данії та Франції. Під час французького національного референдуму, який відбувся 20 вересня 1992 року, підтримку положенням Договору про створення ЄС висловили лише 51% громадян. Це народне волевиявлення увійшло в історію як «слабке так» («petit oui»), продемонструвавши розбіжність позицій уряду, що прагнув утримати лідерство Франції в інтеграційних проектах на європейських теренах, та населення, яке досить скептично сприйняло ідею утворення Європейського Союзу. Ще більш складнішою виявилася ситуація в Данії, де за результатами референдуму Маастрихтський договір був схвалений лише 49, 3% громадян. Через рік був проведений повторний референдум: на розсуд громадян було запропоновано оновлену редакцію документу, за яким Данія відмовлялася від вступу у валютний союз, зберігаючи таким чином крону, а також отримувала право на самостійну політику у сфері безпеки та внутрішніх справах, відмовлялася від європейського громадянства. Референдум 1993 року пройшов успішно: 56, 7% голосуючих висловилися за приєднання Данії до Маастрихтського договору. Референдум щодо Маастрихтського договору також був проведений в Ірландії, де «за» виявилося 68, 7% громадян, які взяли участь у голосуванні. В усіх інших державах ратифікація Договору про створення Європейського Союзу відбулася в умовах «пасивного» консенсусу.

Ще більш промовистим прикладом виявився процес схвалення проекту Європейської конституції, проти якої у 2005 році висловилися французи (54. 9%) та голландці (61. 5%). Стикнувшись з виявом незгоди з боку пересічних громадян з курсом на подальшу федералізацію ЄС, європейські політичні еліти були змушені шукати компроміс. Результатом цього став Лісабонський договір, референдум щодо якого провела лише Ірландія. За результатами референдуму 12 червня 2008 року проти приєднання до Лісабонської угоди виступили 53, 2% ірландців, що взяли участь у волевиявленні. Зрештою, лише після того як в Конституцію Ірландії було внесено поправку, відому як 28-ма поправка, ірландці підтримали Лісабонську угоду 67, 13% голосів.

Провал Європейської конституції і важкий процес ратифікації Лісабонської угоди стали яскравим вираженням тенденції до домінування інтеграції «згори вниз». Проте, в умовах кризи реалізувати проект поглиблення інтеграції, якщо його ініціатива виходить лише «зверху», тобто від політичних еліт, і не підтримується громадянами, стає набагато складніше. Для молодого покоління, яке сприймає європейську єдність як належне і яке не було свідком військових конфліктів на європейських теренах, ризики економічної кризи сприймаються більш гостро, аніж здобутки від єдиної валюти. Таким чином, існуючу модель інтеграції в якій громадяни почуваються відстороненими від прийняття політичних рішень, коли водночас на їх плечі покладається тягар помилок політиків, навряд чи можна вважати життєздатною у довгостроковій перспективі. [17, с. 4] Іншими словами, майбутнє ЄС як наднаціональної політичної системи безпосередньо залежить від його здатності забезпечити підтримку механізму петлі зворотного зв'язку з громадянами.

Це завдання особливо ускладнюється в умовах кризи, яка суттєво похитнула довіру громадян до нових інтеграційних ініціатив наднаціональних органів. І хоча у ставленні до ЄС загалом превалює позитивний компонент, останні соціологічні дослідження виявили кілька досить тривожних тенденцій. Насамперед, це феномен, який ми назвемо «подвійною поляризацією». По-перше, це поляризація на наднаціональному рівні, а саме фактичний поділ Європи на держави Півночі (країни-кредитори) і держави Півдня (країни-боржники). По-друге, це поляризація на національному рівні, тобто стрімке розшарування суспільств у європейських державах, яка сприяє радикалізації національного політичного життя.

Зупинимося на проявах наднаціональної поляризації. Слід відзначити, що уряди держав-боржників, перебуваючи у прямій економічній залежності від Європейського стабілізаційного механізму, підтримують кроки щодо поглиблення інтеграції, однак їх згода обумовлена радше прагненням врятувати власну економіку, аніж цілісним загальноєвропейським інтересом. У звіті Європейської Комісії щодо безробіття і соціально-економічної ситуації в Європі, який був оприлюднений у січні 2013 року зазначається, що ключовим трендом є поява розподільних ліній в Європі, які пролягли між країнами, що залишилися у пастці економічного спаду, зростаючого безробіття та скорочення доходів громадян, і тими державами, яким вдалося більш успішно протистояти кризовим явищам завдяки кращому функціонуванню ринків праці та системи соціального забезпечення. Проте невідомо наскільки їм вдасться витримати подальший економічний тиск кризи. [4, с. 17]

Важливо зазначити, що окрім економічної диференціації, кризові процеси стимулювали

зростання недовіри між європейцями, що поглиблює існуючий розкол. Ці розбіжності у сприйнятті своїх сусідів поки вдається відкласти на другий план на рівні політичних еліт, але вони створюють передумови для подальшого відчуження між європейцями, що в свою чергу є сприятливим підґрунтям для популяризації радикалізму. У державах так званої Півночі поширюються негативні стереотипи щодо європейців, які мешкають у державах, найбільш постраждалих від економічної кризи.

Цікавими у цьому контексті є результати соціологічного дослідження, отримані аналітичним центром «Pew Research» в рамках проекту «Глобальні тренди». Опитування проводилося у восьми країнах ЄС: Великобританії, Франції, Німеччині, Греції, Іспанії, Італії, Польщі та Чехії. Отримані дані підтверджують, що представники країн-кредиторів і країн-боржників по-різному бачать переваги та недоліки європейської інтеграції. Зокрема, розділилися думки Півночі та Півдня щодо необхідності надання фінансової допомоги ЄС країнам, які найбільше постраждали від кризи. Так, 62% британців та 56% французів виступають проти підтримки кризових економік, в той час як 91% греків, 79% італійців та 90% іспанців вважають такі заходи необхідними. «За» порятунок постраждалих від кризи сусідів виступають також громадяни держав, що наразі не входять до єврозони (63% у Польщі та 55% у Чехії). У Німеччині, яка на яку наразі покладено основний тягар виходу з кризи, думки громадян розділилися: 49% німців вважають виправданою фінансову допомогу іншим країнам, в той час як 48% виступають проти. Слід відзначити динаміку збільшення прихильників фінансового порятунку єврозони у Німеччині, у 2010 році їх кількість становила 42%. Німеччина також залишається державою, яку найбільше поважають громадяни інших країн-членів, за винятком Греції. В той час як рейтинги симпатії до німців в Франції, Італії, Великобританії, Польщі та Чехії коливаються від 67% до 82%, лише 21% греків сприймають Німеччину позитивно. Щоправда, до інших членів ЄС греки ставляться не набагато краще: Великобританія користується симпатією 48% греків, Франція – 45%, Польща – 43% та Іспанія – 34%. Серед інших країн високим рівнем довіри відзначається Франція, Великобританія. Німеччина також сприймається в ЄС як держава з найбільш працелюбним народом (найбільш працьовитими німців назвали 64% респондентів).

Найменш популярною державою ЄС залишається Греція, і ця тенденція лише посилюється. У 2010 році до греків позитивно ставилися 71% поляків, 65% французів, 50% іспанців, 40% німців та 60% британців. Вже за два роки ці показники становили 43%, 45%, 34%, 27% та 48% відповідно. Натомість 78% європейців зізналися у негативному ставленні до греків. Разом з тим абсолютна більшість греків (71%) сприймають власну державу позитивно, і вважають себе найбільш працьовитими в Європі (60%), віддаючи Німеччині лише друге місце. Серед держав, ставлення європейців до яких погіршилося останнім часом знаходяться також Італія та Іспанія.

Важливо зауважити, що внаслідок кризи розбіжності між країнами-членами набули чітко виражених значень. Проте, ключовим об'єднуючим чинником є небажання пересічних європейців передати важелі керування національними економіками наднаціональним органам. Проти розширення повноважень Європейського центрального банку та посилення наднаціональних компонентів Союзу висловилися 75% британців і греків, 73% чехів, 56% німців, 54% іспанців, 51% французів. У Польщі цей показник складає 50%, в той час як в Італії населення сприймає останні зрушення у сфері поглиблення європейської інтеграції більш позитивно (проти виступають лише 40% італійців). [6, сс. 31-34] У Франції, зокрема, за результатами соціологічного опитування, проведеного виданням Vêtements 52% громадян висловилися за проведення референдуму щодо нового Договору ЄС про поглиблення фіскальної та економічної інтеграції, і лише 38% згодні на його ратифікацію парламентом. [8]

Проаналізувавши ці дані, можна дійти висновку, що європейська єдність в умовах кризи виявилася особливо вразливою. Внаслідок кризи поглибилися розбіжності між країнами, що належать до більш заможної Півночі, та країнами, що перебувають на Півдні. Подвійним залишається ставлення до Німеччини. З одного боку канцлер Ангела Меркель в очах європейців є де-факто президентом ЄС, в руках якого опинилися важелі виходу з економічної кризи. З іншого боку – лідерство Німеччини в європейських інтеграційних процесах викликає занепокоєння у низці європейських держав, серед яких провідну роль відіграє Франція і найрадикальніше налаштована Греція. В ролі медіатора цих двох полярних позицій опинилася Центрально-Східна Європа. Як зауважив Міністр закордонних справ Польщі Радек Сікорські в розпал європейських дебатів щодо антикризових заходів: «Я мабуть перший польський урядовець, який наважиться це сказати, але тим не менше, я стверджую, що сьогодні бездіяльність Німеччини більш небезпечна для нас, аніж посилення її впливу в Європі». [12]

Окрім подвійної поляризації наднаціональна система ЄС також потерпає від кризи довіри до наднаціональних та національних владних інститутів. Це створює вакуум підтримки,

що загрожує в майбутньому ще гострішими політичними стресами. На наднаціональному рівні криза довіри виявляється у стабільно спадаючій динаміці підтримки Європейського Союзу. Так, за даними загальноєвропейського дослідження Євробарометр, що регулярно проводиться міжнародної соціологічною службою TNS, на питання «Як Ви оцінюєте членство Вашої країни в ЄС» у 2007 році відповіли «добре» 57% європейських громадян, тоді як у 2011 році цей показник становив вже 47%. «Погано» розцінювали членство в ЄС у 2007 році 15% європейців, в той час як 25% ставилися нейтрально. У 2011 році кількість тих, для кого членство в ЄС не принесло ані позитивних, ані негативних результатів збільшилася до 31%, а негативно оцінили участь своєї країни у європейських інтеграційних структурах 18% європейців.

Водночас, спостерігається розчарування економічними здобутками інтеграції. На питання «Чи виграла економіка Вашої країни від участі в європейському єдиному ринку?» ствердно відповіли у 2007 році 56%, мешканців країн-членів ЄС, а у 2009 – 54% та у 2011 – 50% респондентів. [5]

Більше того, відповідно до результатів вже згаданого опитування Pew Research Center, у п'яти з восьми держав, в яких проводилося дослідження, більшість громадян вважають, що участь в економічних інтеграційних процесах лише послабила національну економіку. Такі негативні оцінки особливо домінують у Греції (70% респондентів), Франції (63%), Італії (61%) та Британії (61%). Порівняно з аналогічними показниками 2009 року, спостерігається різке розчарування економічними досягненням європейської інтеграції у Чехії (+22%), Італії (+20%), та Іспанії (+18%). Окрім того, порівнюючи з 2009 роком, все менше європейців ставляться прихильно до членства в ЄС загалом.

Проаналізувавши тренди подвійної поляризації та кризи довіри на наднаціональному рівні, зупинимося на проблемі петлі зворотного зв'язку між входами та виходами наднаціональної політичної системи. В умовах кризи наднаціональна політична система отримує з екзогенного та ендогенного середовища суперечливі сигнали. Подвійна поляризація ускладнює процес агрегації інтересів як країн-членів, так і їх громадян. А рішення, що приймаються на наднаціональному рівні отримують все менше підтримки у пересічних європейців. Безумовно, рівень незадоволення інтеграційними процесами не є критичним, але у поєднанні з економічними потрясіннями, це сигналізує про необхідність перебудови системи в цілому, та окремих її елементів зокрема. В умовах поступової втрати дифузивної легітимності, останні рішення щодо поглиблення європейської інтеграції, а саме створення фіскального та банківського союзу, здатні стабілізувати систему лише у короткостроковій перспективі. Проте у довгостроковій перспективі вони можуть виявитися неефективними. У випадку, якщо держави-члени ЄС опиняться в економічній стагнації, у публічному дискурсі домінуватимуть ідеї «розплати за помилки політиків», які вже сьогодні використовуються у медіа сфері. Сьогоднішня європейська єдність, яку, як ми побачили, можна вважати цілком умовною, ґрунтується на побоюванні, що розпад Європейського Союзу призведе до катастрофічних економічних наслідків. Як слушно зауважують сьогодні низка західних оглядачів, для того, щоб залишитися разом європейцям, потрібно більше, аніж страх економічного колапсу. У нових геополітичних реаліях, звичний нарратив страху перед внутрішньою (наприклад, збройний конфлікт між європейськими державами), чи зовнішньою (Росія, Китай) загрозою втратив свій консолідуючий потенціал. ЄС потребує нового бачення інтеграції, більш транспарентного, відкритого та демократичного.

Якщо політичні та бізнес еліти й надалі утримуватимуть усі важелі впливу на наднаціональні органи, які все більше втручатимуться у сфери національного суверенітету, на теренах ЄС існуватимуть дві протилежні парадигми. Інтеграційна парадигма спиратиметься на підтримку владних кіл, політичні еліти, та представників тих прошарків населення, для яких інтеграція розширила спектр можливостей розвитку та кар'єрного зростання. Водночас, в умовах кризи зароджується стійка дезінтеграційна парадигма, яка поки є занадто слабкою, аби загрожувати існуванню ЄС. Тим не менше, не слід її ігнорувати, оскільки її прихильники – це, по-перше, ті верстви населення, які потерпають від економічної кризи і схильні в цьому звинувачувати в першу чергу не національні уряди, а диктат наднаціональних органів. А по-друге, це громадяни заможних країн, які вимушені відчути на собі наслідки жорсткої економії заради того, щоб врятувати партнерів по Європейському Союзу.

Посилюють дезінтеграційну парадигму засоби масової інформації, які популяризують негативні стереотипи. Водночас загальноєвропейські медіа, які б транслювали консолідовану, об'єктивну точку зору на європейські реалії, досі відсутні. Це суттєво ускладнює процес зворотного зв'язку наднаціональних органів з національними елементами. Європейські політики нарікають, що по завершенню кожної зустрічі на вищому рівні, пересічні європейці отримують 27 різних оцінок події 23-ма мовами, і проконтролювати цей процес практично неможливо.

Підсумовуючи наслідки економічної кризи для Європейського Союзу, можна зробити кілька ключових висновків. Економічна криза 2008-2012 спровокувала системні ризики, з яких, на нашу думку, слід насамперед виокремити поляризацію та кризу довіри до ЄС, що виявляються як на національному, так і на наднаціональному рівнях. Внаслідок погіршення економічної ситуації в Європейському Союзі поглибилися розбіжності між більш заможними країнами, та державами, що найбільше постраждали від кризи. Для політичних еліт поглиблення європейської інтеграції є найбільш прийнятною антикризовою альтернативою. Концепцією, що визначатиме подальший розвиток Європейського Союзу залишатиметься постдемократичний федералізм, якому властиві значна бюрократизація, закритість, та централізація влади. Однак економічна криза поставила під сумнів існування ЄС виключно як інтеграційного проекту політичних та економічних еліт. Поступово на рівні пересічних європейців набуває все більшої ваги дезінтеграційна парадигма, яка ускладнює процес імплементації рішень наднаціональних органів, ускладнює процес артикуляції та агрегації інтересів країн-членів. В основі дезінтеграційної парадигми лежить розчарування економічними здобутками європейської інтеграції, геополітичні зміни та поступова зміна поколінь. Сьогодні можна констатувати, що консолідуючий потенціал ідей збереження миру та протистояння радянській загрозі, які цементували європейську єдність протягом 40 років існування ЄС, вичерпано. Європейський Союз має запропонувати своїм громадянам новий потужний нарратив, яким зокрема може бути успішний вихід з економічної кризи. Страх економічного колапсу не здатний відігравати роль інтегруючого чинника, оскільки у сфері економічних інтересів спостерігається домінування національного над загальноєвропейським. Криза довіри до Європейського Союзу також стимулюватиме поширення дезінтеграційних настроїв. В умовах кризи зросла роль публічного дискурсу та комунікацій, оскільки вони забезпечують зворотній зв'язок між входами і виходами наднаціональної системи, підтримуючи її резистентність кризовим явищам. В публічному дискурсі все частіше ЄС домінує стереотипний підхід. Пересічні європейці все рідше отримують виважену та об'єктивну інформацію про ті, чи інші рішення, ухвалені на наднаціональному рівні, що створює вакуум довіри. Потужним фактором зростання недовіри є також опосередкований вплив європейських громадян на політичні процеси у Брюсселі. Рішення про створення банківського та фіскального союзу неоднозначно сприймається населенням, і у випадку подальшого поглиблення економічної стагнації може спровокувати радикалізацію окремих соціальних груп. Серед них насамперед ті, кого найбільше торкнуться заходи економії. Каталізатором такої радикалізації, може стати поява політичних сил, які використовуватимуть антиєвропейську риторику, в якій домінуватимуть заклики до електорату відмовитися розплачуватися за політичні помилки наднаціональних структур. Слід відзначити, що в деяких країнах-членах Європейського Союзу вже спостерігається активізація подібних партій, які, хоч і не визначають політичний ландшафт, але є тривожним сигналом для нинішньої моделі європейської інтеграції. Запобігти такому сценарію можна шляхом розбудови та укріплення демократичних інститутів в рамках ЄС, що полегшить процес артикуляції та агрегації інтересів пересічних європейців.

Бібліографічні посилання:

1. Ash, Timothy Garton. The Crisis of Europe. How the Union Came together and Why It's Falling Apart // Foreign Affairs, September/October 2012 – pp. 2-15

2. Easton, David. «Categories for the Systems Analysis of Politics» //Bernard Susser. Approaches to the study of politics. – McMillan, 1992 – p. 529

3. Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses// European Commission, Directorate-Generalfor Economic and Financial Affairs Report – EUROPEAN ECONOMY 7|2009. – 108 p.

4. Employment and Social Developments in Europe 2012// European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion Working paper, 2012 – p. 17

5. European Commission Public Opinion Service. Eurobarometer Data 2007, 2010, 2011. http://ec. europa. eu/public_ opinion/cf/step2. cfm?keyID=372

6. Greeks and Germans at Polar Opposites. European Unity on the Rocks // Pew Research Center's Global Attitudes Project Report 2012 http://www. pewglobal. org/files/2012/05/Pew-Global-Attitudes-Project-European-Crisis-Report-FINAL-FOR-PRINT-May-29-2012. pdf

7. Habermas, Jurgen. The Crisis of the European Union. A Response. – Polity Press, Cambridge, 2012 – 140p.

8. Majority of French want referendum over new EU budget treaty // EurActiv. com, 27 July 2012- http://www. euractiv. com/future-eu/majority-french-want-referendum-news-514167

9. Ministers agree deal on EU banking union // EU Observer, 13. 12. 2012 . http://euobserver. com/news/118516

10. Pop, Valentina. EU will be federalized in the long run, Merkel says // European observer, 07. 11. 2012. http:// euobserver. com/institutional/118126

11. Sikorski: German inaction scarier than Germans in action. //The Economist, 29 November 2011: http://www. economist. com/blogs/easternapproaches/2011/11/polands-appeal-germany

12. Staring into the abyss. //Europe and its Currency. Special Report. The Economist Intelligence Unit. – The Economist. – November 12th 2011 – Vol. 401 – N. 8759 – p. 3- 16

13. Tömmel, Ingeborg. Das politische system der EU. – Oldenbourg Verlag, 2008 – 307 p.

14. Даль Р. Демократичні трансформації // Демократія: Антологія – К., 2005 – с. 1108.
15. Політичні трансформації ЄС під впливом економічної кризи: висновки для України. // Національний конвент України щодо ЄС. Політичні рекомендації Робочих Груп. – НІСД 2011-2012, Київ. – 63с.
16. Фюкс, Ральф, Штенблок, Райндер, Пютц, Кристиане. Солидарность и мощь: размышления о будущем ЕС – Heinrich Boell Stiftung Papers – ноябрь 2011 – 12 с.

Пилявец О. Л. Изменение интеграционной парадигмы Европейского Союза в условиях кризиса 2008-2013 годов.

Автором системно исследованы современные политические процессы в Европейском Союзе как наднациональной политии и изучено влияние экономического кризиса на европейскую интеграцию. В частности, рассмотрены феномен поляризации и кризиса легитимности на национальном и наднациональном уровнях и охарактеризованы значение этих тенденций для дальнейшего развития Европейского Союза. Также автором проанализированы антикризисные меры и решения в рамках ЕС в контексте трансформации европейской интеграционной парадигмы.

Ключевые слова: Европейский Союз, интеграция, политическая система, кризис, легитимность, дезинтеграционная парадигма.

Pilyavets O. Transformation of the European Union Integration Paradigm within the Context of the Crisis (2008-2013).

The contemporary political processes in the European Union as in a supranational polity are systematically analyzed and the impact of the economic crisis on the European integration is evaluated. Also the phenomenon of polarization and the crisis of legitimacy at the national and supranational levels are described and the significance of these trends for the future development of the European Union is underlined. The author also analyzed the anti-crisis measures and decisions taken by the EU authorities within the context of the transformation of the European integration paradigm.

Keywords: European Union integration, the political system, the crisis, the legitimacy, the disintegration paradigm.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 323

В. В. Пыж
«Национальный государственный Университет физической культуры, спорта и здоровья имени П. Ф. Лесгафта». г. Санкт-Петербург»,
Е. В. Васильева
Филиал ФГБОУ ВПО «Санкт-Петербургский государственный инженерно-экономический университет» в г. Чебоксары

СОЦИАЛЬНАЯ ДОКТРИНА КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ РОССИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассмотрены вопросы, связанные с формированием новой социальной модели государства в условиях современной трансформации общественного устройства России. На основе анализа социальных факторов обосновывается необходимость пересмотра подходов к реализации государственной социальной политики.

Ключевые слова: социальная сфера, социальная политика, социальная доктрина.

Трансформация общественного устройства России в 90-е годы поставила на повестку дня задачу выбора новой социальной модели государства и формирования качественно новых социальных институтов. Сегодня социальная политика все более отходит от принципов патерналистского государства и предоставления социальных гарантий на уравнительных подходах.

Актуальность проблемы формирование новой социальной политики России обусловлена тем особым общественно-политическим и гуманитарным значением, которое проблемы обеспечения социальной защиты населения приобрели в условиях становления гражданского общества при проведении масштабных рыночных реформ постсоветской эпохи.

Социальная сфера, социальная политика объективно выступают базовым компонентом существования, развития и совершенствования социально-экономической жизни общества, важнейшей составляющей внутренней политики государства, сферы государственного управления, определяющей детерминантой жизни людей.

В статье 7 Конституции РФ Российская Федерация определяется как социальное государство, в котором (согласно ст. 39) каждому гражданину законом гарантируется социальное обеспечение.

В современном обществе учет социальных факторов играет исключительную роль, ибо в социальной политике и через социальную политику фактически выражаются отношения социальных групп, что может оказывать во многом определяющее влияние на характер политического процесса, перспективы, поведение и позиции субъектов политической системы. По существу социальная политика – это фактор, находящийся в основе долговременных циклов политического развития. Она может быть представлена как форма сознательного воздействия на социальную сферу жизнедеятельности людей с целью ее

изменения.

Современная социальная политика приобретает все большое значение в политической борьбе. Политические силы активно соревнуются, стремясь доказать преимущества своих программ роста благосостояния в сравнении с позициями своих конкурентов. Особенно ярко все это проявилось в период выборных кампаний 2011-2012 годов. Кандидаты на президентский пост не скупились на обещания. Оно и понятно, надо было завоевывать голоса избирателей. Так, предвыборные обещания Сергея Миронова в случае его избрания потянули бы более чем на 124 трлн. рублей до 2018 года, а Геннадия Зюганова — более чем на 110 трлн. У Владимира Жириновского — более 80 трлн. При таком раскладе пришлось бы просто удваивать расходную часть федерального бюджета. Тогда как у Владимира Путина — «скромные» 9, 9 трлн. рублей, а Михаил Прохоров ограничился и вовсе 7, 3 трлн. В обещаниях каждого из претендентов на президентскую должность есть обещания, которые в наибольшей степени привлекают внимание.

К примеру, Владимир Путин обещал, что в течение 2013–2018 гг. средняя заплата профессоров и преподавателей вузов будет постепенно увеличена в два раза и доведена до 200% от средней по экономике [8].

При этом за рамками предвыборной борьбы часто оставались фундаментальные вопросы, связанные с механизмами достижения данных целей. В России, в частности, в этом плане превалирует со стороны левых политических сил тема социальной справедливости, что действительно является важной проблемой, которая во многом игнорируется в государственной политике.

Социальная политика государства не существует в отрыве от политики государства вообще, а также от его конкретных политик: экономической, налоговой, бюджетной, внешней и др. Сама социальная политика распадается на различные политики. Насколько развита социально-политическая деятельность государства, настолько развито и внутреннее содержание его социальной политики, которое проявляется в системе социальной защиты населения.

Методы проведения социальной политики разнообразны – от административных, экономических до прямого насилия.

Так называемая «шведская модель» социальной политики характеризуется достаточно большой ответственностью и высоким уровнем регулирования социальной сферы государством. Но для шведской модели характерно и высокое налоговое давление на предпринимательство и население, что само по себе является не особенно привлекательным для других стран.

В «государстве благосостояния» достаточно высок уровень расходов на социальные нужды, высоки социальные минимальные стандарты, часто они приближены к средним показателям по стране.

Модель социально-ориентированного рыночного хозяйства, основоположником которой явился Людвиг Эрхард, основывается на принципах свободной конкуренции, свободного выбора предметов потребления, свободы раскрытия и процветания личности. Базой для этой модели является целая система социальных амортизаторов, обеспечивающая уровень жизни населения не ниже черты бедности.

Рыночная социальная модель отличается наибольшей социальной жесткостью. В качестве основного принципа здесь действует приоритет рыночных методов регулирования социальной сферы перед методами прямого государственного вмешательства. Она характеризуется разгосударствлением социальной сферы, сведением до минимума государственных субсидий и дотаций и расширением рыночных инструментариев в функционировании.

Наиболее развитые системы социальной защиты сегодня имеют страны Европейского союза. Именно в них появились и получили развитие первые социальные программы. Благодаря системам социальной защиты современные европейские экономики получили название социально-ориентированных.

Это значит, что социальная защита в этих государствах оказывает позитивное влияние на общество, содействуя социально-политическому согласию и обеспечению общего чувства социальной защищенности среди его членов. В тоже время нынешний экономический кризис, охвативший так называемую «зону евро», показал, что модель социально-ориентированного рыночного хозяйства не так безупречна, как мы полагали.

Исторический опыт показывает, что социальная политика может вбирать (не вбирать) в себя какие-то политики в одних странах, какие-то в других странах. Так для Германии и Дании характерен широкий охват социальной сферы со стороны государства, а для США и Японии характерен меньший охват.

В России при стратегической ориентации на социальное рыночное хозяйство в настоящее время доминирует рыночная социальная модель. Резкий переход от патерналистской

социалистической модели к рыночной социальной, от массовой социальной защиты и поддержки и разветвленной сети бесплатных учреждений социальной сферы к рыночным методам дает очень резкий контраст, болезненно переносится населением.

Незавершенность в России социально-экономических преобразований обусловливает необходимость пересмотра подходов к реализации государственной социальной политики, которая в конечном итоге должна вылиться в научно обоснованную государственную социальную доктрину.

Как отмечал в свое время инициатор разработки отечественной социальной доктрины академик РАН Д. С. Львов « современная экономика России по основным качественным показателям развития заметно уступает старой, дореформенной. Более чем в 1, 5 раза снизился подушевой ВВП. Доля наукоемкой продукции России в мировом объеме наукоемкой продукции сократилась в 40 раз. Износ основного капитала в промышленности увеличился в 1, 8-2 раза. Резко снизилась эффективность производства. Рентабельность отраслей реального сектора экономики сократилась в 2 раза. Огромных масштабов достигла криминализация экономики.

Но главный удар был нанесен социальной сфере. Социальная поляризация населения (отношение десяти процентов наиболее богатой части населения к десяти процентам наиболее бедной) увеличилась в 2, 5-3 раза. По этому важнейшему показателю социальной деградации Россия занимает, к сожалению, одно из первых мест в мире» [2].

По мнению специалистов сегодня около 40 млн. наших сограждан – четверть населения страны – имеют доходы ниже прожиточного минимума. Современное Российское общество разъедается множеством тяжелейших социальных проблем, связанных с неустроенностью жизни миллионов людей, их неуверенностью в завтрашнем дне, недопустимо быстрой сменой социальных приоритетов.

Учитель, ученый, врач, все те, кто еще вчера занимал одну из верхних ступеней в исторически сложившейся иерархии общественных предпочтений, оказались в 90-е годы отвергнутыми властью, пополнили ряды «новых бедных» и переместились на социальное дно.

По мнению специалистов уже сейчас до 10% детей школьного возраста не посещают школу. Это около 2 млн. детей. Как сообщают «Тульские новости» «…территориальный орган Федеральной службы государственной статистики обнародовал данные об уровне образования населения Тульской области по итогам Всероссийской переписи населения 2010 года. По итогам Всероссийской переписи в Тульской области (совсем недалеко от Москвы) 4043 туляка в возрасте 16-29 лет имели 3-4 класса образования». Это колоссальная цифра для такого небольшого региона, которая не сулит будущему нашей страны ничего хорошего.

Не взирая на принятые меры остается сложной демографическая ситуация в стране. В. В. Путин еще в 2005 г. в послании к федеральному собранию отмечал, что «Общенациональная проблема – это низкая рождаемость. В стране все больше семей, имеющих только одного ребенка. Нам необходимо повысить престиж материнства и отцовства. Создать условия, благоприятствующие рождению и воспитанию детей». Но проблема до сих пор остается актуальной.

Сокращение численности населения происходило из-за естественной убыли населения (превышения числа умерших над числом родившихся) на фоне миграционного прироста в течение всего межпереписного периода. Так по данным Всероссийской переписи населения(2010 г.) население Российской Федерации сократилось с 145166,7 тыс. человек в 2002 г. до 142905,2 тыс. человек в 2010 г., или на 2261,5 тыс. человек (1,6 %). Среднегодовые темпы снижения численности населения по сравнению с предыдущим межпереписным периодом возросли в два раза и составили 0, 2% против 0, 1% в 1989-2002 гг.

Средний показатель рождаемости по России – 10 человек на 1 тысячу населения, тогда как для ряда стран с аналогичным уровнем доходов – 17 детей. Индекс рождаемости в России – 1,3 ребенка на семью. Для нормального воспроизводства необходим индекс рождаемости 2,1.

Практически только сегодня на государственном уровне предпринимаются серьезные шаги для того, чтобы выправить сложившееся положение и доказать, что на самом деле Россия – социальное государство.

Так В. В. Путин в своей статье «Строительство справедливости. Социальная политика для России» отмечает, что «мы имеем гораздо более высокий уровень социальных гарантий, чем страны с сопоставимым уровнем производительности труда и доходами на душу населения. В последние годы расходы бюджетной системы на социальную сферу составляют более половины в общих бюджетных расходах. Только за последние четыре года они выросли в абсолютном выражении в 1,5 раза – а в доле ВВП с 21% до 27%. Ни одна из социальных гарантий не была поколеблена в условиях кризиса 2008 – 2009 годов. Более того, даже в

этот период росла зарплата работников бюджетного сектора, увеличивались пенсии и другие социальные выплаты. Но наши граждане отнюдь не удовлетворены существующим положением, и их неудовлетворенность справедлива» [3].

В этих условиях, на наш взгляд, должна быть сформулирована новая социальная политика, основанная на принципе социальной справедливости, тем более, что, как мы подчеркивали, Россия по Конституции является «социальным государством». Прежние элементы социализма постепенно отмирают, и на их место должны прийти новые механизмы социальной поддержки – в первую очередь, для тех граждан, кто не задействован в рынке (бюджетники, работники социальной сферы, пенсионеры, дети, инвалиды и т. д.). Незавершенность в России социально-экономических преобразований обусловливает необходимость пересмотра подходов к реализации государственной социальной политики, которая в конечном итоге должна вылиться в научно обоснованную государственную социальную доктрину.

Оценивая складывающуюся в России ситуацию, заведующая лабораторией гендерных проблем Института социально-экономических проблем народонаселения РАН профессор Римашевская Н. М. отмечает, что происходящие трансформации затрагивают самые глубинные, цивилизационные основы общества в смысле смены моделей и регуляторов социальной деятельности. Функционирование хозяйственных субъектов переходит на рыночные рельсы, главная черта которых – частное предпринимательство и приватная собственность на средства производства. Разрушаются привычные нормы социальных отношений, происходит смена системы ценностей, когда отбрасываются прежние стереотипы, а новые еще только формируются. «Так, эгалитарный принцип «равенства в нищете» большинство уже не принимает, но и складывающаяся поляризация доходов, вызывающая дезинтеграцию общества, в силу своих нерациональных масштабов не может восприниматься как социальная норма. Скорее, наоборот. Богатые и очень богатые («новые русские») оцениваются основной частью граждан преимущественно негативным образом» [5].

По мнению Н. М. Римашевской три исходных принципа должны лежать в основе реализации социальных реформ в России, вне которых они не могут быть успешными [6].

Во-первых, это выбор и установление социальных целей и приоритетов, которые являются прерогативой деятельности органов власти и управления.

Во-вторых, системный формат, параллельное и взаимосвязанное проведение реформ в основных сегментах социальной сферы. Нарушение этого принципа увеличивает хаотическую ситуацию в социальной сфере. Нельзя реформировать пенсионную систему, оставив без изменения оплату труда; нельзя повышать заработную плату в образовании, не изменяя ее в здравоохранении. То же касается реформирования льгот, ЖКХ.

В-третьих, рыночная экономика по своей природе является экономикой рисков. Однако социальная политика может быть эффективной толикой в условиях надежной финансовой базы. Поэтому формирование социального бюджета является одним из исходных принципов в реализации социально-экономических реформ.

Такая стратегия соответствует решению задачи роста эффективности, если исходить из фундаментальных условий развития общества на постиндустриальном этапе, и способна обеспечить его консолидацию, стать существенным фактором решения социально-экономических проблем, в частности проблемы бедности.

В связи с этим не случаен интерес как ученых, так и известных общественных деятелей к проблеме разработки социальной доктрины государства как стратегии социальной политики России. Принципиальные теоретико-методологические и прикладные аспекты исследования уровня и качества жизни, социальной политики, управления в социальной сфере, проблемы их оценки по наиболее приемлемым критериям и показателям в той или иной степени рассматриваются во многих работах отечественных исследователей (В трудах В. Н. Бобкова, Н. А. Волгина, Б. М. Генкина, Л. П. Храпылиной, В. И. Жукова, Н. М. Римашевской, С. Н. Смирнова, Т. Ю. Сидориной, Н. И. Ловцовой, П. В. Романова и др. социальная защита населения рассматривается как одно из основных направлений социальной политики государства.)

Следует отметить, что теме социальной доктрины России за последние годы были посвящены солидные форумы с участием как представителей законодательной и исполнительной ветвей власти, так и членов общественной палаты РФ и Русской православной церкви.

Так 25 октября 2007 года в Совете Федерации состоялась научно-практическая конференция «Социальная доктрина России: методология, политический контекст, экономическое обоснование», организованная Координационным советом по социальной стратегии при Председателе Совета Федерации, Президиумом Российской академии наук, Московским

государственным университетом им. М. В. Ломоносова и Российским государственным социальным университетом [9].

Тема данной научно-практической конференции была продолжена в ноября 2007 года в Воронеже под председательством Высокопреосвященнейшего Сергия, Митрополита Воронежского и Борисоглебского, где работала секция «Социальное служение: сотрудничество государства и Церкви на социальной ниве, задачи и потенциал благотворительной деятельности [7].

Участники заседания особо подчеркнули, что как в процессе работы над проектом «Социальной доктрины Российской Федерации», так и в целом в социальном служении всех религиозных, общественных и государственных социальных институтов целесообразно опираться на богатый исторический опыт социального служения Русской Православной Церкви и других традиционных конфессий, действующих в России.

21 апреля 2008 года в Общественной Палате РФ состоялся Круглый стол на тему: «Новая социальная доктрина России: как сделать большинство граждан России средним классом» [2].

11 октября 2011 г. в Ассоциации Российских Банков состоялось заседание круглого стола по обсуждению промежуточного проекта Доклада о результатах экспертной работы по актуальным проблемам социально-экономической стратегии России на период до 2020 года «Стратегия-2020: Новая модель роста – новая социальная политика» [10].

Основной задачей прошедших мероприятий было как обсуждение проекта Социальной доктрины Российской Федерации, так и оценка существующей модели развития экономики России и выбора новой парадигмы роста. Участники конференции сошлись во мнении о необходимости обратиться к Президенту России с просьбой лично поддержать инициативу по разработке Социальной доктрины Российской Федерации, а также одобрили проект Социальной доктрины Российской Федерации, рассматривая его как основу для дальнейшей работы над документом, особо выделив ее надпартийный характер и консолидирующую функцию. Осталось дело за малым – реализовать задуманное. Но для этого нужны не только и не столько большие деньги, сколько политическая воля первых лиц государства. В первую очередь для настоящей и эффективной борьбы со всеразъедающей коррупцией. Но это тема уже другого исследования.

Ориентация на постиндустриальные ориентиры и отношения, инновационную экономику, создание развитого, конкурентоспособного общества, выверенную внешнюю политику является стратегическим курсом в условиях XXI века.

По мнению Президента РФ В. В. Путина «Ключевая проблема социальной политики России – даже не объем ресурсов, который мы направляем на решение социальных задач. А эффективность, целевой характер проводимых мер. Нам необходимо в ближайшие годы изменить ситуацию, ликвидировать все зоны потерь в социальном секторе, когда ресурсы тратятся впустую, направляются не тем, кто в них отчаянно нуждается, а людям, которые могут легко прожить без этого; когда мы по инерции поддерживаем учреждения, не обращая внимания на эффект их работы для граждан; когда мы ставим интересы тех, кто работает в социальных учреждениях, выше интересов тех, на кого они работают.

В наступившем десятилетии мы должны изменить ситуацию. Каждый рубль, направляемый в социальную сферу, должен «производить справедливость». Справедливое устройство общества, экономики – главное условие нашего устойчивого развития в эти годы» [4].

Трудно с этим не согласиться… Но может пора уже и с кого-то спросить, а почему воз и поныне там?.

На наш взгляд процессы общественного реформирования в России свидетельствуют об интенсивном росте актуальности и значимости социальных преобразований. Становится очевидным, что дальнейшее продвижение по пути становления цивилизованного рынка практически невозможно без решения накопившихся социальных проблем и противоречий, без маркетизации отраслей социальной сферы, а так же без разработки социальной доктрины государства.

Главное ее назначение — стратегии социальной политики России на полное удовлетворение материальных, культурных и духовных потребностей, формирование всесторонне и гармонично развитых членов общества. Это и есть стратегическая и высшая цель развития любого цивилизованного государства.

Библиографические ссылки:

1. Львов Д. С. Социальная доктрина России. Интернет-ресурс //http://www. mos. ru/wps/portal/!ut/p/ . 2012.

2. Новая социальная доктрина России: как сделать большинство граждан России средним классом. – Институт Общественного Проектирования (ИНОП). //интернет-ресурс. http://www. inop. ru/page19/page171.

3. Путин В. В. Строительство справедливости. Социальная политика для России. – Комсомольская правда. 13.02.2012г.

4. Путин В. В. Строительство справедливости. Социальная политика для России. – Комсомольская правда. 13.02.2012.
5. Римашевская Н. М. Качественный потенциал населения России: взгляд в XXI век // Проблемы прогнозирования. – 2001. – N 3. – С. 34-48.
6. РимашевскаяН. М. Базисные принципы социальной доктрины России. / Народонаселение, 2005 г., № 2.
7. сайт Воронежской и Борисоглебской епархии. -интернет-ресурс. :http://www. vob. ru/mitropolit/service/2007/november/05/sl. htm.
8. Сколько стоят предвыборные обещания кандидатов. – Московский комсомолец. 28.02.
9. Социальная доктрина России: методология, политический контекст, экономическое обоснование. -интернет-ресурс. http://rosmu. ru/activity/events/195. html.
10. Стратегия-2020: Новая модель роста – новая социальная политика. /интернет-ресурс http://bankir. ru/.

Пиж В. В., Васильєва О. В. Соціальна доктрина як основа формування соціальної політики Росії в сучасних умовах.
У статті розглянуті питання, пов'язані з формуванням нової соціальної моделі держави в умовах сучасної трансформації суспільного устрою Росії. На основі аналізу соціальних факторів обгрунтовується необхідність перегляду підходів до реалізації державної соціальної політики.
Ключові слова: соціальна сфера, соціальна політика, соціальна доктрина.

Pyzh V., Vasilyeva E. Social doctrine as a basis for the formation of social policy in Russia today.
The questions related to the formation of a new social state model in the modern transformation of the public structure of Russia. Based on the analysis of social factors is justified need to review approaches to the implementation of the state social policy.
Keywords: social development, social policy, social doctrine.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 32.001

Е. Н. Рудакова
Государственное казенное образовательное учреждение высшего профессионального образования Российская таможенная академия

НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ РОССИИ: ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Национальная безопасность, как социально-политическое явление содержит в себе множество оттенков, закрепленных правом, аккумулирующих бесконечное множество видов ущерба, а также возможных представлений об угрозах и их последствия. Проблема надежности обеспечения национальной безопасности государства может быть достигнута при наличии эффективной координации действий государственных и общественных структур.
Ключевые слова: национальная безопасность, национальные интересы, безопасность личности, безопасность общества, политическая безопасность.

Обеспечение национальной безопасности во все времена являлось весьма актуальной и важной проблемой, но особенно ее острота усилилась в условиях переходного периода, в связи с реформированием всей системы общественных отношений в России в последние годы, затянувшимся системным кризисом, охватившим все стороны общественной жизни, социальной дифференциацией общества, негативной демографической ситуацией.

Специфика современного политического процесса, вызванная ломкой всей системы сложившихся связей и отношений, динамизмом и неустойчивым характером политических явлений, политической модернизацией, проникающей во все сферы жизни российского общества, его транзиторностью и непредсказуемыми последствиями развернувшейся глобализации, во многом определяет характер и способы обеспечения национальной безопасности. Рост динамизма экономики, социальной и культурной жизни российского общества требует все большей организованности, ответственности, целенаправленности политических процессов, продуманных концепций, тщательного отбора и согласования элементов, четкого исполнения концептуальных положений и программных требований, затрагивающих интересы национальной безопасности страны.

Основной закон России – Конституция Российской Федерации – закладывает основы в области безопасности страны (ст. 2, 4, 7, 8, 71), формулирует полномочия органов государственной власти по ее обеспечению (ст. 80, 83, 87, 102, 106, 114), определяет Президента Российской Федерации, как гаранта эффективной реализации этого процесса (п. 2, 3 ст. 80) [5]. Исходя из закрепленной в статье 10 Конституции Российской Федерации концепции разделения власти в сфере обеспечения безопасности страны, законодательная ветвь власти осуществляет выработку и принятие закона о безопасности, утверждение правительственной или государственной программы в этой области, и контроль их реализации, прежде всего, с точки зрения соответствия закону. Исполнительная ветвь власти обеспечивает реализацию программ, в том числе и за счет контроля деятельности подведомственных органов. Общественные и политические организации, как часть политической системы, осуществляют

поддержку реализации указанных мер, а также общественный контроль, с точки зрения адекватности проводимых мероприятий интересам граждан, социальных групп, этнических общностей.

Важнейшей особенностью социального развития является непосредственная зависимость от безопасности, которая не допускает негативного воздействия на социальный объект со стороны внутренних и внешних факторов, возникающих в процессе происходящих изменений и взаимодействия с другими социальными объектами. Именно такой подход к пониманию безопасности закреплен в законе Российской Федерации «О безопасности», где безопасность рассматривается, как «состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз» [4].

В то же время в вопросах обеспечения безопасности используется понятие «национальной безопасности», которое понимается, как «состояние защищенности национальных интересов от внутренних и внешних угроз, обеспечивающее прогрессивное развитие личности, общества и государства» [6, с. 3]. В своей работе «Государственное управление и национальная безопасность» А. В. Возженников и А. А. Прохожев национальную безопасность рассматривают, как «защищенность жизненно важных интересов личности, общества и государства в различных сферах жизнедеятельности от внутренних и внешних угроз, обеспечивающую устойчивое прогрессивное развитие страны» [3, с. 8]. В Стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года «национальная безопасность» определяется, как «состояние защищенности личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз, которое позволяет обеспечить конституционные права, свободы, достойные качество и уровень жизни граждан, суверенитет, территориальную целостность и устойчивое развитие Российской Федерации, оборону и безопасность государства» [10].

Таким образом, национальная безопасность, как социально-политическое явление, содержит в себе множество оттенков, закрепленных правом, которые аккумулируют бесконечное множество видов ущерба, а также возможных представлений об угрозах и их последствиях. Система национальной безопасности Российской Федерации представляет собой совокупность ее основных структурных компонентов: национальных ценностей, интересов и целей, а также средств, органов и сил обеспечения национальной безопасности (системы обеспечения национальной безопасности). Для понимания социально-политической сущности национальной безопасности необходимо выявить структуру системы национальной безопасности, в которой проявляются особые ценности и приоритеты.

Предметом особой заботы в совокупности слагаемых национальной безопасности являются духовные и политические ценности, определяющие существенные стороны жизни личности и общества. В политике обеспечения национальной безопасности они выполняют двоякую роль: с одной стороны – это существенная составляющая самой политики обеспечения национальной безопасности, а с другой стороны – это приоритетный объект защиты, исключающий всякого рода «случайности», возникающие как внутри страны, так и за ее пределами, способные дискредитировать эти важнейшие составляющие национальных ценностей.

Ценности, смыслы, значимости, цели – человечны и историчны. Ценность – это «сложившаяся в условиях цивилизации и непосредственно переживаемая людьми форма их отношения к общезначимым образцам культуры, к желаемому будущему, к оценке «иного» и сохранению избирательной памяти о прошлом» [2, с. 41]. Национальные ценности, по мнению А. А. Прохожева, – «это предметы, явления и их свойства, удовлетворяющие потребности личности, общества и государства в безопасном существовании и прогрессивном развитии» [7, с. 17]. По своему содержанию национальные ценности представляют совокупность социальных ценностей личности, общества и государства, утрата которых ведет к исчезновению нации, как самостоятельного субъекта международных отношений.

Национальные интересы Российской Федерации – «совокупность внутренних и внешних потребностей государства в обеспечении защищенности и устойчивого развития личности, общества и государства» [10]. Они приводят в движение нацию и направляют ее развитие, способствуя приращению национальной мощи страны. В. М. Родачин определяет национальные интересы, как «обусловленные потребностями выживания, безопасности и развития страны, а также ценностями исторического и культурного наследия, образа жизни, устремления и стимулы деятельности субъектов государственной политики, служащие преумножению национальной мощи во всех ее основных составляющих (экономической, научно-технической, духовной, военной), а также повышению благосостояния большинства граждан» [8, с. 61].

Система национальных интересов России определяется совокупностью базисных интересов личности, общества и государства в важнейших сферах общественной жизнедеятельности: в

области экономики, социальной и духовной жизни, во внутриполитической, международной, оборонной, информационной сферах и др. Базисные интересы личности состоят в реальном обеспечении конституционных прав и свобод граждан, в поддержании такого уровня их жизни, который предоставляет необходимо-минимальные возможности для физического, духовного и интеллектуального развития. Базисные интересы общества заключаются в упрочении влиятельных и независимых институтов гражданского общества, внутренней социально-политической стабильности и целостности, в повышении созидательной активности трудоспособного населения, а также в духовном возрождении России. Базисные интересы государства состоят в защите конституционного строя, суверенитета и территориальной целостности России, в наращивании национальной мощи, в ослаблении угроз национальной безопасности, в создании пояса добрососедства по периметру территории страны и развитии межгосударственного сотрудничества на основе партнерства [8, с. 61-62].

Первоочередными национальными интересами России в важнейших сферах общественной жизнедеятельности являются национальные экономические интересы, направленные на обеспечение устойчивого экономического роста с увеличением ВВП страны до уровня передовых стран. Во внутриполитической области национальные интересы России состоят в создании эффективной государственной власти, проведении ответственной и взвешенной государственной национальной политики, в нейтрализации причин и условий, способствующих подрыву федеративного устройства, возникновению социальных и межнациональных конфликтов, национального и регионального сепаратизма и др. Национальные интересы в области духовной жизни, культуры и науки во многом связаны с сохранением и развитием образовательного и интеллектуального потенциала России, утверждением в обществе идеалов высокой нравственности и гуманизма, развитием многовековых духовных традиций Отечества.

Цель системы обеспечения национальной безопасности – обеспечить существование механизма, позволяющего вырабатывать политику и стратегию государства в области защиты национальных интересов Российской Федерации и реализовывать их в конкретную скоординированную деятельность отдельных ведомств, должностных лиц и организаций. Система обеспечения национальной безопасности включает государственный и негосударственный уровни. Государственный уровень системы обеспечения национальной безопасности включает все государственные органы, организации и учреждения, должностные лица, прямо или косвенно участвующие в защите жизненно важных интересов личности, общества и государства. Негосударственный уровень обеспечения национальной безопасности, в качестве субъектов обеспечения национальной безопасности, подразумевает органы местного самоуправления, негосударственные организации и службы обеспечения личной и общественной безопасности [2, с. 255].

Силы и средства обеспечения национальной безопасности сосредоточивают свои усилия и ресурсы на обеспечении национальной безопасности во внутриполитической, экономической, социальной сферах, в сфере науки и образования, в международной, духовной, информационной, военной, оборонно-промышленной и экологической сферах, а также в сфере общественной безопасности.

Силы обеспечения национальной безопасности – «Вооруженные Силы Российской Федерации, другие войска, воинские формирования и органы, в которых федеральным законодательством предусмотрена военная и (или) правоохранительная служба, а также федеральные органы государственной власти, принимающие участие в обеспечении национальной безопасности государства на основании законодательства Российской Федерации» [10]. Средства обеспечения национальной безопасности – «технологии, а также технические, программные, лингвистические, правовые, организационные средства, включая телекоммуникационные каналы, используемые в системе обеспечения национальной безопасности для сбора, формирования, обработки, передачи или приема информации о состоянии национальной безопасности и мерах по ее укреплению» [10].

Произошедшие за последнее время изменения, как в стране, так и в международной обстановке, сместили принципы силового воздействия на политические, социально-экономические, научно-интеллектуальные средства взаимодействия, расширили спектр возможного возникновения и развития угроз безопасности личности, обществу и государству. Так, если обеспечение безопасности зависит от тех условий, которые создаются для личности, отдельной социальной группы, общества, государства, то исходной посылкой при рассмотрении безопасности является понятие опасности, которая определяется, как «способность причинить какой-нибудь вред, несчастье; возможность чего-либо опасного, какого-нибудь несчастья, вреда» [9, с. 882].

По степени вероятности возникновения различают реальную и потенциальную опасности, а по генезису имеют природную, техногенную и социальную. Кроме того, по направленности

и роли субъективного фактора в возникновении неблагоприятных условий опасность может выступать в следующих формах:

1. вызов – совокупность обстоятельств, требующих соответствующего реагирования, хотя на данном этапе еще не представляется угрозы национальным интересам;
2. риск – возможность возникновения неблагоприятных или нежелательных последствий, которые могут возникнуть для самого субъекта;
3. угроза – совокупность условий и факторов, создающих опасность жизненно важным интересам личности, обществу и государству [13, с. 75-76].

В Стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года под угрозой национальной безопасности понимается «прямая или косвенная возможность нанесения ущерба конституционным правам, свободам, достойному качеству и уровню жизни граждан, суверенитету и территориальной целостности, устойчивому развитию Российской Федерации, обороне и безопасности государства» [10].

Для определения угрозы и источников опасности ключевыми словами являются условия и факторы. «Условие – то, от чего зависит нечто другое. Чаще всего условия рассматриваются, как нечто внешнее для явления, в отличие от более широкого понятия причины, включающей как внешние, так и внутренние факторы» [12, с. 707]. «Фактор – это причина, движущая сила какого-либо процесса, явления, определяющая его характер или отдельных его черт» [1, с. 1263].

Местонахождение источников угроз национальной безопасности, которое определяется, как правило, границами государства подразделяют ее на два типа – внутреннюю и внешнюю. Внешняя безопасность предполагает защищенность жизненно важных интересов от угроз и опасностей, исходящих извне Российской Федерации. Нарушение внешней безопасности может осуществляться, как военным путем, т.е. силой оружия, так и иными способами, например, незаконным ввозом и вывозом через границу сырья, продукции, валюты, художественных и других ценностей, проведением промышленного и другого шпионажа, распространением подрывной информации и т. д.

Внутренняя безопасность предполагает защищенность жизненно важных интересов личности, общества и государства от угроз и опасностей, исходящих от процессов, организаций, лиц и объектов, находящихся на территории, управляемой Российским государством или на его территории [2, с. 55]. В силу масштабности Российского государства важным направлением политики внутренней безопасности, обеспечивающим устойчивое демократическое развитие России, является сбалансированная региональная политика, оптимальное соотношение центра и регионов, находящихся в различных природно-климатических и социально-экономических условиях.

В зависимости от субъекта, выступающего организующим началом, выделяются личная, общественная и государственная безопасность, которые дополняют друг друга в вопросах выявления реальных угроз и выработке путей эффективного противодействия их возникновению и развитию.

Безопасность личности – это защищенность человека от возникающих угроз на уровне личных интересов и потребностей, которые заключаются в защите жизни, здоровья, достоинства каждого человека, его конституционных прав и свобод, обеспечения в полном объеме свободы совести и политических убеждений [11, с. 19-33]. В современных условиях особую опасность представляют такие преступления против личности, как:

- заказные убийства, запугивание, сопряженное с насилием;
- подавление воли (установление контроля над сознанием);
- использование различных видов оружия, взрывных устройств при совершении преступных действий;
- похищение людей с целью вымогательства;
- незаконное помещение в психиатрическую больницу;
- совершение преступлений на межнациональной основе против конкретных личностей, групп.

К числу первостепенных задач политики обеспечения безопасности личности можно отнести разработку такой системы социальных ценностей, в которой интересы всех групп населения учитывались бы в первую очередь; теоретическое обоснование сущности, системы и принципов обеспечения безопасности личности; обозначение системы условий, обеспечивающих безопасность личности, что обеспечит деятельность социальных институтов, придаст им смысл и направленность; выявление факторов, формирующих угрозы и опасности жизненно важным интересам личности; определение критериев безопасности личности по сферам жизнедеятельности; создание в обществе условия для культа истинных духовных ценностей личности; определение политики и стратегии правового обеспечения безопасности личности в Российской Федерации; координирование развития науки о

человеке.

Безопасность общества – это состояние нормального функционирования общественных институтов, возможность распространения различных социально-политических учений, концепций, а также свобода граждан объединяться на основе общности социальной, профессиональной, национальной и других интересов в общественные формирования [13, с. 39]. Общественная безопасность органически связана с личной безопасностью граждан и общественным порядком. При этом в основе ее организации должны находиться общественные организации и движения, а не государственные органы и службы.

Государственная безопасность – это надежная защита территориальной целостности, суверенитета во всех сферах жизнедеятельности и конституционного строя [13, с. 39]. Одновременно государственная безопасность не может быть обеспечена без эффективной и бесперебойной деятельности аппарата управления, включающей законодательный, исполнительный и судебный компоненты.

Основными направлениями в стратегии обеспечения государственной безопасности являются:

– своевременное и адекватное реагирование на возникающие угрозы в соответствии с их характером и реальными масштабами;
– способность принимать превентивные меры по предотвращению и нейтрализации угроз;
– оптимальное сочетание интересов безопасности страны и ее отдельных регионов;
– сочетание системы национальной безопасности страны с международной;
– рациональное и эффективное использование имеющихся для решения задач обеспечения безопасности сил и средств.

Наиболее опасными факторами в последнее время для государственной безопасности страны стали: выдвижение территориальных претензий к России со стороны сопредельных государств, наращивание военных группировок вблизи наших границ, наличие военных конфликтов, незаконная миграция населения, осуществление терактов и деятельность вооруженных формирований.

Поскольку жизнедеятельность нации развивается в различных сферах и в каждой возможно действие неблагоприятных факторов, национальная безопасность включает в себя: политическую, экономическую, социальную, военную, информационную, экологическую и другие виды безопасности. Совокупность этих составляющих представляет систему национальной безопасности.

Политическая безопасность состоит в том, что нация самостоятельно решает вопросы государственного устройства, независимо от других государств проводит внешнюю и внутреннюю политику в интересах личности и общества. В практической деятельности политическая безопасность предполагает наличие устойчивого политического суверенитета, в рамках систем межгосударственных соглашений, и, с целью, установления и поддержания стабильности в обществе, как внутри страны, так и в международных отношениях.

Экономическая безопасность – это защищенность экономических интересов государства и его экономического суверенитета от дискриминаций и экономического диктата, осуществляемых в форме экономических санкций, ограничений на определенные экономические действия [13, с. 41]. Кроме того, состояние экономики должно обеспечивать достаточный уровень социального, политического и оборонного существования, прогрессивного развития государства и способность обеспечить:

– удовлетворение общественных потребностей;
– технико-экономическую и технологическую независимость;
– недопущение ситуаций, когда при развитии торговых и экономических отношений с различными государствами, экономика России и особенно ее стратегические отрасли могут попасть в зависимость от одной или группы стран, а само государство – превратиться в сырьевой придаток;
– защиту экономических интересов страны на внутреннем и внешнем рынках, независимо от влияния внутренних и внешних факторов;
– недопущение импорта стратегического сырья и оборудования, привлечения иностранных специалистов и рабочих в количествах, способных оказать негативное влияние на национальную безопасность.

Социальная безопасность – состояние защищенности населения (членов общества) от физического и морального давления. Важнейшие направления политики социальной безопасности, направлены на стабилизацию жизненного уровня населения, защиту генофонда страны, создание системы превентивных мер по снижению безработицы, развитие здравоохранения, борьбу с преступностью и терроризмом, развитие системы социальной защиты и другие.

Военная безопасность – такое состояние межгосударственных отношений и обороноспособности страны, при котором вероятность возникновения войны незначительная, так как не возникают условия, требующие использования вооруженных сил [13, с. 41]. Вместе с тем, для военной безопасности является характерным, с позиции внешнего воздействия, – способность нации противодействовать военной силе из-за рубежа, а для внутренней оценки – возможность государства и общества к отражению военных угроз.

Информационная безопасность означает состояние, когда созданы условия, обеспечивающие личности, обществу и государству возможность объективно оценивать истинную обстановку в стране и за рубежом, принимать верные решения на основе своевременной и достоверной информации, а также – условия для распространения за рубежом информации о России [2, с. 429]. Одновременно информационную безопасность следует понимать, как способность государства, общества, социальных групп, личности противостоять информационным угрозам, негативным информационным воздействиям на индивидуальное и общественное сознание.

Экологическая безопасность – состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства, а также природной среды в результате ухудшения экологических параметров [13, с. 42]. В настоящее время в качестве критерия экологической безопасности для населения установлены предельно допустимые концентрации и предельно допустимые уровни опасных веществ и воздействий, возникающих при изменении техносферы. Меры по обеспечению экологической безопасности должны способствовать изменению глобальной техносферы, созданию новых экологически рациональных форм и методов ее функционирования, позволяющих снижать антропогенные нагрузки на природу и общество.

Итак, национальная безопасность Российской Федерации имеет сложную структуру. В макросистему «национальная безопасность» входит множество социальных подсистем. Наиболее значимыми среди них являются системы: политической, экономической, социальной, военной, информационной, экологической безопасности; обеспечения национальной безопасности; жизненно важных интересов; национальных ценностей и целей; факторов национальной безопасности. В парадигме национальной безопасности высшей ценностью общества и государства является личность, ее права и свободы.

Обеспечение национальной безопасности Российской Федерации включает комплекс мер социально-экономического, политического, дипломатического, правового характера, направленных на защиту национальных интересов, соответствующих мероприятий, предпринимаемых государством, его органами и должностными лицами, а также действия, осуществляемые гражданами и общественными объединениями по защите своих жизненно важных интересов, как составной части национальных интересов. Эти меры, мероприятия и действия должны носить, как превентивный, так и созидательный характер. Однако, обеспечение национальной безопасности не ограничивается функцией защиты и не сводится к ней, а тесно связано, совмещено с идеей прогрессивного развития. В свою очередь, прогрессивное развитие есть развитие демократическое, с одной стороны, и устойчивое – с другой, поэтому политика национальной безопасности оказывается тесно связанной со стратегией устойчивого демократического развития, является ее неотъемлемой частью и одновременно условием ее реализации.

Проблема надежности обеспечения национальной безопасности государства может быть достигнута при наличии эффективной координации действий государственных и общественных структур, направленных на выявление, предупреждение и пресечение факторов, представляющих внутренние и внешние угрозы, вызовы безопасности личности, обществу и государству.

Библиографические ссылки:

1. Большой Энциклопедический Словарь. М. : Большая Российская энциклопедия, 1998 . 1456 с.
2. Буркин А. И., Возженников А. В., Синеок Н. В. Национальная безопасность России в контексте современных политических процессов // Под общ. ред. А. В. Возженикова. М., 2008. 480 с.
3. Возженников А. В., Прохожев А. А. Государственное управление и национальная безопасность России. М., 1999. 132 с.
4. Федеральный закон «О безопасности» М. : КноРус, 2011. 16 с.
5. Конституция Российской Федерации. М. : Виктория плюс, 2012. 48 с.
6. О национальной безопасности. Послание Президента РФ Федеральному Собранию // Независимая газета. 1996. 14 июня.
7. Прохожев А. А. Национальная безопасность: проблемы теории. М., 1997. 258 с.
8. Родачин В. М. Национальные интересы России и их защита в пограничном пространстве // Право и безопасность. 2003. № 3-4. С. 61-62.
9. Словарь современного русского языка. М., 1959. Т. 8. 1196 с.
10. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Утверждена Указом

Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. № 537 // Российская газета – Федеральный выпуск № 4912. 19 мая 2009 г.

11. Феофанов К. А. Безопасность цивилизационного развития как социокультурный феномен: сущность, закономерности, понятийный аппарат // Социально-гуманитарные знания. 2006. № 3. С. 19-33.

12. Философский энциклопедический словарь. М. : Советская энциклопедия, 1983. 840 с.

13. Хрипков М. П. Внутренние угрозы национальной безопасности России: сущность, структура, социальные последствия (социологический анализ): дис.... д-ра соц. наук. М., 2004. 407 с.

Рудакова О. М. Національна безпека Росії: політичні аспекти проблеми забезпечення.

Національна безпека як соціально-політичне явище містить в собі безліч відтінків, закріплених правом, акумулюючих нескінченну безліч видів збитку, а також можливих уявлень про загрози та їх наслідки. Проблема надійності забезпечення національної безпеки держави може бути досягнута за наявності ефективної координації дій державних і громадських структур.

Ключові слова: національна безпека, національні інтереси, безпеку особи, безпека суспільства, політична безпека.

Rudakova E. National security of Russia: political aspects of a problem of providing.

National security as the socio-political phenomenon comprises a set of the shades fixed by the right, accumulating an infinite set of types of damage, and also possible ideas of threats and their consequences.

Ensuring national security was at all times very actual and important problem, but especially its sharpness amplified in the conditions of a transition period, in connection with reforming of all system of the public relations in Russia in recent years, the tightened system crisis which has captured all parties of public life, social differentiation of society, a negative demographic situation.

The specifics of the modern political process caused by withdrawal pains of all system of developed communications and the relations, dynamism and unstable character of the political phenomena, the political modernization getting into all spheres of life of the Russian society, its tranzitornost and unpredictable consequences of the developed globalization, in many respects defines character and ways of ensuring national security.

Ensuring national security of the Russian Federation includes a package of measures of the social and economic, political, diplomatic, legal character, the national interests directed on protection, the relevant activities undertaken by the state, its bodies and officials, and also the actions which are carried out by citizens and public associations on protection of the vital interests, as component of national interests. These measures, actions and actions have to carry, both preventive, and creative character. However, ensuring national security isn't limited to function of protection and not reduced to it, and is closely connected, combined with idea of progressive development. In turn, progressive development is development democratic, on the one hand, and steady – with another therefore the policy of national security is closely connected with strategy of sustainable democratic development, is its integral part and at the same time a condition of its realization.

The problem of reliability of ensuring national security of the state can be reached in the presence of effective coordination of actions of the state and public structures directed on identification, the prevention and suppression of the factors posing internal and external threats, calls of safety of the personality, to society and the state.

Keywords: national security, national interests, safety of the personality, safety of society, political safety.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 329.05:323.1

А. Ф. Руденко

Донецький національний університет

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ У ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОГРАМАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ

Розглянуто відображення національного питання в передвиборчих програмах політичних партій – учасників парламентських виборів 2012 року. Узагальнено та проаналізовано специфіку етнополітичних орієнтацій сучасних українських політичних партій.

Ключові слова: національне питання, передвиборча програма, політична партія, вибори, нація.

Україна – поліетнічна держава, в якій проживають представники понад 130 національностей.

Етнічне, культурне, мовне і релігійне розмаїття українського суспільства сьогодні усвідомлюється невід'ємним чинником політичних процесів держави. Різноманіття ціннісних орієнтацій титульного етносу та національних меншин може призвести до загострення міжнаціональних відносин та посилення дезінтеграційних настроїв у державі.

Рівень консолідованості українського суспільства впливає на діяльність та авторитет владних структур, політичних сил. Як наслідок, політичні сили намагаються впливати на етнонаціональні процеси, підіймаючи питання національної політики у своїх передвиборчих гаслах, програмах, з метою отримання політичних дивідендів у вигляді голосів виборців.

Проблеми мовної та релігійної політики, питання національної єдності, які є найбільш актуальними для України, знаходять відтворення у передвиборчій риториці політичних партій, у тому числі їх програмах.

У передвиборчих програмах політичні партії звертаються до електорату з проектами розв'язання конкретних суспільних проблем за допомогою влади, отримання якої

виборюють конкуруючі політичні сили.

Партійна програма є одним із найважливіших документів, оскільки саме тут висвітлюються засадничі принципи та цінності, на які опиратиметься партія у своїй діяльності [5, с. 74]. Партія формулює свою програму на основі відповідної ідеології і трактує її як застосування ідеологічних підходів до конкретно-історичних умов [10, с. 182]. Особливістю передвиборчої програми є наявність чіткого плану дій політичної партії у разі перемоги на виборах [5, с. 74].

Різним аспектам національної політики у передвиборчих програмах українських політичних партій приділяється набагато менше уваги, ніж соціально-економічним, політичним питанням, що пояснюється особливостями перехідного суспільства.

Питання міжетнічних взаємин, політичної нації, загальнонаціональної консолідації, державної мовної політики не належать до кола проблем, що найбільше непокоять українських громадян. Перші місця в рейтингу життєвих негараздів, які викликають стурбованість, відведено економічним та соціальним питанням. Так, за результатами дослідження проведеного спільно Центром Разумкова та Фондом «Демократичні ініціативи», у переліку пекучих проблем, вирішення яких очікує країна, посідають подолання безробіття (59, 3%), вихід з економічної кризи (51, 8%), підвищення зарплат, пенсій і стипендій (51, 5%), зниження цін на продукти і товари першої необхідності (43, 3%). До десятки найважливіших пріоритетів увійшли також покращення медичного обслуговування, соціальний захист малозабезпечених, боротьба з корупцією та злочинністю, земельна реформа, підтримка сільського господарства. Крім того, 19% населення назвали серед своїх пріоритетів припинення політичних репресій в Україні. При цьому, згідно з даними дослідження, статус російської мови в Україні цікавить 3, 9% опитаних. Менш актуальні тільки тема конфлікту релігійних конфесій та вступу України до НАТО, які замикають список із 33 позицій [13].

Разом із тим, як свідчить досвід виборчих кампаній, питання формування та реалізації етнополітики в Україні, проблеми мовної політики, створення політичної ідентичності традиційно стають предметом уваги політичних сил.

При цьому, слід наголосити, що за умов національно-демократичного транзиту, політичні партії відтворюють суперечливі етнополітичні орієнтації, внаслідок чого процес консолідації українського соціуму не лише істотно гальмується, а й спостерігається поглиблення давніх геополітичних та геокультурних розколів [27, с. 295]. Отже, дослідження етнонаціональних орієнтацій сучасних українських партій на політичному полі є актуальним.

Дослідженням етнонаціональних процесів в Україні особлива увага приділяється у працях таких науковців як В. Євтух, О. Картунов, А. Кіссе, І. Кресіна, І. Курас, О. Майборода, Ю. Римаренко та інших.

Аналіз передвиборчих партійних програм щодо окремих суспільних аспектів у вітчизняній науковій літературі здійснювали Л. Гонюкова, Д. Горєлов, М. Тимохін та ін. Проблеми етнонаціональних орієнтацій у дискурсі політичних партій підіймали Г. Луцишин [9], Н. Ротар [27], О. Рудакевич [28].

Автор мав на меті з'ясувати специфіку відображення пріоритетів етнополітичного розвитку України у передвиборчих програмах політичних партій в контексті парламентських виборів 2012 року.

В етнополітології існує кілька різних підходів до визначення поняття «нація». Узагальнюючи ці підходи, Г. Айзекс виокремив елементи, що тією чи іншою мірою входять до складу того, що зветься «нацією», а саме: спільну культуру, історію, традицію, мову, релігію [1, с. 67]. Ці складові у різній ступені знаходять відтворення у передвиборчих партійних програмах. До партій, які відобразили у програмах усі вищезгадані елементи, що визначають сутність нації, відносяться ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», політична партія «Наша Україна» та «Руський блок». Тобто, це переважно опозиційні політичні сили з очевидним правим ухилом, а також етнічна політична партія.

За пріоритетами партій у сфері національної політиці, що знайшли відображення у передвиборчих програмах 2012 року, їх можна розділити на:

- партії, ідеї котрих спрямовані на консолідацію української нації;
- партії, позиції котрих загострюють міжнаціональні протиріччя;
- партії, що не висвітили у виборчих програмах свої позиції щодо етнонаціонального розвитку.

Серед 21 політичної партії, зареєстрованої Центральною виборчою комісією у багатомандатному виборчому окрузі, можна виокремити 9 партій, ідеї котрих сприяють консолідації української нації та гармонізації міжетнічних відносин. Такими політичними силами є: Політичне об'єднання «Рідна Вітчизна», партії «Україна майбутнього», «Зелена

планета», ВО «Батьківщина», Партія Пенсіонерів України, які у своїх програмах порівняно докладно прописують необхідність об'єднання українців та пропагують національну, релігійну, територіальну терпимість та повагу. Разом з цим, Партія Пенсіонерів України говорить про «сприяння консолідації православ'я» [17], а ВО «Батьківщина» – про «наповнення реального змісту статусу української мови як єдиної державної» [2], що не суперечить визначенню нації, більш сприяє її консолідації на засадах єдиної мови, релігії.

Партії екологічних рухів («Зелена планета», Партія Зелених України) вбачають «об'єднавчу національну ідею Українського народу у вирішенні проблем екології» [32] та «національне єднання на засадах наднаціональних інтересів [15].

До теми діаспори та прагнення об'єднати «зусилля українців усього світу для розбудови сильної, високорозвиненої української держави» [31] звертаються у своїх програмах партія «Українська Національна Асамблея» та ВО «Громада», в останньому – ідея сприяння розвитку діаспори «червоною ниткою» проходе через усю її виборчу програму [3].

Політична партія «УДАР Віталія Кличка» у своїй передвиборчій програмі лише констатує необхідність «єдності країни» та сприяння «оздоровленню нації» [23].

Проблемою вищеназваних партій є декларативність їх намірів. Партії, проголошуючи необхідність об'єднання українського нації, не показують шляхи досягнення цієї мети. Але усвідомлення політичними силами необхідності врівноваженого етнополітичного розвитку України говорить про їх конструктивний характер.

Партій, які у своїх програмах містять позиції, що прямо чи опосередковано здатні загострити міжнаціональні протиріччя, нараховується у виборчому списку 2012 року шість.

Партія регіонів та Комуністична партія України виступають за «надання російській мові статусу другої державної» [18; 6]. Виходячи з переліку елементів єдиної нації, така позиція не сприяє консолідації української нації: єдина нація повинна мати спільну мову.

Слід підкреслити, що питання двомовності сьогодні є більш політичним маніпулюванням і переводить партійну ідеологію в політичну площину [12, с. 392].

Національне питання Ліберальної партії України представлене єдиним пунктом, що стосується релігії, – ініціативи «перед православним світом щодо отримання містом Києвом статусу: «Київ – духовна столиця православного світу» у зв'язку з тим, що в Україні на душу населення більшість православних християн» [8]. Комуністична партія України теж на перше місце ставить «підтримку канонічної Православної церкви» [6], але зазначає також підтримку «віруючих інших конфесій» [6]. До того ж, показовим є не включення Комуністичною партією до своєї програми спірного питання з історії українського народу щодо статусу вояків ОУН-УПА.

У передвиборчій програмі «Нашої України» національне питання представлено в кількох його аспектах, зауваження з яких викликає наміри партії щодо створення єдиної Української Помісної Православної церкви, «утвердження якої є визначальним чинником духовної єдності та гідності народу» [21].

Найбільш дезінтеграційний чинник українського суспільства у партійній програмі ВО «Свободи» – позиція до історичних переживань народу, пов'язана з визнанням вояків ОУН-УПА учасниками національно-визвольної боротьби за державну Незалежність України, та оголошенням 14 жовтня – День створення УПА – державним святом [4]. Радикальними звучать наміри політичної сили щодо захисту української мови. У передвиборній програмі задекларовано створення Державного комітету мовної політики, запровадження обов'язкового іспиту з української мови для державних службовців та кандидатів на виборні посади, наміри зобов'язати всіх державних службовців вживати українську мову на роботі та під час публічних виступів тощо [4].

Ще однією політичною силою, що має небезпеку проявів негативних факторів для українського суспільства від її функціонування, є партія «Руський блок», яка відноситься до феномену «етнополітичних партій». Етнополітична партія – партія, члени якої відстоюють інтереси окремої етнічної групи, мають намір представницьким чином брати участь в політичному житті держави, у якій проживають [9, с. 560]. У передвиборчій партійній програмі «Руського блоку» національне питання представлено в різних аспектах, але це представлення часто розходиться із сучасними уявленнями українців про державу, та не враховує інтересів усього українського населення. Програма партії відстоює надання російській мові статусу державної, «підтримку канонічного Православ'я і єдності Руської Православної Церкви»; виступає за «заборону поширення ідей фашизму і нацизму, неонацистських організацій, реабілітації суб'єктів, пов'язаних з ОУН-УПА, інших посібників гітлерівців», що не є толерантним щодо жителів західних областей України; наголошу на необхідності «збереження та розвинення багатств руської культури, традиційних духовних, моральних, родинних цінностей, що об'єднують східно-

православну слов'янську цивілізаційну спільність» [19].

До партій, що не висвітили у виборчих програмах своє бачення національної політики України відносяться: Партія Наталії Королевської «Україна – Вперед!», «Нова політика», «Зелені», «Народно-трудовий союз України», Радикальна Партія Олега Ляшка, Соціалістична партія України. Можна стверджувати, що ці політичні сили, які повністю ігнорують питання етнонаціонального розвитку держави, не ґрунтовно підходять до розробки своїх партійних документів, та не бачать необхідності системних перетворень у суспільстві.

Отже, національне питання по-різному відображене у передвиборчих програмах партій.

Слід зазначити, що економічні негаразди та соціальна незахищеність українців відсувають національне питання на другий план: ідеї етнополітичного розвитку розташовуються наприкінці партійних програм та складають відносно невеликі за обсягом наміри та пропозиції (Табл. 1). У відсотковому співвідношенні положення, що висвітлюють пріоритети етнополітичного розвитку України, у передвиборчих партійних програмах складають у середньому 4, 3% від їх загального обсягу. До політичних партій, які порівняно найбільш детально висвітлили свої етнополітичні позиції, відносяться: Партія Пенсіонерів України (11%), ВО «Свобода» (12%) та партія «Руський блок» (14, 8%). Тобто, це політичні сили, у більшому ступені антагоністичні, які пропонують зовсім різне бачення розбудови національної політики – від українського націоналізму (ВО «Свобода») до повної відмови від націоналістичної ідеології у державному будівництві, за впровадження ідей панславізму («Руський блок») чи терпимості та толерантності, «реального патріотизму» та «національної солідарності» [17] (Партія Пенсіонерів України).

Таблиця 1 Відображення обсягу аспектів національної політики у передвиборчих програмах партій

Політична партія – учасник парламентських виборів 2012 року	Кількість друкованих знаків у передвиборчій програмі	Кількість друкованих знаків, що відображають національне питання	Відсоткове співвідношення відображення національного питання до загального обсягу програми
Політична партія «Нова політика»	3551	-	-
«Народно-трудовий союз України»	3740	-	-
Радикальна Партія Олега Ляшка	3760	-	-
Українська Національна Асамблея	4218	113	2, 6%
Соціалістична партія України	4331	-	-
Політичне об'єднання «Рідна Вітчизна»	5509	379	6, 8%
Політична партія «Зелені»	6653	-	-
ВО «Громада»	6935	576	8, 3%
Партія Наталії Королевської «Україна – Вперед!»	7481	-	-
ВО «Батьківщина»	7491	362	4. 8%
Українська партія «Зелена планета»	7626	273	3, 5%
Комуністична партія України	7643	133	1, 7%
Політична партія «УДАР Віталія Кличка»	7646	40	0, 5%
Партія Пенсіонерів України	7683	907	11%
ВО «Свобода»	7701	925	12%
Політична партія «Наша Україна»	7784	604	7, 7%
Політична партія «Україна майбутнього»	7792	415	5, 3%
Партія Зелених України	7793	539	6, 9%
Партія регіонів	7799	177	2, 2%

Партія «Руський блок»	7800	1156	14, 8%
Ліберальна партія України	7800	212	2, 7%

Примітки:

1. Підраховано автором за [2-4; 6; 11; 15-26; 29; 31-32].

2. До аспектів національної політики автор виокремлював положення партійних програм про походження та історичне минуле українського народу, українську націю, національні меншини, діаспору, мову та релігію.

У більшості передвиборчих партійних програм не існує окремого розділу, присвяченого питанням етнополітики держави. Винятком є ВО «Свобода» з розділом під назвою «Збереження національної ідентичності та відновлення історичної справедливості замість розгулу україножобії та реваншу радянської імперії» [4] та ВО «Батьківщина» з розділом «Українська самобутність – європейський вибір» [2], в останньому, окрім національних питань декларується прихильність європейським цінностям. Окремі аспекти етнополітичного розвитку розкриваються політичними силами у розділах, що присвячені духовному розвитку суспільству, наприклад, «Духовність» («Наша Україна») [21], «Дітям і дорослим – духовну культуру!» («Руський блок») [19], «Моральне оздоровлення суспільства» (Комуністична партія України), «Історична спадщина» (партія «Україна майбутнього») [24]. Питання національної політики також часто зустрічаються у розділах, що висвітлюють пріоритети політичних партій в гуманітарній сфері, наприклад, «Гуманітарна політика» (Партія пенсіонерів України [17], партія «Зелена планета» [32]).

Але, показовим є факт, що з двадцять однієї політичної сили, що приймали участь у парламентській кампанії 2012 року, п'ятнадцять – включили до своїх передвиборчих програм положення щодо національної політики. Отже, сучасні політичні партії намагаються враховувати суперполіетнічність України з метою посилення своїх позицій у боротьбі за голоси виборців.

Серед найбільш популярних аспектів національної політики серед політичних сил є тема загальнонаціональної єдності українського суспільства, а також мовне питання, які через регіональні особливості продовжують залишатися у фокусі уваги партій, проявляючись в процесі боротьби між ними за владу. Але, варто зазначити, що політичні партії розуміють небезпеку політизації етнічності на ґрунті етнічних та мовних проблем, і тому у своїй політичній практичній діяльності у міжвиборчий період уникають реалізації позицій, проголошених під час виборів.

Тема етнополітики здебільшого перебуває поза увагою політичних сил в період їх урядової чи парламентської діяльності. Одним із прикладів, який засвідчує відповідну тезу, є фактична беззмінність Закону України «Про національні меншини в Україні», який було свого часу ухвалено у 1992 році, ще до прийняття Основного Закону України у 2006 році. Також не ухвалено й Концепції Державної етнополітики України, залишається ветованим Закон України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою», що ускладнює протягом багатьох років процес забезпечення повноцінної державної політики стосовно інтеграції раніше депортованих народів в українське суспільство [30].

Яскравим підтвердженням актуалізації національного питання напередодні виборів є прийняття ініційованого «Партією регіонів» Закону України «Про засади державної мовної політики» у 2012 році, який значно розширює використання регіональних мов. Слід нагадати, що врегулювання мовного питання було обіцянкою «Партії регіонів» на парламентських виборах 2006, 2007 рр. Таким чином, закон про мови став передвиборчим кроком «Партії регіонів» у парламентській кампанії 2012 року.

Як свідчить досвід виборчих кампаній, питання формування та реалізації етнополітики в Україні, проблеми мовної політики, створення політичної ідентичності традиційно постійно ставали предметом уваги політичних сил. При цьому партії та виборчі блоки зосереджували увагу переважно на питаннях мовної політики, насамперед це стосувалося пропозицій щодо перегляду статусу російської мови, надання їй статусу державної або офіційної

Тобто, можна стверджувати, що етнічність в політичному полі України носить інструменталістський характер [1, с. 384]. Як наслідок, спекуляції на самоідентичності представників етнічних груп країни, підкріплення сформованого у суспільстві поділу на «свій – чужий» [1, с. 384].

Потреба у реалізації сценаріїв «свій-чужий» стосовно мовної політики, етнополітики, пошуків ідентичності пояснюється нинішніми регіональними відмінностями в етнолінгвістичних характеристиках, сприйнятті та трактуванні історичних подій минулого з боку громадян, у спільному баченні майбутнього країни, у консолідованому ставленні в

регіональному аспекті до перспектив європейської та євроатлантичної інтеграції [30].

Як наслідок, мовна, етнополітична та «регіональна» тематика, тема ідентичності використовується політичними силами як один із засобів інформаційного та сенсового навантаження виборчих кампаній. З політичного-партійного боку використання відповідних тем – не тільки відповідь на реальні потреби суспільства, але один із засобів «мобілізації електорату», що реалізується через формування образу «свій-чужий», що додає політичним силам електоральні симпатії. Тоді стереотипізація соціокультурних уявлень про позиціонування «біло-блакитних» чи «помаранчевих», «сердечних» щодо мови, культури, етнополітики із суспільної думки переміщується у політичне поле та закріплює протистояння в самому суспільстві. Тоді конкуренція між політичними силами починає трактуватися як протиборство між регіонами країни, соціальними групами [7, с. 57].

За даними опитування, проведеного Центром Разумкова, вже 41, 9% громадян України вважають, що в суспільстві існує розкол на дві майже ворогуючі частини за регіональною ознакою [14].

Народи-етноси, що населяють територію України, є різними за чисельністю та складом, перебувають на різних соціоцивілізаційних стадіях розвитку. Але всі вони прагнуть забезпечити собі гідне існування в межах держави, реалізувати історичну місію свого буття. За цих умов, пріоритетним завданням державної політики є не лише підтримання міжнаціонального миру та атмосфери толерантності, а й забезпечення необхідних умов перетворення етнічних спільнот з об'єкту політики на її повноправний суб'єкт. Це сприятиме повноцінній політичній участі всіх народів-етносів у процесах соціумо- і державотворення, а отже, і зниженню їхнього конфліктогенного потенціалу [7, с. 57].

Сучасні політичні партії повинні вести пошук шляхів порозуміння із суспільством, спрямовувати свою діяльність на гармонізування ситуації у сфері національної політики, не актуалізувати та загострювати протиріччя, а адекватно вирішувати проблеми. Зокрема, задля забезпечення єдності українського народу, консолідації нації та прогресивного соціально-економічного розвитку держави, українські політичні партії повинні більш професійно та відповідально підходити до розробки передвиборчих програм.

Бібліографічні посилання:

1. Бородінов В. Д. Етнополітологія : навчальний посібник / Валерій Бородінов. – Донецьк, 2008. – 320 с.

2. ВО «Батьківщина» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http:// www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=52. html

3. ВО «Громада» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=83. html

4. ВО «Свобода» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=71. html

5. Голинська Х. О. Рівень програмності політичних партій України як індикатор їхньої політичної відповідальності на прикладі президентських виборів 2010 р. / О. Х. Голинська // Дні науки філософського факультету – 2010 : Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2010 року) : Матеріали доповідей та виступів. – 2010. – Ч. IX. – С. 73-75.

6. Комуністична партія України [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=11. html

7. Ларченко М. Л. Етнополітична партія як специфічний суб'єкт міжетнічних взаємин / М. Л. Ларченко // Сучасна українська політика. – 2010. – Вип. 19. – С. 56-66.

8. Ліберальна партія України [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=58. html

9. Луцишин Г. І. Діяльність етнополітичних партій: консолідація політичної нації чи загострення міжетнічних відносин? / Г. І. Луцишин // Гілея : науковий вісник. – 2011. – № 48. – С. 560-566.

10. Морарь М. В. Місце і роль партійної ідеології у трансформаційних суспільствах / М. В. Морарь // Ідеологія в сучасному світі : Науково-практична конференція (19-20 жовт. 2011 р.) : Матеріали доповідей і виступів. – 2011. – С. 181-182.

11. «Народно-трудовий союз України» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=118. html

12. Овчар І. В. Партійна і політична ідеологія українського суспільства:межі дотичності та протиставлення / І. В. Овчар // Гілея : науковий вісник. – 2010. – Вип. 31. – С. 387-393.

13. Опитування: статус російської мови хвилює українців найменше [Електронний ресурс] // Голос Америки. – 2012. – Режим доступу : http://ukrainian. voanews. com/content/ukraininan-language/1211244. html

14. Останнім часом говорять про те, що українське суспільство розділилося на дві майже ворогуючі частини за регіональною ознакою. Як Ви вважаєте, чи існує такий розкол суспільства? (регіональний розподіл) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2012. – Режим доступу : http://www. razumkov. org. ua/ukr/poll. php?poll_id=871

15. Партія Зелених України [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=102. html

16. Партія Наталії Королевської «Україна – Вперед!» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=93. html

17. Партія Пенсіонерів України [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=105. html

18. Партія регіонів [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу: http:// www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=50. html
19. Партія «Руський блок» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=56. html
20. Політична партія «Зелені» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=46. html
21. Політична партія «Наша Україна» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=109. html
22. Політична партія «Нова політика» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=91. html
23. Політична партія «УДАР Віталія Кличка» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=55. html
24. Політична партія «Україна майбутнього» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=106. html
25. Політичне об'єднання «Рідна Вітчизна» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=116. html
26. Радикальна Партія Олега Ляшка [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=114. html
27. Ротар Н. Ю. Проблеми етнонаціонального розвитку у передвиборному дискурсі політичних партій України / Н. Ю. Ротар // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. 28. – С. 295–300.
28. Рудакевич О. Етнополітичні орієнтації сучасних українських партій / О. Рудакевич // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2010. – Вип. 22. – С. 149-154.
29. Соціалістична партія України [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=120. html
30. Тищенко Ю. Проблеми національної консолідації українського суспільства: позиціонування політичних партій. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Ю. Тищенко // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – 2012. – Режим доступу : http://www. niss. gov. ua/articles/236/
31. Українська Національна Асамблея [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=121. html
32. Українська партія «Зелена планета» [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2012. – Режим доступу : http://www. cvk. gov. ua/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=103. html

Руденко А. Ф. Национальный вопрос в предвыборных программах политических партий Украины
Рассматривается отображение национального вопроса в предвыборных программах политических партий – участников парламентских выборов 2012 года. Обобщается и анализируется специфика этнополитических ориентаций современных украинских политических партий.
Ключевые слова: национальный вопрос, предвыборная программа, политическая партия, выборы, нация.

Rudenko A. The national issue in the election programs of political parties of Ukraine.
The article considers reflection of the national issue in the election programs of political parties of parliamentary elections 2012. It is underlined that ethnopolitical aspects take important part at the multinational states formation. This is the topicality of the researched theme in the condition of formation of government. It is noticed that balanced and correctly-formulated party offers concerning national question solving leads to society consolidation and forms appropriate attitude of their citizens to political parties. The author had a purpose to identify the specific reflection of the priorities of ethnopolitical development of Ukraine in the election programs of political parties of the parliamentary elections 2012. The specific character of ethnic orientations of modern Ukrainian political parties were presented generalizing and analyzed. The political parties were divided for positions of ethnopolitical orientations, which is declared in their election programs by author: parties can assist to consolidation of political nation of the Ukrainian people or parties can intensity the ethnic conflicts and processes of disintegration. The national issues of political parties were analyzed concerning their amount and place in the election programs of political parties. Themes of national unity of Ukrainian society and the language issue are the most popular aspects of national policy in the party programs. The realized analysis of the Ukrainian political parties concerning main problems and perspectives ethnopolitical developments of Ukrainian society allows to confirm that the election programs are a method of political fight, which is used for the reason to reinforce position of political party for fight of the constituents voice to influence upon structures authorities and institutes. The analysis of the ethnopolitical elements of party programs on the parliamentary elections in Ukraine 2012 allows to confirm that all political parties have understood the danger politicization of ethnicity, which are the basis of national (especially language and regional) problems in its political activity between election to avoid the realization of position, proclaimed during the election campaign. The conclusions about the instrumentality of ideas of ethnopolitical developments in their election programs of parties are presented.
Keywords: national issue, election program, political parties, elections, nation

Надійшла до редколегії 21.02.2013 р.

УДК 327.82(061.1ЄС):321.6

Ю. О. Седляр
Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДИПЛОМАТІЯ САНКЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: НА ПРИКЛАДІ СУДАНСЬКОГО ЕПІЗОДУ

Розглянуто ефективність дипломатії санкцій Європейського Союзу (ЄС) на прикладі Судану. У ході дослідження виявлено, що основними цілями, які обумовили застосування санкцій проти Судану, стали підтримка демократії і захист прав і свобод людини. Аналіз основних документів ЄС з політики санкцій проти Судану дозволяє стверджувати, що конфігурація санкційних заходів обмежувалась скасуванням надання допомоги з розвитку, а також ембарго на поставки озброєнь та товарів подвійного призначення. На підставі вивчення основних чинників, які обумовлюють ефективність політики санкцій ЄС, автор робить висновок про її низький потенціал у вирішенні суданської кризи.

Ключові слова: дипломатія санкцій, Європейський Союз, спільна зовнішня і безпекова політика, Судан, суданський конфлікт, регіональна безпека.

Важливість вивчення європейського досвіду з реалізації політики санкцій в Україні зумовлюється рядом обставин, серед яких варто виділити такі: по-перше, поширеною дипломатичною практикою Європейського Союзу (ЄС) з реалізації санкційних заходів для підтримки миру і безпеки, захисту демократії та основних прав і свобод людини; по-друге, контроверсійністю процесу застосування міжнародних санкцій, що пояснюється специфікою впливу даного інструменту зовнішньої політики та механізму підтримки миру і безпеки, адже він здатний не лише призвести до неочікуваних негативних наслідків в політичній, фінансово-економічній та гуманітарній сферах цільової держави, але і завдати руйнівного впливу на треті країни, обмежити їх державний суверенітет, підірвати їх могутність і, тим самим, спричинити протилежний очікуваному міжнародно-політичний ефект. У контексті вище вказаного дослідження дипломатії санкцій ЄС у вітчизняній міжнародно-політичній науці важко переоцінити, адже дозволятиме прогнозувати траєкторію політичного розвитку цільової держави, регіону, у разі застосування санкцій проти держав, що становлять винятковий інтерес для національної безпеки України. Крім того, недостатнє розкриття цієї проблеми на теоретичному рівні, лакуна, що заповнюється поодинокими працями В. Бруза, С. Галаки, О. Микал, О. Пахіля, С. Романенка, обумовлює науковий інтерес автора до даної тематики.

Приклад Судану є показовим у складному взаємовпливі санкційної політики, здійснюваної у рамках ЄС та ООН. ЄС припинив надання Судану допомоги у розвитку в 1990 р. та наклав ембарго на поставки озброєнь у 1994 р. ООН запровадила серію міжнародних санкцій у період між 1996 та 2001 рр., однак, ці дії не включали ембарго на поставку зброї. Лише у 2004 р. Рада Безпеки ООН частково посилила політику ембарго ЄС на поставки озброєнь у контексті міжнародного реагування на конфлікт в Дарфурі 2003 р. (п. 9 Резолюції РБ ООН 1556 (2004)) [1]. Наступного року РБ ООН доповнила набір санкційних заходів обмеженнями на пересування (Резолюція РБ ООН 1591 (2005)) [1], що згодом було деталізовано в документі № 1945 Ради Безпеки ООН 2010 р. [3] Тож, здійснений автором аналіз враховуватиме, насамперед, ті санкційні заходи, що було запроваджено ЄС, а саме – згортання програм економічного співробітництва, скорочення допомоги у розвитку та ембарго на поставки озброєнь. Аналіз суданського епізоду застосування міжнародних санкцій у контексті зовнішньополітичної діяльності ЄС обґрунтовується й тим, що саме європейські країни виступили ініціатором реалізації примусового впливу на Хартум для розв'язання конфлікту в державі, покращення прав і свобод громадян, просування демократії.

У Судані конфлікт між арабсько-ісламським населенням Півночі та негроїдними народами Півдня тривав десятиліттями з 1955 р., що призвело до двох громадянських війн (1955-1972 рр.; 1983-2005 рр.) і не завершився навіть після набуття незалежності Південного Судану у липні 2011 р. За своїми гуманітарними наслідками суданське збройне протистояння стало одним із найбільш трагічних збройних конфліктів другої половини XX ст., що забрало життя близько 2 млн. осіб, а ще 4 млн. стали біженцями [5, с. 303].

Високий ступінь інтернаціоналізації суданського конфлікту, залучення до нього у різних формах, як сусідніх із Суданом країн, так і зацікавлених у його ресурсах потужних світових акторів, об'єктивно змушувало останніх долучатися до його вирішення, насамперед, через політику санкцій. Російський спеціаліст-африканіст С. Серегичєв підкреслив, що така стратегія стала реакцією на ситуацію, аби вона не вийшла з-під контролю, на досягнення конкретного результату [4]. Пояснюючи політичний зміст міжнародних

санкцій С. Серегичєв заявив, що «це не нова загроза Хартуму, а спроба вивести діалог з ним на новий рівень – рівень ухвали рішень, а не багаторічних дискусій. Вони впливають дуже грамотно… чітко окреслюють, чого прагнуть досягнути в обмін на скасування чи пом'якшення режиму санкцій» [4].

Головною причиною ескалації насилля, що призвела до залучення санкційного тиску з боку Європейського Співтовариства, стала політика «арабізації» та «ісламізації» країни, яку ініціював тодішній президент Дж. Німейрі і продовжив нинішній керманич Хартуму О. Аль-Башир. Крім того, до етно-релігійних протиріч додалися економічні – і після початку, у 1980-х рр., видобутку нафти на Півдні, конфлікт став ще й боротьбою за контроль над енергетичними ресурсами регіону. Ключовими супротивниками центрального уряду стала Суданська народно-визвольна армія (СНВА) на чолі з Дж. Гарангом, та її політичне крило – Суданський народно-визвольний рух (СНВР). Специфікою цього етапу збройного протистояння стало те, що до нього додалися антиурядові виступи в інших регіонах країни, гострі міжплемінні сутички та боротьба фракцій на Півдні [6, с. 267]. Разом із тим, незважаючи на масові порушення прав людини, підтримку терористичних груп Судан до 1989 р. отримував від Європейського Співтовариства допомогу за програмами сприяння із розвитку [21, с. 68].

Докорінно ситуація змінилася на гірше після військового перевороту 1989 р. і приходу до влади О. Аль-Башира. Порушення політичних, громадянських прав та свобод набули небачених до того розмахів, бомбові удари по мирному населенню на Півдні, рабство та масована підтримка міжнародного тероризму – всі ці явища стали типовими для політичного життя в Судані [21, с. 68].

Аби вплинути на політику Хартуму в сфері захисту прав людини і демократії, а також примусити останній до миру, у 1990 р. Європейське Співтовариство припинило надання Судану допомоги з розвитку відповідно до ст. 366а Ломейської угоди IV, а також запровадило проти нього політико-дипломатичні санкції [21, с. 68]. Економічні санкції ЄЕС проти Судану проявилися у припиненні ЄФР фінансування програм з розвитку в обсязі 103 млн. євро [18, с. 20]. До того ж, в 7-ому та 8-ому фондах ЄФР не закладалося надання Хартуму допомоги на розвиток [18, с. 20]. 15 березня 1994 р. конфігурація санкційної політики Євросоюзу проти Судану була посилена за рахунок введення «ембарго на поставки озброєнь, амуніції та військового обладнання» (ст. 1 документу Ради ЄС 94/165/CFSP) [15, с. 1].

Проте суданський епізод із застосування політики санкцій ЄС став красномовною ілюстрацією того, що санкційні заходи Європейського Союзу є неефективним інструментом урегулювання міжнародних конфліктів у так званих «failed states» [18, с. 8-9]. К. Портела, експерт з політики санкцій ЄС, називає причиною провалу санкційних заходів проти Судану ту обставину, що Співтовариство, згорнувши програми економічної співпраці із Хартумом, більше ніж 80 % колишніх донорських ресурсів перенаправило на гуманітарні цілі [21, с. 68]. І дійсно, 1994 р., коли набір санкційних заходів ЄС проти Судану було розширено, організація суттєво збільшила обсяги гуманітарної допомоги жертвам війни та стихійних лих, довівши їх до рівня 206 млн. євро [18, с. 21]. З часом, самий Брюссель визнав, що гуманітарна допомога в умовах дії санкційних заходів не тільки стала провальною у спробі підвищити можливості в Судані до розбудови миру, а й мала протилежні наслідки. Зокрема, Європейська Комісія в 2000 р. змушена була констатувати, що економіка війни Судану отримувала користь від гуманітарної допомоги, особливо на півдні, підкреслюючи, що, «надання довгострокової гуманітарної допомоги створювало економічну та політичну залежність, підігрівало економіку війни та розпалювало конфлікти, маючи зворотній ефект та підриваючи розвиток місцевих громад» [21, с. 68]. Визнання цього факту підштовхнуло Європейський Союз до переоцінки параметрів санкційної політики, обмеживши її ембарго на поставки озброєнь.

У листопаді 1999 р. ЄС відновив політичний діалог із Суданом. Заміна Ломейських угод Договором Котону дозволила Європейському Союзу поновити співпрацю з розвитку при умові, що влада в Хартумі піде шляхом встановлення громадянських прав, демократизації та докладе зусиль до мирного вирішення військового конфлікту. У пояснювальній записці щодо Судану, яку було опубліковано у 2000 р., Європейська Комісія заявляла, що рішення про припинення економічних санкцій та відновлення політичного діалогу було прийнято, «базуючись на реальному, хоча й все ще не достатньому поліпшенні становища, яке продемонстрував суданський уряд в сферах, що особливо критикувалися у минулому, а саме стосовно громадянських прав, демократії та свобод слова та релігії». У записці йшлося про те, що «поновлення діалогу ЄС-Судан є єдиним шляхом впливу, який може бути використаним для Судану, особливо в області громадянських прав та демократизації» [21, с. 68]. З точки зору Т. Летінена, політичне рішення про скасування економічних санкцій ЄС проти Судану було вмотивоване й тим, що ситуація в Судані по політичним та

основним правам людини була кращою, ніж в деяких державах АКТ, котрі не були піддані дії санкцій і з якими Євросоюз співпрацював у повному обсязі. Це піднімало проблему існування «подвійних стандартів» в політиці ЄС відносно країн АКТ [18, с. 20].

У результаті дії санкційної політики, насамперед, ЄС і Сполучених Штатів надання допомоги з розвитку Судану скоротилося з пікового 1985 р. в обсязі 1, 907 млн. дол. США до 100 млн. дол. США в 1996 р. [30, с. 3]. Водночас результативність політики економічних санкцій в Судані неможливо встановити, адже збройне протистояння ворогуючих сторін фактично зруйнувало економіку (щорічні соціально-економічні збитки від війни оцінювалися на рівні 1-1, 5 млрд. дол. США [7]), у багатьох районах країни головним завданням населення стала боротьба за фізичне виживання в умовах перманентних воєнних дій.

Зниженню політичної ефективності антисуданських економічних санкцій, на думку фахівців International Crisis Group, слугувало й те, що Судан є багатою на нафту країною, левова частка прибутків від продажу якої спрямовувалася на розвиток Хартуму та прилеглих районів (приблизно 70 % усіх зовнішніх фінансових надходжень до Судану направлялися до штату Хартум), аби зміцнити тут підтримку існуючого режиму, тоді як інші регіони ігнорувалися.

Що стосується європейської політики ембарго на поставки озброєнь та воєнних матеріалів, то вона також показала свою низьку ефективність у врегулюванні збройного конфлікту, підтвердженням чому став Дарфурський конфлікт 2003 р., етнічні чистки 2004 р. І хоча Євросоюз після розпалення конфлікту в Дарфурі в 2003-2004 рр. прагнув посилити дію ембарго новими економічними санкціями, аби примусити ворогуючі сторони до миру, він все ж таки не ризикнув цього зробити, побоюючись того, аби вони не зірвали на завершальній стадії переговори по підписанню Всеохоплюючої мирної угоди (ВМУ) [28, с. 5]. Натомість Брюссель надав перевагу зміцненню ембарго на поставки озброєнь, що було закріплено у відповідних документах Європейського Союзу – у Спільних позиціях Ради 2004/31/CFSP [11], Директиві Ради ЄС № 131/2004 [9], Спільних позиціях Ради ЄС 2004/510/CFSP [12], Спільних позиціях Ради ЄС 2005/411/CFSP [13], Директиві Ради ЄС № 838/2005 [10].

Ретельне вивчення змісту вище вказаних санкційних документів Європейського Союзу проти Судану надає можливість автору констатувати, що нові параметри стратегії ембарго розширювались за рахунок заборони військово-технічного співробітництва держав-членів із Суданом, адже з моменту їх ухвали політика санкцій визначалась й забороною на «надання технічної допомоги, фінансової допомоги, що відноситься до поставок озброєнь» [11]. Ст. 1 Спільних позицій Ради 2004/31/CFSP уточнювала, що відтепер заборонялося «сприяти, продавати, пропонувати чи здійснювати технічну допомогу, виступати посередником або надавати інші послуги, що стосуються воєнної діяльності та її забезпечення, виробництва, підтримки і використання озброєнь і військових матеріалів, включаючи амуніцію, транспортні засоби військового призначення і обладнання, технології напіввійськового призначення» [11]. До того ж, наголошувалось, що заборона розповсюджується й на «фінансування чи виділення фінансової допомоги, що стосується воєнної діяльності, зокрема надання грантів, позик чи експортних страхових гарантій, які можуть бути використані для продажу, покупки, передачі чи експорту озброєнь та матеріалів для їх обслуговування» [11, с. 55].

Метою ж посиленої політики санкцій Євросоюзу проти Судану було визначено «сприяти встановленню тривалого миру та злагоди на території Судану» [11, с. 55], що у подальшому уточнювалася відповідно до поточної ситуації та проміжних установок, націлених на її реалізацію. Зокрема, Спільні позиції Ради ЄС 2004/510/CFSP деталізують спрямованість політики ембарго «виходячи із розвитку ситуації в Судані та регіоні станом на момент підписання 8 квітня 2004 р. Угоди про припинення вогню з гуманітарних цілей», а тому націлює санкційні заходи сприяти «визначеним планам по розміщенню комісії Африканського Союзу з припинення вогню», підтримувати зусилля «ЄС, ООН й Африканського Союзу з проведення операцій по кризовому врегулюванню» [12]. Спільні позиції Ради ЄС 2005/411/CFSP обґрунтовують санкційну політику необхідністю локалізації діяльності бойовиків «джанджавіду» [13, с. 25]. Що стосується Директиви Ради ЄС № 838/2005, то вона синхронізує установки європейської політики санкцій із загальною лінією санкційної стратегії ООН (Резолюція Ради Безпеки 1591 (2005)) [26] та наголошує, що пролонгація дії санкційних заходів виходить із тієї обставини, що «продовжуються суттєві порушення Нджаменської Угоди про припинення вогню від 8 квітня 2004 р. і Протоколу, підписаного в Абуджі 9 листопада 2004 р., всіма сторонами Дарфуру та неспроможністю уряду Судану, повстанських сил і всіх інших збройних груп Дарфуру дотримуватися досягнутих домовленостей і вимог Ради Безпеки ООН, вказаних

у резолюції 1591» [10, с. 3].

Якщо ж казати про конфігурацію санкційної політики, то слід підкреслити, що Директива Ради ЄС № 131/2004 [9] й Спільні позиції Ради ЄС 2004/510/CFSP [12] фактично повторюють коло санкційних заходів, викладених в документі 2004/31/CFSP, додавши їх окремішніми цільовими обмеженнями для суданських політичних лідерів, які перешкоджають встановленню миру в Судані чи порушують ембарго. Тож, на думку автора, їх змістовне наповнення істотно не впливає на модель політики санкцій ЄС, окресленої у базисному документі – Спільних позиціях Ради 2004/31/CFSP. Документи 2005/411/CFSP і № 838/2005 не вносять принципових змін до параметрів політики санкцій ЄС, хоча й ухвалюються для її узгодженості із настановами ООН, адже міжнародні санкції Організації Об'єднаних Націй не виходять за межі санкційної політики Євросоюзу, а навіть представлені в її урізаній змістовній конструкції.

Отже, вивчення документів ЄС по антисуданським санкціям дозволяє нам заявляти про поступальність Брюсселю в політиці ембарго на поставки озброєнь і навіть про налаштованість на її зміцнення. З іншого боку, аналіз джерельної бази Європейського Союзу по санкціям проти Судану викриває окремі недогляди в їх доктринальному забезпеченні. Так, поза увагою європейських дипломатів лишилося питання належного інституційного забезпечення санкційних заходів, до упущень можна віднести й відсутність концептуальної платформи з організації зовнішньополітичної роботи по залученню до політики санкцій ЄС держав геополітичного довкілля Судану.

Важливим чинником, що діяв на зниження ефективності ембарго на поставки озброєнь у врегулюванні конфліктів в Африці, у тому числі й Судані, спеціалісти по санкційній політиці ЄС, як М. Бжоска [8, с. 214], Е. Роджерс [22] називають складну процедуру імплементації політики санкцій, що зумовлювалася напругою на кордонах із сусідніми державами, зокрема Чадом, Угандою, Еритреєю, Ефіопією, Демократичною Республікою Конго, спровокованою великим потоком біженців і внутрішньополітичною нестабільністю в цих державах. У свою чергу, висока турбулентність геополітичного оточення Судану унеможливлювала для ЄС здійснення моніторингової функції по реалізації санкційної політики, що негативно позначалося на її ефективності при врегулюванні конфлікту [32, с. 27]. К. Портела, зі своєї сторони, зосереджує увагу на тому, що в суданському епізоді підхід Європейського Союзу до реалізації політики санкцій страждає від того факту, що ЄС має працювати у рамках, які було створено для здійснення примусового впливу на відносно стабільні країни, тобто без внутрішніх збройних конфліктів, уряди яких здатні контролювати більшість території держави [21, с. 68].

«Прозорість» кордонів, дезорганізація політичного простору як в самому Судані, так і в сусідніх державах, окремі політичні і ділові кола яких були зацікавлені у збереженні високого конфліктного потенціалу в Дарфурі, навпаки виступали тією обставиною, що створювала додаткові можливості для ухилення від міжнародних санкцій. Так, за даними Стокгольмського інституту досліджень проблем миру, до 2009 р. зброя постачалася в регіон Дарфуру з дозволу уряду Чаду. Як підкреслюють воєнні аналітики шведського наукового центру, урядовці Чаду безпосередньо були задіяні у тіньових схемах доставки озброєнь в Дарфур, ймовірно, вони мали в цьому підтримку з боку Еритреї [31]. Група експертів ООН встановила, що конфліктуючі сторони також отримували зброю з Лівії за посередництва колишнього лівійського лідера М. Каддафі [29]. Кенія, зі своєї сторони, була транзитною територією через яку направлялися озброєння до Південного Судану, насамперед, з Росії (воєнні транспортні гелікоптери Мі-17V-5) та України (110 танків Т-72) [19].

Зарубіжні поставки озброєнь всупереч ембарго ЄС вивели воєнну індустрію Судану станом на 2011 р. на лідерські позиції в субрегіоні Північно-Східної Африки, що поступалась за обсягами виробництва лише Ефіопії та Нігерії. За даними Стокгольмського інституту досліджень проблем миру, виробництво зброї в Судані здійснювалось переважно Воєнно-промисловою Корпорацією (ВПК), що була заснована на початку 1990-х рр. [32, с. 8].

Аналітичні матеріали Стокгольмського інституту досліджень проблем миру вказують на те, що ВПК суттєво додала у виробничих потужностях в 1996-1997 рр., насамперед, завдяки імпорту необхідних технологій з Болгарії, Пакистану та України [19]. До того ж, воєнні технології та озброєння постачалися Китаєм, Іраном та Пакистаном, інтенсивність військово-технічної кооперації яких із Суданом значно посилилась в цей період [32, с. 8]. Вказані поставки дозволили Судану налагодити виробництво танку Т-55, танку моделі 85-2, бронетранспортеру WZ-501, модернізувати артилерійські комплекси радянської зборки [32, с. 8]. Компоненти для збирання танку Т-55 доставлялися протягом 2006 р. з Ірану, модернізації артилерійських установок – з Болгарії упродовж 1995-2002 рр. [24]. Воєнно-технічна допомога Китаю та Росії дозволила Судану налагодити серійне виробництво

легких літаків, України – гелікоптерів АК1-3, Сербії – літаків класу UTVA-75 [16, с. 581]. Ці ж країни надавали технічну допомогу при виробництві транспортної авіації [23]. Запуску у серійне виробництво стрілецької зброї сприяли поставки технологій та воєнно-технічна допомога Північної Кореї [32, с. 9]. Між тим у 2000-х рр. КНДР поступилася суданським ринком Китаю, який протягом 2001-2006 рр. збільшив поставки стрілецької зброї у 137 разів [17], довівши свою частку у структурі суданського імпорту даного виду озброєнь до 90% [20]. Дані британських воєнних аналітиків, представлених в Палаті Лордів 2011 р., також засвідчують, що експорт воєнних технологій та озброєнь з Китаю, Росії та України знижував ефективність ембарго ЄС для врегулювання конфлікту в Судані [27]. Аналогічні канали поставок озброєнь попри введене ембарго відзначалися і в документах ООН.

Як резюмує С. Веземан зі Стокгольмського інституту досліджень проблем миру: «варіантом остаточного вирішення проблеми могло би стати застосування ембарго на весь Судан. Але цей інструмент на даний момент не може бути використаний, адже міжнародне співтовариство негативно ставиться до нього як до способу вирішення конфлікту» [2]. Уточнюючи думку шведського спеціаліста, його колега з Китаю Жань Чюнь зауважує, що після запровадження Заходом санкційних заходів проти Судану, останній розвернувся на Схід, і почав розбудовувати більші тісні відносини з Індією, Іраном, Китаєм, Малайзією. За словами експерта Шанхайського інституту міжнародних досліджень Жаня Чюня, «Судан завжди мав альтернативну стратегію, балансуючи між різними сторонами. Тому для досягнення всеосяжного і раціонального рішення Дарфурської кризи, переконання й експлуатація м'якої сили краще, ніж примус і санкції» [33, с. 61].

Здобуття незалежності Південним Суданом в 2011 р. не стало чинником розв'язання суперечностей, відтепер найбільш гострі протиріччя викликають питання про делімітацію кордонів, передусім відносно статусу і кордони спірної території Аб'єй, на півдні штату Південний Кордофан. Гострота питання про приналежність Аб'єю пояснюється тим, що саме в цьому районі видобувається приблизно чверть усієї суданської нафти. Більшість нафтових резервів таким чином опиняється або на території вже незалежного Півдня, або у спірних прикордонних районах (таких як Аб'єй, територіальна приналежність якого, за ВМУ (гл. 4, п. 1. 3), також має визначатися на місцевому референдумі, а Хартум збереже лише контроль над транзитом південної нафти, яка вивозиться через Порт-Судан. Тому саме питання забезпечення контролю над нафтовими ресурсами, зокрема контролю над нафтоносними регіонами, провокує подальше насилля між Півднем і Північчю [25]. Тож, торгівля зброєю й надалі у значній ступені визначатиме динаміку протистояння Судану та тепер вже незалежного Південного Судану, ставатиме ключовим фактором боротьби за владу та зміни правлячих сил в обох державах, яку Європейський Союз продовжуватиме обмежувати санкційними заходами тепер вже по відношенню до Судану та Південного Судану (Рішення Ради ЄС 2011/423/CFSP від 18 липня 2011 р.) [14].

Отже, дослідження практичного досвіду ЄС з реалізації політики санкцій на прикладі Судану доводить у цілому її низьку ефективність з досягнення поставлених цілей через непослідовність реалізації санкцій державами-членами; слабкість суданських державних інститутів, які унеможливлювали визначення траєкторії політичного розвитку Судану упродовж дії санкційних заходів; інтернаціоналізацію конфлікту на глобальному і регіональному рівнях.

Бібліографічні посилання:

1. Комитет Совета Безопасности, учрежденный резолюцией 1591 (2005) по Судану. О Комитете [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. un. org/russian/sc/committees/1591/

2. Максименко С., Монахова Ю. Суданский раздор / С. Максименко, Ю. Монахова [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://rus. ruvr. ru/2012_03_28/69876524/

3. Резолюция 1945 принятая Советом Безопасности на его 6401-м заседании 14 октября 2010 г. S/RES/1945 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://daccess-dds-ny. un. org/doc/UNDOC/GEN/N10/584/35/PDF/N1058435. pdf?OpenElement

4. Сурков Н. Обама пытается развязать суданский узел. Белый дом намерен добиться сдвигов в ближайшие полгода / Н. Сурков [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. ng. ru/world/2009-10-21/8_sudan. html

5. Тихомиров Н. Авторитаризм, демократические процессы и урегулирование внутрисуданских конфликтов / Н. Тихомиров // Ближний Восток и современность. Сборник статей (выпуск двадцать седьмой). – М. : Институт Ближнего Востока, Институт Востоковедения РАН, 2006. – С. 303–319.

6. Шуляк С. Незалежність Південного Судану: інтереси та позиції регіональних гравців / С. Шуляк // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Серія: Питання політології. – 2010. – № 912. – С. 265 – 272.

7. Юрченко В. Юг Судана: война без победителей / В. Юрченко [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. iimes. ru/rus/stat/2002/17-10-02. htm

8. Brzoska M. Gesielte Sanktionen als Mittel der Konflikteinhegung in Afrika – Erfahrungen und Aussichten / M. Brzoska // Beitrage aus Sicherheitspolitik und Forschung, 2005. – № 4. – S. 209-215.

9. Council Regulation 131/2004 of 26 January 2004 // Official Journal of the European Union. – № L 21. – 2004.

– 28 January. – PP. 1-4.
10. Council Regulation 838/2005 of 30 May 2005 // Official Journal of the European Union. – № L 139. – 2005. – 2 June. – PP. 3-4
11. EU Common Position 2004/31/CFSP // Official Journal of the European Union. – № L 6. – 2004. – 10 January. – PP. 55-56.
12. EU Common Position 2004/510/CFSP // Official Journal of the European Union. – № L 209. – 2004. – 11 June. – P. 28
13. EU Common Position 2005/411/CFSP // Official Journal of the European Union. – № L 139. – 2005. – 2 June. – PP. 25-28
14. EU Common Position 2011/423/CFSP // Official Journal of the European Union. – № L 188. – 2011. – 19 July. – PP. 20-23
15. EU Council Decision 94/165/CFSP // Official Journal of the European Union № L 075. – 1994. -17 March. – P. 1
16. Jane's all the world's aircraft 2010-2011 / compiler S. Bushell, by P. Jackson (ed.), K. Munson, L. Peacock – 101st ed. – Coulsdon: Jane's Information Group, 2010. – 1034 p.
17. Kelly M. Essay. The Debate over Genocide in Darfur, Sudan / M. Kelly [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://jilp. law. ucdavis. edu/issues/Volume%2018. 1/Kelly_PDF. pdf
18. Lehtinen T. The European Union's Political and Development Response to Sudan / T. Lehtinen /European Centre for Development Policy Management (ECDPM): Discussion Paper Maastricht. – 2001. – № 26. – 36 p.
19. Lewis, M., Skirting the Law: Sudan's Post-CPA Arms Flows, Human Security Baseline Assessment (HSBA). // Working Paper: Small Arms Survey, Geneva, №. 18. – 2009. – September [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. smallarmssurveysudan. org/fileadmin/docs/working-papers/HSBA-WP-18-Sudan-Post-CPA-Arms-Flows. pdf
20. Nicholas D. Kristof Prosecuting Genocide / D. Nicholas // New York Times. – 2008. – 17 July. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. nytimes. com/2008/07/17/opinion/17kristof. html
21. Portela K. EU Sanctions and Foreign Policy. When and why do they work? / K. Portela . – London: Routledge, 2010. – 206 p.
22. Rogers E. Economic Sanctions and Internal Conflict / E. Rogers in The International Dimensions of Internal Conflict, Cambridge, MA: MIT Press, 1996. – PP. 418-428
23. Russian firm to maintain Sudanese helicopters // Sudan Tribune. – 2009. – 25 August
24. SIPRI Arms Transfers Database http://www. sipri. org/databases/armstransfers/ and 'Bulgaria court suspends judgments on arms embargo violation case', Sofia News Agency. – 2008. – 28 February. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. novinite. com/view_news. php?id=90813
25. Sudan Whose Oil? Sudan's Oil Industry: Facts and Analysis. – 2008. – April. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. ecosonline. org/reports/2008/ dossier%20final%20groot%20web. pdf
26. The Security Council Resolution 1591 (S/RES/1591 (2005)) Adopted by the Security Council at its 5153rd meeting, on 29 March 2005 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. sipri. org/databases/embargoes/eu_arms_embargoes/sudan/1591
27. The EU's Conflict Prevention and Peace-keeping Role in Sudan: Written Evidence House of Lords: London. – 2011. – 11 March. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. parliament. uk/documents/lords-committees/eu-sub-com-c/Sudan/SudanOralWritEvidence. pdf
28. Tull D. Der Sudan nach dem Naivasha Friedensvertrag: Noch kein Anlass zur Euphorie / D. Tull, Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2005. – 36 S.
29. United Nations, Security Council, Report of the panel of experts established pursuant to resolution 1591 (2005) concerning the Sudan. – 2008. – 1 October., annex to S/2008/647 – 2008. – 11 November. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www. smallarmssurveysudan. org/fileadmin/docs/documents/HSBA-Sec-Gen-2008-647. pdf
30. UNDP Country Cooperation Framework (1997–2001) for the Sudan: UN, 2001. – 10 p.
31. Wezeman P. Arms flows to the conflict in Chad / P. Wezeman // SIPRI Background Paper/ – 2009. – August. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://books. sipri. org/product_info?c_product_id=389
32. Wezeman P., Wezeman S., Beraud-Sudreau L. Arms Flows to Sub-Saharan Africa. / P. Wezeman, S. Wezeman, L. Beraud-Sudreau // SIPRI Policy Paper. – 2011. – 30 December.
33. Zhang Chun Possibility of Cooperation: China and EU in Darfur / Chun Zhang // International Review. – 2008. – № 2. – PP. 55-82

Седляр Ю. А. Дипломатия санкций Европейского Союза: на примере суданского эпизода.

Рассмотрена эффективность дипломатии санкций Европейского Союза (ЕС) на примере Судана. В ходе исследования установлено, что основными целями, которые обусловили применение санкций против Судана, стали поддержка демократии и защита прав и свобод человека. Анализ основных документов ЕС по политике санкций против Судана позволяет утверждать, что конфигурация санкций ограничивалась сокращением программ оказания помощи в развитии, а также эмбарго на поставки вооружений и товаров двойного назначения. Изучение факторов, определяющих эффективность политики санкций ЕС, позволило автору сделать вывод о ее низком потенциале в разрешении суданского кризиса.

Ключевые слова: дипломатия санкций, Европейский Союз, общая внешняя политика и политика безопасности, Судан, суданский конфликт, региональная безопасность.

Sedlyar Yu. Sanctions Diplomacy of the European Union: the Case of Sudan.

Sanctions are becoming increasingly central to shaping strategic outcomes in the XXI century. They afford great powers, like the European Union, a means by which to seek to influence the behavior of states, to demonstrate international leadership, to express common values for the benefit of the international community at large. Moreover, they often serve as an appropriate tool to prevent deadly conflicts in different geopolitical regions. In this light, it is getting more important for analysts in international relations around the world to research one of the most salient crises of the current world politics – the Sudan conflict in the context of the sanctions diplomacy of the EU.

The EU's sanctions diplomacy against Sudan is specific in three respects. First, it exemplifies how sanctions fatigue sets in where they fail to produce results for a long period of time. Second, sanctions policy highlighted

the fact that the suspension of aid was not only failing to deliver the right foreign policy results, but was actually aggravating the situation by fuelling the war economy. In addition, the case of Sudan presents a complicated interplay between sanctions imposed by the EU and the UN.

Analysis of the legal framework of the EU sanctions policy in Sudan leads author to conclusion that it was designed by the suspension of the development aid, arms embargo and embargo on dual-use goods. As it's defined in the official documents, the EU sanctions diplomacy in Sudan was aimed to cease fire and in this way to resolve conflict among North and South, to support democracy and to provide human rights and freedoms.

Assessment of the efficiency of the EU sanctions diplomacy in Sudan proves that it is not enough appropriate tool to Sudan conflict resolution. Among factors, that impact negatively on the EU sanctions policy in Sudan, are non-compliance of sanctions by international community, for example, countries like China, Russia, Iran, North Korea amply supplied Sudan with arms; abnormal political circumstances, with part of the territory under the control of the rebel forces.

Keywords: sanctions diplomacy, the European Union, the Common Foreign and Security Policy, Sudan, conflict in Sudan, regional security.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 378.091

Ю. Г. Стежко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Відбивається авторське уявлення про соціалізацію особистості у формі дискусії на суспільно-політичну тематику при вивченні іноземної мови. Проблемність наведеного матеріалу криється в характеристиці ролі політичних партій в інституалізації стосунків особистості та держави, визначенні взаємообумовленості типу демократії та національної ментальності.

Ключові слова: дискусія, демократія, політична партія, ментальність, громадянське суспільство.

Проблема формування громадянського суспільства як складової стратегії інтеграції в співтовариство країн розвиненої демократії є на вістрі всієї системи освіти, насамперед вищої, позаяк майбутнє суспільства, як відомо, закладається освітою. Проте в освітянських колах панує думка, що формування політичної культури є цариною лише суспільствознавчих та політологічних дисципліни. Не заперечуючи їх провідної ролі в формуванні особистості, все ж розв'язання проблеми нами бачиться в більш широкому сенсі -- як завдання всього циклу соціально-гуманітарних дисциплін, і не останню роль в цьому процесі має відіграти вивчення іноземних мов на тлі знань з країнознавства та здатності до аналізу складних суспільно-політичних процесів.

Сучасна парадигма освіти розглядає громадянське становлення особистості як складний, нелінійний, багатофакторний процес, що потребує міждисциплінарного підходу, а відповідно і нової методології – методології трансдисциплінарних зв'язків, а разом з тим і відповідних методів реалізації мети із множини можливостей в залежності від детермінуючих цей вибір ситуативних факторів.

Найбільш ефективною методикою вивчення іноземної мови, за загальним визнанням, є дискусія на проблемному матеріалі, котрий викликає живий інтерес у мислячої молоді, сповненої усвідомлення власної ролі в розбудові демократичного майбутнього нації. Комунікативність – це соціально-психологічной феномен, що містить у собі багатоаспектність духовного буття людини, наразі спілкування є її іманентною потребою. Тож на методичному рівні розвитку діалогічного мовлення присвячено чимало робіт, зокрема варто звернути увагу на розробки Ю. Пассова, Т. Савенко, В. Скалкіна, Н. Скляренко. Однак увага лінгвістів-науковців та практичних педагогів в розробках методики, виборі тематики діалогічного мовлення, головно, прикута до проблеми розв'язання лексико-семантичних, рідше лінгвокультурних завдань і зовсім не приділяється увага факторам, які формують особистість як громадянина, перш за все таким питанням як зацікавленість студентства в соціально-політичній дискусії. Найбільш вживаною є тематика щодо життя студентів за кордоном, тема, в якій студенти не завжди виявляються компетентними та й зацікавленими. Від цього втрачають усі форми навчання, як розвиток комунікативно-інформаційного мовлення, так і, насамперед, формування соціально-політичної зрілості особистості, що сьогодні є на часі. Складність поєднання в проблемно-дискусійній моделі навчання засвоєння програмного матеріалу з іноземної мови та формування особистості криється в тому, що потребує, насамперед, від викладача не лише лінгвістичної, а й суспільно-політичної компетентності, з одного боку, та відповідного методологічного забезпечення – з іншого. Не останню роль відіграє і відсутність зацікавленості або й компетентності викладацького складу в питаннях формування особистості. Наразі за мету студіювання маємо до певної міри заповнити прогалини, які склалися в методологічному та методичному забезпеченні формування громадянських якостей особистості студента в

процесі вивчення іноземної мови.

Реалізація міждисциплінарного підходу до навчального процесу нами бачиться на засадах методологічного потенціалу синергетики, яка розкриває більшу кількість ступенів свободи творчості, забезпечує занурення в глибини потенцій свободи, самостійності суджень, конструювання бажаного результату, виходячи із власної уяви та думки візаві у процесі мовленнєвої взаємодії з учасниками пошуку істини. Ознаками живої зацікавленості співучасників є відкритість, готовність до творчого діалогу, толерантність, здатність до самонавчання. М. Бахтіна дає нам розуміння того, що у спілкуванні важливими є не тільки розгорнуті мислительні конструкції, визначені й чітко виявлені умовні твердження, але й ті, в яких більше питань, ніж відповідей, і при відповіді на які виникає узгодженість як дотичність у поглядах, оцінках тощо. Тож важливим є імпульс, зворотня думка як репліка, очікування заперечення, згода, вагання. Розв'язуючи суперечності, суб'єкт обирає власний спосіб осягнення дійсності на полі атракторів креативного самовизначення. Установка на взаємопорозуміння навертає нас на концептуалізацію педагогічного процесу в термінах синергетики в тих їх значеннях, де йдеться про конструктивний механізм самоуправління, про коло можливостей міждисциплінарного підходу до розв'язання евристичних завдань. Синергетика – це методологія творчості, що позначає некласичне уявлення про спільність, співбуттєвість, солідарність. Йдеться про те, що «у контексті такої спільності скооперовані елементи ведуть себе не так, як поза нею, тобто коли їх полишають на самих себе» [4, с. 320], а отже посилюється творчий потенціал кожного учасника дискусії.

На відміну від міждисциплінарного дисциплінарний підхід розв'язує конкретне «вузьке» завдання -- дослідження дійсності за однозначними причинно-наслідковими залежностями, які мають лінійний характер, де не залишається місця свободі творчості, дискусії. А відсутність зацікавленості в темі створює скоріше ілюзію дискусії, ніж власне дискусію як інтерактивний процес. Дискусія буде ефективним засобом досягнення дидактичної мети та мети формування активної громадянської позиції молоді в тому разі, коли вона викликає непідробний інтерес її учасників, а не є надуманою. За таких умов доцільно говорити, що кожне сказане слово стане відповіддю, реакцією на висловлену візаві ідею, думку, як її заперечення чи, навпаки, розвиток. Наразі ми пропонуємо дискусійний матеріал, який є актуальним та утримує потенціал формування громадянських якостей особистості для використання його в контексті розв'язання дидактичного завдання вивчення іноземної мови. Такою животрепетною темою дискусії нами бачиться тема відповідності демократичного устрою ментальності нації. Зацікавленість в суспільно-політичній проблематиці, котра сьогодні є на вістрі інтересів молоді, постане мотивацією вивчення іноземної мови, збагачення лексичного багажу для вияву власної громадянської позиції. Студент має використати усі набуті знання мови та прагнути набути нового лексичного багажу для виразу власної думки.

Для активізації мовленнєвої діяльності варто, насамперед, обґрунтувати актуальність теми дискусії тим, що запорукою динамічного розвитку демократії в Україні є встановлення партнерських стосунків держави та суспільства. «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави», – ця норма, що закріплена в третій статті Конституції України, є імперативною щодо розбудови громадянського суспільства. Тож уже в самих конституційних засадах проглядається широкий спектр завдань на шляху інституалізації громадянського суспільства, стосунків держави з громадами та утвердження громадянських свобод.

На тлі демократичних перетворень в глибинних нетрях свідомості українців прокинувся дух козацьких вольностей, надія стати не позірним, а реальним суб'єктом влади. Незаперечним є той факт, що майбутнє нації закладається освітою. Наразі перед педагогічною наукою постає завдання формування громадянських якостей особистості в умовах лібералізації суспільно-політичного буття за нових реалій в стосунках між суспільством та державою на зразках розвинутих демократій. Інтернаціоналізація освіти, запровадження європейської трансферно-накопичувальної системи освіти, участь у спільних освітніх проектах актуалізували завдання вивчення іноземних мов, поглиблення знань з країнознавства, які становлять великий, але, на жаль, ще не використаний повною мірою потенціал міжнародної комунікації, мобільності студентства.

Характеризуючи значимість обраної теми дискусії, варто довести до відома студентів, що демократія своїми коренями сягає ще в античність. Однак, не заглиблюючись в історичний екскурс, в чому немає потреби, запропонувати учасникам дискусії ознайомитися з новітніми дослідженнями як найбільш культуровідповідними сучасним українським реаліям та які прямо чи побіжно торкаються обраної теми. Зокрема, ознайомитися зі здобутками українських вчених В. Горбатенка, А. Карася, В. Коляденка, С. Кримського, М. Михальченка, Ю. Павленка, Я. Паська, М. Поповича, І. Прокопчук, П. Толочка,

П. Шляхтуна, Ю. Якименка та багатьох інших, на які має спиратися студентство у веденні дискусії. Істотний вплив на активність учасників дискусії має справити порівняльний аналіз висвітлення українських суспільно-політичних реалій у вітчизняних та англомовних засобах інформації.

Варто тримати в полі зору той факт, що практичне оволодіння іноземною мовою не обмежується лише сферою засвоєння її лексичного наповнення та знаннями з лінгвокраїнознавства. Істотним чинником ефективності перекладацької діяльності є досконале володіння лексикою рідної мови, способами побудови висловлювань українською мовою. Переклад відбувається через співставлення лексичних відповідників мови перекладу та мови оригіналу. Йдеться не лише про нормативну складову, а й про весь спектр лексем «живої» мови. Однак сьогодні суттєвою перепоною пошуку відповідників перекладу постала лексична та фонетична «хаотизація» рідної мови, яка набула загрозливого характеру.

На хвилі демократизації мовного обігу маємо штучне збурення, штучне насичення української мови лексичними діалектизмами, новоутвореннями, котрі здебільшого суперечать нормативній лексиці. Боротьба діалектів, головно територіальних, в мовно-культурному просторі є відлунням ідеологічно-культурного протистояння «трьох основних субетносів» [11, с. 2], які сьогодні складають українську націю, котрі формувалися в різному лінгвокультурному середовищі, мають різну ментальність, яка насамперед відображається на мові. А, головно, що «даже после двадцатилетнего независимого существования говорить о единой духовно-культурной идентичности украинского народа невозможно» [там само], тож не спостерігається їх зближення і в розв'язанні мовного питання. Живлячою енергією мовного протистояння, насичення мови діалектами а то й оказіоналізмами та жаргонізмами стала невиваженість у втіленні політики мовної лібералізації, яка проводиться з часів незалежності. Відтак не варто скидати з рахунку і соціально-політичний вимір проблеми насичення мови діалектизмами – можливе розпалювання соціальних суперечностей на ґрунті мовно-культурних вподобань під гаслом повернення до автентичності мови, якою її бачить той чи інший субетнос.

Наразі, окрім закономірного лінгвістичного впливу все ж сьогодні домінуючими причиною насичення мови діалектизмами варто визнати ідеологічне та політичне протистояння субетносів, їх спробу утвердити власне бачення вектору близькоспорідненості української мови. Тож тема демократії та шляхів демократизації мовно-культурних процесів більш ніж дотично стосується вивчення філологічних дисциплін, що, поза сумнівами, викличе у студентства живий інтерес як тема дискусії.

Для окреслення проблемності теми демократичних перетворень викладач має довести до свідомості учасників дискусії думку, що поняття демократії є багатозначним. Вивчення досвіду інших країн, головно англомовних, дає нам широкий спектр трактувань демократії [10], утім по всяк раз проглядається взаємообумовленість форми демократії та національної ментальності. Наразі дискусію для студентів, які вивчають іноземні мови, доцільно розпочати з усвідомлення того, що «сучасна демократія в цивілізованих, розвинутих країнах є… плюралістичною демократією, яка поєднує ліберальні, соціальні, в деяких країнах певною мірою й християнські цінності, загальною, бо не містить дискримінації щодо політичної діяльності індивідів» [10, с. 103].

Для молодої української демократії ідея національної державності становить вищу цінність суспільного буття. Як свідчить історія, за усіх часів українство відзначалося прагненням до незалежності. Сьогодні вона стала реальністю, яку треба лише належним чином закріпити в інституціях а, головно, в суспільній свідомості, що і змусило нас звернутися до аналізу суспільно-політичних чинників формування особистості в нових історичних реаліях.

Проте можна зустріти дослідження, просякнуті наріканнями на ментальність українців, яка, на думку декотрих представників політикуму та й науковців, стоїть на заваді прискореної розбудови громадянського суспільства. Утім, маємо чисельні дослідження, які аргументовано доводять істотні зрушення в суспільній психології, політичній культурі нації у бік демократичних цінностей європейського рівня. Тож більш доцільно, на нашу думку, говорити не про «психологічну не державність» чи «самопригноблення» українського етносу, що на сьогодні уже не є актуальним, а про створення умов свободи волевиявлення, ефективної участі у самоврядних інституціях.

Дійсно, важко заперечувати вплив ментальності нації на розбудову суспільного устрою, позаяк, погодьмося з А. Гуревичем, «ментальность вездесуща, она пронизывает всю человеческую жизнь, присутствуя на всех уровнях сознания и поведения людей…» [2, с. 195]. Однак вкрай хибним було б уявлення про ментальність як історичну константу, непідвладну впливам суспільного буття. Вона є динамічною, підвладною соціокультурним

впливам. Видозміни ментальності бачаться як двоєдиний процес --- зберігаючи національну автентичність, вона втрачає свої рудименти та набуває нових, культуровідповідних епосі рис. Отже, як на нас, то чинником, в якому криється затримка розбудови громадянського суспільства, є не ментальність, а представницька форма демократії, її невідповідність запитам на самоврядування, а точніше переоцінка її ефективності на теперішньому перехідному етапі до самоврядування. На тлі демократичних запитів громадянського суспільства представництво, яке лише делегує владні повноваження, насправді відчужує волю громадян коштом реального самоврядування. Наразі із засобу служіння інтересам пересічних громадян, їх запитам на волевиявлення представницька демократія перетворилася в непідконтрольну громаді монополію на владу партійних еліт, які до того ж не завжди становлять взірець моральності, патріотизму, національної самосвідомості та налаштованості на суспільне служіння. В представницькій демократії більше відбивається відданість партійних еліт інтересам фінансово-політичної олігархії, здійснення влади на їх користь, ніж служіння національним інтересам громадян. Назагал, не національна ментальність, а монополізація влади політичними елітами постала перепоною інституалізації органів самоврядування, мобілізації громадянських якостей як окремих громадян, так і соціальних груп на активну самореалізацію в публічній політиці. «Всякая партия представляет лишь меньшинство людей в стране...Поэтому «победа» любой партии при любой избирательной системе дает меньшинству власть над большинством. Это меньшинство…. начинает выдавать свой интерес за интерес общенациональный» [3, с. 391]. Таким чином, лобіювання партіями корпоративних чи регіональних інтересів під гаслом демократії не сприяє консолідації нації, а, навпаки, провокує конфліктність у суспільстві.

Надмірна ідеологічна поляризація суспільства, відсутність політичної волі партійних еліт та їх масової підтримки громадою є підґрунтям посилення державних структур, вона не спонукає державу до переорієнтації управлінських функцій в демократичне русло самоврядування. Представницьке делегування владних повноважень створює лише ілюзію конституційного права народу як суб'єкта історичного процесу.

Тож є закономірним, що причини усіх негараздів буття відбилися в суспільній свідомості невідповідністю представницької демократії суспільним запитам на політичне волевиявлення. Закономірно тому, що в базових засадах української етнопсихології глибоко укорінилося «внутрішнє невизнання «природного права» пануючої верстви (партноменклатури, фінансово-політичної олігархії) на виняткові права і привілеї при зневір'ї в тому, що реально є якісь важелі щось по-справжньому на краще змінити; звідси – скептичне, недовірливе ставлення до класу політичних діячів…» [9, с. 160-161]. Наразі «позбутися класу політичних діячів» сьогодні означає позбутися монополії на владу партійних еліт, а отже і послабити державний централізм.

Суспільство потребує конструктивних дій, чіткого прагматизму в перетвореннях на засадах демократичних цінностей, ідеалів, позбавлених утопічних ідей. Новий модус суспільного буття бачиться в переоцінці ролі особистості як суб'єкта політичної влади на основі глибинної рефлексії щодо власного призначення – в якості не стихійного бунтівника чи конформіста, а цілеспрямованого, політично свідомого громадянина, прагматика, позбавленого соціальних утопій. За умови зрушень у суспільній свідомості в бік державотворчих устремлінь партійне представництво не знімає внутрішню конфліктність, а лише загострює.

Сьогодні все гучніше лунають заклики до переорієнтації суспільних трансформацій в бік прямої демократії, яка більше пасує українській ментальності. Йдеться про те, що Т. де Шарден та Д. Мід називають «демократією участі», яка розв'язує конфлікт інтересів в системі «держава – громадянин», «необхідність – свобода» «…за допомогою постійної участі в політичному процесі, безпосереднього самоврядування і створення політичної спільноти, здатної трансформувати залежних приватних індивідів у вільних громадян, а часткові й приватні інтереси – у громадське добро» [1, с. 259]. Пряма учасницька демократія більше відповідає оновленій ментальності українства, розкриває реальні можливості здійснення громадської експертизи владних рішень та впливу широких верств населення на демократичні перетворення через різні форми політичної участі не лише на час виборів, а й у міжвиборчі періоди. Відтак створюються умови переходу від політичної риторики щодо самоврядування до реальних кроків його втілення в практику. Усувається розрив між декларацією владою громадянських свобод та їх реальним забезпеченням, особистість перетворюється із виборця на учасника політики, із громадянина de jure в громадянина de fakto. Через інституалізацію в громадянських організаціях базових цінностей демократії таких як самоцінність людини, свобода, справедливість тощо громадяни свідомо підпорядковуються нормам суспільного буття, які вони ж самі й визначають.

Наразі ментальна риса – індивідуалізм як рефлексія стосовно нового модусу буття постає індивідуально обраною формою соціального позиціонування особистості щодо вимог громадянського суспільства. Тож історична перспектива є за прямою демократією участі, котра забезпечить безперешкодний вираз власної політичної позиції та ставлення до влади, скажімо, через різноманітні форми опитувань, референдумів, плебісцитів, участі в протестних заходах (мітингах, демонстраціях тощо). Участь в публічній політиці постає засобом «зняття» внутрішньої конфліктності особистості, подолання егоїстичного «Я» на користь громадянської солідарності.

Утім не варто вбачати в учасницькій демократії, як і в будь-якій іншій її формі, панацею від дуалізму «держава – суспільство». Тим паче, що у перехідний період до громадянського суспільства, який переживає Україна, говорити про готовність пересічних громадян до політичного волевиявлення наразі не доводиться. Є потреба віднаходити консенсус між представництвом та прямою участю, між елітарністю влади та громадянськістю. На перехідному етапі до громадянського суспільства, за умов наявної політичної культури переважної більшості пересічних громадян видається за доцільне говорити про пряму демократію учасницького типу на локальному рівні здійснення влади та репрезентативну як представництва освічених, політично свідомих членів громади -- на загальнодержавному, яке репрезентує соціальні, громадянські цінності, але є незалежним від державних структур. Утім в усіх випадках досягти повного народовладдя не уявляється за можливе. Можна говорити лише про більш-менш прийнятну форму залучення широких верств громади до влади або бодай експертизи її рішень. В певному сенсі Р. Дарендорф має рацію, кажучи, що «демократія -- не правління народу, такого на світі просто не буває. Демократія – правління обране народом…» [10, с. 99]. Питання лише за тим, хто буде здійснювати це правління. Якщо покласти ці функції тільки на державу, то чи не обернеться правління лише утиском свобод громадян суспільною необхідністю, віддаленою від інтересів особистості? Як говорив Ф. Ніцше, «государство есть мудрая организация для взаимной защиты личностей; если чрезмерно усовершенствовать его, то в конце концов личность будет им ослаблена и даже уничтожена – т.е. будет в корне разрушена первоначальная цель государства» [7, с. 365]. Іншою крайністю може бути охлократія – за Ф. Ніцше, не ліпша форма утиску свободи особистості. Тож, видається, саме поєднання двох форм демократії на різних рівнях управління становить оптимальну модель здійснення політичної влади. В усіх випадках визначальна цінність демократії – свобода неминуче постає не чим іншим як підпорядкуванням індивідуалістичних устремлінь громадянина суспільній необхідності, адже далеко не кожна необхідність кореспондується із екзистенційністю індивіда. Питання за тим, за якої форми демократії ця необхідність більш узгоджується із екзистенційністю суб'єкта, українським індивідуалізмом.

Цілком виправдано, що в епоху постмодернізму проблема свободи як ніяка інша знаходиться на вістрі філософського дискурсу. Постулат – «свобода – це усвідомлена необхідність», який декларується як демократичний імператив, за безроздільного панування держави передбачає закріпачення особистості, спричинює політичну індиферентність, правовий нігілізм, конформізм особистості, перетворення її на об'єкт маніпулювання. Тому в сучасному філософському дискурсі все гучніше лунають заклики відмовитися від домінування зовнішньої обумовленості свободи -- на користь екзистенційності, котра більш узгоджується із індивідуалізмом як етнопсихологічною рисою українства.

Деконструктивізм постмодерну пояснює «свободу как независимость от тех любых кодексов разума, претендующих на универсальную всеобщность и обязательность» (В. Лук'янець та О. Соболь). Відтак свобода передбачає можливість протиставити утиску відчуженої від суб'єкта зовнішній необхідності екзистенційну свободу. Екзистенційна свобода (почуття, яке Г. Тульчинський називає «переживание свободы») на відміну від «усвідомленої необхідності» є спонукальною, а не заборонною, передбачає піднесення свідомості на рівень громадянської самореалізації, усвідомлення потреби власної участі у перебігу соціальних процесів. Наразі зовнішня суспільно обумовлена необхідность трансформується у духовну свободу особистості, у внутрішній регулятив – чинник індивідуально обраного способу громадянського позиціонування на політико-правовому полі можливостей. Кожен ладен сам обирати спосіб освоєння суспільної необхідності. Задля цього політикум має створити умови волевиявлення громадян у формі демократії учасницького типу на локальному рівні самоврядування. Без можливості впливу особи на перебіг суспільних процесів демократія перетворюється на беззмістовну абстракцію, а суспільна необхідність -- на відчужену реальність.

Пряма учасницька демократія через інститути доступу до участі у політиці розкриває можливості особистісної самореалізації у тій царині публічної політики, проектів, які є привабливими з погляду її ідеологічних вподобань, трансформує свободу в «стан духу»,

а народні маси в громадян. Але задля цього людину потрібно розкріпачити до справжньої екзистенційної свободи, де вона самостійна у виборі й відповідальна за свій вибір як автор власного буття. Тоді індивідуалізм набуває культуровідповідного змісту громадянської солідарності.

У суспільній свідомості утвердилася думка, склався стереотип, що потужним ресурсом демократизації, розбудови громадянського суспільства є багатопартійність. З прикрістю маємо констатувати, що в українських реаліях багатопартійність з демократичного ресурсу правової держави перетворилася на чинник розколу суспільства. Відбулося зміщення функцій партій з засобу консолідації нації навколо ідеї громадянського суспільства в бік утвердження факторів розколу за ознаками не стільки ідеології, скільки мовної політики, релігійних переваг, героїки захисників Вітчизни тощо. Партії втратили статус виразників ідеологічних вподобань відповідних прошарків суспільства, а отже і їх довіру, перетворившись на «театральные труппы, более-менее талантливые» [5, с. 59] Не можна не погодитися із оцінкою сучасних партій, наведеною А. Люсим. «В современном мире, – пише він, – партии воспринимаются как эффективная форма отчуждения политических ресурсов граждан в пользу элит» [5, с. 58].

Демократія в представницькому виконанні опинилася заручницею непримиренної боротьби партій за вплив на суспільство як електорат, внаслідок чого втрачається ідеологічна відмінність між ними, а пересічний громадянин постає лише об'єктом застосування політтехнологій, котрі утверджують в суспільній свідомості феномен «партіотизму» (А. Люсий) – символ партії. Відчуження політичних ресурсів громадян волею еліт від них самих пояснює утвердження в свідомості уже електорату свого роду бренду партії-символу. Така відданість суб'єкта символу партії лише відчужує дійсний патріотизм коштом партіотизму. Символ «партія» – це символ роз'єднання, коли на часі є радше єднання нації. Тож погодьмося з оцінкою, що «взгляд на мир сквозь интеллектуальный символ «партии» – это взгляд архаичного человека, застрявшего в XX в. Человека, жестко дифференцирующего весь мир и не желающего видеть ничего, кроме того, что требуется лично ему для архаичного выживания» [5, с. 59]. Архаїчність обумовлена ірраціональністю суспільної психології – що становить благодатний ґрунт для символізму, партіотизму. Українське суспільство, схоже, застрягло ще в XX столітті. Тож, чи дійсно кількість партій є мірилом демократичності суспільства? Щодо українських реалій перехідного періоду не таким вже й не правим може видатися Дж. Коуп, кажучи, що дві партії здатні забезпечити часткову демократію, але цілковиту демократію може встановити лише одна партія.

В контексті консолідації суспільства навколо ідеї громадянського суспільства не можемо оминути увагою потужний потенціал церкви, її впливу на громадянську позицію суб'єкта. Релігійність є іманентною складовою свідомості, яка пересилює будь-які інші риси ментальності. На жаль, сьогодні маємо істотні втрати від браку співпраці громадських організацій із церквою передусім на рівні місцевих громад, – в тих сферах, де їх інтереси збігаються, де релігія домінує над політикою в царині стосунків особи із державою. В традиціях розвинених демократій церква не стоїть осторонь громадських об'єднань, релігія прямо чи опосередковано пронизує усі ланки соціуму, консолідуючи суспільство. «І що більший відсоток єдиновірців, то міцніша консолідація. На жаль, в Україні це мало хто усвідомлює» [6, с. 7], – пише В. Маляренко. До речі, у розвинутих демократіях використання церкви в політичних цілях є неприпустимим. В Україні ж, незважаючи на те, що релігійні організації de jure відокремлені від державних справ, de fakto вони все більше впливають на перебіг політичних подій, а то й стають безпосередніми учасниками політики, і не лише в якості арбітрів у політичних суперечках, а досить часто безпосередніми провідниками політики тих чи інших партій в електоральному просторі. В українських реаліях відбулося те, що правлячі партійні еліти намагаються втрату довіри до світської влади компенсувати коштом спекуляції на релігійних почуттях, залучаючи до цього ресурс впливу церкви, що поширює ідеологічне розшарування суспільства на розбрат і в царині релігії. І причина криється не лише в «слабкості православ'я», як його оцінює В. Маляренко, а й у ворожнечі між самими патріархатами, яка уже набула політичного забарвлення, а то й матеріального підґрунтя. Як зазначає П. Толочко, «к сожалению, вирус регионализации поразил и Украинскую православную церковь…» [11, с. 3]. Церква втратила свою роль обійстя духовності, примирення конфліктуючих. Натомість усе частіше стає чинником міжконфесійного розбрату на політичній основі, усе частіше розгоряються міжконфесійні чвари церковників, які, шукаючи підтримки з боку політикуму, і самі виказують політичні вподобання. А, як відомо, коли церква займає позицію якоїсь політичної сили чи відбиває інтереси якогось регіону, вона стає інституцією прибічників лише певної партії, а отже втрачає роль консолідуючого націю чинника та становить перепону збалансуванню регіональних та загальнонаціональних інтересів. Більш за те, міжконфесійні чвари усе

частіше стають виявом боротьби за монополію на визначення та пояснення політичної дійсності. Тож і сподівання на релігію як націєутворюючий чинник, як фактор єднання нації навколо церкви в ім'я громадянського суспільства, на жаль, поки не виправдовуються.

У свідомості громадян політизація релігії відбилася релігійним символізмом. Феномен релігійного символізму та його механізм маніпулювання віруючими «через підсвідомий вибір ідеалу сакрального» досліджує В. Оржиховська [8]. Релігійний символізм на кшталт партійного становить механізм досягнення політичного результату через використання таких технологій як: створення політичних міфів, моделей політичного ритуалу, моделей політичної метафори (семантична політика), моделювання геополітичних образів (переведення політичних ідей у символічну сферу) тощо. «Фактично релігійний символізм стає мистецтвом можливого в просторі політичної культури, стихії, яку політика прагне упорядкувати й підкорити, спрямовуючи у необхідному напрямку» [8, с. 213], – зазначає В. Оржиховська. Через символізм релігія перетворюється на систему маніпулювання влади громадою.

Розшарування суспільства на релігійному ґрунті не обмежується лише сферою протистояння християнських церков, воно є більш широким – трансформується в протистояння культур, громад, породженого новим для України феноменом – мультикультуралізмом. Глобалізаційні процеси, з якими зіткнулася молода державність, євроінтеграційні зобов'язання України породили нову, більш складну для розв'язання проблему – проблему узгодження політики мультикультуралізму із демократією. Демократичні інституції мають завдання підтримки та узгодження культурного та релігійного розмаїття, врахування ментальних рис національних груп, їх участі у владі на основі широкої автономії, пропорційності та права вето національних меншин. Звісно, лише цим проектом проблема мульткультуралізму не вичерпується. Громадянське суспільство передбачає діалог культур, релігій на усіх рівнях врядування. Політика мультикультуралізму, яка до певної міри уже скомпроментувала себе в країнах західної Європи, цілком може узгодитися з демократією в Україні завдяки вдачі українців. Згадаймо І. Лисяка-Рудницького, його формулу «Україна між Сходом і Заходом», де він зазначав: «національний характер не являє собою чогось абсолютного й оригінального, але радше індивідуальну комбінацію прикмет, які широко поширені у світі й спільні багатьом народам». Міра поєднання загального та особливого в національному характері українства і дає надію на демократичне втілення політики мультикультуралізму.

Наостанок. Закріплюючи результати дискусії, викладач має зосередити увагу не лише на лексико-семантичних та лінгвокультурних здобутках, які набули студенти в процесі дискусії, а й на значенні активної громадянської позиції молоді в сучасних демократичних перетвореннях, відзначити, що наведений аналіз соціокультурних та політичних детермінант націо- та державотворення має утримати нас від надмірної ейфорії щодо розбудови громадянського суспільства, одначе і не залишає сумнівів щодо обнадійливої перспективи консолідації нації навколо базових цінностей демократії: свободи, державності, патріотизму, котрі б у історичній перспективі генетично закріпилися в ментальності українців. Однак варто звернути увагу студентів, що в кожної нації є свій шлях до демократії, як і свій особливий психологічний склад та культурні традиції, які відбиваються в мові та притаманному їй способі концептуалізації соціальної дійсності.

Практика соціально-політичних перетворень кожен раз буде давати нові факти, котрі потребуватимуть свого дослідження, співставлення з тенденціями демократичних перетворень в англомовних країнах. Отже, тема національного єднання та розбудови громадянського суспільства ще тривалий час не втратить своєї актуальності, постаючи щоразу в нових аспектах. Наразі перспективним напрямком подальшого розвитку теми демократії при вивченні іноземної мови нами бачаться дискусії щодо еволюції ментальності українців, її потенціалу громадянського позиціонування, дослідження мотиваційної сфери перетворення мас в активних громадян, свідомих власних інтересів, організованих в інституціях самоврядуванн на кшталт провідних демократій світу чільне місце в осягнені яких посідає полілінгвістичність особистості з номадичним мисленням, здатної брати участь у міжнародних наукових форумах з обміну ідеями демократичних перетворень.

Бібліографічні посилання:

1. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу // Демократія: Антологія. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 254-262.

2. Гуревич А. Исторический синтез и школа «Анналов». – М. : Индрик, 1993. – 328 с.

3. Ильин И. Яд партийности // Хрестоматия по философии. —М. : «Проспект», 1998. – 576с.

4. Лук'янець В., Соболь О. Філософський постмодерн. – К. : Абрис, 1998. – 352с.

5. Люсый А. Сквозь символы. Диалектика символизации/десимволизации как фундаментальное основание

прикладной культурологии // Вопросы философии. – 2009 – № 10. – С. 48-59.
6. Маляренко В. Чому Україна відстала країна? // Голос України. -- 2010. -- № 179. – С. 6-7.
7. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое – Соч. в 2-х т. : Т. 1. – М. : Мысль, 1990. – 831 с.
8. Оржиховська В. Релігійний символізм як механізм досягнення політичного результату // Суспільно-політичні виміри релігійних процесів в Україні. Збірник наукових праць. – Чернівці, «Рута», 2008. – С. 211-214.
9. Павленко Ю. Походження та цивілізаційна ідентичність українського народу // COLLEGIUM. Международный научный журнал. – 2004. – № 15. – С. 149-164.
10. Прокопчук І. Поняття і типологія демократії // Людина і політика. – 2003. – № 3, – С. 97-105.
11. Толочко П. Способны ли украинцы к диалогу? // Газета 2000. – 2010. – № 15. – С. 2-3.

Стежко Ю. Г. Формирование гражданских личностных качеств в процессе изучения иностранного языка.

Отражается авторское представление о социализации личности в форме дискуссии на общественно-политическую тематику при изучении иностранного языка. Дискуссионность приведенного материала кроется в характеристике роли политических партий в институализации отношений личности и государства, определении взаимообусловленности типа демократии и национальной ментальности.

Ключевые слова: дискуссия, демократия, политическая партия, ментальность, гражданское общество.

Stezhko Yu. Formation of civil personal qualities in the process learning a foreign language.

Reflects the author's image of the socialization of the individual in the form of discussions on social and political subjects studying foreign languages. The problematical character of the presented material lies in the characterization of the role of political parties in institutionalizing the relationship of the individual and the state, determining the type of interdependence of democracy and national mentality.

Keywords: discussion, democracy, political party mentality and civil society.

Надійшла до редколегії 25.02.2013 р.

УДК 321(4):061.1ЄС:336. 02

І. О. Стряпко

Ужгородський національний університет

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ВЛАДИ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В статті досліджуються тенденції розвитку Європейського Союзу, та виділяються в ньому 2 протилежні процеси: з одного боку, зростання централізації ЄС, яка проявляється у зростанні повноважень та значенні центральних органів влади. З іншого боку, зростання уваги до регіонального розвитку. Фактично, вимога регіоналізації та зростання прав регіональної влади стали одним з основних критеріїв у набутті членства країни в Європейському Союзі.

Ключові слова: регіональна влада, фінансові ресурси, місцеве самоврядування, місцева громада, місцеві податки, державні трансфери, структурні фонди ЄС.

Насамперед нас цікавлять фінансові ресурси регіональної влади, які дозволяють їй ефективно вирішувати проблеми віднесені до її компетенції, а також бути незалежною від центральних органів влади. Показовим тут є приклад країн Центральної Європи, які провели ряд реформ, спрямованих на регіоналізацію країн та посилення повноважень місцевих та регіональних органів влади. Показово, що країни: Словаччина, Угорщина та Чехія, які не є великими територіально та не мають великої кількості населення, в результаті реформ створили максимально комфортні умови для розвитку територіальних громад.

Зважаючи на успіх європейської політики регіоналізації, яка дозволила вирішити ряд економічних, соціальних проблем, вважаємо, що подібна практика варта більш детального вивчення з метою впровадження досвіду Європеського Союзу для України.

Проблема децентралізації країн Європейського Союзу та формування регіональних структур стала об'єктом вивчення українських науковців. Зокрема децентралізація країн ЄС вивчалася Гелей С. Д., Рутар С. М. [4], Демчишак Р., Прокіп А. [5], Кваша А. П. [8], Копил Б. [9], Кукарцев О. [10], Школа І. М. [15]. Реформи у країнах Центральної Європи та їх вплив на регіональний розвиток досліджували Бочаров С. [3]., Каплій О. [6], Новікова О. [11].

Фінансові повноваження регіональної влади сильно відрізняються в залежності від країни, у якій вона функціонує. На її повноваження впливають наступні фактори:

1. Модель взаємовідносин між центральними орагнами влади та територіальною громадою. Дуже часто вона залежить від рівня розвитку демократії у суспільстві. Високий розвиток демократії стає теоретичною основою формування різноманітних теорій регіоналізму та передачі частини повноважень від центральних органів влади до територіальних громад. Розвиток сталих та розвинутих демократичних інститутів створює інституційні передумови для розвитку територіальних громад, посилення їх ролі у вирішенні регіональних проблем та представництві регіональних інтересів. Активна участь громадян у політиці стають запорукою ефективного функціонування інститутів регіональної влади.

2. Важливим стає створення законодавчої бази для розвитку інститутів регіональної

влади. Як правило, формуються межі компетенції таких органів влади, особливості їх формування та відносини з центральними органами влади та іншими регіональними інститутами [8, с. 52]. В окремих випадках регламентуються можливість регіональних органів влади брати активну участь навіть у міждержавних відносинах (право створювати транскордонні регіони та формувати владні інститути у них).

3. Важливе значення має й форма державного устрою. Як правило, вона прямо впливає на процес регіоналізації, стимулює, або й гальмує його [10]. Федеративні держави мають значно кращі умови для розвитку регіоналізму, оскільки їх суб'єкти федерації мають гарантовані правовою системою повноваження. В той же час, унітарні держави мають значно менше можливостей розвитку регіоналізму, позаяк він супроводжується не лише інституційними змінами, але часто й правовими та адміністративними (зміна адміністративно-територіальних одиниць).

4. Певний вплив на розвиток регіоналізму, а отже й повноваження регіональної влади мають історичні традиції. Прикладом можуть слугувати ФРН та Австрія – країни, у яких традиційно регіональний поділ та специфіка завжди проявлялися дуже сильно. В подібних країнах регіоналізм має історичні традиції, а отже може додатково отримати легітимацію та підтримку як серед населення та регіональних інститутів так й серед центральних органів влади. Будь-які намагання останніх якось обмежити цей процес стикатимуться з непорозумінням з боку населення регіону, яке вбачатиме у подібних кроках посягання на обмеження своїх прав.

5. Фактор, що впливає на розвиток регіоналізму: наявність чи відсутність у країні сепаратиських тенденцій з боку певних регіонів. Наявність сепаратиських настроїв серед населення певного регіону призводитиме до того, що центральні органи влади намагатимуться обмежити, або занадто оконтролювати регіональні, побоюючись можливого наростання відцентрових тенденцій. Прикладом таких країн може слугувати Франція, яка тривалий час стикалася з проявами сепаратизму: корсиканського, бретонського, баксського, провансальського. Ще одним прикладом є Іспанія, яка постійно протистоїть сепаратиським тенденціям Каталонії та Країни Басків. За таких умов, природньо, центральні органи влади побоюватимуться передавати частину своїх повноважень регіональній владі через загрозу втрати суверенітету над територією регіону.

6. Шостим фактором хотілося б виділити вплив домінантного у Європескому Союзі підходу щодо розвитку регіоналізму. Популярні серед європейської спільноти та політикуму ідеї децентралізації та регіоналізації призводять до розвитку реформ та поступального розвитку країн у цьому напрямку. Надання широких повноважень регіонам та стимулювання транськордонного регіонального співробітництва стали, де-факто, одним із критеріїв євроінтеграції [1]. Прикладом можуть слугувати країни Центральної Європи, зокрема Польща та Словаччина [11, с. 114], які швидкими темпами пройшли регіоналізацію, попри унітарний характер держав, та сприяли розвитку регіональних політичних інститутів, а отже й регіональної влади. Також варто зазначити, що саме вплив Європейського Союзу став вирішальним забезпеченні фінансової незалежності регіональної влади у Чехії 2004-2005 рр.

Фінансова компетенція регіональної влади пов'язана передусім із забезпеченням діяльності регіональної влади фінансовими ресурсами. Без можливості вільно розпоряджатися коштами у межах компетенції говорити про незалежність регіональної влади як такої не доводиться [7]. Метою фінансової діяльності місцевих органів влади є задоволення суспільних інтересів і потреб та сприяння соціально-економічному розвитку регіону. Наявність завдань і функцій, що покладаються на регіональну владу, є об'єктивною причиною необхідності фінансів для неї.

Існують дві основні моделі фінансових взаємовідносин між центральними органами влади та регіональною владою – фінансовий федералізм та фінансовий унітаризм. Вони логічно випливають з форми державного устрою.

Сутність першої моделі полягає у законодавчому закріпленні широких прав у використанні фінасів регіональною владою. Зокрема:

- значна автономія бюджетів різного рівня;
- договірно-правовий характер відносин між центральною та регіональними владами;
- чітке розмежування фіскальних та видаткових повноважень регіональної влади;
- закріплення за кожним рівнем влади достатніх фінансових ресурсів для забезпечення її роботи;
- організація міжбюджетних відносин, перерозподіл фінансових потоків, через консультації різних рівнів влади [2].

Фінансовий унітаризм передбачає, що основні принципи фінансування регіональної

влади визначаються центральною владою. В ідеалі, центральна влада дбає про дотримання єдиних стандартів фінансування, або перерозподіляє кошти. Зрозуміло, що унітарна модель є менш сприятливою для фінансового забезпечення функціонування регіональної влади. Прикладом такої моделі може слугувати Україна.

В рамках двох зазначених моделей взаємовідносин між центральними органами влади та регіональною владою, можна також виділити їх різновиди – фінансовий централізм та фінансовий децентралізм. Перший притаманний ультраунітаринм державам (Китай, Північна Корея тощо) й не є предметом нашого розгляду, позаяк, фактично зводить нанівець сенс існування регіональної влади. Другий, навпаки, створює широкі можливості для вільного розпорядження регіональною владою фінансовими ресурсами, а отже й відносної незалежності від центральних органів влади.

Аналіз джерельної бази свідчить, що фінансові ресурси регіональної влади, як правило, є основними для розвитку регіональної влади, на них грунтується успішне здійснення останньою своїх повноважень та покладених на неї завдань. Така увага саме до фінансових аспектів пояснюється тим, що наяність фінансів робить регіональну владу, а у широкому розумінні самоврядування, дійсною та автономною від центральної влади. Говорячи про фінансові ресурси регіональної влади, ми можемо виділити декілька типів таких ресурсів: податки, державні трансфери, допомога структурних фондів ЄС та запозичення.

Податки надають переважну більшість фінансових ресурсів регіональній владі. Зокрема у 2010 р. в ЄС вони становили 108 900 000 000 євро, або 61% від загальної виручки [21]. Слід розрізняти прямі податки та непрямі податки. Пряме оподаткування в основному складається з чотирьох пунктів й становить близько трьох чвертей місцевих податкових надходжень, у тому числі груп муніципальних утворень:

- податок на майно, оплачується фізичними та юридичними осібами;
- податок на нерухомість, виплачуються власникам земельних ділянок;
- податок на незабудовані земельні ділянки;
- бізнес-податок, що сплачується підприємствами [18].

З 2011 року у ЄС було проведено реформу місцевих податків, яка призвела до зміни структури податків за рахунок перерозподілу «податків домогосподарств» (податок резидентів, податки на нерухомість, податки на земельні ділянки) між різними рівнями регіональної та місцевої влади та економічного стимулювання, новим механізмом оподаткування, підприємництва.

З 1 січня 2011 р. регіони стали застосовувати нову схему оподаткування:

- податок на додану вартість підприємствам (CVAC) та єдиний податок на корпоративні мережі (IFER), але перестали отримувати податки на майно;
- регіональні органи влади стали єдиними одержувачами податку на нерухомість, в тому числі їм передавалася регіональна частка цього податку.
- житлово-комунального господарства, тим часом, користуються всіма трьома «податками домогосподарств». Регіональна влада також отримала вигоду з нових податкових надходжень, які частково замінили бізнес-податок (внесок землі в ДЗЗСЄ компаній, CVAE, IFER).
- Непрямі податки. На їхню долю припадає лише частина місцевих податків, а тому вони становлять лише одну четверту частку місцевих ресурсів податку. Зауважимо, що в той час як непрямі податки є більш численними, вони більш чутливі до економічних умов. Частина з них, які утримуються галузі розвитку (наприклад, місцевий податок, оплата громадського транспорту, податок з туристів при оплаті готелів). На додаток до цього, податок на рекламу, азартні ігри в казино, підйомники.

З 1997 року фіскальний тиск у ЄС стабілізувався. Закон про фінанси в 1999 році вирішив припинити, починаючи з 2003 року, «зарплату» з податкової бази податку, додатковий податок, та регіональні податки на передачу власності, і запровадив скорочення реєстраційних зборів для відділів будівель і гаража. Закон про фінанси 2000 року поширив це скорочення на все майно (єдина ставка 3, 6%). Додатковий бюджет в 2000 році скасував регіональну частку податкових оренд. І, нарешті, Закон про фінанси 2001 року усунув диференціальний податок на автотранспортні засоби фізичних осіб і організацій [17].

Це зниження податків було компенсовано за рахунок держави, яка перетворилася у свого роду головного платника податків. У 2004 році частка державних внесків склала чверть податкових надходжень, що зібрано громадами в рамках чотирьох прямих податків. З 2004 року така податкова компенсація з боку держави, яка перебувала до цього, за межами системи, була інтегровані в загальну фінансову операційну систему (DGF). З того часу прогрес і нові можливості оподаткування видаються здатними компенсувати регіональній владі зменшення її надходжень шляхом зменшення податкових зборів за рахунок місцевих податків. Така система дозволяє забезпечити фінансову самостійність регіональної влади,

принаймні у ЄС.

Другий тип фінансових ресурсів регіональної влади, на якому ми зупинимося детально, державні трансфери, або державна підтримка. Як правило вона надається органам регіональної влади з боку центральної влади через систему грантів. Ця система складає другу категорію фінансових ресурсів регіональної влади в порядку важливості. Зокрема у 2010 р., в ЄС, державні трансфери склали 98 млрд. євро (46% від загальної виручки) і 99, 5 млрд. євро в 2011 році [18]. В принципі, подібні трансфери зростатимуть. Таке зростання пов'язане з двома явищами. По-перше, збільшення передачі повноважень від центральної влади до регіональної, що передбачає й передачу фінансових ресурсів. По-друге, диспропорція регіонального розвитку, що змушує центральну владу шляхом перерозподілу бюджетних коштів та надання грантів стимулювати розвиток депресивних регіонів. У деяких країнах державні трансфери вже обігнали, за важливістю, податкові ресурси регіональної влади.

Фінансові трансфери з державних до регіональних органів влади прагнуть компенсувати зростання витрат, породжених передачею повноважень від центральних органів державної влади до місцевих органів влади. Фінансові трансфери в окремих випадках можуть набувати вигляду різноманітних пільг чи податкових преференцій регіону. Наприклад, у США реалізовується система державних грантів – блоки-гранти та категорійні гранти. Останні передбачають надання коштів під конкретні програми [13].

В цілому трансфери являють собою найбільшу частку фінансової підтримки з боку держави (41390000000 євро в 2011 році, або 69% усієї фінансової допомоги). Вона розподіляється між різними регіональними та місцевими органами влади наступним чином: – 40% загалом, – 30% в департаментах, – 17% EPCI, – 13% у регіонах [18]. На додаток до цього діють окремі фонди, зокрема: фонд для виплати компенсації податку на додану вартість (ПДВ компенсаційний фонд), компенсації за звільнення, що стосуються місцевого оподаткування, кадрового компенсації реформи оподаткування бізнесу (DCRTP).

Розподіл найбільш державної підтримки на основі показників ресурсів (фінансовий потенціал, фінансовий потенціал, податкові зусилля, коефіцієнт податкового консолідації) і навантаження показників (чисельність населення, кількість бенефіціарів APL). Пожертвування можуть вільно використовуватися, тобто вони не прив'язані до конкретних витрат, і отримання їх відбувається автоматично. З 1996 року держава активніше почала контролювати розвиток своїх господарств.

Наступним видом фінансових ресурсів є кредит. Наразі він є третім за значенням серед фінансових ресурсів регіональних органів влади. Власне, частка кредитів у загальному обсязі фінансових ресурсів регіональної влади неухильно знижується [22]. Принаймні про це свідчать дослідження французького науковця Ж. Маку. Місцеві органи влади мають автономію у справі запозичення, тобто вони не повинні отримувати попередній дозвіл від центральної влади до запозичення, але запозичення стосуються виключно нових інвестицій. Подібна практика призвела до кредитного буму з боку регіональних органів влади. Пік цього буму припав на початок 90-х рр. XX ст. Розвиток великої кількості програм місцевого чи регіонального рівня залежав від кредитних коштів. Проте, послаблення економіки країн ЄС та стабілізація й зниження інфляції зробили тягар кредитів регіональної влади непосильним. Тому наразі кредити хоч й залучаються, але їхня роль суттєво зменшилася й продовжує падати. За даними Ж. Маку, з 1997 року регіональна влада займається відновленням власних зусиль та інвестиційної спроможності, але завдяки пошуку власних коштів.

Крім вказаних фінансових ресурсів, можемо говорити ще про один, але він притаманний лише країнам ЄС. Мова йде про структурні фонди ЄС. Нагадаємо, що ще Паризький договір (1952), що заснував Європейське співтовариство вугілля та сталі, містив положення про позики регіонам, де проводилася реструктуризація цих галузей промисловости. Згідно з Римським договором (1957), вже було засновано Європейський соціальний фонд з метою «поліпшення працевлаштування робітників і підвищення їхньої професійної мобільности в рамках Співтовариства». Стаття 41 подібним чином розширювала можливості використання сільськогосподарської політики як інструмента регіональної політики у сільській місцевости. До вступу Великої Британії, Ірландії і Данії було створено інструмент ширшої регіональної політики – Європейський фонд регіонального розвитку [10].

Договір про Європейський Союз (1991) – Маастрихтський договір – вніс поправки до Римського договору, створивши окремий розділ (XVI) про економічну і соціальну згуртованість згідно з принципом, що діяльність різних фондів має бути скоординованою. Однак використання фондів усе ще здійснювалося через окремі встановлюючі статті і фрагментарно впроваджувалося через 7 (пізніше 8) цілей (objectives), які пересікають як різні фонди, так і ініціативи громад (Community Initiatives), що стосуються окремих проблем,

спільних для регіонів [11]. Протягом 2000-2006 рр. структурні фонди були реформовані. Їх кількість скоротилася до 3. Можемо зазначити, що вони є вагомим стимулом європейської політики регіоналізму. Зазвичай високорозвинені країни не отримують значних дотацій від структурних фондів. Як правило, вони фінансують найменш розвинені країни ЄС. Країни-аутсайдери – Греція, Ірландія, Португалія – можуть розраховувати на фінансування 75% вартості регіонального проекту з боку Структурних фондів (це була «стеля»), Іспанія – на 60%, Італія – на 50%, Великобританія – на 47, 5%, Австрія – на 40%, Фінляндія, Німеччина, Швеція – на 35%, Франція – на 30%, нарешті, країни-лідери – Бельгія, Данія, Люксембург, Нідерланди – лише на 25% [10]. Остання група фінансувалася у таких обсягах здебільшого з політичних міркувань, адже за відносним показником ВВП на душу населення (ПКС) їм не було рівних в ЄС; громадяни цих країн мали, проте, знати, що сплачувані ними податки використовуються і на їхні потреби.

Таким чином, виділяють 4 основні види фінансових ресурсів регіональної влади. Можливості їх впровадження та активного застосування залежать від моделей фінансових взаємовідносин між центральною владою та регіональною. Європейські тенденції свідчать про зростання ролі місцевих податків та державних трансферів у забезпеченні ресурсів регіональної влади, а також зниження ролі кредитів. Структурні фонди мають неоднакове значення для європейських країн. Високорозвинені країни мають менші можливості користуватися ними у той час як для слабкорозвинених країн вони є одним з головних джерел фінансових надходжень.

Бібліографічні посилання:

1. Агранофф Р. Огляд європейських традицій місцевого самоврядування / Роберт Агранофф [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. pdp. org. ua/analytics/local-government/976-138-a5. — Назва з екрану.
2. Барський Ю, Зінчук Ю. Теорія бюджетного стимулювання регіонального розвитку. / Юрій Барський, Юрій Зінчук [електронни ресурс]. – Режим доступу : http://www. kntu. kr. ua/doc/zb_19_ekon/stat_19/38. pdf. — Назва з екрану.
3. Бочаров С. Адміністративна реформа в Польщі як крок до інтеграції у Європейський Союз / Сергій Бочаров [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. experts. in. ua/baza/analitic/index. php?ELEMENT_ID=45468. — Назва з екрану.
4. Гелей С. Д., Рутар С. М. Регіональні структури влади та місцевого самоврядування / С. Д. Гелей, С. М. Рутар [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://npu. edu. ua/!e-book/book/html/D/iplp_kspd_Gelei_Rutar/330. html. — Назва з екрану.
5. Демчишак Р., Прокіп А. Сутність регіональної влади, її рівні в країнах Європейського Союзу та Україні / Р. Демчишак, А. Прокіп [електронни ресурс]. – Режим доступу : http://www. nbuv. gov. ua/portal/Soc_Gum/Edu/2010_22/fail/Demchyshak. pdf. — Назва з екрану.
6. Каплій О. Реформування місцевого самоврядування у країнах Східної Європи: Порівняльно-правовий аналіз / О. Каплій [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://visnyk. com. ua/stattya/6127-reformuvannja-mistsevogo-samovrjaduvannja-u-krayinah-shidnoyi-evropi-porivnjalno-pravovij-analiz. html. — Назва з екрану.
7. Каувенберг Жан-Клад, ван. Європейська Хартія регіональної демократії Головні питання 11 грудня 2007 р. / Жан-Клад ван Каувенберг [електронни ресурс]. – Режим доступу : despro. org. ua/img/.../european_charter_for_regional_democracy. doc с. 3. . — Назва з екрану.
8. Кваша А. П. Децентралізація: проблеми і доцільність реалізації // Регіональна політика в Україні : Стан та перспективи розвитку : Міжнародна науково-практична конференція (24-25 травня 2000 р. Харків). – С. 50-55.
9. Копил Б. Досвід реформування місцевого самоврядування у країнах Європейського Союзу / В. Копил [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. nbuv. gov. ua/portal/Soc_Gum/Tpdu/2010_4/doc/2/08. pdf. — Назва з екрану.
10. Кукарцев О. Інституціональні механізми реалізації регіональної політики: централізація і децентралізація влади / О. Кукарцев. [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. nbuv. gov. ua/portal/soc_gum/Unir/2007_19/17. pdf. — Назва з екрану.
11. Новікова Оксана Формування системи територіальної організації влади: досвід ЦСЄ // Актуальні проблеми Європейської та євроатлантичної інтеграції України (матеріали 8 регіональної науково-практичної конференції, 19 травня 2011р.) Дніпропетровськ. – С. 113-115.
12. Огляд ролі та практики укладання угод про регіональний розвиток у Європі [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. ssrd. org. ua/content/ukr/prjdoc/Regional_contracts_UA. pdf. — Назва з екрану.
13. Орлов О. Г. Зарубіжний досвід фінансування сталого розвитку регіону / О. Г. Орлов [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. nbuv. gov. ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2012_1/22. pdf. — Назва з екрану.
14. Покотило Т. Вплив регіональної влади на формування інвестиційної привабливості регіону / Тетяна Покотило [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. kbuapa. kharkov. ua/e-book/db/2007-1-2/doc/2/19. pdf. — Назва з екрану.
15. Школа І. М. Розвиток єврорегіонів – шлях до інтеграції України в Європейське Співтовариство / І. М. Школа [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://univer. km. ua/visnyk/1376. pdf. — Назва з екрану.
16. Borghetto E., Franchino F. The Role of Subnational Authorities in the Implementation of EU Directives / Enrico Borghetto, Fabio Franchino [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://translate. google. com. ua/translate?hl=uk&sl=en&tl=uk&u=http%3A%2F%2Fwww. ihs. ac. at%2Fvienna%2Fpublication. php%3Ftool_e_action%3Ddownload_file%26id%3D970&anno=2. — Назва з екрану.
17. Chapter 2 – Fiscal Federalism: Theory & Practice [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. rbi. org. in/scripts/bs_viewcontent. aspx?Id=1159. — Назва з екрану.

18. Impôts, dotations de l'État et emprunt : les ressources des collectivités territoriales [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www. performance-publique. budget. gouv. fr/les-enjeux-des-finances-publiques/le-financement-des-collectivites-territoriales/lessentiel/impots-dotations-de-letat-et-emprunt-les-ressources-des-collectivites-territoriales. html. — Назва з екрану.
19. Mead G. H. Mind, Self and Society from the Standpoint of Social Behaviorist / Edited by Charles W. Morris / G. H. Mead. – Chicago : University of Chicago. – 440 p. 286-287
20. Recommendation 79 (2000)1 on «The financial resources of local authorities in relation to their responsibilities: a litmus test for subsidiarity». [електронни ресурс]. – Режим доступу : https://wcd. coe. int/ViewDoc. jsp?id=896523&Site=COE. — Назва з екрану.
21. Marcou G. Analytical tool for assessing the autonomy of first-tier local authorities / Gérard Marcou [електронний ресурс]. – Режим доступу : https://wcd. coe. int/ViewDoc. jsp?id=1871651&Site=DG1-CDLR&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679. — Назва з екрану.
22. Haschke D. Local Government Administration in Germany / Dieter Haschke [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://translate. google. com. ua/translate?hl=uk&sl=en&tl=uk&u=http%3A%2F%2Fwww. iuscomp. org%2Fgla%2Fliterature%2Flocalgov. htm&anno=2. — Назва з екрану.

Стряпко И. А. Финансовые ресурсы региональной власти стран Европейского Союза.
В статье исследуются тенденции развития Европейского Союза, и выделяются в нем 2 противоположные процессы: с одной стороны, рост централизации ЕС, которая проявляется в росте полномочий и значении центральных органов власти. С другой стороны, рост внимания к региональному развитию. Фактически, требование регионализации и рост прав региональной власти стали одними из основных критериев в членстве страны в Европейском Союзе.
Ключевые слова: региональная власть, финансовые ресурсы, местное самоуправление, местная община, местные налоги, государственные трансферы, структурные фонды ЕС.

Stryapko I. Financial resources of regional authorities in the European Union.
This article researches trends in the European Union, and describes two opposite processes: on the one hand, the growth of centralization of the EU, which is manifested in the growth of power and importance of the central authorities. On the other hand, increased attention to regional development. In fact, the requirement of human growth and regionalization of regional authorities have become one of the main criteria for membership in the European Union.
Keywords: regional power, financial resources, local government, local community, local taxes, government transfers, the EU structural funds

Надійшла до редколегії 26.02.2013 р.

УДК 321.7

А. Д. Трахтенберг
Институт философии и права Уральского отделения Российской Академии наук

ОТ «НОВОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА» К «ЭЛЕКТРОННОМУ ПРАВИТЕЛЬСТВУ»: ЭВОЛЮЦИЯ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ИДЕОЛОГИИ

На основе анализа опыта реализации электронного правительства в США и странах Восточной Европы показано, что концепция электронного правительства является частью административной идеологии «нового государственного менеджмента», которая приняла натурализированную форму, т.е. воспринимается как само собой разумеющаяся. Наиболее распространенные подходы к электронному правительству отличает технологический детерминизм и некритическое принятие ряда нормативных концептов, главный из которых концепт «государственные услуги». Данный концепт является элементом идеологии «рыночного государства», разработанной в рамках теории нового государственного менеджмента. Из этой же теории происходит типичная для сторонников электронного государства вера во всемогущество политической воли менеджеров высшего звена, способных навязать органам власти качественно новую управленческую культуру. Явный кризис теории нового государственного менеджмента привел не к отказу от модели «рыночного государства», а к формированию новых концептов, таких как «открытое правительство» и «стройное правительство». Все эти концепты выполняют функцию рациональной легитимации деятельности органов власти, выступая в качестве институциональных мифов. Поэтому информатизация органов власти не приводит к радикальной реформе управления, хотя обеспечивает ряд частичных улучшений.
Ключевые слова: электронное правительство, новый государственный менеджмент, институциональный изоморфизм, институциональный миф, рациональная легитимация

Переход к электронному правительству, т.е. системное (хотя бы в теории) внедрение в государственное управление информационно-коммуникационных технологий, является общемировой тенденцией. Интернациональная административная культура постоянно обогащается все новыми и новыми терминами, более или менее адекватно описывающими новые формы взаимодействия как внутри органов власти, так и между органами власти и населением: «электронный документооборот», «электронные услуги», «открытые данные», «краудсорсинг» и т. п. Активно разрабатываются модели трансформации традиционной системы государственного управления под влиянием информационных технологий. Ожидается, что в конце пути вместо иерархической, малоподвижной и закрытой управленческой системы должны появится гибкие, связанные по горизонтали сервисные структуры, оперативно взаимодействующие между собой, открытые для контроля в любом

звене и быстро и качественно оказывающие населению самые разнообразные услуги, в том числе в проактивной форме (то есть не ожидая запроса от пользователя). Иными словами, внедрение информационных технологий должно привести к кардинальной реформе системы управления, уничтожив пороки бюрократии и сохранив ее позитивные стороны.

Столь высокая планка ожиданий заставляет подозревать, что мы имеем дело с административной идеологией, которая, как и положено идеологии, приняла натурализированную форму, т.е. воспринимается как само собой разумеющаяся.

Именно натурализация идеологии в классическом грамшианском смысле этого термина способна породить парадокс, отмеченный Р. Хиксом и С. Байлёр при анализе исследований в сфере электронного правительства [21]. Изучив массив из 84 статей в двух журналах и материалы одной конференции, они к собственному удивлению обнаружили, что исследования ведутся так, словно авторы не подозревают о существовании многочисленных научных школ и направлений, занимающихся изучением функционирования властных институтов и социальной адаптации технологий. Модели эволюции электронного правительства разрабатываются «с чистого листа», причем для авторов характерен «наивный оптимизм»: они исходят из того, что внедрение информационных технологий – это всегда хорошо. При этом информация об отрицательных сторонах такого внедрения (оно может приводить не только к приобретению сотрудниками органов власти новых, более сложных навыков («upskilling»), но и к их примитивизации («deskilling»), сопровождаемой личностной деградацией [см., например, 29]) игнорируется, точно так же, как игнорируется информация о многочисленных провалах дорогостоящих, но оказавшихся невостребованными проектов.

Разумеется, так наивно мыслят далеко не все исследователи: тот же Р. Хикс является пионером в применении к анализу электронного правительства новейших достижений социального конструкционизма, включая акторно-сетевую теорию Б. Латура [22], О. Халиль [25], Дж. Чаудри, Э. Умеоджи и К. Форсон [15] используют в своих работах этнометрию Г. Хофстеда, а Л. Картер и В. Верракоди – теорию адаптации инноваций [14]. Если говорить о российских исследователях, то Е. Г. Дьякова применяет для анализа процессов перехода к электронному правительству нео-институционалистскую методологию [3]. В Украине можно отметить работы О. Емельяненко, в которых делается неоднозначный вывод о том, что Интернет-технологии могут способствовать как повышению прозрачности работы правительства и его подотчетности гражданам, так и усилению контроля государства над гражданами [1]. Однако в целом зафиксированный Р. Хиксом и С. Байлёр «наивный оптимизм» господствует в большинстве как зарубежных, так и российских и украинских исследований, и, что даже более важно, широко разделяется практиками, занимающимися внедрением конкретных решений в сфере электронного правительства.

За «наивным оптимизмом» скрывается некритическое принятие ряда посылок, ограниченность которых достаточно очевидна.

С одной стороны, это технологический детерминизм, выражающийся в игнорировании социальной составляющей перехода к электронному правительству. Неявно предполагается, что в качестве субъекта изменений выступают информационные технологии, а административные структуры, должны каким-то образом прийти им в соответствие. Точно также предполагается, что граждане, получив возможность взаимодействовать с государством в электронном виде, легко откажутся от традиционных способов взаимодействия и перейдут на электронные услуги. Организационное сопротивление инновациям в органах власти и хроническая недовостребованность электронных услуг воспринимаются как случайные отклонения, для исправления которых достаточно усилить разъяснительную работу с чиновниками и гражданами и энергичнее проявлять политическую волю.

Осознание того, что и сотрудники органов власти, и граждане могут иметь собственные цели и интересы, и действовать в рамках специфической административный культуры, зачастую вызывает искреннее недоумение. В качестве примера сошлемся на статью в специализированном журнале «Компьютерра», автор которой, председатель совета директоров группы компаний «АйТи» Т. Г. Яппарова, с негодованием жалуется на «формальный подход по отношению к истинным задачам ИТ-проектов в госсекторе» [13]. Несмотря на большой опыт взаимодействия с представителями власти, он явно не осознает, что представления его контрагентов о том, что считать «истинными задачами» информатизации обусловлено той формальной и неформальной позицией, которую они занимают в системе властных отношений, и может существенно отличаться от его собственного.

С другой стороны, для разработчиков и сторонников электронного правительства, характерен не только некритически воспроизводимый технологический детерминизм, но

и некритическое принятие целого ряда нормативных концептов. Главным из них, на наш взгляд, является концепт «государственные услуги», базирующийся на представлении о государственном управлении как о рынке, на котором идет борьба за право предоставлять клиентам определенного рода ценности. Данный концепт воспринимается как естественный и само собой разумеющийся, и проблема видится в том, как оптимизировать бизнес-процессы, связанные с предоставлением государственных услуг.

Между тем ничего естественного в идее «рыночного государства» и «государственных услуг» нет. Не случайно в среде российских правоведов, занимающихся адаптацией этого термина в российское законодательство (где изначально категория услуги использовалась лишь в сфере частноправового регулирования), идет активная дискуссия между специалистами по гражданскому и административному праву по вопросу о том, что, собственно, следует понимать под такого рода услугами и какова их правовая природа [9]. Но если юристы хорошо представляют, какого рода управленческая модель породила идею о том, что государство должно выйти на рынок с предложением общественных благ, у специалистов в сфере электронного правительства это представление зачастую отсутствует, т.е. они отождествляют административную идеологию и административную реальность.

Между тем современная административная идеология, то есть нормативные представления о том, как должно функционировать правильно организованное государство, имеет вполне определенные корни. Она сформировалась как результат отрицания классической иерархической модели государства, которую традиционно называют «веберовской» (ссылаясь на соответствующий раздел «Grundriss der Sozialökonomie» [35, с. 124-130]), или франко-германской (ссылаясь на исторический опыт). С середины восьмидесятых годов XX века под влиянием нового консерватизма в США и Великобритании все больший вес и влияние приобретает теория «нового государственного менеджмента» («New Public Management», NPM), предлагающая рассматривать государство по аналогии с крупной корпорацией.

Именно в рамках NPM была сформирована концепция «государственных услуг», которые органы власти, по аналогии с частными компаниями, обязаны оказывать населению, в свою очередь превратившемуся из граждан в потребителей. С целью повысить качество этих услуг, а, следовательно, и эффективность управления, рекомендовалось кардинально перестроить традиционную бюрократическую систему, путем децентрализации и повышения автономии ее отдельных звеньев (вплоть до передачи отдельных государственных функций на ауторсинг частным компаниям) резко усилив ее ориентацию на гражданина/потребителя. С этой же целью рекомендовалось создавать в государственном управлении конкурентную среду и активнее стимулировать чиновников материально за высокий конечный результат вместо использования системы поощрений, основанной на этике «служения обществу». Иными словами, речь шла о переносе технологий, выработанных в рамках корпоративного управления, на государственные структуры.

Концептуально идеология NPM опиралась на некоторые положения микроэкономики и теорию организационного менеджмента [24]. Отсюда стремление сторонников этой управленческой программы оптимизировать административные процессы («process above hierarchy»), ориентация на конечный результат («results not processes»), принципиальная аполитичность («production not politics») и культ эффективного менеджера, способного зарядить своей энергией и видением рядовых исполнителей.

Именно такой прогрессивный менеджер, освоивший все современные технологии управления, призван был сменить традиционных «мандаринов», ориентированных на этику общественного служения и корпоративную ответственность. По мнению Э. Самье, культ руководителя, способного выбить чиновников из наезженной колеи и заставить их работать по-новому, можно рассматривать как попытку противопоставить рациональной легитимации, типичной для традиционной бюрократии, легитимацию харизматическую. Впрочем, харизма эффективных менеджеров базировалась не на таинственной магии власти, а на знаниях, приобретенных на курсах по управлению людьми, и в этом смысле носила «китчевый» характер. Фактически она сводилась к способности четко формулировать цели, мотивировать подчиненных и сокращать расходы [32, с. 76 – 77].

Опора на эффективных менеджеров гармонично сочеталась в NPM с ярко выраженной технократической ориентацией, поэтому его важнейшей составляющей стало внедрение информационных технологий в государственное управление. Не случайно сам термин «электронное правительство» был введен в 1993 году вице-президентом США А. Гором в рамках подготовки «National Performance Review», содержавшего резко критическую оценку состояния федеральных управленческих структур и рекомендации по их

кардинальной перестройке в духе «нового государственного управления». Тогда же А. Гор призвал «изменить саму культуру государственного управления», назвав залогом успеха «оптимизм» и «эффективные коммуникации» [см. 28]. Если за оптимизм отвечали менеджеры нового типа, то эффективные коммуникации были призваны обеспечить информационные технологии. Предполагалось, что с их помощью удастся резко повысить эффективность управления и сократить расходы.

Как идеология, «новый государственный менеджмент» достаточно быстро приобрел глобальный характер, хотя активнее всего внедрялся в странах англо-саксонской традиции, где профессиональная бюрократия немецкого типа так полностью и не привилась. С наибольшей полнотой принципы «нового государственного менеджмента» были реализованы в Новой Зеландии, которая долгое время служила примером того, как следует проводить административные реформы.

Однако уже к концу прошлого века стало ясно, что NPM не в состоянии выполнить свои многочисленные обещания. Граждане начали жаловаться на то, что обновленные органы власти работают еще хуже, чем раньше [см., напр., 30], а опросы, проводимые в самых разных странах мира, продолжали фиксировать падение доверия к органам власти. Оказалось, что система материальных стимулов и создание конкурентной среды разрушает традиционную этику служения обществу, а эффективные менеджеры являются вовсе не такими эффективными, как ожидалось.

Характерно, что, несмотря на лидирующие позиции США в мировых рейтингах электронного правительства, тезис о том, что деятельность федерального правительства в этой сфере являет собой безотрадную картину, успел стать общим местом. Руководители самого высокого уровня, начиная с президента, регулярно жалуются на то, что реформы не встречают должного отклика в федеральных структурах.

Так, в 2001 году президент Дж. Буш, подводя итоги деятельности администрации Б. Клинтона (при котором впервые появился термин «электронное правительство» и была проведен реинжиниринг системы государственного управления), отметил, что федеральное правительство является одним из крупнейших в мире приобретателей информационных технологий, однако огромные затраты не ведут к росту производительности. По мнению администрации Дж. Буша, главной причиной была неспособность чиновников оптимизировать бизнес-процессы, а также отсутствие взаимодействия между ведомствами [см. 20, с. 105], что не позволило в полной мере реализовать потенциал информационных технологий.

В 2009 году уже президент Б. Обама (в ходе предвыборной компании активно использовавший социальные сети и получивший прозвище «tech president»), заявил о намерении вывести электронное правительство на новый уровень. Ровно через год, в 2010 году, В. Кундра, назначенный Обамой «chief information officer», публично жаловался, что правительство США тратит на информационные технологии больше всех в мире, однако отдачи не получает. Он назвал пять основных причин неудач: недостаточно жесткое руководство, из-за чего даже заведомо неудачные проекты продолжают реализовываться, ведомственность, закрытый характер принятия решений, ориентация на процесс, а не на результат, а также сложившаяся у чиновников убежденность, что власть всегда будет отставать в использовании информационных технологий, поэтому нет смысла прилагать усилия и изобретать новые подходы. Соответственно, в качестве лечения предлагались ревизия и закрытие бесперспективных проектов, улучшение качества услуг, переход к открытому правительству и совершенствование систем информационной безопасности [26].

Нетрудно заметить, что все жалобы связаны с организационным сопротивлением традиционных управленческих структур не просто внедрению новых технологий, но переходу к «рыночному государству» и изменению культуры государственного управления. Примеры неудач можно множить и дальше, но достаточно указать, что П. Данливи, Э. Маргеттс, С. Бэстоу и Дж. Тинклер, проанализировав двадцатилетний опыт внедрения NPM в самых разных странах, пришли к выводу, что такое внедрение почти нигде и никогда не обеспечило достижения поставленных целей, а в ряде случаев привело к управленческим катастрофам [18].

Одним из следствий этой ситуации стал рост популярности «неовеберовского» государства и осознание преимуществ традиционной государственной службы, особенно во франко-германском культурном ареале, где, по понятным причинам, принципы NPM прививались с особым трудом.

Однако, как известно, идеология может существовать, регулярно приходя в противоречие с реальностью, и интерпретируя хронические неудачи как случайные провалы, связанные с недостатком мотивации у рядовых исполнителей. Поэтому теория

«нового государственного менеджемента» продолжала развиваться, не меняя исходных принципов, хотя и отказавшись от некоторых излюбленных практических рецептов. Так, среди теоретиков, которые рассуждают о необходимости «изобрести государство заново» в моду вместо децентрализации вошел холистский подход и утверждения о важности интеграции всех звеньев управления и «единой точке входа» для граждан, обращающихся в органы власти.

Разумеется, ключевую роль в процессах интеграции (так же, как до этого в процессах децентрализации) призваны играть информационные технологии. Считается, что с их помощью сотрудники органов власти смогут оказывать больше услуг меньшими усилиями («do more with less»), одновременно радикально уменьшая дистанцию между собой и гражданами. Любопытно, что интеграция на основе информационных технологий описывается не как процесс централизации (чем, она, по сути, является), а как дальнейшее перераспределение власти от существующих ведомств к «сетевым структурам» [см., напр., 20]).

В качестве образца новейшего подхода к реформе государственного управления, развивающего традиции NPM, рассмотрим аналитический отчет «Будущее государства», который в 2011 году был подготовлен по заказу Мирового экономического форума экспертами из 17 стран мира [37].

В отчете с опорой на уже существующие наработки этими экспертами была предложена модель государства будущего, описываемая аббревиатурой FAST. Согласно это модели, в будущем государство должно стать:

1) «Плоским» («Flat»). Речь идет о «сплющивании» иерархических структур, развитии системы межведомственного взаимодействия, упрощении принятия решений, и, что самое важное, налаживании взаимодействия с гражданами с использованиям социальных медиа и мобильных устройств.

2) «Гибким» («Agile»), т.е. оперативно отвечать на вызовы, в случае необходимости перестраивая всю систему управления.

3) «Стройным» («Streamlined»), что предполагает тщательно спланированное сокращение штатов в сочетании с организационной и технологической модернизацией и переходом на стратегии сотрудничества внутри управленческих структур, ставшие возможными благодаря Web 2. 0.

4) «Технически подкованным» («Tech-savvy»): новая модель управления требует формирования соответствующей [дорогостоящей] технологической инфраструктуры.

В итоге должен сформироваться новый социальный контракт между государством и гражданами, основанный на расширении прав и возможностей граждан и приобретении ими власти/влияния над органами управления (для описания этого процесса используется термин «empowerment»).

Главным стимулом для формирования данного контракта выступает политическая воля государственных лидеров, желающих идти в ногу со временем (и выполнять нормативные предписания экспертов), а главным препятствием – рядовые сотрудники органов власти. Пока чиновники из консервативных, использующих устаревшие компетенции служащих, не превратятся в высококвалифицированных работников экономики знаний, чьи обширные возможности решения проблем основаны на информации, получаемой в режиме реального времени, и которые умеют эффективно использовать эти возможности [37, с. 12], о FAST-государстве приходится только мечтать.

Разумеется, модель FAST является не единственной и даже не самой известной моделью, развивающей традиции «нового государственного менеджмента» в сфере информатизации управления.

Большой популярностью у чиновников и экспертов в настоящее время пользуется модель «открытого правительства» («open government»), в рамках которой информационные технологии рассматриваются как инструмент вовлечения граждан в процесс принятия решений (точнее, инструмент, позволяющий учитывать в этом процессе их мнения и соображения), а также повышения прозрачности системы государственного управления. При этом сторонники открытого правительства также любят жаловаться на неготовность рядовых чиновников, не понимающих важности стоящих перед ними задач, и отсутствие интереса граждан к предоставляемым им возможностям.

Самая последняя версия электронного правительства получила название «стройное правительство» («lean government»). Данной концепции был полностью посвящен недавний февральский номер «Government Information Quarterly» (№ 30, 2013). В отличие от концепции «открытого правительства», в концепции «стройного правительства» акцент делается на сохранении контроля государства над открытыми данными. По мнению разработчиков концепции, для того, чтобы в современных условиях, когда стремительное

развитие информационных технологий сочетается с финансовым кризисом и секвестром государственных бюджетов, достичь цели «do more with less», необходимо активнее вовлекать в решение социальных проблем бизнес, некоммерческие организации и граждан. С этой целью органы власти должны создавать платформы, на которых коммерческие и некоммерческие структуры могли бы обсуждать актуальные темы, вырабатывать предложения, создавать новые инструменты для оказания услуг и т. п. За счет этих добровольных помощников можно будет сократить численность чиновников, упростить структуру органов власти и повысить качество услуг (отсюда и название «стройное правительство»). При этом особо подчеркивается, что l-government позволит органам власти вести мониторинг того, что происходит в сформированной им социальной сети, и направлять взаимодействие в желательную для себя сторону [23].

И модель «FAST», и модель открытого правительства, и модель «стройного правительства» представляют собой дальнейшее развитие в условиях Web 2.0. идей «электронного правительства», базирующихся на принципах «нового государственного менеджмента». Их можно рассматривать как попытку приспособить идею (и идеологию) «электронного правительства» к социальным сетям и другим массовым интерактивным сервисам, сохранив в неприкосновенности ориентацию на эффективность и культ наделенных политической волей менеджеров.

Характерно, что в последнем Обзоре развития электронного правительства, подготовленном Департаментом по экономическим и социальным вопросам ООН [33] очередной раз подчеркивается исключительная роль политических лидеров, у которых сформировано долгосрочное видение, позволяющее четко сформулировать стратегию и активно продвигать программу перехода к электронному правительству. При этом лидеры должны осознавать, что в процессе реализации программы они неизбежно столкнутся с сопротивлением рядовых чиновников, воспитанных в глубоко укорененных во всей системе государственного управления традициях. Поэтому политическим лидерам следует активно разъяснять сотрудникам органов власти, что такое электронное правительство, постоянно делая упор «на сотрудничестве, партнерстве, объединении усилий, взаимодействии между ведомствами и подразделениями по всему управленческому спектру» [33, с. 70].

Таким образом, несмотря на многочисленные провалы, связанные с огромными затратами, риторика электронного правительства упорно продолжает сохранять привлекательность. Например, П. Данлеви, Х. Маргеттс, С. Бэстоу и Дж. Тинклер, подвергнув суровой критике теорию нового государственного управления за игнорирование специфики административной культуры и социального контекста, в котором функционируют органы власти, тут же выражают уверенность, что на новом этапе, используя технологии Web 2.0. удастся избежать неудач, потому что преимущества этих технологий говорят сами за себя [18]. Резкий переход от вполне разумной критики к некритическому перечислению преимуществ электронного правительства еще раз показывает, насколько устойчивой является та идеологическая платформа, на которой сформировалась эта концепция.

Для того, чтобы объяснить устойчивость этой платформы, целесообразно использовать неоинстуциональный подход к анализу государственного управления. Как показано в классической работе П. Димаджио и У. Пауэлла, посвященной анализу причин «институционального изоморфизма», т.е. структурного сходства между организациями, выполняющими самые различные функции, при проведении управленческих реформ на первом плане находится не эффективность, а легитимность: реальная отдача от реформ не важна, важен сам факт их проведения по принципу «быть как все». Управленческие решения всегда принимаются во вполне определенной среде и определяются не только стремлением решить ту или иную задачу и наличием ресурсов, но и самыми разнообразными структурными ограничениями, задающими спектр решений, воспринимаемых как рациональные [16, с. 149]. Чем хуже понимаются организацией цели реформы, и чем выше связанный с ней уровень неопределенности, тем выше вероятность, что реформа будет проведена просто из подражания с целью повышения собственной легитимности. При этом организации, зависящие в ресурсном плане от других организаций, имеют тенденцию воспроизводить реформы той организации, от которой они зависят [16, с. 154].

Несколько ранее Дж. Мейер и У. Роуэн сформулировали данный тезис в еще более жесткой форме, заявив, что новые технологии играют в организации не практические, а мифологические функции: технические процедуры рассматриваются как само собой разумеющиеся способы достичь организационных целей вне зависимости от их реальной эффективности, поскольку они помогают легитимировать организацию в качестве рационально действующей и современной. Внедрение новых технологий носит сугубо ритуальный характер, а их использование свидетельствует о социальной ответственности и позволяет избежать обвинений в плохом выполнении своих функций [27, с. 344]. С

этой точки зрения «электронное правительство» может рассматриваться как еще один институциональный миф, обеспечивающий устойчивость организации путем приведения ее в соответствие с внешними критериями рациональности. В этом смысле сайты органов власти и порталы государственных услуг выполняют чисто церемониальные функции, демонстрируя, что организация идет в ногу со временем.

Подход Дж. Мейера и У. Роуэна, при всей его односторонности, позволяет объяснить, например, ту роль, которую играют международные рейтинги электронного правительства при его внедрении на национальном уровне (ср. [12]).

В странах Восточной Европы ситуация усугубляется отсутствием прочного фундамента в виде той самой традиционной веберовской административной системы, на основе которой эксперты по «новому государственному менеджменту» проводили свои эксперименты. Как показано в обобщающей статье Т. Рандмы-Лийв, в условиях слома советской системы, политики и управленцы, у которых имелись только минимальные знания о западном пути развития, зачастую оказывались в плену «модных концепций», «переоценив благоприятные последствия новой идеологии и недооценив недостатки шаблонной модели» [10, с. 75]. Стремление к институциональному изоморфизму в условиях отсутствия у чиновников необходимой компетенции и этических стандартов порождало и продолжает порождать коррупцию, не повышая эффективности управления. Иными словами, «проблема не в структурах, которые легко заменить, а в людях, которых заменить сложно» [17, с. 98]

В результате возникла парадоксальная ситуация, когда советская система управления и сформированные ею компетентности и этические стандарты, в середине 90-х годов вызывавшие резкую критику (см., напр. [34]), начали рассматриваться как часть эффективной административной традиции (см., напр., [31]).

При этом в странах Восточной Европы, претендовавших на вхождение (и впоследствии вошедших) в ЕС имелись определенные барьеры на пути продвижения в направлении «рыночного государства», поскольку административные реформы проводилась под эгидой Организации по экономическому сотрудничеству и развитию, эксперты которой настороженно относились к существовавшей управленческой моде и были склонны ориентироваться на традиционную германскую модель [17, с. 100]. Несколько иная ситуация сложилась в Беларуси, где была сделана ставка на консервацию советской управленческой модели [6, с. 23].

В России таких барьеров на пути «нового государственного менеджмента» не оказалось. Трудно найти более откровенную апологию NPM, чем, например, написанная в 2006 году статья В. Н. Княгинина, в которой с полным одобрением описывается, как «в российскую чиновническую практику был осуществлен масштабный импорт управленческих технологий («результативное управление» и «программный бюджет»), а также институтов» [4, с. 9]. У В. Н. Княгинина не вызывает сомнений необходимость «поменять идеологию организации государственной службы», «осуществить революцию в российском праве» и «смириться с тем, что государство отступит из некоторых сфер государственной жизни» [там же, с. 11].

На этом фундаменте внедрялось и внедряется в России электронное правительство (на роль NPM в формировании концепции российского электронного правительства указывали Е. Г. Дьякова [3] и Ю. А. Нисневич [7]). Поэтому такой крупный специалист по государственному управлению как А. Н. Кулик, анализируя проблемы, связанные с информатизацией органов власти, отмечает «драматический разрыв между крайне острой потребностью в повышении эффективности государственного управления, осознаваемой политическим руководством, и его пассивностью в создании «электронного государства» [5, с. 26] и сравнивает российские неудачи с американскими успехами (как мы видели выше, весьма неоднозначными).

Мысль о том, что между внедрением информационных технологией и повышением эффективности управления не существует прямой связи, точно также как и предположение, что эффективность не может быть единственным критерием при оценке деятельности органов власти, были при этом выносятся за скобки.

А. Н. Кулик совершенно справедливо связал описанный им драматический разрыв с особенностями российской управленческой культуры. Эти особенности порождают значительное организационное сопротивление внедрению электронных услуг. (Если воспользоваться критериями эффективности внедрения электронного правительства Эбберса и ван Дейка, оказывается, что практически по всем основным параметрам имеет место сопротивление: инновация не переопределяются, не происходит организационных преобразований и прояснение сотрудникам новых технологий носит нерегулярный и ограниченный характер и т. п. [19], подробнее см. [11]). Тем самым еще раз подтверждается тезис о том, что переход к электронному правительству не является чисто технологическим

процессом, а захватывает сферу ценностей.

Все сказанное не означает, что информатизация российской системы государственного управления не приносит гражданам реальной пользы. О том, что это не так, этом свидетельствует постоянный рост числа посетителей Портала государственных услуг Российской Федерации www. gosuslugi. ru. Как сообщает администрация Портала, на конец февраля 2013 г. на нем было зарегистрировано более 4 миллионов «Личных кабинетов». С 2009 года пользователи получили на Портале 16 миллионов государственных услуг (включая информационные), причем 12 миллионов из них было оказано в 2012 году [8].

Наша статья ставила себе целью прояснить идеологические истоки концепции электронного правительства и тем самым предостеречь от завышенных ожиданий и непродуманных действий, связанных с «неинформированным трансфером». Как показывает мировой опыт, результатом внедрения информационных технологий в государственное управление обычно является не резкое повышение качества предоставляемых гражданам услуг и демократизация системы управления, а ряд частичных позитивных изменений. Именно поэтому известный теоретик электронного правительства Д. Вест называет переход к электронному правительству не радикальной, а «частичной реформой», т.е. реформой, которая постепенно, шаг за шагом методом проб и ошибок обеспечивает серию небольших улучшений, и которая может в перспективе породить кумулятивный эффект, приводящий к значительным изменениям [36].

Однако какова будет конечная конфигурация системы государственного управления и насколько значительными окажутся в итоге изменения, пока предсказать сложно. Переход к электронному правительству относится к числу тех «инноваций сверху», относительно которых легко принять политическое решение, и которые очень непросто внедрить. Этот переход требует учета интересов и совместных усилий всех заинтересованных сторон. Иначе повторится хорошо знакомая с советских времен ситуация, когда «ЭВМ насаждались нередко в неподготовленную для них организационно-экономическую среду, обусловливающую заведомо невысокую отдачу компьютерной техники» [2]. Если не удается достигнуть компромисса, появляются неэффективные и просто неработающие системы, которых история внедрения информационных технологий в государственное управление, к сожалению, знает немало.

Библиографические ссылки:

1. Ємельяненко О. М. Електронний уряд: інноваційні підходи до політики і управління в інформаційному суспільстві, автореф. дис.... канд. політ. наук, Одеса, 2008, 20 с.
2. Глушков В. М., Каныгин Ю. М. Для всей страны // Правда, 13 декабря 1981 г. [Электронный документ]. – Режим доступа: http://library. ntu-kpi. kiev. ua/html/arh_ntuu/glushkov/Vsa_strana. htm. (дата обращения 28.02.13).
3. Дьякова Е. Г. Переход к электронному правительству как процесс институциональной адаптации // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук, 2011. Вып. 11. С. 235-252.
4. Княгинин В. Н. От «административного государства» к «рыночному» // Российское экспертное обозрение, 2006. № 5 (19). С. 7-11.
5. Кулик А. Н. «Электронное государство» как вызов для отечественной политической науки // Управление государством: Проблемы и тенденции развития, РОССПЭН, М., 2008. С. 13-27.
6. Морозевич А. Н., Ганчеренок И. И. От Вебера к веб-технологиям // Беларуская думка, 2011. № 11. С. 22-25.
7. Нисневич Ю. А. Электронное государство // Вопросы политологии, 2011. № 1. С. 6-18.
8. Портал государственных услуг набирает обороты, Новости. Портал государственных услуг Российской Федерации, 22 февраля 2013 г. [Электронный документ]. Режим доступа: http://www. gosuslugi. ru/pgu/cms/news/view/NEWS/00000000000/main_news/1467 (дата обращения 28.02.13).
9. Санникова Л. В. Публичные услуги: мифы и реальность // Образование и право, 2011. №. 8 (24), С. 83-93.
10. Рандма-Лийв Т., О применимости «западных» теорий государственного управления в посткоммунистических странах // Вопросы государственного и муниципального управления, 2008. № 2. С. 73-87.
11. Трахтенберг А. Д. Переход к электронному правительству как инновация сверху // Информационные системы для научных исследований: Сборник научных статей. Труды XV Всероссийской объединенной конференции «Интернет и современное общество», Санкт-Петербург, 2012. С. 304-310.
12. Трутнев Д. Р. Влияние международных рейтингов на содержание планов развития электронного правительства // Информационные системы для научных исследований: Сборник научных статей. Труды XV Всероссийской объединенной конференции «Интернет и современное общество», Санкт-Петербург, 2012. С. 311-315.
13. Яппаров Т. Г. О «политической воле» и ситуации с госпроектами на рынке ИТ // Компьютерра, 06 февраля 2013. [Электронный документ]. Режим доступа: http://www. computerra. ru/52358/o-politicheskoy-vole-i-situatsii-s-gosproektami-na-ryinke-it. (дата обращения 28.02.13).
14. Carter, L & Weerakkody, V 2008, 'E-government Adoption: A Cultural Comparison', Information Systems Frontiers, vol. 10, pp. 473-82.
15. Choudrie J., Umeoji E., Forson C. 2010, 'Diffusion of E-Government in Nigeria: a Qualitative Study

of Culture and Gender', Proceeding of Third Annual SIG Globdev Workshop, Saint Louis, USA [Электронный документ]. Режим доступа: http://www. globdev. org/files/Proceedings-Third%20Annual%20SIG%20Globdev%20Workshop/11-PAPER-Choudrie-Diffusion%20of%20Technology-revised. pdf. (дата обращения 28.02.13).

16. DiMaggio, PJ & Powell, WW 1983, 'The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields', American Sociological Review , vol. 48, pp. 147-160.

17. Drechsler, W 2005, 'The Re-Emergence of the «Weberian» Public Administration after the Fall of New Public Management: The Central and Eastern European Perspective', Halduskultuur, vol. 6, pp. 94-108.

18. Dunleavy, P, Margetts, H, Bastow, S & Tinkler, J 2006, 'New Public Management Is Dead—Long Live Digital-Era Governance', Journal of Public Administration Research and Theory, vol. 16, No. 3, pp. 467-494.

19. Ebbers, WE & van Dijk, J 2004, 'Resistance and Support to Electronic Government: Building a Model for Innovation', Government Information Quarterly, vol. 24, pp. 554-575.

20. Goldsmith, St & Eggers, W 2004, 'Governing by Network: The New Shape of Public Sector', Brooking Institution Press, Washington, D. C., 224 p.

21. Heeks, R & Bailur, S 2007, 'Analyzing E-government Research: Perspectives, Philosophies, Theories, Methods and Practice', Government Information Quarterly, vol. 24, pp. 243-265.

22. Heeks, R & Stanforth, C 2007, 'Understanding E-Government Project Trajectories from an Actor-Network Perspective', European Journal of Information Systems, vol. 16, pp. 165-177.

23. Janssen, M & Estevez, E 2013, 'Lean Government and Platform-Based Governance – Doing More with Less', Government Information Quarterly, vol. 30, pp. 51-58.

24. Kettle, DE 1997, 'The Global Revolution in Public Management: Driving Themes, Missing Links', Management Sciences, vol. 40, pp. 40-55.

25. Khalil, O 2011, 'E-Government Readiness: Does National Culture Matter?', Government Information Quarterly, vol. 28, pp. 388-389.

26. Kundra, V 2010, 'Making Government Work, Closing the Gap', remarks by Vivek Kundra, Federal Chief Information Officer at Evans School of Public Affairs at the University of Washington in Seattle, WA on March 4, 2010. [Электронный документ]. Режим доступа: http://www. cio. gov/pages. cfm/page/Making-Government-Work-Closing-the-Gap. (дата обращения 28.02.13).

27. Meyer, JW & Rowan, B 1977, 'Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony', The American Journal of Sociology, vol. 83, No. 2, pp. 340-363.

28. Moe, RC 1994, 'The «Reinventing Government» Exercise: Misinterpreting the Problem, Misjudging the Consequences', Public Administration Review, vol. 54, No. 2, pp. 111-122.

29. Negrin, KG 2009, 'The Rhetoric of E-Government Management and the Reality of E-Government Work: The Swedish Action Plan for E-Government Considered', International Journal of Public Information Systems, vol. 2, pp. 135-146.

30. Noordhoek, P & Saner, R 2004, 'Beyond New Public Management: Answering the Claims of Both Politics and Society', IX Congreso Internacional del CLAD sobre la Reforma del Estado y de la Administración Pública, 2-5 November, Madrid [Электронный документ]. Режим доступа http://unpan1. un. org/intradoc/groups/public/documents/Other/UNPAN021304. pdf. (дата обращения 28.02.13).

31. Pivoras, S 2011, 'Administracja publiczna na Litwie: między postkomunizmem i europeizacją', Politeja Pismo Wydzialu Studiow Miedzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellonskiego, vol. 16 , pp. 383-403.

32. Samier, E 2005, 'Toward a Weberian Public Administration: The Infinite Web of History, Values and Authority in Administrative Mentalities', Halduskultuur, vol. 6, pp. 60–93.

33. United Nations Department of Economic and Social Affairs 2012, United Nations E-Government Survey 2012: E-Government for the People, UN, Geneva. [Электронный документ]. – Режим доступа: http://unpan1. un. org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan048065. pdf (дата обращения 28.02.13).

34. Vanagunas, S 1995, 'The Influence of the Nomenklatura on Post-Soviet Adminstration', International Journal of Public Administration, vol. 18, no. 12, pp. 1815-1839.

35. Weber, M 1922, 'Grundriss der Sozialökonomie 3': Wirtschaft und Gessellschaft, Mohr Siebeck, Tübingen.

36. West, DM 2007, Digital Government: Technology and Public Sector Performance. Princeton Univ. Press, Princeton.

37. World Economic Forum 2011, The Future of Government: Lessons Learned from around the World, Geneva.

Трахтенберг Г. Д. Від «нового державного менеджменту» до «електронного уряду»: еволюція адміністративної ідеології.

На основі аналізу досвіду реалізації електронного уряду в США і країнах Східної Європи показано, що концепція електронного уряду є частиною адміністративної ідеології «нового державного менеджменту», яка прийняла натуралізувану форму, тобто сприймається як само собою зрозуміла. Найбільш поширені підходи до електронного уряду відрізняє технологічний детермінізм і некритичне прийняття низки нормативних концептів, головний з яких концепт «державні послуги». Даний концепт є елементом ідеології «ринкового держави», розробленої в рамках теорії нового державного менеджменту. З цієї ж теорії відбувається типова для прихильників електронної держави віра у всемогутність політичної волі менеджерів вищої ланки, здатних нав'язати органам влади якісно нову управлінську культуру. Явна криза теорії нового державного менеджменту привела не до відмови від моделі «ринкового держави», а до формування нових концептів, таких як «відкритий уряд» і «стрункий уряд». Всі ці концепти виконують функцію раціональної легітимації діяльності органів влади, виступаючи в якості інституціональних міфів. Тому інформатизація органів влади не призводить до радикальної реформи управління, хоча забезпечує ряд часткових поліпшень.

Ключові слова: електронний уряд, новий державний менеджмент, інституційний ізоморфізм, інституціональний міф, раціональна легітимація

Trakhtenberg A. From the «new public management» to «e-government»: the evolution of the public management ideology.

The article aims to clarify the ideological origins of the concept of e-government, and thus warn against excessive expectations and ill-considered actions associated with the «uninformed transfer. » The analysis of e-government implementation in the U. S. and Eastern Europe shows that the concept of e-government is part of the ideology of «new public management», which is naturalized, i. e. perceived as self-evident.

The most common approach to e-government is characterized by «naive optimism», which is based on technological determinism. It is assumed implicitly that the information technology is the only subject of change and authorities must somehow come into compliance with their requirements. Similarly, it is assumed that the citizens, having the opportunity to interact with the government electronically, easily abandon traditional methods of interaction and move to electronic services. Organizational resistance to innovation in public administration structure and the chronic lack of demand for electronic services are perceived as random deviations, which are easily remedied by active propaganda of e-government benefits and by a greater political will.

Also e-government champions are characterized by uncritical acceptance of a number of normative, the main of which is the concept of «state service» (e-services). This concept is an element of the ideology of «market state», developed in the framework of the new public management. Faith in the omnipotent political will of senior managers who are capable to impose new management culture to the ordinary employees comes from the same source.

Explicit crisis of NPM led not to the abandoning of the the model of «market state» in favor of neo-Weberian state but to the development of new concepts about the use of information technology in public administration, such as the «open government» and «lean government. »

These concepts provides the rational legitimacy of the government, acting as institutional myths and ensuring sustainability of the organization by bringing it in line with the external criteria of rationality. Therefore e-government implementation does not lead to a radical reform of public admisitration, although provides a number of partial improvements.

E-government ideology exists, interpreting chronic failures as random errors which are due to the lack of motivation among ordinary implementers.

Keywords: e-government, new public management, institutional isomorphism, institutional myth, rational legitimation.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 327 (477) : 328.18

А. А. Трутенко

Таврийский национальный университет имени В. И. Вернадского

ВЛИЯНИЕ ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ НА РЕАЛИЗАЦИЮ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

Проанализирована взаимосвязь между внутренней и внешней политикой Украины на примере политического противостояния между центральными политическими институциями – президентом, парламентом и правительством, в результате которого происходит разбалансирование внешней политики государства, а сама страна приобретает статус непредсказуемого партнера.

Ключевые слова: внешняя политика Украины, внутриполитические конфликты, Верховная Рада Украины, президент, премьер-министр.

Постановка проблемы. Формирование внешнеполитического курса государства обусловлено многими факторами – особенностями геополитического и геоэкономического положения, близостью к интеграционным центрам, самой спецификой международной системы на данном этапе. Однако при всей важности международных факторов особую роль в процессе разработки и реализации внешнеполитического вектора играет специфика внутриполитической ситуации, поскольку внешняя политика, большей частью, есть следствие внутренней политики государства. Поэтому для проведения консолидированной внешнеполитической линии необходимо наличие советующего консенсуса между политическими элитами, между элитой и обществом, в рамках самого социума. Особую сложность данный вопрос представляет для Украины, поскольку именно внешнеполитическая ориентация чаще всего вызывает наибольшие споры как в обществе, так и между представителями разных политических сил, представленных в центральных государственных институциях, формирующих и реализующих внешнюю политику государства.

Степень научной разработки. Данная проблема в той или иной степени затрагивается в работах украинских и зарубежных политологов. Проблематика нормативно-правового обеспечения внешнеполитической деятельности государства представлена в работах таких правоведов как В. Аверьянов, В. Зайчук, Ю. Лейбо, К. Сандровский, О. Скакун, В. Цветков, В. Шаповал, Р. Энгибарян, Л. Энтин и др. Специфика функционирования государственных институций, в том числе в вопросах внешней политики, находит свое отражение в трудах Ю. Древаля, В. Журавского, И. Костицкой, С. Линецкого, Р. Павленко, Н. Плахотнюк, Ф. Рудича, С. Серегиной, В. Шатило и др. Наконец, комплексный анализ принципов формирования и специфики реализации внешней политики независимой Украины представлен в работах А. Зленко, В. Литвина, В. Манжолы, Г. Перепелицы, Л. Чекаленко, С. Шергина, и др. Однако в данных работах процессы взаимосвязи внутренней и внешней политики практически не затрагиваются, хотя в условиях трансформации украинской политической системы, а также в контексте внешнеполитической дихотомии украинской политической элиты и украинского социума, эти проблемы приобретают особую актуальность.

Цель статьи – проанализировать степень влияния взаимодействия центральных государственных институций Украины как элементов внешнеполитического механизма на процессы формирования и реализации внешнеполитического курса государства.

Как справедливо полагает экс-министр иностранных дел Украины А. Зленко «за годы независимости Украина прошла сложный путь становления и формирования внешней политики. Этот путь условно можно поделить на три этапа, связанные с президентами, поскольку, согласно Конституции, именно Президент обеспечивает руководство внешнеполитической деятельностью» [1, с. 67]. Соответственно он выделяет три этапа: первый этап (1991-1994 гг.) – период президентской каденции Л. Кравчука, второй этап (1994-1999 гг.) – первая каденция Л. Кучмы, третий этап (2000-2004 гг.) – вторая каденция Л. Кучмы. Продолжая данную периодизацию, добавим четвертый этап (2005-2010 гг.) – президентство В. Ющенко, пятый этап начинается в 2010 г. с избранием на пост президента В. Янковича.

Анализируя данные этапы, исследователи утверждают, что несмотря на определённые различия (подчас весьма серьезные) в процессе формирования и реализации внешнеполитического курса государства, нельзя говорить о кардинальной смене внешнеполитических приоритетов. Это обусловлено, прежде всего, необходимостью соблюдения имеющихся у государства международных обязательств, ибо любое их нарушение, вызванное, например, сменой внешнеполитического вектора, снижает доверие к данному государству как прогнозируемому партнеру. Поэтому, отмечает А. Зленко «смена этапов – не революции, во время которых принципиально изменяются подходы, направления и принципы» [1, с. 71].

Характеризуя внешнюю политику Президента Украины Л. Кравчука (1991 – 1994) политологи акцентируют внимание на признании Украины со стороны международного сообщества и утверждении на мировой арене как нейтрального и внеблокового государства, что, по словам А. Чалого, позволило заключить договор с Россией [2, с. 17]. К внешнеполитическим заслугам Л. Кравчука также относят отказ Украины от ядерного оружия, что, по сути, явилось беспрецедентным шагом в истории международных отношений. Для этого периода характерно провозглашение курса на европейскую интеграцию, начало активного сотрудничества с НАТО, хотя вопрос членства в Альянсе становится внешнеполитическим приоритетом Украины уже при президенте Л. Кучме.

Внешняя политика Украины, проводимая под руководством Л. Кучмы, характеризуется как политика многовекторности, или умелого балансирования между Западом и Востоком, между Евроатлантикой и РФ. В указанный период Украине удалось урегулировать спорные вопросы с РФ относительно базирования Черноморского Флота РФ в Крыму и заключить «Большой договор» в 1997 г. С другой стороны, Президент Л. Кучма своими указами утверждает стратегии интеграции в ЕС и НАТО, а также формирует механизмы реализации европейской и евроатлантической интеграции. Во время череды политических кризисов в Украине (2001-2003 гг.) на фоне «кассетного» и «кольчужного» скандалов отношения с Западом ухудшаются, в то время как Россия оказывает Украине дипломатическую поддержку. Однако взаимоотношения двух стран были существенно испорчены в период конфликта вокруг острова Тузла.

Президент Украины В. Ющенко проводит активную прозападную политику – помимо европейской интеграции как основной стратегической линии Украины, он активно лоббирует вступление Украины в НАТО, фактически подав заявку на присоединение к плану действий (ПДЧ). Безусловно, что подобная деятельность украинского президента приводит к конфронтации с РФ, что выливается в череду экономических «войн» и дипломатических конфликтов между государствами. Оценивая состояние украино-российских отношений во время каденции В. Ющенко, М. Михальченко называет его режим «идеологически-антиколониалистским, иногда с чрезмерной антироссийской риторикой» [3, с. 40]. Б. Тарасюк отмечает, что Украина в период президентства В. Ющенко «не использовала тот кредит доверия, который был ей дан после победы Оранжевой революции» [2, с. 19].

Наконец, внешняя политика В. Януковича большинством политологов трактуется как возвращение к курсу многовекторности, в рамках которого предпринимаются попытки возобновить балансирование между Западом и РФ. Как справедливо подметил В. Фесенко: «двигаемся, как и раньше, в направлении Европы, но лицом к Москве» [2, с. 28]. Это проявляется в попытках экономической интеграции на европейском и евразийском направлениях: в 2012 г. было парафировано соглашение о Зоне свободной торговли с ЕС и ратифицирован договор о Зоне свободной торговли в СНГ. Как отмечает украинский премьер-министр Н. Азаров на встрече с европейским комиссаром по вопросам расширения Ш. Фюле в феврале 2012 г. «Украина намерена использовать преимущества, которые предоставляет углубленная и всеобъемлющая зона свободной торговли с ЕС и

углубленное взаимодействие с Таможенным союзом» [4].

Таким образом, данная периодизация украинской внешней политики демонстрирует значительные внешнеполитические возможности Президента Украины как политического актора в вопросах выбора и реализации внешнеполитического курса государства. Тем более что вплоть до 2010 г. в Украине на законодательном уровне фактически не были прописаны «основные направления» внешней политики, что позволяло украинским президентам посредством имеющихся в их распоряжении нормативно-правовых актов формировать внешнеполитический курс государства.

Особая роль в реализации внешней политики в Украине принадлежит не только президенту, но и правительству во главе с премьер-министром. При этом Президент Украины, согласно Конституции 1996 года, представляет собой особый институт, который нельзя отнести ни к одной из ветвей власти, но, тем не менее, обладающий широкими внешнеполитическими полномочиями. Премьер-министр же является главой исполнительной власти, т.е. призван реализовывать внешнюю политику государства в практической плоскости. Противоречия между данными институциями возникали в новейшей истории Украины неоднократно, что было обусловлено политическими реформами.

Политическая система Украины на протяжении двадцатилетней истории претерпела ряд существенных трансформаций, что сказывалось и на принятии внешнеполитических решений. Украинские исследователи выделяют несколько периодов, демонстрирующих эволюцию формы правления от президентско-парламентской к парламентско-президентской и вновь президентско-парламентской республике [5, с. 313-317; 6, с. 127].

Первый этап (1991-1995) – закладываются основы для функционирования полупрезидентской (президентско-парламентской) формы правления, в рамках которой Президент Украины обладал достаточно большими полномочиями как в сфере внутренней, так, особенно, в сфере внешней политики. Второй этап (1995-1996) – период приближения отечественного механизма власти к президентской форме правления в соответствии с Конституционным договором между ВРУ и Президентом Украины от 8 июня 1995 г. На этом этапе Президент получает право назначать Премьер-министра и формировать правительство без согласия парламента. При этом на обоих этапах внешнеполитические функции президента четко не были обозначены. Третий этап (1996 – 2004) – возвращение к президентско-парламентской форме правления посредством Конституции 1996 г., которая выводит Президента Украины за рамки исполнительной власти и впервые наделяет правом осуществлять руководство внешней политикой. Четвертый этап (2004-2010) – связан с внесением в 2004 г. поправок к Конституции и формированием парламентско-президентской республики с расширением возможностей Верховной Рады Украины и Премьер-министра как главы Кабинета Министров. На этом этапе президент сохраняет за собой право на внешнеполитическое руководство в целом, однако возможности премьер-министра (в том числе в сфере внешней политики) оказываются довольно весомыми, что приводит к регулярным конфликтам между президентом и премьер-министром. Пятый этап начинается в 2010 г. с возвращения к Конституции 1996 г., т.е. к президентско-парламентской республике, в рамках которой возможности конфликта между президентом и премьер-министром значительно минимизированы.

Наиболее серьезные конфликты между Президентом Украины В. Ющенко и Премьер-министром Украины В. Януковичем возникали во время функционирования парламентско-президентской республики. Суть противоречий сводилась, прежде всего, к разным подходам относительно будущего членства Украины в НАТО. В. Ющенко выступал как последовательный евроаталантист, в то время В. Янукович как лидер Партии регионов, победившей на парламентских выборах 2006 г., высказывался против членства в альянсе.

В августе 2006 г. В. Ющенко внес в парламент кандидатуру В. Януковича (как лидера «Антикризисной коалиции») для утверждения его в должности Премьер-министра Украины. Этому шагу предшествовало подписание «Универсала национального единства», одним из пунктом которого было согласование вопроса о НАТО: «взаимовыгодное сотрудничество с НАТО в соответствии с Законом Украины «Об основах национальной безопасности». Решение вопроса о вступлении в НАТО возможно по результатам референдума, который проводится после выполнения Украиной всех необходимых для этого процедур» [7]. Подписание данного документа со стороны «Антикризисной коалиции» фактически означало согласие на вступление в НАТО, поскольку именно эта цель была прописана в Законе «Об основах национальной безопасности», однако окончательное согласие на интеграцию в альянс должен был дать украинский народ. Компромиссный вариант «Универсала» демонстрировал невозможность как сторонников, так и противников евроатлантической интеграции реализовать свою политическую линию: противники в лице Партии регионов и их союзников коммунистов и социалистов

ориентировались на интересы электората, но при этом не имели квалифицированного большинства в парламенте, чтобы преодолеть президентское вето в случае изменения Закона «Об основах национальной безопасности» (а то, что такое вето будет наложено ни у кого не вызывало сомнения). Сторонники членства в НАТО во главе с Президентом Украины также сталкивались с серьезными трудностями вследствие проведения Премьер-министром Украины «собственной внешнеполитической линии».

Буквально через несколько дней после подписания «Универсала», 11 августа 2006 года, пресс-служба украинского правительства сообщила, что Украина откладывает принятие «плана действий по членству в НАТО», т. к. этому должно предшествовать повышение уровня информированности населения о НАТО и выяснение, готова ли страна к осуществлению ежегодных целевых планов Украина-НАТО [8]. Эту же позицию премьер-министр В. Янукович озвучил во время своего рабочего визита в Брюссель 14 сентября 2006 г., где сделал программные заявления о неготовности Украины к вступлению в НАТО, поскольку данный курс имеет поддержку лишь у небольшой части украинского общества (лишь 12-25 % населения). Однако, наиболее значимыми в выступлении премьера стали слова о том, кто творит политику в Украине: по мнению В. Януковича после политической реформы «именно парламент определяет практическую политику – и внутреннюю, и внешнюю» [9]. Президент Украины Виктор Ющенко назвал позицию Януковича «ошибочной и не отвечающей национальным интересам государства», однако реальных рычагов для противодействия премьеру у него не было [10].

19 сентября 2006 г. ВРУ, в которой большинство было на стороне «Антикризисной коалиции», приняла постановление, в поддержку позиции премьера. Согласно этому документу, дальнейшие действия в отношении вступления Украины в НАТО будут решаться только с учётом «воли украинского народа» и «по результатам всеукраинского референдума». Правительству было поручено «способствовать распространению объективной информации о роли НАТО в современном мире и о направлениях его реформирования» [11].

Л. Кожара, поясняя позицию премьер-министра и ВРУ, отмечает, что в ст. 106 среди полномочий Президента Украины не зафиксировано определение основ внешней политики: «в Конституции нигде не написано, что Президент Украины определяет внешнюю политику Украины. Основы внешней политики определят Верховная Рада» [12, с. 11].

Позицию премьер-министра не поддержали также министр иностранных дел Б. Тарасюк, отправленный ВРУ отставку и министр обороны А. Гриценко (оба назначались в правительство по квоте президента). В частности, 5 октября

2006 г. А. Гриценко на встрече с генеральным секретарём НАТО Яапом де Хооп Схеффером подтвердил неизменность внешнеполитического курса Украины: «Украина будет делать всё, чтобы стать полноправным членом НАТО» [13]. Однако конфликт между центральными институциями стал поводом для снижения доверия к Украине со стороны международных структур, в результате чего наше государство вообще не было представлено на саммите НАТО в ноябре 2006 г.

По мнению Г. Перепелицы в результате конфликта между правительством и президентом по поводу властных полномочий во внешнеполитической сфере сама внешняя политика Украины стала разбалансированной, непредсказуемой и малорезультативной, а Украина и ее руководство потеряли доверие иностранных партнеров [14, с. 38].

Таким образом, конфликт между президентом и премьер-министром Украины имел несколько негативных последствий. Во-первых, он продемонстрировал несогласованность первых лиц государства в реализации внешнеполитического курса Украины. Во-вторых, западные партнеры рассматривали данный конфликт через призму непоследовательности внешней политики украинского государства, что в итоге снижало возможности для позиционирования Украины как надежного и прогнозируемого участника международных отношений. Наконец, подобный диссонанс во внешнеполитической риторике негативно сказался на международном имидже Украины. В частности, Financial Times отмечает, что заявления украинского премьера «ставят под сомнения реалистичность внешнеполитических амбиций В. Ющенко», а на фоне соперничества за «политическое превосходство между двумя лидерами внешняя политика все больше напоминает поле боя» [15].

Конфронтация между президентом В. Ющенко и премьер-министром Ю. Тимошенко относительно поставок российского газа на рубеже 2008-09 гг. привела к серьёзному международному конфликту, в котором оказались задействованы европейские государства, недополучившие утвержденные объемы газа. В итоге в конфликт вынуждены были вмешаться наднациональные европейские институции, а британская The Times сделала

вывод о том, что «газовый конфликт» нанес сокрушительный удар по стремлениям Украины вступить в ЕС, поскольку большинство из наиболее пострадавших стран были активными лоббистами Украины в ЕС [16].

Таким образом, в результате очередного конфликта внутри исполнительной власти, протекающего на фоне межгосударственного конфликта с РФ, Украина не только утратила статус надежного транзитера, но и лишилась поддержки восточноевропейских государств, что значительным образом осложнило евроинтеграционные возможности нашего государства.

Таким образом, вследствие внутриполитических кризисов и противостояния между ветвями власти и внутри самой исполнительной власти, наибольшие потери понесла внешняя политика Украины. Это позволяет Б. Тарасюку сделать вывод о том, что в период президентства В. Ющенко фактически существовало несколько внешних политик Украины: «кроме политики МИДа, была еще внешняя политика Секретариата Президента и внешняя политика Кабинета Министров» [2, с. 19].

Этот тезис подтверждается и фактом частой смены министров иностранных дел: с 2005 по 2010 г. этот пост занимали Б. Тарасюк (04.02.05 – 30.01.07), А. Яценюк (21.03.07 – 04.12.07), В. Огрызко (18. 12. 07 –03.03. 09) и П. Порошенко (09.10.09 – 11.03.10). Как видим, дольше других находился на посту Б. Тарасюк, который выполнял свои обязанности в трех Кабинетах – Ю. Тимошенко, Ю. Еханурова и В. Януковича.

Противостояние по внешнеполитическим вопросам в период каденции В. Ющенко также наблюдается по линии президент – парламент, при этом премьер-министр в зависимости от политической конфигурации зачастую становится заложником этого противостояния.

Первый кризис был спровоцирован «газовым конфликтом» с РФ в 2005-06 гг. Предыстория конфликта состоит в том, что весной 2005 г. глава «Нафтогаз Украины» А. Ивченко предложил российскому «Газпрому» отказаться от бартера и перейти к денежным расчётам за российский газ и его транзит по территории Украины. Это решение было зафиксировано в соответствующем протоколе, тем самым фактически было денонсировано существующее межправительственное соглашение о привязке цены на газ к цене транзита [17]

В июне 2005 г. «Газпром» предложил понять тарифы с 2006 года до среднеевропейских (160-170 дол. за тысячу куб. м) с одновременным повышением ставки транзита. Украинская сторона отвергла такое предложение. С осени «война ведомств» («Нафтогаза» и «Газпрома») попадает под пристальное внимание российского премьер-министра М. Фрадкова: Украине был предъявлен ультиматум – цена 160 дол. за тысячу куб. м газа. Получив отказ, «Газпром» с 1 января 2006 г. прекратил поставки газа на украинский рынок. Однако, поскольку российский газ через территорию Украины транспортировался в страны Европы, в течение первых дней 2006 г. Украина осуществляла несанкционированный отбор газа для собственных нужд. В ночь с 3 на 4 января 2006 г. было подписано соглашение о поставках газа через посредника «РосУкрэнерго», которому «Газпром» будет продавать газ по цене 230 дол. за 1000 куб. м. Этот документ получил одобрение со стороны президентов Украины и РФ.

Однако подписание данного соглашения спровоцировало политический кризис в Украине, вылившийся в противостояние между президентом и премьер-министром, с одной стороны, и Верховной Радой Украины.

10 января 2006 г. премьер-министр Ю. Ехануров был отправлен ВРУ в отставку за «неумение отстаивать национальные интересы». Решение поддержало 250 депутатов разных фракций. Это приводит к юридической коллизии, т. к. с вступлением в силу поправок к Конституции, парламент может отправить правительство в отставку, но до формирования нового состава парламента (выборы были назначены на 26 марта 2006 г.) не имеет права формировать новый Кабмин. В свою очередь, Президент не может распустить парламент и обжаловать его решение в Конституционном Суде, формирование которого затягивалось ВРУ.

10 января в Раде также было зарегистрировано Постановление «Об угрозе национальной безопасности Украины в связи с действиями органов исполнительной власти по обеспечению потребителей Украины природным газом», в котором депутаты изложили ряд требований, назвав соглашение, заключённое между «Нафтогазом» и «Газпромом», «противоречащим публичному порядку, юридически никчемным и не создающим правовых последствий». Однако, в итоговом документе, подписанным В. Литвиным сохранились только пункты, требующие увольнения министра топлива и энергетики И. Плачкова и главы «Нафтогаза» А. Ивченко, а также требование обязать Кабмин подписывать соглашения только на основе межправительственных соглашений, подлежащих ратификации ВРУ [18].

12 января Президент В. Ющенко принимает участие во внеочередном заседании

правительства Украины и сообщает, что направил в Верховную Раду обращение с требованием отменить решение об отставке правительства как неконституционное. В свою очередь парламент, в котором сторонники президента находились в меньшинстве, отказывается рассматривать обращение В. Ющенко, сославшись на то, что президент не имеет права выдвигать подобные требования высшему законодательному органу Украины. 13 января 2006 г. Блок Юлии Тимошенко регистрирует в ВРУ проект постановления о денонсации соглашения о поставках газа в Украину.

В дальнейшем конфликт между парламентом и президентом переходит в стадию стагнации – Президент рассматривает правительство как законно действующее, а ВРУ – лишь как исполняющее обязанности до парламентских выборов 26 марта 2006 г.

Очередной конфликт между ветвями власти разразился в январе 2008 г. следствие Письма генеральному секретарю НАТО с просьбой о присоедини к Плану действий по членству, которое подписали Президент Украины В. Ющенко, Премьер-министр Укрианы Ю. Тимошенко и спикер ВРУ А. Яценюк. Депутаты от оппозиционных фракций (Партия регионов, КПУ) расценили этот документ как «втягивание Украины в НАТО» и заблокировали ВРУ на несколько недель. В итоге данного противостояния и на фоне изменения международной обстановки на Бухарестском саммите НАТО в апреле 2008 г. Украина не получила столь ожидаемого приглашения в альянс.

Выводы. Исходя из императива о том, что внешняя политика выступает продолжением внутренней политики, можем отметить, что в таком случае внешняя политика может стать объектом внутриполитической конкуренции, которая приобретает различные формы противостояния – от конкуренции законопроектов, посвященных внешнеполитическим вопросам, до открытого противостояния между политическими институциями при формировании и реализации внешнеполитического курса государства. Во втором случае подобное противостояние создает серьезные трудности для реализации внешнеполитического курса государства на международной арене, снижает в целом доверие к государству как международному актору.

В Украине наиболее сложные взаимоотношения между центральными институциями в сфере внешней политики проявляются в период функционирования парламентско-президентской республики, в рамках которой при отсутствии четкого разграничения функций между президентом и премьер-министром и в условиях острой внутриполитической конкуренции элит неоднократно возникали серьёзные конфликты.

Трансформация политической системы Украины в 2010 г. в сторону президентско-парламентской модели позволила президенту вернуть под свой контроль правительство (и премьера, в том числе), сохранив за парламентом лишь возможность его утверждения. Таким образом, усиление президентской вертикали власти позволяет проводить более консолидированную внешнюю политику.

Внешнеполитическая дихотомия, вызванная спецификой геополитического положения государства, прослеживается в разновекторной ориентации как украинского социума, так и политических элит, выражающих предпочтения своего электората. Принятие в 2010 г. Закона «Об основах внутренней и внешней политики Украины» позволило на законодательном уровне зафиксировать стратегические направления внешнеполитического курса государства, исключив наиболее проблемный вопрос о НАТО. В целом данный Закон является компромиссным вариантом и для политических элит, и для украинского общества, хотя для формирования и реализации сбалансированной и эффективной внешней политики необходим реальный консенсус экспертов, элит и общества по ключевым вопросам внешнеполитического развития.

Библиографические ссылки:

1. Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних змін / А. М. Зленко. – Харків: Альфа, 2003. – 598 с.
2. Зовнішня політика України на новому етапі. Матеріали Круглого столу, 4 березня 2010 р. // Національна безпека і оборона. – 2010. – №2. – С. 16 – 29
3. Михальченко М. І. Реваншизм як прояв геополітики: погляд з України / М. І. Михальченко // Сучасна українська політика. – Спецвипуск: Україна як суб'єкт сучасних цивілізаційних процесів. – К. : Видавництво «Фенікс» , 2011. − 352 с.
4. Азаров: будем максимально использовать и ЕС, и Таможенный союз. [Электронный ресурс] – Режим доступа с: http://www. unian. net/news/552062-azarov-budem-maksimalno-ispolzovat-i-es-i-tamojennyiy-soyuz. html
5. Романюк А. Інститут президента в Україні / А. Романюк, Ю. Шведа // Партії та електоральна політика. – Львів: ЦПД «Астролябія», 2005. – С. 312–349
6. Політологія : [Підручник] / За ред. М. М. Вегеша. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 384 с.
7. Універсал національної єдності. [Електроний ресурс]. – Режим доступу з: http://zakon4. rada. gov. ua/ laws/show/n0010100-06

8. Украина откладывает решение вопроса о членстве в НАТО. [Электронный ресурс] . – Режим доступа с: http://politsovet. ru/14154-. html
9. Янукович передумал вступать в НАТО. [Электронный ресурс]. – Режим доступа с: http://korrespondent. net/ukraine/politics/164112-yanukovich-peredumal-vstupat-v-nato-nasha-ukrayina-v-shoke
10. Ющенко признал, что не может помешать Януковичу действовать против НАТО // Украинские новости. 15. 09. 2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа с: http://ukranews. com/ru/
11. Постанова ВРУ «Щодо позиції Прем'єр-міністра України на засіданні Комісії «Україна – НАТО» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 43, ст. 423
12. Зовнішня політика України: перші підсумки та перспективи 2008 року. Матеріали «круглого столу», 4 квіт. 2008 р. / за заг. ред. Ю. Г. Рубана – К. : НІСД, 2008. – 98 с.
13. В НАТО приехал Гриценко и сказал то, что надо. [Электронный ресурс]. – Режим доступа с: http://www. pravda. com. ua/rus/news/2006/10/5/4406364/
14. Зовнішня політика України – 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / за заг. ред. Г. М. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2007. – 272 с.
15. Financial Times. 21. 09. 2006
16. Russia and Ukraine agree price deal to restore gas supply to Europe. // The Times. 18. 01. 2009.
17. Интервью В. Литвина // «Контракты», №49, 4 декабря 2006 г.
18. Постанова ВРУ «Про загрозу національній безпеці України у зв'язку з некваліфікованими діями органів виконавчої влади по забезпеченню споживачів України природним газом». №8682-д. [Електроний ресурс]. – Режим доступу з: http://zakon4. rada. gov. ua/laws/show/3294-15

Трутенко А. О. Вплив внутрішньополітичних конфліктів на реалізацію зовнішньої політики України.
Проаналізовано взаємозв'язок між внутрішньо та зовнішньої політикою України на прикладі політичного протистояння між центральними політичними інституціями – президентом, парламентом та урядом, унаслідок чого зовнішня політика держави стає розбалансованою, а країна отримає статус непередбачуваного партнера.
Ключові слова: зовнішня політика України, внутріполітичні конфлікти, Верховна Рада України, президент, прем'єр-міністр.

Trutenko A. The influence of domestic political conflicts on the foreign policy of Ukraine.
In the course of the analysis we revealed that the foreign policy of Ukraine was affected by domestic political conflicts, which involve the central political institutions of the state – the Parliament, the President and the Prime minister. This confrontation leads to the fact that the acts of central political actors of foreign policy in the international relations become inconsistent and the state loses the status of the projected partner. The most serious conflicts between Ukrainian governmental bodies occurred in the period of the parliamentary-presidential republic. These conflicts were often caused by different views of Ukrainian political elites on foreign policy. This fact complicates the implementation of the foreign policy and leads to the deterioration of the state's image in the world. On the other hand, the foreign policy differences often led to the aggravation of the political situation in Ukraine (for example, the political crisis in 2006 over the question of NATO).
A special role in the formation and implementation of the foreign policy in accordance with the Constitution assigned the President of Ukraine. Ukrainian researchers associate the foreign policy of the state with the name of the Presidents – the foreign policy of President Kuchma, Yushchenko's foreign policy etc. However, the transformation of the Ukrainian political system from presidential to parliamentary republic extends opportunities of the parliament and the government. The President loses the ability of management and to control the foreign policy of the Government. Parliament does not receive additional leverage political influence, but it has the ability to appoint the Prime minister from among the parliamentary majority. This gives Parliament the opportunity to realize the foreign policy of the party, which has a majority in the Parliament or Parliament's coalition.
The foreign policy dichotomy caused by the specifics of the geopolitical position of the state, can be seen in multi-vector orientation Ukrainian society and political elites. The Law «On the basis of domestic and foreign policy of Ukraine» (2010) fixed the strategic directions of the foreign policy of the state, excluding the most problematic issue about NATO. In general, this Law is a compromise between political elites and the Ukrainian society. Although for the development and implementation of a balanced and effective foreign policy requires a real consensus of experts, elites and society.
Keywords: foreign policy of Ukraine, domestic political conflicts, the Verkhovna Rada of Ukraine, the President, the Prime Minister.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 327 (460)

К. О. Федорова
Київська гуманітарна академія

ПОЛІТИЧНА КРИЗА В ІСПАНІЇ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Здійсненний аналіз генези політичної кризи в Іспанії та запропоновані три шляхи подолання існуючої кризи в Королівстві. Шляхи є універсально аплікативними, як для країн Південної Європи, так і для інших держав світу, що перебувають у сучасній політико-управлінській та фінансово-економічній кризі. Визначені можливості застосування іспанського антикризового досвіду для України.
Ключові слова: Іспанія, реформи, криза, антикризова стратегія.

Постановка проблеми дослідження. Актуальність теми наукової статті визначається зростаючою роллю регіону Західної Європи, Середземномор'я та, зокрема, Іспанії, яка є унікальним космополітичним партнером у міжкультурному діалозі між Європою, Африкою та Близьким Сходом. На початку XXI ст. цей регіон є осередком світової уваги:

пошук шляхів вирішення політичних, фінансових та соціальних криз; громадянські війни в країнах Магрибу та їх вплив на Південну Європу; проблеми постачання нафти з арабських країн до Європи. Традиційно тісні відносини Іспанії з Північною Африкою відіграють значну роль у розвитку контактів цих країн з Євросоюзом та НАТО.

Тема дослідження актуалізується ще й новітніми екзогенними викликами, що постають перед Іспанією – гострою політико-управлінською та фінансово-економічною кризою, необхідність вивчення якої актуальна і для України, яка застигла у перманентній політичній кризі.

Аналіз останніх досліджень. Наукова новизна роботи обумовлена потребою у комплексному дослідженні внутрішньополітичної кризи в Іспанії (2008-2013 рр.), оскільки у вітчизняній науковій думці відсутні спеціальні дослідження, присвячені проблемам внутрішньо- та зовнішньополітичного розвитку Іспанії, сучасному аналізу національних інтересів Іспанії та різним аспектам суспільно-політичного життя цієї країни загалом. В цьому зв'язку важливо зауважити, що коло українських спеціалізованих джерел, в т. ч. документальних, доволі скудне.

Мета роботи – здійснення аналізу витоків та ймовірних шляхів подолання політичної кризи в Іспанії, а також визначення можливостей застосування іспанського досвіду для України.

При написанні роботи були використані такі методи: системний метод – задля конкретного розуміння проблеми та виокремлення шляхів вирішення кризи; метод ситуаційного аналізу – для визначення природи поточної ситуації; ретроспективний – з метою вивчення передумов та витоків політичної кризи; структурно-функціональний – задля глибокого пізнання всіх ланок і рівнів, на яких так чи інакше діє криза.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 2008-2013 рр. Нижня хронологічна рамка не опускається нижче 2008 р., коли до влади в Іспанії вдруге прийшов уряд соціалістів. Верхньою хронологічною рамкою є початок триваючого 2013 р.

Викладення основної частини. Політична криза в Іспанії не вибухнула раптово, вона нагніталась протягом 3-4 років. Головною провокацією для іспанського уряду стала світова фінансова криза в 2008 р. В Королівстві в тому ж самому році відбулися чергові вибори, 9 березня 2008 р. Іспанська соціал-робітнича партія (ІСРП) отримала більшість в парламенті, а 11 квітня 2008 р. Хосе Луїс Родрігес Сапатеро був вдруге затверджений на посаді Прем'єр-міністра. Тоді ІСРП отримала 169 депутатських місць у парламенті, збільшивши свій результат від 2004 р. на 5 місць. Маріано Рахой, вже тоді лідер Народної партії (НП), отримав на один мільйон менше іспанських голосів та 154 депутатських місця. До кризи залишалося півроку [1].

Програма соціалістів вплинула на Іспанію і привнесла зміни у:

- зовнішній політиці, вона стала зосередженою на Європі, адже до цього була НП, проамериканська партія. Її лідер Х. М. Аснар протягом свого правління 1996-2004 рр. вів відкрито американську політику, пасивно ставився до відносин з Францією та Німеччиною. Він вважав, що сила в Атлантиці і НАТО, що США тримає всі мотузочки управління світом, а Європа сама багато не зможе. Але Х. Л. Родрігес Сапатеро змінив парадигму зовнішньої політики Іспанії – тепер стратегічними партнерами стали Франція та Німеччина, відносини стали розвиватися на усіх рівнях. Франція, традиційно найбільший господарський партнер Іспанії, ще більше розвинув товарообіг (65 млрд. євро за 2006 р. – це 15% від загального обороту Іспанії) [3, с. 771];

- гендерній рівності. Вперше за всю історію мачистської Іспанії більшу частину міністерських портфелів (9 з 17) взяли жінки, зокрема такі стратегічно важливі посади, як міністр оборони – Карме Чакон та перший віце-президент -Марія Тереза Фернандес де ла Вега. Нововведенням були два нових міністерства рівності та інновацій, їх також очолили жінки. Проте ліквідувались міністерства навколишнього середовища та аграрного господарства. Міністром внутрішніх справ на 4 роки став Альфредо Перес Рубалькаба, який протягом передвиборчої гонки 2011 р. був претендентом на посаду Прем'єр-міністра від ІСРП, адже сам Х. Л. Родрігес Сапатеро відмовився втретє висуватися на цей пост [7];

- оборонній стратегії. Тероризм задекларувався головним ворогом для Королівства, тому головна увага зосередилась на повному припиненні існування та функціонування баскської терористичної групи ЕТА та широкій участі Іспанії в міжнародних миротворчих операціях. В розрізі миротворчих операцій, Іспанія брала участь у військових операціях НАТО в Косово з червня 1999 р. по березень 2009 р. Іспанія залишилась єдиною впливовою країною ЄС, яка не визнала і не збирається визнавати незалежність Косово, зокрема через свої проблеми з басками та каталонцями. В наступному 2010 р. Іспанія вивела свої війська з Боснії та Герцеговини [3, с. 772].

З метою найбільш глибокого розуміння витоків політичної кризи в Іспанії, слід

проаналізувати причину дострокових виборів, що були призначені на 20 листопада 2011 р. Витоки йдуть від подій 22 травня 2011 р., коли відбулися автономні і муніципальні вибори. На цих виборах з великим відривом у 10% перемогла Народна партія, яку очолює Маріано Рахой. Ще 15 травня, за тиждень до виборів організувався іспанський рух проти свавілля влади, масового безробіття молоді, корупції та європейської боргової кризи. Рух так і назвали «15-М». Безробіття било рекорди, 21, 3% – найвищий рейтинг в Єврозоні [2]. До цього додалося соціальне невдоволення пенсійною реформою, зокрема, збільшення пенсійного віку з 65 до 67 років. У вересні 2010 р. урядом були запропоновані капітальні реформи у галузі трудового кодексу, але нажаль, Х. Л. Родрігес Сапатеро прорахувався з ними. Профспілки не сприйняли такі реформи, обґрунтовуючи це тим, що працівник не буде достатньо захищеним, бо дуже спростилася процедура як наймання, так і звільнення.

В цьому контексті важливо зазначити, що Х. Л. Родрігес Сапатеро віддав пост Прем'єр-міністра достроково лише на 4 місяці (чергові вибори мали відбутися в березні 2012 р.). Цей крок є політично помітним, як всередині Іспанії, так і у міжнародній політиці. Чи дійсно такий політичний демарш був вартий того, щоб заявити на весь світ про свою добровільну відставку? Причини такого політичного рішення, кроку всього життя та політичної кар'єри були доволі суб'єктивними, серед них:

- економічні. Світова фінансова криза, величезні проблеми з іпотечними боргами, з яких почався обвал іспанської нерухомості; подорожчання матеріалів, сировини, з яких почався дисбаланс в міжнародній торгівлі; нарешті, обвал американського долара – все це призвело до підриву іспанської економіки. Звідси – масове безробіття, зупинка виробництва, страйки робітників держструктур, інфраструктури та навіть полісменів (хоча Конституція забороняє їм брати участь у мітингах);

- соціальні. Більше за всіх, безробіття торкнулось наймобільнішої та найпрогресивнішої верстви суспільства – молоді (43, 5% – найбільший коефіцієнт у Єврозоні [6]), яка, звісно, повстала, сповнена натхненням Арабської весни. Майже півроку таких повстань по всій території Королівства гальмували розвиток держави та не давали можливості проводити будь-які реформи. Негативний досвід Ірландії та Греції змусив вжити кардинальних методів, які могли б заспокоїти обурене суспільство;

- політико-психологічні. Вузол проблем виявився перекинутим на бік НП, які протягом останніх 8 років критикували дії чинного Прем'єр-міністра, не пропонуючи нічого на противагу. 4 місяці які законно залишались у Х. Л. Родрігеса Сапатеро, не дали б йому реальної можливості запровадити реформи, більше того, ще 4 місяці страйків поглибили б кризовий стан країни та невдоволення народу.

Щоб мати найбільш глибоке уявлення про так званий успіх Маріано Рахоя, слід зазначити, що у передвиборчій гонці за ним стояла не лише соціальна програма партії щодо покращення життя іспанців, а й фінансові ставки іспанських олігархів. Це публічно підтвердила зустріч, яка відбулась 16 вересня 2011 р. в Барселоні, протягом якої М. Рахой зібрав близько двадцяти найвпливовіших банкірів Іспанії, в палаці графа Карлоса де Годо. Після переговорів стало ясно, що всі вони підтримають М. Рахоя, як кандидата на виборах і вигода мала виявитись взаємною [8]. Проте, надалі ми побачимо, що новообраний Прем'єр-міністр не скористається навіть цими перевагами і буде ще більше вганяти Королівство у кризу і затягувати вузол існуючих проблем.

Перед виборами, М. Рахой мав багато прихильників – багатії побачили, що варіант майже безпрограшний і не цуралися ставити фантастичні суми на цього кандидата. Зокрема Франсіско Гонсалес, президент Banco Bilbao Vizcaya Argentaria (BBVA), міжнародної банкової групи, яка співпрацює з Францією, Італією, розширюється на США та регіон АТР. Симпатія цього банкіра до НП є виправданою та послідовною, адже саме Х. М. Аснар, колишній прем'єр-міністр від НП, 15 років тому допоміг йому стати президентом BBVA.

Проте, є і такі персони, як Еміліо Ботін, який проігнорував барселонську зустріч олігархів з М. Рахоєм у вересні. На 2011 р. він є володарем Banco de Santander, який через поглинання відкрив свої філії у Франції, Німеччині, Британії, Італії, Марокко та, розширившись, купив банки в Аргентині, Бразилії, Чилі, Перу, Мексиці, Колумбії і Венесуелі. В 2008 р. Banco de Santander обійняв перше місце за рейтингом журналу «Euromoney», завдяки великому внеску у лібералізацію латинського ринку. Його річний оборот на 2010 р. складає 1, 7 млрд. дол. [11]. Таким чином, не всі іспанські ТНК готові вкладати свої ресурси в політичних справах для одержання особистої вигоди.

Більш того, значну частину багатіїв побила криза, їм зараз не до того, щоб вкладати гроші у вибори та політичні інтриги – вони прагнуть стабілізації та передбачуваності на внутрішньому ринку, що створить умови для відродження їх справ. Більш за все постраждали такі сектори економіки, як нерухомість, інфраструктура, автомобільна промисловість. Ціни на нерухомість в Іспанії впали на 20%. У регіоні Кастилія-Ла-Манча

все ще не продані приблизно 69% всіх будівель, побудованих за минулі чотири роки. Очевидно, що єдине, що потрібно цьому постраждалому сектору – це реструктуризація економіки, а не збагачення партії.

Такої самої думки притримується і малий бізнес, наприклад, бари, кафетерії, ресторани, які, загальновідомо, є найпопулярнішим місцем відпочинку іспанців. Навіть у часи Громадянської війни 1936-1939 рр. у таких містах, як Сантандер або Сан-Себастьян, коли опускався вечір, на вулиці виносилися стільці та літні столики і коло кожного ресторанчика протягом декількох годин між вибухами відпочивали іспанці, за бокалом місцевого хересу. Що б не траплялося з Іспанією – бари завжди виживали. Але на початку XXI ст. криза обмежує обсяг прибутків кафе. Обсяг продаж впав на 2, 2% на рік, закрилися 3, 2 тисячі закладів по всій країні. Окрім кризи, яка змушує економити відвідувачів, цьому сприяв і антитютюновий закон, прийнятий 2 січня 2010 р., який забороняє палити в громадських місцях [10].

У зв'язку з цими фактами, слід зазначити, що якщо вже М. Рахой пішов шляхом співпраці з олігархами та обійняв свою посаду за допомоги найбагатших громадян країни – то він повинен використати всі переваги передвиборчих угод з іспанськими магнатами, щоб забезпечити національні інтереси Іспанії на вищому рівні. Слід підкреслити, що іспанські олігархи повинні вносити вклад у національну економіку в такому важкому становищі, як зараз. По-перше, вони є громадянами рідної держави і тільки по-друге, главами ТНК. Тільки таким чином співпраця між державою і підприємцями буде ефективною.

На підставі сучасних об'єктивних тенденцій, що відбуваються в Королівстві Іспанія, враховуючи внутрішні та зовнішні дестабілізуючі фактори, беручи до уваги предмет політичної кризи – позачергові парламентські вибори та всі передумови, що спровокували її, оцінюючи стратегічну важливість політичного рішення Прем'єр-міністра щодо антикризової стратегії та його наслідків для іспанських національних інтересів – необхідним є визначення шляхів вирішення політичної кризи в Іспанії, які слідують один за одним.

По-перше, внутрішнє оздоровлення – антикорупційна реформа. Існує дві головні причини корупції в Іспанії. Перша – перехід від диктатури Франко до багатопартійної системи був здійснений лише 35-40 років тому. Провідні засоби інформації залежні – контролюються тими чи іншими політичними силами і постійно виконують чиєсь «замовлення». Друга – всі більш-менш відповідальні адміністративні посади займаються представниками партії-переможниці на виборах, і в погоні за найбільш прибутковою посадою, партійці часто обіймають посаду не за своїм профілем. Між тим, в розвинених демократичних державах на подібних посадах працюють аполітичні професіонали.

Кожному своє місце – це повинно стати правилом для іспанців, незалежно від того, хто зараз при владі. Населення в апатії від безробіття, спустошене безнадійністю ситуації, молодь не хоче ні вчитися, ні працювати за такі гроші. Для цього треба запровадити програму працевлаштування за фахом студентів всіх спеціальностей. У молоді з'явиться стимул добре вчитися, бо вони будуть розуміти, що все це їм знадобиться у найближчий час на роботі. До того ж, у них буде можливість поступати на ту спеціальність, які забажає, а не на ту, що більш оплачувана. Таким чином буде збільшуватися кількість якісних професіоналів одразу в усіх сферах виробництва. Такий крок збільшить внутрішній прибуток Королівства, зменшить економічну диференціацію між провінціями, надасть більше робочих місць у сільській місцевості. Єдиним недоліком цієї реформи є її довгостроковість і її плоди відчуються не одразу, щонайменше через 5 років.

По-друге, зовнішнє оновлення іміджу Іспанії – дипломатична реформа. Вона повинна торкнутися і дипкорпусу, і публічної дипломатії. Королівство повинно вийти з принизливого положення, до якого його довела економічна і політична криза – цьому може сприяти білий PR. Для цього, М. Рахою слід переформувати МЗС і зробити набір кваліфікованих кадрів, кар'єрних дипломатів, спеціалістів, що володіють декількома мовами, які вчилися за спеціальністю. Наразі вже настала така ситуація, що гроші, безкінечні кредити та позики вже не врятують. Імідж країни критично потребує захисту, і такий захист повинні в повному обсязі надати дипкорпус та МЗС. Публічна дипломатія має сприяти відстоюванню унікальної ролі Іспанії в ЄС, в Латинській Америці та як партнера на Близькому Сході. Іспанія повинна скористатися міжнародною кооперацією, в якій вона займає передові місця, і довести своїм стратегічним партнерам, що вона досі сильний і впливовий суб'єкт міжнародних відносин. Тоді самі інвестори захочуть вкладати у таку стабільну, передбачувану і успішну Іспанію.

Що стосується цього питання слід зазначити, що під час виборчої кампанії в Каталонії, А. Мас, вирішив запровадити дипломатичну реформи. 17 жовтня 2012 р., він зібрав дипломатів, щоб описати їм своє бачення майбутнього Каталонії в якості держави-члена ЄС. Основною метою, яку А. Мас поставив для дипломатичного корпусу, була –

просування іміджу Каталонії як відкритої, високо розвинутої, багатою на аутентичну культуру, мистецтво, літературу країни. Тепер, А. Мас знаходиться в пошуку професійних дипломатів, які могли б якісно наслідувати інтереси Каталонії в ЄС і побудувати фундамент двосторонніх відносин в Європі, і в світі [9].

Враховуючи це, А. Мас з'єднав дипломатів із кращими вченими Каталонії, бо вважає, що дипломатичний корпус забезпечить найбільш якісне просування національних інтересів Каталонії за кордоном, тільки у співпраці з науково-дослідними інститутами. Фахівці всіх галузей науки будуть надавати щомісячну аналітику до відповідного відділу, кожного посольства або консульства. Таким чином, дипломати завжди будуть напоготові у будь-якій складній ситуації, маючи об'єктивну інформацію та якісні рекомендації. На думку авторки, звичайно, дезінтеграційні процеси мають дуже негативні наслідки для суверенітету Іспанії, але в даному суб'єктивному випадку Королівство потребує такої ж модернізації свого зовнішнього іміджу.

По-третє, стимуляція трудових ресурсів. Іспанська економіка має багато проблем, які необхідно вирішувати якомога скоріше. І є очевидним, що на це потрібні гроші. Дотепер, Іспанія не брала кредитів у міжнародних банків, вона трималась за крок від дефолту завдяки непопулярним соціальним реформам. Всезагальне безробіття дестабілізує не тільки народ, а й саму країну. Тому, національно важливим для Королівства є формування робочих місць у великих обсягах, з яких люди зможуть принести користь, а головне кошти державі, щоб погасити дефіцит. Серед таких галузей можуть бути: харчова промисловість Іспанії, яка йде на експорт (вино, оливкова олія, сіль, водорості, яблука, рис); енергетична – сонячні екологічні батареї; інфраструктура – будування закордоном мостів, залізниці, асфальтованих доріг. Такі заходи не тільки створять джерело прибутку, але й заспокоять розгніваний соціум.

Іспанські вчені-політологи вважають альтернативним виходом з економічної кризи – використання всіх потужностей країни. Королівство розділене на 17 провінцій, кожна з яких має незліченний потенціал, що нерозумно і неповно використовується. Взяти за приклад Галісію, батьківщину М. Рахоя. 50% її території відведено під м'ясо-молочне тваринництво, натомість вся молочна продукція йде на експорт з Барселони, де взагалі корів немає [5]. Так само і з рибною промисловістю: центр експорту баскське місто Віторія, де взагалі немає виходу до води, а не Галісія, яку омиває Атлантичний океан, яка має не тільки іспанський, а величезний світовий потенціал з вилову риби та морепродуктів. Таким фірмам, як «Pescanova» та «Pescapuerta» у місті Віго, не дають можливості давати повноцінний прибуток зі свого потенціалу. Так само це стосується деревообробної промисловості, що може стати основою експорту меблів та целюлози. Натомість, галісійські землі віддають під будування котеджів [4, с. 605].

Цей маленький регіональний приклад повторюється в кожній з провінцій по-своєму і тут М. Рахою необхідно приділити увагу розподілу праці, секторів функціонування економіки та правильному підбору кадрів. Можливо, ця реформа почнеться з його рідної Галісії та захопить всю Іспанію, тоді можна очікувати на позитивні зміни у кризовій ситуації Королівства.

Очевидно, що ці спостереження мають важливе значення для країн групи PIIGS , як частини Південної Європи, і здається, необхідно проаналізувати наслідки за аналогією іспанський досвід. Іспанська ситуація добре відома в країнах PIIGS корупційними скандалами, безробіттям серед молоді та іншими соціальними труднощами, але, в основному, кризою політичного вибору і відсутністю фахівців на високих, стратегічних посадах. Крім того, не секрет, що підприємці спонсорують того чи іншого кандидата на виборах – таку ж ситуацію ми бачимо в Іспанії та інших країнах Південної Європи.

Останнім часом ми бачимо багато італійців, греків і португальців, які страйкують проти політики жорсткої економії запровадженою їхніми урядами, тому що найбільш сильно ці принципи вдаряють по найменш захищеним верствам населення, таких як: студенти, пенсіонери, інваліди, бюджетні працівники, малий бізнес і т. д. Важливим є те, що багато італійців страйкують проти антикризової стратегії М. Монті, який запроваджує принципи жорсткої економії в Італії. Очевидно, що збільшення податків та скорочення соціальних пільг знищить навіть нинішнє зростання і принесе збільшення безробіття, дефіцит бюджету та державного боргу. Крім того, принципи аскетизму мають контрпродуктивний характер, що може призвести до посилення існуючої політико-управлінської та фінансово-економічної кризи.

Ось чому країни PIIGS повинні правильно оцінити проблеми, з якими стикнулася Іспанія, і зрозуміти, що занурюючись у корупцію уряд втрачає довіру іноземних партнерів і інвесторів, тому що вони не хочуть ризикувати. Сучасна криза в Європі набула системного характеру і це боляче вдарило, як по національним економікам, так і по Єврозони в цілому.

Таким чином, політична криза часто призводить до економічної, саме тому її подолання стає неможливим його в односторонньому порядку – лише загальні зусилля будуть мати змогу подолати сучасну системну кризу у Європі.

Очевидно, ці спостереження мають важливе значення для України і постає необхідним зробити висновки по аналогії іспанського досвіду. Іспанська ситуація знайома українцям і з корупційними скандалами, і з безробіттям молоді, і з труднощами працевлаштування і, найголовніше – з кризою політичного вибору та браком спеціалістів на високих посадах. Не є секретом, що збір коштів з підприємців на вибори у нас відбувається так само, як і в Іспанії. Але в Україні криза не обмежується лише економічною відсталістю, яка прогресує: занепадає наука, технології, взагалі не розвивається туризм (як літній, так і зимовий), до нечуваної бідності дійшли військові структури.

Українська дипломатія взагалі перетворилась у чисту формальність – дипломати вже не вирішують делікатні питання і не наслідують національні інтереси України, їм доводиться виконувати прямі накази «згори», які були укладені за попередніми домовленостями. Звісно, довго так тривати не може і нове покоління зможе поставити державні інтереси вище приватних та відстояти їх, але нажаль, це буде досягатися довше, ніж в Іспанії, в якій більше відчувають відповідальність за демократичним виміром політичного буття.

Висновки. Отже, на підставі аналізу теоретичних розвідок з проблематики статті та практичних кроків, виходячи з унікальних та суб'єктивних тонкощів іспанської політики, слід зробити такі висновки. Головними передумовами політичної кризи в Іспанії були: світова фінансова криза, що зіштовхнула державу у економічну рецесію, іпотечна криза; безробіття, що більше за всіх поширилося на молодь, прийняття непопулярних соціальних реформ, задля подолання кризи (наприклад, підвищення пенсійного віку з 65 до 67 років). До цього додалось рішення діючого Прем'єр-міністра достроково віддати свій пост.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що PIIGS стикається з тими ж проблемами, як і Іспанія. Ось чому це дослідження по визначенню антикризових рішень буде корисним для європейських лідерів, тому що вони вирішують ті самі питання і проводять аналогічні реформи. Антикризові рішення у внутрішній, зовнішній і трудовій політиці, запропоновані авторкою, є комплексною аналітикою для глав держав PIIGS відносно модернізації національних антикризових стратегії та об'єктивним орієнтиром стосовно того, що необхідно реформувати в першу чергу.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що Україна стикається з тими ж проблемами, як і Іспанія, нажаль, в ще більшій мірі. Аналіз шляхів вирішення аналогічних проблем в європейських країнах має надихнути українських політиків і підказати їм, що потрібно реформувати в першу чергу. Негативний досвід є підказкою, що в такому руслі рухатися недопустимо – він призведе до занепаду держави.

Бібліографічні посилання:

1. El PSOE revalida su victoria de 2004 / El Pais, 09.02.2013. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http:// www. elpais. com/especial/elecciones-generales/
2. España: desempleo superó el 21%, récord desde 1997 / Observador global, 10.02.13. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://observadorglobal. com/espana-desempleo-supero-el-21-record-desde-1997-n21537. html
3. Fédorova K. España en area atlántica: las relaciones con EE. UU. y la OTAN / Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – №8 (50). с. 770-776.
4. Fédorova K. España – la intermediaria cosmopolítica de Europa / Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – №9 (51). с. 602-607.
5. Gómez J. L. No todo es culpa de la crisis / El País, 10.02.2013. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http:// www. elpais. com/articulo/Galicia/todo/culpa/crisis/elpepiautgal/20120116elpgal_7/Tes
6. La tasa de paro juvenil en España alcanza el 43, 5%, la más elevada de Europa» / Expansion, 15. 04. 2011. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www. expansion. com/2011/04/15/empleo/mercado-laboral/1302862048. html?a=c1d9984a16ddc4daba35e0b038b31c1a&t=1316869354
7. Los ministros de Zapatero / El Mundo, 09.02.2013. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www. elmundo. es/especiales/2008/04/espana/ministros_de_zapatero
8. Méndez L. Rajoy se da un baño de empresarios / El Mundo, 16. 09. 2011. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www. elmundo. es/blogs/elmundo/sombrapoder/2011/09/16/rajoy-se-da-un-bano-de-empresarios. html
9. Roger M. Artur Mas vende a los cónsules su idea de Estado propio / El País, 18. 10. 2012. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ccaa. elpais. com/ccaa/2012/10/17/catalunya/1350468503_647427. html. Retrieved on the 22 of December 2012].
10. Sánchez C. Nadie se salva de la crisis: 3. 221 bares han cerrado en el último año / El Confidencial, 25. 08. 2011. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www. elconfidencial. com/economia/2011/08/25/nadie-se-salva-de-la-crisis-3221-bares-han-cerrado-en-el-ultimo-ano-83193/
11. The World's Billionaires : Emilio Botin / Forbes //03.10. 10. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www. forbes. com/lists/2010/10/billionaires-2010_Emilio-Botin_EFQQ. html

Федорова Е. О. Политический кризис в Испании и пути его решения.

Произведён анализ генезиса политического кризиса в Испании и предложены три пути преодоления существующего кризиса в Королевстве. Пути являются универсально аппликативными, как для стран Южной Европы, так и для других государств мира, находящихся в современном политико-управленческом и финансово-экономическом кризисе. Определены возможности применения испанского антикризисного опыта для Украины.

Ключевые слова: Испания, реформы, кризис, антикризисная стратегия.

Fedorova K. Political crisis in Spain and anti-crisis solutions.

The analysis of the genesis of the political crisis in Spain was conducted. The author offered three ways to overcome the current Spanish crisis. Anti-crisis solutions are universally applicable for the Southern Europe countries and for the other countries in the world that suffered by the modern political-administrative, financial and economic crisis. The applicability of the Spanish anti-crisis experience for Ukraine was determined.

Keywords: Spain, reform, crisis, crisis management strategy.

Надійшла до редколегії 24.02.2013 р.

УДК 32.001:316.485.26+323.28

В. В. Федулова

Киевский национальный лингвестический университет

РОЛЬ СМИ В ФОРМИРОВАНИИ ИНФОРМАЦИОННОГО ТЕРРОРИЗМА

Проблема, которая рассматривается в статье помогает раскрыть методы современного терроризма. Главным принципом действия современных террористических групп является влияние на большое количество людей и донесение своих требований до руководства государств при помощи СМИ. Таким образом можно говорить о новом виде террористической угрозы – информационной войне.

Ключевые слова: террор, средства массовой информации, информационный террор, террористическая угроза.

Мы живем в эпоху политических цитат и подачи информации, выгодной той или иной стороне, когда захватывающие кадры и зажигательные речи ценятся выше взвешенного анализа и детального толкования и, зачастую, принимаются за хорошую журналистику.

Проблемой того, каким образом террористы используют средства массовой информации в своих целях, занимаются политологи, философы, социологи разных стран. Особенно этот вопрос волнует ученых тех стран, граждане которых подвергались или могут подвергнуться террористической атаке. Так, значительные исследования были проведены Брюсом Хоффманом. В России вопросами информационной террористической угрозы, а также деятельности и роли средств массовой информации во время террористических атак занимаются М. М. Марков, И. Н. Панарин, Л. Панарина, В. И. Василенко, Н. П. Патрушев.

В украинской политической мысли следует выделить работы В. П. Журавлева, Б. В. Романюка, В. В. Коваленко, С. А. Бычкова, которые посвящены, прежде всего, вопросам изучения терроризма как социально-политического явления, а также статью С. Н. Балиной, в которой исследуются источники финансирования террористических групп.

Проблема информационной террористической угрозы практически не является объектом исследования украинских ученых. Но это, отнюдь, не доказывает, что такой проблемы нет. В настоящее время, когда процессы глобализации охватывают весь мир нельзя оставаться в стороне от тех вызовов, которые бросает современная эпоха. Именно поэтому в данной статье я попытаюсь немного осветить вопрос влияния терроризма через СМИ на людей, общественное мнение и политику государств. Я считаю, что информационное общество, в котором мы живем, становится объектом террористических атак независимо от того, происходит ли теракт в нашей стране или в любой другой. Каждый житель планеты благодаря телевидению, Интернету, любому другому виду связи находится в сфере влияния СМИ и поэтому ответственность журналистов перед обществом необычайно велика. В наше время СМИ действительно стали четвертой ветвью власти, способной влиять на принятие решений другими ветвями власти.

Изобретение в 1814 году паровой печатной машины положило начало новой эпохе СМИ и передачи информации. В течение первых трех лет с момента изобретения появилась первая в США массовая газета. Последующие технические усовершенствования привели к появлению десятилетием позже более продуктивной ротационной печатной машины. Новости начали выходить регулярно (благодаря скорости печати газет) и стали более доступными читателю (по мере того, как экономика технологических инноваций создавала более доступный продукт).

Революция в СМИ, начавшаяся менее 50 лет, завершилась, предоставив новые возможности для передачи информации в более широких масштабах, нежели ранее. И террористы незамедлительно признали возможности новых технологий массовой коммуникации.

Вторая по значимости революция в СМИ, которая напрямую повлияла на развитие терроризма, произошла в 1968 году. Этот год обозначил не только запуск первого телевизионного спутника, благодаря чему передавать сообщения телеканалов для монтажа и последующей передачи можно было куда быстрее чем ранее, но и появление международного терроризма.

Серьезные последствия этого технологического прорыва были наглядно продемонстрированы во время Мюнхенских олимпийских игр, когда палестинские террористы смогли полностью переключить на себя внимание мировой телевизионной аудитории, приготовившейся смотреть главные спортивные соревнования.

Появление новых вещательных технологий имело в равной степени глубокие последствия как для содержания новостей, так и их влияния на правительство.

Террористы быстро осознали ряд особенностей нашего времени, которые сумели с успехом использовать в своей деятельности, а именно:

- власть сильно зависит от выборов и, следовательно, от общественного мнения;
- есть мощные СМИ, падкие на «террористические сенсации» и способные мгновенно формировать массовое общественное мнение;
- люди в большинстве стран отвыкли от политического насилия и боятся его.

Поэтому сегодня самые ходовые и эффективные методы террора – насилие не в отношении представителей власти, а против мирных, беззащитных и, что крайне важно, не имеющих отношения к «адресату» террора людей, с обязательной демонстрацией катастрофических результатов террора через СМИ общественному мнению – и только через него как передаточный механизм – лидерам стран. И, наконец, – предъявление через те же СМИ обществу и лидерам мотивов террора и условий его прекращения» [1, с. 29].

Основным условиям, благодаря которым выполняются условия террористов является активная деятельность СМИ, их бурная реакция. Основным средством, обладающим наибольшими манипуляционными возможностями является телевидение. Проведенные опросы общественного мнения показывают, что большинство людей считают телевидение наиболее достоверным источником информации. Это связано с тем, что «телевидение обладает качеством, которое социальные психологи именуют «парасоциальным» характером. Его суть – в создании иллюзии «присутствия» при действии, которое показывается на телеэкране. Соответственно этому в сознании зрителя формируется устойчивая иллюзия «объективности» и достоверности телевидения. Накладывая свои ощущения подсознательно на ощущения происходящего на экране, зритель зачастую воспринимает видимую информацию как абсолютно достоверную» [2, с. 118-119].

Террористические группы ищут способ оказать непосредственное давление как на общественность, так и на тех, кто выражает ее мнение в правительстве, для принятия либо отмены того или иного закона, напрямую связанного с интересами этих групп. Каждая из них желает заполучить максимальную огласку для своих акций и, более того, добиться запугивания и подчинения ради выполнения своих замыслов. По словам доктора Фредерика Хакера, психиатра и признанного специалиста по терроризму, террористы стремятся запугать и тем самым подчинить и установить контроль. Они желают поразить наше воображение. Они играют на аудиторию ради привлечения еще большей аудитории и требуют ее участия.

Следовательно, терроризм можно рассматривать как акт насилия, задуманный с целью привлечения внимания и последующей передачи послания посредством огласки, которую он получает. «У нас нет иного выхода, – заявил однажды лидер террористической группы под названием Объединенная Красная Армия (группы, предшествовавшей появлению Японской Красной Армии). – Акты насилия… шокируют общественность. Мы хотим шокировать людей повсеместно. … Это наш способ общения с людьми» [3, с. 160]. Современные СМИ, являясь главным каналом передачи информации о подобных инцидентах, играют крайне важную роль в расчетах террористов. Без информационного прикрытия СМИ, освещающих то или иное событие, эффект от теракта будет невелик, достигнув лишь непосредственных жертв нападения, вместо того, чтобы оказать влияние на более широкую «целевую аудиторию», на которую направлены действия террористов. Лишь распространив террор и насилие на как можно большую аудиторию, террористы имеют возможность заполучить максимально эффективное средство для достижения крупных политических изменений. «Терроризм – это театр, – заявил Брайан Дженкинс в своей статье 1974 года, поясняя: – Теракты зачастую тщательно срежиссированы, чтобы привлечь внимание электронных СМИ и международной прессы» [3, с. 160].

То, что терроризм действительно становится извращенной формой шоу-бизнеса, могу продемонстрировать на примере освещения американскими СМИ захвата рейса 847 американской авиакомпании «Трансуорлд Эр Лайнз» ливанскими шиитскими

террористами в 1985 году. Три террориста из группы «Хезболла» захватили авиалайнер, следовавший из Рима в Каир 14 июня. Первоначально террористы требовали освобождения 776 шиитских террористов, содержавшихся в израильских тюрьмах, хотя эта цифра была уменьшена. За все 17 дней кризиса, пока американцы удерживались в заложниках, около 500 новостных сообщений (около 28, 8 сообщений в день) были переданы по трем крупнейшим американским телевизионным сетям Эй-Би-Си, Эн-Би-Си и Си-Би-Эс. Примерно две трети ежедневных вечерних самых популярных новостных программ (14 из 21 минуты) были сосредоточены на репортажах о захвате заложников; регулярные программы этих каналов прерывались, по крайней мере, 80 раз за 17 дней для передачи специальных репортажей и последних известий. Интенсивное освещение этого происшествия осуществлялось небольшой армией журналистов, продюсеров, режиссеров видеомонтажа, съемочных групп и звукооператоров, которые три канала незамедлительно направили на место событий, где разворачивалась сенсационная история.

По мере того как кризис с заложниками перетекал изо дня в день, временами безо всяких сообщений и надежд на его разрешение. Многочисленным сотрудникам новостных агентств, занятых освещением одной лишь этой истории, приходилось находить или придумывать «новости» чтобы оправдать расходы и присутствие на месте событий, пока не приходили настоящие новости. Отсюда множество «жалостливых» сюжетов (в основном интервью с заложниками и их семьями) и менее половины сообщений, содержащих конкретную информацию. Телекомпании перестали просто передавать новости. Они начали активно вмешиваться в политику. В оправдание подобного рода активного вмешательства в развитие событий корреспондент Си-би-эс в Белом доме Лесли Стол пояснил: «Мы являемся инструментом заложников. …Мы принуждаем администрацию ставить их жизни выше политики» [3, с. 164].

То, что терроризм становится определенной, особо извращенной формой шоу-бизнеса, видно на примерах журналистов, которые общались с представителями террористов и были очевидцами проводимой ими слаженной пиар-кампании. Старший редактор «Ассошиэ йтед пресс» считает, что именно террористы устанавливают правила для СМИ.

Наиболее пагубный эффект, оказанный данным кризисом, заключался в признании терроризма выгодной тактикой. Администрация президента Рейгана под воздействием американской общественности, приведенной в ужас страданиями заложников в свою очередь, заставила Израиль выполнить требования террористов и отпустить756 заключенных шиитов.

Как видно из данного примера, главное условие такого террора – бурная реакция СМИ. Современный террор имеет полем боя телеэкран и не зря в таких акциях террористы прежде всего, требуют не выкуп, а тележурналистов. Цель – воздействие на общество, чтобы уже оно предъявило ультиматум своим лидерам.

Еще один пример такой технологии – Буденовск. Объект атаки – больница, роддом. Хорошо оплаченная истерика в СМИ, особенно НТВ. Мелькающие на телеэкране заложники, рассказывающие о «добрых к ним террористах».

Заявление о том, что Басаева можно понять, поскольку «вся его семья погибла под русскими бомбами», и вообще он «борец за свободу своего народа». Шок всей страны, и капитулировавший перед требованиями террористов Черномырдин.

При этом, разумеется, СМИ тщательно обходят молчанием, что:

- демонстрирумые, только что освобожденные из рук террористов, люди испытывают «синдром заложника», когда заложники через некоторое время начинают чувствовать себя более привязанными к террористам, чем у спасателям;

- «синдром заложника» обычно испытывают только 20 % заложников, т.е. подбор персонажей для репортажа ведется целенаправленно и в интересах террористов, что однозначно говорит о том, на кого в данном случае работают СМИ;

- Басаев еще до «гибели всей семьи под бомбами» сотнями расстреливал безоружных беженцев в Абхазии, а его «погибшая семья» спокойно загорает на Кипре [1, с. 29-30].

В октябре 2002 года в Москве был применен не только реальный, грязный и кровавый, но и виртуальный информационно-психологический терроризм. Группа чеченских боевиков во главе с Мовсаром Бараевым захватила и удерживала заложников из числа зрителей мюзикла «Норд-Ост» в здании Дома культуры ОАО «Московский подшипник». Боевики были вооружены огнестрельным оружием, боеприпасами и взрывными устройствами. Общее число захваченных заложников составило 916 человек. Целью террористической акции было нарушение общественной безопасности, устрашение населения и оказание воздействия на органы власти Российской Федерации по принятию решения о выводе войск с территории Чеченской республики.

Главной же целью этой антироссийской акции было подавление психики населений

России посредством информационной войны. Далее – дестабилизация общественно-политической и межнациональной обстановки в стране. И затем, после создания обстановки хаоса, навязывание своих планов, противоречащих национальным интересам Российского государства.

Террористам и силам за ними стоящим удалось создать свою систему управления информационными потоками в России и мире. Некоторым зрителям было разрешено позвонить по мобильным телефонам своим родным, сообщить о своём захвате в заложники и о том, что за каждого убитого или раненого боевика террористы будут расстреливать по 10 человек из числа заложников. Таким образом, заложники по приказу террористов мгновенно оповестили весь мир об акции террора. Кроме того, сразу же после захвата заложников террористы обратились к СМИ. Катарский телеканал «Аль-Джазира» показывает обращение боевика Мовсара Бараева, записанное за несколько дней до захвата ДК. Террористы и компетентные люди за их спинами очень умело управляли российскими тележурналистами. Информационный вакуум, образовавшийся после захвата заложников, очень быстро заполнили информационные операции сил мирового террора.

«Террористы провели информационную операцию с целью взорвать межнациональное согласие. Они специально передали в СМИ информацию о том, что выпустили грузин, абхазцев, чеченцев и мусульман. Террористы хотели вызвать межэтнические столкновения. Эта провокация была раскрыта и пресечена усилиями президента России, спецслужб, духовенства, части журналистского сообщества.

Террористы стремились к максимально широкому привлечению СМИ к освещению ситуации с заложниками. Им это удалось. Они нашли союзников и пособников среди российских и зарубежных журналистов» [2, с. 7].

Они продолжали действовать и после блестящей операции российских спецслужб по освобождению заложников от неминуемой гибели от рук террористов.

Передача телеканала НТВ «Намедни» 27 октября 2002 года явилась операцией информационно-психологического террора, актом поддержки террористических действий. Симпатии к террористам и убийцам, недовольство спецслужбами – вот визитная карточка данной телепередачи.

Не отставала от нее и телепередача «Итоги» 3 ноября 2002 года.

Можно перечислить массу фактов, подтверждающих мнение, что в мире возник новый вид террористической угрозы – информационный терроризм.

Информационный терроризм – новый вид террористической деятельности, ориентированный на использование различных форм и методов временного или безвозвратного вывода из строя информационной инфраструктуры государства или ее элементов, а также целенаправленное использование этой инфраструктуры для создания условий, влекущих за собой катастрофические последствия для различных сторон жизнедеятельности общества и государства.

И. Панарин выделяет такие виды информационного терроризма:

1. Информационно-психологический терроризм, который проявляется в контроле над СМИ с целью распространения дезинформации, слухов, демонстрации мощи террористических организаций. Воздействие на операторов, разработчиков, представителей информационных и телекоммуникационных систем путем насилия или угрозы насилия, подкупа, введения наркотических и психотропных средств, использование методов нейролингвистического программирования, гипноза, средств создания иллюзий, мультимедийных средств для ввода информации в подсознание и т. д.

2. Информационно-технический терроризм – это нанесение ущерба отдельным физическим элементам информационной среды государства. Создание помех, использование специальных программ, стимулирующих разрушение систем управления, или, наоборот, внешнее террористическое управление техническими объектами (в том числе и самолетами), биологические и химические средства разрушения элементной базы и т. д. Уничтожение или активное подавление линий связи, неправильное адресование, искусственная перегрузка узлов коммутации и т. д.

События 11 сентября 2001 года являются первым примером применения информационного терроризма в обоих видах его проявления. Захват и использование самолетов при атаке на Всемирный торговый центр, выведение из строя всей системы ПВО и космической орбитальной группировки, а также то, что попадание первого самолета оказалось снятым на видеокамеры с нескольких ракурсов.

Информационная среда оказывает существенное влияние на состояние национальной безопасности, поскольку внедрение новейших технологий во все сферы жизнедеятельности личности, общества и государства, наряду с очевидными достоинствами, создает предпосылки и для возникновения новых вызовов и угроз. Каждый год фиксируются

миллионы попыток компьютерных атак на информационные ресурсы органов государственной власти разных стран, сервера крупных кампаний и финансовых организаций.

В глобальной сети Интернет располагаются сайты, на которых не только пропагандируется идеология экстремизма и его крайней формы — терроризма, но и содержатся подробные инструкции по изготовлению самодельных взрывных устройств, совершению диверсий, терактов и т. п. Введение запретительных национальных правовых норм малоэффективно из-за того, что сайты террористической направленности создаются, как правило, на территориях других стран. При этом на международном уровне отсутствуют единые подходы к противодействию терроризму и экстремизму в Интернете, как не существует и норм международного права, запрещающих размещать там информацию подобного характера.

Для пресечения террористической и экстремистской пропаганды в сети Интернет необходимо международное сотрудничество государств, прежде всего, создание необходимой договорной правовой базы, а также выработка механизма реализации такого взаимодействия в соответствии с положениями п. 12 ч. III Глобальной контртеррористической стратегии ООН. Кроме того, резолюция 1624 (2005) Совета Безопасности ООН дает основания для криминализации подстрекательства к совершению терактов и вербовки террористов, в том числе и с использованием современных средств коммуникации.

Факт, что терроризм и СМИ связаны между собой взаимовыгодными отношениями, используя друг друга по мере своих возможностей, не вызывает сомнений. Однако бесспорной проблемой является не столько само существование подобных отношений, а то, действительно ли оно влияет на общественное мнение и принятие правительственных решений в том направлении, которое выгодно террористам, как то утверждают критики СМИ. Ответ на этот вопрос является куда более сложным и неоднозначным, чем можно предположить. Есть точка зрения, высказываемая часто, но до некоторой степени рефлексивно, государственными чиновниками, учеными и прочими лицами, что СМИ – это либо «лучшие друзья террористов», либо, говоря словами бывшего премьер-министра Великобритании Маргарет Тэтчер, поставщики кислорода рекламы, в которой нуждаются террористы. СМИ неоднократно осуждались за то, что во много раз упрощают задачу террористов, или обвинялись в том, что становились невольными, а порой и добросовестными посредниками в рекламных кампаниях террористов. Бывший премьер-министр Израиля Беньямин Натаньяху утверждал, что получившие освещение террористические акты подобны одинокому дереву, упавшему в безмолвном лесу. Из всех этих суждений можно сделать один очевидный вывод – если террористов «морить информационным голодом», то есть не давать их действиям той огласки, которой они так жаждут, то их вредоносное влияние и частота терактов будут значительно снижены.

Что же касается борьбы с информационной угрозой как таковой, то, к примеру, И. Н. Панарин предлагает объединить усилия мирового сообщества и создать специальный центр стратегического анализа с информационным терроризмом при Совете Безопасности ООН в задачи которого будут входить:

- выявление, оценка и прогнозирование источников и характера угроз объектам международной информационной инфраструктурой;
- разработка и реализация программ, планов и мероприятий в сфере международной информационной безопасности;
- проведение мероприятий по прогнозированию и предотвращению акций международного информационного терроризма;
- обеспечение достоверной, полной и своевременной информацией руководителей ООН, государств – членов международного сообщества, необходимой для принятия обоснованных и адекватных решений, обеспечивающих международную информационную безопасность;
-разъяснение и упреждающее информирование мировой общественности о целях и задачах Центра стратегического анализа по борьбе с информационным терроризмом при Совете Безопасности ООН;
- контроль деятельности государств – членов мирового сообщества по вопросам неправомерного вмешательства или нарушения деятельности национальных информационных инфраструктур в интересах обеспечения международной безопасности.

Библиографические ссылки:

1. Марков М. М. Корни и психология террора // Психология террористов и серийных убийц: Хрестоматия. – Мн. : Харвест, 2004. – 400 с.
2. Панарин И. Н., Панарина Л. Г. Информационная война и мир. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 384 с.

3. Хоффман Брюс. Терроризм – взгляд изнутри. – М. : Ультра. Культура. -2003. – 264 с.

Федулова В. В. Роль ЗМІ у формуванні інформаційного тероризму.

Проблема, що поставлена у статті має за мету розкрити яким чином діє тероризм в сучасних умовах. Найголовнішим принципом є вплив на широкі кола населення та донесення своїх вимог до керівництв держав, спроба вплинути на них завдяки використанню ЗМІ. Таким чином можна говорити про новий вид терористичної загрози – інформаційну війну.

Ключові слова: терор, засоби масової інформації, інформаційний терор, терористична загроза.

Fedulova V. A role of MASS-MEDIA is in forming of informative terrorism.

Problem that is examined in the article helps to expose the methods of modern terrorism. Main principle of action of modern terrorist groups is influence on plenty of people and report of the requirements to guidance of the states through MASS-MEDIA.

Terrorist groups search a method to take on the direct rebound both on public and on those, who expresses her opinion in a government, for an acceptance or abolition of one or another law straight related to interests of these groups. Each of them wishes to get hold maximal publicity for the actions and, what be more, obtain intimidation and submission for the sake of implementation of the intentions. It is thus possible to talk about the new type of terrorist threat – informative war.

Informative terrorism is the new type of terrorist activity, oriented to the use of different forms and methods of the temporal or irretrievable outcommissioning informative infrastructure of the state or her elements, and also purposeful use of this infrastructure for conditioning, entailing catastrophic consequences for different parties of vital functions of society and state.

In a global network the Internet web-sites, on that not only ideology of extremism and his extreme form is propagandized – terrorism but also there are the detailed instructions on making of home-made explosive devices, feasance of diversions, are situated, acts of terrorism and т. of п. Introduction of prohibitive national legal norms is ineffective because the web-sites of terrorist orientation are created, as a rule, on territories of other countries. Thus the single going are absent at an international level near counteraction to terrorism and extremism in the Internet, however be norms of international law, forbidding to place information of similar character there.

For suppression of terrorist and extremist propaganda in a network the Internet international cooperation of the states is needed, foremost, creation of necessary contractual legal base, and also making of mechanism of realization of such cooperation in accordance with positions of п. of 12 ч. II of Global counterterrorist strategy of the UNO.

Keywords: terror, mass medias, informative terror, terrorist threat.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 342. 6:342. 25

І. О. Цурканова

Національна металургійна академія України

ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ І МІСЦЕВІ ДЕРЖАВНІ АДМІНІСТРАЦІЇ: ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ

Проаналізовано завдання та функції ЦОВВ і МДА, зокрема із використанням SWOT-аналізу, який дозволяє визначити сильні і слабкі сторони як на центральному так і на місцевому рівні.

Ключові слова: місцева державна адміністрація (МДА), центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ), SWOT-аналіз.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день в Україні існує гостра проблема взаємовідносин між центральними органами виконавчої влади (ЦОВВ) та місцевими державними адміністраціями (МДА).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх дослідженнях окремим аспектам цієї складної та багатопланової проблеми приділяли увагу такі вітчизняні вчені, як: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, В. М. Кампо, І. Б. Коліушко, В. К. Колпаков, В. Ф. Опришко, О. І. Остапенко, О. Ф. Скакун, О. Ф. Фрицький, В. В. Цвєтков, В. М. Шаповал; російські вчені Г. В. Атаманчук, І. Л. Бачило, Ю. М. Козлов, Б. М. Лазарєв, Г. Х. Попов, Ю. О. Тихоміров, В. Є. Чиркін та інші. Але комплексне дослідження цієї проблематики досі не здійснено.

Саме тому, метою статті є аналіз проблем та перспектив взаємовідносин між ЦОВВ та МДА.

На сьогоднішній день такі науковці, як В. Б. Авер'янов, І. Б. Коліушко та інші вважають, що визначення поняття «центрального органу виконавчої влади», називаються «центральними», оскільки їх компетенція є загальнодержавною і поширюється на всю територію України. Саме ці органи влади у своїй діяльності покликані представляти інтереси всієї держави, а не окремих її регіонів. Разом з тим постає питання щодо визначень різниці між ЦОВВ і урядом, компетенція якого є також загальнодержавною. Однак, різниця полягає в тому, що уряд є органом загальної компетенції, відповідальним за реалізацію державної політики, а ЦОВВ мають компетенцію в конкретних (спеціальних) сферах державної політики [1, с. 39].

Однак, слід звернути увагу на те, що у 2011 році був прийнятий Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» №3166-VI від 17.03.2011р., в якому взагалі не визначено, що таке «центральний орган виконавчої влади».

Однак, Міністерством юстиції України був запропонований Проект Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» в якому зазначається, що «ЦОВВ – це орган виконавчої влади, який бере участь у формуванні і забезпеченні проведення державної політики у відповідних сферах суспільного та державного життя; підзвітний, підконтрольний і відповідальний перед Кабінетом Міністрів України; здійснює свої повноваження безпосередньо та через підпорядковані йому територіальні органи» [2].

Відповідно до статті 3 цього Проекту Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» основними завданнями ЦОВВ є:

- вжиття заходів до забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- виконання Конституції та законів України, постанов Верховної Ради України, актів Президента України та КМУ;
- вироблення пропозицій щодо формування та забезпечення проведення державної політики у відповідних сферах суспільного та державного життя;
- здійснення нормативно-правового регулювання у відповідних сферах суспільного та державного життя;
- підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства, розроблення проектів нормативно-правових актів [2].

Однак, згідно ст. 16 ЗУ «Про центральні органи виконавчої влади» №3166-VI від 17.03.2011р., «центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції. Діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів згідно із законодавством» [3].

Також слід зазначити, що в діючому законі основними завданнями центральних органів виконавчої влади є:

1) надання адміністративних послуг;
2) здійснення державного нагляду (контролю);
3) управління об'єктами державної власності;
4) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність;
5) здійснення інших завдань, визначених законами України та покладених на них Президентом України [3].

Ми вважаємо, що діючий закон не в повній мірі відповідає вимогам Конституції України, а запропонований міністерством юстиції Проект дає повне та розширене визначення терміну «центральний орган виконавчої влади». На наш погляд, інші статті цього Проекту можуть стати основою для ефективного функціонування ЦОВВ.

Незрозумілими залишаються питання відносно ст. 17 п. 2 в якому зазначається, що центральні органи виконавчої влади можуть здійснювати одне або кілька визначених частиною першою цієї статті завдань:

- у разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба;
- у разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, центральний орган виконавчої влади утворюється як агентство;
- у разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як інспекція [3].

На нашу думку, перелік завдань відповідно до ст. 17 п. 2 не в повній мірі розкриває суть та мету утворення цих органів, а саме, коли конкретно вони мають перетворитися у службу, агентство чи інспекцію.

Як відомо, місцеві державні адміністрації є органами виконавчої влади загальної компетенції, вони поєднують здійснення управлінських функцій з контролем у межах, визначених ст. 16 Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Однак, доводиться констатувати, що їх активність в організації контролю за додержанням Конституції та законів явно не відповідає характеру і поширеності порушень.

На нашу думку, пояснюється це не тільки завантаженістю цих органів чисто організаційно-управлінськими питаннями, а й недосконалістю законодавства України.

Місцева державна адміністрація в Україні є місцевим органом виконавчої влади,

яка в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці відповідно до Конституції України [4].

Досліджуючи проблему взаємовідносин центральних та місцевих органів влади, ми весь час говоримо про те, що вони виконують певні функції та завдання. Однак, слід зазначити, що ж таке функція, і яку роль вона відіграє в діяльності місцевих державних адміністрацій?

Досить цікавою, на наш погляд, є думка Т. О. Мацелик, яка зазначає, що «функції органів виконавчої влади – це провідні напрями їх діяльності, у яких виражається цільове навантаження та з якими прямо пов'язані обсяг і зміст державно-владних повноважень, що надаються органами виконавчої влади» [5, с. 60].

Т. О. Мацелик наполягає на тому, що всі функції органів виконавчої влади можна поділити на декілька рівнів: основні та допоміжні. Так, до основних функцій вона відносить регулятивно-управлінську функцію виконавчої влади та функцію охорони громадського порядку й забезпечення національної (державної) безпеки. Як зазначає автор, допоміжні функції спрямовані на обслуговування основних функцій, такі як: нормотворча – полягає у створенні органами виконавчої влади нормативних актів управління; оперативно-виконавча забезпечує реалізацію правових норм, що містяться як у законах, так і в підзаконних актах; юрисдикційна – діяльність її органів щодо застосування адміністративних, дисциплінарних, матеріальних і фінансових санкцій до громадян і працівників апарату державного управління, які вчинили правопорушення; сервісна – надання адміністративних послуг, яка спрямована на забезпечення умов для реалізації прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб та здійснюється за їх ініціативою [5, с. 58-59].

Ми вважаємо, що нормотворчу функцію слід також віднести до основних, адже нормотворення, без перебільшення, є одним із засад держави.

З нами погоджується А. Л. Сухорукова, яка до основних функцій відносить нормотворчу, установчу, правозастосовну (виконавчо-розпорядчу), контрольно-наглядову функції місцевих держадміністрацій [6].

Слід зазначити, що М. М. Добкін також відзначив те, що до основних видів функцій місцевих державних адміністрацій, доцільно віднести такі напрями та види діяльності місцевих органів виконавчої влади як: нормотворчу (в межах її компетенції), правозастосовну (виконавчо-розпорядчу), забезпечувальну, організаційну, контрольно-наглядову, координаційну, інформаційну функції. Він стверджує, що у нормативному вигляді це могло б знайти своє відображення у включенні до чинного Закону України «Про місцеві державні адміністрації» статті 1-2 «Функції місцевих державних адміністрацій» у такій редакції: «Місцеві державні адміністрації виконують такі функції: нормотворчу (в межах їх компетенції), правозастосовну (виконавчо-розпорядчу), забезпечувальну, організаційну, контрольно-наглядову, координаційну, інформаційну та інші функції, що випливають з покладених на місцеві державні адміністрації завдань» [7, с. 3].

Такі вітчизняні вчені як А. Ф. Мельник, О. Ю. Смоленський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко вважають, що такий перелік функцій місцевих державних адміністрацій забезпечує деталізацію та повніше розкриття призначення цих органів виконавчої влади, а також сприяє визначенню окремих напрямків реалізації досягнення мети їх діяльності [8].

Нормативне закріплення функцій місцевих державних адміністрацій має, на нашу думку, також важливе методологічне та практичне значення. Воно полягає насамперед у тому, що завдяки цьому здійснюється визначення такого важливого елемента правового статусу місцевих державних адміністрацій, як повноваження. У літературі з цього приводу відзначається, що повноваження органу виконавчої влади визначаються відповідно до покладених на нього завдань і функцій та виражає їх компетенцію [8, с. 205].

Проаналізувавши вищесказане ми дійшли висновку, що до основних функцій повинні відноситися наступні: нормотворча, забезпечувальна, правова, регулятивно-управлінська, контрольно-наглядова, координаційна, інформаційна та оборонна функції.

Першочерговими завданнями ЦОВВ є конкретні, обмежені у часі вимірювальні показники для досягнення стратегічних цілей, які фактично є сукупністю завдань. Однак, місія центральних органів виконавчої влади повинна містити в собі стисле та комплексне визначення їх мети діяльності.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади повинні також мати план дій, який повинен містити в собі детальний опис стратегій (програм) та заходів, що виконуються для реалізації стратегічного плану. А програми, у свою чергу, поділяються на загальнодержавні і місцеві. Таким чином, перші, тобто загальнодержавні, спрямовуються на вирішення проблем розвитку держави або значної кількості її регіонів, мають довготерміновий період виконання та виконуються центральними і місцевими органами виконавчої влади. Метою інших програм є вирішення окремих проблем розвитку економіки і суспільства, проблем розвитку окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що

потребують державної підтримки.

Для досягнення поставлених цілей та завдань ми вирішили застосувати SWOT-аналіз, який використовується для оцінки сильних і слабких сторін у взаємовідносинах між ЦОВВ та МДА.

Історія появи на світ такого методу з'явилася у 1963 р. у Гарварді, її основником став професор К. Ендрюс, який вперше запропонував метод структуризації та оцінювання інформації під назвою SWOT-аналіз. Назва цього методу складена із початкових літер об'єктів стратегічного аналізу: S – Strength (сильні сторони), W –Weakness (слабкі сторони), O – Opportunities (можливості), T – Threats (загрози). Цей метод включає в себе визначення мети проекту та виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів, що сприяють її досягненню або ускладнюють його.

SWOT-аналіз прийшов до нас з менеджменту. Як показує світова практика, саме завдяки його застосуванню аналізуються усі сторони діяльності дослідженого об'єкту. Як правило, даний метод раніше застосовувався в маркетингу і в менеджменті. Однак, сьогодні його використовують переважно на підприємствах, фірмах та організаціях.

Ми вважаємо, що саме SWOT-аналіз можна застосувати в контексті політичної науки для аналізу проблем та перспектив взаємовідносин між ЦОВВ та МДА.

Таким чином, ми вирішили використати SWOT-аналіз у дослідженні взаємовідносин між центральними та місцевими органами виконавчої влади.

Хочеться зазначити, що основними напрямками визначення SWOT-аналізу є характеристика кожного регіону, яка включає в себе: потенційні внутрішні переваги (конкурентні переваги), потенційні внутрішні недоліки (обмеження щодо регіонального розвитку), стан оточуючого природного середовища, природно-ресурсний, економічний, науково-технічний потенціал, просторово-економічний, трудовий та рекреаційний потенціали, рівень природно-технічної безпеки, розвиток інфраструктури тощо.

SWOT – аналіз ЦОВВ та МДА

Сильні сторони: - правила взаємодії чітко регламентовані Конституцією України; - спільні засідання для оперативного вирішення проблем місцевого рівня; - пілотний проект «Відкрита влада» у Дніпропетровській області.	**Слабкі сторони:** - конфлікти навколо розподілу бюджетних коштів; - дублювання повноважень; - нестабільність у законодавстві.
Можливості: - підвищення якості та ефективності регіонального управління; - децентралізація владних повноважень; - участь депутатів та керівників виконавчого апарату обласної ради в роботі колегій, нарад, семінарів, круглих столів, конференцій, які проводяться адміністрацією; - залучення громадян та громадських організацій для підвищення ефективності та покращення взаємодії як на місцевому так і на центральному рівні.	**Загрози**: - недосконала законодавча база; - застаріла система взаємовідносин, яка залишилася Україні у спадок від СРСР; - закони, які приймаються ВР України сьогодні ми не можемо перевірити, бо результати їх діяльності ми зможемо відчути лише через певний проміжок часу після їх прийняття.

До сильних сторін можна віднести: співпрацю районних рад та райдержадміністрацій, яка передбачає спільне проведення засідань колегій райдержадміністрацій та президій районних рад, єдиних днів інформування, щотижневих нарад-семінарів виконавчих апаратів райрад та райдержадміністрацій разом із сільськими, селищними головами, де розглядаються актуальні питання сьогодення. Все це дає можливість скоординувати роботу двох гілок влади на місцях та оперативно приймати рішення, від яких залежить розвиток регіону.

Так, наприклад, в Дніпропетровській облдержадміністрації у 2011 році було відкрито регіональний інформаційно-ресурсний центр «Відкрита влада», який включає у себе 3 складові: центр прийому громадян, центр адміністративних послуг, веб-портал «Відкрита влада». Це нові сучасні підходи до роботи з громадянами, щоденний моніторинг ефективності прийняття управлінських рішень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування області.

На наш погляд, даний досвід можна здійснити у кожному регіоні країни.

До недоліків можна віднести: конфлікти навколо розподілу бюджетних коштів, а саме:

бюджетного перерозподілу коштів між центром і регіонами. Безперечно, в забезпеченні фінансової самостійності органів регіонального і місцевого самоврядування склалася парадоксальна ситуація. Їх дохідна частина формується в основному за рахунок загальнодержавних податків і зборів, місцеві ж збори мають незначну частку. Такий розподіл бюджетних коштів не стимулює місцеві органи самоврядування до збільшення доходу, до нарощування економічного потенціалу. Адже відомо, що чим більший дохід, тим більшими будуть вилучення, а субвенції будуть розраховані у відповідності з кількістю населення і жодної копійки додатково. Отже, треба відкрити шлях до роздержавлення окремих загальнодержавних податків і зборів та переведення їх в розряд місцевих. Без цього не може бути й мови про місцеве самоврядування та регіональний розвиток [9, с. 104].

Так як основна частина фінансових ресурсів акумулюється в державному бюджеті, а частка місцевих бюджетів становить близько 22% зведеного бюджету, то основною характеристикою сучасного стану місцевого розвитку є відсутність належного матеріального, фінансового, кадрового та іншого ресурсного забезпечення.

Аналіз умов формування доходів місцевих бюджетів України показав на відсутність у місцевих органів влади податків, які достатньою мірою відповідали б принципу еквівалентності і таким чином, встановлювали взаємозв'язок між жителями адміністративно-територіальних одиниць і відповідними місцевими бюджетами. Отже, місцеві органи влади фактично не мають необхідних інструментів для приведення місцевих бюджетів у відповідність до потреб населення в місцевих суспільних благах і послугах [10, с. 9].

В той же час наповнення дохідної частини місцевих бюджетів формується значною мірою за рахунок трансфертів із державного бюджету, що негативно впливає на діяльність щодо виконання функцій у сфері розвитку адміністративно-територіального утворення. На думку, А. Буряченко «існуючий на сьогодні механізм міжбюджетних трансфертів не вповні на сьогодні забезпечує справедливе фінансове вирівнювання й перерозподіл фінансових ресурсів між територіями та рівноправний доступ мешканців усіх адміністративно-територіальних одиниць до бюджетних послуг [11, с. 25].

Тісна співпраця місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування призвела б до позитивних наслідків у діяльності цих органів, які виконують чимало функцій суто державного характеру.

Якщо перевагу в управлінні отримає децентралізація влади, то регіони, у свою чергу, отримають більше прав і можливостей для власного розвитку. Однак, слід відзначити, що однією із складових цього процесу виступає вертикаль виконавчої влади, яка з правового і управлінського боку залишає за собою право контролювати органи влади на місцях.

Як зазначають Мотрюк А. та Сінченко Ю. П. «з метою подолання, з однієї сторони, регіонального протистояння, а з іншої – заради збереження цілісності держави, найбільш підходящою є модель унітарно-децентралізованої держави. Такий підхід дозволить зберегти єдиний політико-правовий простір, Україна матиме лише одного суб'єкта управління – вищі органи влади, при цьому базовий рівень місцевої влади без будь-якого посередництва з боку інших суб'єктів управління отримує найширші повноваження з урахуванням специфіки регіону. Це дозволить зміцнити державну єдність та зберегти територіальну цілісність, запобігти відцентровим сепаратистським проявам, закріпити політичну та етнополітичну стабільність» [12, с. 2-3].

На основі проведеного аналізу ми дійшли наступних висновків:

1. ЦОВВ – це орган виконавчої влади, який бере участь у формуванні і забезпеченні проведення державної політики у відповідних сферах суспільного та державного життя; підзвітний, підконтрольний і відповідальний перед Кабінетом Міністрів України; здійснює свої повноваження безпосередньо та через підпорядковані йому територіальні органи.

2. МДА – це орган виконавчої влади загальної компетенції, який поєднує здійснення управлінських функцій з контролем у межах, визначених законодавством.

3. На наш погляд, до основних функцій МДА повинні відноситися наступні: нормотворча, забезпечувальна, правова, регулятивно-управлінська, контрольно-наглядова, координаційна, інформаційна та оборонна функції.

4. Ми вважаємо, що одним з найкращих методів аналізу взаємовідносин між ЦОВВ та МДА є SWOT-аналіз, який дозволяє визначити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози.

5. Завдяки проведенню SWOT-аналізу, на нашу думку, до сильних сторін слід віднести запропоновану програму «Відкрита влада», яка вже два роки працює у Дніпропетровську. До слабких сторін можна віднести проблеми фінансово-економічного характеру, а саме: бюджетного перерозподілу коштів між центром і регіонами. Що стосується можливостей,

то держава має впровадити цілу низку програм для покращення життя країни, наприклад, децентралізацію, де регіони, у свою чергу, отримають більше прав і можливостей для власного розвитку. Загрозами виступає у взаємовідносинах між центральними та місцевими органами влади лише законодавча база, яка є недосконалою.

Бібліографічні посилання:

1. Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні / І. Б. Коліушко. – К. : Факт, 2002. – 260 с.
2. Проект Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minjust. gov. ua/10739
3. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» №3166-VI від 17.03.2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2. rada. gov. ua/laws/show/3166-17
4. ЗУ «Про місцеві державні адміністрації» №586-XIV від 09. 04. 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2. rada. gov. ua/laws/show/586-14
5. Мацелик Т. О. Функції органів виконавчої влади: окремі питання [Електронний ресурс] / Т. О. Мацелик // Науковий вісник КНУВС. – 2010. – № 1. – С. 54–61. – Режим доступу: http://www. nbuv. gov. ua/portal/Soc_Gum/Nvknuvs/2010_1/matseluk. htm.
6. Сухорукова А. Місцеві державні адміністрації як єдиноначальні місцеві органи виконавчої влади. Їх завдання та функціональне призначення [Електронний ресурс] / А. Сухорукова // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – №1. – Режим доступу: http://www. nbuv. gov. ua/portal/Soc_Gum/Apdu_o/2009_1/R_2/Suhorukova. pdf
7. Добкін М. М. Поняття та види функцій місцевих державних адміністрацій [Електронний ресурс] / М. М. Добкін // Право і Безпека. – 2011. – №3 (40). – С. 1-5. – Режим доступу: http://www. nbuv. gov. ua/portal/soc_gum/pib/2011_3/PB-3/PB-3_12. pdf
8. Державне управління: Навч. посіб. / А. Ф. Мельник, Д36 О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко; За ред. А. Ф. Мельник. — К. : Знання-Прес, 2003. — 343 с — (Вища освіта XXI століття).
9. Ковбасюк Ю. В. Проблеми взаємодії центральних і регіональних владних інституцій у контексті державної регіональної політики // Економіка та держава №6/2011, С. 102-105.
10. Луніна І. О. Формування місцевих бюджет на основі принципу еквівалентності: шлях до ефективної бюджетної системи України // Фінанси України [Текст] / І. О. Луніна. – 2010. – №9. – С. 9
11. Буряченко А. Є. Короткострокові позички як інструмент оперативного бюджетного регулювання / А. Є. Буряченко // Фінанси України [Текст]. – 2010. – №3. – С. 25.
12. Мотрюк А., Сінченко Ю. П. Проблемні питання територіального устрою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://essuir. sumdu. edu. ua/bitstream/123456789/28985/1/federalism. pdf

Цурканова И. А. Центральные органы исполнительной власти и местные государственные администрации: задачи и функции.

Проанализированы задачи и функции ЦОИВ и МГА, в частности, с использованием SWOT-анализа, который позволяет определить сильные и слабые стороны как на центральном, так и на местном уровне.

Ключевые слова: местная государственная администрация (МГА), центральные органы исполнительной власти (ЦОИВ), SWOT-анализ.

Tsurkanova I. Central authorities and local state administration: the tasks and functions.

Review tasks and functions central authorities and local public administration, in particular, using SWOT-analysis, which allows to identify the strengths and weaknesses of both the central and local level.

Keywords: Local State Administration, the central executive authorities, SWOT-analysis.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 328.32

О. М. Чальцева
Донецький національний університет

ФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В ПЕРЕХІДНИХ СИСТЕМАХ

Публічність є важливою характеристикою політики будь-якої держави. Чим більш відкритим і демократичним є суспільство, тим менше воно залежить від державної політики і тим більше воно впливає на процес планування і здійснення політичних рішень. У демократичних системах повноваження держави не бувають всеосяжними і централізованими, тому існують різні рівні управління і виробництва політики. Головною особливістю публічної політики в демократичних державах є її консенсусний характер (узгодження соціальних, економічних, політичних інтересів), консолідуюча роль інститутів, опора на ліберально-демократичну ідею і відкритий діалог між громадянським суспільством і владою.

Яким чином відбувається процес формування і реалізації публічної політики в перехідних системах? Які фактори і суб'єкти впливають на цей процес? Яка логіка акторів політики і як йде пошук інноваційних рішень?

Мережева теорія дозволяє розглядати публічну політику відповідно до сучасних тенденцій в процесі її виробництва, а також дає можливість аналізувати складні зв'язки безлічі акторів політичного поля. Поки виділяють дві сфери дослідження: сфера вертикального і горизонтального переплетення політики між різними рівнями держави і суспільства, і сфера узгодження соціальних та економічних інтересів за допомогою організацій, спілок та інших громадських груп. Практика осмислення множинних інтересів, політичних умов і виробництва демократичних рішень в конкретних національних державах (компаративні дослідження мереж) дозволить емпірично перевірити мережеву теорію. При цьому слід

враховувати той факт, що кожна країна має свій власний набір національних складових, мережеву конфігурацію, і попередній досвід управління політичним життям.

Ключові слова: публічна політика, перехідні системи, мережева теорія.

Тема публічної політики в сучасній політичній науці є однією з найпопулярніших і затребуваних. З практичної точки зору це продиктовано необхідністю формування національного варіанту політичного управління і моделі узгодження інтересів у процесі виробництва публічної політики. Особливо актуальною ця проблема є для більшості країн які перебувають у процесі системної трансформації. Науковий інтерес викликаний пошуком нових методологічних підходів до пояснення сучасної публічної політики, а також пошуком ефективних моделей цього явища в нестабільних системах.

У політичній науці існує безліч різних інтерпретацій визначень «публічна сфера» і «публічна політика» (public policy), проте єдиної думки щодо цих категорій досі не вироблено. Класичним вважається визначення публічної сфери надане німецьким філософом Юргеном Габермасом. На його думку: «Публічна сфера – це та область соціального життя, в якій формується громадська думка» [1]. Багато визначень, які пояснюють сенс публічної сфери, зводяться до того, що це – публічний дискурс з приводу соціальних, політичних проблем життя і розвитку суспільства.

Представники різних наукових шкіл досліджують проблему публічної політики. Так, серед західних дослідників необхідно назвати: А. Хайденхаймера, Х. Хекло, К. Адамса, Ж. Бодуэна та ін. З кінця 90-х років тема публічної політики стала активно розроблятись в Росії. Л. Сморгунов, А. Сунгуров, А. Галкін, Л. Ніковська, В. Якімець та ін. представляють цей напрямок в російській школі. Українська політична наука також проявляє інтерес до цієї проблеми, проте більшість робіт стосується лише окремих тем. В. Нікітін, Ю. Мацієвський, В. Степаненко розглядають деякі аспекти публічної сфери.

В сучасній науці ведуться дискусії, щодо термінів public і policy, так і до словосполучення public policy (публічна, державна, публічно-державна політика). Найчастіше публічна політика визначається як частина політичного процесу будь-якої держави, яка являє собою складний і взаємозалежний механізм вироблення і здійснення політичного рішення, що задовольняє як очікування суспільства, так і еліти. Російський компаративіст Л. Сморгунов вважає, що політика (policy) має безліч вимірів, і найчастіше важко відповісти на питання, чи є деякі загальні механізми її вироблення і здійснення, якщо порівнювати історичні етапи або різні країни [2, с. 360]. Більш ефективно, на думку російського політолога А. Сунгурова відносити термін «публічний» до політики в сенсі «policy», включаючи в фокус розгляду характер, процедуру процесу розробки та реалізації програм діяльності влади різного рівня. Таким чином, під публічною політикою можна розуміти програми і пріоритети органів влади, механізми і технології їх реалізації, вироблені на основі і з урахуванням очікувань соціальних груп (страт) суспільства через їх представників. Таким чином, влада може вважатися публічною, якщо вона є прозорою, ефективною, а також націлена на вирішення проблем населення і користується його довірою [3]. Таке розуміння публічної політики в англо-саксонській політичній науці називається public administration. Найбільш повне визначення даної категорії представила російська дослідниця Н. Шматко: «Публічна політика є симбіоз політичної дії, наукової рефлексії та акту мас-медійної комунікації» [4].

Слід зазначити, що практично всі визначення публічної політики стосуються демократичних систем, проте для аналізу формування публічної політики в перехідних державах потрібно застосовувати такі пояснення цих категорій, які б враховували відсутність повноцінного громадянського суспільства і комунікації між усіма акторами політичного процесу. Виходом з цієї ситуації може бути: уточнення категорій відповідно до політичної реальності (наприклад, «часткова публічна політика», «недостатня публічна політика» або «імітаційна публічна політика» і т. ін.), або використання найбільш абстрактних визначень з конкретизацією критеріїв в дослідженнях. Якщо не вдаватися в вузькі термінологічні особливості цих категорій, для дослідника, що займається даною проблемою важливо визначитися з розумінням «поля» публічної політики, яке є вмістищем «державного» і «суспільного». Превалювання одного або іншого в процесі вироблення і реалізації політичного курсу буде залежати від багатьох факторів, але в першу чергу від політичного режиму держави що розглядається.

Головною особливістю публічної політики в демократичних системах є її консенсусний характер (узгодження соціальних, економічних, політичних інтересів), консолідуюча роль інститутів, опора на ліберально-демократичну ідею і відкритий діалог між громадянським суспільством і владою. Демократична публічна політика має свої сутнісні характеристики інституційного та управлінського характеру, які при детальному розгляді сприяють уточненню знань про цей процес. Демократичні держави з їх варіантами публічної політики стали свого роду орієнтирами для країн, які розпочали перехід до нових політичних

систем. Процес запозичення ефективних західних «ліберальних» моделей публічної політики не є механічним, тому проходить адаптацію до національних політичних реалій держави, яка запозичує цей досвід. Досить часто відбувається дискредитація цих моделей. У гіршому випадку імпорт західної моделі веде до виникнення так званої «гібридної держави», яка характеризується слабкою керованістю, конфліктністю і постійним впливом на свій суверенітет як ззовні, так і зсередини. У науковій літературі по відношенню до таких політичних систем застосовують термін «недостатні держави». Причиною тому виступають чисельні економічні, політичні, ціннісні та інші фактори.

Чи буде працювати «західний» зразок публічної політики в перехідних системах? Яким чином відбувається процес формування і реалізації публічної політики в умовах трансформації? Які фактори і суб'єкти впливають на цей процес? Яка логіка акторів політики і як іде пошук інноваційних рішень? Чому в деяких перехідних системах процес формування публічної політики не є ефективним і легітимним? Поставлені дослідницькі питання вимагають серйозного теоретичного обґрунтування та емпіричної перевірки.

Формування публічної політики в перехідних системах передбачає розгляд держав, що знаходяться в процесі зміни своїх складових частин. Система в процесі трансформації не може мати стійких характеристик підсистем і елементів. Це відноситься, у тому числі і до процесу управління. Тому знайти загальні типологічні межі процесу формування публічної політики властиві для всіх систем подібного типа складно. З методологічної точки зору необхідне таке теоретичне обґрунтування, яке дасть можливість дослідникам розглядати різні національні кейси, зважаючи на специфіку процесу управління у вигляді окремих конфігуративних зв'язків акторів, які можуть не повторюватися. З цього приводу, доцільним є використання мережевої теорії, яка отримала популярність в політичній науці в 90-і рр. XX ст. Ця теорія дозволяє розглядати публічну політику відповідно до сучасних тенденцій в процесі її виробництва, а також дає можливість аналізувати складні зв'язки багаточисельних акторів політичного поля.

Мережі виникають не як самоціль, а формують структури, які дають можливість суб'єктам за допомогою різних ресурсів формувати і реалізовувати свої цілі. Влада в політичних мережах залежить від ресурсної спроможності суб'єктів політичного процесу. Можлива конфігурація мережевих зв'язків і стратегія поведінки мережевих учасників в перехідних системах в першу чергу буде залежати від ролі інституційних учасників мережі в процесі формування публічної політики. Це дасть можливість з'ясувати їх здатність до виконання основних функцій публічної сфери.

Публічна сфера виконує декілька функцій, що забезпечують взаємодію влади та суспільства у формуванні політики, що виражає публічний інтерес. Російський вчений Ю. А. Красін виділяє такі функції:

-Функція артикуляції суспільних інтересів,

-Функція – публічний контроль діяльності влади і, в більш широкому плані, стану справ в суспільстві, в державі, в економіці, в соціокультурній сфері,

-функція публичної сфери – вплив на формування державної політики. Держава як загальнонаціональний інститут за визначенням покликана представляти публічні інтереси суспільства. Інші суспільно-політичні інститути, в тому числі цивільні, представляють приватні, групові, корпоративні інтереси і тому не в змозі брати на себе функції публічної влади. Піднятися над приватними інтересами, сформулювати, висловити та захистити спільний інтерес – у цьому і полягає сенс і виправдання існування і діяльності держави. Тому публічна політика має потребу в державі, а державна політика завжди претендує бути публічною. Природно, публічні інтереси виражаються в державній політиці як якийсь усереднений вектор цих впливів. Там, де приватні інтереси (державно-бюрократичні, партійні, соціальні, олігархічні, конфесійні) знаходять домінуючий вплив, політика держави вже не збігається з публічною. Непропорційне або навіть переважна звучання отримують в ній приватні корпоративні чи партійні мотиви.

-функція публічної сфери, винятково важлива для перехідних систем, – політичне просвітництво громадян. Звичайний громадянин, лише спостерігає за політикою, він демонструє здатності політичних суб'єктів: партій, рухів, коаліцій, лідерів. Громадяни втягуються в процес роздумів, що допомагає зробити усвідомлений вибір позицій. Ще більше цей форум важливий для просвіти самих акторів. Беручи участь в політичних дебатах, вони глибше осмислюють логіку власних інтересів, вчаться приймати в розрахунок інтереси та аргументи опонентів, знаходити точки сполучення різних позицій, шукати шляхи до порозуміння [5].

Виконання цих функцій у повному обсязі можливо тільки в умовах демократичної держави. У перехідних системах можна говорити про часткову реалізацію цих функцій.

Структурні компоненти мережі можна в емпіричному форматі розглянути на прикладі

України та Росії як перехідних системах, де основними акторами політичного процесу є різні політичні інститути при традиційно домінуючої ролі держави.

Мережева теорія наголошує, що інститут держава представляється і як суб'єкт серед інших, будучи диференційованим в різних міністерствах, відомствах, комісіях та інших структурах, і розглядається як остання санкціонуюча інстанція для процесів саморегуляції. Концепція мереж в даному випадку здатна пояснити процес формування політики, як результату ієрархічних, і неієрархічних форм взаємодії між різними суб'єктами держави, а також між ним і приватними групами інтересів. У демократичних системах повноваження держави не бувають всеосяжними і централізованими, тому існують різні рівні управління та виробництва політики. Тому політико-адміністративні мережі мають складну структуру і переплетення вертикальних і горизонтальних зв'язків. У перехідних системах держава є основним суб'єктом, що визначає стратегію розвитку при збереженні своєї ролі в ієрархії в процесі управління. Державні інститути в різних системах мають більше ресурсів і можливостей для артикуляції інтересів суспільства і виявлення основних соціальних, економічних, політичних та інших проблем, які вимагають свого вирішення. Будучи головним інститутом політичної системи, держава визначає курс розвитку, який пропонується суспільству. Розробку ефективного курсу розвитку держави як стабільної, так і нестабільної системи можна визначити як «стратегічне моделювання». У політичному полі, за визначенням дослідниці Д. Мальцевой, «стратегічне моделювання – це процес розробки та імплементації найбільш ефективних засобів реалізації політичної влади, спрямованої на задоволення потреб політичних акторів, інститутів і населення» [6].

У Росії та Україні на державному рівні прийнято програми стратегій розвитку, регулярно відбуваються експертні обговорення цих програм, в останні роки національні варіанти стратегій розвитку намагаються реформувати і адаптувати до нових політичних і економічних реалій. Тобто, формально всі необхідні дії з боку влади відбуваються, але практично без участі громадськості. В результаті, представлені стратегії не прийняті в суспільстві. Це є показником низького рівня ефективності російської та української публічної політики, що в свою чергу породжує проблему довіри до влади і може призвести до довготривалого політичної кризи і відмови від демократичного шляху розвитку системи.

Якщо розглядати політичні інститути як основних учасників політичних мереж, то слід звернути увагу на процедурні правила які встановлюються ними. У нормативному плані від встановлених правил буде залежати можливість законодавчих, виконавчих, судових гілок влади брати участь у процесі формування публічної політики держави. Вибір форми правління є однією з найпопулярніших тем у політичній науці. Після розпаду СРСР перший вибір інститутів в Росії і Україні був здійснений з орієнтацією на вже існуючі зразки демократичних систем і форм публічної влади. Формально все відповідало цим зразкам: законодавча, виконавча, судова гілки влади, конституція, багатопартійна система та ін. Однак, практика показала, що консолідуючим фактором публічної політики українські й російські інститути так і не стали. Показником в цьому сенсі є вибір форми державного правління в Росії і Україні. Обидві держави обрали змішану напівпрезидентську республіку. Однак, політична практика показала деякі відмінності між державами.

Українська практика характеризується слабкою інституціоналізованістю, високим рівнем конфліктності та поганої керованістю. Дискусії політиків і політичних експертів з питання найбільш демократичної для України форми правління ведуться весь період її незалежного існування, особливо загострюючись напередодні чергових або позачергових політичних виборів. Перша форма правління була обрана «змішана» (президентсько-парламентська) з широкими повноваженнями президента. Вибір даного інституціонального зразка був типовий для республік колишнього СРСР, де спостерігалася відсутність традицій парламентаризму й істотна роль лідерів. Унітарна форма державного устрою та досвід радянської адміністративно-командної керівництва створили в Україні, як і в більшості пострадянських держав, зразок формально демократичного централізовано-командного управління.

Російська Федерація також відноситься до типу змішаних, напівпрезидентських республік, що поєднують ознаки президентського і парламентського режимів правління. Однак, російський варіант напівпрезидентської форми правління відрізняється від української держави. Так, російська система характеризується більшою керованістю, високим ступенем централізації, низьким рівнем конфліктності і послідовним зміцненням вертикалі влади. Ще однією відмінністю є те, що політична еліта адаптується до даної моделі, а не змінює конституційний лад під конкретну політичну ситуацію. Російський варіант президенціоналізма орієнтований на істотну роль лідера (президента, прем'єра) в прийнятті політичних рішень, визначенні та реалізації державної стратегії розвитку.

Ще одним інституціональним учасником мережі виступає політична партія. Цей

інститут має достатньо ресурсів для виконання функцій публічної сфери, однак у реальній політиці цього не відбувається. У перехідних системах політичні партії відіграють роль формальних виконавців демократичних процедур і також формально представляють свої стратегії розвитку. Спільними рисами діяльності політичних партій в перехідних державах можна назвати: невиконання програмних обіцянок, залежність від капіталу, відсутність чітких ідеологічних орієнтирів. Це в свою чергу веде до зниження інтересу суспільства по відношенню до даного інституту в державах, до політичної апатії, протестних форм участі, політичного радикалізму та ін. Російський і український партійний інституціональний дизайн характеризується всіма перерахованими рисами, а також наявністю такого основного елемента, як «партія влади». «Єдина Росія» (РФ), «Партія регіонів» (Україна) – це партії, інтегровані у владу на різних рівнях. Ані в Росії, ані в Україні політичні партії не виступають в ролі основних комунікаторів між суспільством і державою. Таким чином, політичні партії Росії та України не можуть бути консолідуючим інститутом в суспільстві, виконувати роль основних мережевих акторів публічної політики, хоча і ставлять собі такі задачі.

Мережевими акторами в процесі формування публічної політики виступають так само і неформальні інститути, які включають в себе все те, що знаходиться за рамками офіційної політики: кланово-олігархічні структури, громадянське суспільство, неурядові організації, особисті зв'язки, і др. Неформальні інститути можуть, як забезпечити політику, зміцнюючи формальні інститути, так і навпаки підірвати і дестабілізувати систему. Неформальні інститути представляють «суспільну частина» політичного поля і при різних політичних режимах виконують забезпечувальні або дестабілізуючі функції. У Росії та Україні, як і в більшості перехідних країн, такий неформальний інститут як громадянське суспільство знаходиться в процесі розвитку, це означає, що його вплив на формування публічної політики держави малоймовірно.

Інститут, який заслуговує особливу увагу на всьому пострадянському просторі – це групи інтересів (кланові групи, фінансово-промислові групи та ін.) Кланові групи інтересів заважають проведенню активної публічної політики та реалізації політичних курсів в державах. На прикладі США можна побачити, що реалізація реформ «Нового курсу» Ф. Рузвельта та «Великого суспільства» Дж. Кеннеді була здійснена в умовах несприятливих для груп інтересів: при міцній президентській владі, підконтрольному їй Конгресу та лояльному суспільстві. Артикуляція, агрегація і узгодження соціально-економічних інтересів у процесі прийняття політичних рішень традиційно розглядаються в політичній науці як складні і потенційно конфліктні відносини між державою та групами інтересів.

Діяльність груп, які виходять з під контролю держави завдає непоправної шкоди економіці цих країн, підвищує рівень корупційного потенціалу і веде до ще глибшого соціальному розшаруванню. В Україні і Росії мінімізувати діяльність кланово-олігархічних і фінансово-промислових груп поки малоймовірно, оскільки цей інститут зрісся з державними інститутами. Стратегічна програма розвитку (модель) в цьому випадку виглядає скоріше як популістський варіант, що імітує публічну дискусію, який презентують суспільству перед черговими виборами. Який же може бути рецепт для зміни ситуації? На думку російського політолога О. Соловйова, необхідно забезпечити відповідну транспарентність управлінського процесу, створивши при цьому можливість втручання нижчих політичних структур у прийняття рішень. Це основа для зміщення переважного права політико-адміністративних коаліцій на перерозподіл суспільних ресурсів, умови для створення нових управлінських взаємозв'язків. Якщо суспільство не візьме ці структури під свої контроль (непрямий або прямий), то перетікання ресурсів у бік вищих верств соціальної стратифікації збережеться [7]. Публічна влада є інструментом, який повинен стимулювати підвищення статусу і розвитку громадянського суспільства, що в свою чергу є необхідною умовою для формування публічної політики в державі.

Резюмуючи викладений матеріал можна зробити наступні висновки. Перший висновок стосується самого терміну «публічна політика», який необхідно уточнювати по відношенню до перехідних систем. Наступний висновок – це вибір теорії для розгляду питання про формування публічної політики в перехідних державах. При всій різноманітності методологічних підходів до дослідження публічної політики, одним з найоптимальніших є мережева теорія. Вона дозволяє розглядати процес формування політики, як у стабільних, так і в нестабільних системах, дає можливість осмислювати багатосторонні співвідношення інтересів, з урахуванням різних в ієрархічному плані суб'єктів. Інституційні актори в перехідних системах є важливими учасниками мережі. В першу чергу це стосується такого суперечливого інституту, як держава. Розглянувши інституційних мережевих учасників в Росії та Україні ми бачимо, що в ході формування

публічної політики формальні і неформальні політичні інститути в сучасних умовах не можуть бути консолідуючою силою. Причиною такого стану справ є: нерозвиненість громадянського суспільства, відсутність реального, а не імітаційного діалогу та системи консультацій між державою і громадськими організаціями, непрозорість та корумпованість влади, нереалізованість програмних установок правлячої еліти, затяжна економічна криза. Вироблення та реалізація публічної політики державними та недержавними інститутами при активному діалозі між ними може бути здійсненна тільки в умовах демократичної системи. На прикладі Росії та України можна зробити висновок, що неузгодженість інтересів між державою і громадянським суспільством в процесі формування публічної політики, навіть якщо вони агреговані політичними інститутами, не буде сприяти легітимації влади в перехідних системах.

Бібліографічні посилання:

1. Habermas, J. «The Public Sphere» in Seidman, S (ed.). Jurgen Habervas on Society and Politics. – Boston: Beacon Press, 1973, p. 231.
2. СморгуновЛ. В. Современная сравнительная политология. М. :. РОС СПЭН. – 2002. -472с.
3. Сунгуров А. «Публичная политика: в поисках определения»//http://strategy-spb. ru/print. php?doc=414
4. Шматко Н. А. Феномен публичной политики // «Социологические исследования». -№7. – 2001, С. 106-112.
5. Красин Ю. А. Российские проблемы публичного. http://www. gorby. ru/rubrs. asp?rubr_id=451&art_id=23992.
6. Мальцева Д. А. Стратегическое моделирование в политическом пространстве// Политекс. – №3. – 2010. // http://www. politex. info/content/category/4/43/30/
7. Соловьев А. И. Проблемы современного государственного управления // Научный эксперт. Вып1-2. – 2010. //http:// http://www. rusrand. ru/text/Jornal1_2_2010. pdf

Чальцева Е. М. Формирование публичной политики в переходных государствах

Публичность является важной характеристикой политики любого государства. Чем более открытым и демократичным является общество, тем меньше оно зависит от государственной политики и тем более оно влияет на процесс планирования и осуществления политических решений. В демократических системах полномочия государства не бывают всеобъемлющими и централизованными, т. к. существуют различные уровни управления и производства политики. Главной особенностью публичной политики в демократических государствах является ее консенсусный характер (согласование социальных, экономических, политических интересов), консолидирующая роль институтов, опора на либерально-демократическую идею и открытый диалог между гражданским обществом и властью.

Каким образом происходит процесс формирования и реализации публичной политики в переходных системах? Какие факторы и субъекты влияют на этот процесс? Какова логика акторов политики и как идет поиск инновационных решений?

Сетевая теория позволяет рассматривать публичную политику в соответствии с современными тенденциями в процессе ее производства, а также дает возможность анализировать сложные связи множества акторов политического поля. Пока выделяют две сферы исследования: сфера вертикального и горизонтального переплетения политики между различными уровнями государства и общества, и сфера согласования социальных и экономических интересов посредством организаций, союзов и других общественных групп. Практика осмысления множественных интересов, политических условий и производства демократических решений в конкретных национальных государствах (компаративные страновые исследования сетей) позволит эмпирически проверить сетевую теорию. При этом следует учитывать тот факт, что каждая страна имеет свой собственный набор национальных составляющих, сетевую конфигурацию, и предыдущий опыт управления политической жизнью.

Ключевые слова: публичная политика, переходные системы, сетевая теория.

Chaltseva O. Forming of Public Policy in Transitional States

Publicity is the main characteristic of any state policy. The more democratic and open the society is, the less it depends on state policy and the more it influences the process of planning and realization of political decisions. In democratic systems the state authorities are not comprehensive and centralized because there are different levels of administration and realization of policy. The main peculiarity of public policy in democratic states is its consensus character (co-ordination of social, economic and political interests), the consolidating role of institutes and the basing on liberal and democratic idea.

How does the process of forming and realization of public policy in democratizing systems take place? What factors and individuals influence this process? What is the logic of the policy individuals? How does the search of the innovation decisions occur?

The network theory approach will allow to examine these questions in conformity with modern tendencies in the process of policy realization. So far, two spheres of investigation have been distinguished: the sphere of vertical and horizontal interweaving of the policy among various levels of the state and society and the sphere of coordination of social and economic interests by means of organizations, unions and other public groups. The practice of plural interests comprehension, political conditions and the realization of democratic decisions in concrete national states (comparative investigation of the systems in countries) will allow to check the systematic theory empirically, with all this, the fact that every country has its own set of national components, systematic configuration, and the previous experience of the development strategy formation.

Keywords: public policy, transition systems, network theory.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 325:314.7

Л. М. Червінська
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОЛІТОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Розглядаються теоретико-методологічні засади дослідження міграції в межах політологічного підходу. Аналізуються основні принципи та методи дослідження взаємозв'язку між міграційними та політичними процесами.

Ключові слова: політологічний підхід, міграція, методологічні принципи, методи дослідження.

Сучасні міграційні процеси є одним із наслідків політичної модернізації, глобалізації та несуть у собі політичне навантаження, пов'язане із тиском на існуючі політичні інститути, з трансформацією основних маркерів політичного життя, із загрозою політичній стабільності та національній безпеці. Міжнародне життя змушує вважати проблематику міграційного вибуху не тільки надзвичайно актуальною, але й виключно важливою для зовнішньої політики сучасних держав та співтовариств.

Очевидно, що визначити вплив міграції на сучасний політичний процес неможливо в рамках традиційних підходів. Вивчення міграції у відриві від політичних процесів не дозволяє спрогнозувати міграційну ситуацію вцілому, її негативні наслідки. Саме тому метою цієї статті є аналіз теоретико-методологічних засад дослідження взаємозв'язку міграції і політичного процесу. Завдання, які забезпечують досягнення мети, є наступними:

- визначити основні методологічні принципи дослідження взаємозв'язку міграції та політичних процесів;
- проаналізувати загальнодержавний та ситуативно-політичний виміри міграції в політичній теорії;
- визначити основні міграційні проблеми, які досліджуються у межах політологічного підходу;
- вказати на основні методи дослідження міграції як складової сучасних політичних процесів

За невеликий історичний період, за який міграція населення вивчалася й розглядалася як самостійний науковий напрямок виникла велика кількість наукових підходів і теорій у вивченні цього соціально-політичного явища. Розвиток наукових поглядів відбувався в рамках різних наукових підходів, що в кожному випадку виправдане й справедливо: демографічного, географічного, історичного, економічного, а також політичного.

Тому з середини 80-х років минулого століття політико-державна складова процесів міграції стала предметом вивчення науковців-політологів і правознавців. Взаємозв'язок між міграційними та політичними процесами досліджується в межах політологічного підходу. На думку деяких з його прихильників, саме політична організація сучасного світу у формі суверенних держав визначає специфіку міграційних процесів. Яскравими представниками даного напряму є С. Сассен, Дж. Холліфілд, С. Кастельс, М. Вінтер, І. Валерстайн, Ю. Єфімов, Т. Чекан, Б. Юськів та ін. .

Міграційна проблематика – є досить актуальною у сучасному світі. І можна сказати, що немає людини, яка не знайома з міграцією, тим не менш, політики визнають складність управління нею, а вчені, як вітчизняні, так і західні, відзначають, що під час дослідження впливу міграції на політичні процеси слід знати, що:

- міграційна теорія повинна аналізувати пересування людей в межах їх багаторівневих зв'язків з іншими феноменами глобалізації. Так, макро-тенденції в економіці та політиці є основними в межах глобального простору, в якому відбуваються ці переміщення. І тісно пов'язані з ними зміни в культурному та політичному житті здійснюють більший вплив на форми та об'єм сучасних міграційних рухів. Причому, цей вплив двохсторонній.
- дослідження міграції повинні вивчати транснаціональні процеси (зокрема перетин кордонів) та їх політичні наслідки. Важливою сферою дослідження тут є тенденції до зміни у силових механізмах від ієрархічних до мережевих конфігурацій, і напругою, яка пов'язана з цим процесом.
- ключовим виміром міграційних досліджень є розуміння, того, як відбуваються політичні процеси на різних рівнях (місцевому, національному та глобальному) [8, с. 56].

Міграція є не просто одним із елементів, що впливають на політичні процеси. Проблеми їх взаємовпливу набагато глибші і надзвичайно багатогранні. І завдання політологів, що досліджують проблеми міграції з'єднати разом всі нові підходи і використати їх системним і деталізованим шляхом, з тим, щоб вони були єднальною ланкою у дослідженні міграційних та політичних процесів. Але при цьому, слід дотримуватися основних методологічних

принципів, які були визначенні російською дослідницею Т. Чекан:

- принцип міждисциплінарності; дослідники міграції повинні працювати в міждисциплінарних командах, які займалися б великими проектами, використовуючи дані та висновки, зроблені в інших дисциплінах в менших проектах. Так, С. Каслс вказує на необхідність «вивчення міграції як самостійної і повноправної суспільної науки, …теорія і методологія якої мають винятково міждисциплінарний характер» [2, с. 105];
- системний принцип; даний принцип дасть можливість дослідити канали взаємодії політичної системи та міграційних процесів як елементів соціальної сфери, зовнішньої по відношенні до політичної системи; визначити механізми функціонування, адаптації, розвитку політичної системи в контексті міграційних хвиль, виявити міграційну складову політичних процесів;
- якісне дослідження (задіяти політологів, економістів, географів і демографів) є важливим у виробленні порівняльної бази даних у розумінні макро- та мікро-політичних змін;
- мультирівневий аналіз; слід враховувати і той факт, що політичні процеси піддаються впливу як глобальних, так і місцевих факторів;
- мережевий принцип стає ключовим організаційним принципом глобальних взаємовідносин. Він також має бути основним принципом при організації міграційного дослідження. Міжнародні мережі можуть допомогти подолати залишки націоналістичного і колонізаторського спадку соціальних та політичних наук;
– вивчення та аналіз історії, культури та політики країн-донорів, транзитних країн та країн-реципієнтів емігрантських спільнот (включаючи праці істориків, політологів, антропологів, соціологів та культурологів) необхідні для розуміння специфіки будь-якої міграційної ситуації;
- дослідження міграції слід керуватися глобальним, холістичним підходом, позуючи його з більш конкретним дослідженням впливу міграційних процесів, з метою розширення аспектів трансформації у її прояві в політичних відносинах;
- необхідним є вивчення організацій, спільнот мігрантів, як в країні в'їзду, так і в країні виїзду, те, як організації взаємодіють між собою і політичними інститутами країни-реципієнта;
- міжнародна взаємодія збільшується з кожним роком, але ключові концепти все ще мають зовсім різне значення в різних країнах. Подолання даних пробілів також є однією із основних задач дослідження процесів міграції [7, с. 56-57].

Дотримання даних принципів дає змогу поєднати дослідження міграційних та політичних процесів.

Міграційна компонента політичних процесів розглядається переважно на двох умовно визначених рівнях:

- макрорівень, тобто в межах існування певної держави;
- мезорівень, тобто на міжнародному рівні.

Як підкреслює у своїй статті Холліфілд, політологи, які звернулися до вивчення міграції, займаються, головним чином, трьома темами. Перша з них – роль національної держави в управлінні міграційними потоками та в контролі над власними кордонами. Друга – вплив міграції на інститути суверенітету і громадянства і взаємозв'язок міграції з одного боку і зовнішньою політикою і політикою національної безпеки – з іншого. Третя тема – проблема інкорпорації [4, с. 105]. Політологам, з властивою їм зосередженістю на ролі держави, зручно працювати на макрорівні У всіх випадках у цій парадигмі інтерес викликають потреби і цілі спільнот, а не індивідів. Тобто введення держави як об'єкта аналізу веде до зосередження уваги на міжнародній міграції. І як вказує Золберг, теорії мікроаналізу не проводять відмінності між внутрішніми і міжнародними міграційними потоками і тому не є характерним під час політологічного аналізу. Але все ж досить часто політологія приділяє увагу соціальній та економічній інкорпорації, і доповнює ці дослідження вивченням політичної інкорпорації, говорячи конкретніше, вивченням питань набуття громадянства і прав.

Тобто, політологи схильні до теоретичних розбіжностей. Деякі політологи зосереджують увагу на мікроекономічному підході до вивчення міграції, тобто на теорії раціонального вибору (Фріман, Кесслер), тоді як інші віддають перевагу інституціональним, культурним і понятійним поясненням посилення міграції в розвинутих індустріальних демократіях (Холліфілд, Золберг).

У сучасній політичній теорії міграція розглядається у двох вимірах:

- загальнодержавному;
- ситуативно-політичному.

У першому випадку мова йде про вплив міграційних потоків на соціально-політичний

устрій держави і національну ідентичність його громадян, систему внутрішньодержавних відносин і політичну культуру, на людський потенціал держави, що зумовлює роль і місце країни на зовнішньополітичній арені. Одним з основних питань, що вивчаються в рамках даного виміру, є контроль над міграційними потоками і, відповідно, вироблення правил в'їзду, виїзду і перебування на території національних держав. Іншими словами, мова йде про міграційну політику держав.

Ситуативно-політичний вимір міграції зумовлює увагу політологів до проблем національної безпеки та загроз, які несуть неконтрольовані і нелегальні міграційні потоки. Більшість індустріально розвинених країн світу сконцентрувалися на вирішенні трьох головних завдань – «Запобігання, покарання, захист» (в англійській мові зазвичай використовується термін 3P – preventing, prosecuting, protecting) [6, с. 54].

Міграція населення є одним із факторів, що характеризує соціально-політичне положення регіону, а значить, здійснює вплив на його безпеку. Саме тому важливими є нові теорії міграції пов'язані з проблемами безпеки, які набули найбільшого розповсюдження в останнє десятиліття в західній політологічній думці.

Міграція не завжди входила в сферу питань національної безпеки і у коло дисциплін «досліджень безпеки». Д. Гюсманс в своїй статті про міграцію та інтеграцію в Європі одним із перших підмітив, що міграція як політичне явище починає розглядатися з точки зору безпеки.

Так звана модель «секторної безпеки», яка з'явилася завдяки роботам Б. Бюзана [1, с. 232] розширила поняття безпеки, включивши в нього п'ять основних секторів:

- воєнна безпека;
- політична безпека (стабільність державного устрою, уряду);
- соціальна безпека;
- економічна безпека (ресурси, фінансова стабільність, ринок);
- природна безпека (стан оточуючого середовища).

Розширення поняття безпеки все ж залишає об'єктом усіх загроз державу. П'ять секторів – це лише напрямок у якому державі може загрожувати небезпека. Проте міграція – це джерело потенційних загроз не тільки державі, але й суспільству, економічному життю. Модель Б. Бюзана, для якої центральною ланкою національної безпеки була саме держава, просто не змогла включити усіх наслідків міграції для національної та міжнародної безпеки.

Але не зважаючи на це, міграція все ж вписується в модель «секторної безпеки», розробленої з однією відмінністю: поряд із державою, об'єктами на які спрямовано загрози можуть ще бути суспільство, економічна система, культурна ідентичність. Вважається, що міграція може впливати на безпеку країн-прийому за чотирма напрямками – політичним, соціально-економічним, культурним і правоохоронним [8, с. 32].

В рамках другого вимірювання мігранти та їхні об'єднання розглядаються як політичні актори, які беруть безпосередню участь у політичному житті держав або стають суб'єктами впливу різних політичних сил, як в країнах-реципієнтах, так і в приймаючих країнах. У зв'язку з цим гостро стоїть питання адаптації та інкорпорації мігрантів у суспільство і соціально-політичну систему національних держав. Вплив процесів міграції на інститут громадянства національних держав, електоральна поведінка та формування різних державних політик розглядаються більшістю політологів у світлі проблем адаптації мігрантів.

Міграція є не просто одним із елементів, що впливають на політичні процеси. Проблеми їх взаємовпливу набагато глибші та багатогранні. І завдання політологів, що досліджують проблеми міграції з'єднати разом всі нові підходи і використати їх системним і деталізованим шляхом, з тим, щоб вони були єднальною ланкою у дослідженні міграційних та політичних процесів.

Можна додати, що на думку російської дослідниці Н. А. Фірсової, політологічний підхід у дослідженні міграції вимагає аналізу таких питань:

- всю сукупність факторів міграції (економічних, політичних та ін. .), що передбачає характеристику інституційного середовища, що детермінують масову міграцію із держав-донорів;
- механізм міжнародного політико-правового регулювання міграції;
- характер зовнішньої міграції (добровільність/примусовість, легальність/нелегальність та ін. .), обумовлених не тільки психологічними установками мігрантів, але й міграційною ємкістю (можливість прийняти міграційне навантаження) країн-реципієнтів;
- стратегію самих мігрантів (орієнтація на отримання нового громадянства або повернення) та міграційних стратегій держав-донорів (підтримка та попередження реміграційних масових хвиль);
- аналіз політики інтеграції держав-реципієнтів (політика асиміляції або взаємного

співіснування культур) [7, с. 32].

Західний політолог Дж. Холліфілда вважає, що політологія повинна вивчати наступні, пов'язані з міграційними процесами проблеми:

- роль етнічного держави в регулюванні міграційних потоків, межі цього управління;
- вплив міграції на суверенітет і громадянство, взаємозв'язок міграції із зовнішньою політикою держави, її національною безпекою; політичне об'єднання [3, с. 123].

Включення перерахованих проблем в структуру міграційних досліджень, свідчить про зміщення міграції в сторону політології.

Дослідження міграційної складової політичних процесів передбачає виокремлення методів, за допомогою яких дана проблема буде комплексно розглянута. Окрім загальнонаукових методів (аналіз, індукція, дедукція, узагальнення), які використовуються під час дослідження міграції важливими у межах політологічного підходу є системний, компаративний, емпіричні методи, а також метод екстраполяції та факторного аналізу. Розглянемо кожен з них більш детально.

Системний метод дає можливість досліджувати взаємодію політичної системи і міграційних процесів як елементів соціальної системи; визначати механізми функціонування, адаптації, розвитку політичної системи в контексті міграційних хвиль; виявити міграційну компоненту політичного процесу.

Компаративний метод і метод аналізу документів, що використовуються як основні інструменти для співставлення державних законодавчих актів та партійних програм.

Метод екстраполяції, який досить часто використовується для гіпотетичного прогнозування можливих варіантів розвитку як міграційних так і політичних процесів;

Емпіричні методи як сукупність конкретно-соціологічних прийомів, з допомогою яких накопичується та систематизується емпіричний матеріал (дані конкретних економічних, демографічних, соціологічних, правових, історичних досліджень проблем міграції, аналіз документів міжнародних організацій (зокрема, ООН, МОМ і МОП) тощо;

Методи факторного аналізу, сутність яких полягає у виявленні причин зміни стану явища міграції населення. Так, наприклад, дослідження національної безпеки без опори на факторний аналіз є майже неможливим, так як національна безпека функціонує під впливом значної кількості взаємозалежних змінних. Факторний аналіз, у зв'язку з цим, є важливим інструментом досліджень проблем національної безпеки.

Використання вище вказаних методів сприяє отриманню науково об'єктивних результатів дослідження взаємозв'язку міграційних та політичних процесів.

Отже, політологічний підхід, який використаний у даному дослідженні виступає інтегральним теоретико-методологічним інструментом – з допомогою якого можна виявити всі аспекти взаємозв'язку політичного та міграційного процесів.

Бібліографічні посилання:

1. Buzan, B. Societal security, state security and internationalization // Indentiny, migration, and the new security agenda in Europe / B. Buzan – London, 1993. – 279p.

2. Castles, S. The age of migration : international population movements in the modern world / S. Castles, M. J. Miller. – New York : Guilford Press, 1993. – X, 307 p.

3. Hollifild, James F., Immigration policy in France and Germany: outputs versus outcomes. – Annals of the American Academy of political scince, 2006. – P. 113-128p.

4. Migration Theory: Talking across Disciplines/ed. By Caroline B. Brettell and James F. Hollifield., (2000), New York, Routledge.

5. Portes A., Borocz J. International. Migrathion // Rev. 2007. – P. 606-630

6. Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие / Под ред. . Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. – М. : Центр миграционных исследований, 2007. – С. 33-70. 54

7. Фирсова, Н. А. Политико-правовые проблемы миграции в условиях глобализации: на материалах СНГ [Текст]: диссерт., кандид. политич. наук : 23. 00. 04 / Н. А. Фирсова // [Место защиты: Кыргызско-рос. славян. ун-т]. – Бишкек, 2010. – 187 с.

8. Чекан, Т. А. Миграция как фактор политических трансформаций в Европейском Союзе [Текст]: диссерт., кандид. политич. наук : 23. 00. 02 / Т. А. Чекан // [Место защиты: Кубан. гос. ун-т]. – Ставрополь, 2009. – 186 с.

Червинская Л. Н. Политологическое исследование миграции: теоретико-методологические основы.

Рассматриваются теоретико-методологические основы исследования миграции в пределах политологического подхода. Анализируются основные принципы и методы исследования взаимосвязи между миграционными и политическими процессами.

Ключевые слова: политологический подход, миграция, методологические принципы, методы исследования.

Chervinska L. Political science studies of migration: theoretical and methodological principles.

Discusses teoretikal and methodological principles of research of migration within the limits of political science approach. Analyzes the basic principles and methods of research the relationship between migration and political processes.

Keywords: political science approach, migration, methodological principles, methods.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 327 (477)

О. М. Черниш
Одеський національний морський университет

ДВОВЕКТОРНІСТЬ, ЯКА ЗАТЯГЛАСЯ

Двовекторність орієнтації суспільної свідомості населення України (західних регіонів – на Захід, в Євросоюз, а південно-східних – на Схід, в ЄврАзЕС) трансформується у зовнішній політиці Української держави в проєвропейський і проросійський курси. Доведено, що правильний вибір регіонального союзу може бути зроблений за критерієм створення сприятливих умов для базових галузей економіки та реального поліпшення добробуту основної маси населення на сучасному етапі. Пріоритетним по відношенню до економічного критерія є геополітичний та цивілізаційний. Політична двовекторність у теперішній час – деструктивна.

Ключові слова: зовнішня політика, економічна двовекторність, політична двовекторність, пріоритет політики, критерії вибіру стратегічного союзника.

Печатка двовекторності (і на Схід, і на Захід) протягом усього періоду незалежності лежить на зовнішній політиці України. Вихідна суперечливість перешкоджає адекватному геополітичному та цивілізаційному самовизначенню держави, її світової та регіональної інтеграції і просуванню вперед разом з сильними партнерами. В результаті – за 21 рік Україна реально не просунулася ні на Схід, ні на Захід. Захід, як і раніше, залишається на недосягнутому для нас рівні, а Схід просувається вперед велетенськими кроками. У порівнянні з радянським періодом, соціально-економічні показники країни стали приблизно на третину гірше, а розрив з передовими економіками збільшився.

Тема двовекторності широко дискутується в науковій літературі [1]. Однак, незважаючи на тривале функціонування терміна, – взаєморозуміння в політикумі відсутнє. Разом з тим, двовекторність може бути як продуктивною, так і деструктивною. Все залежить від сфери її використання (політичної чи економічної), а також етапу розвитку держави та її міждержавних відносин.

Мета статті – показати, що тактика двовекторності має в суспільній свідомості два соціально-політичних кореня, а також довести, що політична двовекторність у теперішній час деструктивна.

Жителям західних регіонів, які мають слов'янські, українські етнічні корені, протягом довгих сторіч довелося боротися за свою незалежність проти монголо-татар і кримських татар, поляків і литовців, австрійців та угорців, шведів і німців, румунів і турок, а також молдавських воєвод, російських царів і київських князів. Вся їхня історія – це історія збройної боротьби з чужинцями, що зазіхали на їхні багаті землі і свободу. Водночас життя населення пов'язане не тільки з пригніченням з боку сусідніх держав, але і з долученням до європейської культури та католицизму. «Український народ належить до західної культури», – писав у зв'язку з цим М. С. Грушевський [2, с. 172]. Оскільки забезпечити свою незалежність самостійно українці не могли, остільки їх природна тяга була спрямована в бік тих, з ким пройшла більша частина загальної історії, хто сам менше постраждав від руйнувань і більше досяг успіху в облаштуванні життя, – тобто з державами центральної та західної Європи. Репресивний сталінський режим, на час послабивши реальний опір чужорідного для православ'я непокірного населення, одночасно зміцнив його невмирущий потяг до незалежності і прозахідний дух. На різних етапах вістрій опору був спрямований проти різних «окупантів», але сьогодні – проти росіян, їх імперії і ладу, проти всього радянського і соціалістичного, оскільки ще живе те покоління ОУНівців, які кров'ю заплатили радянської влади за свою неприборканість.

Предки лівобережного населення – це іммігранти, як власні, з центру, Півночі і західних регіонів України, так і російські. Вони не воювали, а заселяли і освоювали Лівобережжя з допомогою Москви і за її підтримки. Цим територіям ніколи не було сенсу відділятися від Росії, матеріальною і духовною частиною якої вони себе усвідомлювали. Імперія для них – це мати.

Звідси – новітня історія незалежної України, як і в попередні століття, пов'язана з протистоянням різних політичних настроїв населення західних та південно-східних регіонів. Трансформація суспільної свідомості західних регіонів спочатку в вихід з СРСР і відділення від Росії, а потім – у стратегічний європейський зовнішньополітичний вектор всієї держави – стала можливою завдяки тому, що суспільні інтереси у західних регіонах виявилися більш усвідомленими і сформованими, ніж у південно-східних. Стратегія і тактика політиків та державних службовців, що представляли інтереси Заходу в центральних

органах влади, у порівнянні з активністю представників південно-східних регіонів країни, були більш послідовними, напористими і ефективними. Тому євроінтеграційні пріоритети Києва при будь-якому Президентові – вербально, ідеологічно та на законодавчому рівні – залишалися незмінними. Змінювалися деталі, риторика і ідеологічні акценти.

Разом з тим в рамках реанімованої концепції багатовекторності, витісненої з використання в період 2004-2009 рр., Президент В. Янукович заявив про прагнення «отримати максимальний результат від розвитку рівноправних і взаємовигідних відносин» з РФ, Євросоюзом, США та іншими країнами, «які впливають на розвиток ситуації у світі» [3].

Стосовно Росії, ситуація оставалась стабільною: практичні відносини з нею соціально-економічного, науково-технічного, культурного та спортивного життя були для України пріоритетними.

Рівнобічна двовекторність на основі вигоди в принципі можлива в економічних взаєминах. Однак такий характер відносин допустимо лише на певному етапі і не може тривати довго, справедливо вказує доцент І. Пенська [4, с. 10]. Як і на будь-якому ринку, у країни з'являються свої партнери і клієнти, в яких вона зацікавлена і яким надаються пільги. За законами кооперації, виробники спеціалізуються в певних областях, тому розділяються на своїх і чужих, а за законами конкуренції, – ще й на процвітаючих та відстаючих. Так що, усі шикуються по ранжиру, що виключає рівнозначність.

Якщо вектори не рівні спочатку, то реалії ще швидше потягнуть за собою спочатку встановлення більш тісних економічних зв'язків з пріоритетними партнерами, а потім обумовлять трансформацію ділового партнерства у політичні коаліції, конфедерації і інші союзи.

Віддавати перевагу одному з напрямків, вважає професор С. Шергін, – «нераціонально і небезпечно». Конкретизуючи цю абстрактну формулу, він виступає за розвиток добросусідських, рівноправних відносин з Росією і збереження євроінтеграційного курсу [5, с. 24].

З економічної точки зору, все вірно: якщо став неефективним один вектор, то завжди можна переключитися на інший. Але це можливо, якщо ці самі вектори є в наявності. Їх-то може і не виявитися з тієї причини, що тактика кожної держави залежить не тільки від обраної і вигідної для неї стратегії, але і від політики глобальних акторів, які переслідують свої цілі, а також від ходів оточуючих партнерів, з якими країна перебуває в одному геополітичному просторі.

Справа в тому, що економічна вигода більш значима для слабких держав, які стають на шлях розвитку, ніж для таких, що вже відбулися. У політичних міждержавних відносинах багатовекторність ірраціональна. Сильні, самостійні держави можуть дозволити собі вибирати економічних партнерів, одних заохочувати, а іншим вводити заборони. У міждержавних відносинах вони надають більшого значення політичній складовій, бо вага і роль у світі (що утворені за рахунок великих спілок) для них першорядні. Тільки з їх допомогою вони здатні вистояти в міжцивілізаційній боротьбі, вибудувати зовнішні відносини і вирішувати поточні питання на глобальному рівні в свою користь. Тому для глобальних гравців, в першу чергу, важливі політичні, а потім вже економічні відносини та союзи.

Як не були б корисні для європейських держав іранські вуглеводні, все ж, виходячи з міжнародної солідарності та прагнення зберегти єдність західних (ядерних) країн проти мусульманських (неядерних), вони прийняли політичне рішення на шкоду своїм економічним інтересам, проголосував за ембарго стосовно Ірану, і виконали його на практиці. Аналогічно повели себе члени НАТО у 2003 р., змінив свій статус торгових партнерів Ірака на членство у військово-політичній коаліції, яка окупувала цю багатостраждальну країну.

Можна зрозуміти і пояснити позицію будь-якої середньої країни, типу України, яка прагне до широких економічних відносин. Наприклад (господарник, який дбає про вигоду) Прем'єр-міністр М. Азаров вважає, що протиставлення ЄС і Митного Союзу (МС) придумано і підтримується штучно. «Деякі політики або через непорозуміння, або через спеціальну політичну мету намагаються провести цей вододіл». Насправді ж, «...і там, і там нам треба знайти взаємодію і можливості для розвитку нашої економіки...» [6].

Але глобальні актори, стратегічні дії яких і визначають головні тенденції в міжнародних відносинах, вважають інакше. З Брюсселя вказали, що євроінтеграція виключає участь в ЄврАзЕС як частково, так і повністю. Москва також підтвердила, що при вступі до МС підписується весь пакет документів. Обидві сторони наполягають на політичній ідентифікації України. Тим більше, що за спиною ЄС маячить фігура США, а на тлі ЄврАзЕС проглядається не тільки Росія, а й Китай. Обидві країни для США і ЄС є економічними конкурентами, а значить, і потенційними супротивниками в політичній і

військовій галузях.

В 2013 р. в Давосі віце-прем'єр-міністр Ю. Бойко і міністр МЗС Л. Кожара підтвердили, що вони ведуть діалог і з російськими, і з європейськими партнерами. Уряду не подобається, що його ставлять перед дилемою «Захід чи Схід» і, якщо мати на увазі зону вільної торгівлі, «то ми будемо рухатися в обох напрямках» [7, с. 23]. У дусі екс-Президента Л. Кравчука про «плаваючий курс» (з ким вигідно, з тими і дружимо) офіційна влада воліє: а) отримувати матеріальну вигоду, а по можливості і преференції від економічних зв'язків з РФ, розцінюючи їх як тактику по відношенню до євростратегії, б) залишатися на політичному відстані від Росії і будь-якими способами наближатися до процвітаючої Європи, сподіваючись стати її органічною і такою ж успішною частиною.

Але тактика «плаваючого курсу» в економіці неминуче стикається з айсбергом політичних інтересів глобальних гравців, тому що політика не може не мати першості над усіма іншими видами відносин. Вона пріоритетна – як у внутрішніх, так і міжнародних справах. Очевидно, що висока ціна на російський газ, цей повільний зашморг на горлі української економіки, не тільки обґрунтована економічно, але й обумовлена політично – використовується як примус до вступу України в МС. Економічні союзи розцінюються обома глобальними гравцями як перший етап широкомасштабного альянсу, складова частина подальшої політичної інтеграції.

Брюссель чередує обіцянки із закликами, обнадійливі акти з прямими заявами не включати питання про вступ України в ЄС до порядку денного на найближче десятиліття. Загалом складається враження коректної відмови шляхом затягування питання. Ми для них – що валіза без ручки: і кинути шкода (колосальні ресурси!), і нести несила (проблемна держава з ознаками країни «третього світу»). Єврочиновники вже розробили не один десяток документів, що ваблять Україну в Союз. Але вони вимагають, щоб Україна спочатку стала хоча б приблизно такою, як Європа, а потім вже плавно ввійшла в неї, а Київ, точніше укрчиновники і політики, хочуть навпаки. Так, у відповідь на заявку Києва (2002) надати Україні статус асоційованого члена ЄС запропонував їй статус «сусіда ЄС». Пізніше був прийнятий другий (2005) План дій по наближенню України до євростандартів (перший – у 1996). Планом передбачалося забезпечення в Україні демократії та верховенства права, гарантій свободи слова, проведення податкової реформи, поліпшення інвестиційного клімату та інші невідкладні заходи (всього близько 270). У 2005 р. ЄС надав Україні ринковий статус, а 2006 р. Європарламент закликав Єврокомісію розпочати з Україною переговори про асоційоване членство. Угоду стосовно асоційованого членства Брюссель планує підписати в 2013 р., якщо Уряд виконає «19 пунктів».

Як видно, Брюссель тягне з української інтеграцією так само, як Київ затягує рішення про політико-економічний союз із Москвою. Але ситуації не однакові. Якщо Євросоюзу, який вже складається з 27 держав, вступ України принесе лише новий «головний біль» соціально-економічного характеру, оскільки вона дуже велика і істотно «інша», то для Росії об'єднання з Україною – це питання виживання її самої та всій східно-православної цивілізації. З точки зору Росії «віддати» Україну – це «віддати» Чорне й Азовське моря. У результаті – замість російської військово-морської бази в Севастополі може з'явитися американська. Флот у Новоросійську виявиться замкненим морськими флотиліями країн НАТО (Туреччини, Румунії, Болгарії) плюс зі Сходу – Грузії та з Півночі – України (фактично США) і стане на постійний рейд. «Оголяться» південні регіони. Можна позбутися виходу в Середземне море і світовий океан. Іншими словами, втрата України – це не просто «мінус 1» в ЄврАзЕС, але подія, що зумовлює зміни геополітичної обстановки, глобальні зміни співвідношення сил на військовій карті південного Заходу Росії. Змиритися з такою втратою – значить підписати собі смертний вирок і почати його виконувати. Чи допустить це колись Росія?

Москва пробуджує євразійську мотивацію Києва з допомогою економічного тиску (будівництва четвертої гілки газопроводу в обхід України), непрямих сигналів (норми з 2015 р. про міжнародні паспорти для тих, хто перетинає кордон) і конкретних прикладів. Білорусь вже отримує суттєві преференції від «Газпрому». Крім того, плануються двохмільярдні інвестиції для збільшення транзиту через її ГТС на 15 млрд. куб. м, що може привести до скорочення українського транзиту, який в 2012 р. вже скоротився. З урахуванням цих обставин Україна може залишитися без надійного партнера, поряд з недружньою державою, без дешевого газу і доходів з транзиту, з (напів-) порожньою ГТС.

З тактикою політичної двовекторності держава більше пристосовується, ніж проводить власний курс, вигідний для себе. Відповідно до законів створення соціальних інститутів, більш м'яка і природна інтеграція в альянс відбувається в період його становлення, при взаємодії всіх його потенційних членів та на основі формування загальних норм з урахуванням національних інтересів кожного. Наприклад, на відміну від ЄС, в ЄврАзЕС

ще не підписаний конституційний акт, не сформована єдина платіжна система та не має загальної валюти. Крім того, правила на початкових етапах ще аморфні, а структури, в тому числі контролюючі, не набрали сили і не мають достатніх повноважень і авторитету.

У вже сформованих організаціях ситуація інша: тут все устоялося на основі інтересів засновників. Нові кандидати в зрілий союз не вправі змінювати «чужі» норми, тому що «в чужий монастир зі своїм статутом не ходять». Вони можуть лише примкнути до нього, прийняти або не прийняти готові правила. До того ж, самі закони тут більш всеосяжні, а структури, які забезпечують їх дотримання, досконалі. Рішуче пригнічуючи «національну індивідуальність», наднаціональні органи, які координують та контролюють, безумовно фіксують будь-які відхилення від загальних правил поведінки і примушують до їхнього дотримання. Поступовість входження учасників в союз, який утворюється, замінюється в такому випадку раптовістю, принаймні, багаторазовим прискоренням.

Тактика політичної двовекторності не дає можливості сконцентруватися на певному напрямі, країнах і союзах, призводить до розпорошення зусиль. Зовнішня політика у такому разі не обслуговує внутрішню, не формує сприятливе міжнародне середовище для національної економіки і не оправдовує себе фінансово. Держава більше стоїть на місці, роздумуючи і долаючи внутрішні протиріччя, ніж розвивається разом з тими, хто зважився на об'єднання ресурсів.

«...Жорсткий контроль над дотриманням правил походження товарів унеможливлює доступ української продукції на ринок Євросоюзу, оскільки в самій Угоді зроблено застереження про те, що товари, які походять з країн ЄЕП, виключені з умов вільної торгівлі...» [8, с. 20]. З цієї причини збанкрутують і будуть закриті підприємства, що випускають експортну продукцію, – в Донецькій області (на суму $ 17, 2 млрд., чверть експорту України), Дніпропетровській області ($ 10, 4 млрд., 15, 2%), Києві ($ 9, 1 млрд., 13, 2%), Луганській ($ 6, 5 млрд., 9, 5%) і Запорізької областях ($ 4, 2 млрд., 6, 1%). Всього перестануть існувати понад 8 тис. великих підприємств південно-східних регіонів, що виробляють 67, 7% експортної продукції країни [9, с. 136]. Держбюджет не отримає належних йому відрахувань, а мільйони людей залишаться без роботи.

З європейського ринку Україна і Росія більше вивозять обладнання, машини і механізми, а ввозять сировину, метали та іншу низькотехнологічну продукцію типу хімдобрив. Торгують ж активно вони переважно один з одним і в рамках СНД. Успішно, з позитивним сальдо, продають техніку країнам Азії й Африки.

Так що, ЄврАзЕС – це природне поле для України і рівень, який відповідає типу менталітету і рівню кваліфікації тих людей, які живуть і працюють на євроазіатській території. Євроінтеграція вигідна еліті, олігархам, вищому прошарку українського суспільства. Порівняно безболісною вона була б для західних заробітчан, які вже не одне сторіччя «освоюють» Європу. Тут немає і великого машинного виробництва, яке при об'єднанні економік постраждало б від власної неконкурентоспроможності.

Не можна розраховувати на те, що, вступивши до ЄС, країна неодмінно підніметься до рівня розвинутих країн, або хтось її підніме. Критеріям елітного клубу потрібно відповідати до вступу. Економічно сильну державу, здатну розділити відповідальність за спільне життя, визнають скрізь. Але, куди б не вступили слабкі, вони будуть залишатися на других ролях, міцно займуть місця обслуговуючого персоналу, а їх держава залишиться залежною від сильних країн. Доводиться погодитися з професором В. Денісовим, що з урахуванням несприятливих умов в економіці ЄС, наміром створити «жорсткі наднаціональні структури, що діють поза суверенітетом держав-членів», існує небезпека, що у рамках цього союзу Україна «не зможе діяти на рівних» [10, с. 53].

Висновки. Двовекторність зовнішньої політики України є природною реакцією держави на процеси глобалізації. Стратегія інтеграції в Євросоюз і євразійські прагнення обумовлені також ментальними особливостями населення різних регіонів, а значить, і їх політиків, які сподіваються на відродження країни в рамках одного з союзів. Крім того, взаємодія з ЄврАзЕС обумовлюється потребами промислових Півдня і Сходу в науково-технічній кооперації з рівноцінними партнерами, доступом на ринки з затребуваною українською продукцією, а також енергетичною залежністю. Ігнорування кожного з зовнішніх векторів здатне викликати масові протестні виступи.

Економічна двовекторність зовнішньої політики продуктивна. Проте неприпустимо змішувати політичний і економічний аспекти двовекторності. У політиці двовекторність рано чи пізно опиняється деструктивною, бо сприймається у світі як тактика нез'ясованої держави щодо глобальних союзів, як політика ненадійного партнера. Це ознака слабкої і напівлегітимної держави, її двоякої політичної залежності від ідеологічних уподобань різних категорій виборців. Тактика «плаваючого курсу» неминуче тягне за собою недовіру, звуження міжнародних стосунків влади, скорочення обсягу економічних зв'язків і падіння

ефективності зовнішньої політики для вирішення внутрішніх проблем.

Раціональним критерієм вибору стратегічного (одного, головного) зовнішнього вектора є створення сприятливих умов для базових галузей економіки та реальне поліпшення добробуту основної маси населення на сучасному етапі. Пріоритетним критерієм по відношенню до духовних (моральних, культурологічних, релігійних) критеріїв при виборі союзу є економічний критерій, а по відношенню до економічного – геополітичний та цивілізаційний.

Бібліографічні посилання:

1. Див. : Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації // УІЖ. – 2011. – № 4. – с. 55-76; Проценко І. Правові проблеми співробітництва України з Митним Союзом Євразійського економічного співробітництва // Право України. – 2012. – № 3-4. – с. 98-105; Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики // ЗС. – 2012. – № 1. – с. 27; Шаповалова О. Від слів до справи: здобутки та проблеми європейської інтеграції України // ЗС. – 2012. – № 1. – с. 15-19.

2. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 172.

3. Виступ Президента України Віктора Януковича у Верховній Раді України 25 лютого 2010 р. //Голос України. – 2010. – 26 лютого.

4. Пенська И. О. Багатовекторність інтеграційного розвитку України //Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – № 3. – С. 6-10.

5. Шергін С. Пріоритети стратегічного партнерства та дилема неоєвразійського розвитку //ЗС. – 2012. – № 5. – С. 20-24.

6. «УНИАН», перший Національний телеканал. – 2012. – 16 грудня.

7. Прядко И. Шпагат по-украински //Корреспондент. – 2012. – 1 февраля. – С. 22-23.

8. Смірнова К. Зона вільної торгівлі між Україною та країнами Європейської асоціації вільної торгівлі: правовий аналіз //Віче. – 2002. – № 20. – С 19-22.

9. Україна у цифрах. 2011. Статистичний збірник. – К., 2012. – 250 С.

10. Денисов В. Входження незалежної держави в систему сучасного міжнародного правопорядку //Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 51-66.

Черныш А. М. Затянувшаяся двувекторность.

Двувекторность ориентации общественного сознания населения Украины (западных регионов – на Запад, в Евросоюз, а юго-восточных – на Восток, в ЕврАзЭС) трансформируется во внешней политике Украинского государства, соответственно, в проевропейский и пророссийский курсы. Доказано, что правильный выбор регионального союза может быть сделан на основе создания благоприятных условий для базовых отраслей экономики и реального улучшения благосостояния основной массы населения на современном этапе. Приоритетными по отношений к экономическому критерию являются геополитический и цивилизационный критерии. Политическая двувекторность на современном этапе – деструктивна.

Ключевые слова: внешняя политика, экономическая двувекторность, политическая двувекторность, приоритет политики, критерии вибора стратегического союзника.

Chernysh A. Delayed multivector policy.

The purpose of the article is to show multivector tactics of Ukrainian State in foreign policy which is based on two socio-political roots in the public mind, as well as prove the disruptiveness of present multivector policy.

In general dualism in foreign policy is a natural reaction of the State on the processes of globalisation. The strategy of European integration and Eurasian desire are specified by mental peculiarities of the cityzens, living in different parts of Ukraine, and so by their politicians who hope to rebirth the country within the framework of one of the unions. In addition, the interaction with the EurAsEU is determined by the needs of the industrial South and East in the scientific-technical cooperation with equivalent partners, access to the markets of the Ukrainian products demand, and energy dependence. Ignoring of each vector in foreign policy can cause a massive protest.

Economic dualism in foreign policy is productive. But mixing of political and economic aspects of moltivector policy is unacceptable. Multivector poicy sooner or later becomes disruptive because perceived in the world as tactics of state undecided according to global unions, as unreliable partner. Such a policy is a feacher of a semilegitimatestate, its dual political dependence on ideological preferences of different categories of voters. The tactic of «floating policy» creates distrust, reduction of economic relationship, the decrease of foreign policy efficiency to resolve domestic problems. The best way to change one and main partner in foreign vector is creation of conditions for key branches of economy and real welfare of great part of the citizens.

Keywords: foreign policy, multivector policy in economy, political dualism, political priority, criteria of correct choice of the strategic ally.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 327 (73+477) «15/19»

В. М. Шамраєва
Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України

ПОЯВА УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ ДОКТРИНІ США У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТ.

Проблема становлення українсько-американських відносин є надзвичайно актуальним питанням у контексті дослідження витоків, сучасного стану та перспектив розвитку стратегічного партнерства між Україною та США. Дана публікація присвячена вивченню початкових етапів процесу виділення українського питання у окремий напрям роботи Держдепартаменту. Хронологічно перехід українського питання від «зони байдужості» до окремого напрямку американської зовнішньої політики співпали з українськими визвольними змаганнями 1917-1920 рр., підведеннями підсумків Першої світової війни та докорінними змінами у світовій системі міжнародних відносин.

Ключові слова: зовнішньополітична доктрина, зовнішня політика, українське питання, українсько-американські відносини.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогодні українсько-американські відносини досягли високого рівня стратегічного партнерство. Але не зважаючи на такі здобутки часто носять складний і суперечливий характер.

На сьогодні таким провідним гравцем на міжнародній арені є США, бо після розпаду біполярної системи світового устрою вони відіграють роль найсильнішого центру у процесі формуванні та функціонування нової системи міжнародних відносин, більше того на сьогодні склалася ситуація яка дає Україні багато шансів наповнити своє стратегічне партнерство зі Сполученими Штатами практичним змістом. Тому вивчення історичних підвалин формування та практичної реалізації національних інтересів США в українському питанні є на сьогодні надзвичайно актуальним для вітчизняної політичної науки.

Після виходу України на міжнародну арену як суб'єкта міжнародних відносин на початку 1990-х років почалося вироблення та реалізація її зовнішньої політики. На цей процес у будь якій державі, і Україна не є виключенням, впливає цілий комплекс як внутрішніх так і зовнішніх факторів. Серед зовнішніх факторів окремо слід зазначити формування двосторонніх відносин України з провідними гравцями на міжнародній арені, бо вони багато в чому визначають можливості нашої держави забезпечити свої національні інтереси у зовнішньополітичній сфері.

Для більш глибокого розуміння сучасних процесів доцільним є повернення і до витоків процесу становлення українсько-американських міждержавних відносин. Першими кроками на цьому шляху можна вважати, відхід проводу США від політики ізоляціонізму та приєднання їх до політики балансу сил, розробку американськими політиками власного сценарію перебудови світової системи міжнародних відносин по завершенні Першої світової війни, спроби проводу Української Народної Республіки налагодити контакти з В. Вільсоном на Паризькій мирній конференції і домогтися підтримки українських визвольних змагань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наявну історіографію з окресленої проблематики слід відмітити наступне. Весь масив наукових праць можна поділити на кілька блоків, це передусім мемуарні та наукові видання безпосередніх учасників подій (В. Винниченко, Д. Дорошенко, І. Мазепа та ін.), так звана діаспорна література, наукові розвідки радянського періоду та новітні роботи українських науковців. Серед останніх слід окремо підкреслити В. Головченко, Я. Дашкевича, Є. Камінського, С Кульчицького, О. Павлюка, В. Солдатенко та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) головною метою даною публікації стало дослідження процесу відмови США від політики ізоляціонізму, поступової зміни їх ролі у світовій політиці та появи українського питання у зовнішньополітичній доктрині США у першій чверті ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХ ст. став початком нового етапу у зовнішньополітичній активності США, що було обумовлено як розвитком основних тенденцій світової системи міжнародних відносин так і приходом до влади у Сполучених Штатах нової когорти політиків-реформаторів. Офіційною доктриною зовнішньої політики США на рубежі XIX-XX ст. був ізоляціонізм. У резолюції конгресу 1783 р. наголошувалося: «Справжній інтерес...штатів вимагає, щоб вони якнайменше втягувались у політику і суперечності європейських держав» [1, Т. 7, с. 136]. Дна початку ж ХХ ст. до традиційної американської категорії ізоляціонізму додавався, спричинений зацікавленням американської влади у світових міжнародних процесах, її антипод – інтервенціонізм. Історія американської зовнішньої політики у ХХ ст. – це боротьба двох вищезгаданих

політичних підходів.

Переходячи до аналізу зовнішньополітичної діяльності США в українському питанні, треба зазначити, що аж до початку ХХ ст. поняття «українське питання» і «Україна» були для офіційного Вашингтона terra incognita [2]. А у своїй зовнішній політиці Сполучені Штати традиційно керувалися пріоритетністю федералізму у підходах до державного устрою.

Виходячи з цього закономірною була настороженість Вашингтона щодо повідомлень про боротьбу українців за державну самостійність у 1917 р. Вона сприймалася як вияв громадянської війни у єдиній Росії. У 1919 р. американський дипломат Полк пояснюватиме послові УНР у Лондоні А. Марголіну «Україна є чимось на зразок нашого Півдня, а Росія в українсько-російському конфлікті виступає в ролі нашої Півночі. Ось чому вся українсько-російська боротьба нагадує нам американську громадянську війну» [3, 5]. Американські лідери ставили на перше місце у боротьбі націй за самовизначення не правовий, а політичний аспект, базований на такому правилі Верховного суду США: «Хто є сувереном де-юре чи де-факто над територією – це не правове, а політичне питання» [4, с. 15].

Навіть будучи причетними до ускладнень навколо «українського вузла» у 1917-1919 рр., США не здійснювали окремого курсу щодо України. Вашингтон розглядав його як складову своєї російської політики. До певної міри можна говорити лише про політику Сполучених Штатів в «українському питанні». У глобальних інтересах США Україну зараховували до «зони байдужності». Навіть у програмних заявах В. Вільсона, сповнених прихильності до національного самовизначення народів, «українському питанню» окремого місця не знайшлося. У ставленні В. Вільсона до УНР переважувало небажання ускладнювати політичний вибір для Америки. Існували побоювання, що неточно обраний пріоритет призведе до небажаного конфлікту з Росією.

Розглядаючи проблематику початкових етапів виокремлення нового напрямку у американській зовнішньополітичній доктрині у «українському випадку» маємо справу зі специфічною гальмівною тріадою: пріоритет для американського бізнесу економічних відносин з Росією; на початок ХХ ст. вихідці з України (близько 500 тис. осіб) не могли кардинально впливати на позицію США; серед українських емігрантів переважали прихильники соціалістичної ідеї, що у контексті революційних подій у Європі викликало занепокоєння у американських правлячих колах.

Проти української незалежності був держдепартамент на чолі з Р. Ларсінгом. Він базував свої оцінки і висновки на довільних тлумаченнях політичної ситуації в Росії розвідувальними службами та дипломатами США, які були акредитовані у Європі і безпосередньо стикалися із намаганнями українського проводу домогтися визнання і підтримки боротьби за незалежність. У той час мали місце примітивізовані уявлення і цілковита довіра до розповсюджуваних російською пропагандою визначень української самостійності як «німецької вигадки» та штучності процесу створення української незалежної держави.

Зі свого боку керівники Української Центральної Ради не виробили чіткої позиції щодо Сполучених Штатів. Повз їхню увагу пройшла прийнята навесні 1917 р. Конгресом і підписана В. Вільсоном резолюція 52 про український день у США. «Річчю у собі» залишилися промови у Конгресі авторів резолюції котрі називали українців «зразком нового народу», «забутою расою», нацією, настільки вже визначеною, як і поляки, росіяни чи болгари [5, с. 11]. Але через півтора роки, коли обговорювався більш далекосяжний проект резолюції в українському питанні, його текст не вийшов за межі відповідного комітету. Повний текст відомих «14 пунктів» В. Вільсона на Паризькій мирній конференції до рук українських політичних лідерів нажаль так і не потрапив [6, с. 59]. І коли влітку 1918 р. у Капітолії обговорювали ідею створення «російського легіону», конгресмени були майже одностайні у тому, що він має служити справі США та єдиної Росії.

Вирішальна спроба полагодження стосунків із Сполученими Штатами була здійснена лише представниками Директорії на Паризькій мирній конференції, де посланці УНР змушені були діяти у кулуарах через те, що офіційно делегація України так і не була визнана. До сказаного слід додати і брак, навіть на початок 1919 р., чіткої зовнішньополітичної програми у лідерів УНР. Про причини цього чітко висловився В. Винниченко: «Та й Антанти, що стояла у Одесі, було боязко; та й німців страшно; та й небезпечно більшовиків» [2, с. 46].

За умов зовнішньої агресії і фактично тотальної війни Директорія включила до своєї Декларації від 26 грудня 1918 р. аморфне положення : «В сфері міжнародних відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету» [7, 52зв.]. Спроба зайняти позицію стороннього, коли вирішувався статус-кво у Європі, означала самоусунення з політичної арени.

Не дивлячись на такі несприятливі обставини шанс на налагодження зв'язків із США був. Американські аналітики попереджали свій уряд про неприпустимість абсолютизації російських антибільшовицьких сил. Аналітична група «Інквайєрі», створена при В. Вільсоні, стверджувала безальтернативність незалежності «неросійських національностей» і виступала за підтримку суверенітету України, приєднання Східної Галичини до УНР і навіть проведення там плебісциту. Група «Інкваєрі» у 1919 р. розглядала і Крим як частину України. Але керівники США, чималою мірою з огляду на нерішучість проводу УНР, обрали інший шлях – підтримки Польщі.

Ще одним дипломатичним заходом Паризької мирної конференції була спроба вирішити питання Східної Галичини. Антанта спробувала припинити війну, встановивши тимчасову демаркаційну лінію. З цією метою у Львові почала роботу союзна комісія на чолі з ген. Бартелемі. За дорученням уряду депутат Трудового Конгресу, член ЦК УСДРП І. Мазепа виїхав на станцію Броди для участі в нараді з членами американської комісії при делегації на мирній конференції капітанами Бахманом і Рейслером. Вони мали завдання з'ясувати українське питання на місці, щоб допомогти відновленню мирних переговорів між ЗО УНР та Польщею.

У порівнянні з переговорами, які велися між Директорією та Антантою в Одесі, це була більш поважна пропозиція, бо Західні держави визнавали право Східної Галичини на незалежність. Але сторони не дійшли згоди через те, що запропонована Антантою демаркаційна лінія не була визнана урядом ЗО УНР. Під час цих переговорів до Галичини приїздив також голова Директорії С. Петлюра. Він радив членам галицької делегації прийняти пропозицію Бартелемі, з огляду на те, що крім визнання України з боку Заходу, це давало користь українській справі в цілому.

Але скоро ситуація на фронті змінилась на користь поляків. Тому коли Найвища Рада мирної конференції 19 березня знову повернулася до українсько-польських відносин, було вже запізно. Поляки затягували переговори, заявляючи, що українці – то «бандити під проводом більшовиків». В. Вільсон знову відрядив делегатів, щоб на місці знайти грунт для порозуміння. Для ознайомлення з українською боротьбою американські представники спочатку провели зустріч з членами Державного Секретаріату ЗО УНР та командуванням Галицької Армії, а потім приїхали до Бродів на зустріч з представниками УНР. З української сторони, крім С. Петлюри і членів Директорії А. Макаренка та П. Андрієвського, були присутні численні представники українських політичних партій. Бахман і Райслер були задоволені результатами, заявивши, що вони докладуть всіх зусиль для порозуміння українців і поляків. Але наступні рішення були зовсім не на користь українців.

Не можна сказати, що ніхто з учасників мирної конференції не розумів українських прагнень. Серед таких був полк. С. Бонзол – перекладач при президентові В. Вільсоні у Парижі, помічник керівника американської делегації Едуарда Хауса. На вимогу останнього С. Бонзол підготував доповідь, в якій ознайомив Е. Хауса з витоками української проблеми. Після прибуття 16 лютого 1919 р. делегатів з України С. Бонзол допоміг Г. Сидоренкові передати Ж. Клемансо та членам американської делегації меморандум. Де розповідалося про українські змагання, про перешкоди, що заважають розбудові незалежної УНР. Меморандум зазначав, що українці прибули на конференцію з наміром відстоювати своє право на самовизначення; тому українська делегація зверталась до країн-переможниць з проханням підтримати її прагнення [8, с. 49-51].

Ця нота української делегації, як і інші, у яких піднімалося питання про визнання незалежності УНР, залишалися без відповіді. «Я не кажу, – писав С. Бонзал у своєму щоденнику, – що те, про що вони мали сказати, зовсім не було взято до уваги спеціальними уповноваженими, але, на мою думку, вони не були так уважно розглянуті, як мусило бути. Я вважаю, що якщо ми несемо благодіяння миру у Східну Європу, права 40 мільйонів її мешканців не повинні бути проігноровані» [8, 52-52 зв.].

Саме у той період знову загострилася проблема українсько-польських відносин. США, визнавши недопущення поділу УНР, висунули вимогу про припинення війни з Польщею. Рада Чотирьох спробувала налагодити діалог між ворогуючими сторонами. Голова української делегації вирішив скористатися цим для юридичного визнання її статусу конференцією і відмовився, до позитивного вирішення проблеми, давати будь-які пояснення у справі українсько-польських стосунків у тих комісіях, де поляки брали участь у якості рівноправних членів [9, с. 10]. Це був прорахунок, бо своїми діями Г. Сидоренко розв'язав полякам руки для антиукраїнської пропаганди.

В цілому у держав Антанти не було повної єдності щодо проблеми створення незалежної Української держави. Слід наголосити, що українське питання в політиці Франції розглядалося у нерозривній єдності з інтересами Росії та Польщі. Велика Британія визнавала право Росії на Наддніпрянську Україну, але не право Польщі на Східну

Галичину. США, яким позиція Англії в українському питанні була ближчою, у червні 1919 р., дозволили вести Франції активну політику на користь своїх союзників. Але, розуміючи що і після війни Німеччина залишатиметься найсильнішим суперником Антанти, уряди Франції, Великої Британії, Італії доклали чимало зусиль до створення надійної противаги Берлінові на сході Європи у вигляді сильної Російської держави, а також Польщі, Румунії, Чехословаччини і Югославії. Незалежна Україна, її визнання не вписувались в ці плани більшості країн Антанти.

Рада Чотирьох була одностайною у тому, що Центральна Україна відійде до складу Росії. Водночас США і Велика Британія не погоджувались, щоб Східна Галичина стала частиною Польщі. Франція ж, навпаки, наполягала саме на цьому. У травні-червні позиції Вашингтона та Лондона зблизилися і вони вважали що східні кордони Польщі мають проходити по р. Сян, згідно з етнографічним принципом.

Позиція США щодо України була зумовлена надзвичайно низьким рівнем обізнаності правлячих кіл країни з національним питанням на теренах колишньої Російської імперії, незначними можливостями впливати на політику в Європі, а тим паче у Східній Галичині. Конфлікт між Росією та УНР сприймався у США за аналогією з протистоянням між Північними і Південними штатами США у громадянській війні 1861-1865 рр. До того ж роль демократичної Півночі випала Росії, а реакційного Півдня малознайомій Україні. Політики з Вашингтона не були переконані у тому, що Україна має достатньо легітимних причин для створення власної держави.

Правда, політика США і Великої Британії в українському питанні набувала інколи зваженості. Так, президент В. Вільсон намагався зайняти справедливу позицію щодо України. Через очевидні переваги українців у Східній Галичині він прийняв українську делегацію (С. Сидоренка, В. Панейко, М. Лозинського, Д. Вітовського) і погодився, що українці Наддніпрянської України і Східної Галичини є однією нацією, окремою від росіян та поляків, їх прагнення жити в незалежній державі є законним, а також визнав, що УНР чинила сильніший опір більшовицькій Росії, ніж будь-які уряди Східної Європи. Однак, не зважати на інтереси своїх союзників США не могли.

Держави Антанти вірили у близьку перемогу білих сил. В. Вільсон пропонував «залишити Росію більшовикам: вони варитимуться у власному соку, поки обставини не зроблять росіян розсудливішими» [10, с. 34-35]. 26 травня Франція, Британія, США та Італія надіслали адміралу О. Колчаку ноту, у якій запевняли, що готові визнати його за умови, що той дотримуватиметься демократичних методів урядування та примириться з незалежністю Фінляндії та Польщі. Це була нова політична лінія, яку ген. Фош пропонував ще 25 березня, а Ж. Клемансо назвав «суцільною заставою», і яку потім іменували «санітарним кордоном».

5 червня польський прем'єр І. Падеревський проголосив право Варшави на анексію не лише Західної, а й Східної Галичини, подавши на доказ учасникам Мирної конференції підписані ще 28 квітня та 24 травня договори між ним та представниками УНР про визнання останньою Східної Галичини у складі Польської держави. Після наполягань І. Падеревського Франція і США вже 18 червня задовольнили вимоги Польщі. Однак Велика Британія не погоджувалася з тим, що Східна Галичина належатиме Польщі не на правах автономії. Тому Антанта 25 червня 1919 р. підписала угоду з Польщею, в якій про приєднання до останньої Східної Галичини не йшлося, хоча гарантувалося забезпечення польських інтересів.

Таким чином, 25 червня – 15 липня на Мирній конференції в Парижі було прийнято важливі рішення: Антанта визнала Польщу, дозволила окупувати їй Східну Галичину до р. Збруч (дозвіл Ради Чотирьох 24 червня), визнала адмірала О. Колчака головою уряду майбутньої єдиної Росії. На зустрічі Р. Лансінга з українськими представниками (А. Марголіним, Т. Окуневським) було повідомлено про вимогу Вашингтона – Директорія має визнати О. Колчака.

18 червня 1919 р. була видана декларація протесту повноважних делегатів республік Азербайджану, Естонії, Грузії, Латвії, Північного Кавказу, Білорусі та України проти визнання Найвищою Радою уряду Колчака верховним урядом Росії. У декларації говорилося, що це суверенні держави, тому рішення урядової влади Росії для них не дійсні. Вони зверталися до Конференції з проханням визнати їх незалежність. Але всі вимоги не були прийняті до відома.

30 червня В. Панейка та О. Марголіна було запрошено на засідання американської делегації де Р. Лансінг висловився так: «США не визнають незалежності України, доки українська сторона не досягне відповідної угоди з Колчаком» [6, с. 41]. Українські представники не прийняли такої вимоги. УНР і ЗО УНР, відстоюючи власні державні інтереси, розгорнули діяльність у кількох напрямках не погоджуючи свої кроки (Галицька

армія шукала союзу з більшовиками для боротьби проти Польщі та Румунії, а Директорія, навпаки, шукала союзників для війни з Радянською Росією).

У міжвоєнний період на заваді остаточного зняття інформаційної блокади навколо українського питання слала відсутність справді визнаного представництва України. Офіційна позиція Вашингтону на той час базувалася на верховенстві американських національних інтересів. Їх захист пов'язувався із збереженням єдиної і неподільної Російської держави. Ця концепція була настільки визнаною серед американського проводу, що, навіть, була недооцінена загроза більшовизму. Здобути реальну й ефективну підтримку з боку США, розраховувати на рівноправні й стабільні стосунки з їх державними діячами могли лише ті керівники національно-визвольних рухів і новоутворених держав, котрі це чітко розуміли і керувалися у своїй практичній діяльності.

У діяльності Ліги націй у міжвоєнні роки українське питання зводилося до декларації «мінімальних гарантій» автохтонним українцям які приживали у Польщі, Румунії і Чехословаччині, а США остаточно повернулися до доктрини ізоляціонізму. Приблизно на два десятиліття Україна майже зовсім зникає з порядку денного американської зовнішньої політики.

Ситуація змінилася у середині 30-х років XX ст., коли через кризові явища у європейських міжнародних відносинах серед окремих американських урядовців поступово з'являвся інтерес до українських проблем. Та все ж в американській дипломатії окремого курсу щодо українського питання у міжвоєнні роки не виокремилося. У тих випадках, коли українське питання потрапляло до кола інтересів, розглядалось воно як вторинна складова радянської політики в цілому.

Висновок. Виходячи з вищевикладеного слід підкреслити, що перша спроба налагодження контактів українського проводу із Заходом, у тому числі і з США виявилася невдалою через низку як суб'єктивних так і об'єктивних причин. Сполученим Штатам на той час бракувало чітко визначеного стратегічного інтересу на території України, американський капітал не займав визначальних позицій на сході Європи, а українська діаспора ще не набула значної ваги у суспільно-політичному житті США.

У період українських визвольних змагань геополітичні інтереси США щодо існування незалежної Української держави ще тільки починали оформлюватися. Американський політичний провід ще не до кінця розумів ролі України в системі європейських міжнародних відносин, а українські дипломати не зуміли донести чітко свої вимоги та прагнення. До цього додавалася і історична спадщина, адже Російська імперія з XVIII ст. посідала провідне місце у системі балансу сил на європейському континенті.

У США було відсутнім і розуміння етнічної, політичної та соціальної історії розвитку української визвольної боротьби. За винятком кількох експертів, американська політична еліта, не кажучи вже про широкий загал, була мало знайома з українською проблематикою.

Бібліографічні посилання:

1. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Скрентон: Укр. наук. -видавн. б-ка, 1962-1966. Т. 6: Криза на всіх фронтах. – 247 с.; Т. 7: Вихід з кризи. – 432 с.

2. Винниченко В. Відродження нації: (Історія укр. революції, марець 1917 р. – груд. 1919 р.): [В 3 ч.]. – Київ-Відень: б. в., 1920. – Ч. 1. – 348 с.; Ч. 2. – 328 с.; Ч. 3. – 535 с.

3. ЦДАВО України, ф. 1429 (Канцелярія Директорії Української Народної Республіки), оп. 1, спр. 21. – Звіти та доповіді військових та дипломатичних місій УНР (в Англії, Чехії, США та ін.) про зовнішні та внутрішні відносини до України 22 листопада 1919 – 16 липня 1920 рр.

4. ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 1, спр. 34. – Огляди закордонної преси з відомостями про Україну за жовтень – листопад 1919 р.

5. Україна в міжнародній політиці. – Кам'янець: б. в., 1919. – 16 с.

6. Павлюк О. В. Боротьба України за незалежність і політика США (1917-1923). – К. : Видавничий дім «КМ Academia», 1996. – 188 с.

7. ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 1, спр. 4. – Універсали, відозви, декларації та копії наказів Директорії і Головного Отамана військ УНР до населення, лист до воюючих і нейтральних держав про встановлення уряду Директорії, відповідь її на ноту РНК РСФРР про припинення боротьби проти Рад робітничих і селянських депутатів. Універсал до населення України отамана Григор'єва. Квітень – жовтень 1919 р.

8. Bonsal I. An American Diplomat Writes About the Ukrainian Revolution // Яка краса: відродження країни. Альманах Українського братського союзу у 60-річчя української національної революції. – Скрентон, 1979. – С. 47-53.

9. Доклад президента Делегації УНР на Конференції Миру в Парижі Г. Сидоренко. – Кам'янець: б. в., 1919. – 35 с.

10. Дюрозель Ж-Б. Історія дипломатії. – К. : Основи, 1995. – 903 с.

Шамраева В. М. Возникновение украинского вопроса во внешнеполитической доктрине США в первой четверти XX века.

Проблема становления украинско-американских отношений является очень актуальным вопросом в контексте исследования источников, современного состояния и перспектив развития стратегического

партнерства между Украиной и США. Публикация посвящена изучению первых этапов перехода украинского вопроса в отдельное направление работы Госдепартамента. Хронологически переход украинского вопроса от «зоны безразличия» до отдельного направления американской внешней политики совпал с украинской освободительной борьбой 1917 – 1920 гг., подведением итогов Первой мировой войны и коренными изменениям в мировой системе международных отношений.

Ключевые слова: внешнеполитическая доктрина, внешняя политика, украинский вопрос, украинско-американские отношения.

Shamraeva V. The emergence of the Ukrainian question in the foreign policy doctrine of United States in the first quarter of the twentieth century.

The problem of the formation of the Ukrainian-American relations is an extremely relevant issue in the context of the study of the origins, present status and prospects of development of the strategic partnership between Ukraine and the United States. This publication is devoted to the study of the initial stages of the selection process, the Ukrainian question in a separate direction of the State Department. Chronologically the transition of the Ukrainian question from the «zone of indifference» to an individual in American foreign policy coincided with the Ukrainian Liberation competition 1917-1920, outcome of the first world war and fundamental changes in the global system of international relations.

Analyzing the existing problems with historiography this note the following. The entire array of scientific works can be divided into several blocks, it is first of all memoires and scientific Edition of the direct participants in events (V. Vynnychenko, D. Doroshenko, I. Mazepa, etc.), the so-called of Diaspora literature, the scientific exploration of the Soviet period and the latest work of Ukrainian scientists. Among the latest to highlight separately. V. Golovchenko, I. Dashkevich, E. Kaminski, S. Kulchytsky, O. Pavlyuk, V. Soldatenko, etc. The main purpose of this publication was the failure of research United States isolationism, gradually changing their role in world politics and the emergence of the issue in the foreign policy doctrine of United States in the first quarter of the twentieth century.

The first attempt to establish contacts with the West, the Ukrainian leadership, including with the United States was unsuccessful due to a number of both subjective and objective reasons. The United States at that time lacked a clearly defined strategic interest on the territory of Ukraine, American capital has held positions on the formation of East Europe, and the Ukrainian Diaspora has not yet gained significant weight in the socio-political life of the United States.

In the aftermath of the liberation of the geopolitical interests of the United States regarding the existence of an independent Ukrainian State still only formalized in the beginning. American political leadership is still not understood the role of Ukraine in the system of international relations, European and Ukrainian diplomats failed to make clear their demands and aspirations. To this is added and the historical legacy, as the Russian Empire of the eighteenth century. took the leading place in the system of the balance of forces on the European continent. In the United States was missing and understanding of ethnic, political and social history of the development of the Ukrainian liberation struggle. Except for a few experts, the American political elite, not to mention the wide public, was not familiar with the Ukrainian issue.

Keywords: foreign policy, foreign policy doctrine, Ukrainian question, Ukrainian-American relations.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

УДК 141. 7

Е. А. Юрченко

Національний транспортний університет

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ ТА ЛІБЕРТАРНИЙ КОНСЕРВАТИЗМ: ПОРІВНЯННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СИНТЕЗУ (ПОГЛЯД В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОСТІ ХАНСА-ХЕРМАННА ХОППЕ ТА ЮЛІУСА ЕВОЛИ)

Стаття присвячена проблемі порівняння та перспективи синтезу лібертарного консерватизму та традиціоналізму. Традиціоналістський консерватизм нерідко протиставляють консерватизму лібертарному. Ці дві форми консерватизму є свого роду антитезами але при уважному аналізі неважко помітити, що послідовна лібертарна позиція може призвести до висновків схожих з позицією традиціоналістів. Активні філософські та ідеологічні пошуки сучасних консерваторів різних напрямків вимагають уважного філософського осмислення .

Ідея порівняння або, тим більше, поєднання консервативного лібертаріанства та традиціоналізму є новою. Праці присвячені цій проблемі на даний момент відсутні. Але існує достатня кількість виданих праць ідеологів традиціоналізму та, дещо меньша, ідеологів лібертаріанства, що дозволяє вивчати проблему. Мова йде, в першу чергу, про праці філософа-традиціоналіста Юліуса Еволи присвячені соціально-філософській проблематиці.

Конкретним завданням є спроба порівняння основних ідей Хоппе та Еволи як репрезентативних представників двох напрямів та осмислення перспектив для синтезу двох підходів.

Романтичний традиціоналізм, що апелює до цінностей Сакральної Традиції, мудрості предків, ідеалізації доби традиційного суспільства, на перший погляд, погано гармонує з ідеями австрійської економічної школи, що, навпаки, зорієнтовані на цінності раціонального егоїзму, прагматизму, вільного ринку та максимальної свободи, в її найрадикальнішому лібертаріанському розумінні. Але це лише на перший погляд. Один з провідних діячів сучасної австрійської школи, відомий філософ лібертаріанець, Ханс-Херманн Хоппе високо оцінює певні аспекти традиційного суспільства і в його творчості прослідковуються явні паралелі з ідеями традиціоналістів. Послідовно аналізуються погляди Хоппе та Еволи на низку проблем соціально-філософського та філософсько-історичного характеру.

Ключові слова: традиціоналізм, лібертарний консерватизм, елітаризм, лібертаріанство, австрійська економічна школа

Традиціоналістський консерватизм нерідко протиставляють консерватизму лібертарному.

Ці дві форми консерватизму є свого роду антитезами але при уважному аналізі неважко помітити, що послідовна лібертарна позиція може призвести до висновків схожих з позицією традиціоналістів. Активні філософські та ідеологічні пошуки сучасних консерваторів різних напрямків вимагають уважного філософського осмислення.

Ідея порівняння або, тим більше, поєднання консервативного лібертаріанства та традиціоналізму є новою. Праці присвячені цій проблемі на даний момент відсутні. Але існує достатня кількість виданих праць ідеологів традиціоналізму та, дещо менша, ідеологів лібертаріанства, що дозволяє вивчати проблему. Мова йде, в першу чергу, про праці філософа-традиціоналіста Юліуса Еволи присвячені соціально-філософській проблематиці. До них можна віднести такі його роботи як «Люди та руїни», «Орієнтації», «Фашизм: критика справа», «Язичницькій імперіалізм», окремі статті різних років. З консервативно-лібертарного боку основним джерелом варто вважати роботи Ханса-Херманна Хоппе, в першу чергу такі його праці як «Демократія: Бог який зазнав невдачі», «Природні еліти , інтелектуали та держава».

Конкретним завданням є спроба порівняння основних ідей Хоппе та Еволи як репрезентативних представників двох напрямів та осмислення перспектив для синтезу двох підходів.

Романтичний традиціоналізм, що апелює до цінностей Сакральної Традиції, мудрості предків, ідеалізації доби традиційного суспільства, на перший погляд, погано гармонує з ідеями австрійської економічної школи, що, навпаки, зорієнтовані на цінності раціонального егоїзму, прагматизму, вільного ринку та максимальної свободи, в її найрадикальнішому лібертаріанському розумінні. Але це лише на перший погляд. Один з провідних діячів сучасної австрійської школи, відомий філософ лібертаріанець, Ханс-Херманн Хоппе високо оцінює певні аспекти традиційного суспільства і в його творчості прослідковуються явні паралелі з ідеями традиціоналістів . Перед початком аналізу ідей Хоппе в традиціоналістській оптиці варто, принаймні поверхнево, ознайомитись з біографічними даними мислителя.

Доктор Ханс-Херман Хоппе (Hans-Hermann Hoppe), нар. в 1949 році в Пайне, Західна Німеччина, вивчав філософію, соціологію, історію та статистику в Університеті Заарланда, в Заарбрюкене, в Університеті ім. Йоганна Вольфганга Гете у Франкфурті-на-Майні, і в Університеті Мічигану, в Енн Арбор. Він отримав докторську ступінь (з філософії в 1974 році під керівництвом Юргена Хабермаса (Juergen Habermas)), а також підготовчу ступінь (з основ соціології та економіки в 1981 році), обидві в Університеті Гете у Франкфурті.

У 1985 році Хоппе переїхав до Нью-Йорк Сіті, щоб працювати разом з Мюрреєм Ротбард (Murray N. Rothbard) (1926-1995), найвідомішим учнем австрійського економіста Людвіга фон Мізеса (Ludwig von Mises) (1881-1973). У 1986 році Хоппе пішов за Ротбард до Університету Невади, в Лас-Вегас, де пропрацював професором економіки до відходу на пенсію в 2008 році. Після смерті Ротбарда Хоппе також кілька років був редактором Квартального журналу австрійської школи економіки та міждисциплінарного Журналу лібертаріанському наук. Хоппе – заслужений член Інституту Людвіга фон Мізеса в Оберні, штат Алабама, і засновник і президент Товариства власності і свободи. В даний час він проживає разом зі своєю дружиною, д-ром Гюльчін Імре (Guelcin Imre), колегою-економістом, в турецькому Стамбулі.

Хоппе є автором восьми книг, найвідоміша з них – «Демократія: Бог, який зазнав невдачі» – і більше 150 статей в книгах, наукових і аналітичних журналах. Будучи видатним економістом-представником Австрійської школи і філософом-лібертаріанцем, він читав лекції по всьому світу, а його роботи були перекладені більш ніж на двадцять мов.

У 2006 році Хоппе був нагороджений Премією Гері Шларбаума за досягнення на захист свободи, а в 2009 році він отримав Меморіальну Премію Франца Кухеля від Університету економіки в Празі. З нагоди його 60-річного ювілею, в 2009 році, видавництво Festschrift опублікувало в його честь наступне: «Власність, свобода і суспільство. Есе на честь Ханса-Херманна Хоппе» під редакцією Йорга Гуїдо Хюльсманна (Joerg Guido Huelsmann) і Штефана Кінселли (Stephan Kinsella). Для завершення характеристики Ханса Хермана Хоппе варто навести слова президента « Інституту фон Мізеса» Льо Рокуела: «доктор Ханс–Херман Хоппе – національний скарб!»

Буде доречно поступово розібрати паралельні моменти в творчості Хоппе та традиціоналістів. Для цього треба виділити основні місця, що їх споріднюють: ідея ієрархії, позитивна оцінка органічних спільнот, заперечення некритичного прогресизму.

Ідея ієрархії

Найбільш помітною рисою, що є спільною для Хоппе та традиціоналістів є ідея ієрархії. В романтичному традиціоналізмі ідея ієрархії розуміється як продовження космічного порядку. Для прихильників романтичного традиціоналізму земна ієрархія є продовженням ієрархії небесної. Не випадково особливу увагу таких прихильників інтегрального традиціоналізму як Генон та Евола завжди приваблювала така форма Сакральної Традиції як ведизм, оскільки

в ньому соціальна ієрархія є прямим проявом надприродних сил в нашому світі. Варто також згадати значення яке надавав Евола сакральності постаті монарха. Чимало його праць присвячено саме цій проблемі. Провідні представники такого напрямку традиціоналізму як фундаментальний консерватизм також надавали важливого значення проблемі ієрархії . Вона як стрижень проходить крізь творчість таких мислителів як Жозеф де Местр та Доносо Кортес. Але треба зазначити, що провідною ідеєю романтичного традиціоналізму у відношенні до ієрархії є її апологія з позиції сакральності . Ханс–Херманн Хоппе підходить з діаметрально протилежних позицій але висновки його є надзвичайно схожими.

Хоппе висуває ідею «природної еліти». Ось як він характеризує її сутність: «У будь-якому суспільстві є люди, які в силу наявності у них якихось особливих якостей, придбаних або даних їм від народження, мають статус еліти. Внаслідок свого таланту, багатства, мудрості або хоробрості вони користуються якимсь природним авторитетом, а їхні думки й оцінки користуються загальною довірою і повагою».

Більш того, в ході відбору, що має місце при утворенні сімей, а також в силу дії генетичних законів спадковості і цивільних законів про спадкування, цей авторитет виявляється розподіленим серед невеликого числа родів. Саме до глав знатних родів, відомих своїми чеснотами і визнаними досягненнями, звертаються люди у випадку конфліктів і скарг» [5].

Таким чином ми можемо бачити, що він не тільки підтримує ідею ієрархії але й виправдовує її родовий характер, властивий, в першу чергу, саме традиційному суспільству. Цікаво, що це поєднується у Хоппе з більш ніж критичним ставленням до сучасних еліт. Варто навести, на підтвердження, цікаву цитату: «…демократія довершила процес, розпочатий королями. Природні еліти і дворянство були знищені. Статки великих родин розчинилися без сліду. Свою справу зіграли конфіскаційні податки на власність, залишки були прожиті, піддаючись ще й оподаткуванню на спадщину при кожній смерті. Традиції економічної незалежності цих сімей, їх навички інтелектуального і духовного лідерства були втрачені й забуті».

Багаті люди існують і сьогодні, але часто своїми статками вони прямо або опосередковано зобов'язані державі. Як наслідок, вони залежать від державного ставлення набагато більшою мірою, ніж багато з тих, хто володіє незмірно меншим багатством. У своїй більшості надбагатії є не представниками знатних родин, а nouveaux riches. Їх поведінка не відрізняється ні хоробрістю, ні гідністю, ні мудрістю, ні смаком. У їх поведінці виражає себе культура, орієнтована на сьогодення, орієнтована на опортунізм і гедонізм. Ця масова – пролетарська – культура, яку багаті і знамениті розділяють сьогодні з усіма і кожним.

Ось чому думки цих людей не займають (і слава Богу, що не займають) ніякого особливого місця в суспільній свідомості, більшого, ніж думки інших.

Демократія зробила реальністю мрію Кейнса, а саме справила «евтаназію класу рантьє». Інша знаменитий вислів Кейнса («в довгостроковому періоді ми всі – небіжчики») точно виражає демократичний дух нашого часу, його упертий в даний гедонізм.

Хоча не замислюватися про те, що буде після закінчення твого власного життя, є не цілком нормальним, саме такий стиль мислення став переважати. Замість облагороджування пролетаріату демократія «опролетаріла» еліту. Вона також відповідальна за розбещення мас [5].

Таким чином ми бачимо явне співчуття справі старої аристократії та недовіру до сучасної еліти.

Неоднозначним є ставлення Хоппе до монархії. З одного боку він критикує її за встановлення абсолютизму, з іншого він вважає її набагато кращою за демократію . Розберемо спочатку перше.

На думку Хоппе монархи завжди прагнули до монополізації влади. Саме виникнення держави він пов'язує з монополізацією влади з боку певних представників «природної еліти». Але якщо спочатку монополія монархів врівноважувалась могутністю аристократії та відносною незалежністю органічних спільнот (на кшталт місцевих громад , племен або окремих родів) то з часом монархія почала трансформуватись в абсолютистському дусі, що співпало з підсиленням егалітарних тенденцій. «Яким чином король зміг здійснити монополізацію права чинити суд і розправу? Адже це з очевидністю вело до зростання витрат і зниження якості права! Зрозуміло, решта членів природної еліти повинні були чинити опір цим спробам. Тому король зазвичай вступав у союз з «народом», або «простими людьми». Звертаючись до популярного у всі часи почуттю заздрості, королі обіцяли людям менш дорогу і більш якісну систему права, обіцяючи в обмін більш легке в порівнянні з іншими претендентами податковий тягар. Крім того, королі вдавалися до допомоги класу інтелектуалів… Яка іронія! Монархії були знищені тими ж силами, які монархи ж зрощували і зміцнювали, вбачаючи в них союзника в боротьбі за відсторонення конкуруючих членів природних еліт від судових функцій. Ці сили – заздрість простої людини до тих, кому живеться краще, і претензії інтелектуалів на те місце в суспільстві, в якому їм, на їх думку,

незаслужено відмовлено» [5].

Критика якій піддає Хоппе монархію, за своїм вектором, є діаметрально протилежною звичній демократичній критиці. Для нього абсолютизм є занадто демократичним . Таким, що зрівнює перед державою еліту та маси.

Але цікаво, що такій критиці абсолютну монархію піддавав і такий переконаний традиціоналіст як Юліус Евола, який був, водночас, прихильником сакралізованої монархії. Характер його критики співпадає майже повністю. «Коли володарі Заходу зробили феодальну аристократію своїми ворогами, коли вони систематично стали спрямовувати свої зусилля на створення «національної» централізації, – Франція була першою в цьому процесі, – вони почали самі собі рити могилу.

«Громадська влада» – як абсолютистська нівелювання що йде від короля, що супроводжувалося знищенням усяких переваг і відмінностей і призвела до встановлення єдиного закону для всіх класів – погубила надалі сам королівський принцип, стала втіленням голосу «народу», маси і, отже, їх тиранією. Усяка абсолютистська держава є анти-аристократична держава. Всяка централізація прокладає шлях демагогії, деградації особистості до колективного рівня [3 , с. 41].

З іншого боку Хоппе достатньо активно захищає монархію як порівняно кращий різновид держави ніж демократія. Його аргументи носять підкреслено прагматичний характер, до того ж він прямо висловлює думку, що будь яка держава є явищем негативним але демократична держава є незрівнянно гіршою за монархічну. Ця тема неодноразово підіймається Хоппе в його статтях та виступах.

«Тоді як і монархія і демократія мають недоліки як державний устрій, демократія гірше монархії. У теорії для перетворення монархії в демократію потрібно не більше не менше, ніж заміщення потомственого «власника» монополії – принца або короля – на тимчасових, змінних керівників монополії – президентів, прем'єр-міністрів, членів парламенту. І королі, і президенти створюють антиблаго: будучи власником монополії: король може продати або заповідати її, але він буде замислюватися про те, як його дії відіб'ються на величині капіталу. Будучи власником основного капіталу на «своїй» території, король в якійсь мірі орієнтований на майбутнє. Для того щоб зберегти і примножити вартість своєї власності, він буде отримувати вигоду помірно і з розрахунком. Тимчасовий змінний демократичний правитель, навпаки, не володіє країною, але до тих пір поки він на чолі, йому дозволяється користуватися всіма благами з вигодою для себе. Він має право на тимчасове користування, а не на основний капітал. Що не відміняє експлуатацію. Навпаки, вона стає недалекоглядною (орієнтованої на сьогоднішній день), погано прорахованою, розрахунки виконуються, не беручи до уваги величину основного капіталу.

Існування вільного входу не є перевагою для демократичного ладу (тоді як в монархії вхід обмежений по розсуду короля). Тільки конкуренція у виробництві благ несе користь. Що стосується конкуренції у виробництві антиблаг, тут користі немає, насправді це абсолютне зло. Королі, вступаючи на посаду за правом народження, можуть виявитися нешкідливими дилетантами або гідними мужами (а в разі божевілля, вони будуть швидко ізольовані або якщо треба, вбиті найближчими родичами, що піклуються про володіннях династії). Це відрізняється від вибору глав уряду допомогою народного голосування, де, по суті, неможлива перемога інтелігентного або достойного кандидата. Президенти і прем'єр-міністри займають свої посади, досягнувши успіху в якості демагогів, які не знають моралі. Звідси висновок: демократія, по суті, підтверджує, що тільки небезпечні люди займають керівні посади в уряді» [4].

Перераховуючи недоліки демократії Хоппе звинувачує її в «інфантелізації» соціуму. Маси починають поводити себе подібно до дітей, що живуть одним днем. Політики підіграють їм розбещуючи ще більше. Постраждалими в цій небезпечній грі залишаються саме виборці, оскільки політики, приватний інтерес яких не пов'язаний з інтересом суспільства завжди дадуть собі раду, а рядові виборці залишаться з наслідками власної безвідповідальності сам на сам.

Цікавим є і аргумент Хоппе, на користь монархії, в якому він звинувачує демократію в фактичній ескалації жорстокості при військових конфліктах: «І останній, але не маловажний момент: можна вважати, що демократія радикально змінила правила ведення війни. Оскільки і королі і президенти можуть перекинути витрати своєї агресії на інших (за допомогою податків), і ті й інші будуть більш ніж помірковано агресивні і войовничі. Тим не менш, мотив для вступу у війну короля типово власницький, це питання спадкового майна. Мета його війни відчутна і матеріальна: заволодіти контролем над якоюсь територією і її жителями. Для досягнення даної задачі в його інтересах вміти розрізняти воюючу сторону (його ворогів і цілі поразки) від сторони, що не бере участь у бойових діях і її власність, яка виходить з війни цілою і неушкодженою. Демократія переродила війни місцевого значення королів у війни

тотальні. Мотив для початку війни став ідеологічним – демократія, свобода, цивілізація, гуманізм. Цілі війни невловимі і ефемерні: потерпіла поразку сторона змінює свої ідеологічні погляди після «беззастережної» капітуляції (остання може включати такі засоби, як масове вбивство цивільних, оскільки не можна бути повністю впевненим, чи дійсно вони поміняли свої переконання). В умовах демократії кордону між воюючою і невоюючою сторонами розмиваються і, врешті-решт, зникають, масова війна – вербування, повсюдні військові збіговиська, – також як «супутні побічні втрати» стають частиною стратегії» [4].

Надзвичайно схожі аргументи проти «демократичної війни» висуває і Евола: «Чистій воїнській традиції невідома ненависть як основа війни. Можна визнати необхідність завоювання і навіть повного знищення іншого народу; але для цього зовсім не обов'язково порушувати ненависть, лють, злобу, презирство до нього. Подібні почуття в очах істинного воїна є ублюдочними; він не потребує ні настільки низинних почуттів, ні екзальтації, породжуваної пропагандою, пихатої риторикою і брехнею. Подібні явища виникли, коли війни придбали плебейський характер; коли на зміну людям, вихованим вільною аристократичною чи військовою традицією, прийшли «народні армії» колективістського типу; коли набір в армію набув масового і не вибіркового характеру завдяки загальній військовій повинності , в міру зникнення традиційних держав і виникнення держав національних, рухомих пристрастями, ненавистю і пихою, властивими колективу. Щоб зрушити масу з місця, її необхідно сп'янити або обдурити, що отруює війни емоційними, ідеологічними чи пропагандистськими факторами, які й надають їй огидний характер. Традиційні держави не потребували подібних методів. Їм не було потреби нагнітати шовіністичний пафос, що доходить майже до психозу, для мобілізації своїх військ або додання їм «моральної» сили. Для цього цілком вистачало чистого принципу imperium і звернення до принципів вірності і честі. Війна мала ясні і позитивні цілі і велася, умовно кажучи, з холодною головою, без усякої ненависті та презирства між супротивниками.

Цілком очевидно, що і з цієї точки зору все перевернуто з ніг на голову: в епоху демократій сама війна вироджується, супроводжується граничною жорстокістю, якої не відали так звані мілітаристські часи і «мілітаристські держави». Більше того, створюється враження, що сучасні війни знаходять все більш неприборканий характер за рахунок неконтрольованих факторів, якими є пристрасті та інтереси, що переважають у демократичних державах, позбавлених принципу чистої верховної влади. В результаті конфлікти неминуче знаходять все більш ірраціональний характер, приводячи до абсолютно непередбачуваних і небажаних наслідків; їх трагічний підсумок найчастіше виявляється негативним, бо війна справді перетворюється на горезвісну «безглузду бійню», вносячи вирішальний внесок у загальний хаос» [2, с. 129-130].

Можна резюмувати, що в питаннях ієрархії Хоппе приходить до висновків надзвичайно близьких до традиціоналістських.

Позитивна оцінка органічних спільнот

Для лібертаріанців (не є виключенням і Хоппе) в центрі світогляду знаходиться особистість. Але людина це істота, що неминуче існує поруч з іншими і, переважно, за рахунок взаємодії з ними. Відповідно є необхідним знайти оптимальну форму співіснування. На думку Ханса-Хермана Хоппе такою формою є невеличкі, органічні спільноти, такі як родина, клан, територіально громада. Він констатує те, що природна система органічних спільнот зараз фактично зруйнована на сучасному Заході і вірогідність її відновлення є надзвичайно малою. Але Хоппе пропоную створення безлічі добровільних спільнот з чіткими взаємними обов'язками і відповідальністю. По суті вони будуть надзвичайно нагадувати спільноти доби традиційного суспільства , такі як цехові та станові об'єднання. Загалом ідея органічності і уникнення державного інтервенціонізму є стрижневою для його поглядів. Традиціоналісти також завжди виступали в підтримку органічних спільнот які формують з себе органічне суспільство, свого роду мета спільноту. Але існує хибна думка про те, що традиціоналістам властивий етатизм або, навіть, тоталітаризм. Насправді уявлення традиціоналістів про державу та суспільство є принципово антитоталітарними.

Ось як наприклад характеризує органічну державу Юліус Евола: «Саме в стародавніх формах з усією очевидністю проявлявся наступний основоположний момент: єдність носила не просто політичний, але скоріше духовний – а часто прямо релігійний – характер; сама область політики у вузькому сенсі формувалася і трималася єдиною ідеєю, спільною концепцією, що знаходило відображення також у мисленні , праві, мистецтві, звичаях, культі і способі господарювання. Єдиний дух виявлявся у злагодженому різноманітті форм, відповідних різним можливостям людського існування, так що «органічне» і «традиційне» в широкому розумінні ставали майже синонімами. Саме духовність цієї єдності дозволяла досягти інтеграції приватного, а не його придушення чи примусу. Істотним елементом усякої органічної системи є як відносне різноманіття, так і відносна децентралізація, масштаби якої

можуть бути тим ширше, ніж більш духовним і в деякому роді трансцендентним характером володіє об'єднуючий центр, ніж могутніше його верховна урівноважує сила, його глибинне вплив [2, с. 57-58].

Зрозуміло, що різноманіття і децентралізація передбачають створення органічних спільнот меншого рівня ніж держава і чим досконалішою є форма «органічної держави» тим більшу свободу повинні мати такі спільноти. Особливої актуальності це набуває сьогодні, коли все частіше постає проблема фрагментації суспільства та водночас його атомізації. Сучасна людина все частіше опиняється в ситуації самотності яка є для людини неприродною. Зворотнім боком такої ситуації є загроза тоталітаризму . Він може виступити як певний сурогат органічної єдності і не зустріти гідного опору в розколотому на безліч атомізованих індивідів суспільстві.

«Тоталітаризм є лише спотвореним відображенням органічного ідеалу. У подібній системі єдність нав'язується ззовні, не завдяки внутрішній силі, притаманній загальній ідеї і природно визнаному авторитетові, але за рахунок відкритого втручання і контролю з боку чисто політичної влади (у виключно матеріальному сенсі), яка стверджує себе як останній аргумент системи. Крім того, в «тоталітаризмі» закладена зрівняльна ідея, нетерпимість до навіть обмежених самостійності і свободи, а також до наявності якого б то не було проміжного шару між центром і периферією, між вершиною і фундаментом . Одним з наслідків цього стає нестримне розростання адміністративних бюрократичних структур, що все більше втрачають функціональність; ці структури заповнюють собою все, витісняючи і пригнічуючи всяку приватну діяльність, заохочуючи безсоромне і необмежене втручання «громадського» в «приватне», заковуючи все в схеми, позбавлені гнучкості і рухливості і врешті-решт втрачають навіть сенс, оскільки з центру безформною влади виходить своєрідний темний вплив, що знаходить зловісне задоволення в повному стиранні всіх відмінностей за всяку ціну. З найбільш матеріальної, тобто економічної сторони – переважаючою в «століття економіки» – надмірна організованість, централізація і раціоналізація значно сприяють утворенню подібного роду закостенілої і механістичного єдності» [2, с. 58-59].

Заперечення некритичного прогресизму

Критичне ставлення до самої ідеї прогресу з боку різноманітних напрямів традиціоналістської філософії є загальновідомим. Але схожі, хоч і не настільки однозначні , висновки робить і Хоппе.

«Історія – послідовність подій, що розгортаються в часі, – сліпа. Вона не пояснює причин і наслідків. Ми погодимося, що феодальна Європа була бідною, монархічна Європа була багатшою, і демократична Європа поки ще багатшими, чи що Америка дев'ятнадцятого століття з низькими податками і нечисленними правилами і нормами була бідною, в той час як сучасна Америка з високими податками і всілякими положеннями багата. Але чи була Європа бідна через феодалізму і почала багатіти по причині переходу до монархії і демократії? Або Європа багатіла всупереч монархії і демократії? Або ці явища не взаємопов'язані?» [4].

Ця цитата чудово ілюструє критичне ставлення Хоппе до ідеї прогресу . Він вважає , що поява держави була регресивним явищем в принципі. А перехід до демократичної держави завершив процес деградації. Тобто, на думку Хоппе першоначально існував «природній порядок» заснований на домінації природних еліт, органічних спільнотах та відсутності держави з її монополією на виконання владних функцій. Потім виникла держава, що стало кроком до деградації. В європейському контексті держава спочатку була феодальною і зберігала чимало позитивних ознак «природного порядку». Потім їй на місце прийшла монархічно-абсолютистська держава. Це вже було на багато гірше: контроль держави зріс, а вплив природних еліт зменшився. Але плюси монархії багато в чому компенсували недоліки абсолютистського етатизму. Потім прийшла доба демократії яка увібрала в себе максимум негативних рис і зараз наближається до свого катастрофічного, на думку Хоппе, завершення.

Якщо порівняти це трактування історичного процесу з його розумінням в романтичному традиціоналізмі ми побачимо цікаві співпадіння. Доба «природного порядку», оптимальна на думку Хоппе, співпадає з добою яка в романтичному традиціоналізмі визначається як період панування божественної еліти та чистоти Сакральної Традиції. По суті це той період історії про який ми не маємо власне історичних даних але можемо уявляти його спираючись на міфологію. Романтичний традиціоналізм оцінює міф надзвичайно високо і ставить його мудрість вище за наукове знання . Тобто позитивні оцінки доісторичного періоду співпадають. Треба підкреслити, що і Хоппе і романтичні традиціоналісти уявляють його собі зовсім не в дусі «печерного комунізму», а як високо ієрархічне суспільство.

Доба європейського феодалізму уявляється прихильниками романтичного традиціоналізму як максимально наближена до ідеалу але вже не ідеальна. Це історичний час, а не доба міфу. Час коли панують не легендарні божественні володарі, а цілком реальні королі і аристократи, з усіма їх недоліками. Але це традиційне суспільство побудоване на принципах Сакральної

традиції і оцінюється воно, в цілому, позитивно.

Для Хоппе ця доба це період існування держави, отже не ідеальний , але такий коли природна еліта ще зберігає свою могутність, а соціальний порядок характеризується надзвичайно низьким рівнем етатизму.

Доба абсолютизму романтичними традиціоналістами сприймається як період збочення і занепаду традиційного суспільства. Аристократія занепадає, люди відходять від сакрального, королі залишаються, по суті, основним зв'язком з традиційним порядком але в оточені профанної бюрократії та буржуазії.

Для Хоппе доба абсолютизму прелюдія до доби демократії. Фактично це руйнація останніх залишків «природного порядку» та тріумф ненависного йому етатизму.

Потім наступає катастрофа. Народжується модерний анти традиційний світ. Для традиціоналістів це затьмарення сакрального та наступ темних сил. Для Хоппе перемога егалітаризму та, стрімко еволюціонуючої в бік тоталітаризму, держави .

Наступною фазою повинно стати катастрофічне завершення сучасної доби, яке може відкрити перспективу для повернення першоначального порядку. Прихильники романтичного традиціоналізму яскраво обмальовують агонію занепадницького світу. Ханс-Херман Хоппе як завжди є раціоналістичним і не чужим оптимізму: «Ситуація здається безнадійною. Але вона не є такою. По-перше, необхідно зрозуміти, що такий стан речей не може тривати вічно. Епоха демократії не може бути «кінцем історії», як в тому нас намагається запевнити неоконсерватизм. Причому, із суто економічних причин.

Вторгнення держави в ринкову систему породжує величезне число проблем, набагато перевищує число проблем, для якого воно робилося. Їх рішення шукається знову-таки на шляхах зростання державного втручання. Це обертається таким розширенням державного регулювання та контролю, що процес неминуче закінчиться встановленням повномасштабного соціалізму. Якщо збережуться нинішні тенденції, можна впевнено прогнозувати швидкий колапс західних демократичних «держав добробуту», такого ж, який стався з «народними демократіями» Східного блоку в кінці 80-х років.

Протягом десятиліть реальний дохід на Заході залишається на одному і тому ж рівні, або знижується. Державний борг і тягар різних схем державного «соціального страхування» вносять свій внесок у наближення перспектив економічного розпаду. У той же час, небувалого напруження досягли соціальні конфлікти.

Економічний колапс настане, мабуть, ще до того, як нинішня тенденція до одержавлення зміниться. Але навіть у разі колапсу, для подолання цієї тенденції потрібно дещо ще. Колапс сам по собі не призведе до відкату держави. Справи можуть піти ще гірше.

У сучасній західній історії існує лише два безперечних випадку, коли влада держави була зменшена, хоча б тимчасово, в результаті цілеспрямованої свідомої діяльності. В обох випадках ми маємо справу з наслідками якоїсь катастрофи. Ці два випадки – Німеччина після Другої світової війни при Людвіг Ерхард і Чилі при генералові Піночеті.

Однак, однієї кризи недостатньо, потрібні ще правильні ідеї, а також люди, здатні їх сприйняти і застосувати в той момент, коли з'явиться відповідна можливість.

Катастрофа неминуча тільки до тих пір, поки світ перебуває у владі помилкових ідей. З іншого боку, як тільки правильні ідеї приймаються людьми і починають переважати у впливі на їх думки (а ідеї можуть заміняти одна одну, в принципі, миттєво), загроза катастрофи зникає назавжди [5].

Таким чином ми можемо прийти до наступних висновків :

1) Базові погляди на оптимальний соціальний порядок є достатньо схожими в випадку Хоппе та Еволи .

2) Евола та Хоппе є елітаристами

3) Хоппе та Евола бачать історію як регрес але їх песимізм не є абсолютним .

4) Вони відштовхуються від протилежних , в багатьох аспектах , позицій але приходять до схожих висновків .

5) Перспектива сінтезу лібертарного та традиціоналістичного консерватизмів є цілком реальною але залишається в якості питання.

Бібліографічні посилання:

1. Эвола Ю. Лук и булава. - С.-Пб.: Владимир Даль, 2009 - с. 382

2. Эвола Ю. Люди и руины. - М.: АСТ, 2007. - с. 445

3. Эвола Ю. Языческий империализм. - М.: Русское слово, 1992. - с. 112

4. Хоппе Г.-Г. Демократия–низвергнутый Бог [Электронный ресурс] - Режим доступу: http://libertynews. ru/node/978

5. Хоппе Г.-Г. Естественные элиты , интелектуалы и государство [Электронный ресурс] - Режим доступу:

http://libertynews. ru/node/282

Юрченко Э. А. Традиционализм и либертарный консерватизм: сравнение и перспективы синтеза (взгляд в контексте творчества Ханса-Херманна Хоппе и Юлиус Эвола.

Статья посвящена проблеме сравнения и перспективы синтеза либертарного консерватизма и традиционализма. Традиционалистский консерватизм нередко противопоставляют консерватизмау либертарному . Эти две формы консерватизма являются своего рода антитезами но при внимательном анализе нетрудно заметить, что последовательная либертарная позиция может привести к выводам схожим с позицией традиционалистов. Активные философские и идеологические поиски современных консерваторов различных направлений требуют внимательного философского осмысления.

Идея сравнения или, тем более, сочетание консервативного либертарианства и традиционализма является новой. Труды посвящены этой проблеме на данный момент отсутствуют. Но существует достаточное количество изданных работ идеологов традиционализма и, несколько меньшая, идеологов либертарианства, что позволяет изучать проблему. Речь идет, в первую очередь, о трудах философа-традиционалиста Юлиуса Эволы посвященным социально-философской проблематике. Конкретной задачей является попытка сравнения основных идей Хоппе и Эволы как репрезентативных представителей двух направлений и осмысления перспектив для синтеза двух подходов.

Романтический традиционализм, апеллирует к ценностям Сакральной Традиции, мудрости предков, идеализации эпохи традиционного общества, на первый взгляд, плохо гармонирует с идеями австрийской экономической школы, что, наоборот, ориентированы на ценности рационального эгоизма, прагматизма, свободного рынка и максимальной свободы, в ее радикальном либертарианском понимании. Но это только на первый взгляд. Один из ведущих деятелей современной австрийской школы, известный философ либертарианец, Ханс-Херманн Хоппе высоко оценивает определенные аспекты традиционного общества и в его творчестве прослеживаются явные параллели с идеями традиционалистов.

Последовательно анализируются взгляды Хоппе и Эволы на ряд проблем социально-философского и философско-исторического характера. В конце делаются следующие выводы:

1) Базовые взгляды на оптимальный социальный порядок являются достаточно схожими в случае Хоппе и Эволы.

2) Эвола и Хоппе являются элитаристамы

3) Хоппе и Эвола видят историю как регресс но их пессимизм не является абсолютным.

4) Они отталкиваются от противоположных, во многих аспектах, позиций, но приходят к сходным выводам.

5) Перспектива синтеза либертарного и традиционалистского консерватизма вполне реальна но остается в качестве вопроса.

Ключевые слова: традиционализм, либертарных консерватизм, элитаризм, либертарианство, австрийская экономическая школа

Yurchenko E. Traditionalism and libertarian conservatism: comparison and prospects of synthesis (view in the context of Hans-Herman Hoppe's and Julius Evola's works).

This article is devoted to the problem of comparison and prospects of synthesis libertarian conservatism and traditionalism. Traditionalist conservatism is often opposed to libertarian conservatism. These two forms of conservatism are kind of antithesis but with proper analysis it is easy to see that a consistent libertarian position can lead to conclusions similar to the position of traditionalists. Active philosophical and ideological search of modern conservatives of the different areas require careful philosophical reflection.

The idea of comparison or, moreover, a combination of conservative libertarianism and traditionalism is new. There are no works on this issue at the moment. But there is sufficient number of published works of traditionalist ideologists and somewhat less amount of libertarian ideologists' work, that allows us to study the problem. They are, primarily, the works of the philosopher-traditionalist Julius Evola devoted to social and philosophical issues. These include such his works as: «Men among the Ruins», «Orientations», «Fascism: Viewed from the Right», «Pagan Imperialism», certain articles of different years. From the conservative-libertarian side the main source should be considered as the works of Hans-Hermann Hoppe, especially his works «Democracy: The God that Failed», «Natural elite, intellectuals and the state».

The specific objective is to attempt to compare the main ideas of Hoppe and Evola as representative members of two directions and to understand the prospects for the synthesis of the two approaches.

Romantic traditionalism that appeals to the values of Sacred Tradition and wisdom of ancestors, idealization of the age of traditional society, at first glance, is badly harmonyzie with the ideas of the Austrian School of Economics, which, on the contrast, is focused on the values of rational egoism, pragmatism, the free market and maximum freedom in its most radical libertarian sense. But only at first glance. One of the leading figures of modern Austrian school, known libertarian philosopher, Hans-Hermann Hoppe appreciates some aspects of traditional society and in his works there can be traced some explicit parallels with the ideas of the traditionalists.

Consistently there are analyzed the views of Hoppe and Evola on a number of socio-philosophical and philosophical-historical problems. At the end the following conclusions are made:

1) Basic views on the optimal social order is quite similar in the case of Hoppe and Evola.

2) Evola and Hoppe are elitists.

3) Hoppe and Evola see history as a setback but theor pessimism is not absolute.

4) They are repelled, in many respects, from the opposite positions, but come to the similar conclusions.

5) Perspectives of synthesis of traditionalistic and libertarian conservatism is very real but remains as a question.

Keywords: traditionalism, libertarian conservatism, elitism, libertarianism, the Austrian School of Economics.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Більовський О. А.	Соціально-трудові відносини як сфера потенційних загроз національній безпеці	3
Бобровський Т. А.	Концептуалізація понять «імідж» та «іміджування» у сучасному політичному дискурсі	8
Бондар А. Г.	Інвестиційний імідж України у контексті формування її національного бренду	14
Дьякова О. Г.	Перехід до електронного уряду: теоретичні моделі та національні практики	19
Заболотня Г. О.	Владний дискурс сучасної України: особливості легітимації політичної влади на регіональному рівні	27
Бородай А. В., Кваша О. П.	Політика компромісу центристських політичних партій в контексті підсумків парламентських виборів	33
Бучин М. А.	Вибори як атрибут демократії	39
Подворна О. Г.	Ізраїль та Іран в зовнішній політиці Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації	43
Далекорей М. І.	Соціальна активність церкви як різновиду некомерційних громадських організацій	53
Везірова Л. А.	Роль ЗМІ в міжнародних політичних процесах	57
Вовк С. О.	Партизанська війна як форма громадянської війни	63
Голинська Х. О.	Витоки сучасних політологічних концепцій громадянства: громадянство у Стародавніх Афінах	68
Голубчук В. С.	Перспективи становлення європейської соціальної моделі	72
Закіров М. Б.	Теорія демократії І. О. Ільїна в контексті соціально-політичної трансформації на пострадянському просторі	78
Заславська О. О.	Політична комунікація в контексті структурно-функціонального підходу	85
Ільтьо Г.	Гендерна політика і гендерні перетворення в Україні	91
Ковач Є. В.	Шляхи залучення української діаспори до інвестиційного процесу в Україні	94
Кондратенко О. Ю.	Концептуальні засади інформаційної політики Російської Федерації: витоки та сучасний стан	99
Лаврук Т. П.	Цілепокладаючі передумови геополітичної визначеності	105
Ланюк Є. Ю.	Естетика як форма пізнання та осмислення політики	109
Лєскова І. В.	Економічна система міждержавних об'єднань (на прикладі Бенілюксу, СНД і ЄС)	114
Лопата М. О.	Чинники формування мінімально-переможних урядів у країнах Центральної Європи	119
Лукач У. Р.	Аналіз феміністичних ідей у суспільно-політичній публіцистиці Наталії Кобринської	130

Мамонтова Е. В.	Публічне управління як політико-комунікативний процес: символічний аспект	135
Онопко О. В.	Політична міфологія парламентської виборчої кампанії 2012 р. в Україні: специфіка героїки та цивілізаційний чинник	140
Осадчук І. Ю.	Виборчий процес як чинник президенціалізації систем інститутів виконавчої влади у країнах СНД	144
Палінчак М. М.	Взаємини держави і церкви в Чеській Республіці	151
Пилявець О. Л.	Зміна інтеграційної парадигми Європейського Союзу в умовах кризи 2008-2013 років	156
Пиж В. В., Васильєва О. В.	Соціальна доктрина як основа формування соціальної політики Росії в сучасних умовах	164
Рудакова О. М.	Національна безпека Росії: політичні аспекти проблеми забезпечення	169
Руденко А. Ф.	Національне питання у передвиборчих програмах політичних партій України	175
Седляр Ю. О.	Дипломатія санкцій Європейського Союзу: на прикладі суданського епізоду	182
Стежко Ю. Г.	Формування громадянських особистісних якостей у процесі вивчення іноземної мови	188
Стряпко І. О.	Фінансові ресурси регіональної влади країн Європейського Союзу	195
Трахтенберг Г. Д.	Від «нового державного менеджменту» до «електронного уряду»: еволюція адміністративної ідеології	200
Трутенко А. О.	Вплив внутрішньополітичних конфліктів на реалізацію зовнішньої політики України	209
Федорова К. О.	Політична криза в Іспанії та шляхи її вирішення	215
Федулова В. В.	Роль ЗМІ у формуванні інформаційного тероризму	221
Цурканова І. О.	Центральні органи виконавчої влади і місцеві державні адміністрації: завдання та функції	226
Чальцева О. М.	Формування публічної політики в перехідних системах	231
Червінська Л. М.	Політологічне дослідження міграції: теоретико-методологічні засади	237
Черниш О. М.	Двовекторність, яка затяглася	241
Шамраєва В. М.	Поява українського питання у зовнішньополітичній доктрині США у першій чверті XX ст.	246
Юрченко Е.А.	Традиціоналізм та лібертарний консерватизм: порівняння та перспективи синтезу (погляд в контексті творчості Ханса-Германна Хоппе та Юліуса Еволи)	251

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

Белёвский О. А.	Социально-трудовые отношения как сфера потенциальных угроз национальной безопасности.	3
Бобровский Т. А.	Концептуализация понятий «имидж» и «имиджирование» в современном политическом дискурсе	8
Бондарь А. Г.	Инвестиционный имидж Украины в контексте формирования ее национального бренда	14
Дьякова Е. Г.	Переход к электронному правительству: теоретические модели и национальные практики	19
Заболотняя А. А.	Властный дискурс современной Украины: особенности легитимации политической власти на региональном уровне	27
Бородай А. В., Кваша А. П.	Политика компромиса центристских политических партий в контексте итогов паламентских выборов	33
Бучин Н. А.	Выборы как атрибут демократии	39
Подворная Е. Г.	Израиль и Иран во внешней политике Соединенных Штатов Америки и Российской Федерации	43
Далекорей М. И.	Социальная активность Церкви как разновидности некоммерческих организаций	53
Везирова Л. А.	Роль СМИ в международных политических процессах	57
Вовк С. А.	Партизанская война как форма гражданской войны	63
Голинска К. О.	Истоки современных политологических концепций гражданства: гражданство в Древних Афинах	68
Голубчук В. С.	Перспективы развития европейской социальной модели	73
Закиров М. Б.	Теория демократии И. А. Ильина в контексте социально – политической трансформации на постсоветском пространстве	78
Заславская О. А.	Политическая коммуникация в контексте структурно-функционального подхода	85
Ильтьо Г.	Гендерная политика и гендерные преобразования в Украине	91
Ковач Е. В.	Пути привлечения украинской диаспоры к инвестиционному процессу в Украине	94
Кондратенко О. Ю.	Концептуальные основы информационной политики Российской Федерации: истоки и современное состояние	99
Лаврук Т. П.	Целеполагающие предпосылки геополитической определенности	105
Ланюк Е. Ю.	Эстетика как форма познания и постижения политики	109
Лескова И. В.	Экономическая система межгосударственных объединений (на примере Бенилюкса, СНГ и ЕС)	114

Лопата М. О.	Факторы формирования минимально-победных правительств в странах Центральной Европы	119
Лукач У. Р.	Анализ феминистических идей в общественно-политической публицистике Наталии Кобрынской	130
Мамонтова Э. В.	Публичное управление как политико-коммуникативный процесс: символический аспект	135
Онопко О. В.	Политическая мифология парламентской избирательной кампании 2012 г. в Украине: специфика героики и цивилизационный фактор	140
Осадчук И. Ю.	Избирательный процесс как фактор президенциализации систем институтов исполнительной власти в странах СНГ	144
Палинчак Н. М.	Взаимоотношения государства и церкви в Чешской Республике	151
Пилявец О. Л.	Изменение интеграционной парадигмы Европейского Союза в условиях кризиса 2008-2013 годов	156
Пыж В. В. , Васильева Е. В.	Социальная доктрина как основа формирования социальной политики России в современных условиях	164
Рудакова Е. Н.	Национальная безопасность России: политические аспекты проблемы обеспечения	169
Руденко А. Ф.	Национальный вопрос в предвыборных программах политических партий Украины	175
Седляр Ю. А.	Дипломатия санкций Европейского Союза: на примере суданского эпизода	182
Стежко Ю. Г.	Формирование гражданских личностных качеств в процессе изучения иностранного языка	188
Стряпко И. А.	Финансовые ресурсы региональной власти стран Европейского Союза	195
Трахтенберг А. Д.	От «нового государственного менеджмента» к «электронному правительству»: эволюция административной идеологии	200
Трутенко А. А.	Влияние внутриполитических конфликтов на реализацию внешней политики Украины	209
Федорова Е. О.	Политический кризис в Испании и пути его решения	215
Федулова В. В.	Роль СМИ в формировании информационного терроризма	221
Цурканова И. А.	Центральные органы исполнительной власти и местные государственные администрации: задачи и функции	226
Чальцева Е. М.	Формирование публичной политики в переходных государствах	231
Червинская Л. Н.	Политологическое исследование миграции: теоретико-методологические основы	237
Черныш А. М.	Затянувшаяся двувекторность	241
Шамраева В. М.	Возникновение украинского вопроса во внешнеполитической доктрине США в первой четверти XX века	246

Юрченко Э. А. Традиционализм и либертарный консерватизм: сравнение и перспективы синтеза (взгляд в контексте творчества Ханса-Херманна Хоппе и Юлиус Эвола 251

CONTENT

POLITICAL SCIENCES

Bil`ovskyi O.	Social and labour relations as an area of potential threats to national security.	3
Bobrovskyi T.	Conceptualization of the terms «image» and «imaging» in modern political discourse	9
Bondar A.	Investment image of Ukraine in the context of forming its national brand	14
Dyakova E.	E-Government Transition: Theoretical Models and National Implementation	19
Zabolotnya G.	Discourse of power in modern Ukraine: legitimation's features of political authorities at regional level	27
Boroday A., Kvasha A.	The political of compromise the centrism parties in the parlament election	33
Buchyn M.	Elections as the attribute of democracy	39
Podvorna O.	Israel and Iran in the foreign policy of the US and the Russian Federation	43
Dalekorey M.	Social activity of the Church as a kind of non-profit organizations	53
Vezirova L.	Role of media in international political processes.	57
Vovk S.	Guerilla war as form of civil war.	63
Holynska Kh.	The Origins of Contemporary Political Concepts of Citizenship: Citizenship in Ancient Athens.	68
Golubchuk V.	Prospects for the European social model	72
Zakirov M.	Theory of democracy of I. A. Ilyin in the context of social and political transformation in the Post-Soviet space	78
Zaslavska O.	Political Communication in the Context of Structural and Functional Approach	85
Ilto G.	Gender Policy and gender transformations in Ukraine	91
Kovach Y.	Ways of enlisting ukrainian disapora to the investment processes in Ukraine	94
Kondratenko O.	Conceptual framework of information policy of the Russian Federation: origins and current status	99
Lavruk T.	Purposeful premises of geopolitical certainty	105
Lanyuk Ye.	Aesthetics as the way of understanding and comprehending politics	109
Leskova I.	The economic systems of interstate associations (the Benelux, CIS and EU as examples)	114
Lopata M.	Factors of Minimum-Winning coalition government formation of Central European countries	119
Lukach U.	The analysis of feministic ideas in social and political publicism of Natalia Kobrynska	130
Mamontova E.	Public administration as a political-communication process: the symbolic aspect	135

Onopko O.	Political Mythology of Parliamentary Election Campaign 2012 in Ukraine: specificity of heroics and civilizational factor	140
Osadchuk I.	Electoral process as a factor of presidentialization of the systems of executive power institutions in the CIS countries	144
Palinchak M.	Relations between state and church in Czech Republic	151
Pilyavets O.	Transformation of the European Union Integration Paradigm within the Context of the Crisis (2008-2013)	156
Pyzh V., Vasilyeva E.	Social doctrine as a basis for the formation of social policy in Russia today	164
Rudakova E.	National security of Russia: political aspects of a problem of providing	169
Rudenko A.	The national issue in the election programs of political parties of Ukraine	175
Sedlyar Yu.	Sanctions Diplomacy of the European Union: the Case of Sudan	182
Stezhko Yu.	Formation of civil personal qualities in the process learning a foreign language	188
Stryapko I.	Financial resources of regional authorities in the European Union	195
Trakhtenberg A.	From the «new public management» to «e-government»: the evolution of the public management ideology	200
Trutenko A.	The influence of domestic political conflicts on the foreign policy of Ukraine	209
Fedorova K.	Political crisis in Spain and anti-crisis solutions	215
Fedulova V.	A role of MASS-MEDIA is in forming of informative terrorism	221
Tsurkanova I.	Central authorities and local state administration: the tasks and functions	226
Chaltseva O.	Forming of Public Policy in Transitional States	231
Chervinska L.	Political science studies of migration: theoretical and methodological principles	237
Chernysh A.	Delayed multivector policy	241
Shamraeva V.	The emergence of the Ukrainian question in the foreign policy doctrine of United States in the first quarter of the twentieth century	246
Yurchenko E.	Traditionalism and libertarian conservatism: comparison and prospects of synthesis (view in the context of Hans-Herman Hoppe's and Julius Evola's works)	251

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ФІЛОСОФІЯ. СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Заснований у 1993 р.

Випуск 23 (3)

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ № 7898 від 17.09.2003 р.

Редактор В. І. Пащенко
Технічний редактор
Коректор

Підписано до друку 15.03.2013 Формат 70x108 1/16. Папір друкарський.
Друк різографічний. Гарнітура Times New Romans.
Ум друк арк. 22,75. Обл. – вид. арк. 24,00.
Тираж 300 прим. Зам. №

Видавництво «Інновація»
49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 1761 від 22.04.2004 р.
т/ф 36-02-81
e-mail: innovaciya@list. ru